

Bu əsərin yeni nəşri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi
tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Bakı 2014

Baş Məsləhətçi:
Professor Şeyxülislam A. H. Paşazadə

Nəşrə hazırlayan:
t.f.d. Abbas Qurbanov

Transliterasiya:
Əli Fərhadov

Redaktorlar:
Hacı Salman Musayev
Hacı Fuad Nurullah
i.f.d. Əhməd Niyazov
f.f.d. Sıracəddin Hacı

Bədii tərtibat:
Zaur Orucov

Dizaynerlər:
Ülvi Məmmədov
Əflatun Məmmədov
Sərxan İsgəndərov

ISBN: 978-9952-82-21-9-9

Kəşfül-Həqayiq

an-Nukətil-Ayati vəd-Dəqaiq

(Ayələrin Məna və İncəlikləriylə Həqiqətlərinin Açıqlanması)

Azərbaycan türkcəsində Qurani-Şərifin təfsiri

II cild

Müəllif və nəşiri:

Hacı Mirməhəmməd Kərim Mircəfər əl-Ələvi əl-Hüseyni əl-Musəvi
əl-Bakuvi

Bakı şəhərinin qazısı və quberniya məclisinin sədri

15 şaban 1322-ci il

7 yanvar 1904-cü ildə Tiflisdə senzura icazəsi ilə
“Kaspi” qəzetinin Buxariyyə mətbəəsində çap olunub.

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim MÜQƏDDİMƏ

Aləmlərin yaradıcısı, təqdir və təyin edəni əlahəzrət izzət və cəlal sahibi Allah-Təalanın müqəddəs pak zatına həmd-səna olsun ki, qaranlıq torpaqdan əql və kamal nuruyla aydınlanıb, elm və sənətlə süslənən insanı yoxluqdan dünyaya gətirib məxluqların ən fəzilətlişi edibdir. İnsanların arasından xüsusi imtiyaz ilə seçilən, bəşəriyyət mərtəbəsinin ən yüksək dərəcəsinə yetişib özlərindən aşağı dərəcədə olan şəxsləri zahiri və mənəvi kamilliyə hidayət etməyə qabil olan peyğəmbərləri seçib, xalqın din və dünya işlərində nicat tapıb hidayət yoluna qovuşmalarından ötrü onları ehkam və şəriət sahibi etdi. O cənabların müqəddəs pak ruhlarına Allah-Təaladan mütləq və daimi salam və rəhmət olsun. Xüsusən, insan nəslinin, peyğəmbərlər silsiləsinin rəhbəri, son peyğəmbər, hidayət yolunun padşahı, övliylər rəisi, İbrahim Xəlilullahın nəslindən olub, yerin və səmələrin həmd etdiyi, Allah tərəfindən dəstəklənən böyük və möhtərəm peyğəmbər Məhəmməd ibn Abdullah ibn Əbdülmüttəlibə salavat və salam olsun, o cənabın Quran ayəsi ilə pak edilən əhli-beytinə və səhabələrinə gecə-gündüz dua və sonsuz rəhmət olsun.

İnsan nəslinin yaradılmasında əsl məqsəd onları fəzilət, kamal, elm və sənət sahibi etmək olub, izzət və əzəmət sahibi Allah-Təaladan nazil olan Qurani-Şərifin səhifələrindəki: **“Biz Adəm övladını şərəfli etdik”** (İsra, 70) ayəsi qiyamətə kimi oxunacaqdır. Hərçənd Adəm övladının cismi zahirdə şəffaf olmayan maddədən yaradılıbdır, amma məsələnin batıninə dürüst diqqət edib fikir verəndə Allah-Təalanın həmin maddənin arasına elm, sənət öyrənməyə təşviq edən fəvqəladə bir güc qoyduğu məlum olur. Qatı və incə cismlərin heç biri elm və sənətdə in-

Müqəddimə

san mərtəbəsinə yetişə bilmədiyi üçün Qurandakı **“Biz əmanəti göylərə və yerə təklif etdik...”** ayəsi (Əhzab, 72) məhz Adəm övladının haqqında nazil olub, məşhur peyğəmbərimiz Məhəmməd ibn Abdullahın möcüzəli bəyanı ilə ifadə edildi. Hər dövrdə və hər bir zamanda peyğəmbərlər və övliyalar Adəm övladını cəhalətdən elmə, zəlalətdən hidayət tərəfinə dəvət edibdir. Hər bir fəsadın və zəlalətin başı cəhalətdir. Hansı millətin arasında cəhalət yayılırsa, o millətin arasında hər cür fəsad, zülm və qəbih əməllər rəvac tapar. Keçmiş dövrlərdə olan millətlərdən meydana gələn qəbih əməllərin hamısının səbəbi cəhalət deyilmi? İslam ümmətinin ən işıqlı və parlaq zamanlarında bütün digər millətlərin arasında qurtulmuş ümmət olan müsəlmanlar elm və sənətlə süslənib, hər bir fənnə agah olmaq səbəbilə digər millətlərdən öndə olub, hamısına rəhbərlik edirdilər. Bu əmr Qurani-Şərifdə və hədislərdə əmr olunan ittihad və ittifaqın səbəbinə meydana gəlmişdi. İslam ittifaqının ən möhkəm zamanlarında onun müvəffəqiyyəti bütün bəşər aləmində sabit və bərqərar olmuşdu. Ən uzaq şərqdə Çinin paytaxtı olan Pekin şəhərində Əbu Kəbşə məscidi və ən uzaq qərbdə Əndəlüs məmləkətindəki əl-Hamra sarayı islamın fəvqəladə müvəffəqiyyətinə işarə etməzmi? Amma bu müvəffəqiyyət hara gedib? Bu ixtilaf nədən yaranıb? İslam qanunlarının yaradıcısı olan uca peyğəmbərin möcüzəvi əmrlərinə nə qədər ki islam ümməti tərəfindən riayət edilirdi, müsəlmanlarda ecazkar bir müvəffəqiyyət, elm, sənət, fəzilət, kamal müşahidə olunurdu. Elə ki ittihad ixtilafa, ittifaq nifaqa çevrilib, müvəffəqiyyət süqut etməyə başladı, elm və sənət cəhalətə, fəzilət və kamal axmaqlıq və rəzalətə çevrilib, günbəgün müsəlmanların arasında cəhalət yayılmağa başladı.

İttihadı, dinini sevən xeyirxah şəxslər bu sözlərdən sıxılırlar. Qayıdaq bugünkü halımızdan bir qədər danışaq. Bugünkü gündə və bu xeyirli işlər dövründə əksər islam ölkələrində müsəlmanlar arasında elm və sənətə qəribə meyil və rəğbət hiss olunur, hər bir müsəlman milləti öz dilinin yayılmasına çalışıb öz ana dillərində elm, sənət öyrənməyə meyil və rəğbət edirlər. Xüsusən, türk dilində danışan müsəlman vətənpərvər şəxslərin öz ana dilində elmi yaymada fəvqəladə qeyrətli olduqları hiss olunur. Hər bir vətənpərvər qeyrətli alim (حب الوطن من الإيمان) “Vətən

Kəşfül-Həqayiq II

sevgisi imandandır” (Acluni, Kəşful-Xəfa, I/138) hədisinin şərtincə öz milləti və insanlıq aləmi üçün öz ixtisas sahəsində bir məqalə, ya da bir kitab yazıb nəşr edibdir. Elm, fənn sahibi olmayıb, lakin sərvət və var-dövləti ilə məşhur olan bəzi zənginlər də öz əziz vətənlərinə, insanlığa və islamiyyətə xidmət etməkdən ötrü o kitabların əksəriyyətini gözəl şəkildə bəzəyərək nəşr edir, millət arasında yayırlar ki, bütün islam aləminə də mənfəət versin və bu səbəbdən bu zamanəyə xeyriyyəçilik dövrü demək daha doğrudur. Bu səbəbdən mən həqiqi də ərəb dilinə və elminə sahib olduğum üçün pak qardaşlarıma töhfə etmək üçün Qurani-Şərifin təfsirindən daha əziz bir hədiyyə tapmadım. Necə ki Hz. Yusifin dostlarından biri onun hüzuruna gələndə, Yusif ondan soruşdu ki, mənə nə töhfə gətiribsən? O şəxs əlini cibinə salıb, oradan bir güzgü çıxarıb Yusifə təqdim etdi. O cənab buyurdu: “Bu necə töhfədir?” O şəxs dedi: “Hərçənd mən çox fikirləşdim, amma sənin misilsiz camalından daha yaxşı bir şey tapa bilmədim ki, sənə töhfə gətirim, aynanı sənin hüzuruna gətirdim ki, ona baxıb öz camalından ləzzət alasan”. Bu səbəbdən Qurani-Şərifin təfsirinə sürətlə başlayıb, bu acizənə əsəri, ecazkar və sonsuz fəsaht və bəlağətə şamil olan mübarək kəlamın təfsirini yazıb, islam ümmətindən ötrü əbədi bir xatirə etdim. Yusif öz camalını aynada görən kimi, islam ümməti də öz xeyir və şər əməllərini, gözəl və qəbih xüsusiyyətlərini ilahi kəlamın aynasında görüb, düşünüb, birincini artırmağa, ikincini də tərk etməyə qeyrət etsinlər.

Allah-Təala cahil bir xalqın içindən savadsız bir şəxsi seçib İslam şəriətinin sahibi və peyğəmbər olaraq vəzifələndirdi. Heç bir elmə sahib olmadığı halda, hikmət elmini, zahiri və mənəvi kamilliyi ona bəxş edib, insanların arasından onu alim etdi, “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ” (Ya Rəsulum!) **Biz səni** (təkcə öz qövminə deyil) **bütün insanlara göndərdik**. (Səbə 34/28) ayəsi ilə o cənaba xitab etdi. Ta ki insanlar elmin necə uca olduğunu dərk edib, elmə meyil və rəğbət edib, bəlkə, hər bir şeydən öncə elm öyrənməyi özlərinə vacib saysınlar. İnsanın din və dünyasına, məişətinə lazım olan elmləri öyrənmək lazım və vacibdir, bu səbəbdən uşaqlıqdan elm öyrənməyə başlamaq lazımdır, lakin uşaqda ilk öncə heyvanlıq xüsusiyyəti üstün olduğundan elm öyrənməyə meyli olmayıb, ondan nifrət edər. Bu zaman onların atalarına,

Müqəddimə

himayədarlarına, himayədarı olmayan uşaqlardan ötrü bütün müsəlmanlara vacibdir ki, zorla, ya da xoş vədlər verməklə - hərçənd yalan da olsa, uşaqları elm öyrənməyə vadar etsinlər. Peyğəmbərlər xalqı bəzən qorxudub, bəzən də ümidləndirib, Allah-Təala tərəfinə dəvət etdikləri kimi, onlar da uşaqları o cür elm öyrənməyə vadar etsinlər. Peyğəmbərlərin dəvəti xalqı cəhalətdən xilas edib elm və aydınlıq aləminə çıxartmaqdan ötrüdür. Gərək atalar da peyğəmbərlərin bu metodunu qəbul edib, övladlarına müəllim olsunlar. Fərq buradadır ki, peyğəmbərlər vədlərində sadıq olub, həqiqətən, reallaşan hadisələri xəbər veriblər. Amma atalar övladlarına verdiyi vədlərdə yalançı olsalar da, o yalanın sonu bəyənildiyinə görə o yalandan ona heç bir zərər aid olmaz. Amma bizim islam ümməti peyğəmbərlər halqasının başı olan möhtərəm peyğəmbərimizə baxmayıb və ona tabe olmayıb, onun dili ilə bəyan edilən Qurani-Şərifin elm barəsindəki ayələrinə nəzər salmırlar. Əgər insanlarda elm öyrənmək qabiliyyəti olmasaydı, “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ” **Biz, Adəm övladını şərəfli və hörmətli elədik.** (İsra, 17/70) ayəsi onların haqqında nazil olmazdı, insanı uca dərəcələrə qovuşduran elmdir, insanı zəlalət vadisindən çıxarıb aydınlığa daxil edən elmdir, sahibini tay-tuşlarının arasından seçilib alim edən elmdir. Dünyada heç kimin dünya malı ilə fəxr etməsi caiz deyil, ancaq elm sahibi öz elmi ilə fəxr edə bilər. Həzrət Əli (ə.s), gövhər kimi olan mənzu-məsində belə buyurubdur:

“مَا الْفَخْرُ إِلَّا لِلْأَهْلِ الْعِلْمِ إِنَّهُمْ - عَلَى الْهُدَى لِمَنْ اسْتَهْدَى أَدْلَاءُ” “Heç bir şəxsdən ötrü heç bir şeylə fəxr etmək caiz deyildir. Ancaq elm əhli öz elmləri ilə (fəxr edə bilər). Həqiqətən, elm əhli hidayət istəyən şəxslərdən ötrü hidayət tərəfinə dəlildir.

“قَدَرُ كُلِّ امْرِئٍ مَا كَانَ يُحْسِنُهُ - وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءُ” Hər bir kişinin qədir-qiyməti, onun batinini gözəl əxlaqla süsləyən və o kişinin surətində təzahür edən şeyin səbəbi elmdir ki, insanı gözəl xüsusiyyətlərə sahib edir. Amma cahillər elm əhlinə düşməndirlər.

“فَفَزَّ بِعِلْمٍ تَعِشَ حَيًّا بِهِ أَبَدًا - النَّاسُ مَوْتَى وَأَهْلُ الْعِلْمِ أَحْيَاءُ” Elm öyrənib, elmə sahib ol ki, o elmin səbəbinə dünyada adın yad olunub həmişə diri qalasan. Hərçənd elm əhli də başqa məxluqat kimi

Kəşfül-Həqayiq II

zahirdə ölüb gedirlər, amma mənən onlar ölməyib, elm səbəbinə adları yad olunduğu üçün həmişə dünyada diridirlər”.

Həmin mübarək kəlamın məzmununu şeyx Nizami Gəncəvi belə bəyan edir:

Yüz il sonra sorsan: Bəs o hardadır?

Hər beyti səslənər: Burda, burdadır.

Mərhum şeyx 100 il desə də, 100 ili məsəl çəkməkdən ötrü qeyd edibdir. Müəlliflər yazdıqları kitabların içində mövcudurlar. Nə qədər ki dünya var, o kitablar da olacaq, o kitabları oxuyanlar, sanki, o kitabların müəllifləri ilə söhbət edib danışirlər. Qurani-Şərifdə elm barəsində varid olan ayələrin hər biri öz məqamında təfsir olunacaqdır. İndi isə islam qanunlarının yarıdıcısı və yayanı möhtərəm uca peyğəmbərimizin elm haqqında bir neçə hədisini qeyd edək. Ta ki elmin uca dərəcəsi və alim olmanın hər bir şeydən daha fəzilətli olması barədə o cənabın möcüzəli kəlamlarından istifadə olunsun. O hədisləri uğurlu olsun deyər, o cənabın öz sözləri ilə qeyd edib ondan sonra tərcüməsini verək:

1-ci hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا، وَتَرْفَعُ الْعَبْدَ الْمَمْلُوكَ، حَتَّى يَدْرِكَ مَدَارَكَ الْمُلُوكِ “Həqiqətən, elm və hikmət şərəfli, izzətli şəxslərin şərəfini daha artırır. Amma qulamların dərəcəsini elə ucaldar ki, ta padşahların mərtəbəsinə çatarlar”. Bəs bu mübarək kəlamın haqlılığını bir nəfər inkar edə bilərmi? Nə çox kəndli və qulam övladı elm səbəbinə müvəffəq olub, sultanların dərəcəsinə çatıb. Tarix elminə və zamanənin gərdisinə agah olan şəxslər bu mətləbi anlayarlar. Hz. Peyğəmbər öz qulamının oğlu Üsamə ibn Zeydi məhz elmi səbəbilə heç 25 yaşı olmadığı halda, mühacir və ənsardan ibarət olan qoşuna – hansı ki səhabələrin böyükələri də o qoşunun içində idi, əmir təyin etdi. Bu hədisin axirətə heç bir dəxli olmayıb, ancaq bizim dünyada tərəqqi tapıb uca mərtəbə sahibi olmağımızdan ötrü o cənab bu hədisi bizdən ötrü yadigar qoyub gedibdir. İslam ümməti diqqətlə nəzər etsin. Çox az yaşlı şəxslər məhz elm səbəbinə yaşlı şəxslərə hökm və rəhbərlik ediblər. Bəsrə əhli 22 yaşında olan İyas ibn Müaviyəni özlərinə qazı təyin etdi. O dövrdə Abbasilərdən xəlifə olan Mehdi ibnül-Mənsur məmləkətinin əhvalını təftiş etməkdən ötrü xilafətin paytaxtı Bağdaddan çıxıb Bəsrəyə gələndə Bəsrə əhli qabaqla-

Müqəddimə

rında İyas olaraq xəlifənin istiqbalına çıxdılar. Xəlifə Bəsrə əhlinə baxıb İyasın onlara rəhbər olduğunu görəndə bundan xoşlanmayıb, Bəsrə əhlinə xitab edib dedi: “Ey Bəsrə camaatı, bəs sizin aranızda yaşlı bir şəxs yox idi ki sizə rəhbər olaydı?” Ondən sonra üzünü İyasa tutub istehza ilə dedi: “Ey cavan, neçə yaşın var?” İyas dedi: “Allah-Təala əmirəl-mömininin ömrünü uzun etsin. Mənim yaşıım Üsamə ibn Zeydin yaşı qədərdir. O vaxt ki, Hz. Peyğəmbər onu qoşuna əmir təyin etdi, o qoşunun içində Əbu Bəkir və Ömər də var idi.” Xəlifə Mehdi İyasdan bu sözü eşidəndə çox xoşlanıb dedi: “Camaata rəhbər olmağa layiqsən, Allah-Təala sənin bu böyüklüyünü bərəkətli və xeyirli eləsin.”

2-ci hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالَمُ الَّذِي *“Xalqın ən fəzilətli və ən ucası Allah-Təalaya iman gətirib alim olan şəxsdir. Əgər xalqın ona ehtiyacı olsa, o elminin səbəbinə xalqa mənfəət verər və əgər xalqın ona ehtiyacı olmasa, özünü xalqa möhtac olmaqdan qoruyar”*. Bu hədisin məzmununa fikir verilib diqqət edilsin. Əvvəlcə necə də xalqın ehtiyacı olan elmlərin öyrənilməsinə təşviq edir və sonra da xalqın ehtiyacı olmayan məqamda da elmin özü-özlüyündə gözəl bir şey olub, sahibinə gözəllik və zinət verdiyindən onun öyrənilməsinə əmr edir.

3-cü hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الْإِيمَانُ عُرْيَانٌ، وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى، وَمَالُهُ الْفَقْهُ وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ، *“Allah-Təalaya iman gətirmək bir üryan, libası olmayan şəxs kimidir”*. (Necə ki üryan şəxsə libas və başqa şeylər lazımdır, habelə imana da libas lazımdır). İmanın libası təqvadır. (Təqva - yəni xalqa zülm etməmək, xalqın malını qəsb yolu ilə almamaq və insan öldürməyi tərk etmək, şəriət və ağıla görə, hər bir çirkin olan işi tərk edib fərzləri yerinə yetirməkdir). *“İmanın zinəti həyadır. Meyvəsi elmdir”*. (Bu hədisdən məqsəd budur, necə ki üryan şəxs xalqdan qıraqda bir yerdə gizlənib, onun varlığından xalqa heç bir fayda olmaz, habelə təqvası olmayıb həya və elmdən uzaq olan iman da sahibinə heç bir fayda verməyib, o şəxs imanı olmayan şəxs kimi olacaqdır).

4-cü hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ *“Bir qəbilənin və bir camaatın ölməsi bir nəfər alimin ölməsindən yüngüldür”*. (Yəni elmsiz bir camaatla həşərat arasında fərq olmadığın-

Kəşfül-Həqayiq II

dan onların ölməsindən insanlıq aləminə heç bir ziyan dəyməz. Amma bir alimin ölməsindən insanlığa, xüsusən, millətə böyük zərər dəydiyi üçün Hz. Peyğəmbər alimlərin ölməyinə üzülüb, bir camaatın ölməsini bir nəfər alimin ölməsindən yüngül saymışdı. Necə ki başqa bir hədisdə buyurub: “Nə zaman bir alim ölsə, onun ölməsindən islama elə bir zərər dəyər ki, heç bir şey onun yerini tuta bilməz”. Amma alim necə olmalıdır, millətin it-tifaqına, yoxsa cəhalətinə, parçalanmasına səbəb olmalıdır, necə insanlıq xüsusiyyətlərinə sahib olmalıdır kimi mətləblər, əlbəttə, diqqətli şəxslərə gizli deyildir.

5-ci hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدَادُ الْعُلَمَاءِ بَدْمَاءُ الشَّهَدَاءِ *“Allah-Təala yolunda cihad edib dini yayanların, qanlarıyla yaza-raq dini yayanların mürəkkəbləri qiyamət günündə bərabər tutular”*. Həqiqətən, ruh və bədənin yaşamasına səbəb olan qırmızı qanla qara mürəkkəbin bərabər sayılması, hətta başqa bir hədisin məzmununa görə üstün sayılması çox böyük dərəcədir. Amma bu-
nun əksi - din və millət arasına ixtilaf və nifaq salan “alim”lərin mürəkkəbi dinin batil olması üçün söyləyən düşmənlərin (müş-riklərin) qanından daha xəbis və nəcisdir.

6-cı hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يا إِبْرَاهِيمُ إِنِّي عَلِيمٌ أَحَبُّ كُلِّ عَالِمٍ *“Ey İbrahim, həqiqətən, mən aliməm və hər bir alim olan şəxsi sevərəm”*. Bu hədisdə Allah-Təala alimlər arasında fərq qoymayıbdır, hansı elm sahibini sevib, hansını sevmədiyini bəyan etməyibdir. Əlbəttə, bu məlumdur ki, elmlərin başı din elmi olub, aləmlərin yaradıcısına və onun tövhid və qüdrətinə agah olmaqdır. Ondan sonra bəşəriyyət və insaniyyət aləmində lazım olan elmləri, hətta məişət elmini öyrənmək insanı Allah-Təalaya sevdilər. Elmin şərəfinə bu kifayət edərdi ki, Allah-Təala buyurdu: “Hər bir alim olan şəxsi sevərəm”. Şücaətli və varlı şəxsi sevərəm - demədi.

7-ci hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ خَيْرًا *“Gələn o gün ki, o gündə mənə Allah-Təalaya yaxınlaşdıran elmimi artırmayım (yəni o elm səbəbinə gözəl xüsusiyyətlər əldə edib, Allah-Təalanın sifətlərinə sa-
hib olub, ya da Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə agah olum), qoy*

Müqəddimə

ogünkü günün günəşinin doğmasında məndən ötrü heç bir xeyir və bərəkət olmasın. (İnsaf gözüylə bax gör ki, Hz. Peyğəmbər kimi bir şəxs necə də hər bir zamanda özündən ötrü yeni bir elmin əldə edilməməsindən çəkinib, özündən xeyir və bərəkəti rədd edir). Allah-Təala o cənaba xitab edib belə buyurur: “(ey Məhəmməd), **dua edib de ki, ey mənim rəbbim, mənim elmimi artır**”. Bu mübarək kəlam o cənabdan meydana gəldi, bəs belə bir elm aşiqi peyğəmbərin ümmətinə layiqdir ki, o cənabın buyurduğu sözləri kənara qoyub, elmdən üz döndərib, fərari olsunlar? Bəs bizim bu hərəkətimiz o həzrətə böyük zülm deyilmi?

8-ci hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَضْلُ الْعَالَمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةِ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ (Bu hədisdə alimin abidə olan fəzilətini hər bir şəxsin idrak etməsindən ötrü sadə bir təşbehlə bəyan edir. Buyurur:) “Alimin abid şəxsə olan fəziləti bədir gecəsində ayın ulduzlara olan fəziləti kimidir”. (Keçmiş ümmətlərdən bəzi şəxslər özlərini xədim edib dağlarda və mağaralarda, ya da abad yerlərdən kənarda vəhşi heyvanat kimi məskən salıb adlarını rahib və abid qoyub, tərki-dünya edib ibadətlə məşğul olardılar. Bu mətləb Hz. Peyğəmbərin diqqətini cəlb edib, o həzrət bu mətləbdə ictimai bir xeyir və mənfəət görməyib, mənfəəti olsa da, ancaq şəxsi olduğundan rahib və abidliyin haram olduğunu, tərək edilməsini əmr etdi. Bu çirkin əməl islam ümməti içində yayılıb, davam etməsin deyər, elmin fəzilətini, rahib və abid olmağın eybini müxtəlif hədislərdə bəyan edibdir. O cümlədən “لا رهبانية في الإسلام”, yəni “İslamda rahib olub tərki-dünya etmək caiz deyildir” hədisi ilə Hz. Peyğəmbər rahibliyi açıq şəkildə qadağan etmişdir. Təmali elm ilə qoyulan islam bugünkü gündə cəhalət və nadanlıqdan viran olubdur. Ey peyğəmbər, Yəsrib (Mədinə) torpağından baş qaldırıb bir bu ümmətin halına bax gör ki, ümmətin arasında ni-faq zahir olandan bəri elm ilə əsasını qoyduğun islam necə viran olub, müsəlmanların arasında cəhalət necə yayılıb? Cəhalət və nadanlıqdan az qalıbdır ki, bəni-İsrail kimi özgə millətlərin arasında qapazaltı, rüsvay və heysiyyətsiz olsunlar.

9-cu hədis: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَانٍ كَثِيرٍ فَقْهَآؤُهُ قَلِيلٌ خُطَبَآؤُهُ، قَلِيلٌ سَائِلُوهُ، كَثِيرٌ مُعْطُوهُ، الْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ، وَسَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فَقْهَآؤُهُ، كَثِيرٌ خُطَبَآؤُهُ، قَلِيلٌ مُعْطُوهُ، كَثِيرٌ سَائِلُوهُ، الْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ (Bu hədisdə

Kəşfül-Həqayiq II

bizim zamanəmizdə bizə nəyin lazım olmağını xəbər verib bizi tənbeh və xəbərdar edir. Öz zamanında olan səhabələrinə xitab edib buyurur: *“Həqiqətən, siz elə bir zamanədə vəqə olubsunuz ki, bu zamanədə alimlər çoxdur, (Hz. Peyğəmbər özünün mübarək varlığına görə, o zamanədə elm sahiblərinin çox olduğunu bəyan edir), amma Quran oxuyanlar, xətiblər və elm haqqında sual verənlər azdır, (çoxu elm əhli olduğuna görə) elm öyrədənlər çoxdur. (Elm əhli çox olduğundan) elm də çox olduğuna görə, sizin əməl edib islamın şan-şövkətini artırmanız yaxşıdır, (bildiyiniz elmə əməl edib islamın gücünü və əzəmətini çoxaldın), amma bundan sonra elə bir zaman gələr ki, o zamanədə alimlər az olar. Quran oxuyanlar və xətiblər çox olar. Elm istəyib ehtiyacı olan çox olar. Xalqa elm öyrədən isə az olar. O zamanədə elm əməldən yaxşıdır”*. Bu hədisin sonuna diqqət edin ki, uca Peyğəmbərimiz necə də bəsirət və doğruluqla bizim bu zamanədə olan halımızı düşünüb və nə dərəcədə elmə ehtiyacımız olduğuna aqah olub elm öyrənməyi bizə əmr edir.

Həqiqətən, hədisin sonu eynən bizim bu dövrdəki əhvalımızı xəbər verir ki, biz müsəlmanlarda elmə ehtiyacı olub öyrənmək istəyən çox olsa da, öyrədən azdır, bu səbəbdən islam ümməti bəzi elmlərdə xaricilərə möhtac olub gərək onlardan öyrənsinlər. Əgər bu hədisin şərtlərinə əməl olunsaydı, bugünkü gündə islam ümməti heç bir elmdə əcnəbilərə möhtac olmazdı. O zamanlar ki, Misir, Bağdad, Məkkə, Mədinə, Şam, Əndəlüs və başqa böyük islam ölkələrində elmin hər bir növü yayılıb çoxalırdı, yer kürəsinin başqa heç bir nöqtəsində o elmlərdən bir şey məlum deyildi. İndi nəhəng Misir ölkəsində mövcud olan mübarək Nil çayının suyunun yüksəlməsi və ya azalmasından ötrü Abbasi xəlifələri zamanında, xüsusən, əl-Mütəvəkkil Aləllah zamanında yaradılan ölçü alətləri o zamanədə olan üləmaların riyaziyyat, həndəsə, astronomiyada bilgi sahibi olduqlarına işarə etməzmi? Qeyd olunan və digər islam ölkələrində qədim zamanlarda əsası qoyulan mədrəsə və məktəblərin varlığı, xüsusən, Səlcuqlulardan Məlik şahın vəziri tədbirli Xacə Nizamülmülkün əksər islam ölkələrində tikdirdiyi və Nizamiyyə mədrəsələri adı ilə məşhur olan o məktəblər o dövrdə elmin və sənətin çox yüksək dərəcədə inkişaf etdiyinə böyük dəlildir.

Bu zamanda o mədrəsələrin bəzisi xarab olub, bəzisi zalımlar tərəfindən karvansara (otel) kimi işlədilərək onlardan ötrü

Müqəddimə

təyin edilən vəqfləri vəzifə sahibləri və alim libasına bürünənlər özlərinə xüsusi mülk ediblər. Fatimi xəlifələrindən əl-Muiz Lidi-nillahın əmriylə onun qulamı Cövhər Misiri fəth edib indi də Misirdə məşhur olan Qahirənin əsasını qoyduqda indi də elm yuvası kimi mövcud olan Əzhər məscidini və ona bitişik olan mədrəsələri h. 361-ci ildə tikdirdi. Ondan sonra əl-Muiz Lidi-nillah 362-ci ildə Misirə gəldi. Qahirəni xilafətin paytaxtı edib Əzhər məscidinin mədrəsələrindən ötrü hər bir tərəfdən və hər bir elmə aid kitabları ora toplayıb, özgə dillərdən ərəb dilinə tərcümə etdirib, o zamanda az kitab tapılmasına baxmayaraq, 80 min cild kitablıq kitabxanalar yaratdı. Bəs o kitablar və o elmlər müsəlmanların arasından necə yox oldu, islam ümməti bu cəhalətə necə düşər oldu? Son dərəcə təəccüblüdür. Allaha həmd olsun, bu zamanda islam ümmətinin elm və sənət öyrənməyə meyil və rəğbəti olub, ümid edirik ki, bəlkə, arxdan kəsilən su bir də gələr.

Hz. Peyğəmbərin elm haqqında bəyan etdiyi hədislərin hamısını qeyd etmək mümkün olmayıb, islamda bəsirət sahiblərindən ötrü bu hədislərin biri də kifayət edər. Lakin bu 9 hədisi qeyd etməkdə məqsədimiz müqəddəs İslam şəriətinin elmə nə dərəcədə əhəmiyyət verdiyini göstərmək idi. Ta ki müsəlmanlar da o cənabın kəlamlarından elmin əhəmiyyətini anlayıb, özlərini cəhalət zindanından xilas edib, hidayət yoluna qovuşsunlar. Heç bir nadan və cahil olan qövm və camaatın dünya və axirətdə nicat tapması mümkün deyildir. Səltənət və var-dövlətdənsə, elm yaxşıdır, elm səbəbinə səltənət və var-dövlət qazanmaq olar, amma səltənət və var-dövlətlə elm qazanmaq mümkün olmaz. Elmsiz olan necə sultanlar və zəngin şəxsər elmi arzu edib, lakin öyrənmələri mümkün olmayıbdır. Abbasi xəlifələrindən əl-Mötəsim Billah elmsiz olduğundan hökmdar olmasına baxmayaraq, həmişə elm həsrətində olub, təəssüflənərdi. Elmin fəzilətini və öyrənmənin vacib olduğunu imkan olduqca uşaqların və yeni-yetmələrin zəhninə yerləşdirmək lazımdır.

*Elmdən başqa nədir insanı yetirən mərtəbəyi-kəmalə,
Nə acəb elmdən ötrü insan sərf edər taqətini cəhd ilə.
Hər şeyi bilən, müvəffəq və yardım edən Odur).*

و کشف الحقائق
عن نیکو الایات
والدقائق

سید محمد علی

شریف
و شایق بلر مشهور
مکمل و سر بر احوال
العیان و غیوب کائنات
اهل مصلح چاپ
از نو بدست

Təfsiru
Kəşfil-Həqayiq
an Nükətil-Ayəti
vəd-Dəqayiq

Sərvət və səxavəti
ilə məşhur
maarifpərvər cənab
Hacı Zeynalabidin
Tağıyevin ianə və
ihtimamilə çap
olunmuşdur

YUNİS SURƏSİ

10-cu surədir. Məkkədə nazil olub, 109 ayə, 1832 kəlmə, 9099 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الرَّاءُ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (آل) – (bu mübarək surə Əlif Ləm Ra surəsidir. Necə ki bundan əvvəl qeyd olunubdur, surələrin əvvəlində gələn müqəttəə hərfələri o surələrin adıdır). (تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ) - **bu surədə qeyd olunan ayələr hikmətə şamil olan surənin ayələridir.** (Ağıl sahibləri diqqətlə fikir verib onun hikmətlərini anlasınlar).

2) (أَوْحَيْنَا) – **bəs bu insanlardan ötrü təəccüblü işdir ki, (أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا) - biz onların özlərindən olan bir kişiyyə vəhy göndərüb onu peyğəmbər edək?** (أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ) - (Allah-Təalanın əzabı ilə) **insanları qorxutması üçün (ona vəhy göndərək?)** (Ta ki vəhşiliyi bir kənara qoyub insanlıq xüsusiyyətini qazansınlar), (وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ), (yənə o peyğəmbərə vəhy göndərək ki,) **müjdələsin** (Allah-Təalaya iman gətirib rəzil xüsusiyyətlərdən uzaq olan şəxsləri), **onlardan ötrü öz rəbləri Allah-Təala yanında fəzilət və ali məqam vardır.** (Bəs onların özlərindən bir peyğəmbər göndərüb ona belə hökmlər vəhy etmək təəccüblü bir şeydir ki, ona təəccüb edirlər?) (Elə ki Hz. Məhəmməd (ə.s), Məkkədə peyğəmbərliklə vəzifələndirildi, Məkkə əhli təəccüblə dedi: “Bəs Allah-Təala Əbu Talibin yetimi Məhəmməddən başqasını, bizim varlı, böyük şəxslərimizdən bir nəfər tapmadı ki, onu peyğəmbər göndərdi?” Ondan sonra Qurani-Şərifin müqabilində aciz qalıb onu sehr adlandırdılar). (قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ) - **müşriklər və bütprəstlər dedilər: “Həqiqətən, bu Quran, əlbəttə, aşkar olan sehrbazdır.** (Bir şəxs bir məsələdə aciz qalanda belə xurafat sözlər deyər. Necə ki cahil və özünü alim sayan şəxslər bizim sözüməzə qarşı da aciz qalanda, qarşısındakı insana küfr və zındıqlıq isnad edirlər. İlahi, belə cahillərin şərindən sən özün qoru. Qurani-Şərifin inkar etməkdən onu sehr adlandırmaq Qurani-Şərifin haqq olduğuna böyük dəlildir. Ağıl sahiblərinə bu mətləb aydındır).

Yunis surəsi

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِن بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3) (إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) - həqiqətən, səmaları və yeri altı gündə yaradan, sizə təbəyyə verən rəbbiniz Allah-Təaladır. (6 gün ifadəsi hər bir şeyin tədricən yaradıldığına işarədir), (ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ) - **Allah-Təala səmaları və yeri yaradandan sonra ərsə hakim oldu,** (yəni taxta hakim oldu, necə ki sultan taxta sahib olanda o məmləkətə hakim olar, habelə Allah-Təalanın ərsə hakim olması da bütün şeylərə hakim olmasına işarədir). (يُدَبِّرُ الْأَمْرَ) - **bütün məxluqatın işlərini hikməti üzrə idarə edir.** (مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِن بَعْدِ إِذْنِهِ) - **heç bir məxluqun günahından ötrü qiyamət günündə şəfaət edəni olmaz, ancaq Allah-Təala özü şəfaətdən ötrü izin verəndən sonra şəfaət olunar.** (Məkkə əhli - bütələr bizə şəfaət edəcək, dediklərinə görə, Allah-Təala onların iddialarını rədd edir). (ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ) - **bu əzəmət və böyüklüklə vəsf olunan Allah-Təaladır, sadəcə sizin təbəyyəyiniz, rəbbiniz olan bu Allah-Təalaya ibadət edin. Ona şərik qoşmayın.** (أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) - **bəs qəflət yuxusundan ayılıb agah* olmadınız ki, Allah-Təalanın bir şəriki yoxdur?**

(***Qeyd:** Bir az təfəkkür etmək insanı öz xətasından xəbərdar edir. O səbəbdən uca Peyğəmbərimiz buyurubdur: “Bir saat təfəkkür etmək 70 illik ibadətdən** yaxşıdır”. Çünki təfəkkürdən elm yaranar. Elmsiz ibadət etmək təqlidlə bir şey etmək kimidir. Quran əhli necə ki Allah-Təala Qurani-Şərifdə əmr edibdir, əgər təfəkkür etsələr, hər halda, zəlalət və cəhalət vadisində heyvanlar kimi çaşqın və sərgərdan qalmazlar. Dünya və axirətləri üçün zəruri olan şeyləri öyrənmək üçün Allah-Təalanı qoyub, insanlardan, hətta meytdən, daş-torpaqdan yardım istəməyib, onları özlərinə şəfaətçi və məbud etməzlər. Belə qəbih işlərin səbəbi məlun cəhalətdir ki, onun ağacının kökləri bütün məxluqatın damarlarına girib, yayılıb, şəfqətli nəsihətçilərin sözü, hətta ən gözəl öyüd-nəsihət olan Qurani-Şərifin ayələri onlara təsir etmir. Qurani-Şərifdən ötrü oturub ağlamaq lazımdır ki, bugünkü gündə tərək edilib, ancaq Ramazanda və bəzi digər vaxtlardan başqa heç kim onun hikmətamiz ehkamından bir mənfəət əldə etmir. Bizim halımız da belədir; bu zamanda Qurani-Şərfi əlimizə alıb oxuyuruq, halbuki Quran bizə lənət edir. Qurani-Şərifdə zalımlara və mərdimazar şəxslərə, sələmçi və qatillərə, zalımlara kömək edənlərə və onlar kimi olanlara lənət olunubdur. Bizdə bu xüsusiyyətlər ola-ola necə Quran oxuyub Allahdan bağışlanma diləyə bilərik? Bəs Quran bizə lənət etməzmi?)

(***Qeyd:** Hədis alimlərinə görə bu rəvayət təfəkkürün və elmin fəzilətini göstərmək üçün söylənmiş və 60 və ya 70 illik nəfilə ibadətlərdən yaxşı olacağı qeyd edilmişdir. Məntiq bunu əsas göstərir. Çünki fərz ibadəti tərək edərək elmlə məşğul olmaq İslamda yoxdur. Əksinə elmlə məşğul olan fərzi təxir edib, nəfiləni tərək edə bilər. (Redaktordan))

Kəşfül-Həqayiq II

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرُ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

4) (إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا) – axırda, ölümdən sonra hamınızın qayıdacağı yer Allah-Təalayadır. (Hər şəxsin öz əməlinə müqabil ona qarşılıq verəcəkdir). (وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا) – Allah-Təalanın (onun tərəfinə qayıdacağınız) vədi haqq olan vəddir, (Allah-Təala heç vaxt vədinə xilaf olmaz). (إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) – həqiqətən, xalqı yaradıb, ölüm onlara gələndən sonra yenidən dirildən Allah-Təaladır. (Hikmətə əsasən, məsul olanların əməllərinin qarşılığını onlara vermək lazım olduğuna görə, məxluqat, gərək yenidən dirilsin). (وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ) – ta ki Allah-Təalaya iman gətirib, gözəl əməllər edən şəxslərə Allah-Təala ədalət üzrə xeyir və savab mükafatı versin. (Çünki ədalətin şərti yaxşı xidmətin müqabilində onun sahibinin könünü xoş edib, ona yaxşı mükafat verməkdir.) (وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ) – Allah-Təalanı inkar edən şəxslərdən ötrü qiyamət günündə son dərəcə qaynar içilən şeylər vardır. (وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ) – və Allah-Təalanı inkar etdikləri üçün sonunda onlardan ötrü son dərəcə şiddətli əzab vardır.

5) (هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً) – Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə (sizə bol nemət olaraq) günəşi son dərəcə işıqlı etdi, (belə ki, onun səbəbinə dünya işlərinizi görə biləsiniz), (وَالْقَمَرُ نُورًا) – və ayı da (günəşin işıqlı olması kimi) nurlu etdi. (belə ki, onun səbəbinə gecə vaxtı bəzi işlərinizi görə biləsiniz. Ərəb dilində ziya və nurun hər ikisi işıqlıq ifadə edən kəlmələrdir. Amma ziya kəlməsi nurdan artıq işıqlıq ifadə etdiyindən günəşə, nur aya məxsus oldu). (وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ) – Allah-Təala ayın hərəkət etməsi üçün mənzillər təyin etdi ki, onun səbəbinə illərin sayına agah olasınız. (12 ay bir ildir) və yerdə hər bir vaxtın, ayların və günlərin hesabına agah olasınız. (مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ) – Allah-Təala (günəşi, ayı və onun mənzillərini) əbəs və boş yerə yaratmayıbdır, ancaq haqq olaraq (və qüdrət kəlməsini izhar etməkdən ötrü) yaradıbdır. (Allah-Təala həqiqi hikmət sahibidir, boş şey yaratmaz). (يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) – (Allah-Təala tövhidinə işarə edən) ayələri alim şəxslərdən ötrü təfsilatı ilə bəyan edir, (belə ki, o ayələrlə tövhidi və ilahi qüdrəti anlayıb, zəlalət vadisində – şirk və inkarda qalanları saf tövhid çeşməsinə qovuşdurub, oradan su içirsinlər).

(*Qeyd: Qədim astronomlar aydan ötrü 28 mənzil qeyd edib, hər birinə bir ad veriblər: Qurani-Şərifdə bu məsələyə güclü işarə edilibdir. O mənzillərin adları bunlardır: 1-Şərətən (qoçun boynuzları) 2- Butayn (qoçun qarnı) 3- Sürəyya 4- Dəbəran

Yunis surəsi

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْتَقُونَ ﴿٦﴾
إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾

(əl-dəbərən) 5- Hak`a (Orionis) 6- Hən`a 7- Zira` (Aslan pəncəsi) 8- Nəsrə (aslanın burun yarığı) 9- Tərf (aslanın gözü) 10- Cəbhə (aslanın alını) 11- Zübrə (Aslanın yeləsi) 12- Sarfə (hava dəyişikliyi) 13- Əvvə (hürənlər) 14- Simak (Simak/Siləhsiz simak) 15- Qəfr (örtü) 16- Zübana (əqrəbin qısqacı) 17- İklil (tac) 18- Qəlb (əqrəbin qəlbi) 19- Şəvlə (əqrəbin quyruğu) 20- Nəaim (dəvəquşları) 21- Bəldə (şəhər) 22- Sə`düz-Zabih (qurban kəsənin səadəti) 23- Sə`dubula 24- Sə`düs-süud (ən yüksək səadət) 25- Sə`dül-ahbiyə (çadırlar səadəti) 26- Fə`rül-əvvəl (dolçanın ön dəliyi) 27- Fə`rüs-sani (dolçanın alt dəliyi) 28- Bətnül-hut (balığın qarnı). Bu 28 mənzilin hər birinə ay bir gecə nazil olar, elə ki 28-ci gecəsi keçdi, ondan sonra ay 2 gecə gizlənər. Əgər ay 30 gün tamam olsa, bir gecə gizlənər; əgər 29 gün olsa, ayın bu halətinə “məhaq” (son gecə) deyilər. Amma müasir astronomlar bunların hamısını bir kənara qoyublar. Ayın hərəkətində nə mənzilə, nə də başqa bir şeyə etibar edirlər. Həm qədim, həm də yeni qrupun sözləri zənn və təxminə əsaslanır. Amma necə ki daha əvvəl də qeyd elədik, Qurani-Şərif qədim astronomların sözlərini qüvvətləndirir. Doğrusunu Allah bilir. İslamda dini ehkamlar və bayramlar ayın hərəkətinə əsaslandığından müsəlmanların ay hesabını bilmələri lazım və vacibdir).

(Elmdən ötrü belə şəxslərin varlığı çox böyük fəzilətdir. Onlar bu zamanda ik-sir və ənqa kimidirlər, amma mən həqiqi alimləri nəzərdə tuturam, üləmə libasını geyinib, xalqın onsuz da az olan din və imanını pozanları demirəm. Allahım, nə pis zamanəyə düşər olmuşuq. Cahil və alim cildindəki şeytansifətlər müsəlmanları elə bir zəlalət vadisində çaşqın və sərgərdan qoymayıblar ki, onlar xilas olub qurtula bilsinlər. İlahi, hər kəsi birləşdirəcək bir kəlməni qeybdən bizə göndərib, kəlmələrin səbəb olduğu ixtilafı ittifaqa çevir. Amin!)

6) (إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ) – (yenə bu ayədə Allah-Təala öz qüdrət və tövhidinə işarə edən əlamətləri bəyan edir.) **Buyurur:** “**Həqiqətən, gecə və gündüzün birinin gedib o birinin gəlməsində, gündüzdə günəş, gecədə ay olmasında, (وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) və Allah-Təalanın səmalarda və yerdə yaratdığı məxluqlarda, (لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْتَقُونَ) - bunların hamısında, əlbəttə, müttəqi olan bir qövmdən ötrü Allah-Təalanın qüdrət və vəhdətinə bir dəlil və sübut vardır.**

7) (إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا) - **həqiqətən, (qiyamət günündə) bizimlə qarşılaş-mağı (və bizim savab və əzabımıza düşər olmağı əsla qəlblərinə gətirməyib) gözləməyənlər, (وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا) - və (axirət əvəzinə) dünya hə-yatına razı olub, (az olan fani şeyi çox olan əbədi şeyə üstün tutub) və (sanki, orada əbədi qalacaqlarmış kimi) dünyaya meyil edənlər, (وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ) - və bizim qüdrət və tövhidimizə işarə edən ayələrimizdən qafil olanlar**

Kəşfül-Həqayıq II

أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۖ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۚ ﴿١٠﴾ وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَبَدَّلَ اللَّهُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

8) (أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) - bu şəxslərin axirətdəki məkanı və qayıdacaq yerləri dünyada qazandıqları əməlləri səbəbinə cəhənnəm odudur.

9) (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) - həqiqətən, iman gətirənlər və gözəl əməllər edənləri (يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ) - Allah-Təala imanları səbəbinə nicat yolunda gedib əbədi savaba qovuşmaqda sabit və bərqərar edir. (تَجْرِي مِنْ) - (belə şəxslər Allah-Təalanın sonsuz nemətlərinin var olduğu), qəsrlərinin altından çaylar axan Nəim cənnətlərinə daxil olurlar.

10) (دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ) - cənnətdə cənnət əhlinin duası budur, deyərlər ki, ilahi, hər bir eyib və nöqsandan pak və müqəddəssən. (Yəni cənnət əhli həmişə Allah-Təalanı tənzih və təqdis etməklə məşğuldur). (وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا) - cənnət əhlinin salamlaşması bir-birilərinə rəhmət göndərməkdir. (Necə ki müsəlmanlar dünyada qarşılaşanda, gərək, bir-birilərinə rəhmət göndərüb salam versinlər, axirətdə də belədir). (وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) - cənnət əhlinin dualarının axırında dediyi söz budur: “Həmd aləmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təalaya məxsusdur.”

11) (وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ) - əgər Allah-Təala xalqa onların əməllərinə görə şər və əzab yetirməkdə tələsib, onlara tez əzab versə, (اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ) - necə ki onlara xeyir və fayda verəndə tələsir, (لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ) - hər halda, onların vaxtının bitdiyinə hökm olunub hamısı ölüb həlak olardılar, (bir nəfər də yer üzündə qalmazdı). (فَبَدَّلَ اللَّهُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا) - bəlkə (bizə asi olub qiyamət günündə) bizimlə qarşılaşmağa ümid etməyənləri (dünyada qoyub onlara möhlət* verib) buraxaraq ki, (فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) - (itaətdən çıxıb zəlalət içində), tüğyan etmələrində dolansınlar.

(*Qeyd: Elə deyil ki, Allah-Təala dünyada asi olan şəxslərə əzab etməyə qadir olmasın. Bəlkə, onlara dünyada firavanlıq, bol nemət verərək 5 gün daha möhlət verir. Elə ki dünyadan köçdülər, o vaxt dünyada çəkdikləri ləzzətlərinin əvəzinə onlara dərd dadızdıracaqdır. Ağıllı şəxs, gərək, dünya evində islam qanunlarından kənara çıxmayıb, əlindəki dünya malı ilə din və millətinə yardım edib, xəsliklə etməsin və həmişə, gərək, Allah-Təalanın rızasıyla hərəkət etsin. O şəxsə əsl kişi deyil ki, millətin mənfəəti naminə öz şəxsi mənfəətindən keçib, hətta bu yolda can və malını itirməsinə səbir etsin. Uca Peyğəmbərimizin vəsiyyətinə əsasən, bütün müsəlmanlar,

Yunis surəsi

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ وَإِذَا تَتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ

gərək, belə olsunlar. Lakin belə şəxs indiki müsəlmanlar arasında yox kimidir. Bir-iki nəfər olsa da, onların mühüm bir faydası yoxdur, gərək bu işdə hamı ittifaq etsin. Hz. Peyğəmbər (ə.s), buyurubdur: "Allah-Təala camaatla birlikdədir və onlara köməkdir." Bizim vəzifəmiz deməkdir və Quranın ehtiva etdiyi mənalari ortaya çıxarmaq lazımdır).

12) (وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ) – nə zaman insanın malına və ya bədənində bir zərər yetişsə, (دَعَانَا) – (hər bir halda) dua edib bizi çağırar. (لِجَنبِهِ) – yanı üstündə yatanda, (أَوْ قَاعِدًا) – ya da oturanda, (أَوْ قَائِمًا) – və ya ayaq üstündə duranda, (فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ) – (insan özünə zərər dəyib bizə dua edəndə), nə zaman biz onun mal və ya canına dəyən zərərini dəf edib, (malına bərəkət və bədənində səhhət versək), (مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ) – sanki, ona dəyən zərərdən ötrü heç bizə dua edib, ah-nalə etməmiş kimi (bizi yad etməyib əvvəlki yolu ilə) keçib gedər. (كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) – öncə qeyd olunan asilərdən ötrü xəbis nəfsləri, onların əməllərini belə süslü göstərdi, (ta ki zərəri onlardan dəf edəndən sonra yenə Allah-Təalanı yaddan çıxarıb ona asi oldular).

13) (وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا) – həqiqətən, sizdən əvvəlki dövrlərdə olan məxluqatı zülm edib (peyğəmbərləri təkzib etdiklərində) həlak elədik. (Əgər zülmü özünüə şüar etsəniz, Allah-Təala sizi də həlak etməyə qadirdir, (وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ) – halbuki peyğəmbərlər öz doğruluqlarına açıq-aşkar olan dəlillərlə onlara gəlmişdilər. (وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا) – (o dəlillərə baxmayaraq) iman etmədikləri üçün Allah-Təala onları həlak etdi, (كَذَلِكَ) – (bu qeyd olunan camaatlara cəza verdiyimiz kimi onlar kimi) asi olanlara (peyğəmbəri təkzib edənlərə) də belə cəza verərik. (Necə ki Məkkə əhli Hz. Peyğəmbərə itaət etməyib onu təkzib etdilər, onunla savaşıdılar, Allah-Təala da onları müsəlmanların əlində zəlil və zəbun edib, elə dağıtdı ki, bir daha birləşmələri mümkün olmadı).

14) (ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ) – (həlak olan) onlardan sonra sizi yer üzündə xəlifə təyin etdik ki, (لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ) – baxıb görək siz necə (xeyir, yoxsa şəər əməl) əməl edirsiniz, (o vaxt da əməlinizə görə sizinlə rəftar edilər).

15) (وَإِذَا تَتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ) – (Hz. Məhəmməd peyğəmbər (ə.s), bizim tövhid və qüdrətimizə işarə edən) açıq-aşkar dəlillərimizi müşriklərə oxu-

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِي
إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا
تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ

duğu zaman, (قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ) - o vaxt qiyamət günündə bizimlə qarşılaşmağa ümid və etiqadları olmayan şəxslər dedilər: “Bizdən ötrü bu Qurandan başqa, bir Quran* gətir (ki, onda bizim bütələrimizin məzəmməti olmasın). Ya da həmin Quranın ayələrini dəyişdir, (əzab ayəsinin yerinə rəhmət ayələrini qoyub məbudlarımızın adlarını oradan çıxart). (قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِي) - (ey Məhəmməd), müşriklərə de: “Məndən ötrü caiz deyil ki, öz yanımdan (ilahi bir əmr olmadan) Quranın ayələrini dəyişdirib əzab ayəsinin yerinə rəhmət ayəsini zikr edim. (Ayələrin yerini dəyişdirmək insanın gücü daxilində olduğundan belə cavab verildi. Amma Quran möcüzə olub başqa bir Quran gətirmək insanın qüdrətindən kənar olduğu üçün başqa cür cavab verilmədi). (إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ) - mən (Qurani-Şərifdə) Allah-Təaladan mənə vəhy olunan şeydən başqasına tabe deyiləm. (Quran ayələrini dəyişdirməyə heç qadir deyiləm). (إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ) - həqiqətən, əgər mənə tərbiyə verən rəbb Allah-Təalaya asi olsam, böyük bir günün (qiyamət günü) əzabından qorxaram.

(*Qeyd: “الغريق يتشبث بكل حشيش” /Suda boğulan san çöpünə belə ümid edər.” zərb-məsəldir, suya qarq olan əlinə nə keçsə, möhkəm yapışar növündən bir sözdür. Müşriklər Qurani-Şərifin müqabilində aciz qalıb onu inkar etmək üçün heç bir dəlil tapa bilməyib belə bir xurafat və mənasız sözlərə yapışırlar, halbuki fəsahtəli və bəlağətli şəxslər idilər, xətib, şair və gözəl kəlamlar tərtib etməkdə ustad idilər. Qurani-Şərifin müqabilində belə şəxslərin aciz qalması, ondan sonra da belə mənasız sözlər demələri Qurani-Şərifin haqq olduğuna dəlil deyilmi? Ağıl sahibləri diqqət etsinlər).

16) (قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ) - (ey Məhəmməd), müşriklərə de ki, əgər Allah-Təala bu Qurani sizə oxumamağımı və onun mətləblərini sizə bildirməməmi istəsəydi, hər halda oxumazdım və bildirməzdim. (Amma Allah-Təala bu Qurani sizə oxumamı və onun mətləblərini sizə bildirməmi istəyir. Allah-Təala mənim kimi təhsilsiz, ömrü boyu bir alimin də yanında oturub, ondan bir şey öyrənməyən şəxsi sizə göndərib, hansı ki böyüdüyü şəhərdə bir nəfər yəhudi və xristian alimi də olmayıb. Belə bir şəxs gəlib sizə bu Qurani oxuyur, hansı ki bütün fəsih nəzm və nəsr kəlamların hamısından üstün olub, hər bir elmlə də, ehkam, tarix və hikmətamiz sözlərlə dolu olub, Allah-Təaladan başqa, heç kimin bilmədiyi qeyb elmini də sizə xəbər verir. Və o şəxs özü də sizin aranızda 40 il ömür sürüb, bu 40 il içində ondan heç vaxt belə sözlər eşitməmisiniz və onu yaxşı tanıyırsınız, bəs belə

Yunis surəsi

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ

bir şəxsi təkzib edib onun gətirdiyi Quranı xurafat saymaq olarmı? Belə sözlər ancaq cəhalətdən deyilər. Öncə insafla təfəkkür edib, ondan sonra Quranın haqq və ya batil olması haqqında danışmaq lazımdır. (فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ). **- həqiqətən, mən siz müşriklərin (Məkkə əhli) arasında** (bu Quran mənə nazil olmadan) **qabaq çox ömür** (40 il) **sürüb dolanmışam.** (Bəs məndən belə rəftar və söz görüb eşitmişdinizmi?) (أَفَلَا تَعْقِلُونَ) – **bəs ağılla rəftar etməzsəniz,** (ta ki dürüst fikir verib biləsiniz ki, bu Quran Allah-Təaladandır. Mənim onu özümdən* icad etməyim mümkün deyildir).

(***Qeyd:** Bəli, əgər Peyğəmbərin Quranı özündən icad etmək imkanı olsaydı, hər halda, ondan başqa fəsih və bəlağətli şəxslərdən ötrü də bu, mümkün olardı, çünki Hz. Peyğəmbər də məkkəli bir şəxs idi, Məkkədə fəsih şəxslər var idi. Necə ola bilər ki, o fəsih şəxslərdən heç biri Quranın, ən azından bir surənin mislini gətirməyə qadir olmasın? Bu, Qurani-Şərifin Allah-Təala tərəfindən olmasındandır. Və heç kimdə Quranın müqabilində bir söz deməyə qüdrət olmadı, halbuki Hz. Peyğəmbərə həsəd edən bir çox düşməni var idi. Bu, Allahın lütfüdür və istədiyinə bəxş edər).

17) - Allah-Təalaya yalan sözlərlə iftira edən, ya da Allah-Təalanın ayələrini təkzib edən şəxsdən daha zalım olan kimdir? (Əgər Məhəmməd Allah-Təalaya iftira edirsə, demək o zalımdır. Əgər o, haqlıdırsa, demək siz müşriklər Allah-Təalanın ayələrini təkzib edirsiniz, zalım olan sizsiniz. Ağıllı və insaflı şəxslər bu sözlərdən Hz. Peyğəmbərin və Quranın haqq olduğunu dərk edə bilərlər, çünki heç kim zalım da olsa, öz zalımlığını qəbul etməz. Bu kəlam kinayə ilə özünün doğruluğunu və müxalifinin yalançı və zalım olduğunu isbat edir. Bu mətləbin dərk edilməsi ağıllı şəxslərə həvalə olunur). **- həqiqətən,** (Quranı təkzib edən) **asi və zalım şəxslər nicat tapmazlar.** (Dünya və axirətdə əzaba düşər olarlar. Müşriklərin dünyada əzaba düşər olması axirətdə də əzab ediləcəklərinə işarədir).

18) - (görün bu müşriklər nə qədər elmsiz camaatdırlar), Allah-Təaladan başqa cansız şeylərə ibadət edirlər, hansı ki onlara nə zərər, nə də mənfəət verə bilməzlər. (وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا) **- bütələrə ibadət edib deyirlər: “Onlar Allah-Təala yanında şafaət edəndirlər.”** (Qüreyşdən Nəzr ibnül-Haris deyirdi: “əl-Lat və əl-Uzza qiyamət günündə məndən ötrü şafaət edəcəklər.” Allah-Təaladan başqa canlı, cansız bir şeydən yardım istəmək, şafaətinə ümid etmək insanı müşriklərin cərgəsinə

Kəşfül-Həqayiq II

قُلْ أَتَنْبِؤُنَ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا

daxil edər). (قُلْ أَتَنْبِؤُنَ اللَّهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de: bəs Allah-Təalaya o şeyi** (Allah-Təalaya şərik olmağı) **xəbər verirsiniz ki, nə səmələrdə və nə yerlərdə onu bilmir?** (Allah-Təalanın bir şeyi bilməməsi o şeyin olmadığına işarədir) (سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ) - **Allah-Təala ona şərik qoşduğunuz şeylərdən pak, müqəddəs və ucadır.** (O şeylərin hamısı Allah-Təalanın məxluqudur. Necə ola bilər ki, məxluq Allah-Təalaya şərik olsun. Əgər diqqət edilsə, görülər ki, indi də insanlar öz məzhəb başçılarını Allah-Təalaya şərik sayırlar, bu sözün doğruluğu aqil və arif şəxslərə zahir və aşkardır).

19) (وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً) - (Adəm peyğəmbərin zamanından ta İdris peyğəmbərin zamanına qədər) **bütün insanlar vahid bir ümmət** (tövhidə inanan) **idi, (فَاخْتَلَفُوا) * sonra** (aralarında ixtilaf düşdüüy üçün) **ayrıldılar.**

(***Qeyd:** İdris peyğəmbərin bir şagirdi var idi, İdris peyğəmbəri çox sevərdi. Elə ki Hz. İdris vəfat etdi, təsəlli tapmaq üçün onun surətini çəkib, ona baxıb rahat olurdu. O şəxs vəfat edəndən sonra onun ibadət yerindən o surəti tapdılar. Dedilər: “Yəqin bu şəxs bu surətə sitayiş edirmiş.” Ondan sonra büt-pərəstlik dini yarandı. Şirk və büt-pərəstlik şəkli çəkmədən yarandığından islamın göz nuru möhtərəm peyğəmbərimiz şəkli çəkməyi haram və şəklin evdə saxlanmasını qadağan etdi. Amma müsəlmanların bəzisi o cənabın sözünə xilaf çıxıb, nəinki evdə şəkli saxlayırlar, hətta öz xəyali təsəvvürləri ilə başı insan, quyuğu tovuş, ayaqları qatıra bənzəyən heyvanın üstündə, üzündə də müxtəlif rənglərlə örtü onun öz surətini çəkib, məscidlərdə asıb, bunu Allah-Təalaya yaxınlıq vasitəsi sayırlar. Bəs belə şəxslərə müsəlman demək olarmı? Ruh sahibinin surəti haram olmaqla birlikdə, onun heykəlini saxlamaq iqiqat haramdır. Müsəlmanların indiki dövrdə ehtiramla evlərində saxladığı heykəllərin oxşarını kainatın fəxri olan Hz. Peyğəmbər Məkkədə öz əli ilə yerə yıxıb məhv etdi. Məkkənin fəthindən əvvəl Hz. Peyğəmbər Məkkədə olan zaman Əli ibn Əbu Talib onun yanında dayanıb gözləyirdi ki, görsün Məscidül-həram nə vaxt boşalacaq ki, gedib Haqqa ibadət etsinlər. Elə ki Məscidül-həram boşalırdı, gizlincə Əlini götürüb Kəbə divarının yanında oturdub özü Əlinin çiyinə çıxdı ki, Kəbənin damının üstünə çıxıb orada olan bütləri yerə yıxsın. Hz. Əli deyir: “Hz. Peyğəmbər gördü ki, mənim onu tutmağa gücüm çatmır, aşağı enib özü aylaşdı, mənə dedi ki, ayağımı mənim çiyinə qoyub damın üstünə çıx. O həzrətin əmrinə görə, ayağımı onun çiyinə qoyub damın üstünə çıxdım. Orada olan bütləri tamamilən yıxıb aşağı düşdüm. Hz. Peyğəmbərlə gizlincə qaçıb Məkkənin küçələrinə daxil olduq ki, bizi görən olmasın. Müsəlmanlar o cənabın əməllərinə fikir verib, gərək ona tabe olsunlar; bu kitabı oxuyan şəxslərdən ümidimiz odur ki, şəkli saxlamağı özləri tərkləməklə yanaşı, başqa şəxslərin də bu qəbih əməli, xüsusən, heykəl saxlamağı tərkləmələrini təşviq etsinlər).

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾ وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءَ مَسْتَهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

İdris peyğəmbərin zamanından sonra insanlıq dinlərində ixtilaf edib (bütperəstlik və müşriklik meydana gəldi). - (ey Məhəmməd), **əgər bundan qabaq əzəldə sənin rəbbin Allah-Təalanın elmində bu söz keçməsəydi** (ki, dünya təklif və seçim yeri, axirət savab və cəza yeri-dir), - (لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ), - **hər halda, haqda ixtilaf etdiklərinə görə, insanların arasında hökm olunub** (dünyada cəzaları verilərdi, lakin dünya təklif yeri olduğuna görə onların cəzası axirətə təxirə salındı).

20) - (وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ) - **müşriklər deyirlər: “Nədən ötrü bu peyğəmbərə (Məhəmmədə) rəbbi Allah-Təaladan bir möcüzə nazil olmur?”** - (فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ) - **ey Məhəmməd, de ki, qeyb elmi Allah-Təalaya məxsusdur.** (Allah-Təalanın istədiyiniz möcüzələri verməməsinin səbəbi budur. Onun elmi Allah-Təalanın yanındadır). - **gözləyin** (Allah-Təaladan istədiyiniz şeyləri - möcüzələri), - (إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ) - **həqiqətən, mən də sizinlə birlikdə gözləyənlərdənəm,** (görək Allah-Təala bu inadınızın müqabilində nə bəla göndərəcək? Allah-Təala Məkkə əhlini 7 il qəhətliyə düşər elədi. Ondən sonra onlara rəhm edib qəhətliyi onlardan götürdü. Yenə ibrət almayıb, Qurana tənə edib, Hz. Peyğəmbərlə düşmənçiliyə davam etdilər).

21) - (وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءَ مَسْتَهُمْ) - **onlara yetişən bəla və müsibətdən sonra insanlara (Məkkə əhlinə) öz rəhmətimizi dadıxdırdığımız zaman,** (yəni 7 il qəhətlikdən sonra onlara yağış göndərdikdə), - (إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا) - **(ey Məhəmməd), baxıb görərsən ki, qəlblərində bizim ayələrimiz haqqında gizli məkr və hiylə vardır,** - (قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا) - **(ey Məhəmməd, onlara) de ki, Allah-Təala (sizin məkr və hiylənizin müqabilində) sürətlə sizdən intiqam alar,** (sizin islamın nurunu söndürmək istəməyinizdən qabaq Allah-Təala sizə əzab edəcəkdir. Necə ki Bədir savaşında etdi). - (إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ) - **bizim tərəfimizdən göndərilən mələklər sizin məkr və hiylənizi yazıb saxlayarlar.**

22) - (هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) - **(Allah-Təala) öz kamil qüdrəti ilə sizi çöldə və dənizdə hərəkət etdirər,** (sizdən ötrü hər bir səbəbi yaradıb ki, çöldə və dənizdə hərəkət edib məişətinizi təmin edəsiniz). - (حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ) - **hətta (hərəkət zamanı siz dənizdə) gəmi içində olanda, və gəmilər minənlərlə birlikdə dənizdə məqsədəuyğun hərəkət**

وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۖ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغَوْنَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَتُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أُنْزِلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ ۖ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا ۖ أَتَيْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا

edib, gəmidə olanlar da gözəl küləyin hərəkət etməsi səbəbilə şad olanda, (وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ) – (o gözəl küləyin əvəzinə) möhkəm şiddətli bir külək əsib, (onların məqsədlərinə çatmasına mane olar), (وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ) – (o şiddətli küləyin hərəkətindən) dənizin dalğaları hər bir tərəfdən onlara gəlir, (وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ) – zənn edirlər ki, həqiqətən, dalğalar onları bürüyüb, hamısı həlak olacaqlar. - din və imanlarını Allah-Təaladan ötrü ixlash edərək (və ya) edən halətdə halda Allah-Təalanı çağırır dua edirlər: (لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ) – (Allah-Təalaya belə dua edirlər: ey bizim rəbbimiz), əgər bizə bu bələdən nıcat versən, (لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ) – əlbəttə, sənə şükür edən bəndələrindən olarıq. (Çünki bizə belə böyük bir bələdən nıcat verib, həyat nemətini bizdən əsirgəmədin).

23) – Allah-Təala (dualarını qəbul edib) onlara nıcat verdikdə isə, (إِذَا هُمْ يَبْغَوْنَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ) – (ey Məhəmməd), qəfildən görərsən ki, onları zülm və haqsızlıqla yer üzündə fəsad çıxarıb (Allah-Təalanın nazil etdiyi hökmlərin xilafını edirlər). - (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – ey insanlar, həqiqətən, sizin fəsad çıxarmağınız, özünü kimi olan şəxslərə zülm etməyiniz dünya həyatının müvəqqəti mənfəətidir. (Siz onu mənfəət hesab edirsiniz, amma onun cəzası sizə axirət günündə yetişəcəkdir). (ثُمَّ إِلَيْنَا) – (dünyada zülm edəndən və öləndən) sonra sizin qayıdacağınız yer bizim tərəfimizə olacaqdır. (فَتُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) – o zaman da dünyada etdiyiniz o zülm və fəsadları sizə xəbər verib onların cəzasını sizə yetirərik.

24) – (إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – həqiqətən, dünya həyatının məsəli (كَمَاءٍ أُنْزِلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ) – səmədan göndərdiyimiz su misalı kimidir ki, (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – yerin ot-ələfi o suya qarışar (və o suyun səbəbinə onların hamısı bitir). (وَالْأَنْعَامُ) – o ot-ələflər həm insanın, həm də heyvanatın yediyindən olar. (حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ) – ta ki (otların yetişib göyərması və növbənöv güllərin, çiçəklərin açması səbəbinə) yer hüsn və gözəlliyini, tərəvətini əldə edər, zinətlənib gözəlləşər. (وَوَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا) – o yerin əhli güman edər ki, onlara (yerdə olan növbənöv meyvələri, bitkiləri yığıb toplamağa və mənfəət almağa) qadir olacaqlar. (وَأَتَيْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا) – (və belə

Yunis surəsi

فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَّمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا

bir halətdə asi olduqlarına görə) gecə, ya da gündüz onlara əmrimiz gəlir. (Səmadan bir bəla göndərüb o şeylərin hamısını yox edirik). (فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَّمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ) - yerdə olan şeylərin hamısını sanki dünən heç göyərmməmiş kimi kəsilib biçilmiş edirik. (كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) - (dünya* həyatının barəsində ağıl sahibi olub, Allah-Təalanın ayələrini) düşünən bir camaatdan ötrü öz ayələrimizi təfsilatı ilə belə bəyan edirik.

(***Qeyd:** Allah-Təala bu ayədə dünyanın halını və sürətlə məhv olan nemətlərini ot-ələfə oxşadır. Hansı ki yaşıllaşib, tərəvətlənəndən sonra tezliklə quruyub, yox olurlar. Belə şeylərə aldanmaq ağıllı şəxslərə yaraşmayan əməldir. Amma dünyada insanlar fani, insanlıq isə əbədi olduğu üçün, qüdrətli və varlı şəxslər, hətta bütün insanlar, hər kəs öz gücünə görə, öz din və məzhəb əhlinə yardım etməli, onları zillətdən izzətə, cəhalətdən elmə yönəltməlidir; ağıl və insaf da bunu tələb edir. Heyf ki, əsl insanlıq itib, şeytanlıq və cəhalət yayılıbdır).

25) (وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ) - Allah-Təala insanları əmin-amanlıq yurdu-na (cənnətə) çağırır, (وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) - və Allah-Təala istədiyini (yaxşı əməl sahiblərini) düz yola hidayət edib yardım edir.

26) (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ) - yaxşı və gözəl əməl sahiblərindən ötrü yaxşı, gözəl əcr və savab, (Allahın lütfü olaraq) daha artığı da var. (وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ) - (qiyamət günündə) yaxşı əməl sahiblərinin üzünə nə qara bir toz, nə də zillət qonmaz, (necə ki qiyamət günündə piş əməl sahiblərinin üzlərindən əzab əhli olduqları məlum olar). (أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) - cənnətin sahibləri onlardır və orada həmişəlik qalarlar.

27) (وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا) - (Allah-Təalaya asi olub), günahlar qazananlara günahlarının misli qədər cəza verilir. (Allah-Təala günahkarlarla ədalət üzrə rəftar edib bir günaha bir cəza verir. Amma savab sahiblərinə lütf və rəhmətlə rəftar edib, bir savaba saysız-hesabsız əcr və mükafatlar verir). (وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ) - (qiyamət günündə) günahkarları zillət basar. (مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ) - Allah-Təalanın əzabından onları qoruyub saxlayan da olmaz. (كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا) - sanki gecənin zülmət parçası onların üzlərini bürüyüb örtübdür. (Cəhənnəm əhlinin sifəti budur, üzləri qaranlıq

Kəşfül-Həqayiq II

أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَائُكُمْ ۖ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا بِنَا نَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمْنَ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۖ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

içində olar). (أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) - cəhənnəmin sahibləri onlardır və orada həmişəlik qalarlar.

28) (وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا) - qiyamət günündə məxluqatın hamısını bir yerə cəm edirik. (ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا) - ondan sonra müşriklərə deyirik: (مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَائُكُمْ) - siz və şərikləriniz yerinizdə durun, baxın görün sizə nə olacaqdır? (فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ) - onlarla şəriklərinin arasına ayrılıq salıb bir-birilərindən kənar edirik. (وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا بِنَا نَعْبُدُونَ) - qiyamət günündə şəriklər müşriklərə deyirlər: “Siz bizə ibadət etməyib, bəlkə, şeytana ibadət edirdiniz. (şeytanın və xəbis nəfsi-əmmarənin Allah-Təalaya şərik qoşmağı əmr etməsi şeytana ibadət etmək deməkdir).

29) (فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ) - (yenə Allah-Təalaya şərik sayılanlar müşriklərə deyirlər:) (sizin bizə ibadətinizə agah olmadığımız haqda) Allah-Təala bizimlə sizin aranızda şahid olaraq kifayət edir. (إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ) - həqiqətən, biz sizin ibadətinizdən qafil idik.

30) (هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ) - (bu sual-cavabdan sonra) hər kəs özünün qabaqcadan göndərdiyi əməllərini tapar. (وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقَّ) - həqiqi sahibləri olan Allah-Təalanın hüsuruna qaytarılıb (onlara əzab olunar). (وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) - iftira edib (Allah-Təalaya şərik saydıqları) isə onlardan itib qeyb olar.

31) (قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd), de ki, səmədan yağış göndərib, sizdən ötrü yer üzündə hər bir meyvə və bitkini əmələ gətirən kimdir? (أَمْنَ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ) - bəs kimdir qulağa və gözlərə malik olan, onları yaratmağa kimin qüdrəti vardır? (وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ) - di-rini ölüdən (insan və heyvanı spermadan) çıxaran kimdir? (وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ) - və ölünü diridən (spermanı insan və heyvandan) çıxaran kimdir? (فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ) - (ey Məhəmməd, sən müşriklərə bu sualları verəndə onlar sənə cavabında - bu şeylərin hamısını yaradan) Allah-Təaladır, deyirlər. (فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ) - (onların

Yunis surəsi

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۚ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ ۚ فَإِنِّي تُضَرَّفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ قُلْ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ فَإِنِّي تَوَفُّكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ ۚ

cavabında) **de:** (bir halda ki Allah-Təalanı bu şeylərin xalığı sayırsınız,) **bəs niyə qorxub** (onun əzabından çəkinib, zəlaləti tərk edib hidayətə gəlmirsiniz?)

32) - (فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ) - sizin haqq olan rəbbiniz (bu qeyd olunan qüdrətin sahibi olan) **Allahdır**, (onun tərbiyəçi olması cəmi aləmlərdən ötrü haqla sahibidir. Diqqətlə baxan şəxslərdən ötrü onda heç bir şəkk və şübhə yoxdur). **(فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ) - haqdan sonra zəlalət və asi olmaqdan başqa nə vardır?** (Haqq olan Allah-Təaladan vaz keçəndən sonra şəxs zəlalət və asiliyə düşər olar. Çünki haqla batıl arasında vasitə yoxdur. Haqdan keçən zəlalətə düşər). **(فَأِنِّي تُضَرَّفُونَ) - bəs hara qayıdırırsınız?** (Haqdan zəlalətə, tövhiddən şirkə, səadətdən bədbəxtliyə qayıdırırsınız?)

33) - (كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا) - (ey Məhəmməd, Allah-Təalanın rəbb olması haqq olan kimi, küfr və şirkələrində son dərəcə) günahkar olan şəxslərin barəsində sən rəbbin Allah-Təalanın hökmü haqq oldu. (أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) - (Allah-Təalanın hökmü budur ki, onlar öz ixtiyarları ilə küfrü tərk edib daha) iman gətirən deyillər, (bu səbəbdən Allah-Təala onlara əzab edəcəkdir).

34) - (قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) de ki, bəs sizin Allah-Təalaya şərik qoşduqlarınız arasında eləsi var ki, məxluqatı əvvəlcə yaradıb, (ikinci dəfə öləndən sonra qiyamət günündə) yenə onu diriltsin (buna qüdrəti olsun?) (قُلْ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) - (onların inad və tərsliklərindən dillərində o qüvvə olmaz ki, haqq olan sözü desinlər. Ey Məhəmməd, onların əvəzinə cavab verib de ki, yox, o şəriklərdə heç bir güc və qüvvə yoxdur). **Məxluqatı əvvəlcə yaradıb, (ikinci dəfə öləndən sonra qiyamət günündə) yenə onu (dirildib həyata) qaytaran ancaq Allah-Təaladır. (فَأِنِّي تُؤَفَّكُونَ) - bəs onda hara meyil edirsiniz? (Qadir olan Allah-Təaladan batıl olan məbudların tərəfinə meyil edirsiniz?)**

35) - (قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ) de ki, bəs sizin şəriklərinizdən elə biri var ki, xalqı haqq tərəfinə hidayət etsin? (قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ) - (ey Məhəmməd, onlar sənə bu sözünə cavab verməzlər, sən özün onların əvəzinə cavab verib) de ki, (xalqı) haqqın tərəfinə hidayət edən sadəcə Allah-Təaladır. (Ona görə ki, məsul olan insanlara ağıl verib və ağılın vasitəsilə, gərək, Haqqın yolunu dəlil və sübutla tapıb qorunsunlar.

Kəşfül-Həqayiq II

أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي وَلَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ

Sizin şəriklərdə də bu xüsusiyyət varmı?) (أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا) – bəs xalqı haqq tərəfinə hidayət edənə (Allah-Təalaya) tabe olmaq layiqdir? Yoxsa özünü hidayət etməyə qadir olmayıb hidayət tapmayan (bütələr)? (وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا) – şəriklər özlərini hidayət etməyə qadir deyil, gərək onları da Allah-Təala hidayət etsin. (فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ) – (ey ağılsız camaat), sizə nə olubdur, necə də hökm edib (məxluqu və batil olan məbudları Allah-Təalaya şərik qoşarsınız?)

36) (وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا) – müşriklərin çoxu (rəisləri) Allah-Təalanı iqrar etməkdə zənlərinə tabedir (iqrarları elm üzrə deyil, əgər elm üzrə olsaydı, Allah-Təalaya şərik qoşmazdılar). (إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا) – Allah-Təalanı bilməkdə zənn heç vaxt insanı elmdən ehtiyacsız etməz. (Allah-Təalanı bilmək üçün elm lazımdır, ata-babanı təqlid edib zənnə tabe olmaqdan bütperəstlik yarandı). (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ) – həqiqətən Allah-Təala müşriklərin əməllərindən agahdır. (Onlara öz əməllərinin cəzasını verəcəkdir).

37) (وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ) – və Quran Allah-Təaladan başqasının tərəfindəndir – demək səhih və dürüst iş deyildir. (وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ) – bəlkə (gərək belə deyilsin:) bu Quran özündən əvvəlki kitabları təsdiq edəndir. (وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ) – bu Quran (onda yazılan şəriət ehkamını) təfəsilatı ilə bəyan edəndir. (لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) – bu Quranın Allah-Təala tərəfindən olmasına şəkk və şübhə etmək layiq deyil. Bəlkə aləmlərin tərbibçisi, rəbbi olan Allah-Təaladan nazil olan bir kitabdır.

38) (أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ) – bəlkə (bu müşriklər) – (Məhəmməd), bu Quranı özündən düzəldib, sonra Allah-Təalaya isnad edibdir, deyirlər? (قُلْ فَأْتُوا) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, (əgər belədirsə, siz də mənim kimi ərəbcədə fəsahtəli və bəlağətli şəxslərsiniz), bu Quranın misli kimi (nəzm və bəlağətdə ona oxşayan) bir surə də siz gətirin.*

(*Qeyd: Ağıl sahibləri diqqətlə fikir verib Quranın haqq olduğunu bu ayədən anlasınlar; bu əhvalat Məkkədə vəqə olub, bütün Məkkə əhli, hətta Həməzədən başqa, peyğəmbərin bütün əmiləri də Hz. Peyğəmbərə düşmən idilər. Həmişə bu fikirdə idilər ki, bir bəhanə tapıb onu və dinini yer üzündən yox etsinlər. Hz. Peyğəmbər belə bir vəziyyətdə onlara qarşı belə bir iddia edir: əgər sizin gücünüz çatırsa, bu Quranın surələri kimi bir surə də siz gətirin ki, mənim sözlərimin batil və haqsız olduğu məlum

Yunis surəsi

وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ

olsun. Bəs onların qüdrəti olsaydı, o kin və ədavətlə dayanıb baxardılar? Gücləri çatdığı halda, bu işi etməzdilər? Ağıllı şəxs bunu qəbul edərmidi? Onların bir şey etməməsi və surə gətirməmələri onların Qurani-Şərifin müqabilində aciz olduqlarının dəlilidir. Bu iddia bir dəfə olmayıbdır. Neçə dəfə onların arasında bu sual-cavab olubdur, hər dəfə Hz. Peyğəmbərdən haqlı olmasına dair bir möcüzə istədiklərində peyğəmbər bu cavabı verib, onlar da aciz qalıblar).

(O vaxt məlum olar ki, bu Qurani mən özümdən düzəltmişəm). (وَادْعُوا) - **əgər doğru deyirsinizsə, Allah-Təaladan başqa gücünüz çatan hər kəsi çağırın**, (onlar da sizə kömək olsunlar. Quran surəsi kimi bir surə gətirsə bilsəniz, o vaxt məlum olar ki, bu Quran Allah-Təaladan deyil, mən özümdən düzəltmişəm).

39) - bəlkə, Qurani eşidən kimi elmi mənasını*, həqiqətini qavramamış onu təkzib etdilər. (وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ) - Qurani-Şərifini düşünüb, yozumunu anlamadıqları halda, onu təkzib etdilər.

(*Qeyd: Bu şəkildə təkzib etmək aqillərin əməli deyil. Müşriklər öz cəhalətlərindən onların dinlərinə müxalif olub ata-babalarından təqlidlə öyrəndikləri hər şeyin ziddindən üz döndərərdilər. Bizim bu dövrdəki əksər müsəlmanların halı da belədir; əgər Qurani-Şərifin günəşdən işıqlı olan sözlərini onlara desən, ata-babadan təqlidlə qəbul etdikləri sözlərə xilaf olduğuna görə, eşidən kimi qaçarlar, necə ki digər heyvanlar şirdən qorxub qaçır. Bu məsələ sadəcə avam camaata məxsus deyil. Bəlkə, üləma cildindəki əksər insanların halı da belədir. İllərlə zəhmət çəkib müctəhid adlanırlar xidmət edib, onlardan elm öyrənən şəxslərə də bir Qurani-Şərif ayəsi oxunsa, öyrəndiyi əslsiz qanunlara müxalif olduğu üçün, sanki, qərribə bir söz eşitmiş kimi olarlar. Hətta düşmənlər belə Quran ayələrinin mənasından istifadə etdikləri halda, onlar Qurandan bixəbər olub qaçmaq üçün bəhanə gətirib üzrxahlıq edərlər. O cümlədən - Quranın mənasını imamlardan başqa kim bilir? - deyib üsul qanunlarına dönərlər. Ya da əsl "bəraət"i (bir şeyin öncə pak və halal olmasını) iddia edib, haram və şübhəli olan vəqf və yetim malını asan loğma kimi udarlar və ya şübhəli şəkildə "istishab"a (şəxsin qeyb, yoxsa sağ sayılması halı) istinad edib 5 vaxt namazda imamın arxasında namaz qılanların müllkiyyəti haqqında hökm verərlər. Ya da "ümmətim xəta üzərində birləşməz" hədisini dəlil gətirib icma ilə Qurani-Şərifdə açıq şəkildə evlənmələrinə icazə verilən yetişkin qadınların evlənməsini qadağan edərlər. Və ya bəzi keçmiş üləmaların fitvasına əsaslanıb Qurani-Şərifdə açıq şəkildə qeyd edilən - arvadın ərindən miras alması barəsində olan hökmünü dəyişdirərlər. Hansı ki Qurana görə, əgər kişinin övladı olsa, arvada onun malının 8-də bir hissəsi, kişinin övladı olmasa, 4-də bir hissəsi düşər. Bu hökmü dəyişdirib, kişidən övladı olmayanda arvadı miras almaqdan məhrum edirlər. İslamın halına ağılamaq lazımdır, ehkama

Kəşfül-Həqayiq II

كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ
مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾ وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ
بَرِيءُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بِرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ
وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

*zidd edilən şeyləri yazmaqla qurtarmaz, ibrət alanlardan ötrü bu qədər də kifayət
edər. Burda ağıl sahibləri üçün böyük ibrətlər var).* و في هذا غنية لالي الالباب

(ey Məhəmməd, bu müşriklər fikirləşmədən səni təkzib etdikləri kimi) **bunlardan əvvəlki ümmətlər də** (peyğəmbərləri və onlara nazil olan ayələri) **belə təkzib etdilər.** – (فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ) – (ey Məhəmməd), **bax gör ki, o zalımların** (Nuh, Ad, Səhud camaatı) **aqibəti necə oldu?** (Gör onlara necə əzab göndərüb həlak etdik? Sən də ey Məhəmməd, səbir et və müşrikləri, Məkkə əhlini də sənin əlində zəlil edəcəyik, onlara qalib olacaqsan. Bədir savaşında Hz. Peyğəmbər onlara qalib olub hamısı zəlil oldu).

40) (ey Məhəmməd), **müşriklərdən bəzisi var ki,** (daxilən) **Qurani təsdiq edər,** (amma inadkarlıqdan təkzib edər. Necə ki Qüreyşin ən böyük var-dövlət sahibi olan Vəlid ibn Müğirə daxilən Qurani təsdiq etsə də, inadından inkar etdi). (وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ) - **müşriklərdən bəzisi də var ki, zahirən, həm daxilən Qurani təsdiq etmir,** – (وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ) – (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin inadkar və israrla inkar edən şəxslərdən ağahdır.** (Onlara öz cəzalarını verəcəkdir).

41) – (ey Məhəmməd), **əgər bu müşriklər səni təkzib etməkdə** (israr edib möhkəm dursalar, sən də onların iman gətirmələrindən və sənin sözüünü qəbul etmələrindən məyus olsan), – (فَقُلْ لِي عَمَلِي) – (onlardan əl çəkib kənar ol. Onlara) **de ki,** (iman gətirmədinizsə), **mənim əməlim mənə,** (وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ) - **sizin əməliniz sizə aiddir.** (أَنْتُمْ بَرِيءُونَ مِمَّا أَعْمَلُ) - **siz mənim əməllərimdən kənarsınız,** (وَأَنَا بِرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ) - **mən də sizin əməllərinizdən kənaram.**

42) – (ey Məhəmməd), **müşriklərdən bəzi şəxslər vardır ki,** (sən Quran oxuyub Allah-Təalanın hökmlərini xalqa bildirəndə) **sənə qulaq asarlar,** (lakin kar olan şəxslər kimi sanki qulaqlarına heç nə daxil olmamış kimi inanmazlar). – (أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ) – (ey Məhəmməd, bəs qulaqları haqq sözü eşitməkdən) kar olan və Qurani-Şərifin ayələrini) **düşünməyən şəxslərə** (ilahi ayələri) **eşitdirməyə qüdrətin var?** (Belə deyil, səndə o qüdrət yoxdur).

Yunis surəsi

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ

43) (وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ) - (ey Məhəmməd), **müşriklərdən bəzisi vardır ki, sənə baxıb** (doğruluq və peyğəmbərlik əlamətlərini səndə görürlər, amma təsdiq etmirlər). – (ey Məhəmməd), **bəs** (gözləri haqqı dərk etməkdən) **kor olan və bəsirəti olmayan şəxsləri hidayət etməyə qüdrətin var?** (Belə deyil, səndə o qüdrət yoxdur, şəxsin əgər qulağı olmasa, amma elm və şüur sahibi olsa, ağıl və fərasətlə bir şey dərk edər, habelə əgər şəxsin gözü olmasa, lakin qəlb gözü açıq olub, bəsirət sahibi olsa, bir şey dərk edə bilər. Amma bu müşriklərin nə ağılı var, nə də bəsirətləri, o səbəbə görə, heç bir şey dərk etməyib imandan kənar olublar).

44) (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا) - **həqiqətən, Allah-Təala insanlara heç bir şəkildə zülm etməyib** (insanların faydasına və zamanın şərtlərinə görə peyğəmbər göndərüb kitab nazil edər), (وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ) - **lakin insanlar** (peyğəmbərləri təkzib edib, Allah-Təalanı inkar etdiklərindən) **özlərinə zülm edirlər.**

45) (وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ) - (ey Məhəmməd), **o günü yadına sal ki,* bütün insanların hamısını o gündə** (qiyamət günü) **haqq-hesabdan ötrü toplayırıq.** (كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ) – **onlara** (axirətin müqabilində dünyada) **qalmaları, sanki, gündüz vaxtı bir saat kimi gələr** (sanki, dünyada az bir müddətdən artıq qalmayıblar. Dünyada insan nə qədər uzun ömür sürsə də, axirətin müqabilində ona bir saat kimi gələr). (يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ) – (qiyamət günündə) **insanlar bir-birilərini** (sanki, az bir müddət əvvəl ayrılmışlar kimi) **tanıyarlər,**

(**Qeyd:* Müsəlmanlar bu ayəyə və bundan başqa, qiyamət barəsində zikr olunan ayələrə baxıb qiyamət gününü inkar etməsinlər; ayələri yozub zahiri mənasından ayrılmaq danışıq qanunundan kənar olmaqdır. Quran tapmaca və müəmma deyil, Quranın uralığının bir işarəsi də onun xitablarının və kəlamlarının adət-ənənədən kənar olmamasıdır. Hər bir deyilən sözün aşkar olan zahiri mənasını qəbul etmək lazımdır. Quran da belədir; insan anlamadığı şeyi inkar etməməlidir; bizim bu dövrdə bəzi hikmət sahibləri, sənətkarlar elə şeylər yaradırlar ki, əgər daha əvvəl belə şeylərin nə vaxtsa olacağını desəydilər; xalq onları inkar edərdi. Allah-Təalanın işləri bundan da artıqdır. Ağıl onları dərk etmədiyindən inkar etmək nadanlıq əlamətidir. Avropa alimlərinin günəş və ayın və digər kürələrin məhv olması ilə dünya və içindəkilərin də yox olacağını demələri şəriət dilində ifadə edilən qiyamətin vəqə olacağına açıq-aşkar bir dəlil və rədd edilə bilməyən bir sübutdur).

Kəşfül-Həqayiq II

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَإِنَّمَا تُرِيدُكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ
تَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ
قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾
قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ
سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

həqiqətən, qiyamət gününü təkzib edib iman
gətirməyənlər ziyankar olub, özlərinə zərər verdilər. - axirə-
tə iman etməyə hidayət tapmadılar ki, nicat tapıb xeyir-mənfəətə qovuş-
sunlar.

46) - (ey Məhəmməd), dünyada müşriklərə
vəd etdiyimiz əzabın bəzisini ya sənə göstəririk, (necə ki Bədirdə və başqa
yerlərdə göstərdik), - ya da (o əzabları sənə dünyada göstərməmiş)
səni vəfat etdiririk, (o zaman da onların əzabını axirətdə sənə göstəririk).
- müşriklərin hamısının qayıdacağı yer bizim tərəfimizdir.
(Ölüm onları yaxalayıb, hamısı bizim tərəfimizə qayıdacaqdır).
- ondan sonra Allah-Təala onların dünyada etdiyi əməllərinə şə-
hid olub, (onun əvəzində onlara əzab edəcəkdir).

47) - hər bir ümmətdən ötrü bir peyğəmbər olubdur.
(Onlara göndərilib ki, onları Allah-Təalanın tövhidinə dəvət etsin).
- peyğəmbərləri gəlib onları haqq tərəfinə dəvət etdiyi zaman,
(dünya və axirətdə peyğəmbər ilə onu təkzib edənlərin) arasında
ədalət üzrə hökm olunub (hər ikisində onlara – yalançılara əzab olunur).
- onlara zülm olunmaz. (Ancaq öz
əməllərinin cəzasını çəkərlər).

48) - (ey Məhəmməd), müşriklər sənə
və möminlərə deyirlər: bizə vəd etdiyiniz o əzab nə vaxtdır? (Əgər doğru
deyənsinizsə, onun vaxtını bəyan edin).

49) - (ey Məhəmməd, onların cava-
bında) de ki, mən özümə nə bir zərər, nə də bir mənfəət yetirməyə malik
və qadir deyiləm, ancaq Allah-Təalanın istəməsi istisnadır. (Mən buna qa-
dir deyiləmsə, sizdən ötrü əzab gətirməyə və onun vaxtını bəyan etməyə necə
qadir olaram?) - hər bir ümmətin (əzabından) ötrü müəyyən bir
vaxtı vardır. - əzablarının vaxtı yetişdiyi zaman, -
- onun vaxtını nə bir saat təxirə sala, nə də bir saat qaba-

Yunis surəsi

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا مَآذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنْتُمْ بِهِ أَلَنْ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِئُكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ

ğa çəkə bilərlər. (Habelə siz müşriklərin də əzabından ötrü müəyyən bir vaxt vardır. O vaxt gecikməz).

50) - (ey Məhəmməd), müşriklərə de ki, xəbər verin mənə, (إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا) - **əgər Allah-Təalanın əzabı siz gecə yatıb rahat olanda, ya da gündüz** (işinizlə məşğul olanda) **gəlsə, (hər bir halda gəlsə, əzabın tez gəlməsinə peşman olacaqsınız).** - (مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ) - (əzab acı olan bir şeydir), **bəs günahkarlar niyə tələsib (əzab) istəyirlər?** (Müşriklər deyirdilər: əgər bu Quran haqdırsa, Allah-Təala bizə əzab göndərsin. Bu ayə onlara cavabdır. Yəni əzab elə bir şey deyil ki, insan onun üçün tələssin).

51) - (أَتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنْتُمْ بِهِ) - **əzabdan sonra Allah-Təalaya iman gətirəcəksiniz?** (O iman mənfəət verməz). (أَلَنْ) **Yoxsa indi?** (Əzabı görüb, iman edəndən sonra, onlara deyilər: “İndiki imanınız sizə heç bir mənfəəti yoxdur”), (وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ) - **halbuki həqiqətən, siz əzabı istəməkdə tələsirdiniz, (əzabı tez istəmək onun inkarına dəlildir, bəs indi əzabı görəndə iman gətirmək sizə nə fayda verər?**

52) - (ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا) - (Axirət günündə Allah-Təalanın əzabını inkar edib) **zalım olan şəxslərə (əzab ediləndən) sonra deyilər:** (ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ) - **indi həmişəlik əzabı dadın.** (Heç vaxt sizdən ötrü qurtuluş yoxdur). (هَلْ تُجْزَوْنَ) - **sizə ancaq dünyada qazandığınız əməlləriniz səbəbinə cəza verilər.**

53) - (وَيَسْتَنْبِئُكَ أَحَقُّ هُوَ) - (ey Məhəmməd, müşriklər) **səndən xəbər alırlar ki, bizə vəd etdiyin o əzab haqdır** (və vəqə olacaqmı? Bu sualı inkar və istehza üçün verdilər). - (قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ) - (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, bəli, and olsun mənim rəbbimə, həqiqətən, o əzab haqdır, (vəqə olacaqdır).** - (وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ) - **əzabdan qaçıb, (Allah-Təalanı aciz edən deyilsiniz, əlbəttə, o əzaba düşər olacaqsınız).**

54) - (وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ) - (qiyamət günündə) **əgər hər bir zalım yer üzündə hər şeyə (xəzinələrə və mənfəətlərə) sahib olsa, onları verib əzabdan xilas olmaq istəyər, (əlbəttə, ondan qəbul olunmayacaqdır).** - (وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ) - (xəyal etmədiyi, yadına düşməyən) **əzabı görəndə daxilən peşman (və çaşqın) olub, (bunu gizlədərlər, ağlamağa və danışmağa**

Kəşfül-Həqayiq II

وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ لَّكَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُخَيِّ وَيُمِيتُ وَالِيهِ تُزْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

gücləri olmaz). (وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ). – (qiyamət günündə zalımlarla məzlumların) arasında ədalətlə hökm olunar. (وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ). – (əlbəttə, zalım və məzlumun) heç birinə zülm olunmaz, (hər bir şəxsə öz əməlinin qarşılığı verilər).

55) (أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) – (ey Adəm övladı), xəbərdar olun, həqiqətən, səmalarda və yerdə olan hər bir şey Allah-Təalanın mülküdür, (və onları idarə etmək də Ona məxsusdur). (وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ) - yenə xəbərdar olun, həqiqətən, Allah-Təalanın (əzab və savab) hər bir vədi vafə olacaqdır. (وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) - lakin məxluqatın çoxu bilməyib, (Allah-Təalanın vədlərini cəhalətdən inkar edirlər).

56) (هُوَ يُخَيِّ وَيُمِيتُ) - dirildən və öldürən Allah-Təaladır. (وَالِيهِ تُزْجَعُونَ) – (hamınız öləndən sonra haqq-hesab və intiqamdan ötrü) Allah-Təalanın tərəfinə dönüb qayıdacaqsınız.

57) (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ) - ey insanlar, həqiqətən, sizə rəbbiniz Allah-Təaladan öyüd-nəsihət (Quran) gəldi, (وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ) - və o, sinələrdə olanın* (cəhalətin, əxlaqsızlıq və batil etiqadların) dərmanıdır (və bu xəstəlikləri yox edir). (وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) – (bu Quran) ona iman gətirən şəxslərdən ötrü hidayət və rəhmətdir.

(*Qeyd: Həqiqətən də, belədir: İnsaf gözüylə baxanlar Qurani-Şərifdə olan gözəl vəsfləri və gözəl əxlaqı başqa heç bir kitabda görə bilməzlər. Bütün dünya alimlərinin və filosoflarının insanların həyatı və axirətinə dair yazdıqları kitablarda olan qanunların əsası və həqiqəti Qurani-Şərifin pak ayələri ilə bəyan olunubdur. Heyif ki, müsəlmanlar ancaq ölümlərə axirət əzabından nicat vermək üçün Qurani-Şərifin qiraəti ilə məşğul olurlar. Əcəli gəlib ölən insanlara Qurani-Şərif oxumağın elə bir faydası yoxdur. Ancaq diri ikən ölü olan, iki ayaqlı, iki əlli, vəhşi təbiətli, məsuliyyətsiz məxluqların xəbis nəfslərinə həyat verən və onları dirilərin cərgəsinə daxil edən Qurani-Şərifdir. Zəhirdə özlərinə Quran əhli deyib, Quranın ehkamını bildiklərini zənn edənlər Qurani-Şərifin ölü dirildən inci kimi parlaq sözləri ilə öz ölü nəfslərini dirildə bilmirlərsə, heyvani təbiətli sair avam məxluqatı zəlalət vadisindən xilas edib, hidayətə qovuşdurmaları çox müşkül məsələdir).

58) (قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا) - (ey Məhəmməd, möminlərə) de ki, (əgər bir şeyə şad olsalar), **görək, Allah-Təalanın lütf və rəhmətinə şad ol-sunlar**, (ondan başqa şad olmağa layiq bir şey yoxdur). (هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ)

Yunis surəsi

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

- onların topladığındansa (fani dünya malındansa), Allah-Təalanın lütf və rəhməti yaxşıdır.

59) - (قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ) - (ey Məhəmməd), de ki, Allah-Təalanın sizdən ötrü göndərdiyi o ruzilərdən mənə xəbər verin, (bəs onları sizə haram edibdirmi?) - (فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا) - siz özünüz o ruzilərin bəzisini haram, bəzisini də halal edirsiniz. (Necə ki ərəblər deyirdilər: “Filan dəvə, ya filan qoyun, ya filan əkin haramdır”, bu mətləb əvvəlki surələrdə qeyd olunubdur. Amma bu dövrün camaatı deyir: “İlahi, bizə Quranın halal etdiyi şeyləri rəhbərlər və din xadimləri haram etdilər”). - (قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ) - (ey Məhəmməd), onlara de ki, bəs halal və haram etməkdə Allah-Təala sizə izin veribdir? - (أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ) - yoxsa Allah-Təalaya iftira edib deyirsiniz ki, bu halal, haramı Allah-Təala təyin edibdir (yeməli şeylərdən haram olanları Allah-Təala Qurani-Şərifdə xəbər veribdir).

60) - (وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) - Allah-Təalaya iftira edib yalan isnad edənlərin qiyamət günü haqqında zənni, gümanı nədir? (O günkü gündə hər bir şəxsin öz əməlinin qarşılığı ona veriləcəkdir. O iftira edənlər nicat tapacaqlarmı? Heyhat!). - (إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ) - həqiqətən, Allah-Təala insanlara ehsan və lütf sahibidir. Onlara ağıl verib və peyğəmbər göndərib, halal və haramı onlardan ötrü bəyan edibdir. (وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ) - lakin məxluqatın çoxu (Allah-Təalanın hidayətinə tabe olmayıb onun verdiyi nemətlərə) şükür etməzlər.

61) - (وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ) - (ey Məhəmməd, xüsusən) sən özün elə bir işdə və əməldə olmazsan ki - (وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ) - sənə nazil olan Qurandan elə bir şey oxumazsan ki, - (وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ) - və siz insanlar elə bir əməl etməzsiniz ki, - (إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ) - (sən peyğəmbər və siz insanlar) elə bir əmələ dalmazsınız ki, biz özümüz sizin o əməllərinizə şahid olmayaq, (heç bir əməliniz bizim elmimizdən kənar qalmaz. Bütün əməllərinizə xəbərdar və agahıq). - (وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ) - (ey Məhəmməd), nə yerdə, nə də səmada zərrə ağırlığında bir şey sənənin rəbbin Allah-Təalanın elmindən qayıb olmaz. - (لَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) - zərrədən nə

Kəşfül-Həqayiq II

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾ وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ مَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ

kiçik, nə də böyük elə bir şey yoxdur ki, lövhi-məhfuzda (Allah-Təalanın elmində) qeyd olunmuş olmasın.

62) (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) - **xəbərdar olun ki, Allah-Təalanı dost tutan** (ona itaət edən) **şəxslərə** (qiyamət günündə) **qorxu yoxdur. Məhzun və qəmgin də olmazlar.** (Necə ki Allah-Təalanın düşmənləri qorxu içində olub məhzun olacaqlar).

63) (الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ) - **Allah-Təalanın dostları o şəxslərdir ki, ona iman gətirib, qorxu içində olarlar.** (O qorxu səbəbinə günahı tərk edib, Al-laha itaət edərler).

64) (لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ) - **onlardan ötrü həm dünya həyatında müjdə vardır,** (necə ki Qurani-Şərifdə neçə yerdə xəbər veribdir ki, mömin və müttəqilərdən ötrü cənnəti hazır etmişəm), **həm də axirətdə qiyamət günündə,** (qiyamət günü möminlərə müjdə verilər ki, sizə heç bir qorxu yoxdur. Rəhmətim sizə şamil olub, sizə əzabdan nicat vermişəm). (لَا) - **Allah-Təalanın sözlərində heç bir dəyişiklik yoxdur,** (əzab, ya da rəhmət, hökm buyurulan hər şey vaqe olacaqdır). (ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) - **(dünya və axirətdə nicat tapmaq) böyük əcr və savaba yetişməkdir.**

65) (وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ) - **(ey Məhəmməd), bu müşriklərin sözləri** (səni təkzib edib qorxutmaları və səni öldürmək üçün tədbir görüb, məşvərət etmələri) **səni məhzun və qəmgin etməsin.** (إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا) - **həqiqətən, izzət və qələbənin hamısı Allah-Təalaya məxsusdur.** (Onlar sənə qalib ola bilməzlər. Allah-Təala sənə kömək olub, onlara qalib edəcəkdir). (هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) - **Allah-Təala** (müşriklərin danışdığı sözləri) **eşidib,** (səni qətl etmək üçün gördükləri tədbirdən) **agahdır.** (Məkkədə müşriklər Hz. Peyğəmbəri öldürmək üçün toplanıb, məşvərət etdilər, Allah-Təala onların əməlini peyğəmbərinə xəbər verir).

66) (أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ) - **xəbərdar olun ki, səmalarda və yerdə olanların** (ağıl sahibləri, mələklərin) **hamısı, həqiqətən, Allah-Təalanındır** (Onun qulu və onun ixtiyarındadırlar. Ağıl sahiblərinin başqa şeyləri Allah-Təalaya şərik qoşması layiq deyil). (وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) - **o şəxslər ki Allah-Təaladan başqa şəriklərə dua edib, onlara ibadət**

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطٰنٍ بِهٰذَا ۖ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ إِنْ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نَذِقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

edirlər, həqiqətdə, onlara tabe olurlar, (إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ) - bəlkə ancaq zənnə tabe olub, (bütələrin Allah-Təalaya şərik olduğunu həqiqət üzrə yox, zənn üzrə qəbul ediblər). (وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ) - o müşriklər bütələrin Allah-Təalaya şərik olduğunu özlərindən düzəldib qoşurlar.

67) (هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ) - Allah Təala kamil qüdrəti ilə zəhmətdən rahat olasınız deyər sizdən ötrü gecəni yaradıbdır. (وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا) - (ruzinizi qazanasınız deyər) gündüzü sizdən ötrü işıqlı edibdir. (إِنَّ فِي ذَلِكَ) - (Ləyiat ləqom yəsməon) - bəndə (gecə-gündüzdə Allah-Təalanın sözlərinə) qulaq asan, (ibrət alan və aləmlərin yeganə yaradıcısının Allah-Təala olduğuna agah olan) camaatdan ötrü dəlil və sübutlar vardır.

68) (قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا) - (xristianlar deyən kimi) müşriklər də dedilər: "Allah-Təala özündən ötrü mələkləri övlad (qız) götürübüdür. (سُبْحَانَهُ) - Allah-Təala özünə övlad götürməkdən pak və müqəddəsdir, (nə axmaq söz deyirlər), (هُوَ الْغَنِيُّ) - heç kimə möhtac olmayan Odur, (belə şəxsə övlad niyə lazımdır?) - səmalarda və yerdə olan hər bir şey Allah-Təalanın mülküdür, (onlara malik olduğu üçün övlada ehtiyacı yoxdur). (إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطٰنٍ بِهٰذَا) - yanında bu dediyiniz sözə (Allah-Təala özü üçün övlad götürüb - sözünə) bir dəlil və sübut yoxdur. (لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) - bəs (Allah-Təalaya o sözü isnad edib) deyirsiniz ki, ona agah deyilsiniz? (dəlil və sübutsuz deyilən hər bir sözün sahibinə cahil demək doğrudur).

69) (قُلْ إِنْ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ) - (ey Məhəmməd), de ki, o şəxslər ki, Allah-Təalaya (iftira edib), yalan isnad edib, (Ona övlad nisbət edənlər), (لَا يُفْلِحُونَ) - axirət əzabından nicat tapmazlar.

70) (مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا) - (onların Allah-Təalaya etdikləri bu iftiraları) dünya mənfəətidir. (ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ) - (Ta ki xalqı aldadıb, onlara hakim olsunlar). (ثُمَّ نَذِقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ) - (onları - rəhbərləri ölüm yaxalayandan) sonra qayıdacaqları yer bizim tərəfimizədir. (ثُمَّ نَذِقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ) - ondan sonra Allah-Təalaya kafir olduqları (övlad isnad etdikləri) üçün (qiyamət günündə) şiddətli od əzabını onlara dadızdırırıq.

Kəşfül-Həqayiq II

وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّ كَذِبَ عَلَيْنِكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِّرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرٍ

71) (وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ) - (ey Məhəmməd), Nuh (peyğəmbərin) xəbərini (xalqa) oxu, (bəlkə ibrət alıb, Allah-Təalaya şərik qoşmayıb, müvəhhid olsunlar). (إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ) - o zaman ki, xitab edib öz qövminə belə dedi: ey mənim qövüm, (وَإِن كَذِبَ عَلَيْنِكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِّرِي بآيَاتِ اللَّهِ) - əgər sizə mənim aranızda olmağım və Allah-Təalanın ayə və əhkamlarını sizə deməyim ağır gəlsə, (mənim qətlimə əzm etdiyinizə görə, sizdən qorxum yoxdur). (فَعَلَى اللَّهِ) - mən Allah-Təalaya təvəkkül etmişəm, (inam və etimadım Onadır. O, mənə kifayət edir). (فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ) - Allah-Təalaya ortaq qoşduğunuz şəriklərinizin köməyi ilə toplanıb işinizi (məni qətl, ya da sürgün) edin. (ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً) - ondan sonra sizin bu işiniz (məni qətlə yetirmək) sizdən ötrü ağır bir qəm və qüssə olmasın. (Bu barədə heç fikir etməyin). (ثُمَّ) - ondan sonra mənə əzm etdiyiniz işi edib, mənə möhlət verməyin. (Öldürülməkdən qorxmuram).

72) (فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ) - əgər mənim öyüd-nəsihətimdən üz döndərsəniz, (sizdən soruşaram: bu üz döndərməyin səbəbi nədir?) (فَمَا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرٍ) (məndə elə bir şey yoxdur ki, ondan nifrət edib qaçasınız, malınızda da tamahım yoxdur). Öyüd-nəsihət üçün sizdən əcr və mükafat* da istəmirəm, (bəs niyə məndən qaçırsınız?)

(*Qeyd: Bəli, biz İslam üləmalarını xalqın gözündən düşürən və Allah-Təalanın yanında etibardan salan vəz, nəsihət üçün əcr almağımızdır. Allah-Təala bu xəstəliyi bizdən dəf etsin. İbadətxanalar zahirdə məscid, batində alış-veriş məkanı, hətta cib-girlik və adam soymaq yeri olubdur. Elə ki Allah-Təalanın mübarək Ramazan ayı gəlir, xalqı məscidə gəlib ibadətə təşviq edərək, lakin daxilən 100 cür hiylə və yalan fikirləşərək ki, necə edək ki, bu il qazancımız artıq olsun. Ey mənim din qardaşlarım, bu sözlər xətrinizə dəyməsin. Mən də sizinlə bu dərdə şərikəm, Allah-Təaladan bu əməlin tərəkildməsi üçün yardım istəyirəm. Siz də mənimlə eyni fikirdə olub bu qəbih əməli tərək eləyin, pendir-cövrəklə kifayətlənin, əgər siz bu əməli tərək etsəniz, xalq da Allah-Təalaya və onun peyğəmbərinə iftira edən yalançı birinin adını mərsiyəxan qoyub, minbərə çıxarıb, onun başına yığılmaz. Onlar da min bir oyunbazlıqla xalqı aldadıb, Hz. Peyğəmbərin göz nuru olan Hz. Hüseyin qətlini və onun ailəsinin təhqir edilməsini özlərindən ötrü həyat sərmayəsi etməzlər. Əgər biz az olan dünya malından vəz keçə bilsək, hər halda bu zəlil insanlar yalan sözlərlə xalqın malını əlindən ala bilməzlər. Vallah, bu insanların əməlləri əsl müsəlmanların ürəyini parçalayır, zülmə məruz qalan Hz. Hüseyin, onun nurlu ailəsinə və yoldaşlarına ağlamaq əvəzinə, gərək, bu yalançıların pak əhli-beytə etdiyi zümlərə ağlayaq, nə vaxtadək biz qəflət yuxu-

Yunis surəsi

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

sunda qalıb adımız alim, özümüz insan cildindəki heyvan kimi dolanacağıq. Məscid və minbərləri xəbis əməllərlə murdarlayıb, insanların namaz və oruclarının batil olmasına bais olacağıq? Nə vaxtadək özümüzü bilməməzliyə qoyub, belə pis əməllərə göz yumacağıq? Nə vaxta qədər lotular gəlib müsəlmanların minbərlərinə çıxıb, yerin və səmələrin fəvqində olan Allahın cənnətini az bir məbləğə şəxsi mülk kimi satacaqlar? Biz də minbərin müqabilində oturub gözüümüzü onların ağzına dikib, ağızlarından çıxan duaları vəhy kimi qəbul edəcəyik? Ey müsəlmanlar, başqalarından eşidən bir qulaq və görən bir göz alıb baxıb, görün ki, hansı dinin və millətin ibadət xanalarında bizdəki kimi bu cür ədəbsiz əməllər edirlər? Baxıb görün, bu mərsiyəxan tayfası xalqı necə günahkar edir? Minbərdə nə etsələr də, xalq onları həqiqət kimi qəbul edib, etiraz edənə də təkfir edirlər. Mən həqiqi ilk gənclik illərimdə bir dəfə Məhərrəm ayının 8-də gecə vaxtı məscidlərdən birinə getdim. Əvvəllər tiryəkbaz dərviş olub, ondan sonra bizim Bakı şəhərinə gəlib mərsiyəxan olan yalançı bir şəxs gəlib minbəyə çıxdı. Növhəxanlıq edib, ağlayıb, xalqı da ağlamağa təşviq etdi, üst-başını cırıb, araba təkəri böyükliyiündəki seyidlik əmmaməsini yerə cırıb, camaatın arasına vay-sivən saldı. İnsanlardan neçə nəfər qəşş edib məsciddən aparıldı. Amma imam Hüseynin o dindar baş nökrinin öz gözündən bir qətrə də yaş axmadı. Bir saat keçəndən sonra sakitləşib, xalq da rahat oldu. Başladı ki, ey camaat, hər il bir gecə imam Hüseyn üçün bərat gecəsidir, bu gecə də bərat gecəsidir. Görək ağamız imam Hüseyni özünüzdən necə razı edəcəksiniz, ay qurban olum qeyrətinizə, vallah, xalis şiasiniz. O anda camaatın arasında bir qəribə qarışıqlıq meydana gəldi. Hər kəs öz imkanından da artıq pul verməyə başladı. Minbərdə olan cahil pulun məbləğini düşünəndə sevincindən cuşa gəlib dedi: “Xəstələndim, mənə bir qəlyan gətirin.” O saat onun əmrini Allah-Təalanın əmrindən də vacib sayıb, qəlyanı gətirdilər. Minbərin üstündə bir tərəfdən dua edib, xalqın ölümlərini cənnətə göndərüb, digər tərəfdən xalqı coşdurub xorultuyla qəlyan çəkməyə davam etdi. Bəs budur islamın qanunu? İslam ibadət xanalarında, gərək, bu cür hərəkət etməyək. Hz. Nuh peyğəmbərin sözüünə fikir verilsə, o vaxt məlum olar ki, üləmanın sözlərinin təsirsiz olmasının səbəbi hər öyüd-nəsihət üçün əcr, mükafat almalarıdır. Bu vaxtadək ömrümüzü qəflətdə keçirmişik, bundan sonra gərək səmimi-qəlbədən və iklasla islamı yaymağa çalışaq, ey mənim qardaşlarım, ey üləmalar, gəlin bu işdən tövbə edib, Allah-Təalaya yalvaraqlar. Mən həqiqi tövbə edib, Allah-Təaladan xahiş edirəm ki, bundan əvvəl cahilliklə keçən ömürlərimizi bağışlasın və bizə yardım etsin ki, onun yolunda sadıqəsinə xidmət edək. Amin, bu mətləbin təfsilatı bu kitabda Şüəra surəsinin təfsirində Hz. Peyğəmbərin təbliğ müqabilində əcr və mükafat istəməməsi mövzusunda inşallah, qeyd olunacaq).

(إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ) (Nuh deyir: - **mənim əcr və mükafatım ancaq Allah-Təaladandır**, (sizdən bir şey xahiş etmirəm). **Allah-Təala tərəfindən o müsəlmanlardan olmağa əmr olunmuşam ki**, (ilahi ehkamı təbliğ etməkdə məqsədi dünya malı olmayıb, əvəzində bir şey almasın).

فَكَذَّبُوهُ فَتَجَنَّبَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطِيعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمُ مُوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾

73) – **Nuh peyğəmbəri** (öz qövmü) **təzkiz edib onun sözünə qulaq asmadı.** (Bəli, hər bir dövrdə belə olubdur. İlahi ehkamı, rüşvət almayıb, düz olan şəxsləri təzkiz edib, amma hiyləgər, rüşvətxor, yalançı şəxslərin sözlərini vəhy kimi qəbul edib təsdiq edərlər). – (Nuhun qövmünü tufana düçar edib), **ona və** (iman gətirib) **onunla birlikdə gəmidə olan şəxslərə nicat verdik.** – **onları** (nicat verilənləri qər q olanlara) **varis etdik.** – **ayələrimizi təzkiz edənləri isə qər q etdik.** – (ey Məhəmməd), **bax gör ki,** (peyğəmbər tərəfindən) **qorxudulanların** (ona itaət etməyənlərin) **aqibəti necə oldu?** (Ey Məhəmməd, səni də təzkiz edənlər onlara əzab nazil olmaqdan çəkənsinlər).

74) – **Nuhdan sonra öz qövmlərinə peyğəmbərlər** (Hud, Saleh, İbrahim, Lut və bunlardan başqalarını) **göndərdik.** (o peyğəmbərlər peyğəmbərliklərini sübut edən) **açıq-aşkar dəlillərlə onlara** (öz qövmlərinə) **gəldilər.** – **amma daha əvvəl təzkiz etdiklərinə** (peyğəmbər gəlmədən əvvəl cahiliyyə zamanında haqq sözlərə) **iman gətirməyib** (yenə təzkiz etdilər. Peyğəmbərin gəlib-gəlməməsinin onların halında heç bir fərqi olmayıb, sanki, onlara heç bir peyğəmbər gəlməmişdi). – (iman gətirməyənlər kimi qəlbləri möhürlənib), **həddi aşib, Allah-Təalaya asi olanların qəblərinə elə bir möhür vurarıq** (ki, bir də heç vaxt öz ixtiyarları ilə iman gətirməzlər).

75) – **o peyğəmbərlərdən sonra Musa ilə Harunu aşkar olan möcüzələrimizlə firona və onun əyanlarına göndərdik.** – (möcüzələri qəbul edib Musa və Harunu peyğəmbərliyini təsdiq etməkdə) **təkəbbür etdilər. Kafir və günahkar bir camaat idilər.**

76) – **onlara** (firon və onun qövmünə) **bizim tərəfimizdən haqq olan möcüzə gəldiyində,** – **dedilər:** **həqiqətən, bu, möcüzə deyil, bəlkə, aşkar olan shehridir.**

قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتَنَّا
عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ
فِرْعَوْنُ اتُّنُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ
﴿٨٠﴾ فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ
﴿٨١﴾ وَيَحِقُّ لِلَّهِ الْحَقُّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

77) - Musa dedi: (ey camaat), nə zaman (Allah-Təaladan sizə) haqq (olan kəlam və möcüzə) gəlsə, (ona tənə edib, eyib tutub) sehr deyirsiniz? (أسحر هذا) – bəs bu (haqq olan möcüzə) sehr-dirmi? (وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ) – (sehr - həqiqəti olmayan xəyaldır). Sehrbazların (yalanı aşkar olub) nicat tapmazlar. (Bu möcüzələr Allah-Təala tərəfindən olan həqiqi şeylərdir. Onlara necə sehr demək olar?)

78) - dedilər: (ey Musa), bəs gəlibsən ki, bizi ata-babamızı o (yol) üzrə tapdığımız dindən qaytarasan? (İnsanları təqlid məhv edər). (وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ) - ondan sonra (Misir) torpağında böyüklük və səltənət səninlə qardaşın Harunun olsun? (وَمَا نَحْنُ لَكُمَا) - (ya Musa), biz heç vaxt (sizi təsdiq edib) sizə iman gətirən deyilik. (بِمُؤْمِنِينَ)

79) - firon dedi: (bunlar sehrbazdılar), bütün alim sehrbazları məndən ötrü toplayıb gətirin, (ta ki, o sehrbazlar bunlara qalib olub, bunların yalanı aşkar olsun).

80) - (fironun hökmü ilə) sehrbazlar gəldiyində, (Musa ilə üzbəüz durdular), - Musa dedi: (ey sehrbazlar, meydana) nə atacaqsınız, atın. (فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ)

81) - (sehrbazlar öz düzəltmələri şeylərini) atanda (قَالَ مُوسَى مَا) - Musa dedi: bu gətirdiyiniz sehrdir, (nəinki Allah-Təalanın möcüzəsi, hansı ki firon və qövmü ona sehr demişdi). (جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ) - həqiqətən, əlbəttə, Allah-Təala sehri batil edib (möcüzəni ona qalib edər). (إِنَّ اللَّهَ لَا) - həqiqətən, Allah-Təala (yer üzündə) fəsadçı şəxslərin əməllərini islah edib (onlara qüvvət verməz).

82) - Allah-Təala özünün doğru kəlmələri ilə haq-qa qüvvət verib sabit edər. (Musaya vəd etmişdi ki, onu düşməinə qalib etsin) - günahkar asilər xoşlamasa da, (Allah-Təala onlara baxmayaraq, haqqı batilə qalib edəcəkdir. Allah-Təala Musanı sehrbazlara qalib edib hamısı iman gətirdilər, bunun təfəsilatı digər surələrdə bəyan olunubdur).

فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنْ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُشْرَفِينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسَى يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ

83) – (fironun qövmündən) az bir qismi Musaya iman gətirdi, (عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ) – Musaya iman gətirməmələrinin səbəbi firon və böyüklərindən qorxmaları idi ki, birdən iman gətirsələr, onlara əzab edərlər. (وَإِنْ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ) – həqiqətən, firon Misirdə olan xalqa qalib və hakim idi. (وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُشْرَفِينَ) – həqiqətən, zülm və fəsad etməkdə həddi aşanlardan idi.

84) – Musa öz qövmü bəni-İsrailə dedi: “Əgər Allah-Təalaya iman gətiribsinizsə, (fironun qorxmayın). (فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا) – əgər özünü Allah-Təalaya təslim edib, (ixlasla ona şərik qoşmayan şəxslərsinizsə), Allah-Təalaya təvəkkül edib (fironun qorxmayın)”.
 85) – bəni-İsrail dedi: “Allah-Təalaya təvəkkül etdik.” (رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِقَوْمِ الظَّالِمِينَ) – ondan sonra dua edib dedilər: “Ey bizim rəbbimiz, (firon və onun qövmü olan) zalım camaatı (onların əzabını) bizə düçar etmə.”

86) – ey bizim rəbbimiz, bizə bu kafir olan camaatın əlindən nicat ver. (Fironun rəiyyəti olan qibtilər bəni-İsraili özlərinə qul etmişdilər, onları məşəqqətli əməllərə vadar edirdilər).

87) – Musa və onun qardaşına (Haruna) vəhy edib dedik: (أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا) – qövmünüzdən (bəni-İsraildən) ötrü Misirdə evlər tikin (ki, namaz və ibadət vaxtında o evlərdə ibadət etsinlər). (وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً) – qeyd olunan o evlərinizi (namaz vaxtı) özünü qiblə edin. (وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ) – (ey Musa), möminlərə müjdə ver (ki, fironun sizə heç bir zərər yetişməyəcəkdir).

88) – Musa dedi: “Ey bizim rəbbimiz, həqiqətən, sən dünya həyatında firona və onun əyanlarına zinət və hər cür mal veribsən. (رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ) – ey bizim rəbbimiz, (onlara dünya malı veribsən ki, özləri asi olmaqdan baş-

Yunis surəsi

رَبَّنَا اَطْمِسْ عَلَيَّ اَمْوَالِيهِمْ وَاَشْدُدْ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰى يَرَوْا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجِيتَ دَعْوُكُمْ فَاَسْتَقِيْمَا وَلَا تَتَّبِعَا سَبِيْلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوِزْنَا بَيْنِيْ اِسْرَآءِيْلَ الْبَحْرِ فَاتَّبِعْهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُوْدُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتّٰى اِذَا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اِنَّهٗ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذِيْ اٰمَنْتُ بِهٖ بُنُوْا اِسْرَآءِيْلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿٩٠﴾ اَلَنْ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿٩١﴾

رَبَّنَا اَطْمِسْ عَلَيَّ) qa digərlərini də) sənin yolundan kənara salıb, (asi etsinlər?) (أَمْوَالِهِمْ) - ey bizim rəbbimiz, bu kafirlərin mallarını məhv et, (ta ki mallarından bir iz qalmasın). (وَأَشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ) - və onların qəlblərinə sıxıntı sal (ki, sıxıntıları daha da artsın). (فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْآلِيمَ) - iman gətirməsinlər, ta ki şiddətli əzabı görüb onu dadsınlar.”

89) (قَالَ قَدْ أُجِيتَ دَعْوُكُمْ) – (Allah-Təala) **buyurdu:** (ey Musa və Harun), **sizin duanız qəbul olundu,** (فَاسْتَقِيْمَا) – (amma firon və onun camaatını dəvət etməkdə) **möhkəm və bərqərar olun.** (وَلَا تَتَّبِعَا سَبِيلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ) - **əlbəttə,** **Allah-Təalanın yolunu bilməyən (cahil) şəxslərin yoluna tabe olmayın,** (tələsməyin, heç bir işdə tələsmək məsləhət deyil, nə zaman məsləhət olsa, Allah-Təala onlara əzab göndərər. Uca peyğəmbərimiz buyurubdur: “Tələsmək şeytandan, ehtiyatlı olmaq Rəhmandandır” (Tirmizi, Birr, 66)).

90) (وَجَاوِزْنَا بَيْنِيْ اِسْرَآءِيْلَ الْبَحْرِ) - **bəni-İsraili dənizdən** (Qırmızı dənizdən) **keçirib** (nicat verdik). (Musa bəni-İsraili götürüb gecə vaxtı Misirdən çıxdı, firon xəbərdar olub onun dalınca düşdü. Bəni-İsrail firon və ordusunun arxadan gəldiyini gördükdə, qorxudan dənizə girdi. Firon da onların dalınca gəlib dənizə girdi, bəni-İsrail nicat tapdı, firon və onun ordusu dənizdə qərq oldu. Necə ki bu ayədə xəbər verir). (فَاتَّبِعْهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُوْدُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا) - **firon və onun qoşunu zülm və düşmənçilikdən onların** (bəni-İsrailin) **dalınca düşüb,** (dənizin kənarında onlara yetişdi). (حَتّٰى اِذَا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ) - (bəni-İsrailin dalınca dənizə girdilər), **elə ki firon qərq olmağa başladı,** (قَالَ اٰمَنْتُ اِنَّهٗ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذِيْ اٰمَنْتُ بِهٖ بُنُوْا اِسْرَآءِيْلَ) - (qərq olarkən) **dedi: iman gətirdim, həqiqətən, bəni-İsrailin iman etdiyi Allah-Təaladan başqa, heç bir haqq olan məbud yoxdur,** (وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ) - **mən Allah-Təalaya itaət edib,** (hər bir işi ona həvalə edən şəxslərdənəm).

91) (اَلَنْ) - (ölüm anında kafir və asilərin tövbələri qəbul olunmadığından batmaqda olan fironun tövbə edib iman gətirməsinə Allah-Təala tərəfindən, sanki, belə cavab verilir: bəs) **indi** (qərq olan vaxtı iman gətirirsən? İndiki iman insana mənfəət verməz). (وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ) - **halbuki sən bundan qabaq** (Allah-Təalaya) **asi olub** (tövbəni təxirə salmışdın), **və bundan qabaq** (dünyada) **fəsad edən şəxslərdən idin.** (Özün zəlalətdə olmaqla birlikdə, xalqı da zəlalətə salırdın. İndi sənin tövbən qəbul deyildir. (Bu ayə

Kəşfül-Həqayiq II

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ مَبُوءًا صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾

buna dəlildir ki, asi və günahkarların tövbəsi ixtiyarları öz əllərində olanda qəbul olunur. Xalq arasında məşhur olan bəzi “mövzu” (uydurma) hədislərdə deyilən - “Allah-Təala günahkarların tövbəsini son nəfəslərində qəbul edər” fikri bu ayə tərəfindən təkzib olunur, Qurani-Şərifə müxalif olan hədislərə etiqad etmək Qurani-Şərifdən üz döndərüb kafir olmaqdır.

92) (فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ) – (ey firon), **bugünkü gündə** (sən qərq olandan sonra ruhsuz) **bədənini sudan qurtarıb** (kənara çıxardaraq). (لَتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ). - **ta ki səndən sonra gələnlərdən ötrü əlamət və ibrət olasan.** (Baxıb görsünlər ki, mənə asi olub şərik qoşanlara, ya da özünə rəbb deyənlərə necə əzab edirəm?) - **həqiqətən, insanlardan bir çoxu bizim ayələrimizdən qafil olublar.**

93) (وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ مَبُوءًا صِدْقٍ) - **firon qərq olub, bəni-İsrail nicat tapandan sonra bəni-İsraili bəyənən və razı olunan yerdə** (Şam mülkündə) **sakin etdik.** (وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) - **onlara pakizə və ləziz olan şeylərdən ruzi verdik.** (فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ). - və (bəni-İsrail) **onlara elm** (Tövrət) **gələndə qədər** (öz dinlərində) **ixilafa düşmədilər.** (halbuki Tövrət gələndən sonra gərək ittifaq edib dinlərində möhkəm olaydılar, onun əksi oldu). (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي) - **həqiqətən, (ey Məhəmməd), sənin rəbbin** (Tövrət gələndən sonra bəni-İsrailin) **ixtilaf etdiyi (din) barəsində qiyamət günündə aralarında hökm edir.**

94) (فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ) – (ey Məhəmməd), **əgər sənə nazil etdiyimiz (bu Quranın) bizim tərəfimizdən olmasına şəkk edirsənsə,** (فَسْئَلِ) - **səndən qabaq kitab** (Tövrət) **oxuyan şəxslərdən** (yəhudilərdən) **soruş.** (لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ) - **həqiqətən, haqq** (olan Quran) **rəbbin Allah-Təaladan sənə gəlib** (onda heç bir şəkk və şübhə yoxdur). (فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ) - (əlbəttə, Quranın Allah-Təaladan olmasına) **şübhə edənlərdən olma.** (İnancında sabit və bərqərar ol).

95) (وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ) - **əlbəttə, Allah-Təalanın ayələrini təkzib edənlərdən olmayıb** (təsdiq etməkdə sabit və möhkəm ol). (فَتَكُونَنَّ مِنَ) - (təkzib etsən), **özünə zərər verənlərdən olarsan.** (Hz. peyğəmbər ona nazil olan ayələrə heç vaxt şəkk etməyib, Allah-Təala da ona - sən şəkk

Yunis surəsi

اِنَّ الَّذِيْنَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتّٰى يَرَوْا الْعَذَابَ
الْاَلِيْمَ ﴿٩٧﴾ فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيْمَانُهَا اِلَّا قَوْمٌ يُّنٰسُ لَمَّا اٰمَنُوْا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ
الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

edibsən, demir. Bəlkə, ehtimal şəklində ifadə edir. Yəni şəkk etsən, sənə belə əzab edilər. Burada Hz. Peyğəmbərin Qurana şəkk etməsi ehtimalı göstərilir. Əksinə, məqsəd yəhudilərin üləmalarını elm ilə vəsf edib, onların Hz. Peyğəmbəri haqq olaraq tanıdıqlarını bəyan etməkdir. Hz. Peyğəmbərə bu şəkildə xitab etməyin faydası da var. O fayda budur ki, Hz. Peyğəmbər bu ayəni yəhudilərə oxuyanda yəhudilər özlərini uca bir mərtəbədə sayıb, Allah-Təala onları şahid göstərəndə Hz. Peyğəmbərlə kin və inad yoluyla danışmazlar. Necə ki belə də oldu, yəhudilərin böyük üləmalarından bəziləri Qurani təsdiq edib iman etdilər).

96) (اِنَّ الَّذِيْنَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təalanın haqlarında** (küfr içində öləcəkləri şəklində) **hökmlər verdiyi şəxslər iman gətirməzlər.**

97) (وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ) – **onlara hər cür ayə və möcüzə gəlsə də iman gətirməzlər**, (حَتّٰى يَرَوْا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ) – **ta ki onlardan ötrü hazır olan şiddətli əzabı görüncəyə qədər.** (Allah-Təala Yunis peyğəmbəri Mosuldakı Neyneva əhlinə göndərdi. Yunis gedib onları Allah-Təalaya dəvət edib ilahi əzabla qorxutdu. Onlar Yunisi təkzib edib ona itaət etmədilər. Yunis onlara üç gündən sonra əzab olacağı vədini verdi. Camaat bir-biri ilə məşvərət etdi: “Biz bu kişidən heç bir yalan görməmişik. Əgər o, bu gecə bizim aramızdan çıxıb getsə, əzab nazil olmasından qorxub tövbə edin.” O gecə Yunis onların arasından çıxıb getdi. Yunisi axtarıb tapmadılar. Əzabın gələcəyinə inandılar. Tövbə edib, Allah-Təaladan bağışlanmaq dilədilər. Çölə çıxdılar. Uşaqları analarından, hətta heyvanların balalarını analarından ayırdılar. Ah-nalə edib ağladılar, Allah-Təala da başlarının üstündə səma bəlası olduğu halda, tövbələrini qəbul edib, bəlanı dəf etdi, onlara nicat verdi. Camaatı qoyub onların arasından çıxıb getdiyi üçün Allah-Təala Yunisi (dənizdə) balığın qarnında məhbus etdi. Bu mətləb kitabın 3-cü cildində əs-Saffat surəsində bəyan olunacaqdır. Növbəti ayə də Yunisin qövminin tövbəsinin qəbul olunduğunu xəbər verir).

98) (فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ) – **elə olmayıbdır ki, bir ölkənin əhalisi onlara əzab nazil olan vaxtı iman gətirmiş olsun**, (فَنَفَعَهَا اِيْمَانُهَا اِلَّا قَوْمٌ يُّنٰسُ) – **o iman gətirmələri onlara mənfəət versin, ancaq Yunisun qövmü əzab nazil olan vaxt iman gətirdilər**, (iman onlara mənfəət verib əzab onlardan götürüldü). (كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا) – **Yunis qövmü iman gətirdikdə** (لَمَّا اٰمَنُوْا) – **dünya həyatında zəlil edən əzabı Yunis qövmündən götürdük.** (Yəni

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَغْقَلُونَ ﴿١٠٠﴾

Allah-Təala dünya əzabını onlardan götürdü. Lakin ola bilər ki, başqa bir günah səbəbinə onlara axirətdə əzab etsin). (onları əzabdan xilas edib), **əcəlləri gələcə kimi vaxt verib** (dünya nemətləri ilə ləzzət verdik).

99) - (ey Məhəmməd), əgər sənin rəbbin istəsə, yer üzündə olan (insanların) hamısı iman gətirib (islama daxil olarlar. Amma Allah-Təala onlara ixtiyar verdiyindən heç kimi zorla imana daxil etməz, küfr və iman etmək hər kəsin öz ixtiyarındadır). (أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ) - (ey Məhəmməd), **bəs belə bir halda, sən xalqı zorla imana vadar edə bilərsən? Ta ki imana daxil olub mömin olsunlar?** (İnsanları zorla imana daxil etmək sizdən ötrü mümkün deyildir. Məxluqata hakim və qalib olan Allah-Təaladır. Əgər Allah-Təala istəsə, özü xalqı zorla imana daxil edə, yoxsa sən edə bilməzsən. Sən onların imanından ötrü çox düşünmə. Onları öz ixtiyarlarına burax. İmana daxil olub olmamaq gərək sərbəst olsun ki, hər kəsə öz əməlinin qarşılığı verilsin, sənə ancaq vəhyi təbliğ etmək lazımdır).

100) - Allah-Təalanın izni (iman etmələrinə yardımını olmadan) **heç kimin** (öz ixtiyarı ilə) **iman etməsi mümkün deyil.** (İnsan iman etməyə meyil etdikdə Allah-Təala onun üçün imanın bütün yollarını asan edir ki, o şəxs imana daxil olsun). (وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَغْقَلُونَ) – (Allah-Təalanın bəxş etdiyi) **ağıl* üzrə hərəkət etməyən,** (Onu tanıyıb, əmr və qadağalarına aqah olmayanları Allah-Təala) **qəzəb və əzabına düşər.**

(***Qeyd:** Ağıl Allah-Təalanın insana əmanətidir. İlahi bir lütfdür. Allah-Təala onunla insanı heyvanatdan ayırmışdır. Gərək onunla Allah-Təalanı tanıyıb, onun kamil sifətlərini dərk edib, gücü çatdığı qədər o sifətlərlə bəzənsin və bu səbəbdən Allah-Təalanı bilmədən ağıl kifayət edib peyğəmbərə ehtiyac yoxdur. Peyğəmbərin varlığı şirki qadağan etmək və bir də ilahi ehkamı vəz etməkdən ötrü lazımdır. Heç bir peyğəmbər Allah-Təala tərəfindən gəlib xalqa deməyibdir ki, ey insanlar, deyün ki, Allah-Təala var. Bəlkə, hər bir peyğəmbər belə deyibdir: “Tövhidə inanıb,, Allah-Təalaya şərik qoşmayın.” Bu, ağılın təkbəsinə Allah-Təalanı tanıya bildiyinə dəlil deyilmi? Burada peyğəmbərə ehtiyac yoxdur, habelə bəzi şeylərdə də ağılın təkbəsinə kifayət etməsi açıq-aşkardır. Məsələn, zülm etmək qəbihdir, əfv edib bağışlamaq gözəldir, bu kimi şeylərdə ağıl müstəqildir. Peyğəmbərə ehtiyacı yoxdur. Peyğəmbərlər dəvət zamanı xalqa bu cür mətləbləri izah etsələr də, bu, onları qəflətdən oyadıb xəbərdarlıq etmək üçündür. Allah-Təala ağılla hərəkət etməyənləri məzəmmət edir, hətta əzab vədi də verir).

Yunis surəsi

قُلْ أَنْظَرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

101) - (ey Məhəmməd, səndən möcüzə istəyənlər o şəxslərə) **de ki**, (ağılla düşünüb, Allah-Təalanın) **səmalarda və yerdə olan** (ibrətamiz, qərribə məxluqatına) **baxın, görün nələr var.** (Onlardan ibrət alıb, onların Xaliqinə sitayiş edin. Daha məndən nə möcüzə istəyirsiniz?) (وَمَا) (ey Məhəmməd), **iman gətirməyən qövmə** (Allah-Təalanın vəhdətinə işarə edən) **əlamətlər və xəbərdarlıq edən peyğəmbərlər, onlara fayda verən deyildir.** (Bir şəxs ki, ağılla hərəkət etmir, nə peyğəmbərlərin sözləri, nə ayələr və ilahi əlamətlər ona fayda verməz).

102) - (ey Məhəmməd), **bəlkə, onlar** (müşriklər) **özlərindən qabaq gəlib-keçən ümmətlərin** (Ad, Səhud, onlardan başqa qövlərə gələn əzablı) **günlərinin mislini gözləyirlər?** (Məkkə müşrikləri də o günlərin mislini istəyib gözləyirlər?) (قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ) (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, siz o günlərin mislini gözləyin, mən də sizinlə birlikdə gözləyirəm,** (görək o günlərin misli nə vaxt gəlib sizə əzab gələcəkdir? Bədir savaşında gözlədikləri günə - əzaba qovuşub, bəzisi öldürülüb, digərləri də əsir oldu).

103) - (Məkkə müşriklərinin təkrarını gözlədiyi o günlərdə peyğəmbərləri təkzib edən ümmətləri həlak edib), **ondan sonra peyğəmbərlərimizə və** (onlarla birlikdə) **iman gətirənlərə nicat verdik,** (ey Məhəmməd, bu müşrikləri də həlak edib, sənə və möminlərə nicat verəcəyəm). (كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ) - **möminlərə bu cür nicat vermək bizə vacib olan bir haqdır,** (əlbəttə, müşrikləri həlak edib, möminlərə nicat verərik).

104) - (ey Məhəmməd), **de ki, ey müşriklər,** (إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ) - **əgər mənim dinim** (və onun düzgünlüyü) **barəsində şübhəniz varsa,** (insaf və ağılla qulaq asıb, görün ki, mənim dinim şəkk olunmalı din deyildir). (فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) - (sizinlə mənim fərqim bundadır ki), **mən sizin ibadət etdiklərinizə** (Allah-Təaladan* başqasına) **ibadət etmərəm.**

(*Qeyd: Əgər Hz. Peyğəmbər bu zamanədə olsaydı, hər halda müşriklərə xitab etdiyi bu ayə ilə bizə xitab edərdi. Biz adımızı müsəlman qoymuşuq, amma hər bir şəhərdə, kənddə, hətta biyabanlarda elə bir məkan yoxdur ki, o yerlərdə olan müsəlmanlar özlərindən ötrü bir ziyarətqah yeri düzəltməsinlər. Bəzilərinə məqbərə də var. Bəzən məqbərəsiz yerdə olan daşa, ya da özlərinin uydurduğu əl və ya ayaq

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَكِنْ اَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفِّيْكُمْ ؕ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَّلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٥﴾ وَّلَا تَدْعُ مِنْ دُوْنِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَّلَا يَضُرُّكَ ؕ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذَا مِنَ الظَّالِمِيْنَ ﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ ؕ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهٖ مَنْ يَّشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٧﴾

yerinə üzlərini sürtüb dua-niyaz edər; yardım diləyərlər. Bəs bundan artıq büt-pərəstlik olarmı? Əgər bu zamanəyə cəhalət zamanəsi adı qoyulsa, layiqdir. Hamısından betər də odur ki, özlərini müsəlmanların rəhbəri sayanlar məhz avamları aldatmaqdan ötrü onların qabağına düşüb, onları qoyun dəstəsi kimi o büt-pərəstlik məqamına çəkib, orada öz cibgirlik sənətlərini son dərəcə məharət və ustalıqla işlədib, xalqı Allah-Təalanın rəhmətinə ümidvar edib, behiştin açarını onların əlinə verib, şad-xürrəm öz mənzillərinə qaytarırlar. Belə bir halda islam aləmindən nə gözləmək olar? Hamısı cəhalət xəstəliyinə düşər olub).

(وَلَكِنْ اَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفِّيْكُمْ) - **lakin mən o Allah-Təalaya ibadət edirəm ki, sizi vəfat etdirib öldürər**, (bəş belə bir dinə şəkk edirsiniz? Sizi öldürəcək olan Allah-Təalaya ibadət etmək lazımdır, nəinki zərər və mənfəət verməyən cansız şeylərə). (وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ) - **Allah-Təala mənə əmr edib ki, gərək möminlərdən olam**, (bunu iki şeylə, bir - mənə verdiyi ağılla, o birisi də Qurani-Şəriflə əmr edibdir).

105) (وَاَنْ اَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا) - (Allah-Təala mənə buyurubdur ki,) **üzünü islama çevirib düz saxla**, (bir halda ki, başqa dinlərdən üz döndərüb, düz islam üzrə olasan). (وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ) - **əlbəttə, müşriklərdən olma**.

106) (وَلَا تَدْعُ مِنْ دُوْنِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ) - (yenə Allah-Təala mənə əmr buyurubdur ki,) **Allah-Təaladan başqa, sənə nə mənfəət, nə də zərər verən şeylərə (bütlərə) dua və ibadət etmə**. (فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذَا مِنَ الظَّالِمِيْنَ) - **əgər belə etsən, o vaxt həqiqətən, zalımlardan olarsan**. (Çünki Allah-Təalaya şərik qoşmaq böyük zülmüdür).

107) (وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ) - (ey Məhəmməd), **əgər Allah-Təala sənə bir bəla və müsibət yetirsə**, (onu Allah-Təaladan başqa, səndən dəf edən kimdir?) - **o (bəlanı) Allah-Təaladan başqa (səndən) götürən olmaz**, (وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ) - **əgər Allah-Təala sənə bir xeyir və mənfəət yetirmək istəsə**, (فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ) - **Allah-Təalanın xeyir və lütfünü (səndən) geri qaytarmağa heç kim qadir olmaz**. (يُصِيبُ بِهٖ مَنْ يَّشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ) - **Allah-Təala öz bəndələrindən istədiyinə (məsləhət olsa) xeyir yetirər**. (وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ) - **Allah-Təala (bəndələri tövbə edərsə, etdikləri xəta və müsibəti bağışlayıb) rəhm edəndir**.

Yunis surəsi

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

108) قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ - (ey Məhəmməd), **de ki, ey insanlar,** (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ) - **həqiqətən, haqq** (olan Quran və islam dini) **rəbbiniz Allah-Təala tərəfindən sizə gəldi.** (فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ) - **kim ki hidayət tapıb** (Quran və islama tabe olsa), **həqiqətən, o şəxs öz xeyrinə hidayət tapar,** (وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا) - **kim ki zəlalətə düşüb** (Quran və islamdan kənar olsa), **həqiqətən, (o zəlalətə düşməyi) öz zərərinədir.** (وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ) - **mən sizin işlərinizə vəkil deyiləm** (ki, əməllərinizi qoruyum. Mən ancaq Allah-Təalanın rəhmətilə müjdələyib, əzabından qorxudanam. Amma əməllərinizin hesabı Allah-Təalaya aiddir).

109) (وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təaladan sənə vəhy olunana tabe olub** (xalqın sözlərinə qulaq asma). **Allah-Təala hökm** (müşriklərə qarşı sənə yardım və qələbə hökmü) **verib,** (onlara qalib olana qədər xalqın əziyyətinə və səndən üz döndərüb, sənənin dininə daxil olmamalarına) **səbir edib işini Allah-Təalaya həvalə et.** (وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ) - **hökm edənlərin ən yaxşısı Allah-Təaladır.** (Elə ki, bu ayə nazil oldu, Hz. Peyğəmbər Mədinə əhlini - ənsarı toplayıb buyurdu: “Ey ənsar camaatı, məndən sonra bəla və möhnətə düşər olacaqsınız, mənəmlə (axirətdə) görüşənə qədər səbir edin.” (Tirmizi, Fitən 25) Yəni Allah-Təala mənə bu ayədə səbir etməyi əmr etdi. Mən səbir etdim, siz də məndən sonra səbir edin. Ənəs ibn Malik deyir: “Biz ənsar Hz. Peyğəmbərin sözlərinə baxıb səbir etmədik. Müaviyə ibn Əbu Süfyan Mədinəyə gələndə bütün Mədinə əhli ənsar onu qarşılamağa çıxdı. Əbu Qətadə Ənsarı çıxmadı, Müaviyə evə gedib dincələndən sonra Əbu Qətadə onun yanına getdi. Müaviyə dedi: “Niyə mənə qarşılamaq üçün Mədinədən çıxmadın?” Əbu Qətadə dedi: “Minməyə heyvanımız yox idi.” Müaviyə dedi: “Hanı sizin su daşıyan dəvələriniz? (Bu sözü istehzadan ötrü dedi).” Əbu Qətadə cavab verib dedi: “O dəvələr Bədir savaşında səni və atan Əbu Süfyanı axtarmaqdan həlak oldular. Hz. peyğəmbər dedi: “Məndən sonra bəlaya düşəcəksiniz.” Müaviyə dedi: “Ondan sonra nə buyurdu?” Əbu Qətadə dedi: “Buyurdu ki, mənəmlə görüşənə qədər səbir edin.” Müaviyə dedi: “Elə isə səbir edin.” Dedi, “Əlbəttə, səbir edirik.” (Tirmizi, Fitən 25)

Yunis surəsinin təfsiri bitdi. Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Yunis surəsini kim oxusa, Allah-Təala ona 10 mükafat verir” (Zəmaxşəri, Kəşşaf, II/258).

HUD SURƏSİ

11-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 123 ayə, 1600 kəlmə, 9567 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الرَّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾ أَلَّا تَعْبُدُوا
إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَإِنْ اسْتَغْفِرُوا رَبُّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى
أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (آلى) - **Bu surənin adı Əlif ləm ra-dır.** (كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ) - **bu Quran ayələri son dərəcə möhkəmləndirilmiş,** (heç bir xələl və nöqsanın ona yol tapa bilmədiyi) **bir kitabdır** (necə ki uca bir imarətin binası son dərəcə möhkəm olanda ona heç bir xələl gəlməz, Qurani-Kərimin açıq-aşkar olan ayələri də belədir, uca ərşdən nazil olub, Hz. Məhəmməddən zühur edən Qurani-Kərimin ayələri hənif islam dininin əsasıdır. Düşmən və bədxahların xəyanət əli ona çatmaz. Qurani-Şərif nazil edib, onu hər bir nöqsan və eyibdən mühafizə edən Allah-Təaladır). (ثُمَّ فُصِّلَتْ) - (ləl-cəvahiratın qisimləri bir-birilərinə qarışmadığı kimi, habelə Qurani-Şərifin ayələri möhkəm olandan) **sonra da** (tövhid və ehkamı, vəz və qissələri ehtiva edən ayələrin hamısı) **təfsilatı ilə zikr olunub,** (bir-birilərinə qarışmayıb, işıqlı ulduzlar kimi cəhalət zülmətində qalanlara hidayət göstərməkdə möhkəm bir dəlil və sübutdur). (مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ) - (Qurani-Şərifin ayələri möhkəm və təfsilatlı olub), **hikmət və elm sahibi, hər bir şeydən xəbərdar olan Allah-Təala tərəfindən** (nazil olubdur).

2) (أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ) - (ey Məhəmməd, xalqa de ki, sizə bu cür möhkəm və təfsilatlı ayələrlə Quran göndərən, haqq və yeganə olan) **Allah-Təaladan baş-qasına ibadət etməyin.** (إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ) - **həqiqətən, mən sizi Allah-Təala tərəfindən əzabla qorxudan və savabla müjdələyən bir** (peyğəmbərəm).

3) (وَإِنْ اسْتَغْفِرُوا رَبُّكُمْ) - (şərik qoşub, asi olduğunuz üçün) **Allah-Təaladan bağışlanmağınızı diləyin** (və Ona yönəlin). (ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ) - **ondan sonra tövbə edib,** (bunda sabit olub Allah-Təalaya itaət və ibadət edin). (يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى) - (siz tövbə edəndən sonra Allah-Təala da) **müəyyən bir vaxta kimi** (vəfat vaxtınadək) **sizə dünyada gözəl nemətlər bəxş edir.** (وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ) - (axirətdə də) **hər bir şəxsə əməlindən artıq mükafat verir.** (İnsan nə qədər çox yaxşı və gözəl əməllər meydana gətirsə, Allah-Təala da onun mü-

Hud surəsi

وَأَن تَوَلَّوْا فَاتَّبِعِ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾ أَلَا أَنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

kafatını verib, heç bir şeyi ondan əskik etməz). - **əgər** (mənim öyüd-nəsihətimə qulaq asmayıb, məndən, dediyim sözlərdən) **üz döndərsəniz**, (فَاتَّبِعِ), - **həqiqətən**, mən qorxuram ki, sizə böyük olan günün (qiyamət gününün) **əzabı yetişib həlak olasınız**.

(4) (إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ) - (qiyamət günündə) **hamınızın qayıdacağı yer Allah-Təala tərəfinədir**. - **Allah-Təala hər bir şeyə** (və asilərə şiddətli əzab etməyə) **qadirdir**, (heç bir şey onu əzabdan aciz etməz).

(5) (أَلَا أَنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ) - (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol, həqiqətən, bu müşrik və kafirlər sinələrində olanı** (qəlblərini haqdan batıl tərəfinə) **döndərirlər**. (لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ) - **ta ki** (qəlbən haqdan döndüklərini) **Allah-Təaladan gizlətsinlər**. (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol, müşriklər** (Allah-Təala kəlamını eşitməmək və haqdan üz döndərdiklərini gizlətmək üçün) **libaslarını başlarına salarlar**, (Hz. Peyğəmbər Quran oxuyanda müşriklər başlarına örtü salardılar ki, peyğəmbərin sözlərini eşitməsinlər), (يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) - (Allah-Təala üçün qəlblərindəkini gizlədib və ya aşkar etməyin bir fərqi yoxdur), **Allah-Təala gizlətdikləri və aşkar etdikləri hər bir şeydən agahdır**. (إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ) - **həqiqətən, Allah-Təala sinələrdə olan (hər bir sirrdən) agahdır**.

(6) (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا) - **yer üzündə hərəkət edən heç bir həyat sahibi yoxdur ki, onların ruzisi Allah-Təaladan olmasın**. (Hər bir şəxsin özünün halına uyğun ona ruzi verər. Hər bir şəxsdən ötrü müəyyən bir ruzi təyin edibdir). (وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا) - (yer üzündə hərəkət edən hər bir həyat sahibinin anadan olmadan əvvəl ata belində və ana rəhmində) **yerləşdiyi yerdən və** (öləndən sonra torpaqda) **əmanət qoyulan yerlərinə Allah-Təala agahdır**. (كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) - (yer üzündə bütün hərəkət edənlərin mövcud olmasından qabaq və sonra olan) **hər bir şey Allah-Təalanın elmində** (qeyd olunub və dəyişən deyildir).

(7) (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) - **Allah-Təala** (öz açıq-aşkar qüdrəti ilə) **səmaları və yeri altı gündə** (6 gün qədər olan bir zamanda) **yaratdı**. (Gecə və gündüz, yəni zaman səmaların və yerdən sonra yaradıldığından - ayədəki 6 gündən məqsəd 6 gün qədər olan bir zamandır. Hər bir əməldə tələsmək qınanan, ehtiyat və aramla iş görmək isə bəyənilən bir şeydir, çünki

Kəşfül-Həqayiq II

وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِنِيلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيُؤْسِكُفُورٌ ﴿٩﴾

fikir və ehtiyat ilə əməl etmək xətdən qoruyar. Allah-Təala bəndələrinə bunu başa salmaq üçün səmələri və yeri 6 gündə yaratdığını buyurur. (وَكَانَ عَرْشُهُ) – (səmələrin və yerin yaradılmasından qabaq) **Allah-Təalanın ərşi su üzərində** (və sudan yuxarıda) **idi**. (Yəni səmələrin və yerin yaradılmasından qabaq Allah-Təalanın ərşi, bir də su yaradılıbdır. Ərş -taxt mənasındadır. Allah-Təalanın ərşi onun bütün məxluqat üzərindəki qüdrət və hakimiyyətinə işarədir. Yer üzündə olan bütün ruh sahiblərinin varlığının böyük hissəsi su olduğundan həyat su deməkdir, necə ki Allah-Təala Qurani-Şərifdə - bütün şeylərin həyatı sudandır, buyurub, ayənin mənası da buna görədir. Doğrusunu Allah bilir. (Allah-Təalanın bütün varlıqlar üzərindəki qüdrət və hakimiyyəti onlar hələ yaradılmamışdan, əzəldən bəri sabit və bərqərarlıdır. Onları yaradıb, sonra məhv edib, yenidən yaratması üçün yeni bir qüdrətə ehtiyacı yoxdur. Həmin əzəli qüdrəti ilə davamlı olaraq öldürüb diriltmək Onun zatına xas olub, bütün mükəmməl sifətlər, o cümlədən qüdrət sifəti Onun zatında toplanmışdır. Onun şanı və hakimiyyəti nə ucadır!) (لِنِيلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) – (Allah-Təala səmələri, yeri yaradıb, siz bəndələrini yerdə sakin edib, hər bir neməti sizə bəxş edib, itaət və ibadət etməyi, günahdan çəkinməyi sizə təklif etdi ki,) **sizi sınısın**, (görsün), **hansı biriniz yaxşı və gözəl əməl sahibi olursunuz?** (وَإِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ) - (ey Məhəmməd), **əgər müşriklərə desən ki, həqiqətən, öləndən sonra diriləcəksiniz**, (لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا) - **əlbəttə, kafir olan şəxslər (müşriklər) deyərlər:** (إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ) - **bu söz açıq-aşkar sehdən (batil sözdən) başqa bir şey deyil.**

8) (وَإِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ) - əgər müşriklərin əzabını bir neçə müddətə (Bədir savaşınadək) təxirə salsaq, (لَيَقُولَنَّ مَا يَحْبِسُهُ) - (əlbəttə, müşriklər) deyərlər: o əzabı bizdən nə saxlayıb, (mənə olur? Niyə o əzab bizə gəlir? Bu sözü istehza üçün deyirdilər). (إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ) - (ey Məhəmməd), xəbərdar ol, o gün ki (Bədir günü) onlara əzab gələr, o gün də əzab onlardan qaytarılan deyil, (əlbəttə, əzab onları yaxalayacaqdır). (وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) - və istehza edib tələsdikləri o əzab onları əhatə edib (əzabdan xilas olmayacaqlar).

9) (وَإِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً) - (ey Məhəmməd), əgər insana öz tərəfimizdən bir nemət (səhhət və dünya malı) dadızdırsa, (ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ) - (o neməti verəndən) sonra da onu geri alsaq, (إِنَّهُ لَيُؤْسِكُفُورٌ) - həqiqətən, insan belə

Hud surəsi

وَلَيْتِنَا أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَتْهُ لَيَقُولُنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتِ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾ فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَاقَتْ بِهٖ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كُتُبٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

halda məyus olar, (əvvəlki nemətlərə də) **nankorluq edib,** (onlardan ötrü Allah-Təalaya şükür etməz).

10) (وَلَيْتِنَا أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَتْهُ) - **əgər insana yetişən zərərlərdən sonra ona çoxlu nemətlər** (dadızdırıb ruzi) **versək,** (لَيَقُولُنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتِ عَنِّي) - **əlbəttə, insan deyər ki, məni qəmgin edən zərərlər məndən getdi.** (İndi nemət və şadlıq zamanıdır. Bu şeyləri Allah-Təalaya isnad etmədiyindən Allah-Təala belə buyurur:) (إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ) - **həqiqətən, insan** (zərərin gedib nemətin gəlməsi səbəbilə) **şad olub** (xalqa qarşı) **təkəbbürlənəndir.** (Şad olub təkəbbürlənmək insanın Allah-Təalaya şükür etməsinə mane olar).

11) (إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) – (dünya neməti insanın əlindən çıxanda məyus olar, elə ki ona nemət üz verdi, məğrur olub xalqa qarşı təkəbbürlənib, Allah-Təalaya şükür etməyi tərk edir. İnsanlar belədir), **ancaq o şəxslər ki,** (nemət və zərər məqamında) **səbir edib yaxşı əməllər edir,** (لَهُمْ مَغْفِرَةٌ) - **onlardan ötrü Allah-Təala yanında günahların bağışlanması və böyük əcr vardır.**

12) (فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ) - (ey Məhəmməd), (müşriklərə yetirmək üçün Allah-Təaladan) **sənə vəhy olunan** (o hökmlərin bəzisini) **tərk etmək istəyirsən,** (وَضَاقَتْ بِهٖ صَدْرُكَ) – (o hökmləri onlara oxumaqda) **köksün sıxılıb,** (onların xahişini etməkdən ötrü o hökmləri onlara oxumaq istəmirsən. Müşriklər Hz. Peyğəmbərdən bəzi möcüzələr istəyirdilər, məsələn, deyirdilər: “Allah sənə bir xəzinə versin, ya da sənənlə bir mələk gəlib sənənin doğru olmağına şəhadət etsin.” Qurana qulaq asmayıb, istehza edirdilər. Hz. Peyğəmbər də qəbul etməyəcəklər deyər bəzi ehkamları onlara yetirməkdən qorxurdu, ürəyi sıxılırdı. O səbəbdən Allah-Təala Hz. Peyğəmbəri təşviq edib buyurur: “Onlara etina etməyib ilahi hökmü çatdır”). (أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كُتُبٌ) - (ey Məhəmməd, bəzi hökmləri onlara yetirməkdən sıxılırsan, qorxursan ki, birdən belə) **deyərlər: “Niyə ona bir xəzinə nazil olmur? (أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ) – ya da onunla bir mələk gəlib, onun doğru olduğuna şəhadət etmir?”** (Bu qorxudan bəzi hökmləri xalqa yetirmək istəmirsən). (إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ) - (ey Məhəmməd, bu şeyləri ki, səndən istəyirlər, heç biri olan deyil), **həqiqətən, sən ancaq xalqı Allah-Təalanın əzabı ilə qorxudansan.** (Onların xahiş etdiyi möcüzələri göstərmək istəsən də, bu, sənənin ixtiyarında deyil), (وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) - **Allah-Təala**

Kəşfül-Həqayiq II

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

hər bir şeyə vəkildir, (müşrik və asilərin dediklərini qeyd edib, onlara cəza verəndir. Ey Məhəmməd), sənə vəhy olunan hökmləri açıq ürəklə xalqa* çatdır. Onların təkəbbür və qürurlarına baxmayıb, istehzalarına etina etmə).

(***Qeyd:** Peyğəmbərdən sonra özlərini peyğəmbərin vəkili, islamın himayədarı sayıb, müsəlmanlara rəhbərlik iddiasında olanlar gərək bu ayədən ibrət alıb, ilahi ehkamu xalqa çatdırmada tərəfgirlik etməyib, Qurani-Şərifin hər bir hökmünü olduğu kimi, doğru şəkildə çatdırsınlar. Allah-Təalanın hökmünə məzəmmət, ya da istehza edənin sözünə qulaq asmayıb, gərək, yandıran od kimi olsunlar. Nəinki az bir dünya malından ötrü Allah-Təalanın Qurani-Şərifdə zikr olunan hökmlərini pərdə arxasında gizlədib, avam camaatın arzusuna görə, onun əksini çatdırıb, ilahi əzaba bais olsunlar. Dini rəhbərlərin Qurani-Şərifin hökmlərini öz arzularına uyğun şəkildə xalqa çatdırmasından müsəlmanlar arasında məzhəb ixtilafları meydana gəldi, aralarındakı ittihad və ittifaq təfriqə və nifaqla əvəzləndi, Allah-Təalanın ittihad və ittifaqa çağıran Qurani-Şərifindəki açıq ayələri pərdə arxasında gizlədildi, hər bir dəstə, bəlkə, hər bir şəxs özündən ötrü bir məzhəb yaratdı. Hər bir dəstə özünü qurtulmuş dəstə hesab edib, digərlərinə küfr və zındıqlıq isnad etdiyindən bugünkü gündə islam ümməti çobansız bir qoyun dəstəsi kimi, yer üzündə çaşqın şəkildə dolanıb zahirdə qoyun, batində yırtıcı heyvan surətində olan dəstələr onların həyat qaynağı olan qəlblərini öz caynaqlarıyla parçalayıb, yenidən dirilib, ittihad və ittifaq içində olma ümidləri yox olubdur. Ancaq Qurani-Şərifə yapışıb, ixtilafları tərk etsələr, bir ümid var. İlahi, müsəlmanları birləşdirən bir kəlməni qeybdən göndərib, onlara ittihad və ittifaq bəxş eylə!)

13) (أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ) - bəlkə, bu müşriklər deyirlər: (Məhəmməd) **Allah-Təalaya iftira edib** (- mənə Allah-Təaladan vəhy nazil olur, deyir). قُلْ فَأْتُوا (بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ) - (ey Məhəmməd, onlara) **de ki**, (əgər siz deyən kimi mənə vəhy gəlməyib bu Qurani özümdən düzəltmişəmsə, siz də mənim kimi fəsih olan ərəblərsiniz), **siz də** (özünüzdən) **bu Quran surələri kimi 10 ədəd surə gətirin**. (O vaxt məlum olar ki, mən də sizin kimi bu Qurani özümdən düzəltmişəm). (وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) - (mən bu Qurani özümdən düzəldib Allah-Təalaya iftira edirəm, sözünüzdə) **əgər doğru deyirsinizsə, Allah-Təaladan başqa** (nə ki qüdrətli şəxsləriniz varsa), **kimi bacarırsınızsa, çağırın, sizə kömək olsunlar**, (ta ki Quranın müqabilində bir neçə surə düzəldib gətirin. Görəsən, Hz. Peyğəmbər müşriklərə bu sözü deyəndən sonra Qurani-Şərifin müqabilində hər hansı bir surə, ya da bir ayə gətirildirmi? Əgər gətirsəydilər, hər halda, dünyada qalıb, bizə çatıb, Quran batil olardı. Necə olur ki, şair Züheyr ibn Əbu Sülmanın Haram ibn Sinan və Haris ibn Əvf haqqında dediyi qəsidəsi, İmrüül-Qeysin səhrada əmisi qızı

Hud surəsi

فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

Ənizədən ötrü kəsdiyi dəvə ətinin barəsində dediyi şeirləri, Külsüm ibn Əmrin Hirə sultanı Əmr ibn Hindi qətlə yetirmək barəsində iftixar məqsədilə dediyi qəsidəsi və bunlardan başqa cahiliyyə zamanında olan şairlərin şeirləri bizə gəlib çıtsın, amma Qüreyş camaatının Qurani-Şərifin müqabilində dediyi surələr gəlib çatmasın. Əgər deyilmiş olsaydı, hər halda, gəlib çatardı. Belə məlum olur ki, aciz qalıblar, onların o fəsahtə və bəlağətlə Qurani-Şərifin müqabilində aciz qalmaları Quranın haqq olmasına açıq-aşkar dəlil deyilmi?)

14) (فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ) - (Hz. Peyğəmbərə və möminlərə xitabdır). Əgər müşriklər sizin sözlərinizi qəbul etməyib (Quranın müqabilində surə gətirməsələr, necə ki gətirmədilər), (فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ) - bəs o vaxt bilin ki, həqiqətən, Qurani-Şərif Allah-Təalanın elmiylə nazil olub, (o elm Allah-Təaladan başqa, heç bir şəxsdə ola bilməz. Bu səbəbdən Qurani-Şərif möcüzə olub onun müqabilində bir surə gətirə bilmirlər). (وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) - Allah-Təaladan başqa heç bir haqq olan məbud yoxdur, (فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) - (bu ayə müsəlmanları islamda sabit etməyə təşviq etməkdən ötrüdür). Ey müsəlmanlar, ola bilər ki, bu açıq-aşkar dəlil və sübutu görəndən sonra tövhid və islam dinində sabitqədəm və ixlashlı olasınız? (Biz ərz edirik, ilahi, islamda sabit və möhkəm olmaq bizim məqsədimizdir. Lakin səndən xahişimiz odur ki, bizə yardım bəxş edəsən ki, asi olub islamdan kənar olmayaq. İnsan gerek dəlilə tabe olsun. Qurani-Şərifin haqlılığına bu cür aşkar dəlil olandan sonra bu dəlili qəbul etməmək nadanlıq əlamətidir. Belə dəlilə tabe olmayıb başqa dəlil istəyənlərə axmaq və cahil adını vermək lazımdır).

15) (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا) - kim ki (axirətdən üz döndərüb, ancaq) dünya həyatını, zinatını istəyir, (نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا) - dünyadan ötrü etdiyi əməllərinin əcrini dünyada onlara yetirərik, (وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ) - dünyada onların əcrlərindən heç bir şey əskik olmaz (bədənlə sağlamlığı, dünya ruzisi, nə lazımdırsa, hamısını verərik).

16) (أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ) - bu dünyanı istəyib axirəti tərk edən şəxslərdən ötrü od əzabından başqa, bir şey yoxdur, (وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا) - dünyada işlədikləri xeyir əməlləri axirətdə puç olar, (onların o əməldən məqsədi axirət olmadığından, Allah-Təala yanında bir əcr və savabları olmaz). (وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) - o əməl özü özlüyündə də batildir, çünki doğruluq üzrə vəqə olmayıb, batil əmələ nə əcr və savab verilsin?

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَتِيَّةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَهِيدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۖ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ ۖ فَالِنَارُ مَوْعِدُهُ ۖ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۚ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۖ أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَعْنُونَهَا عَوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

17) (أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَتِيَّةٍ مِنْ رَبِّهِ) – (islamin haqq olmasında) **öz rəbbi Allah-Təala tərəfindən açıq-aşkar bir dəlil üzrə olan**, (yəni ağıl ilə islamin haqq olmasını dərk edən), (وَيَتْلُوهُ شَهِيدٌ مِنْهُ) – (ağılla birlikdə Qurani-Şərif də islamin haqq olmasına) **ondan ötrü şahid olsa**, (وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً) - **Qurandan qabaq Musanın xalqdan ötrü rəhbər və böyük nemət olan kitabı da** (Tövrat da islamin haqq olmasına) **o şəxsdən ötrü şahid olsa**, (belə dəlillərlə islamin haqq olmasını dərk edən şəxs məqsədi dünya və onun zinəti olan şəxslə bərabər olarmı? Əlbəttə, bərabər olmaz). (أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ) - **belə şəxslər Qurana iman gətirirlər**. (وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ) - **hər hansı bir dəstədən olan kəs Qurani inkar etsə**, (فَالِنَارُ مَوْعِدُهُ) – **o şəxsə vəd edilən yer od əzabıdır**. (تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd) - **sən Quran haqqında şəkk edənlərdən olma, şəkk edənləri bizə həvalə et, həqiqətən, bu Quran haqq olan kitabdır, sən rəbbin Allah-Təaladan nazil olubdur**. (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ) - **lakin insanların çoxu Qurana iman gətirən deyil**, (onun haqq olmasına fikir verməyib arzularına təbə olub Qurani inkar edirlər).

18) (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا) – (özündən söz düzəldib) **Allah-Təalaya yalan isnad edən şəxsdən daha zalım kimdir?** (أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ) – (Allah-Təalaya yalan isnad edənləri qiyamət günü haqq-hesab üçün saxlayıb), **onlar (əməlləri) Allah-Təalanın hüsuruna götürülər**. (Onlar o əməlləri inkar edərlər. O vaxt da onlardan ötrü şahid gətirərlər). (وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا) - **şahidlər şəhadət verib deyirlər: “Rəbləri (Allah-Təalaya qarşı) yalan deyənlər bunlardır.”** (Hər bir peyğəmbər və möminlər öz qövmlərinin Allah-Təalaya qarşı yalan dediyinə şəhadət edərlər). (أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ) – (o vaxtda deyilər: “Ey məhşər əhli, indi ki, bu yalançıların yalanı aşkar oldu, bundan xəbərdar olun ki,) **Allah-Təalanın lənəti (yalançı) zalımlara şamil-dir** (yalançı da zalımdır).”

19) (الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ) - **o şəxslər ki, (xalqı) Allah-Təala yolundan saxlayıb** (islama daxil olmasına mane olurlar), (وَيَعْنُونَهَا عَوَجًا) – (islamdan ötrü) **əyrilik** (və nöqsan axtarib) **istəyib**, (həmişə islami əyriliklə vəsf edirlər ki, xalq islama daxil olmasın). (وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ) - **əlbəttə, onlar axirəti inkar**

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاخْتَبَأُوا إِلَى رَبِّهِمْ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا

edən şəxslərdir. (Bu səbəbdən islamda nöqsan axtarib, onu xalqın nəzərində qüsurlu göstərirlər).

20) (أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ) – (axirətə kafir olan) **bunlar Allah-Təalanı dünyada onlara əzab etməkdən aciz edən deyildirlər.** (Əgər Allah-Təala istəsəydi, onlara əzab edərdi), (وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ), (dünyada) **Allah-Təaladan başqa, onlara kömək olub** (Allah-Təalanın əzabından saxlayan da) **yox idi.** (يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ) – (dünyada Allah-Təala onlara əzab etmədi, əzablarını axirətə saxladı, axirətdəki əzabları dünya əzabından artıq olub onlara) **çox şiddətli əzab olunacaqdır.** (مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ) – (axirət əzabına düşər olanların dünyada Allah-Təalanın haqq sözlərini) **əşitməyə dözümləri yox idi,** (sanki qulaqları, həqiqətən, kar olmuşdu, halbuki, həqiqətən, kar deyildilər, bəlkə, haqq sözə qarşı kar olmuşdular). (وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ) – **haqqı görəndə deyildilər,** (haqqı görməyə qarşı gözləri kor olmuşdu, bu səbəbdən axirət günündə Allah-Təalanın əzabına düşər olarlar).

21) (أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ) – **onlar** (axirəti inkar edib Allah-Təalaya asi olanlar) **özlərinə ziyan verib** (axirət əzabını seçdilər), (وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ), **- yalandan Allah-Təalaya şərik qoşub,** (şəfaətini ümid etdikləri də, qiyamət günü) **onlardan qaib olub,** (onlara fayda verməyəcəkdir).

22) (لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ) – **şübhəsiz ki,** (axirəti inkar edib, Allah-Təalaya şərik qoşanlar) **axirət günündə özlərinə ziyanlı olub,** (heç vaxt nicat tapmayacaqlar).

23) (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاخْتَبَأُوا إِلَى رَبِّهِمْ) – **həqiqətən, Allah-Təalaya iman gətirib yaxşı əməllər edib, öz rəblərinə ümidvar olub,** (hər bir əməllərini Allah-Təaladan ötrü edənələr), (أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) – **cənnətin sahibləridir və həmişə cənnətdə qalacaqlar.**

24) (مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ) – (biri Qurana iman gətirib islama daxil olan, o birisi Qurana inkar edən) **iki dəstənin məsəli,** (كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ), **- kar və kor şəxsin** (kafirin) **məsəli kimidir** (ki, heç bir şeyi dərk edə bilmir), **bəsirət sahibi və qulağı açıq olan şəxsin** (möminin) **məsəli kimidir** (ki, dünyada hər bir şeyi dərk edib ondan fayda əldə etsin). (هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا) – **bəs bu**

Kəşfül-Həqayiq II

﴿٢٤﴾ وَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٥﴾ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْهَيْمِ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِإِدْنِي الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي

iki dəstə eyni və bərabər olarmı? (Necə ola bilər ki, bərabər olsunlar?) أَكَلَي – **bəs siz** (kafir və müşriklər) **ibrət alıb** (dərək etmirsiniz ki, bu iki dəstə bir-birinə bərabər olmaz. Əgər dərək etsəniz, imanı tərək edib, küfr içində qalmazsınız).

25) (Ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz Nuhu öz qövminə peyğəmbər göndərdik**, (إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ) – (qövminü dəvət edib dedi:) **həqiqətən, mən Allah-Təala tərəfindən sizə açıq-aşkar qorxudan (peyğəmbər olaraq gəlmişəm).**

26) (أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ) – (ey qövm), gərək (yeganə olan) Allah-Təaladan başqasına ibadət etməyəsiniz, (إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ) – (əgər yeganə olan Allah-Təalaya ibadət etməsəniz), həqiqətən, mən (qiyamət) gününün şiddətli əzabının sizə vəqə olmasından qorxuram. (Allah-Təalaya ibadət edin ki, o günün əzabı sizə vəqə olmasın).

27) (فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ) - **Nuhun qövmindən kafir olan böyük şəxslər** (Nuhun cavabında) **dedilər:** (مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا) - (ey Nuh), **biz səni ancaq özümüz kimi insan görürük**, (əgər insandan peyğəmbər olsa, səndən çox biz peyğəmbərliyə layiqik, insandan peyğəmbər olmaz. Peyğəmbər gərək mələk olsun). (وَمَا نَرِيكَ إِلَّا الَّذِي هُمْ أَرَادُوا بِادِّي الرَّأْيِ) - (ey Nuh), **biz aramızda olan rəzil və əskik şəxslərdən başqasının sənə tabe olduğunu görmürük**, (onlar da düşünmədən sənə tabe olublar. Əgər əvvəlcədən düşünsəydilər, sənə tabe olmazdılar. Nuha iman gətirənlərin bəzisi yoxsul və miskin olduğundan onları əskik və rəzil hesab etdilər. Bu mətəbi dərk etmədilər ki, Allah-Təalanın yanında mötəbər olan imandır, dünya malı deyil). (وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ) - (ey Nuh), **sizin** (sənin və sənə tabe olanların dünya malı, ya da başqa bir yöndən) **bizə bir üstünlüyünüzü və fəzilətinizi görmürük** (ki, sizdən peyğəmbər ol sun, bizdən olmasın). (بَلْ نَطْغُنْكُمْ كَاذِبِينَ) - **əksinə, sizin** (peyğəmbərlik iddiasında) **yalançı olduğunuzu güman edirik**. (Yalançı şəxsdən peyğəmbər olmaz). (Ondan sonra Nuhun qövmi ondan möcüzə istədi, Allah-Təala onların cavabında gələn ayəni Nuhdan ötrü qeyd edir, hərçənd onların möcüzə istəməsi ayədə qeyd olunmayıb, amma sıradakı ayə bu mətəbə açıq-aşkar dəlildir).

أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ، (Nuh) dedi: (قَالَ يَا قَوْمِ) 28
- mənə xəbər verin, əgər mən öz rəbbim Allah-Təala tərəfindən

Hud surəsi

وَأَتَيْنِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعَمِيتَ عَلَيْكُمْ أَنْزَلْنَاهُمْ عَلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرِيتُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ

dəlil və sübut üzrə olub (sizdən ötrü möcüzə gətirsəm, o möcüzə mənim doğruluğuma şəhadət versə), (وَأَتَيْنِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ) - **Allah-Təala öz yanından mənə rəhmətini** (məcüzə) **bəxş etsə**, (فَعَمِيتَ عَلَيْكُمْ) - **o möcüzənin** (haqq olması) **sizə məxfi qalıb** (haqq tərəfinə hidayət tapmasanız), (أَنْزَلْنَاهُمْ عَلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ) - **siz o** (məcüzəni) **xoşlamayıb** (qəbul etmədiyiniz) **bir halda mən sizi zorla o** (məcüzəni) **qəbul etməyə vadar edə bilərəmmi?** (Əlbəttə, edə bilmərəm, sizdən ötrü nə sübut və möcüzə gətirsəm də, məndən qəbul etməyəcəksiniz, indi ki qəbul etməyəcəksiniz, sizə möcüzə gətirmək lazım deyil. Bu ayəyə diqqətlə baxıb, ondan sonra peyğəmbərlərdən, xüsusən, bizim peyğəmbərimizdən istənilən möcüzələrin vəqə olub olmaması aydın olar).

29) (وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا) - Ey mənim qövüm, (mən sizə - gəlin Allah-Təaladan başqasına ibadət etməyin, dedikdə), sizdən bir mal, mükafat istəmirəm, (niyə məndən qaçırsınız?) (إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ) - mənim əcr və mükafatım ancaq Allah-Təalaya aiddir, (sizdən heç bir şey xahiş etmirəm)”. (وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا) - (Nuhun ümmətinin böyükləri Nuha dedilər:) “Sənə iman gətirən əskik və yoxsul şəxsləri yanından uzaqlaşdır ki, bəlkə, biz sənə iman gətirək. (Nuh onların cavabında deyir:) “Mən iman gətirən şəxsləri (öz yanımdan) qovan deyiləm. (إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ) - həqiqətən, onlar qiyamət günündə öz rəbləri Allah-Təalanın rəhmətilə qarşılaşacaqlar, (onları qovan şəxsə Allah-Təala əzab edər, mən onları necə özümdən uzaqlaşdırı bilərəm?) (وَلَكِنِّي أَرِيتُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ) - lakin mən sizin cahil və səfəhlər kimi danışdığınızı görürəm, (möminlərə qarşı təkəbbürlü olub, onları əskik hesab edirsiniz)”.

30) (وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ) - “Ey mənim qövüm, əgər mən möminləri yanımdan qovub kənar etsəm, (Allah-Təala onlardan ötrü mənə əzab edib intiqam alar), o vaxt mənə kim kömək olub (Allah-Təalanın əzab və intiqamından saxlayar? Bəs sizdə o qüvvə və qüdrət varmı?) (أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) - bəs fikir verib (öyüd-nəsihət qəbul etməsiniz?)”

31) (وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ) - (ey qövüm), mən sizə demirəm ki, mənim yanımda Allah-Təalanın xəzinələri var, (o vaxt da inkar edib deyəsınız ki, yalan deyirsən, səndə heç bir dünya malı yoxdur ki, bizdən artıq olasan). (وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ) - və qeyb işlərinə də agah olduğumu iddia etmirəm ki, mənə ya-

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ
إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَكُتِرْتُ جِدَالُنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي
إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ
افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

lan və iftira isnad edəsiniz. (وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ) - və sizə demirəm ki, mən (Allah-Təala tərəfindən gəlmiş) bir mələyəm, (siz də deyəsiniz ki, sən də bizim kimi insansan, necə mələk oldun?) - (وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا) (sizə kömək olub, sizinlə bərabər) həqir və xor gördüyünüz şəxslərə (möminlərə) də demirəm ki, Allah-Təala onlara nə dünyada və nə də axirətdə heç bir xeyir və mənfəət verməyəcəkdir. (Çünki onlar əskik olan şəxslər, necə ki siz deyirsiniz). (اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ) - onların nəfslərində olan (xeyir və şərə) Allah-Təala agahdır, (siz möminləri əskik hesab edirsiniz, amma onların qəlblərində olandan Allah-Təala agahdır), (إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) - əgər mən bu sözlərdən birini desəm, həqiqətən, mən o vaxt, əlbəttə, zalımlardan olaram.”

32) (قَدْ جَادَلْتَنَا فَكُتِرْتُ جِدَالُنَا) - dedilər: “Ey Nuh, (فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ) - bizə qovğaya başlayıb, çox mübahisə etdin. - əgər doğru deyənsənsə, bizə vəd etdiyin əzabı tez gətir.”

33) (وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ) - Nuh dedi: “Əgər Allah-Təala istəsə (və hikməti lazım bilsə), hər halda əzabı tezliklə sizə yetirər. (وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ) - siz (Allah-Təalanı əzab etməkdə) aciz edən deyilsiniz, (Allah-Təala nə vaxt istəsə, sizə əzab etməyə qadirdir).

34) (وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ) - əgər Allah-Təala (əməlinizə görə) sizi asilik içində qoyub, (yardımını sizdən kəsmək istəsə), o vaxt da mən sizə nəsihət vermək istəsəm, əlbəttə, mənim nəsihətim sizə fayda verməyəcəkdir. (هُوَ رَبُّكُمْ) - sizə tərbiyə verən rəbbiniz Allah-Təaladır, (onun hakimiyyətindən çıxmağa qadir deyilsiniz. Yardımını sizdən kəsəndən sonra sizə kim hidayət edər?) - (وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) - qiyamət günündə qayıdacağınız yer onun tərəfinədir. (Öz əməlinizə görə sizə əvəz verəcəkdir).

35) (أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ) - (ey Nuh), bəlkə, bu camaat deyir ki, (Nuh Allah-Təalaya iftira edib yalandan - (Allah-Təaladan mənə vəhy nazil olur), deyir? - (قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ) - onlara de ki, (ey Nuh), əgər mən (Allah-Təalaya) yalandan iftira etsəm, (فَعَلَيَّ إِجْرَامِي) - öz günahımın (Allah-Təalaya qarşı yalan deməyimin) əzabı mənə yetişəcəkdir. (وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ) - (amma mən ya-

Hud surəsi

وَأَوْحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾
وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعِ الْفُلْكَ
وَكَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ ۖ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ۖ
﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

lançı olmadığımıdan), **sizin etdiyiniz günahın** (məna isnad etdiyiniz yalan və iftiranın) **əzabından uzağam**. (Onun əzabı sizə yetişəcəkdir).

36) (وَأَوْحِيَ إِلَى نُوحٍ) – (bizim tərəfimizdən) **Nuha vəhy olunub deyildi:** (ey Nuh), **həqiqətən, əlbəttə, öz qövmindən iman gətirənlərdən başqası sənə iman gətirməz**, (daha bundan sonra sənə iman gətirən olmaz), (فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) – (kafirlərin) **etdikləri o əməllərə görə** (səni yalançı və düşmən sayıb, əziyyət etdiklərinə görə) **məhzun və qəmgin olma**.

37) (وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا) – (ey Nuh), **bizim köməyimiz** (nəzarətimiz) **və sənə vəhy göndərdiyimiz üzrə gəmini düzəlt**, (Nuh, Allah-Təalanın ona bəxş etdiyi aqlın vasitəsilə gəmini düzəltdi, ola bilər ki, ilk gəminin yaradıcısı da Hz. Nuh olsun və belə də ola bilər ki, Nuhun yaşadığı yerdə gəmi olmadığından o yerdə ilk gəmini düzəldən Nuh olsun). (وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا) – (ey Nuh, ola bilər ki, qövminə əzab nazil olanda sənin qəlbin onlara yansın, o vaxt da onlara nicat verməkdən ötrü birdən məni çağırırsan. Sənə deyirəm: ey Nuh), **zalım olan şəxslər barəsində məni çağırma** (və onlardan ötrü şəfaət etmə). (إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ) – **həqiqətən, onların qərq olmağına hökm olunub**, (Allah-Təalanın hökmü dəyişməz. Necə ki hökm olunub, elə də olacaqdır).

38) (وَيَصْنَعِ الْفُلْكَ) – **Nuh gəmini düzəltməyə başladı**. (وَكَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ) – **Nuh qövminün böyükləri nə zaman** (ordən) **keçirdilər, gəmiyə baxıb Nuha istehza edirdilər**, (Nuh gəmini bir biyabanda, sudan çox uzaq yerdə düzəldirdi. Nuhun yanına gələnlər deyirdilər: “Ey Nuh, peyğəmbərlikdən sonra dülgər olubsan, bu düzəltdiyin nədir? Nuh deyirdi: “Su üstündə gəzən bir ev düzəldirəm. Onlar bu sözə gülürdülər). (قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا) – (Nuh) **dedi: (ey qövmin), əgər indi siz bizə istehza edirsiniz, sizin istehza etdiyiniz kimi bir vaxt gələr, biz də sizə istehza edərək**.

39) (فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ) – **tezliklə biləcəksiniz ki, bizdən və sizdən kimə zəlil edən əzab** (qərq olmaq) **gəlib onu yaxalayacaq?** (وَيَحِلُّ عَلَيْهِ) – **və əbədi axirət əzabı kimi yaxalayıb, heç vaxt ondan ayrılmaz?** (Ezləcəksiniz ki, o, kimdir). (Nuh gəmini iki ilin içində düzəldib qurtardı. O gəminin uzunluğu 300 arşın, eni 50 arşın, hündürlüyü 30 arşın idi, o gəmini 3

Kəşfül-Həqayiq II

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ ۖ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُزْسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

mərtəbəli etdi, iki mərtəbəsində heyvanlar, yuxarı mərtəbəsində özləri yerləşdilər, Nuh və ona iman gətirənlər 80 nəfər idi).

40) (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا) – (Nuh gəmini düzəltdi, ta ki müşriklərin qərq olması barəsində) **bizim əmrimizin vaxtı gəlib yetişdi.** (وَفَارَ التَّنُّورُ) – **təndir qaynayıb coşdu** (yəni tufan başlayıb Nuhun qövminün işi son dərəcə şiddətli və müşkül oldu, su onları yaxalayıb, çarəsiz qaldılar. Necə ki ərəblər savaş vaxtı adətən belə deyirlər: “Savaş təndiri qızdı”. Qurani-Şərifin ayələri də ərəblərin adət-ənənəsinə əsasən gəlmişdir. Təndirdən məqsəd isə çörək təndiri deyil. Tufanın əlaməti su olduğundan burada təndirdə suyun qızması məsəli rəmzlə verilmişdir. Yoxsa bu təndir Kufədə və ya Şamda, ya da Hinddə idi, demək mənasız sözlərdir. Quran ayələrinə belə zəif mənalara vermək ərəb dilini və terminlərini bilməməkdən qaynaqlanır. Ayəyə diqqətlə fikir verilsə, dediyimiz mətləb aydın olar). (قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ) – (Nuha vəhy göndərüb) **dedik:** (ey Nuh), **lazım olan zamanda hər heyvandan iki ədəd** (biri dişi, o birisi erkək) **gəmiyə götür.** (وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ) – **bir də əleyhlərində əvvəlcədən Allah-Təalanın sözü** (küfr və şirkələrinə görə qərq olmaları hökümü) **olanlar** (Nuhun bir oğlu və arvadı) **istisna olmaqla ailəni gəmiyə mindir,** (ancaq o şəxslər sənin ailən deyil, onlardan ötrü nicat yoxdur. Allah-Təala əzəldən bildirdi ki, Nuhun arvadı və oğlu öz ixtiyarları ilə kafir olub qərq olacaqlar). (وَمَنْ آمَنَ مَعَهُ إِلَّا) – **bir də iman gətirən şəxsləri gəmiyə mindir,** (وَمَنْ آمَنَ) – (bu kitab Hz. Peyğəmbərə təsəlli verməkdən ötrüdür), (ey Məhəmməd, Nuhun qövmündən) **ona ancaq çox azı iman gətirmişdi,** (Nuh çox yaşasa da, ona ancaq 80 nəfər iman gətirmişdi. Yəni ey Məhəmməd, Nuha baxıb təsəlli tap, Məkkə əhlinin sənə iman gətirməməsinə görə üzülmə).

41) (وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُزْسِيهَا) – (Nuh öz övladlarına və möminlərə) **dedi:** “**Allah-Təalanın adı ilə gəmiyə minin.** (Yəni Allah-Təalanın adını deyib gəmiyə minin, gəmi su içində) **gedəndə və dayananda onu saxlayan Allah-Təladır.** (Bu iki kəlmənin qiraətində fərqliliklər vardır. Mən həqirin nəzərində hamısından yaxşısı ismi-fail (sifət bildirən) qiraətidir, (yəni “mucriha və mursiha”). Xalq arasında məşhur olan “məcriha və mursəha” qiraəti səhvdir və belə qiraət heç kimdən nəql olunmayıbdır). (إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) – (Nuh deyir): **həqiqətən, mənim rəbbim** (günah edib, ondan sonra tövbə edənlərə) **rəhm edib bağışlayandır.** (Nuh özü və tərəfdarları gəmiyə mindilər. Arvadı və bir oğlu isə minmədi).

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَأُوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ اقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

42) - (وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ) - gəmi onları (götürüb) dağlar kimi (hündür) dalgaların arasında aparırdı. (وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ) - (tufan başlayıb, səmädan gələn yağış suyu yeri basanda) Nuh ondan kənar durub (gəmiyə) minməyə oğlunu çağırıb dedi: “Ey mənim oğulcuğum, (ata oğluna mərhəmətlə belə deyir, Nuhun ürəyi ağrıyıb oğlunu çağırdı ki, bəlkə, qər q olmaqdan nicat tapsın), gəl bizimlə gəmiyə min, (qorxuram qər q olasan). (وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ) - (oğul), kafirlərlə birlikdə olmayıb, (onlara tabe olma, sən də onlar kimi həlak olarsan).

43) - (وَقَالَ سَأُوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ) - (Nuhun oğlu - Kənan) dedi: “Gedib bir dağa pənah apararam, məni suya qər q olmaqdan qoruyar (gəmiyə minməyə ehtiyac yoxdur). (وَقَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) - (Nuh) dedi: (ey oğul), bugünkü gündə Allah-Təalanın əzabından (qər q olmaqdan) qoruyub saxlayan heç bir şey yoxdur. (إِلَّا مَنْ رَحِمَ) - ancaq Allah-Təalanın rəhm etdikləri istisnadır, (Ondan başqa, rəhm edən yoxdur). (وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ) - (bu sözsöhbətdən sonra Nuhun oğlu ona itaət etmədi), Nuhla arasına dalğa girib, (فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ) - qər q olan kafirlərdən oldu, (atasının nəsihətinə qulaq asmayıb qər q oldu).

44) - (وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ) - (Allah-Təala tufanın bitib, yer üzünün təmizlənməsini istədikdə yerə və səmaya əmr edib) dedi: “Ey yer, suyunu ud. (وَيَا سَّمَاءُ اقْلَعِي) - Ey səma, suyunu saxla, (bu əmrdən sonra səmädan yağış kəsilib, yerin suyu yavaş-yavaş azaldı, necə ki buyurur:) - (وَغِيضَ الْمَاءِ) - sular yer üzündən çəkilib azaldı, (وَقُضِيَ الْأَمْرُ) - əmr (Allah-Təalanın Nuha vəd etdiyi - qövmünü həlak edəcəm əmri) tamamlandı, (Nuhun qövmü qər q olub, hamısı həlak oldu). (وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ) - (gəmi Mosulda) Cudi (adlı dağın) üstündə oturdu. (وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) - (Allah-Təala tərəfindən) deyildi: zalım qövm (Allah-Təalanın rəhmətindən) uzaq (həlak) olsun. (Bu ayə son dərəcə fəşahətli və bəlağətli ayədir, demək olar ki, Qurani-Şərifin fəşahət və bəlağətdə ən üstün ayəsidir. Fəşahət və bəlağətin incəliklərini ehtiva edən bir ayədir. Türk dilində o incəlikləri bəyan etməyə imkan olmadığından bundan vaz keçildi).

Kəşfül-Həqayiq II

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّكَ الْحَقُّ وَآتَتْ أَحَكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ

45) – (وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ) (elə ki Nuhun oğlu qərq oldu, oğluna qəlbi yanan) **Nuh öz rəbbi Allah-Təalaya müraciət etdi,** (فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي) - **dedi:** “**Ey mənim rəbbim, mənim** (həlak olan bu) **oğlum mənim ailəmdəndir.** “**Ey mənim rəbbim, mənim** (həlak olan bu) **oğlum mənim ailəmdəndir.** (وَأَتَتْ أَحَكَمُ الْحَاكِمِينَ) - **həqiqətən, sənin vədin isə haqdır.** (Mənə vəd etmişdin ki, ailəmə nicat verəcəksən, bəs niyə oğlum həlak oldu?) (وَأَتَتْ أَحَكَمُ الْحَاKİMِينَ) - **hökm edənlərin ən alimi və adili sənsən.** (Hər bir hökmü elm və ədalət üzrə verirsən, vəd etdiyinə görə də, gərək, oğlum həlak olmayaydı).

46) – (فَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ) – (Allah-Təala) **buyurdu:** “**Ey Nuh,** (doğrudur, mən sənə ailənin nicat tapacağını vəd etmişdim, amma həqiqətən, bu oğlun) **sənin ailəndən deyil.** (Sənin ailən Allah-Təalaya iman gətirən saleh* şəxslərdir).

(**Qeyd:* Bu ayə ona işarədir ki, din yaxınlığı soy yaxınlığından üstündür. Həqiqətən də, belədir. Hz. Peyğəmbərin yanında Bilal Həbəşinin dərəcəsi iman gətirməyən bütün qohumlarından üstün idi. Qohum-əqrəbə insana o vaxt yaxın olar ki, dində də onunla bərabər olsun. Bu səbəbdən Hz. Peyğəmbər müsəlmanları bir-birilərinə qardaş elan edibdir. Məkkədən Mədinəyə gedəndən sonra hər bir mühaciri (Məkkə əhlini) bir nəfər ənsarla (Mədinə əhli) qardaş etdi ki, özündən sonra da ümmətinin arasında bu gözəl adət yaşasın. Amma heyif, yüz min dəfə heyif, islam ümməti nə Qurana, nə də hədislərə diqqət etməyib, ümmətin ittifaq və ittihadına bais olan belə bir əzəmətli əmrə tərək edib, onun əksi - kin və ədavət aralarında yayılıbdir. İslam ümməti bir neçə dəstəyə bölündüyündən, bir-birilərinə zərərverici heyvanlar kimi baxıb, kin və ədavətdən ayrılırlar. Ömürlərinin əksəriyyətini bir-birilərinin məzhəbini tənqid və məhv etməklə keçirib, hər biri özündən olmayanı küfr və zındıqlıqla ittihad etməyi Allah-Təala yanında böyük əcr və savab hesab edirlər; halbuki islama görə, şərqdə bir müsəlmana bir zərər dəyəsə, qərbdə olan müsəlman, gərək, ondan ötrü mütəəssir olub, gücü çatən yardımını əsirgəməsin. İslamın ilk rəhbərləri də xalqa insaf və ittihadı əmr, nifaq və nifrəti qadağan ediblər. Harda bir müsəlman camaatı olsa, gərək aralarında ittihad olub, bir yumruq kimi birləşsinlər. Hz. Nuhun əhvalatından ibrət almaq lazımdır ki, Allah-Təala necə də onun oğlunu dindən çıxdığı üçün ailədən kənar sayıb, dənizdə qərq edir. Allah-Təala yanında ən üstün xeyir əməl din qardaşlarına kömək edib, onları zəlalət və cəhəlat uçurumundan qurtarmaqdır. Hz. Peyğəmbər öz axır nəfəsində məscidə gəlib halsız olmasına baxmayaraq, necə vəsiyyətlər etmişdir; ən birinci vəsiyyəti müsəlmanların ittihad və ittifaq içində olması, mühaciri ənsara, ənsarı mühacirə tapşırıb, onların bir-birilərinə gözəl münasibət bəsləməsinə əmr etmək idi. Onlardan sonra dünyaya gələn müsəlmanlara da bu vəsiyyətlərə riayət etməyi əmr edibdir (biz üzü qaralar da o uca şəxsiyyətin vəsiyyətinə və islama tabe olmalı idik. Ah o gündən ki, o cənaabın hüzuruna gedib onunla qarşılaşaq. Vay halımıza).

اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنِّیْۤ اَعْطٰكَ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِیْنَ ﴿٤٦﴾
 قَالَ رَبِّ اِنِّیْۤ اَعُوْذُ بِكَ اَنْۢ اَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِیْ بِهِ عِلْمٌ وَّالَا تَغْفِرَ لِیْ وَتَرْحَمْنِیْۤ اَكُنْ مِنَ الْخٰسِرِیْنَ
 ﴿٤٧﴾ قِیْلَ یٰۤاَنُوْحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِّنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَیْكَ وَعَلٰی اُمِّمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَاُمُّمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ
 یَمْسُهُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِیْمٌ ﴿٤٨﴾ تِلْكَ مِنْۢ اَنْۢبَآءِ الْغَیْبِ نُوْحِیْهَاۤ اِلَیْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ
 مِنْ قَبْلِ هٰذَا فَاصْبِرْ

(اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ) - **həqiqətən, onun** (oğlunun) **hər bir əməli** (və özü pis və) **qəyri-salehdir**. - (ey Nuh), **bilmədiyin şeyi mən-dən soruşma**. (Sən bilmirsən ki, oğlunun nicat tapması haqqında sual vermək caizdir, yoxsa yox. Bunu bilmədiyin halda, oğlunun nicat tapması haqqında necə sual verərsən? Bunu bilmədiyin üçün gərək belə sual verməyə idin). (اِنِّیْ)
 (اَعْطٰكَ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِیْنَ) - **həqiqətən, (ey Nuh), sənə öyüd-nəsihət edirəm ki, (bilmədiyin şeyi soruşub) cahillərdən olma**.

47) – (Nuh) dedi: “**Ey mənim rəbbim, həqiqətən, bilmədiyim bir şeyi səndən soruşduğum üçün sənə pənah aparıram, (sənin öyüd-nəsihətini qəbul edib, bundan sonra belə suallar vermərəm. İlahi, məni bağışlayıb günahımdan keç. Bu əməldən tövbə edib sənin tərəfinə dönürəm).** (وَلَا تَغْفِرْ لِیْ وَتَرْحَمْنِیْ) - (ilahi), **əgər məni bağışlamayıb rəhm etməsən, (akun min xasirin) - mən** (öz əməllərimdə) **özümə zərər və ziyan vuranlardan olaram.**”

48) - (ey Məhəmməd, elə ki Nuhun gəmisini Cudi dağında oturdu, bizim tərəfimizdən Nuha) **deyildi: “ey Nuh, bizim tərəfimizdən əmin-amanlıq və sənə olan xeyir-bərəkətlə (gəmidən çıxıb yer üzünə) en. (وَعَلٰی اُمِّمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ) - bir də səninlə birlikdə (gəmidə) olan o camaata** (80 nəfərə xeyir və bərəkət olsun), - (ey Nuh, səninlə birlikdə gəmidə olanlardan) **dünyaya gələcək bəzi ümmətlərə də** (bundan sonra yaxşı və gözəl güzəran) **ləzzət verəcəyik.** (ثُمَّ يَمْسُهُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِیْمٌ) - (Allah-Təalanın nemətlərinə nakor olandan sonra dünyada) **bizdən onlara şiddətli əzab yetişər.**”

49) - (ey Məhəmməd, Nuhun bu xəbərləri) **qeyb xəbərlərindəndir. Vəhy edib sənə məlum edirik. (مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا اَنْتَ وَلَا) - (ey Məhəmməd), nə sən, nə də sənin qövmin** (Qüreyş, sənə vəhy gəlmədən əvvəl bu xəbərləri) **bilib agah olan deyildi.** (Hz. Peyğəmbər özü və qövmü ümmi olub yazıb-oxuma bilmədiklərindən bu xəbərlər onlardan ötrü qeyb elmi olub, Hz. Peyğəmbərdən ötrü də möcüzə oldu). - (ey Məhəmməd, öz qövmünün əziyyətlərinə) **səbir edib** (Allah-Təalanın hökmlərini onlara çatdır. Necə ki Nuh öz qövmünün əziyyətlərinə xeyli səbir etmişdi).

Kəşfül-Həqayiq II

إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾ وَالْإِلَهَ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجَرْتُمُونِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ

(ey Məhəmməd), **haqiqətən, aqibət** (kafirlərə qalib olmaq) **müttəqilərdən ötrüdür.** (Necə ki Allah-Təala Nuha nicat verib düşmənlərini qər qətədi. Sənə də nicat verib düşmənlərini zəlil edəcəkdir).

50) (وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا) - (ey Məhəmməd), **Ad camaatına qardaşları Hu-du** (peyğəmbər göndərdik, qardaş demək özlərindən olan bir nəfər deməkdir), (قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ) - (Hud) **dedi: “Ey mənim qövüm, (Allah-Təalaya ibadət edib ona şəri qoşmayın), sizin üçün Allah-Təaladan başqa, heç bir haqq məbud yoxdur.** (Bu bütələr nədir ki, onlara ibadət edirsiniz?) (إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ) - (bütələrə sitayiş edib Allah-Təalaya şəri qoşmaqla ancaq) **Allah-Təalaya iftira edirsiniz.**

51) (يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا) - **Ey mənim qövüm, (Allah-Təalanın hökmlərini sizə yetirmək üçün) sizdən heç bir əcr, mükafat istəmirəm.** (إِنْ أَجَرْتُمُونِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي) - **mənim əcr və mükafatım ancaq məni yoxdan yaradan Allah-Təaladandır,** (hər bir peyğəmbər bu sözü öz qövünə deyibdir, çünki peyğəmbərlərin işi öyüd-nəsihət etməkdir. Onların mallarında tamahları olsa, necə nəsihət edə bilərlər?) (أَفَلَا تَعْقِلُونَ) - (ey mənim qövüm), **bəs ağılnızla hərəkət etməyəcəksiniz?** (Bir şəxs ki sizdən əcr və mükafat istəmir, onun nəsihətini gərək qəbul edəsiniz, nəinki geri dönüb qulaq asmayasınız, əcr, mükafat istəməyən şəxsin nəsihəti pis niyyətdən uzaq olduğundan, gərək, qəbul olunsun. Amma nəsihət pis bir məqsəddən ötrü, ya da dünya malı məqsədi ilə olsa, o öyüd-nəsihətdən bir fayda olmaz, necə ki bizim zamanədə olan nəsihətçilərin hamısının nəsihəti pis bir niyyətə əsaslanır. Odur ki, islam ümməti də günbəgün geri gedib, biddətlər zühur edir).

52) (وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ) - **ey mənim qövüm, sizə tərbiyə verən rəbbiniz Allah-Təaladan bağışlanmağınızı diləyib** (iman gətirin). (ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ) - **on-dan sonra** (bütələrə sitayiş edib Allah-Təalaya şəri qoşmaqdan) **tövbə edib** (Allah-Təalanın tərəfinə dönün). (يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا) - (əgər tövbə edib Allah-Təalanın tərəfinə dönsəniz), **nə vaxt yağışa ehtiyacınız olsa, Allah-Təala da sizə dalbadal yağış göndərər.** (Ad camaatı bağ-bostan sahibləri olduğundan suya çox ehtiyacları var idi, Hud onları ehtiyacları olan şeyi vəd edir ki, bəlkə, imana daxil olsunlar). (وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ) - **Allah-Təala sizin qüvvətinizin üstünə daha da qüvvət artırır.** (Ad camaatı fiziki cəhətdən çox güclü-qüvvətli olduğundan Hud onlara daha da çox güc vəd edir ki, ima-

Hud surəsi

وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرَيْكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوْرَةٍ اَنْتَ اَشْهَدُ اللّٰهُ اَشْهَدُوْا اَنْنِىْ بَرِيْءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُوْنِهِ فَكَيْدُوْنِىْ جَمِيْعًا ثُمَّ لَا تُنْظَرُوْنَ ﴿٥٥﴾

na daxil olsunlar). (وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ) - günahda ısrar etdiyiniz halda, mənim (sözümdən) üz döndərməyin.

53) - (قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ) (Hudun qövmü Huda cavab verib) **dedilər: “Ey Hud, sən bizdən ötrü aşkar olan bir dəlil və sübut gətirməyibsən** (ki, biz də sənə iman gətirək). (وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ) - **biz sənin sözünlə məbudlarımızı (ibadət etməyi) tərک etmərik.** (وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ) - **biz sənə iman gətirən deyilik.**

54-55) - (اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرَيْكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوْرَةٍ) (ey Hud, bizim sənə heç bir sözü-müz yoxdur), **ancaq sözümüz budur ki,** (sən bizim məbudlarımızı nalayiq sözlər deyib onlarla ədavət etdiyindən onların bəziləri səndən* intiqam almaq üçün) **sənə qəzəblənibdir,** (sən dəli olubsan, odur ki, dəlillər kimi mənasız danışsın).

(***Qeyd:** Bax gör ki, cəhalət necə artır, cansız olan şeylərin intiqam aldığına etiqad ediblər. Bu etiqad onların səfehlikdə və cəhalətdə ən uca mərtəbəyə çatdıqlarına işarə edir. Hud camaatı küfr və şirkələrində möhkəm olduqlarından bu sözləri təəccüblü deyil, təəccüblü olan odur ki, zahirən müsəlman olan şəxslər də batində müşrik olub, cansız şeyləri, məzar və məqbərələri özlərindən ötrü şafa vasitəsi sayıb, zərəri dəf edən, xeyir verən hesab edirlər. Sanki Qurani-Şərifin ayələrini eşitməyiblər; Allah-Təala xeyir və zərər verməyi ancaq öz müqəddəs Zətinə məxsus sayıb, başqa-larını, xüsusən, cansız şeyləri bundan istisna edibdir. Bizim bu dövrdə müsəlmanların gedib bir parça daşlara, ya da məqbərələrə üzlərini sürtüb, onlardan ötrü heyvan qurban edib, yardım istəmələri ilə Ad qövmünün, ya da müşrik Məkkə əhlinin bütllərin qabağında heyvan kəsib, onlardan yardım istəmələri arasında nə fərq var? Diqqətlə baxanda adlarını müsəlman qoyub belə əməllər edən şəxslərin müşriklərdən bə-tər oldu-ğu aydın olur. Onlar zahirən və daxilən özlərini müşrik sayıb, Allah-Təalanın dininə daxil olmaqdan kənar olurdular. Amma bunlar adlarını müsəlman qoyub, büt-pərəstlik etməkdə müşriklərdən bə-tər olublar. Ey müsəlmanlar, müsəlman şəxs gərək etiqadını Qurani-Şərifdən alsın. Qurana zidd olan hər şeyi kənara qoymaq lazımdır, Qurani-Şərifin sözlərini kənara qoyub nəfsani arzularla saxta olan sözlərə tabe olmaq islam-dan kənar bir işdir. Allah-Təala bizi öz doğru yoluna hidayət etsin. Amin!)

(قَالَ اِنِّىْ اَشْهَدُ اللّٰهُ اَشْهَدُوْا اَنْنِىْ بَرِيْءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ مِنْ دُوْنِهِ) (Hud onların cavabın-da) **dedi: (ey qövm), həqiqətən, mən Allah-Təalanı şahid tuturam. Siz də buna şahid olun ki, həqiqətən, mən sizin (Allah-Təalaya) şərik qoş-duqlarınızdan uzağam.** (فَكَيْدُوْنِىْ جَمِيْعًا ثُمَّ لَا تُنْظَرُوْنَ) - (özünüz və bütllərinizin mənə zərər vermək üçün) **nə ki məkr və hiylə varınızdır, tez edib mənə**

Kəşfül-Həqayiq II

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيفٌ ﴿٥٧﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

möhlət verməyin, (nə sizdən, nə də bütələrinizdən qorxuram, sizin kimi güclü, qüvvətli şəxslərdən qorxmayandan sonra cansız və xeyir-şər verməyə qadir olmayan bütələrinizdən niyə qorxum? Məndən möcüzə istəyirsiniz? Mənim Allah-Təalaya ibadət edib bütələrə ibadəti tərək edin, sözümlü qəbul etməyiniz üçün möcüzə lazım deyil, nə təəccüblü söz demişəm ki, ondan ötrü məndən möcüzə istəyirsiniz? Budur, sizin hüsurunuzda durmuşam. Ölinizdən gələnə əsirgəməyin. Hz. Hudun vəhyi təbliğ edən bu sözləri çox dəyərli olub, onun sadıq və düz yolda olduğuna işarə edir).

56) (إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ) - həqiqətən, mən elə bir Allah-Təalaya təvəkkül etmişəm ki, həm mənim rəbbim, tərbiyə verənim, həm də sizin tərbiyə verəninizdir. (مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا) - yer üzündə elə bir hərəkət edən yoxdur ki, Allah-Təala onun alından yapışmasın, (hamısının ixtiyarları Allah-Təaladadır. Necə ki heyvanın alınının tükündən tutanda, heç bir tərəfə gedə bilməz, habelə Allah-Təala da öz qüdrət əliylə yer üzündə olan bütün məxluqatın alından tutub, onun qüdrət əlindən xilas ola bilməzlər. Siz ki Allah-Təaladan başqa, bütələrə sitayiş edirsiniz, əgər Allah-Təala sizə əzab etmək istəsə, onun qüdrətindən qurtula bilməyəcəksiniz). (إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) - həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala (haqq və ədalətin) **düz yolundadır**. (Hər bir şəxsin öz əməlinə görə, onunla rəftar edəcəkdir).

57) (فَإِنْ تَوَلَّوْا) - əgər məndən üz döndərsəniz, (Allah-Təaladan mənə heç bir məzəmmət varid olmaz). **(فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ) - həqiqətən**, (Allah-Təala tərəfindən sizə göndərilən) **hökmləri sizə çatdırdım**. (Bu barədə məndə təqsir yoxdur, təqsir sizdədir ki, Allah-Təalanın hökmlərini qəbul etmirsiniz). **(وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ) - Allah-Təala sizi həlak edib sizin yerinizə başqa bir camaat gətirər**. **(وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا) - üz döndərüb, iman gətirməməklə Allah-Təalaya heç bir zərər yetirə bilməzsiniz**. **(إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيفٌ) - həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala hər bir şeyə agah olub mühafizə edəndir**. (Sizin əməlləriniz ona məxfi qalmaz, əməllərinizə görə sizə cəza verəcəkdir).

58) (وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا) - (Ad camaatının həlak olması barəsində) əmrimiz gəlib (əzabımız onlara gəldiyi zaman). **(نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا) - Huda və onunla birlikdə Allah-Təalaya iman gətirənlərə lütf edib öz rəhmətimizi onlara şamil etməklə onlara əzabdan nicat verdik**. **(وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ)**

Hud surəsi

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَاتَّبَعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَغْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾ وَالْإِنَّمَا أَمْرُهُمْ فِيهَا صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا

- Hud və ona tabe olanlara şiddətli əzabdan nıcat verdik. (Allah-Təala müşriklərə zəhərli yel (Sam yeli) göndərdi, yel ağızlarına, burunlarına daxil olub, bədənlərini və içalatlarını yandırdı. Özlərini yerə çırpıb həlak oldular).

59) - (ey Məhəmməd), **bu Ad camaatıdır** (ki, onların xəbərləri qeyd olundu. Budur, onların əlamətləri, yer üzündə qalıbdır. Seyr edib onların izlərinə baxın), **onlar öz rəbləri Allah-Təalanın tövhidinə işarə edən ayə və sübutları inkar etdilər.** - Allah-Təalanın **peyğəmbərlərinə asi olub itaət etmədilər.** - (Allah-Təalaya asi olub haqqa müxalif olan) **zalım şəxslərin əmrinə tabe oldular** (Hud peyğəmbərə itaət etmədilər).

60) - (ey Məhəmməd), **bu dünyada və axirətdə Allah-Təalanın lənəti onları tutub** (həm dünya, həm də axirətdə əzaba düşər oldular). - (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol, həqiqətən, Ad camaatı öz tərbiyə verən rəbləri Allah-Təalanı inkar etdilər.** (Ala bəda ləcad qəum hüd) - (ey Məhəmməd), **yenə xəbərdar ol, Hudun qövmü Ad** (Allah-Təalanın) **rəhmətindən uzaq olub** (həlak oldu). (Hud qövmünün qissəsi tamam oldu, bu qissədə ağıl sahiblərindən ötrü ibrət vardır. Allah-Təalanın məqsədi ancaq qissə anlatmaq deyildir. Əksinə, məqsədi ibrət almağımızdır).

61) - (ey Məhəmməd), **Səməd camaatına öz tərəfimizdən qardaşları** (yəni özlərindən olan) **Salehi** (peyğəmbər göndərdik), - (Saleh) dedi: **“Ey mənim qövmüm, yeganə olan Allah-Təalaya ibadət edib** (ona şərik qoşmayın). **Sizin üçün Allah-Təaladan başqa, haqq məbud yoxdur.** - (sizi (siz də onun belində olmaqla babanız Adəmi) **torpaqdan yaradan Allah-Təaladır.** - (sizi yaradandan sonra yer üzündə (yaşayıb) **təmir və abad etməyə* sizi vadar etdi.”**

(**Qeyd: İnsanın yaradılmasının əsas məqsədlərindən biri də yer üzünü abadlaşdırmaq və təmir etmək olduğundan Hz. Saleh öyüd-nəsihətlərində buna diqqət çəkir. Yer üzünün abadlaşdırılması Allah-Təalanın qullarının güzəranının xoş keçməsinə, istirahətlərinə səbəb olduğundan böyük səadət hesab olunmalıdır. Xüsusən, xeyir işlərdə abad və təmir cəmi müsəlmanlara fayda verən əməllərin ilkidir. Bu ayənin mənası zəngin şəxslərə xitab edir. Onlar da, gərək, müsəlmanlara faydalı olan işlərdə xeyriyyəçilik etməyin vacibliyini anlasınlar. Müqəddəs islam şəriətinin rəhbəri Hz. Peyğəmbərin hər bir əməlinə müsəlmanların tabe olması islam dininin*

Kəşfül-Həqayiq II

فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَيْنَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي

şərtlərindəndir. Hz. Peyğəmbər hicrətin əvvəlində Mədinədən iki mil kənarda yerləşən Quba qəsəbəsinə gələndə bir məscid tikilməsini əmr etməsi və özünün də o tikintidə çalışıb, daş daşması və su çəkməsi müsəlmanlara faydalı olan binaları tikməyə təşəbbüs etmək üçün kafir dəlil deyilmi? Hər bir zamanda o zamanın şərtlərinə görə, varlı şəxslər müsəlmanlara lazım olan qurumları tikməyə çalışmalı, o qurumları müqəddəs hesab edib canı-dildən o yolda mallarını sərf etmələri dinin vacib hökmlərindəndir və dinin dirçəldilməsinə vasitədir. Ümmətin övladlarını zillət və cəhəldəndən çıxarıb, elm nuru ilə aydınlatmaq üçün məktəb və mədrəsələr tikib, müsəlman uşaqlara mehriban atalar kimi mərhəmət edib, onların həmişəlik nicat tapmalarına səbəb olmaq insanlığın, insafın ilk şərtidir. İslam ölkələrindəki qədim zamanlardan qalan xeyriyyəçilik işlərinin izlərini görənlərə bu mətləb məxfi deyildir. Bu zamanda özgə millətlərin tərəqqisi onların zənginlərinin himməti və bu yolda mal-dövlət xərcləmələri ilə mümkün olmuşdur; müsəlmanların tənəzzülü isə onların zənginlərinin xəsisliklərinin nəticəsidir (İlahi, öz lütfkar nəzərinlə bizə nəzər eylə!)

(فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ) - (Saleh dedi: “**Ey qövm, Allah-Təaladan bağışlanmanızı diləyib**, (imana gəlin. Ondan sonra şəkk-şübhə etməkdən) **tövbə edib** (Allah-Təalanın yoluna dönün ki, O da günahlarınızı bağışlasın). (إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ) - **həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təalanın** (rəhməti bəndələrinə) **ya-xın olub**, (onların dualarını) **qəbul edəndir**.

(قَدْ) - (Salehin qövmü cavab verib) dedi: “**Ey Saleh**, (قَدْ) - **həqiqətən, sən bizim aramızda bundan qabaq** (gəlin Allah-Təalaya sitayiş edib şərik qoşmayın - sözünü demədən əvvəl mənfəət əldə etməyə) **ümid etdiyimiz biri idin**. (Elə ki bu sözü dedin, səndən ümid kəsildi. Zənn edilməsin ki, bu mətləb ancaq Salehin zamanına məxsusdur, bəlkə, bizim bu zamanəmizdə də biri Qurani-Şərifin xalqa zidd olan sözlərini onlara deyəndə, o şəxs, sanki, qəribə bir söz demiş kimi onu özlərindən kənar, dinsiz, məzhəbsiz elan edirlər). (أَتَنْهَيْنَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا) - (ey Saleh), **bəs bizə ata-babalarımızın ibadət etdiyi bütələrin ibadətini qadağan edirsən?** (Necə ola bilər ki, ata-baba yolunu tərk edək? Müsəlmanlar gözlərini yaxşı açıb bu ayəyə baxsınlar. Ata-babaların qəbih əməllərini təqlid etmək bütperəstlərin yolunu getməkdir). (وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ) - **həqiqətən, bizi çağırdığın şeydən** (Allah-Təalaya ibadət edib bütələri tərk etmək) **şəkk-şübhə içindəyik**, (iztirab içində olub sənin sözünə etibar etmirik).

(قَالَ يَا قَوْمِ) - (Saleh dedi: “**Ey mənim qövmüm**, (أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي) - **xəbər verin mənə, əgər mən rəbbim Allah-Təala tərəfindən sözümün**

Hud surəsi

وَأَتَيْنِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتُّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾

doğruluğuna dəlil və sübut üzrə olsam, (necə ki eləyəm), - və (وَأَتَيْنِي مِنْهُ رَحْمَةً), Allah-Təala öz tərəfindən mənə rəhmət bəxş edib məni peyğəmbər etsə, (necə ki təyin edibdir, belə halda əgər mən sizə tabe olub Allah-Təalaya asi olsam, halım necə olar?) - əgər mən Allah-Təalaya asi olsam (və O, mənə əzab etsə, belə vaxtda) kim mənə kömək olub Allah-Təalanın əzabından məni xilas edər? (Siz buna qadirsinizmi?) (فَمَا تَزِيدُونَنِي) - (əgər mən sizə tabe olsam, siz əməllərimə) ziyandan başqa bir şey artırmazsınız. (Mən sizə necə tabe olum? Əgər siz mənə tabe olsanız, məndən sizə xeyir və mənfəət gələr. Ondan sonra Salehin qövümü ondan möcüzə olaraq bir dəvə istədilər, Allah-Təala o möcüzəni Salehə verdi, necə ki sıradakı ayədə buyurur:)

64) (وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ) - “Ey mənim qövüm, budur, istədiyiniz Allah-Təalanın dəvəsi sizdən ötrü bir möcüzədir. (فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ) - qoyun o dəvəni Allah-Təalanın yerində olan ot-ələflərdən yesin, (sizə bir zərəri yoxdur, ondan ötrü bir məsrəf lazım deyildir). (وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ) - (o dəvəyə) zərər yetirmək qəsdilə ona əl vurmayın. (فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ) - o vaxt əzab sizi tez yaxalayar, (heç gecikməz).”

65) (فَعَقَرُوهَا) - (Allah-Təalanın əmrindən çıxıb), dəvənin arxa ayağının damarını kəsib, (onu həlak etdilər). (فَقَالَ تَمَتُّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ) - (elə ki Saleh dəvənin öldürüldüyünü gördü,) dedi: (indi əzabdan ötrü hazır olun). Daha üç gün evinizdə yaşayıb ləzzət alın, (3 gün sonra sizə əzab gələcəkdir). (ذَلِكَ وَعْدٌ) - bu (sizə verdiyim) elə vəddir ki, onda yalan yoxdur, (əlbəttə, vəqə olacaqdır).

66) (فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا) - (əzab barəsində) əmrimiz (Salehin qövmünə) gəldiyində, (3 gündən sonra əzab onları yaxaladı). (نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا) - Salehə və onunla bərabər iman gətirənlərə öz rəhmətimizi şamil edib əzabdan nıcat verdik. - və (وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ) - və (ey Məhəmməd), həqiqətən, sənın rəbbin (zalımları həlak edib möminlərə nıcat verməkdə) qüvvət və qüdrət sahibidir. (Cəmi məxluqatına qalibdir. Heç bir şey ona qalib ola bilməz).

وَآخِذِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَائِعِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا آلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ آلَا بَعْدًا لِّثَمُودَ ﴿٦٨﴾ وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ ؕ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكَرَهُمْ وَأَوَّجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَفَسَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ ؕ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

(Salehin qövmünü) **şiddətli** (qəlb yaran) **səs** yaxalayıb (o səsin səbəbinə) **hamısı öz yurdlarında** dizləri üstə **çöküb** (üzü üstə uzanıb həlak oldular).

(Kَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا) - **sanki, o yurdlarında heç sakin olmayıb ömürlərini o yerdə keçirməmişdilər.** (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol, Səhud camaatı** (Salehin qövmü) **rəbləri Allah-Təalanı inkar etmişdi.** (Bu səbəbdən əzab onları yaxaladı), (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol, Səhud camaatı** (Allah-Təalanın rəhmətindən) **uzaq olub** (həlak oldu. Səhud camaatının qissəsi bitdi. Ağıllı şəxslər gərək bu qissədən ibrət alsınlar).

(وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, bizim elçilərimiz** (mələklər) **İbrahimin hüsuruna müjdə verməkdən ötrü gəldilər ki,** (Allah-Təala Saradan sənə oğul bəxş edəcək). (gəlib İbrahimə) **salam verdilər,** (İbrahim də onların cavabında) **salam dedi.** (Mələklər insan surətində İbrahimin yanına gəlmişdilər. İbrahim onları qonaq sayıb, onlardan ötrü yemək hazırladı). (Hz. İbrahim yemək gətirmək üçün tələsib) **dərhal gedib onlardan ötrü buzov kababı gətirdi.** (Yeməyi qonaqların qabağına qoydu. Qonaqlar yemək yemədilər).

(فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ) **70) - İbrahim qonaqların əllərinin yeməyə uzanmadığını,** (yemək yemədiklərini) **gördükdə,** (onların kimliyini) **bilməyib qorxdı** (ki, görən niyə yemək yemirlər? Qonaqlar İbrahimin halını gördülər). **dedilər:** (“Ey İbrahim), **bizdən qorxma, biz Allah-Təala tərəfindən Lut qövmünə** (onları həlak etməkdən ötrü) **göndərilmişik.”**

(وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ) **71) - İbrahimin arvadı** (Sara) **onların xidmətində durmuşdu. Dərhal aybaşı oldu,** (mələklər Allah-Təalanın ona (Saradan) oğul verəcəyinə dair müjdə ilə gəlmişdilər. Sara aybaşından kəsilmiş və 90 yaşı olduğu halda, (necə övladı olacaq) ondan ötrü əlamət olsun deyə Sara dərhal aybaşı oldu). **İshaqı müjdə verdik,** (yəni Allah-Təala sənə İshaq adlı bir oğul verəcəkdir), **İshaq-**

Hud surəsi

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخَانٌ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

dan sonra Yaqub (İshaq oğlunu ona müjdə verdik. Sara İshaqın oğlu Yaqubu görəne qədər yaşadı).

72) (قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ) - (Sara təəccüblə) **dedi: “Vay halıma, bəs mən** (90 yaşında) **qoca arvad olduğum halda, doğacağam? (وهذا بعلي شيخا)** - **bu da** (İbrahim) **mənim qoca ərimdir,** (necə olur ki, qoca kişinin və qoca arvadın övladı olsun?) - **həqiqətən bu, təəccüblü bir şeydir.** (Sara Allah-Təalanın qoca kişiylə və qoca arvada övlad verə bilmə qüdrətini inkar etmədi, lakin təəccüb etdi).

73) (قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) - **mələklər dedilər: “(ey Sara), bəs Allah-Təalanın əmrinə** (qoca vaxtı sizə övlad verməsinə) **təəccüb edirsiniz?”** (Sara peyğəmbər ailəsində yaşayıb, fəvqəladə hallara və möcüzələrə çox şahid olduğundan onun təəccüblənməsi qəribə sayılıb, mələkləri heyrləndirdi). - (رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ) - (ey Sara, sən bu əmrə təəccüb etmə), **Allah-Təalanın rəhməti və bərəkətləri** (Allahın dostu olan) **siz ev əhlinə şamildir.** (Bu kimi rəhmətləri sizə çox yetişibdir. Bu əmrə təəccüb etmək sizə layiq deyil). - (إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala həmd-səna olunmağa layiqdir.** (Bəndələrinə) **çox lütf və ehsan edəndir.**

74) (فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى) - **İbrahim** (qonaqları tanıyıb), **qorxusu çəkilib, ona** (övlad) **müjdəsi gəldikdə** (qəlbi aram və arxayın oldu). - (يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ) - **bizimlə Lut qövminin** (həlak olması barəsində) **mücadilə etməyə başladı.** (İbrahim dedi: “Əgər Lut qövminin arasında 50 nəfər müsəlman şəxs olsa, Allah-Təala onları həlak edər?” Mələklər dedilər: “Etməz.” Dedi: “40 nəfər olsa necə?” Dedilər: “Həlak etməz.” Dedi: “30 nəfər olsa?” Dedilər: “Həlak etməz”. Ta yetişdi 10 nəfər, dedilər: “Həlak etməz.” Dedi: “Əgər bir nəfər müsəlman olsa, necə?” Dedilər: “Yenə həlak etməz.” O vaxt İbrahim dedi: “Bəs Lut nədir? Onların arasındadır.” (Lut, İbrahimin qardaşı Haranın oğludur. Ona ürəyi yandığından bu sözü dedi. Mələklər dedilər: “Biz bilirik, Lut oradadır. Allah-Təala ona nicat verəcəkdir.” O vaxt İbrahimin qəlbi Luta görə rahat oldu).

75) (إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, İbrahim həlim biri idi.** (Ona pislilik edənə cavab verməkdə tələsməzdi). **Çox yalvarıb-yaxaran,** (tövbə edib) **Allah-Təalaya yönələn idi.** (İbrahimdə bu xüsusiyyətlər olduğundan Lut barəsində mübahisə etdi).

Kəşfül-Həqayiq II

يَا اِبْرٰهِيْمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا اِنَّهٗ قَدْ جَآءَ اَمْرٌ رَّبِّكَ ۚ وَاِنَّهُمْ اٰتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُوْدٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوْطًا سَيِّءَ بِهٖمْ وَضَاقَ بِهٖمْ ذُرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيْبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَآءَهُ قَوْمُهُ يَهْرَعُوْنَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تَخْزَوْنِ فِيْ ضَيْفِي الْيَسَّ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَّشِيْدٌ ﴿٧٨﴾

76) - (ey Məhəmməd), (İbrahimə xitab edib dedik:) **“Ey İbrahim,** (hərçənd bağışlamaq və rəhm etmək sənin xüsusiyyətiindir, amma Lut qövminün barəsində danışmaqdan) **vaz keç.** (Onda bir fayda yoxdur, onlar bağışlanmağa layiq deyillər. Elə olsalar, Allah-Təala onlara əzab etməz). **- həqiqətən,** (onların əzabı barəsində) **sənin rəbbin Allah-Təalanın əmri gəlibdir.** (Gərək onlara xəbis əməllərinin səbəbinə əzab olunsun). **- həqiqətən, onlara dönüşü olmayan bir əzab gələcəkdir,** (o vaxt da İbrahim onların barəsində danışmaqdan əl çəkdi).

77) - (mələklər İbrahimin yanından çıxıb, Lutun yanına getdilər, necə ki buyurur:) **bizim elçilərimiz Lutun yanına gəldikdə** (onların gəlməsindən) **Lut qəmgin oldu,** (mələklər kişi surətində Luta gəldiyindən Lut öz qövminün onlara qarşı şəhvətlə yaxınlaşmalarından qorxdı ki, birdən qonaqlara da sataşarlar və qəmgin oldu). **وَضَاقَ بِهٖمْ ذُرْعًا وَقَالَ.** (həzə qəlməyə başladı) – (qonaqların səbəbinə Lutun) **qəlbi sıxılıb dedi: “Mənim bu günüm şiddətli bəla və möhnət günüdür.”** (Qonaqları götürüb evə apardı, gecə vaxtı qonaqlar Lutun yanına gələndə Lut qəsəbədən kənarda idi. Lutun arvadından başqa, qonaqlardan xəbərdar olan olmadı. Lutun arvadı evdən çıxıb camaata xəbər verdi ki, Luta təzə gözəl qonaqlar gəlib, əgər meyliniz varsa, gəlin. Camaat Lutun evinə gəlib girdi ki, qonaqları aparıb onlarla yaxınlıq etsinlər).

78) - (Lutun qövmü xəbərdar olandan sonra) **sürətlə** (Lutun) **yanına** (qonaqlardan ötrü) **gəldilər.** **- on-dan qabaq da** (Lut qövminün kişiləri öz aralarında) **xəbis** (şəhvani) **əməllər edirdilər.** (Bu səbəbdən buna pis baxmayıb tez Lutun evinə yönəldilər). **قَالَ يَا.** (Lut) **dedi: “Ey mənim qövmüm, budur mənim qızlarım,** (sizə verdim). **Onlar sizin üçün** (daha yaxşı və) **pakizədir.** (Qonaqlarımdan əl çəkin). **- Allah-Təaladan qorxub bu əməli tərək edin.** **وَلَا تُخْزَوْنَ فِيْ ضَيْفِي** (onlara uzatmayın. Lut qövminün kişilərinin adəti idi, ora gələn, yoldan keçən hansı kişi olsaydı, tutub şəhvətlə yaxınlaşardılar. Bu çirkin əməllə məşğul olduqlarından qadınları tərək etmişdilər, bu səbəbdən qadınlar da öz aralarında şəhvani əməllə məşğul idilər). **- bəs sizdən aqıl** (və saleh,

Hud surəsi

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ
أَوْيَ إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصْلَوْا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ
الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابُهُمْ إِن مَوْعِدُهُمُ الصُّبْحُ الْيَسْرَ الصُّبْحُ
بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

haqq tərəfinə hidayət tapan) **bir kişi yoxdur** (ki, bu işdə mənə kömək olub sizi belə qəbih əməldən saxlasın).

79 - **dedilər:** “(ey Lut), **həqiqətən, sənin qızlarına qarşı bir arzumuz** (ehtiyacımız) **olmadığını sən bilirsən**, (وَإِنَّكَ) **həqiqətən, sən bilirsən ki, biz nə etmək istəyirik.** (Bizim məqsədimiz kişilərdir. Sən isə deyirsən ki, gəlın qızlarımızı sizə* verim).

(*Qeyd: Lut çox izzətli biri idi, amma qonaqlarına görə öz kiçik qızlarından vaz keçməsi çox təəccüblüdür).

80) – (Lut) **dedi:** “(ey camaat), **kaş sizi dəf etməyə mənim qüvvətim olsaydı.** (أَوْ أَوْيَ إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ) – **ya da möhkəm bir sığınacağa pənah aparaydım.** (O vaxt sizi dəf edərdim. Amma nə çarə edim, özüm təkəm, sizə də gücüm çatmır. Lut qapısını bağlayıb camaatla elə söhbət edirdi. Qonaqlar içəridə sakit durmuşdular. Camaat Lutun qapını açmayacağını gördükdə divarın üstündən çıxıb endilər. O vaxt da Lutun hər bir tərəfdən çarəsi kəsildi. Mələklər Lut o halda görəndə, özlərini Luta tanıtdılar).

81) – (mələklər) **dedilər:** “**Ey Lut, həqiqətən, biz sənın rəbbin Allah-Təalanın elçiləriyik,** (sənın yanına gəlmişik, aç qapını, daxil olsunlar), **sənə əziyyət verə bilməzlər.** (Lut qapını açdı, camaat da içəriyə daxil oldu. Cəbrayıl Allah-Təaladan onlara əzab etməyə izin istədi. İzin gəldi. Onların üzünə vurdu, hamısının gözləri kor olub çarşib qayıtdılar. Bilmədilər, hansı tərəfə getsinlər). (ey Lut), **gəcənin bir vaxtı ailəni də götürüb, buradan çıx get.** (وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ) – (qəsəbədən çıxanda) **sizdən heç kim arxaya dönmə baxmasın, ancaq sənın arvadın istisnadır** (arxaya baxıb həlak olacaq). (Arvadı kafir olduğundan Lut ona bir şey deməyib, sair ailə üzvlərinə bildirdi). (إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابُهُمْ) – **həqiqətən, camaata yetişən** (hər bir bəla) **arvadına da yetişəcək.** (هَذَا صَبْرٌ مُسْتَعِينٌ) – **həqiqətən, sübh vaxtı onlara** (əzab nazil olma) **vaxtıdır.** (Sübhün gəlməsi yaxın deyilmi? (Lut ailəsini götürüb getdi, yolda arvadı xəbərdar oldu ki, qövmünə əzab gəlir, qayıdıb qövmünə tərəf baxıb dedi: “Vay mənim qövmümə.” O yerdə səmədan gələn daşlardan biri ona dəyib həlak oldu).

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوِّمَةً
عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا
لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُضُوا الْمِيثَاقَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أُرِيكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ
مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَمْثِلَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي
الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

82) (فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا) - (Lut qövminün həlak olması barəsində) **bizim əmrimiz gəldiyində** (onlara əzab nazil oldu), (جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا) – **yurdlarının altını üstünə çevirdik**. (Zəlzələdən onların qəsəbələri alt-üst olub, hamısı həlak oldu). (وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ) – (dağıdılmış o qəsəbənin əhlinə) **qurumuş palçıqdan daşları yağış kimi yağdırdıq**. (Kimə dəysə, həlak edirdi). (مَنْضُودٍ) – (o daşlar) **peydərpey** (yağış kimi onların üzərinə tökülürdü).

83) (مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd, o daşlara) **sənin rəbbin Allah-Təala yanında** (Lut qövminün həlak olmasından ötrü) **əlamət qoyulmuşdu**. (Onlara məxsus olan daşlar idi). (وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ) – (o daşlar) **zalım şəxslərə** (düşməkdən) **uzaq deyildi**. (Yəni şərik və asilər o daşların düşməsi kimi əzablardan gərək qorxsunlar. Lut qövminün qissəsi bitdi, bir xəbis əməldən ötrü Allah-Təala 7 qəsəbənin camaatını həlak edəndən sonra müsəlmanlar necə cürət edib belə qəbih əməl edir?)

84) (وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا) - **Mədyən camaatına qardaşları Şüeybi** (peyğəmbər göndərdik). (قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ) - (Şüeyb) **dedi: “Ey mənim qövüm, (yeganə olan) Allah-Təalaya ibadət edib** (ona şərik qoşmayın). (مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ) – **sizin üçün Allah-Təaladan başqa heç bir haqq məbud yoxdur**. (وَلَا تَنْقُضُوا الْمِيثَاقَ وَالْمِيزَانَ) – (alış-veriş edəndə), **ölçü və çəkini əskiltməyin**. (Artıq alıb əskik satmayın). (إِنِّي أُرِيكُمْ بِخَيْرٍ) - **haqiqətən, mən sizi varlı** (xeyir-bərəkət içində) **görürəm**. (Sizə layiq deyil ki, ölçüdə və çəkiddə xəyanət edəsiniz). (وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ) - **haqiqətən, mən sizi əhatə edib (həlak edən) bir günün əzabından qorxuram**.”

85) (وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ) - (əvvəlcə Hz. Şüeyb ölçünü və çəkini artıq-əskik etmənin qəbih əməl olduğunu söyləyib, onu qadağan edir, sonra da bu ayədə deyildiyi kimi, ölçü və çəkini düz etməyin yaxşı olduğunu söyləyib, ona əmr edir:) **“Ey mənim qövüm, ölçünü və çəkini ədalət üzrə düz edin**. (وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَمْثِلَهُمْ) - **xalqın malını alarkən** (haqqını) **əskiltməyin** (əskik hesablamayın). (Necə ki alış-veriş əhlinin çoxunda bu mətləb görünür). (وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) - **yer üzündə tüğyan edib fəsad törətməyin**. (Belə əməllər fəsada bais şeylərdir, bunları tərک edin ki, fəsad olmasın).

Hud surəsi

بَقِيْتُ اللَّهُ خَيْرَ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَيْكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾

86) (بَقِيْتُ اللَّهُ خَيْرَ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) - **əgər möminsinizsə, (haramdan çəkinəndən sonra) Allah-Təalanın (halal olaraq) verdiyi mənfəət sizin üçün yaxşı (və gözəldir).** (وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ) - **mən sizin əməllərinizi qoruyub saxlamaqdan ötrü göndərilməmişəm.** (Bəlkə, pis əməli qadağan edib yaxşı əmələ işarə etməkdən ötrü göndərilmişəm. Necə ki işarə etdim, gəlin mənim sözümə baxın, alış-verişdə dürüst olun).”

87) (قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا) - **dedilər: “Ey Şüeyb, bəs sənə namazın əmr edir ki, ata-babalarımızın ibadət etdiyi məbudlara ibadəti tərk etməmizi (əmr edirsən? Hz. Şüeyb çox namaz qılan olduğundan qövmü onun namazına istehza edib bu sözü dedi).** (أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ) - **yoxsa (namazın sənə deyir ki,) mallarımızla istədiyimiz kimi, istifadə etməyi tərk edib, sən deyən kimi hərəkət edək?** (ey Şüeyb, alış-verişi istədiyimiz kimi edirik, artıq alıb əskik satırıq, sənə nə haqqın var ki, buna mane olasan? Belə məlum olur ki, bu mətləbi sənə namazın əmr edir). (إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ) - **(ey Şüeyb), həqiqətən, sən həlim, ağıllı, (hər bir şeydən düz xəbərdarsan, (bizə yaxşı, gözəl sözlər deyirsən, bu sözü istehza məqsədilə dedilər))”.**

88) (قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي) - **(Şüeyb) dedi: “Ey mənim qövmüm, mənə xəbər verin görüm, əgər mən açıq-aşkar dəlil üzrə Allah-Təala tərəfindən olub, (həqiqətən, peyğəmbər olsam), (وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا) - Allah-Təala öz tərəfindən mənə halal ruzilər versə, (belə vaxtda necə ola bilər ki, mən sizə Allah-Təalaya ibadət edib günahları tərk etməyi əmr etməyim? Belə şey necə ola bilər? Halbuki mən Allah-Təalanın sizə göndərdiyi peyğəmbərəm. Gərək sizə yaxşı əməlləri əmr edib, pis əməlləri qadağan edəm).** (وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَيْكُمْ عَنْهُ) - **mənim məqsədim o deyil ki, sizə qadağan etdiyim şeyləri özüm sizdən qabaq edim, (bəlkə,* əvvəlcə özüm onları tərk edib, ondan sonra o şeyləri sizə qadağan edirəm. Belə olan halda, yenə mənim sözümə qulaq asmayıb, itaət etmirsiniz).** (إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ) - **mən ancaq sizi gücüm çatdığı qədər (pislikdən qurtarıb) islah edib (yaxşılığa götürmək) istəyirəm.** (وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ) - **mənim müvəffəq olub (haqqa qovuşmağım) ancaq Allah-Təalanın köməyi ilədir, (عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ) - bütün işlərimdə Allah-Təalaya təvəkkül etmişəm və (hər bir bəla və müsibətdə) Ona yönəlirəm.**

Kəşfül-Həqayiq II

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرِيكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

(**Qeyd*: vaiz gərək əvvəlcə özü öyüd-nəsihəti qəbul edib, ondan sonra xalqa vəz etsin. Allah-Təala Hz. İsayə buyurur: “Ey İsa, əvvəlcə özün öyüd-nəsihəti qəbul edib, ondan sonra xalqa vəz et.” İslam vaizlərinin əksəri bu mətləbdən birdəfəlik uzaq olduğundan, hətta o öyüd-nəsihətin əksiylə hərəkət etdiklərindən vəzləri də xalqın nəzərində etibarsız olub, zaman içində onun əksi xalqın içində yayılır).

89) (وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي) - “Ey mənim qövüm, (bundan qorxun ki,) mənə müxalif olub ədavət etmənilə (يَا قَوْمِ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ) - Nuh, Hud və Saleh qövmlərinə yetişən (əzabların) **misli sizə yetişib** (o vaxt da əzabdan xilas ola bilməzsınız. Necə ki onlar xilas ola bilmədilər). (وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ) - **Lut qövminin** (həlak olma zamanı) **sizdən çox uzaq deyildir.** (Onların əhvalından agahsınız, bununla belə, yenə Allah-Təalaya itaət etməyib, pis əməllərdən tövbə etmirsınız. Şüeyb öz qövminə dediyi kimi, biz də islam camaatına deyirik: “Ey islam ümməti, Qoçan şəhəri əhalisinin həlak olma zamanı sizdən çox uzaqda deyil, hamınız ondan xəbərdarsınız. H. 11-ci ildə Allah-Təala o şəhəri zəlzələylə viran edib məxluqatını həlak etdi. Onlardan ibrət alıb, şirk əməllərinizi tərk edin”).

90) (وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ) - (ey qövüm), **Allah-Təaladan bağışlanmanızı diləyib** (iman gətirin). (ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ) - **ondan sonra** (Allah-Təalaya şərik qoşmaqdan) **tövbə edin.** (إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ) - **həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala** (bəndələrinə) **rəhm edəndir.** (Dost öz dostuna ehsan edən kimi Allah-Təala da bəndələrinə) **ehsan edəndir.**

91) (قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ) - **dedilər: “Ey Şüeyb, dediyin sözlərin çoxunu biz anlamırıq,** (istehza məqsədilə belə dedilər, necə ki bir şəxs digər birinin sözünə etina etməyəndə deyər ki, mən bilmirəm və anlamıram ki, sən nə deyirsən, habelə Şüeybə də etina etməyib belə dedilər). (وَإِنَّا لَنَرِيكَ فِينَا ضَعِيفًا) - **həqiqətən, biz səni öz aramızda zəif** (biri olaraq) **görürük,** (əgər biz sənə əziyyət etmək istəsək, sən də o qüvvə və qüdrət yoxdur ki, qarşımızda dura biləsən). (وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ) - **əgər qohum-əqrəban olmasaydı, hər halda səni daşla vurub** (qətlə yetirərdik). (وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ) - **sən bizim yanımda hörmətli olan bir şəxs də deyilsən** (ki, sənə hörmət edək. Sənin qohum-əqrəban bizim din üzrə olduğundan sənə əziyyət etmək istəmirik, yoxsa sənin bizim yanımda heç bir dəyərin yoxdur”).

Hud surəsi

قَالَ يَا قَوْمِ ارْهَظِي اعْزُ عَلَيَكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخِذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَانُوا لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا بَعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعْدَتْ ثُمُودُ ﴿٩٥﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾

92) (قَالَ يَا قَوْمِ) – (Şüeyb) dedi: “Ey mənim qövüm, (arəhəpəi ağrə ələykəm min əllə) – bəs mənim qohum-aqrəbam sizdən ötrü Allah-Təaladan daha əzizdir? (Mənə qövümə görə, əziyyət etmirsiniz, amma Allah-Təalanı düşünməyib sözlərimə qulaq asmırsınız). (وَإِنِّي عَامِلٌ) – Allah-Təalanı unudub onun əmrlərini atıb (itaət etmirsiniz). (هَاقِيقَاتَنْ، مَənim rəbbim Allah-Təala sizin əməllərinizi əhatə edib, (əməllərinizdən heç bir şey ona məxfi qalan deyildir).”

93) – (وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ) – “Ey mənim qövüm, (mənimlə ədavətdə olub, Allah-Təalaya şəriq qoşduğunuz halda) nə istəyirsiniz edin. (إِنِّي عَامِلٌ) – həqiqətən, mən də (Allah-Təalanın verdiyi qüvvət, qüdrət və yardımla) öz əməlimdəyəm. (سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ) – (ey qövüm), əlbəttə, kimə əzab gəlib onu zəlil edəcəyini və kimin yalançı olub (mənim, yoxsa sizin yalanınızın aşkar olacağını) biləcəksiniz. (وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ) – (qiyamət əmrini) gözləyin, həqiqətən, mən də sizinlə birlikdə gözləyirəm, (görək yalançı və əzab olunanlar kimlər olacaqdır?)

94) – (وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا) – (ey Məhəmməd, Şüeyb qövümünün həlak olması barəsində) əmrimiz gəldiyində (onlara əzab nazil oldu), (نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ) – Şüeybə və onunla birlikdə bizə iman gətirən şəxslərə rəhmətimizlə (əzabdan) nicat verdik. (وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ) – zalım (olan Şüeyb qövümünü isə) şiddətli bir səs yaxalayıb, – (وَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ) – (o səsin səbəbinə) hamısı öz yurdlarında dizləri (və sinələri) üstə çöküb (həlak oldular).

95) – (كَانُوا لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا) – sanki, o yurdlarında heç qalmayıb, ömür sürməmişdilər, (وَالَّذِينَ ظَلَمُوا) – (ey Məhəmməd), xəbərdar ol, Səməd camaatı (həlak olub Allah-Təalanın rəhmətindən) uzaq olduğu kimi Mədyən camaatı da uzaq (və həlak) oldu.

96-97) – (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ) – həqiqətən, Musanı öz möcüzələrimiz və aşkar olan qüvvətli dəlil və sübutla firona və onun əyanlarına peyğəmbər göndərdik. (فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ) – (Musaya tabe olmayıb) fironun əmrinə tabe oldular. (وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ) – halbuki fironun

Kəşfül-Həqayiq II

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَأَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾ ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٌ ﴿١٠١﴾ وَكَذَلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ

əmri (hidayət üzrə) **düz olmayıb** (bəlkə aşkar olan küfr və zəlalət üzrə idi. Çünki küfr və zəlalətə tabe idi. Fironun camaatı nə qədər cahil bir camaat idi ki, hidayəti qoyub zəlalətə tabe oldular).

98) (يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ) – (firon) **qiyamət günündə öz qövminin qabağına düşüb onlara rəhbər olar.** (فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ) - onları cəhənnəm oduna varid edir. (وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ) - varid olacaqları yer nə pis yerdir, (su gümanı ilə cəhənnəm oduna düşərlər).

99) (وَأَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ) - **həm dünyada, həm də axirətdə onlara lənət olunar.** (وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ) – (axirət lənətinə kömək edən dünya lənəti) **nə pis köməkdir** (onlar üçün nə pis ərməğandır və əzabın artmasına baisdir).

100) (ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ) - (ey Məhəmməd), **bu,** (əhalisi həlak olan) **şəhərlərin bəzi xəbərləridir ki, sənə xəbər verdik.** (Nə pis xəbərlərdir bunlar). (مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ) – (o şəhərlərin) **bəzilərinin (izləri) durur və bəziləri xarab olub,** (heç bir izi qalmayıbdır).

101) (وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ) - (o şəhərlərin əhalisini həlak etməklə) **biz onlara zülm etmədik.** (وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ) - **lakin özləri** (Allah-Təalaya asi olmaq səbəbilə) **özlərinə zülm edib,** (öz əməllərinin cəzasına çatıb həlak oldular). (فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd, rəbbin Allah-Təalanın əzab əmri onlara gəldikdə), **Allah-Təaladan başqa çağırış ita-
yış etdikləri məbudlar (bütlər) onlara heç bir fayda vermədi.** (وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ) - **o məbudlar (bütlər) onlardan ötrü zərərdən başqa bir şey də artır-
madı.** (Bəlkə, o bütlərə ibadət etmək səbəbilə həmişəlik əzaba düşər oldular).

102) (وَكَذَلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ) - (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təala əhalisi* zalım olan məmləkətləri əzabla yaxalayanda belə yaxalay-
yar.** (Necə ki əvvəlki camaatların əhvalatı səndən ötrü qeyd olundu).

(**Qeyd:* zülmün pis olmasında əqli dəlildən başqa, qeyd olunan ayələrin dəlil və sübutu da kafidir. Zülm iki qisimdir, birincisi odur ki, şəxs Allah-Təalaya asi olub vacib əməlləri tərk edib, haramları əmələ gətirməklə özünə zülm edir. İkincisi odur ki, şəxs hər hansı bir insana 5 günlük dünya həyatının mənfəətindən ötrü zülm edib Allah-Təalanın verdiyi amanətə xəyanət edir. Bu, zülmün ən yüksək dərəcəsidir. Belə şəxs insanlıqdan kənar olub, vəhşilər cərgəsinə daxil olar və insan surətində bir vəhşidir.

Hud surəsi

إِنْ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ ﴿١٠٢﴾ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ
النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾ يَوْمٌ يَأْتُ لَا تَكَلُمُ نَفْسٌ
إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾
خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنْ رَبُّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾

Birinci zülmün cəzası şəxsin özünə aid olduğundan tövbə şərtiylə Allah-Təalanın bağışlamasını ümid edə bilər. Amma ikinci zülmün bağışlanmasına ümid olmayıb, xəyal etdiyi şafaətçilərin də ona bir köməyi olmaz və Allah-Təalanın geniş rəhmətindən kənar qalıb həmişəlik lənətə düçar olar).

(إِنْ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ) - **həqiqətən, Allah-Təalanın əzabla yaxalaması son də-rəcə şiddətli və əziyyət verəndir.**

103) (إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ) - **həqiqətən, bu** (qeyd olunan cama-atların həlak olmasında) **axirət əzabından qorxanlar üçün** (Allah-Təalanın qüdrət və tövhidinə) **dəlil və sübut vardır.** (axirət) (ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ) - **günü elə bir gündür ki, bütün insanlar o gündən ötrü toplanar.** (Allah-Təala məzlumun intiqamını zalımdan alar). (qiyamət) (وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ) - **günü elə bir gündür ki, bütün insanlar o gün hazır olub** (heç bir nəfər o gün qeyb ola bilməz).

104) (وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ) - (ey Məhəmməd), **biz qiyamət gününü an-caq müəyyən bir vaxtadək təxirə salırıq,** (o vaxt ki kölgə gəlib qurtarar, onun axırı qiyamət olar. O vaxtı Allah-Təaladan başqa, heç kim bilməz).

105) (يَوْمٌ يَأْتُ لَا تَكَلُمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ) - **qiyamət günü gəldikdə,** (Allah-Təalanın) **izni olmadan heç kimin danışmağa qüdrəti olmaz.** (فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ) - **məh-şər əhlinin bəziləri** (cəhənnəmlilər) **günahkar və bədbəxt, bəziləri** (cənnət-lilər) **də xoşbəxt olar.**

106) (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) - **bədbəxt olanlar cəhənnəm odunun içində olub, onlardan ötrü orada zorla nəfəs alıb-vermək vardır.** (Yəni əzabın şiddətindən nəfəsləri daralıb, nəfəs alıb vermələri müşkül olar).

107) (خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ) - **nə qədər ki səmələr və yer var-dır, günahkarlar cəhənnəmdə olarlar.** (إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ) - (ey Məhəmməd, onlar həmişə cəhənnəm odunda olarlar), **ancaq rəbbin Allah-Təalanın istəməsi istisnadır,** (istəsə, onları cəhənnəm əzabından çıxarıb, başqa bir əzaba – şid-dətli soyuqluq əzabına düçar edər). (إِنْ رَبُّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin** (cəhənnəm əhli üçün) **nə** (əzab) **istəsə, onu da edər** (və heç bir şey də ona mane olmaz).

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَنَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ ﴿١٠٨﴾ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمَوْفُوهُمْ نَصِيْبُهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ ﴿١٠٩﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ كُلًّا لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ

amma - (وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَنَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ) **108** **xoşbəxtlər səmələr və yerlər var olduqca cənnətdə olarlar.** (Qurani-Şərifin sözləri və məsəlləri adət və ənənələrə əsaslandığından Allah-Təala da bu ayələrdə cəhənnəm və cənnətə gedənlərin orada həmişəlik qalacağını fani olan səmə və yerin varlığı ilə əlaqələndirdi. Çünki insanlar da bu şəkildə (məsələn, dünya durduqca və s. şəkildə) danışırlar. Cənnət və cəhənnəm əhli isə həmişəlik orada qalıb, heç vaxt ordan çıxmazlar). – (أَلَا مَا شَاءَ رَبُّكَ) – **ancaq rəbbin Allah-Təalanın istəməsi istisnadır,** (istəsə, onlara cənnət nemətlərindən daha böyük nemətlər – öz ilahi rızasını bəxş edib, cənnət nemətlərini onlara unutdurar). (عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ) – (Allah-Təalanın) **bəxşişi heç kəsilməz.**

109 - (فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ) (ey Məhəmməd, əvvəlki ümmətlərin qissələrini və bütlərə ibadət etdikləri üçün əzaba düşər olduqlarını sənə bildirəndən sonra) **daha sən** (bu Məkkə müşriklərinin bütlərə) **ibadət etməsinin** (onlara bir faydası olmayıb, əzaba düşər olacaqlarına) **şübhə etmə.** (مَا يَعْبُدُونَ) - (ey Məhəmməd, bu müşriklər) **ancaq bundan qabaq ata-babalarının ibadət etdiyi kimi** (bütlərə) **ibadət edirlər,** (وَإِنَّا لَمَوْفُوهُمْ نَصِيْبُهُمْ) **haqiqətən, biz bunlara** (əzab) **haqlarını əskiksiz yetirərik.** (غَيْرَ مَنقُوصٍ) - (Necə ki ata-babalarına yetirdik, əzabdan heç bir hissələri əskik olmaz).

110 - (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ) (ey Məhəmməd, peyğəmbərlər arasında itaət olunmayan bir tək sən deyilsən, səndən əvvəlki peyğəmbərlərə bir bax), **haqiqətən, Musaya** (Tövrəti) **verib** (onu bəni-İsrailə və firona peyğəmbər göndərdik). **Tövrətdə ixtilaf etdilər.** (Necə ki Quranda ixtilaf edirlər, bəziləri iman gətirdi, bəziləri də kafir oldu). (وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd), **əgər sən rəbbindən sən qövmün barəsində bir kəlmə** (və hökm) **keçməsəydi,** (o hökm budur ki, əzabları, gərək, axirətə qalsın), (لَقُضِيَ) - (əgər o söz olmasaydı, hər halda sən rəbbin Allah-Təaladan) **onların arasında hökm olunub** (onlara dünyada əzab olunardı). (وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ) - **haqiqətən, onlar öz yanlarından** (Quranın) **haqqında şəkk-şübhə içində olub** (özgələrinə də) **şübhəyə salırlar.**

111 - (وَإِنْ كُلًّا لَمَّا لِيُوقِنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ) (ey Məhəmməd), **haqiqətən,** (Quran haqqında ixtilaf edib təsdiq, ya təkzib edənlərin) **hamısına sən rəbbin**

Hud surəsi

إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾ فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَزْكُتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

Allah-Təala öz əməllərinin cəzasını verəcəkdir. (إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala öz bəndələrinin əməllərindən xəbərdardır.** (Heç bir şey ona məxfi qalan deyildir).

112) (فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ) - (ey Məhəmməd, bizim tərəfimizdən) **əmr olunduğun kimi, sən və səninlə birlikdə** (iman gətirənlər, islam üzrə möhkəm və) **düz** (yolda) **olub** (Allah-Təalanın hər bir hökmünə əməl edin). (وَلَا تَطْغَوْا) - **tüğyan edib** (Allah-Təalanın qoyduğu) **həddi aşmayın.** (إِنَّهُ بِمَا) - **həqiqətən, Allah-Təala etdiyiniz hər bir əməli görüb onlar-dah agahdır.** (İbn Abbasdan rəvayət olunubdur, belə deyir: “Qurani-Şərifin ayələrindən heç bir ayə bu “əmr olunduğun kimi düz (yolda) ol” ayəsi kimi Hz. Peyğəmbərə ağır və çətin olmadı və bu səbəbdən də - “Hud surəsi məni qocaltdı”, buyurdu” (Tirmizi, Tefsiru-Surə, 56/6)).

113) (وَلَا تَزْكُتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) - **zalım olan şəxslərə az da olsa,* meyl etməyin.**

(***Qeyd:** Bu ayə zalımlara meyl edənlərin barəsindədir. Amma o şəxslər ki, zalımlarla bir yerdə oturub-durur, ya da onları dost tutub elədikləri əməllərə razı olur və ya özlərini zalımlara oxşadıb onlar kimi geyinir, onları tərifləyib əməllərini vəsf edir, belə şəxslərin əzabı daha da çox olacaq. Lakin zalımın özündən ötrü nə əzab vardır, onu ancaq Allah-Təala bilir. Zalımdan pis heç kim ola bilməz, Abbasi xəlifələrindən əl-Müvəffiq Lidinillah imamın arxasında camaat namazı qılırdı, imam Fatihə surəsindən sonra “zalım olan şəxslərə az da olsa* meyl etməyin” ayəsini oxudu, xəlifə bu ayəni eşidən kimi yerə yıxılıb qəşş elədi, bir müddətdən sonra özüənə gəldi. Səbəbini soruşdular, dedi: “Bu ayədə Allah-Təala zalım şəxsə meyl edənə əzab vəd edir, bəs zalımın özünün halı necə olacaqdır? Vay zalım şəxslərin halına, öz nəfsani arzuları üçün Allah-Təalanın məxluquna zülm edib Allah-Təalanın həmişəlik qəhr və qəzəbinə düçar olurlar. Kim özüənə tabe olan şəxsin haqqına riayət etməyib, onunla ədalətlə rəftar etməsə, o şəxs zalımlardan hesab olunacaqdır. Bir də zalım şəxsə etdiyi zülmün əvəzi axirətdən qabaq dünyada ona yetişəcəkdir və zalımın üzü həmişə qara olar, necə ki şeyx Sədi deyir:

“Ey qolçomaq, əlsizlərə çox eyləmə azar,
Zənn etmə ki, daim belə qızğın qala bazar”.

Zalım şəxsə elə bu dünyada zülmünün əvəzinin çatması dünyanın qanunudur. Şeyx Nizami Gəncəvi nə gözəl deyir:

Öz gözümlə gördüm ki, səhrada,
Bir balaca quş qarışqanın canını aldı.
Hələ ki, dimdiyini ovundan ayırmamışdı,

Kəşfül-Həqayiq II

فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿١١٣﴾ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

*Başqa bir quş gəlib onun işini bitirdi.
Pis bir iş gördünsə, bəlalardan qafil olma,
Təbiətdə mükafat vacibdir.
Bəlkə də dünya ədalətin aynasıdır ki,
Səndən nə görmüş olsa, onu əks etdirər.*

Nəinki insanlar arasında, hətta heyvanlar arasında da pislik edənə cəza, yaxşılıq edənə mükafat verməyin vacibliyi dəlil və sübuta ehtiyacı olmayan bir qanunauyğunluqdur. Belə olan bir halda aləmlərin qüdrətli yaradıcısına zülm etməyin cəzasının necə ağır olacağını zalımların təsəvvür edib, özlərini zülm etməkdən saxlamaları lazım deyilmi? Lakin insanın nəfsinə tabe olmaqla özünü vəhşi heyvandan da əskik və alçaq bir mərtəbəyə salması son dərəcə təəccüblü bir işdir. Hidayətə qovuşduran Allahdır).

(فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ) - o zaman cəhənnəmin odu sizə yetişib (ondan nicat tapa bilməzsınız). (وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن أَوْلِيَاءَ) - sizdən ötrü Allah-Təaladan başqa, dostlar və kömək olanlar yoxdur. (ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ) - ondan sonra Allah-Təala da sizə kömək etməyib və heç bir tərəfdən sizə kömək olmayıb (həmişəlik əzabda qalarsınız).

114) (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ) - (bu ayə 5 vaxt namaz barəsindədir, buyurur: Ey Məhəmməd), **gündüzün hər iki tərəfində** (günortadan – zöhrdən əvvəl və sonra) **namaz qıl**, (ərəb zöhrdən qabaqkı vaxta “ğəda”, sonrasına “işa” deyir. Ğəda sübh namazıdır, sonra zöhr, əsr, işa namazları gəlir), (وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ) – **və gecənin əvvəlindən bir az keçənə qədər** (namaz qıl, gecənin bu vaxtında olan namaz məğrib (işa) namazıdır). (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ) - **həqiqətən, yaxşılıq** (5 vaxt gözəl namaz insanın) **kiçik günahlarını aparıb** (ondan ötrü kəffarə olar). (Amma böyük günaha ancaq tövbə lazımdır). (ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ) - **bu** (sözlər) **öyüd-nəsihət qəbul edənlərdən ötrü bir vəzdir**. (Allah-Təalanın sözlərindən yaxşı və gözəl vəz olmaz, amma eşidən qulaq və yadda saxlayan qəlb hanı?)

115) (وَاصْبِرْ) – (bu nəsihətlərin hamısından əhəmiyyətli və zərurisi səbir-dir. Ey Məhəmməd, əmr olunan şeyləri edib, qadağan olunan şeyləri tərk etməkdə) **səbir et**. (فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ) - **həqiqətən, Allah-Təala yaxşı əməl sahiblərinin əcrlərini zay etməz**. (Keçən ayələrdə deyildiyi kimi, Allah-Təalanın əmr və qadağalarına düz riayət edən, 5 vaxt namaz qılıb, tüğyan etməyən, zalıma meyil etməyi tərk edib səbir edənlər yaxşı əməl sahibləridir).

Hud surəsi

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ

116) - (ey Məhəmməd ümməti), **niyə sizdən əvvəlki dövrlərdə xeyir, fəzilət sahibi, (Allah-Təaladan qorxan) şəxslər olmadı?** (يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ) - **gərək, belə şəxslər olub yer üzündə fəsad törətməyi xalqa qadağan edəydilər.** (Amma belə şəxslər olmadılar. O səbəbdən biz də onları həlak etdik). (إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ) - **ancaq (həlak olan) camaatların arasından çox az şəxsə nicat verdik.** (Çünki onlar xalqa nəsihət edib fəsad törətməyi qadağan edirdilər). (وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ) - **zalım-lar isə adət etdikləri (və ləzzət aldıkları) o nemətlərə tabe olub,** (onlarla məşğul olub Allah-Təalanı unudub, dinin əslisi olan xeyri əmr, şəri qadağan etməyi tərk edib, Allah-Təalaya asi olduqları üçün həlak oldular). (وَكَانُوا مُجْرِمِينَ) - (küfrlərində son dərəcə şiddətli, Allah-Təalaya asi və) **günahkar idilər.** (Ey islam ümməti, sizdən əvvəlki ümmətlər kimi olmayın, gərək, sizdə də xeyri əmr, şəri qadağan edənlər olsun, onlar xalqın yer üzündə fəsad törətməsinə mane olsunlar. Bizdə islamın ancaq quru adı qalıb. İlahi, bir nəzər eylə, sən özün agahsan ki, islam ümməti şəriəti tərk edib nəfsani arzulara tabe olduğuna görə özgə millətlərə tabe olublar, az qalıblar ki, darmadağın olsunlar).

117) - (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təalanın hikmətinə uyğun deyil (elə bir hökmü yoxdur) ki, bir məmləkətin əhalisinə zülm edib,** (səbəbsiz yerə onları həlak etsin). (وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ) - **bir halda ki, o məmləkətin əhalisi də islahedici olub** (zalım, müşrik olmadıqca belə camaata Allah-Təala əzab göndərməz).

118-119) - (ey Məhəmməd), **əgər sən rəbbin Allah-Təala istəsə, bütün insanları tək bir ümmətə (və bir dinə) cəm edib** (hamısını islama daxil edərdi, amma insanları azad yaradıb, onlara ixtiyar verdiyindən onları zorla islama daxil etməz, gərək öz ixtiyarları ilə dinə daxil olsunlar). (وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ) - **onlar həmişə itilafda olurlar, ancaq Allah-Təalanın rəhm edib** (haqqa meyil etdiklərinə görə, yardım və hidayət etdiyi) **şəxslər istisnadır.** (وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ) - **bunun üçün** (Allah-Təala insanı öz ixtiyarı ilə haqq dinə daxil olub, ya da olmamağa meyilli) **yaradıb,** (ona ixtiyar veribdir ki, haqqı seçənə savab, batili seçənə əzab versin. Bu aləm təklif aləmi olduğundan Allah-Təalanın hamını zorla bir dinə cəm etməsi doğru deyildir). (وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təalanın**

Kəşfül-Həqayiq II

لَا مَلْئَتَن جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾ وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ااعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

(asilər və kafirlər barəsindəki) **kəlməsi** (hökmü) **tamam oldu**, (لَا مَلْئَتَن جَهَنَّمَ مِنَ) – (hansı ki), **əlbəttə, cəhənnəmi** (asi və kafir) **cin və insanlarla tamam dolduracaqam**, (demişdi).

120) (وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ) (ey Məhəmməd), **peyğəmbərlərin xəbərlərindən sənə nəql etdiklərimiz**, (مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ) – (elə xəbərlərdir ki, onların səbəbinə) **sənin** (qəlbini) **möhkəmləndirib**, (inancını artırırıq. Ta ki insanların əziyyətinə səbir edib onları hidayət etməkdə sabitqədəm olasan. Necə ki səndən qabaq keçən peyğəmbərlər olublar). (وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ) - (ey Məhəmməd), **həmin bu surədə haqq** (olan sözlər - peyğəmbərlərin əhvalatı və onların qövmələrinə əzab nazil olması xəbəri) **sənə gəldi**. (وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ) - (ey Məhəmməd, yenə bu surədə Allah-Təalaya iman gətirib səni və Qurani təsdiq edən) **möminlərdən ötrü öyüd-nəsihət gəldi**. (Gərək, o öyüd-nəsihətə tabe olub düz adam olsunlar).

121) (وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ) - (ey Məhəmməd), **Qurana iman gətirməyən şəxslərə de ki**, (ااعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ) - (ey iman gətirməyənlər, küfrdə olduğunuz halda) **nə istəyirsiniz, (nə bacarırsınızsa) edin**. (اِنَّا عَامِلُونَ) - **haqiqətən, biz də öz əməlimizdəyik**, (Allah-Təalanın bizə əmr etdiklərini edərik).

122) (وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ) – (Allah-Təalanın əzabını) **gözləyin. Haqiqətən, biz də** (sizinlə birlikdə) **gözləyirik** (ki, görək Allah-Təala sizinlə necə rəftar edəcəkdir?)

123) (وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - **səmələrin və yerin (xalqa) qeyb və gizlin şeylərinə agah olmaq Allah-Təalaya məxsusdur**. (Heç bir gizlin şey Allah-Təalaya məxfi qalmaz). (وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ) - **cəmi məxluqatın** (dünya və axirət) **bütün işləri Allah-Təalaya tərəf qayıdacaqdır**. (فَاعْبُدْهُ) - (ey Məhəmməd, belə bir məbuda ibadət etmək lazımdır), **sən** (və sənə tabe olanlar belə) **Allah-Təalaya ibadət edin**. (وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ) - **hər bir işində Allah-Təalaya təvəkkül et**. (وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ) - (Tək Allah-Təala sənin hər bir işinə kifayət edir). (عَمَّا تَعْمَلُونَ) - (ey Məhəmməd,) **sənin rəbbin Allah-Təala** (sən və səndən başqa möminlərin və ya kafirlərin) **etdiyi heç bir əməldən qafil deyildir**, (cəmi məxluqatın əməllərini əhatə edib xəbərdar olandır).

Hud surəsi

Allaha həmd olsun. Hud surəsinin təfsiri bitdi, ağıl sahibi şəxslərdən ötrü nə böyük ibrət verən surədir. İbrət məqamında qeyd olunan qissələr, o qissələrin ehtiva etdiyi mənalar, rəmzlər, fəsaḥəti, bəlağəti ehtiva edən kəlam və kəlmələr bu surədə toplanıb, heç bir surədə belə fəsaḥət və bəlağətdə ayələr bəyan olunmayıb. Hərçənd Qurani-Şərifin bütün ayələri fəsaḥət və bəlağətdə elə bir dərəcədədir ki, bir nəfər də onların müqabilində bir surə, ya da bir ayə gətirə bilmə gücü yoxdur, amma ayələrin fəsaḥət və bəlağətdə bir-birilərindən fərqli olması ərəb dilində mahir olan həqiqi alimlərə gizli deyildir. Necə ki, şair deyir:

Bəyan və fəsaḥətdə kimin sözü onunla bir ola bilər,

Danışan Cahiz və ya Əsməi kimi olsa belə.

Allah-Təalanın kəlamı ki, nazil olmuş vəhydir,

Kim deyə bilər “Təbbət yəda” (“Əlləri qurusun” – 111-ci surə, 1-ci ayə)

“Ya ərzə əbləi” (“Ey yer, suyunu ud” – 11-ci surə, 44-cü ayə) (Laədri)

Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Hud surəsini kim oxusa, Allah-Təala ona 10 mükafat bəxş edər”.

YUSİF SURƏSİ

12-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 111 ayə, 1600 kəlmə, 7166 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٣﴾ إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (الر) - bu surə Əlif ləm ra surəsidir. (تِلْكَ) - bu (surədə zikr olunan ayələr), (آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ) - möcüzə olduğu aşkar olan kitabın ayələridir. (Kim bu kitab üzərində təfəkkür etmək istəsə, hər halda, onun möcüzə olması ondan ötrü aşkar olar. Yəhudilərin üləmaları müşriklərə dedilər: Məhəmməddən soruşun görək, səbəb nə oldu ki, Yaqub övladı Kənandan Misirə köçdü və bu Yusif Misirə necə daxil olubdur? Müşriklər gəlib Hz. Peyğəmbərə bu sualı verdilər, bu mübarək surə də nazil oldu).

2) (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) - həqiqətən, biz bu Qurani (Hz. Məhəmməd ərəb olduğuna görə) ərəb dilində nazil etdik ki, (siz ərəblər ana diliniz ərəb dili olduğuna görə, onun mənasını) dərk edib (həqiqətini anlayasınız. Əgər başqa bir Quran göndərsəydik, hər halda, tənə vurub deyərdiniz ki, bu, əcəm dilidir, görək ərəb dilində olaydı. İndi ki ərəb dilində nazil olub, yenə iman gətirmirsiniz).

3) (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ) - (ey Məhəmməd), bu Qurani sənə vəhy edib göndərməyimizə görə, qissələrin (ən yaxşısını və) ən gözəlini (Yusif qissəsini) səndən ötrü nəql edirik. (وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ) - həqiqətən, (bu Quran sənə nazil olmadan) əvvəl sən (bu gözəl qissədən - Yusifin qissəsindən) qafil olanlardan idin. (Bundan sonra Allah-Təala Yusifin gözəl qissəsini bəyan etməyə başlayır).

4) (إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ) - (ey Məhəmməd, Yusifin qissəsi belədir:). Elə ki Yusif atasına dedi: “Ey mənim atam, (إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) - həqiqətən, mən yuxumda 11 ulduz, gün və ay gördüm.” (Yaqub dedi: oğlum, onları nə halda gördün?) Yusif dedi: (رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ) - onları mənə səcdə edən halda gördüm. (Yusif yuxunu iki yaşında gördü, 11 ulduz, bir gün, bir də ay onun 11 qardaşı, bir atası, bir də anasından ibarət idi. Yuxunun

Yusif surəsi

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٥﴾
وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رُبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا
اتَّمَمَهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ

yozumu 12 ildən sonra meydana gəldi. Yusifin ata-anası, qardaşları Misirdə onun hüsuruna gedib, onun Misir fironunun vəziri və baş hakimi olduğunu görüb ona səcdə etdilər. O vaxt da Yusif dedi: “Ey atam, mənim yuxumun yozumu budur.” İnşallah, surənin axırına yaxın qeyd olunacaqdır).

5) (قَالَ يَا بُنَيَّ) – (Yaqub* Yusifin yuxusundan elm və hikmət sahibi və peyğəmbər olacağını anlayıb) **dedi: “Ey mənim oğulcuğuzam,** (ata mərhəmətin-dən oğluna belə deyir), **- yuxunu qardaşlarına xəbər vermə.** (لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ) – (əgər bu yuxunu qardaşlarına xəbər versən), **hər halda, sənə məkr və hiylə edib** (səni qətl etməyə çalışsalar. Bu yuxu peyğəmbərlərə xas yuxudur. Qardaşların bu yuxundan sənin fəzilətini anlayıb, sənə zərər vermək istəyə bilərlər). **- həqiqətən, şey-tan insanın açıq-aşkar düşmənidir,** (ola bilər ki, şeytan qardaşlarını yoldan çıxarıb, sənə zərər versinlər. Bu yuxunu qardaşlarına danışma).

(***Qeyd:** Yaqub İshaqın oğlu, o da İbrahimin oğludur. Yaqubun iki arvadı, iki kənzidən 12 oğlu var idi. Arvadlarından birinin adı Liyah (Lea), o birisi Rahil (Rəhilə) idi, hər ikisi Yaqubun dayısı Labanın qızları və iki bacı idilər. İki bacını eyni vaxtda bir adamla evləndirmək Hz. İbrahimin şəriətində caiz olub, islam şəriətində bu hökm ləğv edildi. Liyahın Yaqubdan 4 oğlu var idi: 1. Rubin (Ruven), 2. Şəmun (Şimeon), 3. Leyun (Levi), 4. Yəhuda. Rahilin övladı olmadı. Bəlhah (Bilha) adlı kəniyi Yaquba bağışladı. Dedi: “Kəninizin övladı olsa, mənim övladım sayılar.” Bəlhah Yaqubdan iki oğul doğdu, 1. Dan, 2. Nəftali. Liyah baxdı, gördü, daha doğa bilmir, Zəlpah (Zilpa) adlı kənizini Yaquba bağışladı. Zəlpah Yaqubdan iki oğul doğdu, 1. Kad (Qad), 2. Əşir (Aşer), ondan sonra Liyah yenidən iki oğul doğdu. 1. Yəskar (İssakar), 2. Zəbulun (Zevul), ondan sonra bir qız doğdu, adı Diynah (Dina) idi. Rahil övladı olmadığı üçün ah-nalə edib Allah-Təalaya yalvardı. Allah-Təalanın yardımı ilə iki oğul doğdu, 1. Yusif, 2. Bünyamin. Yaqubun 12 oğlunun adları belədir).

6) (وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رُبُّكَ) - (Yaqub deyir: “Ey Yusif, Allah-Təala səni yuxu yozumundan ötrü seçib şərəf və izzət sahibi edən kimi) **habelə səni** (böyük işlərdən ötrü) **seçib (başqalarına) üstün edəcək.** (وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ) – (ey Yusif, Allah-Təala özünün və peyğəmbərlərinin müşkül) **sözlərinin yozu-munu** (və hikmətini) **sənə öyrədəcək.** (وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ) - **Allah-Təala sənə və övladlarıma olan nemətini tamamlayacaq.**” (Yaqubun bu sözü doğru oldu. Yusif dünya və axirət nemətinə sahib olub, hakimiyyətə və peyğəmbərliyə çatdı. Digər övladları da görkəmli şəxslər olub, içlərindən peyğəmbərlər və padşahlar da olmuşdur). (كَمَا اتَّمَمَهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ).

Kəşfül-Həqayiq II

أَنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْمُتَلَكِّينَ ﴿٧﴾ إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَ أَخُوهُ عَصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾ أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ

– necə ki (Allah-Təala) bundan qabaq babaların İbrahim və İshaqa olan nemətini tamamlayıb (onları peyğəmbər etmişdi). – (إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) – (ey Yusif), həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala (xalqın arasından seçilməyə, peyğəmbərliyə layiq olan şəxsdən) agahdır (və layiq olana) öz hikməti (üzrə nemət verir. Yaqubun Yusifə dediyi sözlər bitdi).

7) – (لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْمُتَلَكِّينَ) – (ey Məhəmməd), həqiqətən, soruşanlar üçün Yusifin və qardaşlarının əhvalatında Allah-Təalanın qüdrət və hikmətinə işarə edən dəlil və sübutlar var idi. (Amma o dəlillərə tabe olmayıb şirklərində qaldılar. Bundan sonra Allah-Təala qissəni bəyan etməyə başlayır).

8) – (إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا) – Yusifin qardaşları bir-birilərinə dedilər: “Əlbəttə, Yusif və onun (anabir) qardaşı (Bünyamin) atamızın yanında bizdən sevimlidirlər. (Yusifin gözəlliyinə görə, Bünyamini də anası Rahilə olan məhəbbəti səbəbilə Yaqub digər oğullarından çox sevərdi. Bu mətləb qardaşlarına məlum olub onlara həsəd apardılar. Bu mətləb təkcə Yaqubun oğullarına məxsus deyildi, bəlkə, insan övladının əksərində belə həsəd olur). – (وَنَحْنُ غَضَبَةٌ) – (atamız Yusif və Bünyamini çox sevsə də, onlar uşaq olub, atamıza heç bir fayda vermirlər,) **halbuki biz qüvvətliyik**, (atamızı hər bir şiddət və bələdan qoruyan bizik, amma onlardan az sevilməmiş doğru deyil). – (إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) – **həqiqətən, bizim atamız** (ədalətdən kənar), **açıq-aşkar zəlalət içindədir**. (Ondan sonra Yusifin qardaşları bir-biriləri ilə məşvərət etdilər. Yusifi qətlə yetirib ondan xilas olmaq üçün işə başladılar. Necə ki Allah-Təala sıradakı ayədə xəbər verir).

9) – (أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ) – (bir-birilərinə dedilər:) **Yusifin öldürün, ya da onu** (qəsəbədən uzaq) **elə bir yerə atın ki, atanızın üzü** (sevgisi) **ancaq sizə məxsus olub**, (sizdən başqasını sevməsin). – (وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ) – (Yusifin işini bitirəndən sonra atanız ancaq sizi sevməyindən) **dünyada möhtərəm və görkəmli bir camaat olarsınız**.

10) – (قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ) – **bir nəfər** (Yusifin qardaşlarından olub onu bir az istəyən Yəhuda) **onlara cavab verib dedi**: – (لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ) – “**Yusifin öldürməyin**. (Adam öldürmək böyük günahdır). – (وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ) – **bəlkə, aparıb onu** **bir quyunun içinə salın ki**, (يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ) – **yoldan gəlib gedənlərdən**

Yusif surəsi

﴿١٠﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسَلَهُ
مَعَنَا غَدًا يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ
الدِّثْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الدِّثْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

biri onu çıxarib aparsın. (إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ) - əgər belə edəcəksinizsə, edin. (Yusifin atasından uzaqlaşdırmaq istəyirsinizsə, ən doğrusu budur. Bu yolla həm Yusifdən xilas olarsınız, həm də adam öldürməkdən qurtularsınız)."

11) (قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ) - (Yusifin atasına aparmaq üçün bir dəfə gəlib atalarından izin istədilər, Yaqub izin vermədi, ondan sonra gedib Yusifin özünü təşviq etdilər ki, çölə çıxıb səyahət etsin. Yusif razı olub atasından izin istəməkdə israr etdi. O vaxt da qardaşları yenidən atalarının yanına gəlib, Yusif üçün izin istədilər, necə ki ayədə xəbər verir), **dedilər: "Ey bizim atamız, sənə nə olubdur ki, Yusif barəsində bizə xatircəm olmayıb, inanmayıb** (bizi əmin bilmirsən, yoxsa qorxursan ki, bizdən ona zərər gələr?) (وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ) - **həqiqətən, biz, əlbəttə, ona** (mehriban və) **nəsihət edənlikrik.**

12) (أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ) - **sabahkı gün Yusifi bizimlə səhraya göndər,** (meyvə və başqa şeylərdən yeyib, at minib, səhrada) **səyahət edib qəlbi açılınsın.** (وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) - **həqiqətən, biz onu, əlbəttə, hər bir əziyyət və azardan mühafizə edib,** (sənə salamat qaytararıq)."

13) (قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ) - (Yaqub) **dedi: "ey oğullarım, sizin (Yusifin) götürüb getməyiniz məni məhzun və qəmgin edir.** (Çünki Yusifin ayrılığına səbir etməyə təqətim yoxdur. Yaqub Yusifin getməməsi üçün bir növ üzr istədi. Bir də sıradakı ayədə qeyd olunan ikinci üzrü budur: (وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ) - **bir də mən bundan qorxuram ki,** (siz öz işinizə məşğul olub Yusifdən) **qafil olarsınız. Onu da qurd yeyər.**" (o səhralarda qurd çox olduğundan Yaqub Yusifi aparmamaları üçün üzrxahlıq edib bəhanə gətirdi. Oğulları atalarının bu üzrindən istifadə edib qayıdıb gələndən sonra dedilər ki, Yusifi qurd yeyib).

14) (قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الدِّثْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ) - **dedilər: "Halbuki biz qüvvətli, şücaətli bir camaatıq, əgər Yusifi qurd yesə,** (إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ) - **həqiqətən, biz belə vaxtda özümüzə zərər verən olarıq,** (ta ki öz aramızda bir nəfəri qoruya bilməyək, onu qurd yesin. Elə ki Yaqubun oğulları Yusifi aparmaq üçün israr etdilər, Yusif də bir tərəfdən özü xahiş etdi, Yaqub naçar qalıb izin verdi. Oğulları son dərəcə şad oldular. Yusif özü hamısından çox şad oldu. O gecə ki səhərisi gedəcəkdilər, Yusifə uzun bir gecə kimi gəldi, amma Yaqubdan ötrü çox qısa gecə oldu. Yaqub o gecə Yusifin ayrılığı səbəbilə ah-nalə edib yuxusu gəlmədi. Səhərisi getməyə hazır oldular. Yusifin başını darayıb ona ətir vurub

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

yaxşı libaslar geyindirdi. Babası İbrahim Xəlilullahın köynəyini göz muncuğu kimi gümüşdən bir qabın içində onun boynuna taxdı. Bir zənbildə ondan ötrü iki ədəd çörək, bir qədər zeytun, bir qədər süd və su qoyub Şəmunə tapşırırdı. Dedi: “Yol əsnasında ola bilər ki, Yusif ac və susuz olsun, onun ac və susuz qalmağa təqəti yoxdur, ona süd və su verərsən.” Yusif son dərəcə şad idi, atası onunla vidalaşmış, Yusifi sinəsinə basmış ağladı. Oğullarına dedi: “Məni məzəmmət etməyin, mən bu oğlum Yusifdə babam İbrahimin, atam İshaqın əlamətlərini görürəm. Bunun ayrılığına təqətim yoxdur.” Yaqub bir günlük ayrılıq xəyalına görə, o hala düşmüşdü. Daha bilmirdi ki, illərlə Yusifin ayrılığına düşəcək olacaqdır. Nəhayət, izzət və ehtiramla Yusifi götürüb Yaqubun yanından ayrıldılar. Elə ki qəsəbədən ayrılıb, səhraya çıxdılar, ədəvətlərini Yusifə bildirib, onu yerə yıxdılar, ona əziyyət edib vurmağa başladılar. Qardaşlarının hansına pənəh aparsa, o da vurub əziyyət edirdi. Yusif gördü onu qətlə yetirmək fikrindədirlər. Başladı ağlayıb atasını çağırmağa: “Ey ata, gəl gör ki, oğulların Yusifə necə zülm və əziyyət edirlər.” Son dərəcə şiddətlə ağladı. Qardaşlarının heç birisi ona rəhm etmədi. Rubin onu götürüb yerə yıxdı. İstədi qətlə yetirsin. Yusif dedi: “Qardaş, öldürmə məni.” Rubin dedi: “Rahil oğlu, sən yuxu görənsən, qoy indi yuxular səni mühafizə etsin.” Yusif Yəhudanı çağırdı, Yəhudanın qəlbinə rəhm düşüb dedi: “Qardaşlarım, mənimlə belə əhd etməmişdiniz, bizim əhdimiz bu idi ki, Yusifi quyuya salaq, indi gələn onu quyuya salaq, ya quyuda özü həlak olar, ya da yoldan keçənlər onu götürüb apararlar. O vaxt da onun şərinə xilas olarıq.” Onları bu mətləbə razı edib, Rubinin Yusifi qətlə yetirməsinə mane oldu. Yusifi götürüb quyunun üstünə gəldilər. İp götürüb Yusifi quyuya salmağa başladılar, Yusif quyunun kənarından yapışdı, ağlayıb, qardaşlarına yalvarıb-yaxarıb, nə qədər fəryad etsə də, qulaq asmadılar, onun əllərini quyunun kənarından itələyib, quyuya saldılar. Quyunun təkinə çatmamış ipi də kəsdilər ki, bəlkə, oradan quyunun dibinə düşüb həlak olsun. Quyunun içində su var idi. Yusif suyun içində düşüb quyunun dibinə düşüb həlak olmadığına görə, Yusif suyun içindən çıxıb quyunun bir tərəfində bir daşın üstündə oturdu. Yusifin quyuya salınmasını sıradakı ayə xəbər verir).

15) (فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ) – elə ki (Yusif aparıb səhrada quyunun üstünə) yetişdilər, (وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ) – (qardaşların hamısı (Yusif) quyunun dibinə atmaq üçün toplandılar. (وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ) – (Yusif quyuya saldıqlarında), ona vəhy göndərər dedik: (ey Yusif, sən bunlardan xilas olacaqsan), (لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) – (xilas olandan sonra qardaşların sənə hüzuruna gəlib) səni

Yusif surəsi

وَجَآؤْ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُوْنَ ﴿١٦﴾ قَالُوْا يَا اَبَانَا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهَ الذِّئْبُ وَمَا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِيْنَ ﴿١٧﴾ وَجَآؤْ عَلٰى قَمِيصِهٖ بَدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا

tanımadıqları bir halda, etdikləri (zümlərini) onlara xəbər verəcəksən. (Belə də oldu, qardaşları Misirdə onun yanına gəldilər və onu səltənət işləri ilə məşğul görüb tanımadılar. Yusif elədiyi əməllərini onlara xəbər verdi. Onlar təəccüb etdilər. Bu mətləb təfsilatı ilə bundan sonra öz məqamında, inşallah, qeyd olunacaqdır. Yusifi quyuya salanda 10 qardaşı orada idi, bircə atabir-anabir qardaşı Bünyamin atasının yanında qalmışdı. Axşam zamanı olanda Yəhuda quyunun üstünə gəlib onu çağırırdı: “Ey Yusif, dirisən, ya ölü?” Yusif dedi: “Sən kimsən?” Dedi: “Yəhudayam, halın necədir?” Yusif dedi: “Qardaşları tərəfindən zülmə məruz qalıb, atasından, vətəmindən ayrı düşən, quyunun dibində ac və qəmgin qalan, nə yer üzündəki dirilər kimi diri, nə də yer altındakı ölülər kimi ölü olan adamın halı necə olar?” Ondən sonra Yusif şiddətlə ağlayıb Yəhudanı da ağlatdı. Ondən sonra Yusif dedi: “Ey Yəhuda, hər bir ölənün bir vəsiyyəti olur. Mənim sənə vəsiyyətim budur, nə vaxt bir cavana baxdın, mənim cavanlığımı yadına sal. Harada yetim, ya da qərib gördün, mənim qərib olmağımı yadına sal. Qardaşlarımdan mənə elədiyi zülmü atama xəbər vermə.” Yəhuda şiddətlə ağladı. Qardaşları onun ağlamasını eşidib gəldilər. Onu məzəmmət edib quyunun üstünə bir daş qoydular. Yusif o vaxt 12 yaşında idi. 3 gün quyuda qaldı. O 3 gündə Yəhuda qardaşlarından gizli ona yemək gətirirdi. Ondən sonra bir keçi balasını kəsib, onun qanı ilə Yusifin əynindən çıxartdıqları köynəyini buladılar, bir neçə yerdən o köynəyi parça-parça etdilər, guya Yusifi qurd yeyəndə köynəyi parçalanıb. Gecə vaxtı ağlaya-ağlaya atalarının yanına gəldilər. Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

16) (وَجَآؤْ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُوْنَ) - çöldən qayıdıb atalarının yanına gecə vaxtı ağlayaraq gəldilər. (Yaqub Yusifi onlarla görməyib, oğullarını da ağlayan görəndə dəhşətə gəlib dedi: “Sizə nə oldu? Hanı Yusif, mənim oğlum Yusif necə oldu?”)

17) (قَالُوْا يَا اَبَانَا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ) - dedilər: “Ey bizim atamız, biz bir-birimizlə at qovmağa çıxıb (Yusifdən uzaqlaşdıq). (وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا) - (uşaq olduğu üçün) Yusifi libasımızın (əşyalarımızın) yanında qoyduq. (فَاَكَلَهَ الذِّئْبُ) - (biz Yusifdən uzaqlaşanda) qurd (gəlib) onu yeyibdir. (وَمَا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا) - amma sən bizə inanıb, (təsdiq edib sözümüzü qəbul edən deyilsən). (وَلَوْ كُنَّا صَادِقِيْنَ) - hərçənd biz sözümüzə doğru olsa da.”

18) (وَجَآؤْ عَلٰى قَمِيصِهٖ بَدَمٍ كَذِبٍ) - öz sözlərinin doğru olması haqqında Yusifin köynəyini yalan qanla (şahid) gətirdilər. (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا) -

Kəşfül-Həqayiq II

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غَلَامٌ وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

(Yaqub) **dedi**: “(Sizin dediyiniz kimi deyil, mənim oğlumu qurd yeməyibdir). **Bəlkə, sizin nəfsiniz sizdən ötrü bir işi** (Yusif qətl etməyi gözəl və asan) **göstərib** (siz də o işi edibsiniz). (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ) – (indi bundan sonra mənim işim) **gözəl səbir etməkdir**, (heç vaxt xalqa şikayət etmərəm). (وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ) – (Yusif barəsində) **dediyiniz sözə görə, Allah-Təaladan kömək** (istəyib səbir edirəm)”. (Yusif 3 gün quyuda qaldı, 3 gündən sonra Allah-Təala ona nicat verdi. Mədyəndən Misirə gedən bir karvan o quyuya yaxın gəlib dayandı. Necə ki sıradakı ayədə buyurur).

19) (وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ) - bir dəstə müsafir (quyunun yanına) **gəlib** (dayandı). (فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ) – (gəlib dayananadan sonra) **öz suçularını** (Malik* ibn Zuar adlı şəxsi) **göndərdilər** (ki, o quyudan onlara su gətirsin). (فَأَدْلَى دَلْوَهُ) – (Malik gəlib) **qabını** (quyuya) **saldı** (ki, su götürsün. Yusif qabı görüb qaba yapışdı. Malik gördü ki, qab ağırdır. Quyuya diqqətlə baxanda gördü ki, gözəl bir cavan qabdan yapışıbdır. Malik Yusifi görəndə yoldaşlarını çağırdı ki, köməyə gəlsinlər). (قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غَلَامٌ) – (Malik) **dedi: “Müjdə (olsun). Bu** (quyudakı gözəl) **bir oğlandır**, (gəlin kömək edin, bunu quyudan çıxaraq.” Yusifi quyudan çıxarıb onun günəş kimi parlayan camalını görəndə çaşıb qaldılar. Yusifin qardaşları onları uzaqdan izləyirdilər. Bu mətləbdən xəbərdar olub onların yanına gəldilər. Dedilər: “Bu qulam sizdə haradandır?” Dedilər: “Quyudan çıxarmışıq.” Dedilər: “Bu qulam bizimdir, qaçıb, neçə vaxtdır ki, axtarıyıq.” Dedilər: “Bu qulamı bizə satın.” Xeyli danışıldıqdan sonra Yusifi 20 dirhəmə satdılar. Sonra da dedilər ki, bu qul qaçandır, diqqət edin ki, qaçmasın. Yusif öldürülmə qorxusundan heç danışmadı). (وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً) – (qardaşları Yusifin həqiqi halını) **gizlədib** (onu özlərindən ötrü) **ticarət malı** (qulam) **etdilər**. (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ) - **Allah-Təala onların etdiklərindən** (qardaşlarının Yusifi qətlə yetirmək istəməsindən) **agah idi**.

(**Qeyd: Ola bilər ki, o şəxsin adı başqa cür olsun, amma ərəblər ona Malik ibn Zuar deyib*).

20) (وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ) - (Yusif qardaşlarından) az bir qiymətə bir neçə dirhəmə* (20 dirhəmə) **satın aldılar**. (وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ) - **Yusifin qardaşları Yusifin qiymətini əskildənlərdən idi**. (Çünki onların məqsədi Yusufi atalarından uzaqlaşdırmaq idi, pulun məbləği deyildi. O səbəbdən məbləğə etina etməyib, onu 20 dirhəmə satdılar. Malik onu götürüb getdi, Misir yaxınlığında mübarək Nil çayının kənarında dayandılar. Malik Yusifə əmr

Yusif surəsi

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

etdi ki, bədənini Nilin suyunda yu. Yusif Nildə bədənini yudu, Malik də ona yaxşı bir libas geyindirib yaxşı bir ata mindirdi. Misirə daxil oldular. O vaxt Misirin paytaxtı Menfis** idi. Misir əhli Yusifi görəndə onun mübarək camalına heyran qalıb dəstə-dəstə onun başına yığışdılar. Malik Yusifi satmaqdan ötrü bir gün təyin etdi, o gün qərribə izdiham oldu.

(***Qeyd:** Dirhəmlər gümüş puldur. Hər birisi bir misqal (4, 65 qr.) ağırlığında idi, bəzi rəvayətlər də var ki, o dirhəmlər saxta idi).

(****Qeyd:** İskəndər Zülqərneyn İskəndəriyyəni tikdirəndən sonra Misirin paytaxtı gah Menfisdə, gah da İskəndəriyyədə olurdu. İslam zühur edəndən sonra II xəlifə Ömər ibn Xəttabın xəlifəliyi zamanında h. 18-ci ildə Əmr ibnül-Asın əliylə Misir fəth olundu. Nilin şərq tərəfində bir şəhər tikdirdi. Adını Fustat qoyub Misirin paytaxtı etdi. İndi Misirin qərbində olan Qahirə h. 400-cü ildə Fatimi xəlifələrindən əl-Muiz Lidinillahın əmriylə onun qulamu Qaid Cövhər tərəfindən tikdirilibdir. Fustat xarab olub, ondan ancaq Əmr ibnül-Asın tikdirdiyi məscidin bəzi izləri qalıbdır).

Misir “əziz”inin (fironun vəzirinə ərəb dilində “əziz” deyilirdi) arvadı Rail (Züleyxa adıyla məşhurdur), Yusifi görüb bəyəndi. Misir fironunun vəziri Butayfır (Potifar; ərəbcə: Qıtfir) onu böyük məbləğə satın aldı. Tarixçi Vəhb ibn Münəbbih deyir: “Yusif Misirdə satışa çıxaranda onun qiymətini o qədər artırdılar ki, qiyməti özü ağırlığında qızıl, gümüş, bir də mirvari oldu. Qıtfir bu şeyləri verib onu aldı. Aparıb öz evində ixtiyar sahibi etdi. Qıtfirin övladı olmadığından onu özünə övlad hesab edib Züleyxaya tapşırırdı. Necə ki sırada-kı ayədə xəbər verir).

21) (وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ) - Misir əhlindən (Yusif) alan (Qıtfir) arvadı (Züleyxaya) dedi: (أَكْرِمِي مَثْوَاهُ) – “(Yusif) əziz və möhtərəm tutub onun (libas və yeməyinə) diqqət et. (عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا) – ümid var ki, (böyüyüb hər bir işə agah olub), bizə böyük mənfəət versin, (وَلَدًا) – ya da (övladımız olmadığından) onu özümüzə övlad edək. (وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ) – (ey Məhəmməd), (Yusifə nicat verib, onu Misirin vəzirinə sevdirdiyimiz kimi qüdrət və ixtiyar da verib, Misir) torpağında yerləşdirib (höküm sahibi etdik). (وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ) – (Yusifə yozum) elmini öyrətməkdən ötrü ona nicat verib Misirdə ixtiyar sahibi etdik. (وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ) - Allah-Təala öz əmrinə qalibdir. (Nə istəsə, edər. Heç kim ona mane ola bilməz). (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) - lakin insanların çoxu bilmir (ki, cəmi işlər Allah-Təalanın qüdrət əlindədir və bu səbəbdən ondan başqasına yönəlib yardım istəyirlər).

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَارَادَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ

22) - **Yusif yetkinlik** (və kamal məqamına - 18 yaşına) **çatdıqda**, (وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ) - **ona elm və hikmət verdik**. (أَتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا) - **yaxşı əməl sahiblərinə belə mükafat veririk**.

23) - **evində olduğu qadın** (Züleyxa Yusifi həyəcanlandırır, özünə meyil etdirir) **ondan kam almaq üçün** (hiylə edib) **dəvət etdi**. (Züleyxanın Yusifə olan eşqi artdı, özünü saxlaya bilmədi. Neçə dəfə Yusifə bunu bildirsə də, Yusif ondan üz döndərdi. Axırda Züleyxa hiylə yolunu seçdi. Evi gözəl bəzəyib, özü də parlaq libaslar geyib zinət əşyaları ilə süsləndi. Belə halda evdə yalnız olarkən Yusifi çağırdı. Yusif gəlib onu o halda görəndə: “İlahi, mənə bu fitnədən nicat ver”, -deyib çəşqinlik içində qaldı. Züleyxa öz məqsədini Yusifə izhar etdi. Yusif rədd etdi. O vaxt da Züleyxa qapıları bağladı. Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir). (وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ) - **Züleyxa qapıları bağladı** (ki, bəlkə zorla istədiyini Yusifdən alsın). (وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ) - (qapıları bağlayandan sonra) **dedi**: “(ey Yusif, yanıma) **gəl**, (məni arzuma çatdır.)” (يُسُفُ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ) - (Yusif) **dedi**: “(məni dəvət etdiyin şeydən) **Allah-Təalaya pənah aparıb, ona sığınıram**, (necə ola bilər ki, mən ağam Qıtfirə xəyanət edib Allah-Təalaya asi olum?) (أَنْتَ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ) - **həqiqətən**, (Qıtfir) **mənim tərbiyə verənimdir**. (Mənə yaxşılıq edib, sənə də daha əvvəl demişdi ki, bunun haqqına riayət edib, ehtiramını saxla. Bu halda necə ola bilər ki, mən ona xəyanət edim?)” (إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ) - **həqiqətən**, (yaxşılığın əvəzinə pislik edib) **zalım olanlar nicat tapmazlar**.”

24) - (وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ) - (Züleyxa gördü ki, Yusif öz istəyi ilə ona meyil edən deyildir. İstədi zorla onu bu qəbih əmələ vadar etsin. Necə ki Allah-Təala buyurur:) **həqiqətən**, (Züleyxa Yusifə) **meyil edib** (onu zorla bu qəbih əmələ vadar etmək istədi). (وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ) - **əgər** (Yusifin gözü* açıq olmayıb,

(**Qeyd: Bu məqamda Əşəri məzhəbindən olan təfsirçilər bəzi sözlər yazıblar. Bu barədə nə qələmdə onu yazma gücü, nə də dildə onu təsdiq etmə gücü var. Allah-Təalanın peyğəmbəri Yusif ibn Yaquba (halbuki həmin surədə Allah-Təala onun ismətinə şəhadət edir) elə sözlər isnad ediblər ki, o sözləri heç həyasız, şərir, zinakar, sərxoş şəxsə isnad etmək olmaz. Təəccüblü olan odur ki, islam üləması əllərinə qələm alıb o sözləri səhifələrə yazmaqda qiyamətə qədər bizi xəcalətli ediblər. O sözlərdən kim xəbərdar olmaq istəsə, ərəb dilində olan təfsir kitablarına müraciət etsin. Mən həqiqir o sözlərdən birini də yazmaq böyük xəta hesab edirəm. Çox fikirləşəndən sonra Əşəri üləmalarının nəyə görə belə qəbih sözləri yazıb Hz. Yusifə isnad etməsini anladım.*

Yusif surəsi

كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

Çünkü bu məzhəbin (Əşəri məzhəbi) əhli Əbül-Həsən Əşəriyə tabe olub xeyir və şərin hər ikisini Allah-Təaladan bilib, özləri də gecələr sübhə kimi etdikləri hər bir qəbih əməli Allah-Təalaya isnad edib, özlərini iradəsiz sayırlar və bu səbəbdən nəinki Yusifə, hətta Allah-Təalanın bütün peyğəmbərlərinə qəbih əməllər isnad edib, onları da özləri kimi göstərirlər ki, həqiqət əhlinin məzəmmətindən xilas olsunlar. Peyğəmbərlərə belə qəbih əməlləri isnad etmələrinin səbəbi ancaq budur. Peyğəmbərlərdən ötrü ağıla və insafa sığmayan bəhanələr, ürxahlıqlar da göstərirlər. Bu ayədə Hz. Yusifə qəbih əməlləri isnad etsələr də, ayənin əvvəlindəki kəlmədən qafil olublar, hansı ki, Allah-Təala Yusif və Züleyxanın dili ilə belə xəbər verir: (Züleyxa) dedi (ki, yanıma) gəl ey Yusif, (Yusif) dedi: bu qəbih olan əməldən Allah-Təalaya pənah aparıram. Yusifin bu məsumluğunu unudub, “həqiqətən, (Züleyxa Yusifə) meyl edib...” ayəsinə əsasən ağıldan kənar qəbih əməlləri o cənaba isnad etməkdən ar etməirlər. Habelə bu ayənin arxasınca gələn ayədə buyurur: “Cəmi qəbih əməlləri Yusifdən sovuşdurmuşuq, o, bizim ixlaslı bəndələrimizdəndir”. Bu ayələrə heç etina etməyib öz məqsədləri naminə peyğəmbərləri də asi və qüsurlu kimi göstərirlər. Vay müsəlmanların halına, Qurani-Şərifə necə də təhrif edirlər).

öz rəbbi Allah-Təalanın haramdan çəkinməkdən ötrü olan dəlil və sübutunu) **görməsəydi**, (Züleyxaya) **meyil edərdi**. (Amma gözüaçıq olub dəlil və sübut üzrə haramın qəbahətini dərk etdiyindən bu qəbih əməli tərk etdi). (كَذَلِكَ) - **habelə** (Yusifə də Allah-Təalanın əmrində və Züleyxanı tərk etməkdə sabitqədəm etdik). (لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ) - **ta ki**, (xəyanət edib zina etmək xəyanətini) **ondan sovuşduraq**. (إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ) - **həqiqətən**, (Yusif itaət və ibadətdə) **bizim ixlaslı bəndələrimizdəndir**. (Züleyxa Yusifə evə salıb qapıları bağlayıb, lakin yenə öz məqsədinə çatmadıqda, Yusiflə eşq və məhəbbətdən danışmağa başladı ki, bəlkə, onu həyəcanlandırıb öz arzusuna çatma bilsin. Dedi: “Ey Yusif, nə gözəl surətin var.” Yusif dedi: “Allah-Təala mənim bu surətimi ana rəhmi kimi murdar bir yerdə yaradıb, qəbirdə də torpaq onu yeyib məhv olacaqdır.” Züleyxa dedi: “Ey Yusif, nə gözəl tüklərin var.” Yusif dedi: “Qəbirdə mənim bədənimdən ilk aralanıb tökülən şey tük olacaqdır.” Dedi: “Ey Yusif, nə gözəl, xoş ətrin var.” Yusif dedi: “Əgər 3 gündən sonra qəbrimdə bədənimi görsən, hər halda onun üfunətli iyindən qaçarsan.” Dedi: “Ey Yusif, nə yaxşı gözlərin var.” Yusif dedi: “Bəli, bunlarla rəbbim Allah-Təalanın tövhidinə işarə edən dəlil və sübutlara baxıram. Lakin qəbirdə bədənimdən suya dönüb ilk axan şey mənim bu gözlərim olacaqdır.” Dedi: “Ey Yusif, gözlərini qaldırıb mənə bir bax.” Yusif dedi: “Qorxuram ki, ömrümün sonunda dünyada gözüm kor olub, axirətdə də kor kimi diriləm.” Dedi: “Ey Yusif, niyə məndən kənar dayanırsan?” Yusif dedi: “Çünkü Allah-Təalaya yaxın olmaq istəyirəm.” Dedi: “Ey Yusif, libasını çıxarıb, mənimlə yatağa gir.” Yusif dedi: “Nə yataq, nə də başqa bir şey məni Allah-Təaladan gizlədə

Kəşfül-Həqayiq II

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْفَتَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي

bilməz.” Dedi: “Ey Yusif, ipək yorğan-döşək səndən ötrü hazırlanıb. Məni arzuma çatdır.” Yusif dedi: “O zaman cənnətdəki haqqımı itirərəm.” Dedi: “Ey Yusif, cürət edib, məni qəzəbləndirmə.” Yusif dedi: “Sənin qəzəbinlə öz rəbbimin rizasına ümidvar oluram.” Dedi: “Ey Yusif, sən mənim qulamımsan, səni mən almışam.” Yusif dedi: “Xəta və günah səbəbinə məni alıbsan.” Dedi: “Ey Yusif, kaş mən səni görüb, tanımayaydım.” Yusif dedi: “Bu mənim qar-daşlarımdır, mənə satdılar, gəlib bura düşdüm.” Dedi: “Ey Yusif, əlini sinəmə qoy, qəlbim aram olsun.” Yusif dedi: “Mənim odda yanmağa səbir və taqətim yoxdur.” Dedi: “Ey Yusif, səni aldım ki, özümdən ötrü ər edim.” Yusif dedi: “Mən başqasının yerində necə əkin əkərəm?” Dedi: “Ey Yusif, səni əzab edənlərin əlinə verərəm. Ta ki sənin bədənini əritsinlər. Necə ki sən mənim bədənimi əridirsən.” Yusif dedi: “Rəbbim məndən razı qalandan sonra əzabın bir qorxusu yoxdur. Dedi: “Ey Yusif, niyə məndən uzaq qaçırsan?” Yusif dedi: “İki haqqa görə, biri mənim rəbbim Allah-Təalanın haqqıdır, mənə belə əməlləri qadağan edib, o birisi mənim ağam Qıtfirin haqqıdır, ona xəyanət edə bilmərəm.” Züleyxa dedi: “Amma ağa qızıl kasanı əlinə alıb onu içəndə ağa-na zəhər verib onu həlak edərdim. Var-dövlətim, cəvahiratım çoxdur, səndən ötrü sədaqə verərəm, rəbbin də səni bağışlayar.” Yusif dedi: “Rəbbim rüşvət alan deyil.” Bu vaxt Züleyxa qəzəblənib əl atdı ki, Yusifi tutsun. Yusif də qapıya tərəf qaçdı. Züleyxa arxadan Yusifin köynəyini tutanda köynək parçalandı. Bu vaxt qapının qənşərində Qıtfir onlarla qarşılaşıb çaşıb-qaldı. Necə ki Allah-Təala bundan sonra gələn ayələrdə xəbər verir).

25) (وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ) - (Yusif və Züleyxanın ikisi də) **qapıya tərəf** (bir-birilərindən qabağa düşmək üçün) **cumdu**lar. (Yusif qaçıb xilas olmağa, Züleyxa ona mane olmağa cəhd etdi. Züleyxa) **arxadan** (Yusifin) **köynəyini tutub parçaladı**. (وَإِلْفَتَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ) - **bu halda qapının yanında** (Züleyxanın sahibi) **əri** (Qıtfirə) **rastlaşdılar**. (Züleyxa əri ilə bu şəkildə qarşılaşanda özünü təmizə çıxarıb Yusifi müqəssir etməkdən ötrü hiyləyə başladı). (قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) – (ərini qapının yanında görəndə tez-tələsik) **dedi: “Sənin ailənə pislilik (zina) etmək istəyənin cəzası ya zindana salınmaq, ya da şiddətli əzab edilməkdən başqa şey ola bilməz.”**

26) (قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي) - (Yusif baxıb gördü ki, töhmətə düçar olacaqdır, töhməti özündən dəf etməkdən ötrü) **dedi: “(Züleyxa) özü məndən kam almaq**, (qəbih əməl olan zina etmək) **istədi**. (Məndə ona qarşı pis bir istək olmayıb.” Bu vaxt Qıtfir çaşbaş qalıb sarayda onlardan ötrü bir şahid axtardı. (Züleyxanın qohumlarından biri bu mətləbdən xəbərdar olub, şahidlik etdi.

Yusif surəsi

وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَأَى قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكَ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرِيهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾

Hərçənd açıq-aşkar Züleyxanın əleyhinə şəhadət etməsə də, işarə ilə Züleyxanın təqsirini və Yusifin məsumluğunu göstərdi. Necə ki gələn ayədə buyurur). (وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا) – (Züleyxanın) **qohumlarından biri belə şəhadət etdi:** (إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ) - **əgər** (Yusifin) **köynəyi qabaqdan cırılıbsa,** (وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ) - (Züleyxa) **doğru deyir və** (Yusif) **yalançılarıdır.**

27) (وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ دُبُرٍ) - **amma əgər** (Yusifin) **köynəyi arxadan yırtılmış isə,** (فَكَذَبْتَ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ) – (Züleyxa) **yalan deyir, və** (Yusif) **doğru deyənlərdəndir.**

28) (فَلَمَّا رَأَى قَمِيصُهُ قُدِّمَ مِنْ دُبُرٍ) – (bu şəhadətdən sonra Qıtfir Yusifin) **köynəyinə baxıb görəndə** (ki, Yusifin köynəyi arxadan yırtılıb, bildi ki, Züleyxa müqəssirdir), (قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ) - (Qıtfir) **dedi:** “(ey Züleyxa), **bu sizin** (siz arvadların) **hiyləsindəndir.** (Burada Yusif müqəssir deyil). (إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ) - **həqiqətən, sizin** (siz arvadların) **məkr və hiyləsi böyük olub,** (çox təsir edəndir). (Ondan sonra Qıtfir Yusifə üz tutub bu məsələni unutmasını ona əmr etdi. Necə ki növbəti ayədə bunu xəbər verir).

29) (يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا) - **ey Yusif, sən bu işdən vaz keçib,** (heç kimə izhar etmə). (وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ) - (ondan sonra Qıtfir Züleyxaya dönüb dedi:) – “(ey Züleyxa), **sən də bu günahından ötrü tövbə et.** (إِنَّكَ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ) - **həqiqətən, sən günah edənlərdənsən.** (Sahibinə xəyanət edib Yusifə iftira edirsən. (Qıtfirin qeyrəti heyrətamizdir).”

30) (وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ) – (Misirdəki şəhərdə) **bir neçə qadın bu sözü yaydılar ki, vəzirin** (Qıtfirin) **arvadı bir cavanla** (qulamı Yusiflə) **yaxınlaşmaq istəyib.** (قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا) – (qulamanın) **məhəbbəti bağrını yarıb** (onu dəli edibdir). (إِنَّا لَنَرِيهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) - **həqiqətən, biz** (Züleyxanı) **açıq-aşkar bir xətdə görürük,** (çünki o, şən və məqama baxmayaraq öz iffət və ismətinə tərk edib qulamlarla eşqbazlığa başlayıbdır. Bu sözü Misirdə camaat içində yayan bu 5 qadın idi: 1-padşahın saqisinin 2-qapıçısının 3-aşbazının 4-baş mehtərinin 5- türmə rəisinin arvadları. Bu söz yayılıb Züleyxaya da çatdı. Züleyxa Yusifin xariqülədə gözəlliyini onlara göstərüb, onların da Yusifə heyran olmalarını istədi. Onları qonaqlığa dəvət etdi. Necə ki sırada-

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكِنًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سَكِينًا وَقَالَتْ
اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ
﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ
لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

kı ayədə buyurur, ayədən belə məlum olur ki, onlar Yusifin gözəlliyini daha əvvəl görməmişdilər).

31) (فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ) – (Züleyxa qadınların məkr və hiyləsini və) **qeybətlərini**, (onu qınamalarını) **eşitdikdə, onları** (Misirin əsilzadələrindən olan 40 qadınla qonaqlığa) **dəvət etdi**. - **onlardan ötrü gözəl** (döşənmiş) **bir məclis tərtib etdi**. (Elə ki gəlib məclisdə oturdular, onlardan ötrü hər növ meyvələrdən, yeməklərdən gətirdilər. Onların adəti yemək və meyvəni bıçaqla yemək idi). – (وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سَكِينًا) – (qadınlardan) **hər birinin** (əlinə) **bir bıçaq verdi** (ki, yeməklə məşğul olsunlar. Qadınlar yemək yedikləri əsnada Züleyxa Yusifə gözəl libas geyindirib qadınlara xidmət etməsi üçün onların yanına getməsinə əmr etdi. Yusif itaət edib məclisə daxil oldu, qadınlar onu qəfildən gördükdə hamısı cansız əşya kimi quruyub qaldılar). – (وَقَالَتْ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ) – (Züleyxa Yusifə) **dedi: “Get** (qadınlara məclisinə) **daxil ol.”** – (فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ) – (qadınlar Yusifi) **gördükdə, onun** (gözəlliyinin) **böyüklüyünü anlayıb**, (çaşqınlıq içində özlərindən getdilər). – (وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ) – (heyranlıqlarından bıçaqlarla) **əllərini kəsdilər**. (وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا) – (Misirdə onun kimi bir gözəl görmədiklərindən) **dedilər: “Aman Tanrı!** (O, hər bir nöqsan və acizlikdən uzaq və pakdır. Tanrı belə gözəl insan yaratmaqdan aciz deyil, amma) **bu insan deyil**. – (إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ) – (mələkləri ən gözəl varlıq saydıqlarından) **dedilər: “Bu ancaq** (Tanrı yanında) **əziz və hörmətli olan bir mələkdir.”** (İnsanda belə gözəlliyin olması imkansızdır).

32) (قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ) – (Züleyxa qadınları o halda gördükdə özünü təmizə çıxarmaq üçün) **dedi: “Bu** (həmin qulamdır ki, ona olan eşqimə görə) **məni qınayırdınız**. (İndi bildiniz ki, mən haqlıyam və bu barədə üzürlüyəm). – (وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ) – **həqiqətən, mən ondan kam almaq istədim, o isə özünü məndən qoruyub** (uzaq oldu). – (وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيُسْجَنَنَّ) – (sizin hüsurunuzda ona deyirəm, siz də şahid olun), **əgər** (Yusif) **əmrinə əməl etməsə, əlbəttə, zindana salınacaqdır**. – (وَلَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ) – **və əlbəttə**, (orada əzaba düşər olan) **zəllilərdən olacaqdır.”** (Ondan sonra Züleyxa qadınlardan xahiş etdi ki, Yusifə nəsihət edin, bəlkə, mənə itaət etsin, məclisdəki qadınların hamısı Yusifə dedilər: “Ey Yusif, heyifsən, xanımına itaət edib özünü həlak etmə.” Ondan sonra bir-bir ayağa durub nəsihət bəhanəsiylə Yusifi xəlvətə

Yusif surəsi

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ
الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَجْنُهُ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي
أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا

çəkib onu özləri ilə yaxınlığa dəvət etdilər. O vaxt da Yusifin taqəti kəsilib, çaşbaş qalıb Allah-Təalaya yönəldi).

33) (قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ) – (Yusif) dedi: “**Ey mənim rəbbim, (bu qadınların) məni dəvət etdiyi şeydənsə, zindanda olmaq mənə daha xoşdur.** (وَالْأُتْرُفُ عَنْ كَيْدَهُنَّ) - **əgər (bu qadınların) məkr və şərini məndən dəf etməsən,** (أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ) - **o zaman onlara meyil edib cahillərdən olaram.”**

34) (فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ) – (Yusifin) **rəbbi Allah-Təala onun duasını qəbul edib, (qadınların) məkr və şərini ondan dəf edib, (onların dəvətindən qurtuldu).** (أَنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) - **həqiqətən, Allah-Təala (ona yönəlib çağıranların duasını) eşidib (onları necə islah edəcəyindən də) agahdır.** (Züleyxa Yusifdən naümid olandan sonra düşündü ki, bəlkə, Yusifi zindana salmaqla onu özünə tabe etsin. Qıtfir hər barədə Züleyxaya itaət edib, onun ixtiyarı Züleyxanın əlində olduğundan Yusifin günahsızlığına işarə və şəhadət edənləri onun yadından çıxarıb, Qıtfiri Yusifi həbs etməyə vadar etdi. O da Züleyxaya tabe olub Yusifi həbs etdi. Necə ki sıradakı ayədə buyurur).

35) (ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَجْنُهُ حَتَّىٰ حِينٍ) - **ondan sonra (Qıtfir və onun ailəsi) belə qərara gəldilər ki, (Yusif) müəyyən bir zamana kimi həbs etsinlər.** (Züleyxanın bu işdə məqsədi Yusifi özünə tabe etmək, Qıtfir və adamlarının məqsədi isə Züleyxanın bu işdə guya günahkar olmadığını camaata göstərmək idi).

36) (وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ) – (Yusif həbsxanaya salanda) **onunla birlikdə (fironun) iki cavan qulamı da (həbs edilib) zindana daxil oldu, (o iki nəfərin biri fironun saqisi, o birisi aşpazı idi. Bu iki şəxsi padşahın şərab və yeməyinə zəhər qatıb onu qətlə yetirmək qəsdilə ittiham etdilər və bu səbəbdən padşah onları həbsə göndərdi. Yusif həbsə daxil olandan sonra məhbuslara öz elmini bildirib, onların yuxularını yozurdu. Fironun iki qulamı ya həqiqətən yuxu görmüşdülər, ya da Yusifi imtahan etməkdən ötrü bir-birlərinə dedilər: “Gəl özümüzdən bir yuxu düzəldib, bu yəhudi qulamı imtahan edək. Sonra Yusifin yanına gedib dedilər: biz bir yuxu görmüşük, bu yuxumuzu yoz.” Yusif buyurdu: “Yuxunuzu danışın”). (قَالَ أَحَدُهُمَا) - **o iki nəfərdən biri (saqi) dedi: (إِنِّي) - “Həqiqətən, mən yuxuda (özümü bir üzüm bağında görüb****

وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَيْتِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

وَقَالَ) 3 salxım üzümü götürüb padşaha) şərab (hazırlamaq) üçün sıxırdım.” (الْآخَرُ إِنِّي أَرَيْتِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ - o birisi (çörəkbişirən aşpaz) dedi: “Mən də gördüm ki, başımın üstündə (tabaqda) çörək daşıyıram. Quşlar da (o çörəyi) yeyir. (نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ) - bizə bu yuxunun yozumunu xəbər ver. (إِنَّا) - həqiqətən, biz səni yuxu yozumunda yaxşı (alimlərdən olduğunu) görürük. (Yuxumuzu həqiqət üzrə yoz).”

37) - (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) (Yusif onların yuxusunu yozmadan peyğəmbərlik elmi haqqında onlara bilgi verdi. Ta ki yuxu yozumunun zənn və təxminə əsaslandığını güman edib, Yusifin də yuxu yozmasını zənn və təxmin hesab etməsinlər. Elə bilməsinlər ki, o yozum reallaşmayacaq, qoy bilsinlər ki, o yozum elm və yəqinlik üzrə olub, əlbəttə, vəqə olacaqdır, ayənin mənası belədir. Yusif) dedi: “Ruziniz olan yemək (evlərinizdən) sizə gəlib çatmamış, onun həqiqətini (yozumunu) sizə xəbər verirəm. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (sizə xəbər verdim bu elm) rəbbim Allah-Təalanın mənə öyrətdiyi elmlərdəndir. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (Allah-Təalanın bu elmi mənə öyrətməsinin səbəbi) Allah-Təalaya iman gətirməyib axirəti inkar edən bir qövmün dinini tərk etməyimdır.”

38) - (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) (Yusif onların yuxusunu yozmadan peyğəmbərlik elmi haqqında onlara bilgi verdi. Ta ki yuxu yozumunun zənn və təxminə əsaslandığını güman edib, Yusifin də yuxu yozmasını zənn və təxmin hesab etməsinlər. Elə bilməsinlər ki, o yozum reallaşmayacaq, qoy bilsinlər ki, o yozum elm və yəqinlik üzrə olub, əlbəttə, vəqə olacaqdır, ayənin mənası belədir. Yusif) dedi: “Ruziniz olan yemək (evlərinizdən) sizə gəlib çatmamış, onun həqiqətini (yozumunu) sizə xəbər verirəm. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (sizə xəbər verdim bu elm) rəbbim Allah-Təalanın mənə öyrətdiyi elmlərdəndir. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (Allah-Təalanın bu elmi mənə öyrətməsinin səbəbi) Allah-Təalaya iman gətirməyib axirəti inkar edən bir qövmün dinini tərk etməyimdır.”

39) - (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) (Yusif onların yuxusunu yozmadan peyğəmbərlik elmi haqqında onlara bilgi verdi. Ta ki yuxu yozumunun zənn və təxminə əsaslandığını güman edib, Yusifin də yuxu yozmasını zənn və təxmin hesab etməsinlər. Elə bilməsinlər ki, o yozum reallaşmayacaq, qoy bilsinlər ki, o yozum elm və yəqinlik üzrə olub, əlbəttə, vəqə olacaqdır, ayənin mənası belədir. Yusif) dedi: “Ruziniz olan yemək (evlərinizdən) sizə gəlib çatmamış, onun həqiqətini (yozumunu) sizə xəbər verirəm. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (sizə xəbər verdim bu elm) rəbbim Allah-Təalanın mənə öyrətdiyi elmlərdəndir. (يُسُفُ بْنُ يَزِيدَ) - (Allah-Təalanın bu elmi mənə öyrətməsinin səbəbi) Allah-Təalaya iman gətirməyib axirəti inkar edən bir qövmün dinini tərk etməyimdır.”

Yusif surəsi

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ
الْأَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا
فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ وَقَالَ
لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

40) Allah-Təaladan qeyri ibadət etdikləriniz siz və ata-babalarınızın (məbud) adlandırıdığı şeylərdən başqa bir şey deyil, (siz, həqiqətən, boş yerə onlara ibadət edirsiniz. Çünki onların əslisi yoxdur). (مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ) - onlara (məbud adı qoymaq üçün) Allah-Təala bir dəlil və höccət göndərməyibdir. (Öz düzəltdiyiniz şeylərdir. Onlara necə ibadət etmək olar?) - (إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ) - (din və ibadət işində) hökm etmək ancaq Allah-Təalaya məxsusdur. (Allah-Təalanın izin vermədiyi şeyə ibadət edilməz. Ondan sonra Allah-Təalanın əmrini bəyan edirəm). (أَمَرَ الْآلَا) - (تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) - (Allah-Təala) əmr edib ki, gərək ancaq Onun özünə (yeganə müqəddəs və "vacibül-vücut" olmazsa olmaz) bir Zat olan Allah-Təalaya ibadət edəsiniz. (ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ) - (təkcə Ona ibadət edib şərik qoşmamaq həqiqi) möhkəm olan dindir. (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) - lakin insanların çoxu ondan agah deyildir. (Hz. Yusif Allah-Təalanın vəhdətini məhbuslara və yuxu yozumunu istəyənlərə bəyan edəndən sonra yuxunun yozumuna başlayır).

41) - ey mənim iki zindan yoldaşım, (yuxunuzun yozumu belədir). (أَمَّا أَحَدُكُمَا) - amma sizin biriniz (yəni saqi) 3 gündən sonra zindandan xilas olar, (فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا) - (necə ki əvvəllər padşaha saqi idi), yenə padşaha (saqi olub) şərab içirər. (وَأَمَّا الْآخَرُ) - amma o biri (yuxu görən - çörəkbişirən aşpaz) - üç gündən sonra onu (zindandan çıxarıb) asacaqlar, quşlar da onun başından yeyəcəklər." (Onlar bu cavabı Yusifdən eşidəndə dedilər: "Biz yuxuda heç bir şey görməmişdik." Yusif onlara cavab verib dedi: (قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ) - "soruşduğunuz işə (Allah-Təala tərəfindən) belə hökm olunmuşdur." (Bu yuxunu görsəniz də, görməsəniz də, necə xəbər vermişəmsə, elə də olacaqdır).

42) - (وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا) - (Yusif) o iki nəfərdən nicat tapacağına inandığı şəxsə (bu saqi özü inanmasa da) belə dedi: (ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ) - "Məni öz sahibinin (padşahın) hüsurunda yad edib (məndən ötrü şəfaət et. De ki, bir yəhudi qulamı neçə vaxtdır ki, məhbusdur, mənim qissəmi ona bəyan elə." 3 gündən sonra onları zindandan çıxarıb, saqini öz mənəsinə qaytarıb, aşpazı da asdılar. (فَأَنْسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ) - (saqi zindandan çıxandan sonra) şeytan padşahın yanında onun (Yusif) xatırlamasını unutturub (Yusif zindanda qaldı). (فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ) - (Yusif) zindanda bir neçə il (3 - 9 il arası) qaldı. (Yusifin bu qədər zindanda qalmasının səbəbkarı Züleyxa idi. Hər dəfə

Kəşfül-Həqayiq II

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعُ سُبُلَاتٍ خُضِرٍ وَأُخْرٍ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رَأْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾ وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُبُلَاتٍ خُضِرٍ وَأُخْرٍ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

zindənda belə Yusifdən öz arzusunu istədikdə, Yusif rədd edib, zindənda qalmasına səbəb olmuşdu. Əgər Allah-Təala istəməsəydi, padşah yuxu görməz, Yusif də zindənda qalıb məhv olardı. Bir gecə firon yuxuda gördü ki, 7 kök öküz və 7 arıq öküz çaydan çıxdılar. O 7 arıq öküz 7 kök öküzü uddu. Ondan sonra 7 təzə yaşıl sünbül və 7 quru sünbül gördü. O yeddi quru sünbül yeddi təzə sünbülə sarmaşib onlara qalib olub onları da qurudub məhv etdi. Bu yuxunu görüb şiddətli iztirabla yuxudan oyandı. Üləmə və yuxu yozanları çağırıb onlardan cavab istədi, necə ki gələn ayədə Allah-Təala xəbər verir).

43) – padşah (üləmə və yuxu yozanları çağırıb) **dedi:** “**Mən** (yuxuda) **7 kök öküz gördüm.** (يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ) - **və 7 arıq öküz** (də gördüm ki, o kök öküzləri) **yedilər.** (Amma arıqlarda heç bir kökəlmə görülmədi). – (yenə yuxuda) **7 ədəd** (təzə) **yaşıl və 7 ədəd quru sünbül** (gördüm. O quru sünbüllər yaşıl sünbüllərə sarmaşib onlara qalib olub məhv və yox etdilər). (يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رَأْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ) - **ey** (alimlər və) **əyanlar, əgər yuxu yozmağı bilirsinizsə, yuxumun yozumunu mənə xəbər verin.**”

44) – dedilər: “(sənin yuxun) **qarışıq** (və batil) **yuxulardır.** (وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ) – **belə** (batil) **yuxuların yozumuna biz agah deyilik.** (O zaman zindəndan qurtulan saqinin yadına Yusif düşdü).

45) – (zindədakı) o iki nəfərdən biri **olub nicat tapan** (saqi) **uzun zamandan sonra** (Yusif) **xatırlayıb dedi:** (أَنَا) – **“Mən sizə bu yuxunun yozumunu xəbər verərəm.** (فَأَرْسِلُونِ) - **– (izin verib, yuxu yozmağı bilən şəxsin yanına) mənə göndərin.”** (Sizə xəbər gətirərəm. Padşah ona izin verdi, o da Yusifin yanına getdi).

46) – (saqi zindəna **gedib Yusifdən padşahın yuxusunun yozumunu soruşub dedi:)** “**Ey Yusif, ey doğru adam, bu yuxunun yozumunu xəbər ver bizə: 7 arıq öküz 7 kök öküzü yedi,** (onlara da bir təsiri olmadı). (وَسَبْعُ سُبُلَاتٍ خُضِرٍ وَأُخْرٍ يَابِسَاتٍ) - **və 7** (təzə) **yaşıl sünbül də 7 quru sünbülə** (sarmaşib onları yox elədi. Bunlar padşahın yuxusudur, yozumunu bəyan elə). (لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ) - **bəlkə,**

Yusif surəsi

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِصُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ

mən insanların yanına qayıdıb (yuxunun yozumunu bəyan edir, onlar da agah olsunlar).

47) (قَالَ) – (Yusif yuxunun yozumundan ötrü cavab verib) **dedi:** “(7 kök öküz və 7 təzə yaşıl sünbül 7 bol nemət ilidir, bundan sonra 7 il bolluq olacaq, amma 7 arıq öküz və 7 quru sünbül o 7 il nemətdən sonra 7 il qəhətlik olacaq deməkdir.” Hz. Yusif sonra 7 illik qəhətlikdən ötrü nə tədarük görmək lazımdır, onu bəyan edir). (تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا) – (əvvəlcə) **“7 il adət üzrə əkərsiniz.** (فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ) – **yediyiniz az bir miqdar istisna olmaqla, o əkindən biçdiyinizin sünbülünü saxlayın qalsın,** (ta ki xarab olmasın. Sünbüldə saxlamayıb, çıxartsanız, içinə qurd düşüb xarab olar).

48) (ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ) – (yeddi nemət ili keçəndən) **sonra 7 (şiddətli) qəhətlik illəri gələr.** (يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ) – (o 7 bolluq ilində) **topladığınızı (7 qıtlıq ilində) yeyər, ancaq az bir qismini (toxumluq üçün) mühafizə edib saxlayarsınız.**” (Ondan sonra Hz. Yusif onlara müjdə verir).

49) (ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ) – (o 7 qıtlıq ilindən) **sonra bir il gələr, o ildə insanlara ilahi rəhmət (yağış) yağar.** (وَفِيهِ يَعْرِصُونَ) – (və o ildə cəmi meyvələr əmələ gəlib (zeytun, küncüd kimi) yağına ehtiyac olunan meyvələri) **sıxıb** (yağını çıxararlar.” Saqi gedib yuxunun yozumunu və Yusifin əhvalatını padşaha bəyan edib bildirdi. Padşah dedi: “Bu hikmətli, aqıl şəxsi mənim hüzuruma gətirin”, necə ki ayədə buyurur).

50) (وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ) – (padşah) **dedi:** “(Yusifi) **mənim hüzuruma gətirin.** (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ) – **padşahın elçisi Yusifin yanına gəlib onu padşah hüzuruna dəvət etdikdə,** (Yusif getməkdən imtina* edib getmədi. Əvvəlcə padşahın yanında Züleyxa məsələsində özünün müqəssir olmadığını sübut edib, ondan sonra oradan çıxmaq istədi).

(**Qeyd:* Uca peyğəmbərimiz buyurubdur: “Mən Yusifin səbir və mərifətinə təəccüb edirəm. Elçi gəlib ondan yuxunun yozumunu soruşanda demədi ki, məni zindandan çıxarın, sonra deyərəm. Əgər mən onun yerinə olsaydım, öncə şərt qoşardım ki, məni zindandan çıxarın, ondan sonra yuxunun yozumunu bəyan edəcəyəm. Bir də onun səbirinə təəccüb edirəm, padşah tərəfindən elçi gəlib, - padşah səni çağırır; dedikdə, zindandan çıxmadı. Dedi: “Gedib padşahdan soruşun ki, mənim nə təqsirim var idi ki, bunca müddətdir zindandayam?” Əgər mən onun yerində olsaydım, dərhal zindandan çıxardım. (Hz. Peyğəmbər: “Kərim şəxs kimdir?” – deyər soruşanlara Yusifi vəsf edərək

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَسَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَافِرِينَ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَأَوْتَنِي يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ النَّحْصُ حَصَّ الْحَقُّ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾ ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ

belə deyibdir: "Kərim kərim oğlu, o da kərim oğlu, o da kərim oğlu Yusif Yaqub oğlu, İshaq oğlu, İbrahim oğludur" (Buxari, Ənbiya 19; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, II/96, 332)).

(يوسف padşahın elçisinə) dedi: **"Qayıdıb padşahın yanına get."** (padşahdan) soruş ki, (süfrədə yemək üstündə) **əllərini kəsən o qadınların hal və nişanları nə idi?"** (Nədən ötrü əllərini kəsdilər? Qoy bu mətləbdən xəbərdar olsun. Padşah bu mətləbdən xəbərsiz olduğuna görə, Hz. Yusif onun elçisinə bu sözü dedi ki, padşah özü bu mətləbi araşdırıb, onun məsumluğu üzə çıxsın, o, ədəbə riayət edib Züleyxanın adını çəkmədi). **- həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala** (hiylə edən o arvadların) **məkr və hiyləsindən agahdır.** (Amma Allah-Təala məni onların hiyləsindən xilas etdi. Padşahın elçisi qayıdıb Yusifin sözünü padşaha deyəndə, padşah çaşbaş qaldı. Ondan sonra araşdırıb mətləbdən xəbərdar olub, Züleyxanı və ondan başqa məclisdə olan qadınları çağıraraq istintaq etdi).

(padşah) qadınlara dedi: **"Yusifdən kam almaq istəyib özünü dəvət etdikdə, sizin məqsədiniz nə idi?"** (Yusifdən sizə bir meyil, ya da bir xəyanət gördünüzmü?) (قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ) - (qadınlar Yusifin iffət və ismətinə iqrar edib) **dedilər: "Allah-Təala hər bir eyib və nöqsandan pakdır.** (Yalandan şəhadət etmək doğru olmayıb doğru şəhadət edirik ki, biz Yusifin barəsində) **heç bir günah, xəyanət bilmi-rik.** (Züleyxa gördü ki, qadınlar doğru şəhadət edirlər, əgər o da doğruyu iqrar etməsə, rüsvay olacaqdır və bu səbəbdən doğrunu iqrar etdi), **vəzirin arvadı dedi: "İndi haqq sabit oldu.** (أَنَا رَأَوْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ) - **mən ondan kam almaq istəyib** (özümə dəvət etdim), **- həqiqətən,** (Yusif hər bir əməlinə və sözündə) **doğru şəxslərdəndir."**

(Züleyxa deyir:) **mənim öz xəyanətimi iqrar etməyim ondan ötrüdür ki, qoy** (Yusif) **bilsin ki, o, qeybdə** (zindanda) **olsa da, mən ona xəyanət etməyib** (sözün düzünü və doğrusunu bəyan edədim). **- həqiqətən, Allah-Təala xainlərin məkr və hiylələrini** (məhkəm etməyib) **onları arzularına qovuşdurmaz.**

(Yusifə isnad edib) **özümü** (وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ) **mən** (Asi nəf-

Yusif surəsi

الَا مَا رَجِمَ رَبِّيَ اِنْ رَبِّيَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ اَتْتُونِي بِهٖ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اٰمِيْنٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَايِنِ الْاَرْضِ اِنِّي حَفِيظٌ عَلِيْمٌ ﴿٥٥﴾

simə tabe olub Yusif barəsində bu əməli etdim). (الَا مَا رَجِمَ رَبِّي) – (insanın nəfsi asidir), **ancaq rəbbim Allah-Təalanın rəhm edib** (pis əməldən qoruduğu) **istisnadır**, **həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala** (tövbə edən günahkarlara) **rəhm edib onları bağışlayandır.**” (Bu ayə Züleyxanın mömin olduğuna işarə etməz, çünki Allah-Təalanı inkar edənlərə müşrik deyilməz. Necə ki Məkkə əhli müşrik və bütperəst olmaqla birlikdə, Allah-Təalaya inanıb, bütləri Allah-Təala yanında özlərindən ötrü şəfaətçi sayırdılar).

54) (وَقَالَ الْمَلِكُ اَتْتُونِي بِهٖ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي) – (ondan sonra) **padşah** (əmr buyurub) **dedi:** “(Yusif) **mənim yanıma gətirin. Ta ki onu özümdən ötrü** (səltənət işlərinə yardımçı) **təyin edim.**” (Padşah əmr buyurdu ki, yaxşı libaslar və gözəl at gətirib, vəzirlər və əmirlər Yusifdən ötrü zindana getsinlər. Zindana gedib Yusifi zindandan çıxaranda zindan əhli onun ayrılığına ağladılar. Yusif onlara səbir etməyi əmr etdi. Ondan sonra Yusifi böyük cah-cələlla padşahın hüzuruna gətirildilər. Padşah onunla danışdı onu hər bir elm və fəndə kamil gördü. Yusif onunla ibrani dilində danışdı, padşah bu dli bilmədiyindən soruşdu ki, ey Yusif, bu nə dildir? Dedi: “Ata-babalarımın dilidir”, -soyunu padşaha bəyan edib padşahın nəzərində daha da böyüdü. (فَلَمَّا كَلَمَهُ) – **elə ki** (padşah Yusiflə) **danışdı**, (onun kamal, əql və fərasətinə agah olduqda), (قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا) – (Yusif) **dedi:** “**Həqiqətən, bu gün sən bizim yanımızda böyük məqam və mərtəbə sahibi olub, səni** (hər bir əməl və sirrimizə) **əmin, etibarlı şəxs** (elədik. Ondan sonra padşah dedi: “Ey Yusif, xahiş edirəm, yuxumun yozumunu bir də sənin özündən eşidim. Yusif yuxunun yozumunu bəyan edib, 7 il əkinlə məşğul olmağın vacibliyini bəyan etdi. Padşah dedi: “Sənə ixtiyar verdim, ərzaqı toplayıb qoru. Qıtlıq ilində hər bir tərəfdən çəkilin, camaata ərzaq satıb böyük xəzinələr sahibi olarsan).

55) (قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَايِنِ الْاَرْضِ) – (Yusif) **dedi:** (bu işdə xəzinə lazımdır), **məni** (Misir) **torpağının xəzinələrinə sahib edib**, (Misirin xəzinələrini mənim ixtiyarına ver). (اِنِّي حَفِيظٌ عَلِيْمٌ) - **həqiqətən, mən** (xəzinələri) **mühafizə etməyə** (və onun idarəsinə) **agaham.** (Padşah əmr edib, Yusifdən ötrü taxt-tac hazırladılar. Öz üzüyünü Yusifə verib Qıtfiri işdən çıxartdı. Yusif dedi: “Taxt və üzüyünlə səltənətinə möhkəm edib mülkünü abad edərdəm, amma tac bizim libasımız deyil.” Padşah dedi: “Ucalığına və fəzilətinə görə, görək onu başına qoyasan.” Yusif itaət edib taxta oturdu. Əmirlər, vəzirlər ona tabe oldular. Bir müddətdən sonra Qıtfir öldü. Fironun əmriylə Yusif Züleyxa ilə evləndi. Zifaf günü Yusif gördü ki, o, bakirədir. Yusif dedi: “Ey Züleyxa, bu yaxşıdır, yoxsa məni daha əvvəl dəvət etdiyin şey?” Züleyxa dedi: “Ey Yusif, məni məzəm-

Kəşfül-Həqayiq II

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعَ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَلَا جُزْءَ الْأَخْزَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾ وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾

mət etmə, mən cavan bir qadın, Qıtfirdə isə kişilikdən bir əlamət yox idi. Xəbis nəfsi-əmmarə güc gəlib o əməllərə bais oldum. Yusifin Züleyxadan iki oğlu oldu, biri Əfrayim, o birisi Mişa (Manaşşe) idi . Yusif xəzinələrin qapısını açıb əkinlə məşğul olmağa başladı).

56) (وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ) - (Allah-Təala Yusifi bələdan qurtarandan sonra ona bol nemət verdiyini bu ayədə bəyan buyurur). **Habelə** (Misir) **torpağında Yusifə qüdrət və ixtiyar verdik.** (يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ) – (Misirin istədiyi yerində) **istədiyi kimi hərəkət edib** (məskən salırdı. Bütün Misir ona tabe olduğundan ona mane olan yox idi). (نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ) – **istədiyimizə rəhmətimizi nəsib edib,** (dünyada ona mal-mülk, cah-cəlal və səltənət verərik). (وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ) - **yaxşı əməl sahiblərinin əclərini zay etmərik,** (hətta kafir və müşrik də olsalar, dünyadakı mükafatlarını verərik).

57) (وَلَا جُزْءَ الْأَخْزَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ) – **və əlbəttə, iman gətirib,** (pis əməldən) **çəkinən müttəqilər üçün axirətin əcri** (dünya əcrindən) **yaxşıdır.** (Hz. Yusif 7 il əkinlə məşğul olub həddən çox buğda, arpa və başqa dənli bitkilər toplayıb saxladı. 7 il keçəndən sonra səmədan yağış kəsilib, sular azalıb, əkinlər quruyub qıtlıq başladı. Ətraf bölgə xalqlarının ərzağı qurtardığından Misirə yönəldilər. Necə ki Misirdə qıtlıq idi, Fələstin, Şam, İraqda da qıtlıq oldu. Yusifin atası, qardaşları Fələstin ərazisində, Kənanda sakin olurdular. Qıtlığa düşər oldular. Misirdə buğda olduğunu bilib Misirə getməyə qərar verdilər. Yaqub 10 oğlunu buğda almaqdan ötrü Misirə yola salıb Bünyamini yanında saxladı. Onlar bir qədər dəri parçası və başmaq götürüb Misirə yola düşdülər. Gedib Misirə çatıb, bir qədər dincələndən sonra buğdadan ötrü Yusifin hüzuruna getdilər. Necə ki gələn ayədə buyurur).

(***Qeyd:** Misirdə dəfələrlə qıtlıq olubdur. Hamısından şiddətli h. 462-ci ildən sonra Fatimi xəlifələrindən əl-Müstənsir Billah zamanında olubdur. Elə qıtlıq oldu ki, xəlifənin atası və qızları aclıqdan Bağdada getdilər. Təfsilatı tarix kitablarında qeyd olunubdur).

58) (وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ) - **Yusifin qardaşları** (Misirə) **gəlib** (Yusifin) **hüzuruna daxil oldular.** (فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) - **(Yusif) onları tanıdı.** (Amma qardaşları Yusifi tanımadılar. Yusifin hüzuruna daxil olanda Yusifdən kənarda, ehtiyac sahiblərinin durduğu yerdə durdular. Yusifi sultan libasında görəndə xəyallarına gəldi ki, bəlkə də, bu Yusifdir. Lakin ondan çox uzun zaman öncə ayrıldıqlarından Yusifin məhv olduğunu zənn edib öldüyünə əmin

Yusif surəsi

وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ قَالَ اِثْنُونِي بِآخِ لَكُمْ مِنْ اَبْيَكُمْ ؕ اَلَا تَرَوْنَ اَنِّي اُفِي الْكَيْلَ وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرُبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاَنَا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

idilər. Yusif onları hüsuruna çağıranda onlar ibrani dilində danışdılar. Yusif də ibrani dilində onlara cavab verdi. Dedi: “Xəbər verin mənə, siz kimsiniz, işiniz, əməliniz nədir? Niyə bura gəlibsiz? Mən sizin barənizdə bədgümanam.” Dedilər: “Biz Şam əhlindənik, özümüz də heyvandarıq, bizdə də başqalarındakı kimi qıtlıq baş verdi. Ərzaqdan ötrü gəlmişik.” Yusif dedi: “Bəlkə casussunuz ki, gəlib mənim məmləkətimin gizlin işlərinə agah olasınız.” Dedilər: “Bu töhmətdən Allah-Təalaya pənah aparırıq. Biz hamımız bir atanın oğluyuq, atamız bir qoca kişidir, Allah-Təalanın peyğəmbərlərindəndir, adı da Yaqubdur.” Yusif dedi: “Neçə nəfər qardaşınız? Dedilər ki, 12 qardaş idik, biri həlak oldu.” Dedi: “Burada neçə nəfərsiniz?” Dedilər: “10 nəfərik.” Yusif dedi: “Bəs hanı 11-ci qardaşınız?” Dedilər: “O atamızın yanındadır. Ölən qardaşımıza görə onunla təsəlli tapır.” Dedi: “Sizin sözünüzün düz olduğuna kim şəhadət edə?” Dedilər: “Ey padşah, biz burada qəribik, bizi bir nəfər də tanıyan yoxdur.” Dedi: “Özünüzdən bir nəfəri mənim yanımda girov qoyun. Ondan sonra siz gedin. O biri qardaşınızı gətirin. Məlum olsun ki, siz doğru deyirsiniz, qoy o qardaşınız doğru olmanız barəsində atanızdan mənə xəbər gətirsin.” Yaqubun oğulları çarəsiz qalıb razı oldular, püşk atdılar, püşk Şəməməyə düşdü, onu Yusifin yanında qoyub getdilər, necə ki Allah-Təala bu ayədə xəbər verir).

59) (وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ) – (Yusif onların səfər ehtiyaclarını), **yüklərini hazırlayıb** (hər birinə bir yük ərzaq verdi), (قَالَ اِثْنُونِي بِآخِ لَكُمْ مِنْ اَبْيَكُمْ) – (onlara) **dedi:** (orada qalan) **atanızdan olan qardaşınız** (Bünyəmini) **mənim yanıma gətirin.** (اَلَا تَرَوْنَ اَنِّي اُفِي الْكَيْلَ) – **bəs baxıb görmürsünüz ki, mən ölçünü necə düz edib** (sizə və hər bir şəxsə dürüstlüklə ərzaq verirəm? Bir də orada olan qardaşınızdan ötrü sizə bir yük artıq ərzaq verdim). (وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ) – **mən qonaqpərvərlərin ən yaxşısıyam**, (necə ki görürsünüz, qonaq olduğunuza görə sizə çox ehtiram edirəm).

60) (فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ) – **əgər** (o biri qardaşınızı) **mənə gətirməsəniz**, (لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرُبُونِ) – **məndən sizə** (bir “kilə” - 40 litr) **ərzaq da yoxdur.** (Bir də mənim yanıma, məmləkətimə gəlib) **yaxınlaşmayın.**

61) (قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ) – **dedilər:** “**Onu atasından alıb gətirmək üçün çox çalışıb** (məkr, hiylə edərək). (وَاَنَا لَفَاعِلُونَ) – **həqiqətən**, (xəta və süstlük etməyib sənəin əmr etdiyini) **edərək.**”

Kəşfül-Həqayiq II

وَقَالَ لِفَتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَنَانًا نَّكَتُلَ وَنَأْتَا لَهُ لِحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ ۖ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ زُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا زُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَنَانًا وَنَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾

62) (Yusif ərzağı ölçən) **qulamla-rına dedi:** “Onların (ərzaq əvəzinə gətirdiyi) **şeyləri** (onlardan xəbərsiz) **yüklərinin içinə qoyun ki,** (lə’ləhüm yə’rəfūnəhā idā anqəlbəwā ilə əhli’hem) - (ümid edirəm ki, vətənlərinə), **ailələrinin yanına qayıdıb** (yüklərini açanda şeylərin onlara geri qaytarıldığını) **bilsinlər.** (lə’ləhüm yə’rəfūnəhā) - (və o vaxt da) **qayıdıb geri gələcəklərinə** (ümid edirəm).”

63) (Yusifin qardaşları) **qayıdıb atalarının yanına getdikdə,** (Yusiflə olan əhvalatı atalarına nəql edib Şəmunun orada qaldığını və Şəmunun oradan xilas olmasının Bünyaminin ora getməsinə bağlı olduğunu ona xəbər verdilər). **dedilər:** “**Ey bizim atamız,** (əgər Bünyamini bizimlə göndərməsən, bundan sonra Misir padşahı) **ərzağı bizə qadağan edəcək.** (fəzəslə məcəttə axənənə nəkətl) - **qardaşımız** (Bünyamini) **bizimlə göndər ki,** (onun səbəbinə ərzaq) **gətirək.** (və’ənnə lə ləhəfəzūn) - **həqiqətən, biz onu, əlbəttə, mühafizə edib** (sənə gətirərik).

64) (Yaqub) **dedi:** “**Necə ki bundan qabaq onun qardaşı Yusifi sizə etibar etdim, onu da sizə etibar edim?** (Etmirəm). (Yusifli aparanda da dediniz ki, biz onu qoruyuruq. Aparıb xəyanət edib tələf etdiniz. Ondan sonra Yaqub Allah-Təalaya təvəkkül edib dedi: (və’ənnə əz’əhmə rə’əhimin) - **ən yaxşı qoruyan Allah-Təaladır.** (Ümidim budur ki, Bünyamini mühafizə edib iki günahı mənə yükləməsin).

65) (Misirdən gətirdikləri) **yüklərini açdıqda,** (və’ənnə fətvəhəvə mətə’əhüm) - (ərzaq əvəzinə apardıqları) **şeylərinin** (yük içində) **onlara qaytarıldığını gördülər.** (və’ənnə fətvəhəvə mətə’əhüm) - **dedilər:** “**Bizim atamız, bundan artıq nə istəyirik?** (Misir padşahı bizə hədiyyə edib ərzaq əvəzinə apardığımız) **şeylərimizi bizə geri qaytarıbdır.** (Bundan artıq nə ehsan olar?) - (və’ənnə əh’ənnə) - (bu şeyləri yenidən aparıb) **ailəmizdən ötrü ərzaq alıb gətirərik.** (və’ənnə fətvəhəvə mətə’əhüm) - **qardaşımız** (Bünyamini) **də qoruyuruq.** (və’ənnə fətvəhəvə mətə’əhüm) - (Bünyamini apardığımız üçün) **bir dəvə yükü ərzaq da artıq** (alırıq). (və’ənnə fətvəhəvə mətə’əhüm) - **bu** (gətirdiyimiz) **isə az olan ərzaqdır,** (bizə kifayət etməz. Əgər

Yusif surəsi

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

Bünyamini aparsaq, ondan ötrü də böyük ərzaq alarıq. O vaxt da bizə kifayət edər.”

(66) – (Yaqub oğullarına xitab edib) dedi: **“Düşməni sizi əhatə edib** (məğlub, ya da həlak olmanız) **istisna, onu mənə gətirəcəyinizə dair Allah-Təalaya and içib mənə söz vermədikcə, (Bünyamini) heç vaxt sizinlə göndərmərəm,** (çünki sizə etibarım yoxdur. Ancaq o zaman mənim sizə bir etirazım olmayıb sizdən narazı olmaram. Yaqubun oğulları hətta imkansız da olsa, Bünyamini mühafizə edib qaytarıb gətirməyə and içdilər. Yaqub da onlara Bünyamini aparmağa izin verdi). **– (Yaqubun oğulları Bünyamini qaytarıb gətirəcəklərinə) and içib, atalarına söz verdilər.** (Yaqub) dedi: **“Allah-Təala bizim bu sözlərimizə (mənə söz vermənizə) şahid, (vəkil və** agahdır. Kim müxalifət etsə, Allah-Təala ona əzab edər.” Yaqubun oğulları gözəl və qədd-qamətli olduqlarından xalq arasında məşhur olan gözdəymədən çəkinib Misirə daxil olanda onlara hamısının bir qapıdan daxil olmalarını qadağan edib ayrı-ayrı qapılardan daxil olmalarını* əmr etdi. Necə ki sıradaki ayədə xəbər verir).

(**Qeyd: Yaqubun Misirə ilk dəfə gedəndə oğullarına bu vəsiyyəti əmr etməyib, ikinci dəfə əmr etməsinin səbəbi Yaqubun oğullarının ilk dəfə Misirə gedəndə camaat tərəfindən tanınmayıb, ikinci dəfə Yusifin mərhəmətiylə tanınmaları idi.*

(67) – (Yaqub oğullarına vəsiyyət edib) dedi: **“Ey mənim oğullarım, (Misirə daxil olanda) hamınız (bir yerdə) bir qapıdan daxil olmayın, bəlkə, ayrı-ayrı qapılardan (hər iki-üçünüz bir qapıdan) daxil olun.** (Ta ki sizə göz dəyməsin). **وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ** – (mənim oğullarım, mənim bu vəsiyyətimdə mən heç bir şeyin barəsində) **Allah-Təalanın (təqdirini) sizdən dəf edə bilmərəm, (əgər Allah-Təala tərəfindən sizə bir zərər, hökm olunmuş olsa, mənim bu tədbirim o zərəri sizdən dəf edə bilməz, lakin sizi sevdiyimdən özümə təsəlli verməkdən ötrü sizə bu vəsiyyəti edirəm).** **– (hər bir) hökm ancaq (şəriksiz olan) Allah-Təalaya məxsusdur.** (Heç kim onun bəndələrinin haqqında olan hökm və iradəsini dəf edə bilməz). **– mən də (hər bir işimdə, o cümlədən bu vəsiyyətimdə Allah-Təalaya təvəkkül etmişəm. Hər bir təvəkkül edən də gərək ancaq Allah-Təalaya təvəkkül edib (ondan başqasına təvəkkül etməsin).”**

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٌ فِي نَفْسٍ يَغْفُوبَ قَضِيهَاً وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أُوِّىَ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

68) - (ey Məhəmməd), (Yaqubun oğulları Misirə çatıb) **atalarının əmr etdiyi kimi** (ora) **müxtəlif qapılardan daxil olduqda**, - (Yaqubun bu əmri) **Allah-Təalanın onlar haqqındakı təqdirini dəf etmədi**. (Hətta onlara oğurluq isnad edilib Misirdə rəzil oldular). **Ancaq** (Yaqub) **öz diləyini** (oğullarına məhəbbət və mehribanlıq izhar etməyi) **əda etməkdən ötrü** (ayrı-ayrı qapılardan daxil olmağı onlara əmr etdi). (وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) - **və həqiqətən**, (Yaqub) **biz ona öyrətdiyimiz üçün elm sahibiydi**. (və bu səbəbdən özü keçən ayədə hər bir hökmü Allah-Təalaya həvalə etdi), **lakin xalqın əksəriyyəti** (Yaqubun) **elminə agah olmayıb** (hər bir hökmü Allah-Təalaya həvalə etməirlər. Elə ki Yaqubun oğulları Yusifin hüsuruna getdilər, dedilər: “O qardaşımız ki, onu gətirməyi bizə əmr etmişdin, budur, gətirmişik.” Yusif dedi: “Çox gözəl iş görüb, xeyirə çatıbsınız və bu xeyiri mənim yanımda tapacaqsınız”, onlara ehtiram edib onlardan ötrü mənzillər təyin etdi, onlar da rahatlandılar. Ondan sonra onları öz mənzilinə qonaq dəvət edib, hər iki qardaşı bir süfrəyə əyləşdirdi. Bünyamin tək qalıb ağlayıb dedi: “Əgər mənim qardaşım Yusif həyatda olsaydı, mənimlə bir süfrədə əyləşərdi.” Yusif dedi: “Bu qardaşınız tək qaldı, onu özümlə süfrəyə əyləşdirərəm.” Özüylə əyləşdirib, yeməyi yeyib qurtarandan sonra dedi: “Siz qardaşlar hər ikiniz bir yerdə yatın, bu qardaşınız tək qaldığına görə mənim yanımda yatsın.” Yaqubun oğulları razı oldular. Lakin Rubin dedi: “Mən bu Misir vəzirinin belə rəftarına təəccüb edirəm.” Gecə olub Yusif Bünyamin ilə tək qaldıqda, soruşdu: “Sənin adın nədir?” Dedi: “Bünyamin.” Yusif dedi: “Ananın adı nədir?” Dedi: “Rahil”, dedi: “Sənin anabir qardaşın varmı?” Bünyamin dedi: “Bir qardaşım var idi, həlak oldu.” Yusif dedi: “Həlak olan qardaşının əvəzində mənim sənə qardaş olmağımı istəyərsənmi?” Bünyamin dedi: “Sənin kimi qardaşı kim tapa bilər, lakin Yaqub və Rahildən doğulmayıbsan.” Bu zaman Yusif daha özünü saxlaya bilməyib ağlayıb, Bünyamini qucaqlayıb dedi: “Qardaşın Yusif mənəm.” Hər ikisi ağlayıb bir yataqda uzanıb, sübhə kimi bir-birlərini qucaqlayıb iylədilər, necə ki gələn ayədə xəbər verir).

69) (وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أُوِّىَ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) - (Yaqubun oğulları) **Yusifin hüsuruna daxil olduqda**, (Yusif qardaşı Bünyamini) **öz yanına çəkib dedi: “Qardaşın (Yusif) mənəm**, (bu qardaşlarının bizim haqqımızda elədiyi pis) **əməllərə məhzun olma**. (Allah-Təala bizi çox yaxşı şəkildə bir məqama topladı, lakin mənim Yusif olduğumu qardaşlarına

Yusif surəsi

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيُّهَا الْعَبْرُ انْكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَقَبِلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾

bildirmə.” Elə ki Bünyamin qardaşı Yusifi tanıdı, bir daha səndən ayrılma deyin, Yusifdən möhkəm yapışdı. Yusif dedi: “Əgər burada qalsan, atamızın qəm-qüssəsi daha da artar və bir də gərək sənə bir böhtan atıb, o bəhanə ilə səni qardaşlarından alıb saxlayam.” Bünyamin dedi: “Necə məsləhət görürsən, elə də elə, mən səndən ayrılan deyiləm.” Bundan sonra Yusif padşahın su içdiyi camı Bünyaminin buğda çuvalının içinə qoydu, qardaşlarının da hər birinə xeyli buğda verib yola saldı. (Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

70) (فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ) - (Yusif qardaşlarının) **tədarükünü hazırlayıb** (çuvalarını buğda ilə doldurduqda, padşahın) **su camını qardaşı** (Bünyaminin) **yükünün içinə qoydu**. (Yola düşdülər). (ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيُّهَا الْعَبْرُ انْكُمْ لَسَارِقُونَ) – (onlar yola düşəndən sonra Yusif tərəfindən olan) **carçı** (arxalarınca onlara səslənib) **dedi: “Ey karvan əhli, (durun), siz oğrularsınız.”**

71) (قَالُوا وَقَبِلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ) - (Yusifin qardaşları onlara oğruluq isnad edilməsindən üzüylüb, carçıya) **dönüb dedilər: “Nə istəyirsiniz ki, axtarırsınız?”**

72) (قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ) – (Yusifin xidmətçiləri) **dedilər: “Padşahın su camını** (itirmişik, onu) **axtarırıq,** (وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ) - **kim o camı (götürüb) versə, ondan ötrü** (müjdə), **bir dəvə yükü də ərzaq vardır. Mən (carçı) o şəxsə bu ərzağı verməyə zəminəm.”**

73) (قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ) – (Yaqubun oğulları təəccüblənib) **dedilər: “And olsun Allah-Təalaya, siz özünüz* bilirsiniz ki, (Misir) torpağında fəsad törətməkdən ötrü gəlməmişik və heç vaxt da oğru olmayıb** (belə çirkin əmələ yönəlməmişik. İndi necə ola bilər ki, biz oğurluq edək?)”

(*Qeyd: Yaqubun oğulları iki dəfə Misirə gedib heç bir pis iş etmədiklərindən, xüsusən Yusifin xidmətçilərinin arasında namuslu və məsum olmaları ilə tanındıqlarından bu barədə də onların özlərinə istinad etdilər).

74) (قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ) - (Yusifin xidmətçiləri) **dedilər: “Əgər yalançı olub** (oğruluq etdiyiniz aşkar olsa, o oğrunun) **cəzası nədir?”** (Yusifin xidmətçilərinin bu sualı verməkdə məqsədi onların öz şəriətləriylə onlara cavab və cəza vermək idi ki, Bünyamini tutub saxlayanda bir şey deyər bilməsinlər. Xidmətçilər Yusifin təlimiylə onlara belə dedilər. Hz. İbrahimin

Kəşfül-Həqayiq II

قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ
وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ
إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

şəriətində oğurladığı şeyə qarşılıq oğrunun cəzası onu bir il zorla saxlayıb işlətmək idi və bu səbəbdən Yusif Bünyamini saxlamaqdan ötrü belə tədbir gördü).

75) (قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ) – (Yaqubun oğulları özlərinə arxayın olduqlarına görə, cəsarətlə belə cavab verib) **dedilər: “Kimin yükündən tapılsa,** (o oğurluğun) **cəzası o şəxsin özünü** (tutub işlətməkdir). **فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي** – (oğrudan başqası yox, ancaq özü öz günahının cəzasını çəkər) **və biz zalım** (oğurlara) **belə cəza verib** (oğurlanan şeyin əvəzində onların özünü tutub işlədərik.” Bu danışiqdan sonra onları qaytarıb Yusifin yanına apardılar. Yusif qardaşı Bünyaminin yükündən qabaq digərlərinin yükünü axtarıb bir şey tapılmayanda, Bünyaminin yükünü axtarmaqdan vaz keçib dedi: “Onu axtarmaq lazım deyil, sizdə yoxdur.” Qardaşlar dedilər: “Lakin arxayın olmaqdan ötrü gərək Bünyaminin də yükünü axtarasan.” Axtarıb camı onun yükündən tapdılar. Yaqubun oğulları xəcalət çəkib, qəzəblərindən az qaldılar ki, ölsünlər, necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

76) - (فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ) (Bünyaminin) **yükündən qabaq o biri qardaşlarının yüklərini axtarmağa başladı.** (Onların yükündən cam çıxmayıb ondan sonra qardaşı Bünyaminin yükünü axtarıb) **camı onun yükündən** (tapıb) **çıxartdı.** (كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ) – (ey Məhəmməd), **Yusif qardaşı** (Bünyamini Misir) **padşahının qanunuyla tutmaq istəməyib, ancaq Allah-Təalanın tədbirini** (istədiyindən, biz qardaşlarının istəyi və Hz. İbrahimin şəriətinə əsasən Bünyamini tutub saxlama) **tədbirini Yusifə öyrətdik.** (Misir padşahının qanunu oğurlanan şeyin ikiqat qiymətini oğrudan almaq idi). (نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ) – (ey Məhəmməd, Yusifin elmdəki dərəcəsini artırdığımız kimi) **kimi istəsək, onun dərəcəsini artırırıq.** (Lakin elmdə müxtəlif dərəcələr vardır), **hər bir elm sahibinin üstündə başqa bir** (elm sahibi) **var.** (Hamısının da üstündə Allah-Təala var. Cam Bünyaminin yükündən çıxdıqda, qardaşları xəcalət çəkib, başlarını aşağı salıb dedilər: “Ey Rahil oğulları, bu nə işdir? Bizi rəzil edib üzümüzü qara elədiniz. Həmişə sizdən bizə bəla yetişir.” Bünyamin dedi: “Bəla sizdən bizə yetişibdir, qardaşımı aparıb həlak elədiniz, mənəm bu camdan xəbərim yoxdur. İlk dəfə Misirdən qayıdanda Misirə apardığınız malları sizin yükünüzə kim qoyubsa, bu camı da mənəm yükümə o şəxs qoyubdur. Yəni siz də o şeyləri oğurlamışdınız.” Ondən sonra bir-birlərinə

Yusif surəsi

قَالُوا إِن يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُنْذِرْهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

dedilər: “Oğurluq bunların köhnə sənətləridir, bunun qardaşı Yusif də oğurluq etmişdi.” Bu əhvalat belə olmuşdu: Yusif uşaqkən əmisinin yanında olurdu, bir qədər böyüyəndən sonra Yaquub onu əmisindən almaq istəyəndə əmisi razı olmadı. İshaqdan yadigar qalan bir kəməri onun libasının altından belinə bağladı. Yaquub Yusifi aparandan sonra gedib Yaquba dedi ki, o, oğurluq edibdir. Kəmər tapılanda Yusifi aparıb etdiyi oğurluğun əvəzində onu yanında saxladı. Qardaşları bu əhvalata əsasən Yusifə oğurluq isnad edib, tənə etdilər. Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

77) (قَالُوا إِن يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ) – (bir-birilərinə) **dedilər: “Əgər bu (Bünyamin) oğurluq edibsə də, (ona eyib deyil), çünki bunun qardaşı (Yusif də) bundan qabaq oğurluq etmişdi.”** فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُنْذِرْهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ) – **Yusif (oğurluq isnadını eşidib), onu içində gizlədib, onlara izhar etməyib (ürəyində) dedi: “Sizin (oğurluqdakı) məqamınız daha yamandır, (hansı ki məni oğurlayıb satmışdınız), Allah-Təala (mənə və qardaşıma) aid etdiyiniz sözlərdən agahdır.”** (Elə ki, oğurluqları məlum oldu, Yusif dedi: “Mən sizə əvvəlcə də demişdim ki, siz oğru və casuslara bənzəyirsiniz, siz inkar etmişdiniz, indi mənim fərasətimi gördünüz?” Ondan sonra baxıcısını çağıraraq dedi: “Bu camdan bunların əməllərini soruş, bunların əməllərini xəbər versin.” Baxıcı dırnağıyla cama vurub, ona qulaq asıb dedi: “Cam deyir ki, bu oğurluq onların ilk əməli deyil. Bəlkə bundan qabaq da bir cavanı oğurlayıb satıblar.” Yusif dedi: “Soruş gör, başqa nə əməlləri var.” Baxıcı yenə dırnağıyla cama vurub, ona qulaq asıb dedi: “Ey vəzir, cam deyir ki, bunların qardaşımızı qurd yeyib həlak oldu sözü yalandır.” Qardaşları bir qərrib yerdə salamatdır, çox keçməz ki, peyda olub onlara etdikləri əməllərini xəbər verir. Ey vəzir, cam yenə deyir ki, yer üzündə bunlardan daha yalançı biri yoxdur, atalarına da yalan deyiblər. O yalandan tövbə etməyib, Allah-Təala da onları bağışlamayıbdır. Bunların atasına da nə müsibət üz veribsə, bunların yaman əməllərinin səbəbinə olubdur. Heç vaxt ataları bunlardan razı olmayıbdır.” Yusifin qardaşları baxıb gördülər ki, cam onları rüsvay edib, hər bir elədiyi əməllərini bəyan edəcəkdir. Gəlib Yusifin başından və ayaqlarından öpüb dedilər: “Səni Allah-Təalaya and veririk, bundan artıq camdan heç nə soruşma.” Ondan sonra Yusif dedi: “Siz gedin, gərək, Bünyamin öz əməlinin cəzasına görə burada qalsın.” Onlar dedilər: “Ey vəzir, atamız qoca bir kişidir, ona vəd etmiş ki, gərək Bünyamini aparaq.” Yusif razı olmadı, arada çox söz-söhbət oldu. Rubin qəzəblənib qardaşlarına dedi: “Misirin neçə bazarı var?” Dedilər: “10”. Dedi: “Ya siz 9 nəfər bazarları qoruyun, mən təkə padşahın

Kəşfül-Həqayiq II

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبَا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرِيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعًا عَنْدَهُ إِنَّا إِذَا لَطَالِمُونَ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ

özünün və qoşununun qarşısında durum, ya da siz padşahın qarşısında durun, mən təkcə bazarları qoruyum.” Ondan sonra dedi: “Ey vəzir, qardaşımızı bizə ver, yoxsa burada elə səs-küy salar ki, Misirdə olan hamilə qadınların hamısı uşaqlarını salarlar.” Bu sözü deyərəkən tükləri tikan kimi olmuşdu. Yusifin yanında oğlu Mişa durmuşdu. Oğluna işarə etdi ki, get Rubinin yanında dayanıb əlini onun bədəninə vur ki, qəzəbi soyusun. Yaqubun oğulları qəzəblənəndə qardaşlarından birinin əli onlara dəysəydi, sakitləşərdilər. Mişa gedib Rubinin xəbəri olmadan əlini onun bədəninə vurdu, Rubin də sakitləşdi. Rubin dedi: “Yəqin burada da Yaqubun nəslindən biri var.” Ondan sonra yenə Yusif Bünyamini saxlamaqda ısrar etdi. Rubin təkrar qəzəblənəndə Yusif Rubinin qollarından yapışdı, götürüb onu yerə çırpdı. Dedi: “Siz yəhudilər özünüzdən qüvvətli şəxs tanımırsınız.” Yusifdə bu qüvvəti görəndə hamısı zəlil olub, Bünyaminə görə başladılar Yusifə yalvarmağa. Necə ki ayədə buyurur).

78) (قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبَا شَيْخًا كَبِيرًا) - (Yusifə) dedilər: “Ey (Misirin) əzizi, həqiqətən, (Bünyaminin) çox qoca (və hörmətli) bir atası var. (فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ) – (onu burax atasının yanına getsin), onun əvəzinə bizdən birini tutub saxla. (اِنَّا نَرِيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) - həqiqətən, biz sənin yaxşı əməl sahiblərlərdən olduğunı görürük. (Bizə yaxşılıq edib, onu azad et).”

79) (قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعًا عَنْدَهُ) - (Yusif) dedi: “Allah-Təalaya pənah aparıram, (yox, heç vaxt olmaz, sizin öz fitvanıza görə, gərək mən o şəxsi tutub saxlayam ki, cam onun yükündən tapılıb). Malımızı kimdə tapmışıqsa, ancaq onu tutub saxlayacağıq. (اِنَّا إِذَا لَطَالِمُونَ) – (başqasını tutub saxlasaq), həqiqətən, zalımlardan olarıq.”

80) (فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ) - (Bünyamini Yusifdən almaqdan) ümidlərini kəsdikdə, (خَلَصُوا نَجِيًّا) – kənara çəkilib, (bir-birləri ilə) gizli (məşvərət edib) dedilər: “Bu nə bələdir bizə gəldi? Bu padşah heç kimə etmədiyini bizə etdi, bəlkə, bunun Yusifin əhvalatından xəbəri var? Bunun bizimlə bu cür rəftar etməsi çox təəccüblüdür.” Yəhuda dedi: “Məncə bu elə Yusifin özüdür.” Dedilər: “Yusif necə gəlib belə məqama çatdı? İndi nə çarə edək? Biz atamıza vəd etmişik ki, Bünyamini aparaq. Bu vəzir də onu verən deyil. Böyük bəlaya düşdük. Əgər ona desək ki, Bünyamini etdiyi oğurluğa görə saxlayıblar, atamız bizim bu sözümüzü qəbul etməz.” (قَالَ كَبِيرُهُمْ) - onların böyükləri (Rubin) dedi: “Bəs atanızın (Bünyamini qaytarasınız deyə) sizə Allah-Təalaya and içdirib əhd

Yusif surəsi

وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ ۖ فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٠﴾ اِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ ۖ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿٨١﴾ وَسُئِلَ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۚ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

aldığımı bilmirsiniz?” (وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ) - və bundan qabaq Yusif haqqında elədiyiniz təqsiri (bilmirsiniz? Bu şəkildə necə qayıdıb atamızın yanına gedək?) (فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي) - atam mənə izin verib yanına çağırana qədər mən əsla (Misir) torpağından çıxmaram, (أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي) - ya da Allah-Təala (qardaşımı mənə qaytarmaq barəsində) bir hökm verməyəənə qədər (Misirdən ayrılmaram). (وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ) - Allah-Təala hökm edənlərin yaxşısıdır. (Çünki ədalət üzrə hökm edər).

81) (اِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ) - indi siz qayıdıb atanızın yanına gedin, (فَقُولُوا يَا) - deyin ki, həqiqətən, oğlun (Bünyamin) oğurluq etdi. (Bu səbəbdən Misir padşahı onu tutub saxladı). (وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا) - biz ancaq bildiyimizə şəhadət etdik. (Gözümüzlə gördük ki, camı onun yükündən çıxartdılar). (وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ) - (zahirdə biz camın onun yükündən çıxdığını gördük), amma işin batınına mühafiz deyilik. (yəni həqiqətən Bünyamin oğurluq edib, yoxsa hiylə ilə camı onun yükünə qoyublar, bunu bilmirik).

82) (وَسُئِلَ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا) - ey ata, içində olduğumuz (Misir) şəhərinin (əhlinə adam göndərib) bu əhvalatı soruş. (وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا) - və içində gəldiyimiz karvanın (əhlindən də soruş). (وَأِنَّا لَصَادِقُونَ) - həqiqətən, biz (bu sözü müzdə) doğruyuq. (Rubin bu sözləri qardaşlarına öyrədib, onları Kənana yola salıb, özü Misirdə qaldı. Qardaşları gedib Bünyaminin əhvalatını atalarına nəql etdilər. Ataları onların sözlərini qəbul etməyib rədd etdi).

83) (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا) - (Yaqub) dedi: “Xeyr, (dediyiniz kimi deyil, Bünyamin oğurluq edən deyildir). Bəlkə, nəfsiniz (etdiyiniz) bu işi sizə gözəl göstərdi. (Misirdə qardaşınıza oğurluq isnad edib, dünya mənfəəti qazandınız, əgər siz deməsəydiniz, Misir padşahı haradan bilərdi ki, oğurluq əvəzinə oğrunu tutub saxlamaq lazımdır? Bunlar hamısı sizin hiylənizdir. Bundan qabaq Yusifə hiylə etdiniz, indi də qardaşına). (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ) - indi mənə gözəl səbir etmək (lazımdır ki, heç kimdən şikayət etməyim). (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي) - Allah-Təaladan ümidim budur ki, onların hamısını (Yusifi, Bünyamini, Rubini) mənə yetirib (məni bu qəm-qüssədən xilas etsin). (إِنَّهُ هُوَ) - həqiqətən, Allah-Təala (mənim hüzn və qüssəmdən) agahdır. Öz hikməti üzrə (məni bu bəlalara düçar edibdir).

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسُفَآيَبُضْتُ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُوْنَا تَذْكُرُ يَوْسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِيَّ وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَاعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يَوْسُفَ وَآخِيهِ وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾

84) - (Yaqub oğullarının sözlərindən xoşlanmadığından) **onlardan üz döndərib**, (وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسُفَ) - **dedi: “Heyif Yusifə**, (hüzn və qəmim artdı), (وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ) - (oğullarına olan) **qəzəbini**, (Yusif üçün olan) **hüznünü içində saxlayıb** (ağlamaqdan) **gözləri ağardı**.

85) - (قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُوْنَا تَذْكُرُ يَوْسُفَ) - (oğulları) **dedilər: “(Ey ata), and olsun Allah-Təlalaya Yusifi yad etməkdən**, (onun məhəbbətindən) **kənar ol**, (حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا) - **yoxsa** (Yusif yad etməkdən) **ağlını itirər**, (أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ) - **ya da həlak olub önlərdən olarsan.”**

86) - (قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِيَّ وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ) - **dedi: “(Mənim sizə bir şikayətim yoxdur)**, **həqiqətən, mən şiddətli qəm və hüznümü ancaq Allah-Təlalaya ərz edib** (Ondan başqasına şikayət edən deyiləm). (وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) - **mən sizin bilmədiyinizə, Allah-Təalanın** (lütf və rəhmətinə) **agaham**, (əlbəttə, məndən ötrü bir nicat olacaqdır).

87) - (يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يَوْسُفَ وَآخِيهِ) - (Yaqub Yusifin həyatından ümid-siz olmayıb oğullarına onu axtarmağı əmr edib deyir:) **ey mənim oğullarım**, (مِيسِرَ) **gedib Yusif və qardaşı** (Bünyamini) **axtarıb** (bir xəbər alın). (وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ) - **Allah-Təalanın qəm və qüssə açan fərəhindən ümidinizi kəsməyin**. (إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ) - **həqiqətən, kafir camaatdan başqası Allah-Təalanın nicat və (rəhmətindən) ümidini kəsməz.”**

88) - (فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ) - (Yaqubun oğulları qayıdıb üçüncü dəfə Misirə getdilər. Yusifin) **hüzuruna daxil olduqda**, (قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ) - **dedilər: “Ey (Misirin) vəzir**, (مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ) - (aqlığın şiddətindən) **bizə və ailəmizə zəiflik üz verdi**. (وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ) - **az** (və əskik) **olan malla gəlmişik**, (hansı ki o malı alan şəxs gərək bizə güzəşt edib onu qəbul etsin). (فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ) - **bizə bundan qabaq verdiyin kimi ərzağı ölçü ilə düz verib** (bəxş elə). (وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا) - **bizə lütf edib**, (az olan məbləğə çox ərzaq ver). (إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ) - **həqiqətən, Allah-Təala lütf edənlərə mükafat verər**. (Yusif bu mətləbi eşidəndə daha özünü saxlaya bilməyib dedi: “Ey Yaqubun oğulları, lütf edib güzəşt etmək yaxşı, gözəl şeydirmi? Bəs siz niyə Yusifə güzəşt etmədiniz? Halbuki heç bir günahın sahibi də deyildi.”)

Yusif surəsi

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ
أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾
قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَثَرُكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَعْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ
وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

89) (Yusif) dedi: **“Cahilkən Yusifə etdiyiniz əməllərin qəbahətini bilib** (ondan tövbə etdinizmi? Yusifin ucalığını buradan bilmək olur. Belə bir məqamda, özü də iqtidar sahibi olub, ona zülm edən qardaşları da onun hüsurunda durduğu halda, gərək onlara qəzəblənib, intiqam alaydı. Onun əvəzinə gör onlara nə deyir: deyirsiniz ki, Yusifə etdiyiniz zülmü cəhalətdən edibsiniz, bəs belə qəbih əməldən tövbə edib Allah-Təalaya döndünüzmü? Çünki hər bir qəbih əməldən tövbə etmək lazımdır. Bundan artıq nə güzəşt etmək olar? Şəfqət və lütfün son mərtəbəsidir. Yusifin qardaşları ondan bu sözləri eşidəndən sonra bildilər ki, bu Yusifdir).

90) (قَالَ أَنَا) - dedilər: **“Həqiqətən, sən Yusifsənmi? (يُوسُفُ) - dedi: bəli mən Yusifəm. Bu da mənim qardaşım (بُنْيَا- mindir, məndən ayrıldığından narahat idi). (قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا) - həqiqətən, Allah-Təala bizə lütf edib (nemətlərini tamam edib, bizi sağ-salamat bir yerə topladı). (إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ) - həqiqətən, kim ki, Allah-Təaladan qorxub, hər bir möhnətə səbir etsə, (necə ki mən səbir etdim), (فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ) - həqiqətən, Allah-Təala (səbir edib) yaxşı əməl edənlərin əcrini zay etməz.**

91) (قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَثَرُكَ اللَّهُ عَلَيْنَا) - (qardaşları) dedilər: **Allah-Təalaya and olsun, həqiqətən, Allah səni (səbir, təqva və gözəl əməllər səbəbinə) bizə üstün edib, (səltənət sahibi etdi). (وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ) - həqiqətən, (Allah-Təaladan qorxmayıb, pis əməl edib, qəsdən) günahkar olduğumuz üçün (Allah-Təala bizi zəlil edib səni əziz, hörmətli etdi).**

92) (يُغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ) - (Yusif) dedi: **“Bugünkü gündə mənim tərəfimdən sizə heç bir məzəmmət və töhmət yoxdur. Allah-Təala sizi bağışlayar. (وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ) - rəhm edənlərin ən mərhəmətlisi Allah-Təaladır. (Daha bundan artıq nə mərhəmət ola bilər? Onu öldürməyə çalışan qardaşlarını məzəmmət də etməyib, onlardan ötrü Allah-Təaladan bağışlanma diləyir. Hz. Peyğəmbər Məkkəni fəth edib ora daxil olanda onun qətlinə əmr verən Qüreyş əyanları qorxularından Kəbənin içinə sığındılar. Hz. Peyğəmbər gedib Kəbənin qapısının iki tərəfindən tutub dedi: “Nə düşünürsünüz, sizə nə edəcəyəm?” Dedilər: “Yaxşılıq edəcəyini güman edirik, kərim (möhtərəm) qardaş və kərim olan qardaş oğlusən, indi bizdən qüdrətlisən, günahımızdan keç.” Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Mən sizə o sözü deyirəm ki, qardaşım**

Kəşfül-Həqayiq II

اَذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَالْقَوُةُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَأَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا

Yusif qardaşlarına demişdi: “Bugünkü gündə sizə heç bir məzəmmət yoxdur, Allah-Təala sizi bağışlayar, gedin, mən sizi azad etdim.” (Əhməd bin Hənbəl, Müsnəd, 3/183; IV/396; V/220) Yusifin qardaşları onu tanıdıqdan sonra Yusif onları yenə yeməyə dəvət etdikdə dedilər: “Daha bizi yeməyə çağırma, etdiyimiz əməllərə görə səndən utanırıq.” Yusif dedi: “Hərçənd mən Misirə hakim olmuşam, amma onlar mənə yenə ilk dəfə olduğu kimi baxıb deyirlər: “Allah-Təala bir qulamı belə böyük bir mərtəbəyə yetirməyə qadirdir,” -sizin bura gəlməyiniz və mənim qardaşım olmanız xalqa məlum olanda mən onların gözündə daha da böyüdüb belə deyərlər: “Bu Yusif İbrahimin övladıdır, belə qardaşları var, sizin səbəbinizə mən xalqın gözündə daha da yüksələrəm.” Bəli, insaf sahibindən belə sözlər meydana gələr).

93) (اَذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا) – (ondan sonra Yusif qardaşlarını çağırır) **dedi:** “Gəlin mənim bu köynəyimi aparın (atamın yanına). (فَالْقَوُةُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ) - köynəyimi atamın üzünə salın ki, gözləri yenidən görsün. (وَأَتُونِي) - köynəyimi atamın üzünə salın ki, gözləri yenidən görsün. (بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ) - ondan sonra (atam Yaqubla və) **bütün ailənizlə** (birlikdə) **yanıma gəlin.** (Yəhuda dedi: “Birinci dəfə qanlı köynəyi mən aparıb, atamı məhzun və qəmgin etmişəm, indi yenə bu köynəyi mən aparıb atamı şad edəcəyəm.” Köynəyi götürüb yola düşdü).

94) (وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ) - (Yusifin köynəyi ilə birlikdə) **karvan** (Misirdən) **çıxdıqda,** (قَالَ أَبُوهُمْ) - **ataları** (Yaqub Kənanda olan nəvələrinə və camaata) **dedi:** “**Əgər mən ağılsız saymasanız, həqiqətən, mən Yusifin iyini** (ətrini) **alıram,** (Yusifin ətri gəlir).”*

(**Qeyd: Eşq və məhəbbət aləmi ayrı aləmdir, onu eşqə düşənlər bilirlər, aşiq nəinki Misirdən, hətta məğribdən məşriqə məşuqəsinin iyini duyar. Necə ki Məcnun uca dağların arxasında oturub deyirdi: “Ey Nəcdin dağları, mənimlə məhəbbətimin arasında dayanmayın. Qoyun Leylinin ətri mənə gəlsin.” İstədilər ondan qan alsınlar, damarına neşlər vursunlar. Dedi: “O, Leylinin damarıdır, ora necə neşlər vurarsan?” Aşıqların qəribə əhvalatlarını sayıb qurtarmaq olmaz. Bir şəxs ki, Yusifin ayrılığı səbəbilə ağlamaqdan gözləri kor olsun, Yusifin köynəyinin iyini Misirdən çıxan karvandan alması təəccüblü deyil).*

95) (قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ) - (onlar Yusifi ölü zənn etdiklərindən) **dedilər:** “**And olsun Allah-Təalaya, sən** (Yusifi həmişə yad edib ona olan sevginin çoxluğundan) **köhnə xətəndə qalmısan.**

96) (فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ) – (Yusifin köynəyini gətirib) **müjdə verən** (Yəhuda) **gəldikdə,** (أَلْقِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا) – (Yusifin köynəyini atası Yaqubun) **üzünə**

Yusif surəsi

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

saldı, (Yaqubun) gözləri dərhal açıldı. (قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) - (Yaqub) dedi: **bəs mən sizə demədim ki, həqiqətən, sizin bilmədiyinizi mən bilirəm**, (mənim Yusifim həyatdadır Allah-Təala bizi bir yerə gətirəcəkdir. Hz. Yaqub səhər namazından sonra belə deyirdi: “İlahi, Yusifi mənə bağışlayıb məni Yusifə qovuşdur.” Axırda Allah-Təala onun duasını qəbul edib onu Yusifə qovuşdurdu. Övladını da bağışladı. Nə gözəl deyir şair:

*Səhərdə gül kimi baş aç, təzərrö eylə məbudə,
Duayi-sübh baidir, kilidi babi-maqsuda*

(Səhər gül kimi açılıb tanrıya yalvar, sübh duası məqsəd qapısının kilidinin açılmasına səbəbdir).

Ondan sonra Yusifin digər qardaşları da gəlib arxadan yetişdilər).

97) (قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ) (Yaqubun övladı atalarının yanına yığışıb) **dedilər: “Ey bizim atamız, (bizim Yusif barəsində etdiyimiz) günahlardan ötrü Allahdan bağışlanmamızı dilə. Həqiqətən, biz günahkar olduq.”**

98) – (قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) – (Yaqub) **dedi: (tezliklə Yusiflə görüşəndən sonra) sizdən ötrü öz rəbbimdən bağışlanma diləyəcəm. Həqiqətən, mənim rəbbim (tövbə edənləri) bağışlayıb rəhm edəndir.** (Yəhuda köynəyi atası Yaqubun üzünə salıb gözləri açıldıqda, Yəhuda dedi: “Ey ata, Misirin ixtiyar sahibi və vəziri sənin oğlun Yusifdir.” Yaqub dedi: “Mənə səltənət lazım deyil. Yusifi hansı dində qoyub gəlibsən?” Dedi: “Atası İbrahimin dinində.” Dedi: “İndi Allahın neməti tamam oldu.” Yəhuda dedi: “Oğlun Yusif səfər tədarükü və 200 heyvanı bizi nəql etməkdən ötrü göndərirdir. Özün və bütün ailən gərək Misirə gedəsiniz.” Yaqub əmr etdi ki, getməkdən ötrü tədarük görsünlər. Kənandan çıxıb Misirə yola düşdülər. Yaqub Misirə yaxınlaşdıqca Yusifə olan həsrəti, şövqü daha da artırdı. Misirə yaxınlaşanda Yusifə xəbər verdilər ki, atan gəldi. 3 min nəfərlə atasını qarşılamağa çıxıb səhrada düzüldülər. Yaqub bir təpənin üstünə çıxıb səhranın bəzəkli süvarilərlə dolu olduğunu gördü. Yəhudaya söykəni baxdığı halda, təəccüblə onlara baxıb dedi: “Ey Yəhuda, bu, Misir fironununudur?” Yəhuda dedi: “Oğlun Yusifindir.” Bir-birlərinə yaxınlaşıb qarşılaşanda Yaqub dedi: “Salam olsun sənə ey hüzn və qəmləri dağıdan Yusif”, ondan sonra qucaqlaşdı, fərəh və sevincdən ağladılar. Ondan sonra istirahət etməkdən ötrü Yusifin əmri ilə səhrada qurulan çadırlara daxil oldular. Necə ki Allah-Təala gələn ayədə xəbər verir, Yaqub Misirə daxil olanda kişi, qadın bütün ailəsi 72 nəfər idi. Yaqubun Misirə

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ أَمِينٌ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿١٠١﴾

gəlməsindən 216 il sonra Yaqubun Levi adlı oğlunun nəslindən olan Hz. Musa bəni-İsraili götürüb Misirdən çıxanda bəni-İsrail əhalisinin sayı bunun 4 qatı qədər idi. Allah-Təala İbrahimə verdiyi vədini - sənin övladlarını səmadakı ulduzlar qədər edəcəyəm, sözünü yerinə yetirdi).

99) (فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ) – (səhrada qurulan çadırlarda Yaqub və nəsl) **Yusifin hüzuruna daxil olduqda**, (أَوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ) – (Yusif) **ata-anasını qucaqlayıb**, (çadırlarda rahatlandılar). (وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ أَمِينٌ) – (ondan sonra) **dedi: “İnşallah hər bir cəhətdən arxayın olduğunuz halda, Misirə daxil olun.”**

100) (وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ) – (Misirə daxil olandan sonra Yusif) **ata-anasına** (izzət və hörmət edib) **onları uca taxt üstündə oturtdu**. (وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا) - **hamısı** (məclisdə oturandan sonra 11 qardaşı, atası və anası ehtiram göstərib) **ona səcdə etdilər**. (وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ) - (Yusif) **dedi: “Ey ata, budur mənim yuxumun yozumu, hansı ki bundan qabaq (uşaq vaxtı görmüşdüm).** (قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا) - **həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala (o yuxunu) həqiqət etdi.** (وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ) - **həqiqətən, rəbbim Allah-Təala məni zindandan çıxarmaqla mənə ehsan etdi, (الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي) - şeytan mənimlə qardaşlarımların arasına fəsad salandan sonra Allah-Təala (bizim aramızı düzəldib) sizi çöldən (Misirə) gətirdi.** (إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ) - **həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala istədiyi şeyi dəqiq edəndir, (أَنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ) - həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala hər bir şey agah və hikmət üzrə edəndir.**

101) (رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ) – (ondan sonra Yusif Allah-Təalanın ona verdiyi nemətləri sayıb dua edib dedi:) **“Ey mənim rəbbim, həqiqətən, sən mənə (Misir) mülkünü verdin.** (وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ) – (bəzi müşkül olan hikmətli) **kəlamların yozumunu mənə öyrətdin.** (فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - **səmaları və yeri yoxdan yaradan sənsən.** (أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) - **mənim dünya və axirətdə köməyim (və hər bir işimi idarə edən) sənsən.** (تَوَفَّنِي مُسْلِمًا) – (sənə itaət edib müvəhhid) **müsəlman olduğum halda məni vəfat etdir.** (وَالْحَقِّنِي) - **və məni axirətdə saleh olan bəndələrinə qovuşdur.** (بِالصَّالِحِينَ) - (Yaqub oğlu Yusifin zamanında Misirdə 44 il yaşayan sonra vəfat etdi. Yusif öz həkimlərinə əmr etdi, Yaqubun bədənini çürüyüb dağılmaqdan qorumaq üçün

Yusif surəsi

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾
وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ
لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

balzam yağıyla mumiyalayıb, 40 gün saxladılar. O dövrdə Misirdə tibb elmi inkişaf etmişdi, bədəni mumiyalamaq adət idi, lakin bu 40 gün çəkərdi. Ondan sonra Yaqubun öz vəsiyyətinə görə, onu aparıb Kənanda, babası Hz. İbrahimin və atası İshaqın yanında dəfn etdilər. Hz. Yusif atasından sonra 23 il yaşayıb, 110 yaşında öz rəbbinə qovuşdu. Onun bədənini də atası kimi balzam yağıyla mumiyaladılar, onu harda dəfn etmək üstündə Misir əhli ixtilaf etdi, hər kəs onu öz məhəlləsində dəfn etmək istəyirdi. Axırda birləşib bir mərmər sandığın içində Misirə daxil olan Nil çayının bir dərəsinin altında onu dəfn etdilər ki, su onun üstündən gəlib keçməklə Misir əhli bərəkət və mənfəət əldə edə bilsin. Hz. Musa Misirdən çıxanda həmin mərmər sandıqda olan Yusifin cəsədini çaydan çıxarıb, aparıb Kənanda ata-babalarının qəbrinin yanında dəfn etdi). (Mülk və həmd Allaha məxsusdur, O, hər bir şeyə qadir və müqəddəsdir).

102) (ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ) – (ey Məhəmməd, bu Yusif və qardaşlarının xəbəri) **qeyb xəbərlərindəndir. Sənə vəhy edib** (bildiririk). (وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ) – (ey Məhəmməd, Yusifin qardaşları onu quyuya atmaq üçün) **əlbir olub, məkr və hiylə etdiklərində, sən onların yanında deyildin**, (sən ki bu əhvalat olanda o zaman olmayıbsan və heç bir kitabda da oxumayıb, heç bir kimsədən də eşitməyihsən. Necə ki bu müşriklər özləri iqrar edirlər. Bəs belə bir gözəl qissəni belə fəsahtəli və bəlağətli Quran ayələrindən eşidib niyə iman etmirlər? Onlar küfr və inadlarında sabitqədəm olub şirkin zülməti onların qəlbinə bürüdüyündən Qurani-Şərifin açıq-aşkar ayələri onlara təsir etməyib imana daxil olmazlar. (ey Məhəmməd), əbəs yerə sən özünə zəhmət verib onların iman etməmələrini özünə dərd etmə).

103) (وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ) – (ey Məhəmməd), **hər nə qədər sən onların imana daxil olmalarını istəsən də, insanların əksəriyyəti** (küfr və inadlarında qalıb) **imana gələn deyillər**.

104) (وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ) – (ey Məhəmməd, sən Allah-Təalanın hökmünü (Qurani-Şərifini xalqa demək üçün) **onlardan bir əcr və mükafat istəmirsən**, (bəs niyə səndən qaçıb uzaqlaşırılar? Bəli, Allah-Təalanın sözlərinə qarşılıq əcr və mükafat istəmək insanların uzaqlaşmasına və müsəlmanlar arasında təfəriqəyə baisdir. İlahi, sən özün dərdlərə dərman et. (Ey şəfa verən Şafi və ey hər şeyə yetən Kafi). (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ) - **bu** (Quran) **ancaq cəmi aləmlərdən ötrü öyüd-nəsihətdir**. (Quranda elə bir söz yoxdur ki, ondan diksinib qaçsınlar).

Kəşfül-Həqayiq II

وَكَايْنِ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

105) (وَكَايْنِ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - səmalarda və yerdə necə çox əlamətlər var ki, (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə işarə edər). (يَمُرُونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ) - (o əlamətlərdən) yan keçib (onlara ibrət nəzəriylə baxmayıb) üz döndərirlər. (Ey Məhəmməd, o əlamətlərdən üz döndərəndən sonra səndən də üz döndərmələri təəccüblü deyil).

106) (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ) - insanların çoxu Allah-Təalaya ancaq şirk qoşaraq iman edirlər.*

(**Qeyd: Bu ayənin təsdiqi bizim zamanımızda görülür. Müsəlmanlar adlarını mömin qoyub özlərini Quran əhli sayırlar; amma özlərindən ötrü hər bir məqamda daşdan, kəsəkdən və ağacdən ziyarətgahlar düzəldib, özlərinə məbudlar seçib, onlardan ötrü heyvanlar kəsirlər ki, onlara yaxınlaşıb, ehtiyacları həll olsun. Halbuki Qurani-Şərifin hökmüylə heyvan Allah-Təaladan başqasının adıyla kəsilsə, o heyvanın əti haramdır. Bizim zamanımızda olan müsəlmanların əməlləri eyni bütpərəstlik əməlləridir. Ehtiyacım həll olsun deyə, filan yerə, ya filan daşa və ya filan qədəmgaha, ya filan imamzadəyə qurban nəzir etmək, ehtiyacları həll olandan sonra da bunun səbəbkarı olaraq Allah-Təalanı yox, daş-kəsək, ya da imamzadələri səbəb saymaq, onlar üçün heyvan kəsmək bu ayənin tənqid hədəfidir, bu varlıq aləmində Allah-Təaladan başqa, kim və nə olursa olsun, ehtiyacını onlardan istəmək şirk əlamətidir və o şəxs müşrikdir).*

(Yəni Allah-Təalaya iman gətirdiklərini və yaradıcının O olduğunu iqrar edirlər; amma Allah-Təaladan başqa şəxslərə yönəlib, onlardan yardım və şəfaət istəyirlər. Belə halda, özlərini mömin saysalar da, müşriklirlər).

107) (أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) - bəs (müşriklər) Allah-Təalanın əzabından bir bəlanın gəlib (onları yaxalamasından) amandadırlarmı? (أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) - ya da qiyamət gününün qəfildən, bixəbər olduqları halda, onlara gəlib Allah-Təalanın əzabının onları yaxalamasından amandadırlarmı?

108) (قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, bu (tövhid və imana dəvət etmək) mənim yolumdur, (bundan başqa mənim yolum yoxdur). (أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي) - mən özüm və mənə təbə olanlar açıq-aşkar dəlil, sübutla sizi Allah-Təala tərəfinə dəvət edirik. (وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ) - Allah-Təala şirk və nöqsandan pak və müqəddəsdir. Mən də müşriklərdən deyiləm.

Yusif surəsi

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

109) – (ey Məhəmməd, bu müşriklər sənə deyirlər: “ey Məhəmməd, əgər Allah-Təala peyğəmbər göndərmək istəsə, gərək mələk göndərsin.” Onların dediyi kimi deyil. Ey Məhəmməd), **səndən qabaq da o məmləkətlərin əhlindən vəhy etdiyimiz neçə kişi peyğəmbərlər göndərmişdik**, (أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ) – bəs bu kafir və müşriklər yer üzündə seyr edib onlardan qabaq keçən ümmətlərin aqibətlərinin necə olduğuna baxıb (fikir vermirlər?) (مِنْ قَبْلِهِمْ) – (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ) – müttəqi olub (şirki tərkd edənlərdən) ötrü əlbəttə axirət evi yaxşıdır. Şirki tərkd edib tövhidə etiqad etmək üçün düşünməzsizmi?

110) – (ey Məhəmməd, səndən qabaq göndərilən) **peyğəmbərlər** (dəvət etdikləri qövlərinin imanlarından) **ümidlərini kəsdikdə**, (وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا) – **və biləndə ki**, (qövləri) **onları təkzib edib** (sözlərini qəbul etməyəcəkdir), (جَاءَهُمْ نَصْرُنَا) – (o vaxt) **bizim köməyimiz onlara gəlib** (qövlərinə əzab göndərdik). (فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ) – (peyğəmbərlərin qövlərinə əzab nazil olan zaman) **istədiyimiz şəxsə** (möminlərə əzabdan) **nicat verdik**. (وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ) – (bizim əzabımız) **günahkar** (və müşrik) **şəxslərdən geri çevrilməyib**, (o əzaba düçar olacaqlar).

111) – **həqiqətən**, (peyğəmbərlərin) **qissələrində ağır sahiblərindən ötrü** (öyüd və) **ibrət vardır**. (مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ) – (bu Quran) **uydurulan söz deyildir**. (وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ) – **bəlkə** (bu Quran) **özündən əvvəlki** (kitabları) **təsdiq edəndir**. (وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ) – (din və dünyada lazım olan əməllərin), **şeylərin hamısının təfəsilatı** (Quranda) **var**, (وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) – (bu Quran onu təsdiq edib hökmlərinə əməl edən), **iman edənlərdən ötrü hidayət və rəhmətdir**.

Allaha həmd olsun, Yusif surəsinin təfsiri bitdi, ibrət alanlar üçün nə gözəl qissə və tarix elminin şərəfi üçün nə böyük dəlildir, müsəlmanların əksər üləmaları tarix elmindən bixəbər olub, belə böyük bir elmi yaddan çıxarıblar, tarix elmi din və məzhəbə, mədəniyyət və siyasətə, ədalət və insafa, rəhmət və mərhəmətə, rəhbərlik və idarəçiliyə yol göstərən elmdir. Allah-Təalanın peyğəmbərlərin qissələrini Qurani-Şərifdə qeyd etməsinin məqsədi onların

Kəşfül-Həqayiq II

ehtiva etdiyi məna və rəmzlərdən müsəlmanların agah olması və din və dünya işlərində onlardan istifadə etmələridir. Heyif, islam ümməti bu mətləblərdən bixəbər qalıb Yusif və Züleyxa qissəsini ancaq onların hüsnündən, camalından bəhs etməyə məxsus ediblər. Təfəkkür etmək lazımdır və bu səbəbdən Hz. Peyğəmbər buyurubdur: *“Hansı müsəlman Yusif surəsini oxuyub övladına və ailəsinə öyrətsə, Allah-Təala da ölümü ona asanlaşdırar və ona elə bir güc bəxş edər ki, dünyada heç kimə həsəd etməz.”*

ər-RƏD SURƏSİ

13-cü surədir. Məkkədə nazil olub, 43 ayə, 855 kəlmə, 3506 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أَلَمْ تَرَ أَنَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ
﴿٢﴾ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) - bu (تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ) - **Bu surə Əlif Ləm Mim Ra surəsidir**, (الْأَمْر) (surədə qeyd olunan) **ayələr** (mükəmməl və heyrətəməz olan) **kitabın** (Quranın) **ayələridir**, (heç bir kəlam onlara qarşı dura bilməz). (وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) - (ey Məhəmməd, bu Quran) **sənə rəbbin Allah-Təaladan nazil olub haqq** (və doğru olan kitabdır). (وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ) - **lakin insanların çoxu** (belə haqq olan kitabı) **iman gətirmirlər**.

2) - (اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا) - **gördüyünüz kimi, Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə səmaları sütunsuz ucaldıb** (və bərqərar edibdir), (ثُمَّ) **səmaları ucaldandan sonra ərşə** (hakimiyyətə) **sahib olub**, (بُتُّن مَخلُوقَاتِ دَاوْنَا تَابَ اودُ). (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) - (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) **günəşi və ayı özünə tabe edib**, (Onun hakimiyyətindən çıxma bilməzlər). (كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى) - (günəş və ayın) **hər biri** (hərəkət edib) **müəyyən bir vaxtadək* dövr edirlər**. (يُدَبِّرُ الْأَمْرَ) - **bütün işləri O idarə edir**. (يُفَصِّلُ الْآيَاتِ) - (vəhdətinə işarə edən) **ayə və əlamətləri sizdən ötrü təfəsilatı ilə izah edir**. (لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ) - **əlbəttə**, (qiyamət günündə) **gərək o dəlillər səbəbinə rəbbiniz Allah-Təalanın rəhmət və əzabı ilə qarşılaşacağınızı yəqin edəsiniz**.

(***Qeyd:** O müəyyən vaxt - dünyanın fani olub Günəş, Ay və digər planetlərin məhv olma anıdır. Şəriət dilində buna qiyamət deyilir. Avropa alimlərinin qalaktikadakı planetlərin hər birinin müəyyən bir ömrü olduğunu və ondan sonra dağılıb məhv olacaqlarını demələri Qurani-Şərifdə xəbər verilən qiyamətin mütləq vaxt olacağına açıq-aşkar dəlildir).

3) - (وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ) - (Allah-Təala qabaqkı ayədə özünün vəhdətinə işarə edən səmadakı dəlilləri bəyan etdi. Bu ayədə yer və yerdə olan dəlilləri bəyan

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُفَكِّرُونَ ﴿٣﴾ وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ وَجَنَاطٌ مِنْ أَغْنَابٍ وَزُرُوعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفِضَ لُبُغْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ

edib buyurur: “Orada rahat olasınız deyə öz mükəmməl qüdrəti ilə sizdən ötrü) **yeri** (döşək kimi) **döşəyən rəbbiniz Allah-Təaladır.** (وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا) - **o yerdə sabit və uca dağlar və o dağlardan axan çaylar yaradıbdır.** (Bütün çaylar öz başlanğıcını dağlardan alır). (وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ) - (bu ayənin mənasında bəzi təfsirçilər belə deyiblər: “Allah-Təala dünyanı yaradarkən sizdən ötrü yer üzündə hər meyvəni cüt-cüt yaratdı.” Yəni hər meyvə üçün iki ağac yaratmışdı. Ondan sonra artıb çoxaldı. Bəziləri də deyiblər ki, cütlükdən məqsəd turş və şirin, ağ və qara, sarı və qırmızıdır. Belə deyiblər, lakin ayəyə belə boş məna vermək Qurani-Şərifin fəhəhət və bələğətinə ziddir. Bəlkə, Allah-Təala bu ayədə dəqiq bir hikmətə işarə buyurub və elm əhli o hikmətə indi tədricən agah olur. Botanikanın da təsdiq etdiyi kimi o hikmət budur: necə ki heyvanatın yaranmasında cütlüyə (erkək və dişi) ehtiyac var, habelə cəmi meyvələrin yaranmasında da cütlüyə ehtiyac var. Bəzi meyvələrdə cütlüklər ayrı-ayrı ağaclardadır. Necə ki xurma, çətənə ağaclarında müşahidə olunur, habelə bəzilərinə də cütlük çiçəyin içində mövcuddur. Ta o cütlüyün bir-biri ilə əlaqəsi olmasa, o çiçəkdən meyvə hasil olmaz. Ayənin mənası belədir: “Allah-Təala bütün meyvələri cüt-cüt (erkək-dişi) yaratdı, (necə ki heyvanatda belədir, meyvə də cütlükdən yaranır)”. (يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ) – (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) **gecənin** (qaranlığıyla) **gündüzün** (nurunu) **örtər**, (nurlu olan gündüz dönüb zülmət olar. Habelə gündüzün işıqlığıyla da gecənin qaranlığını örtər. Allah-Təaladan başqa, belə qüdrət sahibi kimdir?) - (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُفَكِّرُونَ) - **bu qeyd olunan şeylərdə** (yaradılardan yaradanı, məxluqatdan Xəliqi dərk edib anlayan), **düşünən qövmlər və camaatdan ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə) **dəlil və sübutlar vardır.**

4) (وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ) – yer kürəsində bir-birilərinə qonşu (və yaxın) olan qitələr vardır, (bəzisi daş, bəzisi torpaq, torpağın bəzisi düzənlik, bəzisi münbit, bəzisi əkinə, digəri bağçılığa uyğundur, bunlardan başqa yerin müxtəlif qisimlərindən ləl-cəvahirat və daş-qaş çıxır, bəzi yerdən heç acı su da çıxmır. Bunlar Allah-Təalanın qüdrətinə dəlil deyilmi?) - (وَجَنَاطٌ مِنْ أَغْنَابٍ) - **yenə bəzi yerlərdə üzumdən bağlar əmələ gəlir,** (bəzi yerlərdə əmələ gəlməz). (وَزُرُوعٌ) – (bəzi yerlərdə hər bir növ) **əkin** (buğda, arpa, noxud və onlardan başqası əmələ gəlir), - (وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) – (bəzi yerlərdə) **bir kökdən və müxtəlif köklərdən xurma ağacları** (əmələ gəlir), - (يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ) - (bu meyvələr və əkinlərin hamısı) **bir su ilə** (yağış və qarla) **sulanırlar.** (Yer bir, su bir, amma müxtəlif meyvələr əmələ gəlir). - (وَنُفِضَ لُبُغْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ).

Rəd surəsi

أَن فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَإِن تَعَجَّبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَإِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ

(müxtəlif olduqları üçün) **yemək baxımından onların bəzisini digərlərinə üstün tutarıq.** (Bəzisi ləziz, digərləri lap ləziz, bəziləri də dadsız olar, bəzisi şirin, bəzisi turş, bəzisi nə şirin və nə də turş (mələs) olar). **إِن فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ** - **həqiqətən, bu** (qeyd olunan) **şeylərdə** (ağılla rəftar edən), **düşünən bir qövəm və camaatdan ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar vardır.**

5) (وَإِن تَعَجَّبَ) - (ey Məhəmməd, əgər sən bu kafir və müşriklərin yenidən dirilib qiyamət gününü inkar etmələrinə) **təəccüb etsən,** (haqlısan). **فَعَجَبٌ** - **həqiqətən,** (müşriklərin) - **bəs** (ölüb) **torpaq oldandan sonra biz yenidən yaradılıb həyat tapacağıq?** (Bu mümkün iş deyildir), **sözü çox təəccüblü sözdür.** (Yuxarıda qeyd olunan şeyləri ilk dəfə yaradan Allah-Təala onları yenidən yaratmaqdan aciz olarmı?) **أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا** - (bu qiyaməti inkar edənlər) **o şəxslərdir ki, öz rəbləri Allah-Təalanı inkar ediblər.** - **və** (qiyamət günündə əzabdan ötrü) **(وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)** **boyunlarında zəncir olanlar da onlardır.** - **cəhənnəm odunun yoldaşları da onlardır, əlbəttə, onlar** (cəhənnəm odunda) **həmişəlik qalacaqlar.**

6) (وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ) - (ey Məhəmməd, müşriklər) **tələsib yaxşılıqdan əvvəl pislilik** (rəhmət və mərhəmətdən qabaq ilahi əzab) **istəyirlər,** (Qüreyş camaatı Hz. Peyğəmbərə istehza edib deyirdi: “Əgər sən bu sözlərin haqdırsa, bizə səmadan əzab gəlsin”, Allah-Təala bu ayədə onlara cavab verir: (وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ) - (onlar necə əzab istəyirlər?) **Halbuki onlardan qabaq** (peyğəmbərləri təkzib edənlərin əzabları), **misalları keçib** (agah olublar. Onlardan ibrət alıb əzab istəməsinlər). (وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ). - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən rəbbin Allah-Təala - insanlar özlərinə zülm edib,** (Allah-Təalaya asi olsalar da, tövbə edərlərsə), **onları bağışlayandır.** - **və həqiqətən, sən rəbbin** (şirk və günah içində qalıb tövbə etməyənlərə) **şiddətli əzab edəndir.**

7) (وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ) - (ey Məhəmməd), **kafir və müşriklər deyirlər: nədən ötrü** (Məhəmmədə) **öz rəbbi Allah-Təaladan möcüzələr nazil olmur,** (ta ki biz də ona iman gətirək? Müşriklər Qurani-Şəriflə və Hz. Məhəmmədin peyğəmbərlərdən başqa heç kimdə olmayan gözəl əxlaqı və

Kəşfül-Həqayiq II

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ

bəyənیلən xasiyyəti ilə yetinməyib möcüzə istədilər. Daha düşünmədilər ki, möcüzə o şeydir ki, peyğəmbərin öz iddiasının müqabilində gətirib camaatın onun qarşısında aciz qaldığı şeyə möcüzə deyilir. Aralarında bir fərq yoxdur. Quran və ya başqa bir şeyin müqabilində aciz qalıb özgə şeylərdən yapışmaq inad və cəhəlat əlamətidir.) (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ) – (ey Məhəmməd, bu möcüzələr ki, səndən istəyirlər, heç birisi olan deyil, həqiqətən, sən xalqı Allah-Təalanın əzabı ilə) **qorxudansan**, (amma onları imana daxil etmə qüdrəti səndə yoxdur, ancaq Allah-Təala qadirdir, əgər istəsə, onları zorla imana daxil edər). (وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ) - **hər qövmdən ötrü** (xüsusi bir möcüzə ilə) **bir hidayət etdirən** (peyğəmbər) **var**. (O möcüzə o peyğəmbərdən başqasında olmayıb, eyni möcüzə iki peyğəmbərdə olmaz. Allah-Təala məsləhət üzrə hər peyğəmbərə bir möcüzə verir. Ey Məhəmməd, səndən Musa və İsayə verilən möcüzələri istəyirlər, onlar səndən zühur etməz. Bəs bu ayəni üləma libasına bürünən nadanlar unudublar, yoxsa nəfsani arzularla bu ayəni kənara qoyub bütün peyğəmbərlərin möcüzələrini Hz. Məhəmmədə isnad edib, əgər istəsəydi, o möcüzələri gətirərdi, ya da həqiqətən, gətirib. Qurana zidd olan şeyləri etiqad kimi göstərib, ayənin xilafını, küfr və zındıqlığı camaata təbliğ edirlər?)

8) (اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ) - **Allah-Təala hər bir qadının** (rəhmində olub) **daşıdığı şeydən agahdır**, (oğul, qız, gözəl, çirkin, sağlam, şikəst, nəyə hamilə olduğundan agahdır). (وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ) - **və** (qadınların) **rəhminin nəyi əskildəcəyinə**, (erkən, yoxsa şikəst doğacağından Allah-Təala agahdır), (وَمَا تَزْدَادُ) - **və rəhmlərin artırdığına** (9 aydan gec və ya sağlam, yoxsa əkiz, üçər doğacağından Allah-Təala agahdır). (وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ) - **Allah-Təalanın yanında hər bir şeyin bir həddi və ölçüsü vardır**. (Ondan artıq-əskik olmaz).

9) (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) - **aşkara və qəibə agah olan** (Allah-Təaladır). (الْكَبِيرُ) - **şanı böyük**, (hər şeydən) **uca olan da** (Odur).

10) (سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ) - **sizdən sözünü gizlədənə, aşkar edən Allah-Təalanın yanında eynidir**. (وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ) - **və gecənin qaranlığında (əməllərini) gizlədənə, ya da gündüz camaatın arasında dolanıb (əməllərini) aşkar edən** (eyni olub, heç biri Allah-Təalaya məxfi qalan deyildir).

11) (لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ) - **(gecə-gündüz, gizlin və ya aşkar danışib iş görən hər insandan ötrü) onları öndən və arxadan təqib edənlər** (mələklər-

Rəd surəsi

يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾ هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

ruhani qüvvələr) **var**, (يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ) – **onu mühafizə edib** (məhv olmaqdan qoruyarlar. O qüvvələr Allah-Təalanın əmri ilə insanın varlığına əmanət qoyulubdur, Allah-Təala istəmədikcə insanın başından bir tük də əskik olmaz). (يُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ) – **heç bir qövm özündə olan** (ixlası və ədaləti fəsad və zülmə) **dəyişdirmədikcə, Allah-Təala ona** (verdiyi neməti və sağlamlığı) **dəyişdirməz**. (وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ) – **Allah-Təala bir qövmü** (özlərinin zülmü səbəbilə əzab və məhv etmək) **istəsə, heç kim də** (o əzabı) **dəf edə bilməz**. (وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ) – **Allah-Təaladan başqa onların** (işlərini idarə edən, onlardan əzabı dəf edən) **hamiləri də yoxdur**.

12) (هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا) – qorxu və ümiddən ötrü ildırım sizə göstərən Allah-Təaladır. (İldırımın görəndə onun səmindən qorxursunuz, amma çox vaxt onun sayəsində gələn yağışı arzulayırsınız). (وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ) – (yağış səbəbinə) **ağır olan buludları meydana gətirən Allah-Təaladır.**

13) (وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ) – (hava buludlu olub ildırım çaxan vaxtı çıxan səs) göy gurultusu Allah-Təalanı zikr edib həmd-səna edir, (lakin məxluqatda o bəsinət yoxdur ki, ildırımın həmd-sənasını dərk edib anlasın), yerdəki buxarların yığılması ilə yaranan buludlardan meydana gələn göy gurultusu və ildırımın varlığı yeganə olan Allah-Təalaya həmd-səna olub, onun vücud və tövhidinə böyük olan dəlillərdəndir. (وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ) – **mələklər də Allah-Təalanın heybət və əzəmətindən** (ona həmd-səna edib gözəl sifətlərlə Allah-Təalanı zikr edirlər). (وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ) – (Allah-Təala) **ildırımdan meydana gələn od parçalarını şiddətli səslə** (yer üzünə) **göndərüb, istədiyini** (kafirləri) **vurub** (həlak edir). (وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ) – (hansı ki Allah-Təalanın əvvəldə qeyd olunan sifətləri, zahir və batınə agah olub qüvvət və qüdrət sahibi olması haqda Hz. Peyğəmbəri təkzib edib onunla) **Allah-Təala haqqında mübahisə edirdilər.** (Ərəblərin ayanlarından Əmr ibn Tüfeyl və Ərbəd ibn Rəbiə Hz. Peyğəmbəri qətlə yetirmək qəsdilə Mədinəyə gəldilər. Dedilər: “Ey Məhəmməd, sənin rəbbin qızıldan, gümüşdən, misdən və ya dəmirdəndir, yoxsa başqa şeydəndir?” Hz. Peyğəmbər buyurdu: “Mənim rəbbim cisim olmaqdan uzaqdır.” Hz. Peyğəmbəri qətl etməyə imkan tapmayıb, qayıdıb öz yerlərinə gedəndə Əmr ibn Tüfeylin boynuna böyük bir yara çıxıb, Ərbəd ibn Rəbiəni də ildırım vurub, hər ikisi həlak oldu). (وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ) – (müşriklər Allah-Təala haqqında mübahisə edirlər, halbuki Allah-Təala onların məkr və

Kəşfül-Həqayiq II

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٌ كَفِيهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دَعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا

hiylələrinin müqabilində məkr, hiylə edib güman etmədikləri yerdən onlara) **şiddətli əzab göndərər.**

14) (لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ) - haqq olan dualar Allah-Təalaya məxsusdur. (Allah-Təala haqq olan duaları eşidib onlara cavab verib qəbul edər). (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ) - **amma** (müşriklərin) **Allah-Təaladan başqasına** (bütlərə) **etdikləri duaları** - (لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٌ كَفِيهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ) (sudan uzaqda və atəş içində olub), **ağzına su gəlsin deyər** (- gəl ey su, deyərək), **əllərini** (suya tərəf) **açıb, lakin** (idraksız olan) **suyun ona yetişməməsi kimi,** (o bütlər də o duaları) **onlardan qəbul* etməzlər.** (وَمَا دَعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ) - **kafirlərin dua edib** (bütləri çağırmaları) **zəlalətdən başqa bir şey deyil.** (Onların duası zay olub, bir fayda verən deyil).

(***Qeyd:** Adlarını müsəlman qoyub özlərini Quran əhli sayanlar Allah-Təalanı unudub, Allah-Təaladan başqasından yardım istəmər. Bir bu ayəyə baxıb Allah-Təalanın vəhdətini düşünüb, ehtiyaclarının həllini Allah-Təalaya həvalə edib məxfi bütperəstliyi kənara qoysunlar. Ta nə vaxta kimi Qurani-Şərifin hökmləri pərdə arxasında qalıb müsəlmanlar cəhalət libasına bürünüb, müşriklər kimi əməl edəcəklər? Hz. Peyğəmbərin zamanında olan bütperəstlər həmin o sözləri deyirdilər ki, indi bizim bu zamanəmizdə adlarını müsəlman qoyanlar da o sözü deyir: Çöllərdə və biyabanlarda, ya da kəndlərin, şəhərlərin ətrafında və arxların, çayların kənarında olan xarabalıqların və əşyaların ziyarətinə gedib onlara təzim edənlərə desən ki, bu əməllər bütperəstlik əməlidir, təzim etmək və yardım istəmək ancaq bir olan Allah-Təalaya məxsusdur, hər halda o cavabı verərlər ki, hansı ki bütperəstlər Hz. İbrahimə və Hz. Peyğəmbərə demişdilər. Onlara bütləri tərk etməyi əmr etdiklərində, dedilər: “Biz ata-babalarımızı bunlara təzim edən görmüşük, onların yolunu tərk edib sizə tabe olmaq ağılsızlıqdır.” Peyğəmbərlər isə dedilər: “Siz özünü və ata-babanız hamınız aşkar olan zəlalətdəsiniz.” Müsəlmanların arasında ata-babadan qalan adətlər şəriət əmri kimi qəbul edilir. Onları o əmrdən vaz keçirmək az qala imkansızdır, ilahi, islam çıraqını sönməyə qoymayıb, mədəd et!)

(Necə ki su cansızdır; özü insanın ağzına gəlib, susuzluğunu söndürə bilməz, insan özü suyun yanına gedib, onu içməlidirsə, habelə müşriklərin bütləri də cansız olduğundan duanı eşidib, qəbul edə bilməzlər. Müşriklərin də onlardan istədikləri yardımla ehtiyacları həll olmaz. Nə zaman bütləri tərk edib, görəndə və eşidəndə Allah-Təalaya dua edib, Ondan yardım istəsələr; ancaq o vaxt ehtiyacları həll olar).

15) (وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا) - səmalarda və yerdə olan (məxluqat Allah-Təalanın onlardan ötrü təyin etdiyini) **istəsələr də, istəməsə-**

Rəd surəsi

وَزَلَّلْنَاهُمْ بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ ﴿١٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

lər də (dəf etməyə qadir deyillər, bəlkə, Allah-Təalanın iradəsini ya öz meyil və rəğbətləriylə, ya da zorla itaət edib qəbul edər) **səcdə edərlər.** (Heç kim Allah-Təalanın əmrindən qaçıb xilas ola bilməz). - **həttə məxluqatın kölgəsi zöhrdən qabaq** (səhər) **və əsr** (axşam) **vaxtı** (kölgə artıq və əskik olan zamanda da) **Allah-Təalaya itaət edərlər.** (Şəxsin öz kölgəsi özündən meydana gələr, öz ixtiyarı ilə olmayıb günəşin hərəkəti ilə artıq və əskik olması kölgənin Allah-Təalaya itaət etməsi deməkdir. Bəs insanın öz cismindən yaranan kölgəsini artıq və əskik olmaqdan qoruyub saxlamağa ixtiyarı varmıdır? İnsanın öz kölgəsinə ixtiyarı olmayan yerdə öz bədənindən kənar şeylərə nə ixtiyarı olacaqdır? Allahın şanı uca və böyükdür!)

16) (قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki,** (siz ki Allah-Təaladan başqa bütlərə sitayiş edirsiniz, bəs) **səmələrin və yerin tərbiyə verən rəbbi kimdir?** (قُلِ اللَّهُ) - (ey Məhəmməd, müşriklər inadları səbəbilə haqqı gizlətdiklərindən sən özün cavabda) **de ki, Allah-Təaladır.** (Necə ki siz də bu mətləbi inkar edən deyilsiniz, onlar da inkar etmədilər). (قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ) - (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, indi ki belədir, səmələrin və yerin tərbiyə verəni Allah-Təaladırsa), belə bir halda yenə siz Allah-Təaladan başqasını (bütləri) özünüzdə dost (və köməkçi) edirsiniz?** (لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ نَفْعًا) - **halbuki** (o bütlər) **özlərinə xeyir və ya zərər yetirməyə qadir deyildir.** (Ağıllı şəxs belə əməl edərmə? Bu səfəhlərin əməlidir). (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, bəs gözü kor olanla gözü görən (ışıqlı olan) şəxs bərabər olarmı?** (Allah-Təalanı tanıyıb iman gətirən şəxslə mənəviyyəti kor, bütperəst olan şəxs eyni olarmı? Heç vaxt bərabər olmaz). (أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ) - **ya da qaranlıqlarla işıqlıq** (şirkə iman) **bərabər olarmı?** (Əlbəttə, bərabər olmaz). (أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ) - **yoxsa o müşriklər Allah-Təalaya onun yaratdığı kimi yaradan şəriklər qoşdular, o vaxt da onlara** (Allah-Təalanın yaratdığıyla bütlərin yaratdığı bir-birinə oxşar), **şübhəli göründü?** (Bu səbəbdən müşriklər deyirlər: “Bizim bütlər də Allah-Təala kimi yaradıb. Niyə o bütlərə sitayiş etməyə?” İndi ki belə şey olmayıb və bütlərin heç bir şeyə qüdrəti yoxdur, cansız və aciz olan şeylərdirlər. Ağıllı şəxs də onları özünə məbud sayıb onlara sitayiş edərmə?) (قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) - (ey Məhəmməd), **de ki,** (heç vaxt bütlər bir şey yaratmağa qadir deyillər). **Hər bir şeyin xalığı Allah-Təaladır.** (وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ) - (bü-

Kəşfül-Həqayiq II

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ

tün məxluqatı yaradan, onlara) **qalib və hakim olan** (şəriksiz), **vahid Allah-Təaladır.**

17) (أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً) - (Allah-Təala əvvəlki ayədə kafiri kora, mömini gözü görənə, küfrü zülmətə, imanı nura oxşadandan sonra bu ayədə haqq ilə batildən ötrü məsəl zikr edir: Allah-Təala sizdən ötrü) **səmadən su göndərir.** (فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) - (sular axıb), **çuxur yerlərdə öz miqdarına görə cəm olur.** (وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ) - (köpük bir sudan yaranır, bir də filizdən, qızıl, gümüş, mis, ya da dəmir kimi şeylərdən), **onları əritmək üçün od verildikdə üstlərində bir növ köpük (kəf) olar.** (ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ) - **ya da başqa şeylər** (düzəltməkdən ötrü, məsələn, misdən qab, dəmirdən alət və s.) (زَبَدٌ مِثْلَهُ) - (filiz əridiləndə yaranan) **köpük** (sudan yaranan) **köpük kimidir.** (كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ) - **Allah-Təala haqq ilə batildən ötrü belə məsəl verir,** (su, qızıl, və gümüş, digər filizlər haqq, onlar əriyəndən sonra yaranan köpük isə batildən ötrü məsəldir. Batil köpük kimi zay olub qalmayıdır, lakin haqq su və filiz kimi qalib mənfəət verəndir, necə ki buyurur). (فَأَمَّا الزَّبَدُ) - **amma kəf zay olub gedər,** (ondan heç bir xeyir gəlməz. Necə ki büt-pərəstlik və islamdan kənar olmaq batil olub, bir mənfəəti olmaz). (وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ) - **amma insanlara mənfəət verən şey yerdə qalib** (camaat ondan faydalanar, su və başqa filizlər kimi). (كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ) - **Allah-Təala** (insanlardan ötrü haqla batil barəsində) **belə məsəllər zikr edir.** (Hərçənd bəzən batil haqdan uca olub haqqa qalib olsa da (yəni bu dövrdə olduğu kimi öz-gə din və məzhəblər bəzən islama qalib gəlsə də), lakin haqq üzrə olanlar gərək şəkk və şübhə etməsinlər ki, aqibətdə Allah-Təala haqqı qalib edib batil zəlil olub məhv və yox olacaqdır. Necə ki su (filiz) üstündə olan köpük tez məhv olub, ondan bir iz qalmır).

18) (لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى) - (Allah-Təalanın tövhid və imana olan dəvətini) **qəbul edib** (iman gətirənlərdən) **ötrü öz rəbləri Allah-Təala yanında gözəl və yaxşı əcrlər vardır.** (وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ) - **amma o şəxslər ki,** **Allah-Təalanın dəvətini qəbul etməyib** (imana daxil olmur), (لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ) - **əgər yerdə olan bütün xəzinələr və bir o qədəri də onların olsa, o xəzinələrin hamısını verərlər** (ki, bəlkə, Allah-Təalanın

أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ الْأَلْبَابُ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَدْرُسُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ غُفَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾

əzabından xilas olub nicat tapsınlar. Heç vaxt onlardan qəbul olunmayıb əzabdan xilas olmazlar). (أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ) - **bunlardan ötrü qiyamət günündə diqqətli haqq-hesaba çəkilmək vardır**, (günahlarından heç bir şey bağışlanmayacaqdır). (وَمَاوِيَهُمْ جَهَنَّمُ) - **onların məskəni cəhənnəmdir**. (وَبِئْسَ الْمِهَادُ) – (onlardan ötrü cəhənnəm) **nə pis** (döşəniş, hazırlanan) **yerdir**.

19) (أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ الْحَقُّ) - (ey Məhəmməd), **sənə rəbbindən nazil olan** (Quranın) **haqq olmasını bilib**, (ona iman gətirib, hər bir hökmünə əməl edən) **şəxs**, (كَمَنْ هُوَ أَعْمَى) - **batin gözü kor olub** (Qurana iman gətirməyib onun hökmlərinə əməl etməyən) **şəxs kimidirmi?** (Əlbəttə, deyil). (إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ) – **yalnız ağılla** (hərəkət edib) **bəsirət sahibi olanlar** (Allah-Təalanın) **öyüd-nəsihətlərini qəbul edib**, (Qurana iman gətirərlər).

20) (الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ) - **o şəxslər ki Allah-Təalanın əhdi-nə vəfa edib möhkəm olan əhdi pozmayıb** (Allah-Təalaya iman gətirir), (Allah-Təalanın insanın Onu tanıyıb, Ona şərik qoşmaması üçün ona ağıl verməsi Allah-Təalanın əhdi deməkdir).

21) (وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ) - **və o şəxslər ki Allah-Təalanın əmr etdiyini** (qövəm və qohum-əqrəbə barəsində, ya da müsəlmanların bir-biri haqqında yaxşılıq və ehsanı) **əmələ gətirir**, (وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ) - **öz rəbləri Allah-Təalanın əzabından və xüsusən, diqqətlə haqq-hesab edilməkdən qorxur**.

22) (وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ) - **və o şəxslər ki Allah-Təalanın rızasını əldə etməkdən ötrü** (bəla və möhnətə) **səbir edib** (möhkəm durur), (وَأَقَامُوا) - **və** (hər zaman dinin sütunu olan) **namazı qılıb və onlara verdiyimiz ruzilərdən gizlin, ya da aşkar** (Allah-Təala yolunda) **sədəqə və ehsan edir**, (وَيَدْرُسُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ) – (etdikləri) **günahı savabla dəf edib**, (tövbə edir), (أُولَئِكَ لَهُمْ غُفَى الدَّارِ) - **bu şəxslərdən ötrü** (dünyadan köçəndən sonra Allah-Təalanın arzu etdiyi cənnət) **dünyanın** (gözəl) **sonu vardır**, (Allah-Təalanın arzusu budur ki, bu insanlar dünyadan köçəndən sonra cənnətə daxil olsunlar, necə ki sıradakı ayədə buyurur).

Kəşfül-Həqayiq II

جَنَّاْتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾ وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

23-24) – (Allah-Təala arz etdiyi gözəl aqibət cənnət bağlarıdır, qeyd olunan şəxslər) **o bağlara daxil olarlar və onların yaxşı əməl sahibi olan ata və anaları, arvadları, övladları da** (o cənnətlərə daxil olarlar). (كُلِّ بَابٍ) - **mələklər də** (cənnət qəsrlərinin) **hər bir qapısından** (möminlərin yanına) **daxil olarlar**, (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ) – (mələklər onlara deyirlər: “Dünyada hər bir bəla və möhnətə) **səbir etdiyiniz üçün salam olsun sizə**, (o səbəbdən belə nemətlərə nail oldunuz). (فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ) - **sizdən ötrü dünyanın aqibəti nə yaxşı oldu**, (belə dərəcəyə və məqamlara sahib oldunuz.” Bundan sonra gələn ayədə əvvəldə qeyd olunan yaxşı əməl sahiblərinin ziddi bəyan edilir).

25) - **və o şəxslər ki Allah-Təala onlardan möhkəm əhd alandan sonra o əhdi pozur**, (ağılla hərəkət etməyib Allah-Təalaya iman gətirmir), (وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ) - **Allah-Təalanın əmr etdiyi** (yaxşılıq və ehsanı, qohumlarla, insanlarla əlaqəni) **kəsib** (yerinə yetirmir), (وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ) – (Allah-Təalanı inkar edib asi olmaqla) **yer üzündə fəsad törədir**, (أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ) - **bu** (qeyd olunan) **şəxslərdən ötrü Allah-Təalanın rəhmətindən uzaq olmaq** (lənət) **vardır**. (وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ) - **və onlardan ötrü pis bir aqibət** (cəhənnəm əzabı) **vardır**.

26) - **Allah-Təala istədiyinə* ruzini bol edib**, (firavan edər və çox ruzi verər), **istədiyinə də az** (ruzi verər).

(***Qeyd:** Allah-Təalanın birinə çox, birinə az ruzi verməsi Onun hikmətinə görədir, bu məqamda heç kim Allah-Təalaya etiraz edib deyə bilməz ki, niyə mənə az, başqasına çox ruzi veribsən? Necə ki rəsmi rəssama qarşı çıxıb etiraz etməyə gücü olmaz. Amma dünyada bəzi var-dövlət sahibləri çox heyif ki, bu qazanclarını öz ağıl və kamallarına isnad edib, Qurani-Şərifin bu ayəsini unudurlar. Bu zaman onlara demək lazımdır ki, bəs bu ağıl səndə haradandır? Əgər desə ki, Allah-Təaladandır. Cavabında deyərik ki, səbəb də, səbəbin yaratdığı da Allah-Təalanın əsəridir. Ağıl Allah-Təaladan olduğundan, onun vasitəsilə meydana gələn hər şey də Allah-Təaladandır, əgər Allah-Təalanı inkar edib, özünün aqlını və varlığını təsadüf hesab etsə, o vaxt ona deyərik ki, Allah-Təalanın hökmü sənə barəndə yetişənə kimi bu batil olan sözündə qal).

Rəd surəsi

وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا
أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ
قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ
وَحُسْنُ مَأَبٍ ﴿٢٩﴾ كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لَتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الذِّكْرَ الَّذِي أُوحِيتَ
إِلَيْكَ وَهُمْ يُكَفِّرُونَ بِالرَّحْمَنِ

(وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – (Allah-Təalanın dünyada onlara verdiyi bol nemət səbəbilə tüğyan edib) **dünya həyatına sevinib** (axirəti unudular). وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا – **halbuki dünyanın həyatı** (və neməti) **axirət** (nemətlərinin) **müqabilində az** (və tez fani olan) **bir şeydir**. (Əbədi neməti unudub fani nemətə aldanıb məğrur olmaq nadanlıqdır).

27) (وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ) - **kafir olan şəxslər deyirlər: Niyə (Məhəmmədə) öz rəbbi Allah-Təaladan bir möcüzə nazil olmur?** (Bu sözləri çox təəcüblüdür, Qurani-Şərifin ayələrini möcüzə hesab etməyib başqa möcüzə istəyirlər). (قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ) - (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, Allah-Təala istədiyini** (sizin kimi inadkar şəxsləri) **zəlalətdə qoyar**, (necə ki Qurani-Şərif kimi bir möcüzə sizə fayda verməyib küfrdə qalıbsınız, heç bir möcüzə sizə fayda verməyib hidayət tapmazsınız). (وَيَهْدِي إِلَيْهِ) - **amma kim tövbə edib** (Haqqa yönəlsə), **Allah-Təala onu öz tərəfinə hidayət edər**.

28) (الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ) – (Allah-Təalaya yönəlib) **iman edən o şəxslər ki, qəlbləri Allah-Təalanın** (rəhmət və mərhəmətini) **yad etməklə aram olur**, (أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) - (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol**, (möminlərin) **qəlbi Allah-Təalanın** (rəhmət və mərhəmətini) **yad etməklə aram olub** (rahatlıq tapar).

29) (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) - **o şəxslər ki** (Qurana) **iman gətirib saleh əməl edir**, (طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَأَبٍ) - **onlardan ötrü** (axirətin) **xeyri və gözəl dönüşləcək bir yer vardır**. (Möminlərdən ötrü cənnət nə gözəl dönüşləcək yerdir).

30) (كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ) - (ey Məhəmməd, başqa peyğəmbərləri göndərdiyimiz) **kimi, səni də** (xalqı dəvət etməkdən ötrü) **göndərdik ki**, (şan və fəzilətləri olsun). (فَبِئْسَ الْأُولَى الْأَوَّلَى) - **səni özlərindən əvvəl çox ümmətlərin gəlib-keçdiyi bir ümmətin içinə** (göndərdik), (o ümmətlərə də peyğəmbərlər gəlmişdi). (لَتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الذِّكْرَ الَّذِي أُوحِيتَ إِلَيْكَ) - **ki, onlara sənə vəhy göndərdiyimiz** (kitabı - Quranı) **oxuyasan**. (وَهُمْ يُكَفِّرُونَ بِالرَّحْمَنِ) - **halbuki** (müşriklər dünya və axirət nemətinin sahibi olan və) **rəhməti çox olan Allah-Təalanı** (və sənənin kimi peyğəmbəri və Quran kimi möcüzəli bir kitabı) **inkar edirlər**, (müşriklər deyirdilər: “Ey Məhəmməd, sən bizi Rəhməna itaətə dəvət edirsən, biz bil-

Kəşfül-Həqayiq II

قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾ وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَةٌ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَأْتِئْسَ الَّذِينَ آمَنُوا

mirik, Rəhman nədir?) (قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) – (ey Məhəmməd, onlara) **de ki**, (Rəhman) **mənim tərbiyə verənim, rəbbim Allah-Təaladır. Ondan başqa haqq olan məbud yoxdur.** (عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ) – (sizə qalib olmaq üçün (Rəhman) olan Allah-Təalaya təvəkkül edib, son dönüşüm də Onadır. (Sizin etdiklərinizə səbir etdiyim üçün də mənə mükafat verər).

31) (وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ) – (Allah-Təala bu ayəni məsəl verməkdən ötrü zikr edir. Buyurur:) **əgər Quranın** (sözlərinin möhtəşəmliyindən*) **dağlar** (yerindən) **hərəkət edib yürüsə**, (أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ) - **ya da** (o Quranın səbəbinə) **yer parça-parça olub** (dağılsa), (أَوْ كَلِمَةٌ بِهِ الْمَوْتَى) - **ya da** (o Quranın səbəbinə) **ölülərlə danışlsa**, (əgər belə bir kitab axtarılsa, hər halda bu Quran olacaqdır, bundan başqa kitab ola bilməz. Bununla belə yenə iman gətirməyib başqa möcüzə istəyirlər). (بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا) - **bəlkə bütün işlər Allah-Təalanın ixtiyarındadır**, (müşriklərin istədiyi möcüzələri göndərməyə qüdrəti var, amma Allah-Təalanın hikməti onların tərək edilməsini zəruri edir). (أَفَلَمْ يَأْتِئْسَ) - (ey Məhəmməd), **bəs möminlər bu kafir və müşriklərin imanından ümitsiz olmayıblar**, (yenə ümidləri var ki, bu müşriklər (Məkkə əhli) imana gələcək?)

(***Qeyd:** *Qurani-Şərifdə olan öyüd-nəsihət, gözəl əxlaq, insaf və müriyyətlə əmr edilmək, insanlıq xüsusiyyətlərini qazanıb, cəhaləti tərək etmək əmri əgər məsələn, dağlara, yerə və ölümlərə verilsəydi, hər halda dağlar yerindən hərəkət edib, yer yarılıb, ölümlər danışardılar, amma cahil insanın ölü qəlbinə Qurani-Kərimin hikmət və öyüd-nəsihəti ehtiva edən ayələri təsir etməyib qara daşdan da sərt kimi durub, həşərata tay olubdur. Hz. İsa ibn Məryəmin bir dağa tərəf qaçdığını gördülər, dedilər: “Ey Ruhullah, niyə belə qaçırsan? Sənin dalınca gələn nə bir insan və nə də bir yırtıcı heyvan yoxdur.” Dedi: “Cahil, nadan şəxsdən qaçıram.” Dedilər: “Sən həmin İsan ki, sözün ölümlərə təsir edir, bəs cahili cəhalətindən qaytarmağa qüdrətin yoxdur?” Dedi: “Mən hərçənd cahil, nadan şəxsin qəlbini müalicə etmək istədim, amma o, müalicəni qəbul etmədi, indi ondan qaçıram.” Bəli, cahilin qəlbini müalicə etmək müşkül və çətinidir, bu səbəbdən Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Allah cahillər arasında olan alimə mərhəmət etsin.” Cəhalət müalicəsi çətin olan bir xəstəlikdir, xüsusən, bir şəxs ki, cahil ola-ola cahilliyini bilməyib, özünü alim hesab etsin, ona eşşək cahilliyi deyirlər. Necə ki şair deyir: “Kim ki bilmir və bilmədiyini də bilmir, onun cəhaləti qiyamətə qədər davam edən inadkar eşşək cəhalətidir.” Bizim zamanımız da Hz. Peyğəmbərin yaşadığı cahiliyyə zamanının tayıdır. Necə ki o zamanədə Qurani-Şərifin ayələri cahillərdən ötrü öldürücü zəhər kimi olub ondan qaçıb, onun ölü qəlbləri dirildən hökmlərinə qulaq asmağı özlərinə ölüm hesab edirdilər, habelə bu zamanın üləma cildindəki cahilləri də Quranın elmini imamlara həvalə etmək bəhanəsiylə Qu-*

Rəd surəsi

أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

ranın hökmlərini gizlədib, Qurana müxalif olan uydurma hədisləri şəriət ehkamının əsası kimi göstərüb hər biri bir məzhəb yaradıbdır; uydurma hədislərin Qurana müxalif olduğunu söylədikdə də, belə deyirlər: “Hərçənd Quranın zahiri Hz. Peyğəmbərin əvvəlki peyğəmbərlər kimi möcüzə göstərmədiyinə işarə edir, amma hədisçilər bunun xilafına olub möcüzələrin baş verdiyini sübut edirlər. Quranın zahiri buna işarə etməsə də, hökmən görək Hz. Peyğəmbərin o möcüzələri göstərdiyinə inanaq. Amma bu mətləbdən qafil olublar ki, fəsih kəlam ona deyilir ki, onun qəsd etdiyi məna ən asan yolla başa düşülsün. Əgər Qurani-Şərifdən daha fəsih bir kəlam olsa, Quran bizdən ötrü möcüzə və dəlil ola bilməz. Əgər Qurani-Şərifin zahirindən bir məna, batinindən başqa bir məna çıxmış olsa, onu fəsahtə və bəlağətdən çıxarıb tapmacaya və müəmmaya döndərər. Qurani-Şərif ərəb dilində və ərəb adət-ənənələrinə əsaslanan terminlərlə nazil olubdur. Allahın qəsd etdiyi məna da ərəblərin o terminlərdən anladığı mənadır. Ondan başqası batildir).

(أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا) – (qoy bunu bilsinlər ki,) **əgər Allah-Təala istəsə, bütün insalara (zorla) hidayət edib islama daxil edə.** (Amma insanı ixtiyar sahibi olaraq yaratdığından imana daxil olmaq hər kəsin öz ixtiyarına həvalə olunubdur). **- müşriklərin** (xəbis olan) **əməlləri səbəbinə həmişə bir bəla və müsibət onların özlərinə** (və övladlarına, ya da mallarına) **yetişər.** (Məkkə əhli müşriklər şirklərində möhkəm durduqlarına görə gah qıtlığa, gah da öldürülməyə, əsir olmağa düşər olurdular). **- ya da o bəla və müsibət** (Məkkənin) **ətrafına nazil olar,** (onun şəri Məkkəyə də yetişib onları qorxuya salar. İslam ordusu Məkkənin ətrafında olan müşriklərlə savaşıb, onları zəlil edən zaman Məkkə əhli qorxuya düşüb iztirab çəkdi). **- ta ki Allah-Təalanın vədi gəlib** (Məkkə əhlinə hər cür bəla göndərər ki, öz peyğəmbəri (Hz. Məhəmməd əs.), onlara qalib edib Məkkəni fəth edib müşriklərdən pak etsin). **- həqiqətən, Allah-Təala öz vədinə** (peyğəmbərinə xəbər verdiyi Məkkə fəthi müjdəsinə) **xilaf çıxmaz.**

32) - (ey Məhəmməd,) həqiqətən, səndən əvvəlki peyğəmbərlərə də (sənin kimi) istehza edilibdir, (necə ki bu Məkkə əhli sənə istehza edir). **- kafir və müşriklərin vaxtlarını uzadıb onlara möhlət verdim.** (Güman etdilər ki, həmişə sağ-salamat olacaqlar), **(ثُمَّ) - ondan sonra onları** (dünya və axirət əzabı ilə) **yaxaladım.** **(أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ) - (onlara) əzabım necə oldu,** (onlara əzab etməyə qüdrətim oldu, yoxsa

Kəşfül-Həqayiq II

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بَظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا

yox? Bu Məkkə əhli də qoy bundan qorxsunlar ki, onlara da möhlət verəndən sonra qəfildən tutub əzab edəm).

33) (أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ) – (o Allah-Təala ki,) **hər kəsin qazandığını qoruyub** (ona ruzi versin, xeyir və şər əməllərinə agah olsun), **belə Allah-Təala o bütələr kimidir** (ki, aciz olub heç bir şeyə qadir olmasın?) (وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ) – (bununla belə, yeganə ibadət edilməyə layiq olan) **Allah-Təalaya şəriklər qoşdular**. (قُلْ سَمُّوهُمْ) – (ey Məhəmməd), **müşriklərə də ki**, (Allah-Təalaya şəriklər qoşduqlarınızı bəyan edib) **adlandırın**, (bəlkə, Allah-Təala onları tanımır?) (أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ) – (Allah-Təala hər bir şeydən agahdır. Bilmədiyi heç bir şeyi Ona xəbər verə bilməzsiniz), **bəs Allah-Təalaya o şeyi xəbər verəcəksiniz ki, yer üzündə ona agah deyil?** (Əgər yer üzündə Allah-Təalanın şəriki olsaydı, əlbəttə, şərikinə tanıyardı. Yerlərə və səmalara agah olan Allah-Təala necə olur ki, öz şərikinə tanımır?) (أَمْ بَظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ) – **bəlkə, siz zahirdə o sözü** (deyib, bütələrə şəriklər adını qoyursunuz? Onların həqiqəti yoxdur. Allah-Təala bir şeyin varlığından agah deyilsə, onun həqiqəti yoxdur. Əvvəlki ayələrin ərəbcə baxımından fəhahətində və şəhadət məqamındakı üslubuna insafıla diqqət edib baxanlar bilirlər ki, bu, insan kəlamı deyil, bu mətləbi ərəbcə bilənlər dərk edərlər). (بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ) – **bəlkə, müşriklərə öz nəfsləri** (islam barəsində etdikləri) **məkr və hiylələrini** (və Allah-Təalaya şəriklər qoşmalarını) **gözəl göstərdi**. (وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ) – (xəbis olan nəfsləri) **onları haqq yoluna tabe olmaqdan saxladı**. (Ö səbəbdən Allah-Təala da hidayətini onlardan kəsib zəlalətdə qaldılar). (وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ) – **Allah-Təala** (öz xəbis olan əməllərinə görə, kimdən öz hidayətini kəsib) **onu zəlalətdə qoysa, o şəxsdən ötrü heç bir nəfər hidayət edən tapılmaz**.

34) (لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – (müşriklərdən ötrü) **bu dünyada əzab vardır**. (وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ) – **əlbəttə, axirətin əzabı** (dünya əzabından) **daha şiddətlidir**. (وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ) – (qiyamət günündə) **Allah-Təalanın** (əzabından) **onları qoruyub saxlayan da olmaz**.

35) (مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ) – **müttəqilərə vəd edilən cənnətin xüsusiyyəti** (budur:) (تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) – (qəsrlərinin və ağaclarının) **altından çaylar axar**. (أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا) – (o cənnətin) **meyvələri və kölgəsi daimi olub** (dünya bağlarının meyvə və kölgəsi kimi qurtaran deyil). (تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا) – **bu**

Rəd surəsi

وَعُقِبِيَ الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَخْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَابٍ ﴿٣٦﴾ وَكَذَلِكَ أُنزِلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً

(xüsusiyyətlər) (cənnətdəki) **müttəqi şəxslərin aqibətidir.** (Cənnətə daxil olub həmişə orada qalacaqlar). - **amma kafir və müşriklərin aqibəti cəhənnəm odudur.** (Həmişə orada əzab içində olacaqlar).

36) - (ey Məhəmməd), **onlardan** (kitab verdiklərimizdən) **sənə iman gətirənlər** (Mədinədə iman gətirən yəhudilər; bu surə Məkkədə nazil olub) **sənə nazil olan** (Qurana) **şad olurlar.** (Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra islama ilk daxil olan yəhudilər Abdullah ibn Səlam, Kə'bül-Əxbar və onların yoldaşları oldu. Xristianlardan 40 nəfər Nəcərandə, 32 nəfər Həbəşdə, 8 nəfər Yəməndə islama daxil oldu, bunları Allah-Təala Məkkədə Hz. Peyğəmbərə qabaqcadan xəbər verir). (وَمِنَ الْأَخْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ) - (kitab əhlinin) **bəziləri də** (sənə nazil olan Quranın) **bir qismini inkar edirlər,** (kitab əhli Quranın bəzi qissələrini və onların hökmlərinə müvafiq olan bəzi hökmləri inkar etmirdilər). **قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ.** (ey Məhəmməd), **müşriklərə de ki, həqiqətən, mən Allah-Təala tərəfindən buna əmr olunmuşam ki,** (bir olan) **Allah-Təalaya ibadət edib ona şərik qoşmayım.** - (siz müşrikləri də bir olan) **Allah-Təalaya dəvət edirəm.** - **və dönüş yerim də Onadır,** (necə ki siz də bu mətləbi iqrar edirsiniz, inkar etməyinizin mənası yoxdur).

37) - (ey Məhəmməd), **habelə bu Qurani ərəb dilinə** (tərcümə olunmuş) **hikmət olduğu halda, sənə nazil etdik,** (heç bir hikmət Qurani-Şərifin hökmlərinə müqabil ola bilməz). (وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təaladan sənə elm** (Quran) **gələndən sonra əgər müşriklərin nəfsani arzularına tabe olub** (onların istəklərini yerinə yetirsən), - **o vaxt Allah-Təalanın** (əzabından) **nə sənə bir kömək olan, nə də səni qoruyan olmaz.** (Müşriklər Hz. Peyğəmbərdən xahiş edirdilər ki, bəzi əmrlərində onlarla müvafiq olsun, Allah-Təalanın bu ayədə Hz. Peyğəmbərə qəzəblə xitab etməsinin səbəbi (hərçənd Hz. Peyğəmbər müşriklərin xahişinə tabe olan deyildi) odur ki, müsəlman olanlar da bu xitabı eşidib dinlərində möhkəm durub heç bir şəkildə müşriklərə tabe olmasınlar).

38-39) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən səndən qabaq peyğəmbərlər göndərdik.** - **onlara arvadlar və**

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾ وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعْدُهُمْ أَوْ نتَوَفَّيْنَاكَ فَأَنَّمَا عَلَيْنَا الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ

uşaqlar verdik. (Peyğəmbərlər arasında arvad-uşağı olan bir tək sən deyilsən. Müşriklər Hz. Peyğəmbərin evli olmasını ona eyib sayırdılar, yəni sən peyğəmbərsənsə, arvad-uşaq nəyinə lazımdır? Onların cavabında Allah-Təala buyurur: bu nə təəccüblü şeydir? Hər bir peyğəmbərin arvadı, uşağı olubdur). - **Allah-Təalanın izni olmadan heç bir peyğəmbər möcüzə gətirməyə** (qadir deyil), (ey Məhəmməd, səndən də möcüzə istəyirlər, sən öz yanından onlara möcüzə gətirməyə qadir deyilsən, əgər Allah-Təala istəsə, sənə möcüzə verər). - **(لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ) - hər bir zamanədən ötrü bir hökm vardır,** (o hökm o vaxt yazılıb insanlara vacib olar, hər bir hökmü dəyişdirmək Allah-Təalanın ixtiyarındadır. Hər dövrün öz şərtinə görə, bir hökm verər. Bir başqa vaxt da o hökmün əksi məsləhət olanda o hökmü “nəsx” edib - ortadan qaldırıb, onun əksini verər. (Nəsx inkar edənlərin haqqında gələn ayəni buyurur: - **Allah-Təala** (hikmət üzrə hər bir hökmü) **istəsə, onu məhv edib, yerinə** (məsləhət olan başqa bir hökm) **verər,** (bu hikmət və məsləhətə Allah-Təaladan başqa agah olan yoxdur). - (وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ) - (hər bir kitabın, yazının və elmin əsli, anası (lövhiməhfuz) **Allah-Təalanın yanındadır.** (Allah-Təalanın elmi hər şeyi əhatə edib heç bir şey onun elmindən kənar olmaz).

40) - (ey Məhəmməd, müşriklərə vəd etdiyimiz (o əzabların) **bəzilərini** (səni öldürmədən əvvəl) **sənə göstərsək,** (onların əzabını görmək, - **ya da** (o əzabları sənə göstərməmiş) **səni öldürsək,** (onların əzabını görmək, ya da görməmək sənə lazım deyil. Allah-Təala Hz. Peyğəmbəri intizarda qoyub şövqünü artırmaqdan ötrü müşriklərin əzabının görüb görməyəcəyini ona bildirmədi ki, gördüyündə sevinci artıq olsun. Bədir savaşında onların əzabını Hz. Peyğəmbərə göstərib onun gözlərini ışıqlatdı). - (فَأَنَّمَا عَلَيْنَا الْبَلَاغُ) - (ey Məhəmməd), **haqiqətən, sənə vacib olan şey** (vəhyi) **təbliğ etmək** (və xalqa ehkamı bildirməkdir). - **(وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ) - amma onların haqq-hesabları bizədir.** (Bu bizdən başqa nə sənə, nə də səndən başqasına həvalə olunmayıbdır. Ancaq biz özümüz haqq-hesab edib onlara əməllərinin cəzasını verəcəyik).

41) - (bu müşriklər peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra) baxıb görmürlər ki, (əlbəttə görəcəklər), **haqiqətən, biz** (öz kamil qüdrətimizlə Hz. Məhəmmədi və səhabələrini onlara hakim edib), **ətraf yerlərini əskildib necə fəth edirik?** (Bir qədər sonra Məkkəni də fəth edərək). - (وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ) - (islamin qalib olmasına)

Rəd surəsi

وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

Allah-Təala hökm edib, Onun hökmünü qaytaran olmaz. (وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ) – (dünya əzabından sonra tezliklə axirətdə) Allah-Təala (sizdən) **haqq-hesab çəkib** (cəza verəndir).

42) – (ey Məhəmməd), həqiqətən, bu (müşriklərdən) əvvəlki ümmətlər də (öz peyğəmbərlərinə zərər yetirmək üçün) məkr və hiylə etdilər. (Necə ki Məkkə əhli olan bu müşriklər sənə zərər yetirməkdə məkr, hiylə edirlər). (فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا) - **onların bütün məkr, hiylələrinin (cəzası) Allah-Təalaya məxsusdur.** (Onların cəzasını verəcəkdir). (يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ) – (Allah-Təala) **hər kəsin nə etdiyindən agahdır.** (وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ) – **və kafirlər tezliklə axirətdə biləcəklər ki, dünyanın sonu (cənnət) kimdən ötrüdür.**

43) – (ey Məhəmməd), kafirlər dedilər ki, sən (Allah-Təala tərəfindən) göndərilən peyğəmbər deyilsən. (قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ) - (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, (mənim peyğəmbərliyimi inkar edirsiniz), Allah-Təala mənimlə sizin aranızda şahid olaraq kifayət edər.** (وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ) – **və Allah-Təalanın yanında olan kitab (Quran şahid olaraq) yetər.** Onun möcüzəli ayələri müqabilində heç kim bir kəlam gətirə bilməz).

Həmd olsun Rəd surəsinin təfsiri bitdi. Ərəb dilinin fəsaḥət və bəlaḡətinə, rəmz və incəliklərinə agah olan şəxslər əgər insafla bu mübarək surəyə diqqət edib, fikir versələr, hər halda biləcəklər ki, bu insan kəlamı deyil, çünki belə dəqiq dəlillər gətirib sübut etmək insanın gücü xaricindədir. Bəyan və məntiq elmi üzrə alim olanlar bu mətləbdən agahdır. Hz. Peyğəmbər buyurubur: “Rəd surəsinə kim oxuyub, mənasını təfəkkür etsə, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər və qiyamət günündə Allah-Təalanın əhdinə vəfa edənlərdən hesab olunar.”

İBRAHİM SURƏSİ

14-cü surədir. Məkkədə nazil olub, 52 ayə, 861 kəlmə, 3434 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الرَّ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾ اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٣﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) **surəsidir.** (كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ) - (ey Məhəmməd), **bu** (Quran kamil) **bir** kitabdır. Nazil etmişik sənə, (لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ) - (الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ) - **ta ki** xalqı küfr qaranlıqlarından çıxarıb, öz rəblərinin izin və yardımını ilə məxluqata qalib olub, hər bir həmd-sənaya layiq olan Allah-Təalanın işiq və aşkar olan yoluna qovuşdurasan.

2) (اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) - məxluqata qalib olan elə Allah-Təaladır ki, səmalarda və yerdə olan hər bir şey ona məxsusdur. (وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ) – **vay** (axirət gününün) şiddətli əzabına düşər olub (ah-nalə edən) **kafirlərin** (halına), (yəni kafirlər axirətin şiddətli əzabını görəndə fəryad edib - vaveyla deyərlər).

3) (الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ) - **o** şəxslər ki, dünya həyatını əbədi axirətdən üstün tutur, (وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) – (xalqın) Allah-Təalanın dininə (islama) **daxil olmasına mane olur**, (وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا) – (və xalqı çəkəndirmək üçün islamda eyib və) **əyrilik axtarırlar**, (أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ) - **belə** şəxslər (haqq yolundan) **uzaq olan zəlalətdə və asilikdədirlər**.

4) (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ) - (ey Məhəmməd), **elə bir peyğəmbər göndərmədik ki, öz qövminin* dili üzrə olmasın.**

(*Qeyd: *sual: Allah-Təala ayədə buyurur: Elə bir peyğəmbər göndərmədik ki, öz qövminin dili üzrə olmasın. Qurani-Şərifin bir neçə ayəsindən məlumdur ki, Hz. Məhəmməd ibn Abdullah (ə.s), cəmi yer üzündə olan insanlara peyğəmbər göndərilibdir. Amma bu ayənin məzmununa görə, Hz. Peyğəmbər ya gərək ancaq ərəblərə göndəriləydi, ya da dünyada müxtəlif dillərə sahib olan qövmərin hər birinə bir kitab gətirəydi. O zaman bütün insanlara göndərildiyi görülərdi. Cavab: Qurani-Şərifin bu*

İbrahim surəsi

لِيَبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِيَ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

hökmünə, yəni Hz. Məhəmməd ibn Abdullahın (ə.s), yer üzündə olan bütün insanlara göndərildiyinə şübhə yoxdur. Amma hər bir qövmə öz dilində kitab gətirmək lazım deyil. O zaman gərək peyğəmbər bir yerdə, ya da bir ölkədə çox durmayıb, bütün dünyanı gəzib vəhyi təbliğ etsin. Bəs buna ömür çatarmı? Hər qövmin arasında ən azından 5 il qalıb, onların öz dilindəki kitabı təbliğ etsə, 4, ya da 5 qövmdən artığına təbliğ etməyə qadir olmayıb, ömrü də vəfa etməz. Ya da yer üzündə olan bütün bölgələri gəzib hər birində 3 gün, 5 gün qalsa, bu şəkildə də vəhyin təbliği mümkün olmaz. Və ya müxtəlif dillərdə olan kitablar gərək hamısı bir dəfə də peyğəmbərə nazil olub, o da onları dəvə karvanlarına yükləyib bütün dünyanı gəzəydi ki, buna da 100 Nuh ömrü lazımdır. Bu da imkansız olub, hər bölgənin öz qonşusu tərəfindən anlaşılmayan bir dili və hər dilin öz imkanları var ki, bəzən o dildə kitab yazıb, mətləbi başa salmaq mümkün olmaz. Peyğəmbərin fəziləti onun kitabıyla məlum olur. O dil ki fəsaahət və bəlağətdə üstün olub, onun hər bir sözündə müxtəlif incəliklər olsun və hər bir müxtəsər kəlamı müxtəlif mənalara ehtiva etsin, o dildə olan kitab fəzilətli kitab olub, o kitabın sahibi olan peyğəmbərin fəziləti də o kitabdan zahir olar, amma bəzi dillər var ki, fərqli dillərdən və az saydakı kəlmələrdən ibarət olub, ədəbi xüsusiyyəti də yoxdur. Onunla ancaq bəzi xırda qövmələr, səhra və kənd əhli danışar. O dildə peyğəmbər və kitab göndərmək ağıl və hikmətə ziddir. Hər bir şəriət sahibi peyğəmbərə bir kitab lazımdır. Hamısından asanı o peyğəmbərin öz dilində kitab gətirməsidir. O dilə ağah olanlar da o kitabı anlamayanlara tərcümə və izah edib bəyan edərlər. Kitab yazmanın məqsədi də budur. Bu səbəbdən fəsaahət və bəlağətdə insan gücünün fəvqində olan Qurani-Şərif Allah-Təala tərəfindən yer üzündə olan bütün qövmələrə göndərildiyindən lazımdır ki, o da müxtəlif dillərə tərcümə və təfsir olunsun ki, o dildə danışanlar da onun ehtiva etdiyi hikmət və nəsihətlərdən faydalana bilsinlər. Yardım və müvəffəqiyyət Allahdandır.

(لِيَبَيِّنَ لَهُمْ) - **ta ki** (öz qövmündən ötrü Allah-Təala hökmlərini onların öz dili ilə) **bəyan edib anlatsın.** - **Allah-Təala** (فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِيَ مَنْ يَشَاءُ) - **Allah-Təala istədiyini zəlalətdə qoyar,** (Allah-Təala öz ixtiyarıyla iman etməyib, küfr içində qalandan başqasının zəlalətdə qalmasını istəməz) **və istədiyinə** (yardım edib) **hidayət edər,** (imanında sabit edər, öz ixtiyarıyla imana daxil olub sabit olan şəxsin imanda qalmasını istəyər). (وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) - **Allah-Təala məxluqatına qalibdir. Heç kim ona qalib ola bilməz. Hikmət üzrə** (kafiri zəlalətdə, mömini hidayətdə sabit edər).

5) - (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən,** (Musanı) **ayə və möcüzələrimizlə göndərdik və ona dedik ki, qövmin** (bəni-İsraili) **qaranlıqlardan işıqlığa çıxart,** (وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ) - (ey Musa), **onlara** (bəni-İsrailə) **Allah-Təalanın günlərini** (əvvəlki ümmətlərə əzab göndərdiyi zamanı) **xatırladıb** (əzabımızla onları qorxut). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ) - **həqiqətən,** (əvvəlki ümmətlərin əhvalatında hər bir bələlara)

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَدَّبْحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسَى إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ

səbir edib (nemətlərə) şükür edən şəxslərdən ötrü (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar vardır.** (Allah-Təalanın buyurduğuna görə Hz. Musa keçmiş qövmlərin xəbərlərini öz qövminə danışib, onları haqq tərəfinə dəvət edir, necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

6) (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) – elə ki Musa öz qövmü (bəni-İsrailə) dedi: (ey bəni-İsrail), Allah-Təalanın sizə verdiyi nemətlərini **yadınıza salın.** (o nemətlər budur: o zamanı yadınıza salın ki, Allah-Təala sizə bol nemət və) **firon əhlindən sizə nicat vermişdi. Hansı ki onlar sizdən ötrü pis əzablar axtarırdılar ki, sizə əzab etsinlər.** (وَيَذَّبْحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ) - oğullarınızı kəsib, qadınlarınızı diri saxlayırdılar, (وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ), – bu (firon əhlinin sizə düçar olmasında) **sizin üçün rəbbiniz Allah-Təaladan böyük bəla vardır.** (yəni siz bəni-İsrailin xəbis əməllərinə görə, Allah-Təala firon və onun əhlini sizə düçar etdi).

7) (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ) - (Musa deyir: ey bəni-İsrail, yadınıza salın ki,) **Allah-Təala sizə** (onda heç bir şəkk-şübhə olmayan) **belə elan etmişdi: əgər** (mənim nemətlərimə) **şükür etsəniz, sizə** (olan nemətimi) **daha da artıraram.** (وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) - **amma əgər** (mənim nemətlərimə) **nankor olsanız, o vaxt** (bilin ki,) **həqiqətən,** (nankorlara) **əzabım çox şiddətli olacaqdır.**

8) (وَقَالَ مُوسَى إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) - **Musa dedi:** (ey bəni-İsrail), **əgər siz və yer üzündə olan cəmi məxluqat** (Allah-Təalanı) **inkar etsə,** (Allah-Təalaya heç bir zərər yetirə bilməzsiz). (فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ) - **həqiqətən,** **Allah-Təala** (sizə) **möhtac olmayıb, həmd-səna olunmağa layiqdir.**

9) (أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) – (ey bəni İsrail), **bəs sizdən əvvəlki ümmətlərin xəbəri sizə gəlib yetişməyibdir** (ki, Allah-Təalaya asi olduqları üçün onlara necə əzab edildi?) – (قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ) – (bu peyğəmbərlərin) **ümmətlərinə** (Allah-Təala əzab göndərüb hamısını həlak etdi). (وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ) – (bir də) **onlardan sonra gələn ümmətlərə** (əzab göndərdi). **Onların** (sayına və necə əzab gəldiyinə) **Allah-Təaladan* başqası agah ola bilməz.**

İbrahim surəsi

جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِى اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخْرِجَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ

(**Qeyd*: O şəxslər ki, soy elmini bildiyini iddia edib peyğəmbərimizin soyunu İsmayıl və İbrahimə, onlardan da Adəmə kimi sayıb və hamısını da mömin kimi qələmə verirlər; bu ayə onları yalançı sayır və sözlərini rədd edir. İbn Abbas deyir: “Adnan ilə İsmayıl arasında 30 nəfər var ki, heç biri məlum deyil. Adnan Hz. İsmayılın nəslindən olub, peyğəmbərimizin ulu babalarındandır.” İbn Abbas bu ayəni oxuyanda deyirdi: “Soy elmini iddia edənlər yalan deyir; Allah-Təala bu ayədə onların soy elmini bilmədiyini göstərir”).

(جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ) – (Allah-Təaladan başqa heç kimin bilmədiyi ümmətlərə) **peyğəmbərləri açıq-aşkar dəlil və möcüzələrlə gəldilər.** (فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي) – (peyğəmbərlər onları dəvət etdilər), **onlar əllərini ağızlarına qoyub,** (وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ). (qəzəb və təəccüblərindən əllərini dişlədilər). (ondan sonra cavab verib) **dedilər: “Həqiqətən, sizinlə göndərilən (sözləri) inkar etdik.** (وَأِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ) - **və həqiqətən, bizi dəvət etdiyiniz şeyə də (Allah-Təalaya iman gətirməyə) şəkk etdik,** (buna arxayın deyilik, sizin sözünüzü necə qəbul edək? Heç vaxt sizi təsdiq etmərik).”

10) – (onların cavabında) **peyğəmbərlər dedilər: “Səmaları və yeri yoxdan yaradan Allah-Təalaya şəkkiniz var? (يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ) - Allah-Təala sizi öz tərəfinə dəvət edir ki, günahlarınızı bağışlasın.** (وَيُخْرِجَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى) - **və (əgər iman gətirsəniz, əzabınızı) müəyyən bir vaxta kimi (ölənə qədər) təxirə salıb (dünyada sizə əzab etməz).”** (فَالْتُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا) – (peyğəmbərlərin cavabında) **ümmətlər dedilər: “Siz də bizim kimi insansınız, (bizdən bir fərqliniz yoxdur, səbəb nədir ki siz peyğəmbər olmusunuz? Peyğəmbər gərək mələklərdən olsun).** (تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا) - **sizin istəyiniz odur ki, bizi ata-babamızın ibadət etdiyi şeylərdən döndərsiniz.** (Sizin başqa bir məqsədiniz yoxdur). (فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ) - **bizdən ötrü (öz iddianızın doğruluğuna) açıq-aşkar bir dəlil gətirin,** (ki, sizin peyğəmbər olmağınız məlum olsun. Dəlilsiz, sübutsuz peyğəmbər göndərilməz. Halbuki peyğəmbərlər onlara dəlil və sübut gətirmişdi, müşriklərin arzusu öz istədikləri dəlillərdir. Peyğəmbərlərin gətirdiyi dəlillə kifayət etməyib, başqa dəlil istədilər).

11) – (onların cavabında) **peyğəmbərləri dedilər: “(siz doğru deyirsiniz), biz də sizin kimi insanıq.** (İnsan kimi eyniyik,

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا كَانَ لَنَا إِلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْنَا سَبِيلَنَا وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا أَدَيْتُمُونَا وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ۚ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ۚ ﴿١٣﴾ وَلَنُسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

amma bütün insanlar eyni xüsusiyyətdə deyil). (وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ) - **lakin Allah-Təala qullarından kimə istəsə, ona nemət verib** (peyğəmbərlik bəxş edir). (وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ) - (hökm edib bizdən dəlil və möcüzə istəyirsiniz, amma) **Allah-Təalanın izni olmadan** (bizdə elə bir ixtiyar və qüdrət yoxdur ki, öz yanımızdan) **sizə istədiyiniz möcüzəni gətirək.** (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) - **gərək möminlər** (hər bir işlərində) **Allah-Təalaya təvəkkül etsinlər.** (Bizim də vəzifəmiz budur ki, inad və əziyyətlərə səbir edib Allah-Təalaya təvəkkül edək ki, Allah-Təalanın hökmü nazil olsun).

12) (وَمَا كَانَ لَنَا إِلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ) - **bizə nə olubdur ki, Allah-Təalaya təvəkkül etməyə?** (وَقَدْ هَدَيْنَا سَبِيلَنَا) - **halbuki bizə hidayət edib (din) yolumuzu göstərirdi.** (Belə vaxtda Allah-Təalaya təvəkkül etmək bizə vacibdir). (وَلَنْصَبِرَنَّ) - **əlbəttə, gərək** (dil və əməllə) **bizə etdiyiniz əziyyətlərinizə səbir edək.** (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ) - **gərək Allah-Təalaya təvəkkül edib** (öz təvəkküllərində möhkəm olsunlar).

13-14) (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ) - **kafir olan şəxslər öz peyğəmbərlərinə dedilər:** (لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا) - **əlbəttə, ya sizi öz yerimizdən qovub çıxararaq, ya da qayıdıb bizim dinimizə daxil olarsınız.** (فَأَوْحَىٰ) - **rəbləri Allah-Təala peyğəmbərlərə vəhy göndərüb** (dedi: (لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَلَنُسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ) - (ey peyğəmbərlər, bunlar sizə itaət etmədilər), **əlbəttə, bu zalım olan cəmaatları həlak edib onlardan sonra sizi onların yerində sakin* edəcəyik.** (ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ) - (zalımı həlak edib mömini ona varis etmək qiyamət günündə haqq-hesabdan ötrü) **mənim hüzzurumda durmaqdan və əzabımdan qorxan şəxslərə (aid olub), onlardan ötrü ibrətdir.**

(**Qeyd:* Zülm son dərəcə qəbih sifətlərdəndir. Zalımın zülmü davam etməz, az bir zaman içində özü də, ailəsi də məhv olar. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kim öz qonşusuna əziyyət etsə, Allah-Təala onun evini o qonşuya qismət edir.” Zəməxşəri belə deyir: “Mən bu mətləbi bu yaxın zamanda gördüm, bizim kəndin ağası mənim dayıma son dərəcə əziyyət və zülm edirdi. Dayıma görə mənə də əziyyət edirdi. Axırda o ağa ölüb Allah-Təala onun mülkünü mənə qismət etdi. Bir gün dayımın oğullarına baxdım. Gördüm, onlar da onun evinə girib-çıxırlar. Hz. Peyğəmbərin bu hədisi yadıma düşdü,

İbrahim surəsi

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾ مِثْلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

bu hədisi onlara da anlatdım. Allah-Təalaya şükür üçün hamımız səcdə etdik, dünyada zalımların başına bundan da böyük bəlalər gəlir. Amma ibrət götürən hanı?

15) (وَاسْتَفْتَحُوا) – (peyğəmbərlər Allah-Təaladan) kömək istədilər, (Allah-Təala da onlara kömək olub, zalımları əzabı ilə həlak edib peyğəmbərlərə ni-cat verdi). **– hər bir təkəbbürlü (və haqqa qarşı) inadkar olanlar özlərinə (zərər verib) həlak oldular.** (Əməvi xəlifələrindən fasiq olan Vəlid ibn Yezid ibn Əbdülməlik bir gün Qurani-Şəriflə “istixarə” (baxıcılıq) etdi, bu ayə gəldi, dedi: sən mənə zülmkar, inadkar deyirsən? Qurani bir yerə qoyub əlinə kaman götürüb oxla vurub Qurani parça-parça etdi. Az bir müddət sonra camaat toplanıb, etdiyi günahlara görə onu parça-parça etdi. Allahın lənəti zalımların üzərinə olsun. Adları məlum olmayan peyğəmbərlərin və camaatların qissələri bitdi. Bundan sonra zalım şəxsin axirət əzabı bəyan edilir).

16) (مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ) – (zalım şəxsin halı dünyada belə olub) qabaqda da (axirətdə) ondan ötrü cəhənnəm vardır. **– (وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ) – (zalım şəxsə orada cəhənnəm əhlinin bədənindən, ya da zinakar şəxslərin altlarından axan) irinli-qanlı su içirdərlər.**

17) (يَتَجَرَّعُهُ) – (murdar suyu zorla) qurtum-qurtum içməyə (çalışar), (وَلَا يَكَادُ يُسِغُهُ) – amma udmağa müyəssər olmayıb (boğazından keçirə bilməz). **(Necə uda bilər?) (وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ) – (sanki ölüm onu tutub) hər bir tərəfdən ona ölüm gəlir.** **– amma ölənin deyil, (ki, o əzablardan xilas olsun, zalımlara heç vaxt ölüm yoxdur). (وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ) – arxasınca da ondan ötrü şiddətli və çətin əzab vardır.** (Quran əhli zalımın əzabını düşünüb bu ayədən ibrət alsınlar).

18) (مِثْلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ) – öz rəblərinə kafir olan şəxslərin məsəli (belədir:) **– onların küfr içində etdikləri xeyirli əməlləri fırtınalı gündə küləyin sovurub apardığı (havaya qaldırıb məhv etdiyi) gülə bənzəyir, (necə ki bu gülün bir faydası yoxdur, onların da küfr içində etdikləri yaxşı əməllərinin də heç bir faydası yoxdur).** **(لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا) – (qiyamət günündə dünyada qazandıqları əməllərin (savabından) heç bir şeyi əldə edə bilməzlər.** **– (ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ) – (haqdan) uzaq olan zəlalət və asilik budur.**

Kəşfül-Həqayiq II

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ سَوَاءَ عَلَيْنَا أَجْرُ عَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي

19) – (ey insan), bəs səmələrə və yerə baxıb düşünürsən ki, Allah-Təala bunları (boş yerə yox) bir hikmət üzrə yaradıb? (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ) - əgər Allah-Təala istəsə, sizi (yer üzündən götürüb) əvəzinizə yeni bir məxluq gətirər.

20) – bu (yer üzündən sizi götürüb əvəzinizə başqa məxluq gətirmək) Allah-Təala üçün çətin və müşkül bir iş deyildir. (Necə ki sizdən qabaq Ad, Səhud camaatını həlak edib, onların yerinə başqalarını gətirdi).

21) – (وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا) – (qiyamət günündə dünyada pis əməl edib əməllərini gizlədən şəxslərin) hamısı Allah-Təalaya aşkar olub (heç bir şey Ona məxfi qalmaz). – (فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا) – (qiyamət günündə) zəif olanlar (avamlar) böyük (təkəbbürlü, rəhbər) olanlara deyirlər: (إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا) – “Biz dünyada sizə tabe olub (itaət edib nə hökm etdinizsə, ona əməl etdik), (فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا) – (مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ) - indi siz də (bizə kömək olub) Allah-Təalanın əzabından az da olsa, bizi xilas edərsiniz?” – (قَالُوا لَوْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ) – (rəislər avamların cavabında) deyirlər: “Əgər Allah-Təala dünyada bizə hidayət edib (haqqa qovuşdursaydı), biz də sizə hidayət edib (haqqa qovuşdurardıq. Lakin Allah-Təala bizi zəlalətə saldı, biz də sizi zəlalətə saldıq. Xəbislər dünyada etdikləri küfr və zəlaləti Allah-Təalaya isnad etməklə nicat tapıb xilas olacaqlarını ümid edirlər). – (سَوَاءَ عَلَيْنَا أَجْرُ عَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ) – (rəislər deyirlər:) indi bizdən (və sizdən) ötrü eynidir, (əzab içində) ah-nalə edək, ya da səbir edək. Bizim üçün (əzabdan) qurtuluş yoxdur. (Həmişə əzab içində olacağıq).

22) – (وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ) – (xəbis və pis əməllərini şeytana isnad edib, özlərini pak hesab edənlər qiyamət günündə şeytanın dediyi sözə fikir versinlər. Qiyamət günündə) hər bir iş (haqq-hesab) bitib (cənnət və cəhənnəm əhli bir-birilərindən aralandıqda o vaxt) şeytan (cəhənnəm əhlinə xitab edib) deyər: (إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ) – (ey Allah-Təalaya asi və kafir olanlar), həqiqətən, Allah-Təala sizə dünyada haqq olanı vəd etdi. (Qiyamət günündə hər kəsə öz əməlinin cəzasını vermə vədinə də əməl etdi). – (وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ) – mən də sizə (Allah-Təalanın vədinin xilafını) vəd etdim. Amma (vədimə vəfa etməyib) xilaf çıxdım. – (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي)

İbrahim surəsi

فَلَا تُلْمُونِي وَلَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأَدْخِلِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيُّهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ

sizin üzərinizdə heç bir hakimiyyətim yox idi (ki, sizi zorla günaha vadar edim). Ancaq sizi (küfr və günaha) dəvət etmişəm. Siz də (mənim dəvətimi) qəbul edib (küfr və günahı seçdiniz). (فَلَا تُلْمُونِي وَلَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ) – (bəs bu gündə) məni məzəmmət etməyin, bəlkə, özünü də məzəmmət edin. (Çünki Allah-Təala sizi dəlil və sübut üzrə dəvət etdi, siz itaət etməyib üz döndərdiniz, mən isə dəlilsiz olaraq sizə vəsvəsə verdim və siz mənə itaət elədiniz). (مَا) – (şeytan deyir: “Bugünkü gündə mən sizin fəryadınıza çatıb Allah-Təalanın əzabından) sizə nicat verən deyiləm. (وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ) – siz də (mənim fəryadıma çatıb Allah-Təalanın əzabından) mənə nicat verən deyilsiniz. (إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ) – sizin bundan qabaq (dünyada) məni Allah-Təalaya şərik qoşmanızı (bu gün) inkar etdim.” (إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ) – (şeytan deyir: “Həqiqətən, (bu günkü gündə*) zalımlardan ötrü çox şiddətli əzab vardır.”

(*Qeyd: Allah-Təalanın bu ayədə bu sözləri şeytandan nəql etməkdə məqsədi budur ki, bu sözləri eşidənlər fikir verib qiyamətdəki hallarını düşünsünlər; qiyamət günündə Allah-Təalanın hüsurunda duranda şeytanın dediyi sözləri düşünüb, dünyada etdikləri pis və xəbis əməlləri özlərindən kənar edib şeytana isnad etməsinlər və bunu da bilsinlər ki, hər bir əməl insanın özünə aid olub, onu başqasına isnad etmək Allah-Təalanın əzabından ona nicat verməz və dünyada arxayın olduqları şeydən (etdikləri pis əmələ görə şeytana, ya da başqalarına əzab olunacağından) ümidlərini kəsib, özlərinin cəzalandırılacaqlarını bilsinlər).

وَأَدْخِلِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ – (Allah-Təalaya) iman gətirib yaxşı əməl edənləri Allah-Təalanın izniylə axirət günündə (qəsrlərinin və ağaclarının) altından çaylar axan bağlara daxil edərlər. Orada həmişəlik qalıb çıxmazlar. (تَحِيُّهُمْ فِيهَا سَلَامٌ) – cənnət əhlinin salam (və bəxşisləri Allah-Təala tərəfindən olan mələklərin) onlara salam yetirməsidir. (Allah-Təala tərəfindən mələklər gəlib cənnət əhlinə salam gətirərlər. Allah-Təalanın cənnət əhlinə salam göndərməsi cənnət və cənnətdə olan nemətlərdən daha yüksəkdir).

24) (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا) – (ey Məhəmməd), bəs baxıb görmürsən ki, Allah-Təala sizdən ötrü necə məsəl çəkir? (“la ilahə illəllah”ı kəlmeyi-tövhidə meyvə verən ağaca bənzədib, ondan ötrü ağacı misal çəkir. Necə ki buyurur: (كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ) – (xoş), pak olan kəlmə (la ilahə illəllah

أَصْلَهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمِثْلُ كَلِمَةِ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا
مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يَتَّبِعُ اللَّهُ الَّذِينَ أَمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ
الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَآحَلُوا قَوْمَهُمْ دَارَ
الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾

kəlməsi) **pak** (gözəl meyvə verən) **ağac kimi olub** (Allah-Təala buna belə məsəl çəkir). (o ağac elə ağacdır ki,) **onun əsli-kökü yerdə möhkəm sabit olub budaqları səmaya ucalmış olsun.**

25) - o ağac öz rəbbi Allah-Təalanın izniylə hər zaman yaxşı (dadlı) meyvə verər. (Belə meyvəli ağac nə qədər çox mənfəət verəndirsə, kəlməyi-tövhidin mənfəət və faydası da qurtaran deyildir). (وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) - **Allah-Təala insandan ötrü məsəllər çəkir ki, bəlkə o məsəllərin səbəbinə ibrət alıb,** (mənalara diqqət edib Allah-Təalanın tövhid yolunu tapsınlar).

26) - pis və xəbis olan kəlmənin (Allah-Təalaya şərik qoşub kafir olmaq kəlməsi) **məsəli** (مِنْ قَرَارٍ) - (heç bir meyvəsi olmayıb), **yer üzündən qoparılmış, əsli və kökü olmayan xəbis bir ağacın** (məsəli) **kimidir,** (necə ki bu ağacın meyvəsi olmayıb heç bir fayda vermir, habelə şirk və küfrün də heç bir faydası olmayıb, bəlkə sahibini həmişəlik əzaba düçar edib məhv edir).

27) - Allah-Təala möminləri möhkəm dəlil və sübutla sabit və bərqərar edir. (فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ) - **bu dünyada** (möminlər imanlarında sabit olub etiqad etdikləri tövhiddən vaz keçməzlər) **və axirətdə də** (Allah-Təalanın, məhşər əhlinin hüzurunda tövhidə möhkəm qəlb və açıq dəlillə şəhadət edirlər). (وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ) - **Allah-Təala zalımları zəlalətlərində qoyub** (onlardan ötrü nicat olmaz). (وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ) - **və Allah-Təala istədiyini** (hikmət və məsləhətə müvafiq olan şeyləri) **edir** (və heç kim ona mane ola bilməz).

28) - (ey Məhəmməd), bəs baxmırsan (bu Məkkə əhlinin rəislərinə) **ki, Allah-Təalanın onlara verdiyi nemətə** (şükür etməyi) **dəyişib onun əvəzinə kafir oldular?** (Allah-Təala Məkkə əhlini öz hərəmində sakin edib onları Kəbənin baxıcısı təyin edib, özlərindən olan Hz. Məhəmmədi onlara peyğəmbər göndərüb, bu nemətlərə şükür etmək əvəzinə kafir oldular). (وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ) - (o rəislər özlərini əzaba salmaqdan başqa) **qövm və camaatlarını da** (əzab və) **ölümə düçar etdilər.**

İbrahim surəsi

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَيَنْسِقُ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتُّعُوا فَإِنْ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَاتَّيَكُمُ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ

29) (جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا) – (o əzab evi cəhənnəmdir, əzabdan ötrü) **oraya daxil olacaqlar**, (وَيَنْسِقُ الْقَرَارُ) – **ora nə pis sığınacaqdır**.

30) (وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ) – (bu müşriklər bütələri) **Allah-Təalaya şəriki qoşdular ki**, (digər insanları da) **Allah-Təala yolundan zəlalətə salıb** (şirkə düşər etsinlər). (قُلْ تَمَتُّعُوا) – (ey Məhəmməd, onlara) **de ki**, (Allah-Təalaya şəriki qoşmaqla, dünya həyatında bir neçə gün bütperəstlikdən) **ləzzət alın**. (فَإِنْ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ) – **həqiqətən**, (dünyadan köçəndən sonra) **sizin qayıdacaq yeriniz cəhənnəmin odudur**. (Sizdən ötrü oradan nicat olmayacaqdır).

31) (قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ) – (ey Məhəmməd), **mənim iman gətirən bəndələrimə de ki**, **namazı** (vaxtında) **qılıb tərki etməsinlər**. (وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ) – **bizim onlara verdiyimiz ruzilərdən** (Allah yolunda) **gizlində və aşkarda sədəqə və ehsan etsinlər**. (مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ) – **alış-veriş və dostluğun olmayacağı bir gündən** (qiyamətdən) **öncə** (Allah rızası üçün sədəqə və ehsan verin ki, axirətdə onun əvəzini alasınız. Çünki axirətdə alış-veriş və dostluq olmaz).

32) (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ) – **Allah-Təala səmaları və yeri yaratdı**. (فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا) – (ondan sonra) **səmadan su göndərirdi**. (وَسَخَّرَ لَكُمُ السَّمْعَ) – (o suyun səbəbinə) **sizin üçün ruzi olaraq meyvələri yetişdirdi**, (وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ) – **və** (Allah-Təalanın sizə verdiyi ağıl səbəbilə) **gəmiləri sizə tabe etdi ki**, **Allah-Təalanın əmriylə dənizdə üzüb** (ticarət edəsiniz). (وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ) – **və** (yer üzündə axan) **çayları sizə tabe etdi** (ki, o çay vasitəsilə əkin-biçin işlərinizi görəsiniz).

33) (وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ) – (Allah-Təala daim öz orbitində) **seyr edən günəşi və ayı sizə tabe edib**, (yer üzünü nurlandırır, onunla bütün heyvanata, bitkilərə, əşyalara təsir edir). (وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) – **gecəni və gündüzü sizə tabe etdi** (ki, gecələr rahat olub gündüzlər məişətinizlə məşğul olasınız).

34) (وَإِتَّيَكُمُ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) – (Allah-Təala öz lütf və rəhmətilə ehtiyacınız olan), **istədiyiniz şeylərin hamısını sizə bəxş etdi**. (Əgər o şeylər olmasay-

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلَّلْنِ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾

dı, hər halda ehtiyac içində qalıb dilənərdiniz). (وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا) – (əgər siz insanlar) **Allah-Təalanın nemətlərini** (müxtəsər də olsa) **saymaq istəsəniz, saya bilməzsəniz**, (sizdə o qüdrət yoxdur və Allah-Təalanın nemətlərini saymaq imkansızdır. Hətta bir loğma çörəkdə olan nemətləri saymağa da bir neçə ömür lazımdır ki, ondan ötrü kitablar yazılsın. Allahın neməti və ehsanı nə ucadır). (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ) - **həqiqətən, insan** (Allah-Təalanın nemətlərinə şükür etməyən) **zalım və nankordur**.

(Hz. İbrahim Allah-Təala tərəfindən Kəbəni tikməklə vəzifələndirildi. Hz. İbrahim Fələstin tərəfdə Kənanda olurdu. Oradan oğlu İsmayılı götürüb getdi. Hicazda quru dağların arasında Kəbəni tikdi. Ondən sonra oğlu İsmayılı anası Həcərlə orada məskun edib Şama qayıtdı. Hz. İsmayıl Zəməzəm quyu-sunu qazanda orada su göründü. Bəni-Cürhüm qəbiləsi Ərəfatdan keçəndə Kəbənin ətrafında uçan quşlardan orada su olduğunu anlayıb, Məkkəyə gəldilər. Hz. İsmayıl və Həcərlə ünsiyyət qurub orada qaldılar. Hz. İsmayıl o qəbilədən evlənib övlad sahibi oldu. Hz. İsmayılın nəslı çoxalıb, özündən sonra Kəbədə ixtiyar sahibi oldu. Ta o vaxta kimi ki, yeganə parlaq ulduz olan Hz. Məhəmməd (ə.s), Hz. İsmayılın nəslindən olan Abdullah ibn Əbdül-Müttəlibdən dünyaya gəlib, hənif dini olan islamı dünyaya yaydı. Fəxr olsun islama və ar olsun müsəlmanlara. Hz. İbrahimin İsmayılı Məkkədə qoyub gedən zaman etdiyi dualar bu ayələrdə zikr olunur).

35) (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ) – (Hz. İsmayıl və anası Həcəri) **İbrahim** (Məkkədə qoyub gedən zaman Allah-Təalaya dua edib) **dedi: (رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا) – “Ey mənim rəbbim, sən bu** (Məkkə) **diyarını əmin bir yer et** (ki, insanlar orada arxayınlıq içində olsunlar. Allah-Təala Hz. İbrahimin bu duasına görə Məkkəni və ətrafını hərəm (haram, hörmətli) elan etdi. Cəmi insan və heyvanlar gərək orada əmin-amanlıqda olsunlar). (وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ) – (ey mənim rəbbim), **mənim özümü və oğullarımı bütə sitayiş edib** (bütperəst olmaqdan) **kənar et**.

36) (رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلَّلْنِ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ) - **ey mənim rəbbim, o bütlər insanlardan bir çoxunu zəlalətə** (haqq yolundan kənara) **salıb**. (İnsanlar bütlərin səbəbinə asi olduqlarından bunun səbəbini bütlərin özlərinə isnad edir). (فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي) - **kim mənə tabe olub** (mənim dinimdən olsa), **o şəxs məndən**, (bədənimdən bir hissədir). (وَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) - **və kim mənə asi olub itaətimdən çıxsə**, (günaahkar və bağışlı).

İbrahim surəsi

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾

- **həqiqətən, asiləri bağışlayıb rəhm edən sənsən.** (Necə də ədəbə gözəl riyəət edib danışır, Hz. İbrahim kimi şəxs gərək belə danışsın).

37) – **ey bizim rəbbimiz,** (bu məqamda İsmayıldan ötrü dua etdiyi üçün İsmayılı da özünə yoldaş edib, - bizim rəbbimiz, deyir), **həqiqətən, mən övladlarımdan bəzisini** (İsmayılı dağların arasında) **əkin yeri olmayan bu çöldə** (vadidə), **sənin hörmətli evinin** (Kəbənin) **yanında məskun etdim** (رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ) - **ki, ey rəbbimiz,** (İsmayıl özü və nəslə) **burada namaz qılıb** (sənə ibadət və itaət etmək səbəbinə bu evi abadlaşdırırsınlar). **– insanlardan bir qisminin** (qəlbini) **bunlara meyil etdir ki,** (şövq və sürətlə bunların yanına - Məkkəyə gəlsinlər). **– (və arzuladı ki, onlara)** (وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ). **– (Məkkədə olan bu camaata) hər cür meyvələrdən ruzi ver ki, bəlkə** (bu ruzi səbəbinə nemətə) **şükür etsinlər,** (Allah-Təala Hz. İbrahimin duasını qəbul edib, hər zaman Məkkədə meyvə bolluğu olub, susuz, otsuz olan Məkkə bu səbəbə bol meyvəli firavan bir şəhər oldu. Bəs bu Allah-Təalanın təəccüblü dəlil və əlamətlərindən deyilmi?)

38) – **ey bizim rəbbimiz, həqiqətən, sən gizlətdiyimiz və aşkar etdiyimiz hər şeyə** (zahir və batinə, əhvalımıza, xeyir və zərərimizə bizdən daha çox) **agahsan.** (Dua edib sənə yalvarmağa heç bir ehtiyac yoxdur. Bu, ancaq bəndə və qul olmağımızı izhar etməkdən ötrüdür). (Hz. İbrahim yenə deyir:) - **yerdə və səmalarda olan heç bir şey Allah-Təalaya məxfi qalmaz.**

39) – **Allah-Təalaya həmd edirəm ki, qoca halımda İsmayıl və İshaqı mənə bağışlayıb bəxş etdi.** (إِنَّ رَبِّي) **– həqiqətən, mənim rəbbim duanı eşidib qəbul edəndir.** (Necə ki mənim duamı eşidib qoca vaxtımda mənə övlad verdi).

40) – (İbrahim deyir:) **ey mənim rəbbim, məni və nəslimdən olanları namazı** (vaxtlı-vaxtında, ədəb-ərkanla) **qılanlardan et.** (رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ) - **ey bizim rəbbimiz, dualarımı qəbul et.**

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمَ تَشْخُصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَقْدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ ۖ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرِزْنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ نَجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرُّسُلَ ۖ أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَتْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ

(İbrahim deyir:) **ey bizim rəbbimiz, haqq-hesab çəkilən gün məni, ata-anamı və möminləri bağışla.** (Hz. İbrahimin ata-anası müşrik olduğuna görə, Allah-Təala onun ata və anası haqda olan duasını qəbul etmədi, necə ki keçən Tövbə surəsində də bunu xəbər vermişdi. Hz. İbrahimin duası bitdi).

(ey Məhəmməd), **Allah-Təalanın zalımların əməllərindən qafil olduğunu güman etmə.** (Heç vaxt Allah-Təala onlardan qafil olmaz). **- həqiqətən,** (Allah-Təala zalımların) **əzabını elə bir günə təxirə salar ki, o günün** (qiyamət günü) **qorxusundan gözləri hədəqədən çıxıb** (kirpik qırpmaya da qüdrətləri olmaz).

(qiyamət günü o zalımlar Allah tərəfindən çağıranın tərəfinə) **sürətlə gedərlər.** (müşqib rüsusə) **- başlarını yuxarı qaldırıqları bir halda** (şiddətli qorxudan gözləri açıq qalıb) **özlərinə baxa bilməyib kirpik də qırpa bilməzlər.** (və qəlbələri də) **- qəlbləri də** (şiddətli qorxudan) **bomboş olar.**

(ey Məhəmməd), **xalqı o gündən qorxut ki, o gün** (qiyamət günü) **onlara əzab gəldiyində** (o əzabdan onları qurtarıb xilas edən olmaz). (feyqululəddinə zəlmə) - (o günün əzabını gördükdə), **zalımlar deyirlər:** (rəbbə axzənə ilə əhlə qərib) **- ey bizim rəbbimiz,** (bizi dünyaya qaytarıb əzabımızı təxirə salıb) **bizə bir az möhlət ver** (ki, axirət tədarükünü görüb saleh əməl edək). (nəciyə dəvətə və tətəbi rəsul) **- sənin dəvətini qəbul edib peyğəmbərlərə tabe olaq.** (Allah-Təala zalımların cavabında deyər:) **bəs siz** (zalımlar) **deyildiniz ki, bundan qabaq** (dünyada) **and içib deyirdiniz ki,** (dünyada) **sizə zaval** (axirətə getmək) **yoxdur.** (Bugünkü günü inkar edirdiniz, indi siz əgər dünyaya qayıtsanız, yenə həmin sözləri deyəcəksiniz).

(siz zalımlar sizdən qabaq) **özlərinə zalım olan şəxslərin məskun olduğu yerlərdə sakin oldunuz.** (və tətəbiyə ləkmə kəif) - (onların xəbərləri sizə yetişməklə) **sizdən ötrü aşkar oldu ki, biz**

İbrahim surəsi

وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلَفًا وَعِدِهِ رَسُولُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَتَعْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ ﴿٥٠﴾

onları zülmələrinin səbəbinə necə həlak edib onlardan necə intiqam aldıq. (وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ) – (zalımların qəribə sifətlərini) **məsəllər kimi sizdən ötrü bəyan etdik** (ki, onlardan ibrət alasınız, lakin siz onlardan ibrət almayıb onlar kimi zalım oldunuz. İndi bu gün qiyamət günündə hər bir tərəfdən naümid olub dünyaya qayıtmağı arzu edirsiniz. Dünyaya qayıtmaq imkansızdır).

46) (وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ) - **həqiqətən**, (zalımlar peyğəmbərlərin barəsində böyüklük) **məkr və hiylələr etdilər**. (Amma axırda Allah-Təalanın din və peyğəmbəri onlara qalib oldu) (وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ) - **onların məkr və hiylələri Allah-Təala yanında sabit və bərqərar**dır. (Məkrlərinin cəzasını verəcəkdir). (وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ) – **hərçənd onların məkr və hiylələri elə böyükdür ki, az qalır ki, dağlara təsir edib yerindən hərəkət etdirdin**. (Bununla belə Allah-Təala onların böyük olan məkrlərinə qalib olub onları zəif və zəlil etdi).

47) (فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلَفًا وَعِدِهِ رَسُولُهُ) - (ey Məhəmməd), **güman etmə ki, Allah-Təala peyğəmbərlərinə verdiyi vədin xilafını edər**. (Sənə də Allah-Təala vəd edibdir ki, səni düşməmə qalib etsin, vədinə sadıq olacaqdır.) (إِنَّ اللَّهَ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (məxluqatına) **qalib olub** (zalımlardan) **intiqam alandır**.

48) (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ) – (qiyamət günü) **elə bir gündür ki, bu yer dəyişilib başqa bir yerlə əvəz olunar, habelə səmələr də dəyişib** (günəş, ay, ulduzlar qaralıb məhv olar). (وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) - **bütün məxluqat** (qəbirlərindən çıxıb, məxluqata) **qalib olan yeganə Allah-Təalanın hökmüylə** (haqq-hesabdan ötrü məhşərdə) **hazır olarlar**.

49) (وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ) - (ey Məhəmməd), **qiyamət günündə asi və müşrikləri görərsən ki, hamısı bir-biriylə zəncirə bağlanıb** (əzabdan ötrü cəhənnəmə aparılır).

50) (وَتَعْشَىٰ وُجُوهُهُمْ) - **onların köynəkləri * qətrandan olar**. (سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ) - **onların üzlərini atəş bürüyüb** (üzlərini qorumağa qadir olmazlar). (النَّارُ)

(**Qeyd: Qətran ardıc ağacından çıxan yağdır. Sürətlə alışar, qotur dəvəyə sürətlər. Qoturluğu yandırır. O ağac Ərəbistanda olur. Guya qiyamət günü asilərin bədənində köynək əvəzinə qətran sürətlər ki, daha da yanmağa kömək etsin*).

Kəşfül-Həqayıq II

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ
وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذْكُرُوا الْأَلْبَابَ ﴿٥٢﴾

51) (لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ) - **Allah-Təala** (zalımlara bu əzabları edər ki,) **hər kəsin elədiyi əməlinin cəzasını özünə versin.** (إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (qiyamət günündə sürətlə) **tezliklə haqq-hesab çəkəndir.** (Tezliklə haqq-hesab edib məzlumun intiqamını zalımdan alacaqdır).

52) (هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ) - **bu** (qeyd olunan zalımların əzabı öyüd qəbul edən) **insanlardan ötrü nəsihətdir.** (وَلِيُنذَرُوا بِهِ) - **gərək** (bu nəsihəti qəbul edib Allah-Təalanın) **əzabından qorxsunlar.** (وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ) - (Allah-Təalanın tövhidinə dair qeyd olunan dəlilləri düşünüb) **agah olsunlar ki, haqq olan məbud yeganə Allah-Təaladır.** (Ondan başqa məbudlar batildir). (وَلِيَذْكُرُوا الْأَلْبَابَ) - **əlbəttə, gərək ağıl sahibləri ibrət alıb,** (bu öyüd-nəsihəti qəbul etsinlər).

Allaha həmd olsun, İbrahim surəsinin təfsiri bitdi. Bu mübarək surə asi və günahkarlar üçün öyüd-nəsihət olmaqda kifayət edər. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “İbrahim surəsini kim oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər.”

əl-HİCR SURƏSİ

15-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 99 ayə, 654 kəlmə, 2760 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (آل) surəsidir. - bu surədə zikr olunan ayələr kamil və aşkar (dəlil) olan Quranın ayələridir.

2) (رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ) - çox vaxt kafirlər istərlər ki, o vaxt (ölən vaxtı) **kaş müsəlman** (müvəhhid) **olaydılar**. (Hər kəs ölən vaxtı axirət-dəki dərəcəsinə bildiyinə görə, kafir və müşriklər arzu edərlər ki, kaş müsəlman (müvəhhid) olub o əzablardan xilas olaydılar).

3) (ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا) - (ey Məhəmməd, sən bu kafirləri nə qədər imana dəvət etsən də, iman gətirən deyillər). **Qoy** (bu kafirlər dünyada bir müddət) **yeyib ləzzət alsınlar**, (onların imanından ümidini kəs). (وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ) - **onların** (dünyadakı) **arzuları onların** (Allah-Təalaya iman gətirməsinə mane olub) **məşğul edər**. (فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ) – **tezliklə** (öləndən sonra öz əməllərinin pisliyini bilib haqdan kənar olduqlarından) **agah olarlar**.

4) (وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ) – **biz heç bir məmləkətin əhlini** (Allah-Təala yanında) **bilinən müəyyən bir vaxtı olmadan həlak etməmişik**, (qeyd olunan o vaxt gecikməz, həmin vaxt onlara əzab nazil olunar).

5) (مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ) - **heç bir ümmət həlakını** (vaxtından əvvəl) **nə qabağa çəkə bilər və nə də təxirə salar**, (vaxtında həlak olarlar. Ey Məhəmməd, sənə istehza edən bu Məkkə əhlindən ötrü də müəyyən bir vaxt vardır. O müəyyən vaxtda məğlub və həlak olacaqlar. O müəyyən vaxt Bədir günü oldu).

6) (وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ) - (ey Məhəmməd, bu Qüreyş camaatı sənə istehza edib) **dedi**: (ey Məhəmməd), **ey özünə Quran nazil olan**, (ey bunu iddia edən), **həqiqətən sən* dəlisən**.

Kəşfül-Həqayiq II

لَوْ مَا تَأْتِيْنَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنْزِلُ الْمَلَكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿١١﴾

(**Qeyd:* Cahil və inadkar insan nə pis olur. Elm və hikmət ilə dolu olub haqqı tanımağı, maarifi, iffət və isməti əmr edən şəxsə dəli adı verirlər. Bütpərəstliyi ağıllılıq sayıb, yeganə olan Allah-Təalaya sitayiş etməyi cahil əməli adlandıran şəxslərə necə hidayət edib doğru yola qovuşdurmaq olar? Cahil və nadanlarla birlikdə yaşamaq və onların sözlərinə qulaq asmaq insanı cəhənnəm odunda yanmağa düşər edər. (Ey baba, ey peyğəmbər, cahillərin sözlərindən və əməllərindən nə bəlalara, nə möhnətlərə düşər oldun. Necə zəhmətlər çəkib, islam dinini yayıb, onun əsasını möhkəmləndirdin. Bizim bu zamanımız cahiliyyə dövrünə oxşayıb islamın adından və surətindən başqa bir şey qalmayıbdır. Onun kökü cəhalət baltasıyla yaralanıb, zalımların pəncəsi ilə xarab olub, ayaqlar altında qalıbdır. İlahi, müsəlmanları birləşdirəcək bir islam kəlməsi göndər ki, xəbis cəhalət toxumu müsəlmanların arasından dəf olub elm və mərifət nuru yayılsın. Amin!)

7) (لَوْ مَا تَأْتِيْنَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الصَّادِقِينَ) - (müşriklər deyir:) **əgər doğru deyəsənsə, nədən ötrü bizə mələklər gətirmirsən** (ki, sənə kömək olub sənə doğru olduğuna şəhadət etsinlər).

8) (مَا نُنْزِلُ الْمَلَكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ) - (ey Məhəmməd, səndən mələkləri istəyirlər), **mələkləri ancaq hikmət və məsləhət üzrə** (vəhy, ya da əzabdan ötrü) **göndərərək, (وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ) – (əgər bu müşriklərə mələklər göndərsək, əzabdan ötrü göndərərək). O vaxt da** (onların əzabı təxirə salınmayıb), **onlara möhlət verilməz**, (əzab onları yaxalayıb həlak olarlar).

9) (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ) - (ey Məhəmməd, bu müşriklər sənə istehza edib deyirlər ki, dəlisən, Quran da Allah-Təaladan deyil, onların cavabında dedik:) **həqiqətən, əlbəttə, Quranı biz nazil edib** (sənə göndərmişik). (وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) - **həqiqətən, biz özümüz o Quranı** (hər bir dəyişiklikdən, artıb-əskilmədən) **qoruyub saxlayırıq.** (Heç kim Quranı dəyişdirə bilməz. Necə ki bu zamana kimi Qurani-Şərif islam şəriətinin sahibi Hz. Peyğəmbərin qoyub getdiyi şəkilə qalıb, bir hərfini, ya da bir nöqtəsini dəyişdirməyə heç kimdə güc yoxdur. Allah-Təaladan nazil olan, Hz. Peyğəmbərin bizə tapşırdığı Quran həmin əlimizdəki Qurandır. Quranın artıq-əskik olmasına inanmaq batildir).

10) (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ) - (ey Məhəmməd, bu Məkkə əhlinin sənə dəli deyib istehza etməsinə üzülmə), **həqiqətən, səndən əvvəlki ümmətlərə də** (peyğəmbər) **göndərdik.**

11) (وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ) – **onlara elə bir peyğəmbər gəlmədi ki, ona istehza etməsinlər.** (Necə ki Məkkə əhli sənə istehza edir, bu müşriklərin sənə istehza etmələrinə səbir et. Necə ki səndən əvvəlki peyğəmbərlər də səbir edib).

Hicr surəsi

كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَن اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾

12) - (ey Məhəmməd, bu Məkkə əhli Qurani qəbul etməyib sənə istehza edir), **biz də onu** (Qurani) **günahkar şəxslərin qəblərinə daxil edərək** (ki, mənasını dərk edib, onlar üçün dəlil-sübut olsun).

13) - (bununla belə Qurana) **iman gətirməzlər**, (وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ) - **halbuki özlərindən əvvəlki ümmətlərin başına gələnələr** (gözlərinin qabağında) **gəlib-keçibdir**. (Peyğəmbərlərə iman etməyənlərə əzab nazil edib, həlak olublar. Bu Məkkə əhli keçmiş ümmətlərin əhvalatına baxıb ibrət almayıb, qorxmurlar ki, onlara da əzab nazil olar. Necə ki keçmiş ümmətlərə nazil oldu).

14) - (ey Məhəmməd), **əgər** (وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ) (müşriklərdən ötrü) **səmadan bir qapı açsaq, gündüz vaxtı o qapıdan çıxıb** (səmaya) **dırmaşsalar**,

15) - **əlbəttə, deyəcəklər ki, həqiqətən, bizim gözlərimiz** (məst olan şəxsin gözləri kimi) **çaşbaş olub**, (bu həqiqəti olmayan xəyali bir şeydir). - **yox, bəlkə, biz** (Məhəmməd tərəfindən) **sehrələnmiş bir qövmlə camaatıq**, (bizcə bu sehdəndir. Bəs bu müşriklər imana gələn deyildir. Səbir edib onları bizə həvalə et).

16) - **həqiqətən, biz səmada** (12)* **bürç yaratdıq və** (səmaya ibrət gözüylə) **baxanlardan ötrü onu** (parlaq ulduzlarla) **zinətləndirdik**. (Səmaya ibrət gözüylə baxanlar tövhidə inanıb başqa dəlil istəməzlər).

17) - **və** (səmanı Allah-Təalanın dərğahından) **qovulan** (daşqalaq edilən) **hər bir şeytandan mühafizə edib qoruyarıq**.

18) - (İblis) **heç biri səmaya yol tapmaz**, **ancaq gizlin** (söz oğurlamaqdan ötrü) **qulaq asarlar. O vaxt da** (Allah-Təala tərəfindən bir parça) **od gəlib** (onları dəf edər). (Səma hidayətinin günəşi Məhəmməd ibn Abdullahi (ə.s), hər bir şər və həsədçi şəxslərdən mühafizə etdik. Açıq-aşkar ona qalib gələ bilmədilər. Ancaq gizlində məkr və hiylə edib hicrət gecəsi ona zərər vermək istədilər, o nurlu günəşin yatağında yatıb özünü ona fəda edib atəş qığılcımı kimi yandıran Əli ibn Əbu Talibin sayəsində onların şərini o cənabdan dəf etdik).

Kəşfül-Həqayiq II

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَافِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

(*Qeyd: 12 bürcün adları bunlardır: 1-həməl (qoç), 2-sevr (boğa), 3-cövza (əkizlər), 4-səratən (xərçəng), 5-əsəd (aslan), 6-sünbülə (başaq, qız), 7-mizan (tərəzi), 8-əqrəb, 9-qövs (yay, oxatan), 10-cədi (oğlaq), 11-dəlv (dolça), 12-hut (balıq). Bu 12 bürc 12 şəmsi (günəş) aylardır. Bir şəmsi ilimiz bu 12 şəmsi aylardan ibarətdir).

19) وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا - **yeri** (siz insanlardan ötrü) **açıb döşədik ki**, (asan şəkildə məişətinizi təmin edəsiniz). – وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ - **və orada sabit və möhkəm dağlar yerləşdirdik** (ki, o dağların səbəbinə mənfəət əldə edəsiniz). (وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ) – (Allah-Təalanın hikməti və məxluqatın faydasına görə) **hər bir şeydən müəyyən ölçüdə** (yerdə) **göyərtdik**.

20) وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ - **sizdən ötrü** (yer üzündə) **yaşayışa lazım olan** (yemək, içmək və geymək üçün) **şeylər yaratdıq**. (وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ) – (sizdən ötrü ailə və yerdə heyvanlardan yaratdıq), **hansı ki siz onlara ruzi verən deyilsiniz**. (Allah-Təala onlara ruzi verir. Amma siz onların sahibisiniz).

21) (وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ) – (dünyada insanların mənfəət əldə etdiyi) **elə bir şey yoxdur ki, o şeylərin hamısının xəzinəsi bizim yanımızda olmasın** (və biz o şeyləri yaratmağa və insanlara bəxş etməyə qadirik). (وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ) – **biz ondan** (insanlara) **lazım olan qədər bəxş edərik**. (Allah-Təala hər bir şeyi yaratmağa qadir olduğundan xəzinəni məsəl çəkir).

22) (وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَافِحَ) – (Allah-Təala bu ayələrdə öz qüdrətini bəyan edir. Ey Məhəmməd,) **biz** (buludlar yaradıb, qar və yağış gətirən) **küləklər göndərdik**. (فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ) - **səmadən su göndərrib** (o su səbəbilə) **sizi suvarırıq**. (وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ) - **siz onu** (icad edib) **toplamağa qadir deyilsiniz**. (Bəlkə o yağışların xəzinəsi bizim yanımızdadır. Onun icadına ancaq biz qadirik).

23) (وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ) - **əlbəttə**, (xalqı yoxdan yaradıb), **dirildib**, (dirildəndən sonra) **öldürən bizik**. (وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ) – (bütün insanları həlak edəndən sonra qalib fani olmayan, insanların malik olduqlarına) **varis olan bizik**.

24) (وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ) – (ey Qurana iman gətirənlər), **həqiqətən, sizdən əvvəl** (imana daxil olanlara) **və təxirə salıb** (imana

Hicr surəsi

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَخْشَرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السُّمُومِ ﴿٢٧﴾ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

gec daxil olanlardan) **agahıq**. (İmanı təxirə salanlar tez iman gətirənlərə bərabər olmaz).

25) (وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَخْشَرُهُمْ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin** (qiyamət günündə) **hər kəsi bir yerə toplayıb** (ondan sonra hər bir şəxsin öz əməlinin qarşılığını ona verəcəkdir). (إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ) - **həqiqətən, (hər bir şey) hikmət üzrə** (Allah-Təaladan olub hamısını əhatə edib onlardan) **agahdır**.

26) (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ) - (ey Məhəmməd, bu insan bizə qarşı təkəbbürlənib, ibadət və itaət etməkdən kənar olub bizə şəriq qoşur. Bax gör, biz bu insanı nədən yaratmışıq), **həqiqətən, insanın** (əsl əcdadı olan Adəmi toxununca səs çıxaran) **quru və qoxumuş** (başqa şəkllə düşmüş qara) **palçıqdan yaratdıq**.

27) (وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السُّمُومِ) - **cinləri də** (Adəmdən qabaq) **şiddətli oddan yaratdıq**. (Qurani-Şərifin bu ayəsinə və bu kimi başqa ayələrinə görə, cin tayfası da yer üzündə bir məxluq olubdur. Amma bu tayfa hansı tayfadır və yaradılışı, mahiyyəti necə olub, indi dünyada var, yoxsa yoxdur? Dünyada olanda mikroskop kimi, yoxsa maqnit kimi, ya da kəhrəba kimi bir şeydir ki, bizim gözüümüz onları dərk etmir? (Necə ki deyiblər), bu ağılın dərk edə bilməyəcəyi bir şeydir. Ya da cindən məqsəd çöl əhli olan bədəvilərdir, təbiətləri qəliz, özləri də qəzəbli olduqlarından onların yaradılış mahiyyətini oda isnad edir. Təfəkkür etmək lazımdır. Ola bilər ki, bu camaat Adəmdən əvvəl yer kürəsinin bir tərəfində yaradılmış olsun və biz ona agah olmayaq. Allahın nə çox məxluqatı var, Onu təsbeh edərək. Növbəti ayədə Allah-Təala xitab edib Hz. Peyğəmbərə buyurur: “Ey Məhəmməd, Adəmin yaradılış əhvalatı gör necə oldu?”)

28) (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ) - (ey Məhəmməd, yadına sal ki,) **rəbbin Allah-Təala mələklərə demişdi: həqiqətən, mən** (toxununca səslənən) **quru və qoxumuş qara palçıqdan bir insan yaradacağam**.

29) (فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي) - **mən ona** (Adəmə) **surət verib öz ruhumdan ona üflədiyimdə** (yəni həyat verdiyimdə; ruh üflədim demək, Adəmi yaratmasını simvolik olaraq anlatmaqdan ötrüdür. Yoxsa, həqiqətdə nə üfləyən var, nə də üflənən). (فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ) - (elə ki Adəmə ruh daxil oldu, dedim: ey mələklər, Adəmə) **səcdə edin**.

Kəşfül-Həqayiq II

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ لِتَبَشِّرَ خَلْقَهُ مِنْ صَلَاحٍ مِنْ حِمْلٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾

30) (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) – (bizim əmrimizə görə) **bütün mələklər tamamən Adəmə səcdə etdilər.**

31) (إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ) – **ancaq iblis (şeytan) səcdə edən (mələklərlə) birlikdə olmaqdan imtina edib (Adəmə) səcdə etmədi.**

32) (قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ) – (Allah-Təala) **dedi: “Ey iblis, nə oldu ki, (Adəmə) səcdə edən (mələklərlə) bir olmayıb (Adəmə səcdə etmədin?)”**

33) (قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ لِتَبَشِّرَ خَلْقَهُ مِنْ صَلَاحٍ مِنْ حِمْلٍ مَسْنُونٍ) – **iblis dedi: “Mən (toxununca səslənən) quru və qoxumuş qara palçıqdan yaratdığım insana səcdə etmərəm.”**

34) (قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ) – (Allah-Təala) **dedi: (bir halda ki, Adəmə səcdə etmədin, ilahi rəhmət və lütfdən kənar olub), çıx. Həqiqətən, sən Allah-Təalanın rəhmətindən (rədd edilib) qovuldun.**

35) (وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ) – (ey iblis, Allah-Təalanın rəhmətindən uzaq olmaq) **lənəti qiyamət gününə kimi sənə üzərinə olsun.** (Ondan sonra sənə elə bir əzab olunsun ki, lənəti yadından çıxartsın).

36) (قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ) – **iblis dedi: “Ey mənim rəbbim, qiyamət gününə kimi mənə möhlət verib (məni həlak etmə.)”** Yəni qiyamət gününə kimi diri qalım, qiyamətdə də ölmək yoxdur, heç vaxt ölməyim. İblis əbədi bir həyat istəyir, Allah-Təala onun cavabında gələn ayəni buyurur).

37-38) (قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ) – (Allah-Təala) **dedi: (ey iblis), həqiqətən, (yanımızda) məlum olan vaxta kimi sən möhlət verilənlərdən oldun, (ta o vaxta kimi ki, qiyamətdən qabaq bütün insanlar həlak olduqda o vaxt sən də həlak olarsan. Amma qiyamətə kimi sənə vaxt verilib ki, həmişə diri qalasan, əbədi diri qalman mümkün deyil).**

39) (قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ) – (iblis) **dedi: “Ey mənim rəbbim, (məne Adəmə səcdə etməyi əmr edib, mən də səcdə etmədim, beləliklə) sən də məni (asi edib), zəlalətə saldın. Mən də dünyada (Adəm övladına günahkar olub sənə asi olmağı) zinətləndirəcəyəm. (وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ) - əlbəttə, on-**

Hicr surəsi

الْأَعْبَادُكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ أُدْخِلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾

ların hamısını (asi edib) zəlalətə salacağam. (Ta ki kafir olub mənim kimi əzaba düçar olsunlar).

40) (الْأَعْبَادُكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ) – (hamısını asi edərəm), **ancaq səndən ötrü iman və tövhidlərini ixlashı edən bəndələrin istisna**, (onları zəlalətə salmağa mənim təqətim olmaz).

41) (قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ) – (Allah-Təala) **dedi: (ey iblis), məndən ötrü düz olan yol** (imanı ixlashı etmək yolu) **budur**, (və mənə haqq lazımdır. Bu yolu qoruyaram ki, mənim ixlashı bəndələrimə hakim olmayasan).

42) (إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ) - **həqiqətən, mənim (ixlashı) bəndələrimə sənə heç bir hakimiyyətin yoxdur**, (onları asi edib haqdan kənar sala bilməzsən). (الْأَعْبَادُكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ) - **ancaq (asi olub) sənə tabe olanlar istisnadır**, (onları zəlalətə sala bilərsən. Nəinki mənə iman gətirib sadıq olan bəndələrimi).

43) (وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ) - (ey iblis), **həqiqətən, cəhənnəm (sənə və sənə tabe olan) hər kəsə vəd edilən yerdir**. (Hamınız orada qalacaqsınız).

44) (لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ) - **cəhənnəmin 7* qapısı vardır**. - **hər bir qapıdan ötrü (cəhənnəmə daxil olanlara) qismət olunmuş bir hissə vardır**. (O qapıdan daxil olub həmin alt qatda sakin olacaqlar. Allah-Təala onların məqamını bəyan edib ondan sonra gələn ayədə müttəqilərin dərəcəsini bəyan etməyə başlayır).

45) (إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) - **həqiqətən, müttəqilərin (mənzilləri) gözəl bağlarda və (axan) çeşmələrin yanındadır**.

46) (أُدْخِلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ) – (Allah-Təala tərəfindən) **müttəqilərə deyilər: (bu bağlara salamat və hər bir qorxudan) əmin olduğunuz halda daxil olun**.

47) (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ) – (dünyada) **əgər onların qəlblərində bir kin və ədavət olmuş olsa da, (axirətdə) onların qəlblərindən qoparıb çıxarırıq**. (إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ) – **bir-biriləri ilə qardaş olduqları halda (məhəbbət və dostluqla rəftar edib) qarşı-qarşıya taxtların üstündə (əyləşərlər)**.

(***Qeyd:** Allah-Təala Adəmi yaradıb onun ruhuna əmanət qoyulan bacarıqlar (ruhani güclər) ağıla itaət etməklə əmr olundular. Hamısı itaət edib səcdə etdilər. Ancaq xəbis nəfsi-əmmarə öz xəbisliyini izhar edib inadkarlıqla ağıla itaət etməkdən

Kəşfül-Həqayiq II

لَا يَمْسُهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾ نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾
وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾ وَنَبِّئُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذِ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا
سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشْرُتُمُونِي
عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بِشْرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكِنُّ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾

imtina edib səcdə etmədi və bu səbəbdən Allah-Təalanın dərgahından qovuldu. İblis – xəbis nəfsi-əmmarə insanın 7 orqanını (1-qəlb, 2-göz, 3-qulaq, 4-dil, 5-burun, 6-əl, 7-ayaq) özünə meyil etdirib xidmət etdirdiyindən cəhənnəmin 7 qapısını insanın üzünə açdı. Təfəkkür etmək lazımdır).

48) – (لَا يَمْسُهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ) **heç bir əziyyət və zəhmət (yorğunluq) üz verməyib, (cənnətdən) çıxmayıb** (həmişə orada olacaqlar).

49) - (نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) - (ey Məhəmməd), (mənim bəndələrimə) **xəbər verib de ki, həqiqətən, (günahlarından tövbə edənləri) bağışlayıb rəhm edən (Allah-Təala) mənəm.**

50) - (وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ) - **və həqiqətən, (günahkar və asi olanlara) əzabım şiddətli əzabdır.**

51) - (وَنَبِّئُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ) - (ey Məhəmməd, bəndələrimə) **İbrahimin qonaqlarının (əhvalatından) xəbər ver.**

52) - (إِذِ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا) - (qonaqlar İbrahimin yanına) **daxil olub salam verdikdə, (İbrahim) dedi: “Həqiqətən, mən sizdən qorxuram.”** (Hz. İbrahim onlara yemək gətirdi, onların yemək yeməməsindən qorxuya düşdü).

53) - (قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ) - (mələklər) **dedilər: “(biz Allah-Təala tərəfindən gələn elçilərlik), qorxma, həqiqətən, biz sənə (şəriət əhkamına və ilahi hikmətə) agah olan bir oğlu (yəni İshaqı) müjdə veririk.”**

54) - (قَالَ أَبَشْرُتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ) - (İbrahim) **dedi: “Bəs qocalıq məni yaxalamışkən, mənə oğul müjdəsi verirsiniz? (Bu, təəccüblü bir işdir). (فِيمَ تُبَشِّرُونَ) – mənə nə (təəccüblü) şeylə müjdələyirsiniz? (Bəs 90 yaşında kişinin oğlu ola bilərmimi?)”**

55) - (قَالُوا بِشْرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكِنُّ مِنَ الْقَانِطِينَ) - **dedilər: “Səni haqq və doğru olan şeylə müjdələdik. (Ey İbrahim, Allah-Təalanın xeyrindən) ümitsiz, (məyus olanlardan) olma.”**

Hicr surəsi

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّي إِلَّا الضَّالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَآتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

56) – (İbrahim) dedi: “**Kimdir Allah-Təalanın rəhmətindən ümitsiz olan?** (Asi olub Haqq yolundan) **azanlardan başqası** (Allah-Təalanın rəhmətindən ümitsiz olmaz”, yəni mən Allah-Təalanın rəhmətindən ümitsiz olub övlad sahibi olmağı inkar etmirəm, lakin adət üzrə qoca kişinin və qoca qadının övladı olmadığından bu sözləri deyirəm).

57) – (İbrahim) dedi: (ey mələklər, mənə övlad müjdəsi verməkdən başqa) **işiniz nədir?**

58) – (قَالُوا إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ) - **dedilər: biz** (Allah-Təala tərəfindən) **asi və günahkar olan qövümü** (Lut qövmünü həlak etməkdən ötrü) **göndərilmişik.**

59) – (إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ) – (Lutun qövümü həlak olacaqdır), **ancaq Lutun ailəsinə, həqiqətən, nicat verəcəyik.**

60) – (إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّا لَمِنَ الْغَابِرِينَ) - **ancaq** (Lutun) **arvadı** (istisnadır), (Allah-Təalanın əmriylə) **hökm etmişik ki, həqiqətən,** (Lutun arvadı əzab içində) **qalanlardan olub** (həlak olacaq).

61) – (فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ) - (mələklər Hz. İbrahimin yanından çıxıb yarasıqlı cavanlar kimi) **Lutun ailəsinin yanına daxil oldular,**

62) – (قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) – (qövmünün kişiləri kişilərə qarşı şəhvani meyilli olduğundan Lut onları gördükdə) **dedi: “Həqiqətən, siz inkar edib** (nifrət etdiyim bir camaatsınız)”

63) – (قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ) – (mələklər) **dedilər:** (bizə nifrət etmə), **bəlkə biz onların** (gəlməsinə) **şəkk-şübhə etdiyi əzabdan ötrü gəlmişik,** (hansı ki Allah-Təala tərəfindən olan əmrlə sən onu qövmünə vəd edib deyirdin: “Bu şəhvani əməlinizdən ötrü Allah-Təala sizə əzab göndərər”, onlar isə səni təkzib edirdilər).

64) – (وَآتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ) - (ey Lut), **biz sənə haqq və yəqin üzrə** (onlara əzab nazil olacağından ötrü) **gəlmişik.** (Budur həqiqət, biz bu əzab xəbərini sənə verməkdə) **əlbəttə, doğru deyənlik.**

Kəşfül-Həqayiq II

فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾
وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾
قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزَوْنَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نُنْهَكَ عَنِ
الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾

65) (فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) – (ey Lut), gecənin axırında öz ailəni götürüb (qəsəbədən çıxıb) **yola düş**, – (ailəni qabağa salıb)* **sən də onların dalınca düş**. – (وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ) – sizdən heç kim arxasına dönüb baxmasın. – (وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ) – əmr olunduğunuz yerə (Şama) gedin.

(**Qeyd*: Sual: Səbəb nədir ki, Allah-Təala Luta – ailəni qabağa salıb özün onların arxasınca get, heç kim də arxasına dönüb baxmasın - deyə əmr edir? Cavab: Allah-Təala Lutun duasını qəbul edib, qövmünə əzab göndərərək özünə və ailəsinə nicat verdikdə, qəsəbədən çıxmalarını əmr etdi. Ailəsinin qabaqda, özünün onların arxasınca getməsinin səbəbi odur ki, əgər Lut özü qabaqda, ailəsi onun arxasınca getsəydi, bu halətdə Lutun fikri onlarda olub qəlbi sakit olmazdı. Necə ki qorxub qaçan bir şəxs ailəsini qabağa salıb sürətlə gedər. Lutun qəlbi ailəsinə görə rahat olduğuna görə, onların dalınca getməyi əmr edildi və arxaya baxmamaqla əmr olunmalarının səbəbi odur ki, arxaya baxdıqlarında qövmə nazil olan əzabı görüb qəlbləri yanardı. Kafir və müşriklərdən ötrü rəhmə gəlib qəlbin yumşalması caiz olmadığına görə, bu şəkildə əmr olundular).

66) (وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ) – (ey Məhəmməd), vəhy edib (Luta dedik ki, sən qövmün barəsində bizim tərəfimizdən olan) **bu (əzab) hökmü qətidir**. (أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ) – (onların barəsində belə hökm olunubdur:) **Sühb çağı** (onlara əzab gəlib) **hamısı** (həlak olub) **kökləri kəsiləcək**.

67) (وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ) – (Lutun qonaqlarının gözəl cavanlar olduğunu görəndə) **şəhər əhli** (qonaqlar haqqında) **bir-birilərinə müjdə verdikləri halda** (Lutun yanına) **gəldilər**.

68) (قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ) – (Lut) dedi: (ey camaat), **bunlar mənim qonaqlarımdır, məni rüsvay etməyin**.

69) (وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزَوْنَ) – Allah-Təaladan qorxub, məni zəlil etməyin.

70) (قَالُوا أَوَلَمْ نُنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ) – dedilər: (ey Lut), **biz sənə adamların işinə mane olmağı qadağan etmədikmi** (ki, indi bizim şəhvani əməlimizə mane olursan? Lutun qövmü şəhərə girən, ya da ətrafdan keçən şəxsləri tutub onlarla pis işlərlə məşğul olduqlarından Lut bunu onlara qadağan etdi. Onlar Luta etiraz edib deyirdilər: “Sən bizim işimizə mane olma. Biz sənə qulaq asan deyilik”).

Hicr surəsi

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾ لَعَنُوكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَاخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ

71) (قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ) – (Lut) dedi: (ey qövm, əgər mənim sözümə qulaq asıb) **nəsə edəcəksinizsə, bu qızlarım** (sizdən ötrü daha yaxşıdır, qonaqlarımın əvəzinə qızlarımı sizə həvalə edərim. Qonaqlarımın yanında məni xəcil etməyin).

72) (لَعَنُوكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) – (ey Məhəmməd), **and olsun sənin həyatına, həqiqətən,** (Lutun qövmü zəlalət və qəflət) **məstlikləri içində çaşqın və sərgərdan qalıb** (Lutun öyüd-nəsihətinə qulaq asmayıb, zəlalətlərindən çıxmadılar).

73) (فَاخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُشْرِقِينَ) – **günəş doğarkən o şiddətli səs onları yaxalayıb** (o səsin şiddətindən ciyərləri parçalandı).

74) (فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا) – (şiddətli zəlzələ ilə) **onların qəsəbələrinin altını üstünə çevirdik.** (وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ) – (onlar həlak olan zaman səmaddan yağış yerinə) **üzərlərinə palçıqdan qurumuş daş yağdırdıq.** (Hamısı həlak olub bir şeyləri qalmadı).

75) (إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ) – **həqiqətən, bu** (Lut qövmünə əzab nazil olmaqda Allah-Təalanın tövhid və qüdrətindən agah olan) **bəsirət sahiblərindən ötrü dəlil və sübutlar vardır.**

76) (وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ) – **və həqiqətən** (Lut qövmünün şəhəri müsafirlərin gəlib-keçdiyi) **yol üstündə durub,** (izləri də qalıbdır. Gedib-gələnlər də onları görürlər. Bəs bu Qüreyş camaatı onları görüb Allah-Təalanın qüdrət və əzəmətinə agah olmalarını?)

77) (إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) – **və həqiqətən, bu** (Lut qövmünün şəhərində və qalan izlərində) **möminlərdən ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar vardır.** (Möminlərdən başqa onlardan ibrət alan olmaz).

78) (وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ) – **və həqiqətən, Eykə camaatı** (Şüeyb peyğəmbərin qövmü) **zalımlardan idilər.**

79) (فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ) – (Eykə camaatından) **intiqaam alıb,** (onları həlak etdik. Allah-Təala onları 7 gün, 7 gecə isti havaya düşür etsin, az qaldılar ki, istidən həlak olsunlar. Allah-Təala bir bulud göndərdi. Buludun kölgəsinə yığıldılar ki, bəlkə, istidən xilas olsunlar. O buluddan bir od gəlib onları yandıraraq həlak

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَنَّهُمَا لِيَإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿٧٩﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾ وَأَتَيْنَاهُم آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يُنْحَتُونَ مِنَ الْجِبَالِ يَبُوتًا أَمِينٍ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضْجِعِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾

etdi). (وَأَنَّهُمَا لِيَإِمَامٍ مُّبِينٍ) - **və həqiqətən**, (Lut və Eykə qövminün şəhərləri) **açıq-aşkar yol üzərindədir**. (Gedib-gələndə onları görürsünüz. Ey Qüreyş camaatı, bəs ibrət almırsınız?)

80) (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ) - həqiqətən, Hicr (Səhud) camaatı (onlara göndərilən) **peyğəmbərləri təkzib etdilər**. (O peyğəmbərlərdən biri də Salehdir).

(**Qeyd: Hicr Şamla Mədinə arasında bir yerin adıdır. İndi bu dövrdə Şamdan Mədinəyə gedəndə onların diyarından keçəndə Səhud camaatının dağlardan yonub düzəldikləri evlərin zamanənin gərdisinə dözüb hələ də o şəkildə qaldığı görülür*).

81) (وَأَتَيْنَاهُم آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ) - (Səhud camaatına göndərilən peyğəmbərlərə) möcüzələrimizi verdik. (O möcüzələrdən biri də Allah-Təala tərəfindən Salehə möcüzəli dəvə verilməsi idi, amma Səhud camaatı) **o möcüzələrdən üz döndərüb** (imana daxil olmayıb möcüzələri inkar etdilər).

82) (وَكَانُوا يُنْحَتُونَ مِنَ الْجِبَالِ يَبُوتًا أَمِينٍ) - (Səhud camaatı öz məskənlərindən ötürü) arxayın olmaq üçün dağlardan evlər yonub düzəldirdilər. (Bu səbəbdən özlərini asudə və amanda hesab edib Allah-Təalanın peyğəmbərlərinə iman gətirmədilər).

83) (فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضْجِعِينَ) - (peyğəmbərlərə asi olub Salehə iman etmədiklərindən, Allah-Təala Salehə nicat verib onlara əzab göndərdi). Sübh çağı şiddətli səs onları yaxalayıb (həlak oldular).

84) (فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) - (Səhud camaatının dünyada) qazandıqları (mal və möhkəm daşdan yonulan evləri Allah-Təalanın əzabını onlardan dəf etməyib) **onlara bir fayda vermədi**.

85) (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ) (ey Məhəmməd), biz səmaları, yeri və onların arasında olan hər bir şeyi ancaq haqq və hikmət üzrə yaratdıq, (onlara baxanlar fikir verib görək ibrət alsınlar). (وَأَنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, qiyamət günü gələcəkdir**. (O zaman da Allah-Təala sənə zülm edən inadkar şəxslərdən intiqam alacaqdır). **Amma sən onlardan gözəl şəkildə üz döndər**, (onların sənə etdiyi zülm və əziyyətləri* bağışlayıb, intiqam fikrində olmayıb onları Allah-Təalaya həvalə et).

Hicr surəsi

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ﴿٨٩﴾ كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾

(**Qeyd* : İslam ümməti gərək bu ayəyə fikir verib Hz. Peyğəmbərə tabe olub, pislik əvəzinə həmişə yaxşılıq edib, Allah-Təalanın əmr etdiyi gözəl bağışlamaq sifətini gərək özlərinə şüar etsinlər. İslam dininə tənə vuranlar qoy insafla Qurani-Şərifin ayələrinə baxıb Allahın Hz. Peyğəmbərə əmr etdiyi gözəl xüsusiyyətlərə diqqət edib, yer kürəsində olan bütün insanların müsəlman olmalarının vacibliyini və başqa bir dinə ehtiyac olmadığını anlasınlar).

86) (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən**, (səni və bütün məxluqatı) **yaradıb**, (sənin və sair məxluqatın əhvalından və hər bir əməlinə) **agah olub** (hər şəxsin öz əməlinə görə ona qarşılıq verən) **sənin rəbbin Allah-Təaladır**.

87) (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən**, (namazda oxunan) **7 ayəni** (Fatihə surəsini) **və əzəmətli Qurani sənə bəxş etdik**. (Heç bir peyğəmbərə onun mislini verməmişik). (Fatihə surəsi hərçənd Qurani-Şərifdən bir surədir, amma Allah-Təalaya həmd-səna etməyi və bəndənin niyaz və qulluq etməsini ehtiva etdiyindən xüsusi olaraq zikr olundu).

88) (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ) - (ey Məhəmməd, belə bir Fatihə surəsini və Qurani-Şərifini sənə verəndən sonra) **gözlərini dikib** (kafirlərdən) **bəzilərinə verdiyimiz** (fani dünya malına) **rəğbətlə baxma**. (Sənə elm və hikmət vermişik. Dünya malının Quran yanında nə dəyəri var?) (وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ) – (kafirlər niyə sənə iman gətirmirlər? – deyə) **məhzun və qəmgin olma**. (وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ) - **möminlərə qarşı təvazö edib onlarla gözəl şəkildə rəftar et**. (Möminlər sənə kifayət edər).

89) (وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ) - (ey Məhəmməd), **de ki, həqiqətən, mən** (Allah-Təalanın əzabından sizi dəlil və sübut üzrə) **açıq-aşkar qorxudanam**. (Gəlin Allah-Təalaya iman gətirib əzabdan xilas olun)

90) (كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ) – (ey Qüreyş camaatı, bizim əzabımızdan qorxun), **necə ki Qurani bölənlərə** (ancaq bir qisminə inanan yəhudilərə əzab) **göndərəcəyik**, (sizə də əzab göndərməyə qadirik).

91) (الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ) – **o kəslər** (yəhudilər) **ki, Qurani qisimlərə bölüb** (Tövratə müvafiq olana iman gətirirlər, müvafiq olmayana iman gətirməzlər. Bu ayə Məkkədə nazil olub, Allah-Təala bu ayədə Mədinədə olan Bəni-Qüreyzə və Bəni-Nəzir yəhudilərinin Mədinədə Quranın bəzi hökmlərini

Kəşfül-Həqayiq II

فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَلَنَّهٗمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ ﴿٩٥﴾ الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

qəbul edib, bəzi digər hökmlərini qəbul etməyəcəyini və onlara əzab nazil olacağını xəbər verir. Allah müsəlmanları onlara hakim edib, bəzisi öldürüldü, bəzisi əsir, digərləri də sürgün edilib vətənlərindən ayrı düşdülər.

92) (فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَلَنَّهٗمْ أَجْمَعِينَ) - (ey Məhəmməd), **and olsun sənin rəbbin Allah-Təalaya**, (Quranı bölənlərin) **hamısını sorğu-sual edəcəyik**.

93) (عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) – **etdikləri əməllərdən** (və Quran haqqında dedikləri sözlərdən) **ötrü**.

94) (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) - (ey Məhəmməd, Allah-Təala tərəfindən) **əmr olunduğun şeyləri açıq-aşkar edib** (xalqa çatdırmaq zəhmətinə döz, sənə istehza və məzəmmət edən) **müşriklərdən də üz döndərib**, (onlara fikir vermə).

95) (إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ) - **həqiqətən**, (ey Məhəmməd), **sənə istehza edənləri** (bizə həvalə et). **Həqiqətən, biz onlara kifayət edərik**.

96) (الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ) - (sənə* istehza edənlər) **o şəxslərdir ki, özgə məbudları Allah-Təalaya şərik qoşub** (onlara ibadət edirlər. Tezliklə öz əməllərinin cəzasına görə onlara əzab nazil olacağını) **biləcəklər**.

(**Qeyd: Məkkədə Qüreyşin böyükələrindən olub Hz. Peyğəmbərə istehza edənlər bu 5 nəfər idi: 1-Vəlid ibn Müğirə, 2-As ibn Vail, 3-Əsvəd ibn Əbdi-Yəğus, 4- Əsvəd ibnül-Müttəlib, 5- Haris ibn Tilatla. Allah-Təala Bədir qəzvasından qabaq bu 5 nəfərin hamısına bəla göndərib onları həlak etdi. Vəlid ibn Müğirə bir ox düzəldənin yanından keçəndə əynində bürüncək olduğu halda ox onun ayaqlarına dəyib yaraladı, təkəbbüründən aşağı əyilib oxu ayaqlarından çıxarmayıb, o yaradan da həlak oldu. As ibn Vailin ayağına bir tikan batdı, dedi ki, məni ilan çaldı, ilanı axtarıb tapmadılar, ayağı şişib bir dəvə boynu kimi olub həlak oldu. Əsvəd ibnül-Müttəlibin gözləri kor olub gözlərinin şiddətli ağrısından başını divara çırpıb həlak oldu. Əsvəd ibn Əbdi-Yəğus bir ağacın altında oturmuşdu. Dəli olub başını ağacın kötiyünə, tikanlarına vurub həlak oldu. Haris ibn Tilatla isə beyin qanamasından həlak oldu. Allah-Təalanın istehza edənlərə dediyi söz - ey Məhəmməd, sənə biz kifayət edərik, sözü doğru oldu).*

97) (وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz bilirik ki**, (müşriklərin sənə istehza edib Qurana tənə etməsindən, pis) **sözlərindən qəlbin sıxılır**. (Onların etdiyi əziyyəyə səbir edib üzülmə).

98) (فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ) - (ey Məhəmməd, qəlbin sıxıldığına görə) **rəbbin Allah-Təalanı həmd ilə zikr edib**, (Onu hər bir eyib və qüsur-

Hicr surəsi

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

dan pak sayıb) **çox səcdə edənlərdən ol** (ki, hüznədən, qəm-qüssədən xilas olasan).

99) (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təalaya ibadət edib həmişə onun ibadətində ol ki, yəqin** (mütləq bilgi) **sənə gəlib** (qəlbin aram olsun. Müşriklərin istehza edib məzəmmət etməyinə fikir vermə. Allah-Təala haqqı qalib, onları məğlub edəcəkdir).

Allaha həmd olsun, Hicr surəsinin təfsiri bitdi. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Hicr surəsini kim oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər.”

ƏTA ƏMRULLAH (ƏN-NƏHL) SURƏSİ

16-cı surədir. Məkkədə nazil olub, 128 ayə, 2840 kəlmə, 7707 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təalanın** (islami izhar etmək barə-sindəki) **əmrini yaxınlaşdı**. (Necə ki Allah-Təaladan sizə islamın qələbəsi vədi verilir, haqdır, vəqə olacaqdır). (فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ) – (islamin tez qalib gəlməsini) **tələm-tələsik xahiş etməyin**. (Allah-Təalanın hikməti nə zaman müvafiq gör-sə, o zaman vəqə olar). - **Allah-Təala** (müşriklərin) **Allah-Təalaya şərik qoşmasından uca, pak, müqəddəsdir**.

2) (يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ) - **Allah-Təala mələkləri öz əmrindən olan** (cəhalətlə ölən qəlbləri dirildən) **ruhuylla** (sözləriylə) **istədiyi-nə göndərib**, (onu peyğəmbər edər). (أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ) - (Allah-Təala peyğəmbərlərə mələkləri nazil edib ondan sonra peyğəmbərlərə buyurur ki, insanları belə) **qorxudun: Məndən başqa heç bir** (haqq və yeganə olan) **mə-bud yoxdur**, (qorxub mənə sitayiş edin, bütlləri tərk edin).

3) (خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ) - **Allah-Təala səmaları və yeri şəriksiz** (haqq olaraq) **yaratdı**. **Allah-Təala ona şərik qoşulan şeylərdən ucadır**.

4) (فَإِذَا هُوَ) - **Allah-Təala insanı spermadan yaratdı** (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ) - (spermadan dönüb kamil və aqıl, gözəl insan olub) **qəfildən** (öz rəbbi Allah-Təalanı inkar edib ona) **açıq-aşkar düşmənlər** (şərik qoşdu).

5) (وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا) - **Allah-Təala heyvanları** (dəvəni, öküzü, qoyunu, keçini) **sizdən ötrü** (insanların məsləhət və mənfəətindən ötrü) **yaratdı**. (لَكُمْ فِيهَا) - (onların yununda) **sizi** (soyuqdan) **qoruyan** (libas və südlərindən, balalarından başqa da bir çox) **mənfəətlər vardır**. (وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ) - **həm də onla-rın** (ətindən) **yeyirsiniz**.

Nəhl surəsi

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ
إِلَّا يَشِقُّ الْأَنْفُسَ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

6) (وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ) - sizdən ötrü (iki vaxtda) bir - axşam vaxtı (o heyvanları çöldən axura) gətirdikdə, (وَحِينَ تَسْرَحُونَ) - bir də səhər vaxtı (onları axurdan çıxarıb otlamaq üçün çölə) buraxdıqda bir gözəllik vardır, (bu iki vaxtda həm siz onlara baxanda, həm xalq onlara baxıb sizi vəsf edəndə şad olarsınız).

7) (وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ) – (o heyvanlardan bəzisi (dəvə, öküz) sizin ağır yüklərinizi daşıyıb elə bir şəhərə apararlar ki, (لَمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا يَشِقُّ الْأَنْفُسَ) - siz özünüz (məşəqqətli zəhmət çəkib) yorulmadan (o ağır yükləri aparıb) ora çata bilməzdiniz. (إِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُفٌ رَّحِيمٌ) - həqiqətən, rəbbiniz Allah-Təala (sizə qarşı) mehriban və rəhm edəndir (ki, sizdən ötrü bu heyvanları yaradıbdır ki, onlarla ehtiyacınızı həll edəsiniz). (Ərəblərin əksəriyyəti heyvandarlıqla məşğul olub, hər bir əməllərində və yeməklərində heyvanlara, onların ətinə, südünə möhtac olduqlarından Allah-Təala onlara minnət edərək bu heyvanları yaratdığını bəyan edir).

8) (وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً) - Allah-Təala sizdən ötrü (atı, qatırı və ulağı) yaratdı ki, ehtiyac məqamında onlara minəsiniz. Bir də sizdən ötrü dünya zinəti olsun. (Həqiqətən, bu heyvanların varlığında onları yaxşı şəkildə saxlayanlardan ötrü böyük zinət vardır. Xüsusən, atın barəsində Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Hər bir xeyir atın alınına bağlıdır.” (Buhari, Cihad 43; Müslüm, İmarə 100; Əbu Davud, Cihad 41; Acluni, Kəşful-Xəfa, I/397) Atların cinsi müxtəlif olduğundan ərəb dilində onların müxtəlif adı vardır. (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) – (Allah-Təala siz insanların mənfəətindən ötrü hələ) bilmədiyiniz necə şeyləri yaradır. (Əvvəlki ayədə qeyd olunan heyvanların bir neçə mənfəəti bəyan edildi. Onlardan biri də o heyvanların ətinə yemək idi. Amma bu ayədə atın, qatırın və ulağın mənfəətinin minilmək və gözəllik olduğunu göstərməklə onların ətinin haram olduğu məlum olur, gərək, belə də olsun. İnsanlar bu heyvanlara hər bir zəhmətli və məşəqqətli əməllərində möhtac olduqlarından onları kəsib ətinə yemək şəriət tərəfindən haram sayılmaqdan başqa insan təbiətinə də ziddir. Qurani-Şərifdə bu 3 heyvanın ətinin halal olmağına dair aşkar bir dəlil yoxdur. Bəlkə, bu ayədən haram olduqları məlum olur, amma bu barədə müxtəlif hədislər olduğundan üləmaların fitvaları da müxtəlifdir. İmam Malik və Əbu Hənifə bu 3 heyvanın ətinin haram olması haqda fətva veriblər. Qurani-Şərif də bunun haramlığını göstərir. İmam Şafii və imam Əhməd ibn Hənbəl at ətinin halal, amma qatır və ulaq ətinin haram olması haqda fitva

Kəşfül-Həqayiq II

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهْدِيكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

veriblər. Şiə imamiyyə üləması hər 3 heyvanın ətinin “məkrüh” (caiz olmayan) olması haqda fitva veriblər (Kuleyni, Kafi (Furu), II/151; Tusi, Tehzib, IX/40). Əbu Hənifə məzhəbində olan Tatarıstan müsəlmanlarının arasında at əti yemək adət olub hətta böyük qonaqlıqlarında və toy ziyafətlərində qiymətli atları kəsmək onlardan ötrü böyük iftixar hesab olunur. Tatarıstan camaatı islam ümmətinin içində son dərəcə cahil, nadan və elmsiz bir xalq olub aralarında elm əhli olmadığından alim surətində olan cahil şəxslər xalqı zəlalətə salıblar, imam Əbu Hənifənin fitvasını dərk etmək onlara çətin olub xalqı Quranın və Əbu Hənifənin fitvasının xilafına iş görməyə vadar edirlər. İmam Şafiiinin fitvası at ətinin halallığı yönündə olsa da, Şafii məzhəbində olanların arasında at əti yemək adət deyildir. Qeyd olunan məzhəblərdən imam Malik və imam Əbu Hənifənin məzhəbləri Qurana müvafiqdir).

9) (وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ) – (haqqa qovuşduran) **düz yolu** (insanlara) **göstərib** (hidayət etmək) **Allah-Təalaya aiddir**. (Necə ki Allah-Təala peyğəmbər və kitab göndərüb hidayət edibdir). (وَمِنْهَا جَائِرٌ) - **amma o yollardan bəzisi düz olmayıb** (haqdan kənar yoldur. O yol Allah-Təalanın yolu deyil, o yoldan gərək kənar olasınız). (وَلَوْ شَاءَ لَهْدِيكُمْ أَجْمَعِينَ) - **əgər Allah-Təala istəsə, hamınıza zorla hidayət edib** (haqqa qovuşdurar. Lakin sizi azad yaratdığından sizi öz ixtiyarınıza buraxıb, imana gərək öz ixtiyarınızla daxil olasınız).

10) (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ) – (Allah-Təala sizə lütf edib) **sizdən ötrü səmadan su göndərdi**. (مِنْهُ شَرَابٌ) – (o sudan) **bəzisi var ki**, (yerdəki maddələrin təsiri ilə dadı dəyişməyib, saf və dadlı halda qalıb) **ondan içirsiniz**. (وَمِنْهُ شَجَرٌ) – (o sudan) **bəzisi** (çöllərə axdığından içində heyvanatı otardığınız) **ağaclar** (göyərər). (فِيهِ تُسِيمُونَ) – (o otluqlarda heyvanlarınızı) **otarırsınız**.

11) (يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ) – (Allah-Təala səmadan gələn o suyun səbəbinə) **sizdən ötrü** (hər cür) **əkin göyərdir**. (وَالزَّيْتُونَ) - **zeytun** (ağacını yetişdirir ki, onun yağından mənfəət əldə edəsiniz). (وَالنَّخِيلَ) - **və xurma ağacını** (yetişdirir ki, onun özündən və meyvəsindən çox fayda alasınız). (وَالْأَعْنَابَ) - **üzüm ağacını** (yetişdirir ki, ondan faydalanasınız). (وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) - **və** (sizdən ötrü) **hər cür meyvələrdən yetişdirir**. (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) - **bu** (qeyd olunan meyvələrdə - Allah-Təalanın hikmət və qüdrətini) **düşünən camaatlardan ötrü dəlil və sübutlar var**, (bilərlər ki, Allah-Təala insanlardan ötrü növbənöv meyvələri və heyvanatdan ötrü ot-ələfi hansı hikmət üzrə yaradır).

Nəhl surəsi

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۖ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۚ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَةً ثَلَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ

12) (وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۖ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) - Allah-Təala gecə və gündüzü sizin (xidmətinizə verib) **ram etdi** (ki, birində rahat olub, o birində məişətinizlə məşğul olarsınız) **və günəşi və ayı sizə tabe etdi** (ki, onların təsirindən yer üzündə məişət və güzəranınızla bağlı olan şeylər meydana gəlib onlardan faydalanarsınız). (وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ) - **bütün ulduzlar Allah-Təalanın əmrinə tabe olub** (sakin və ya hərəkətli olmaları Allah-Təalanın iradəsinə bağlıdır. Bu ayə filosofların və münəccimlərin iddiasını rədd edir. Hansı ki ulduzların bu aləmə müstəqil şəkildə təsir etdiyinə inanırlar). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) - **bu** (qeyd olunan şeylərdə Allah-Təalanın tövhid, qüdrət və hikmətini) **ağılla düşünən camaatlardan ötrü dəlil və sübutlar vardır.** (Gərək ağılla hərəkət edib nəfsani arzulara tabe olmasınlar).

13) (وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ) - (Allah-Təala yer üzündə müxtəlif rəngdə və təbiətdə olan hər cür heyvan, meyvə və ağacları), **rəngarəng şeyləri sizin üçün yaratdı,** (yer üzündə bu qədər çox məxluqun var olmasına baxmayaraq, eyni cinsin nümayəndələrinin bir-birinə oxşar olub fərqlənməməsi yeganə olan Allah-Təalanın qadir və hökmran olduğuna açıq-aşkar dəlil və sübutdur). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذْكُرُونَ) - **həqiqətən, bu** (qeyd olunan şeylərdə Allah-Təalanın qüdrət və hikmətini düşünüb) **ibrət alan bir camaatdan ötrü dəlil və sübutlar vardır.**

14) (وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا) - Allah-Təala (öz kamil qüdrəti ilə) **dənizi sizin** (xidmətinizə verib) **ram etdi ki,** (o zəhər kimi acı suyun içində yaratdığı incə və yağlı balıqları ordan çıxarıb) **onların təzə ətindən yeyəsiniz.** (Bu ayə dənizdən çıxan hər cür balığın halal olmasına işarə edir, müsəlmanların böyük bir qismi bu ayəyə əsaslanıb, dənizdən çıxan hər bir balığı halal bilib yeyirlər, amma bir qrup da pullu balığı halal, pulsuz balığı haram sayıb, bu barədə yəhudilərlə şərik olub, balıq barəsində bəzi hədislərə və Tövratda qeyd olunan ayəyə tabe olublar (Əbu Davud, Təharət, 41; Tirmizi, Təharət, 52; İbn Macə, Təharət, 38). Çünki Qurani-Şərifin nəsx etmədiyi Tövrat hökmlərilə əməl edilə bilər.). (وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَةً ثَلَسُونَهَا) - (yenə o acı dənizdən) **zinət** (mirvari və mərcan) **çıxarıb,** (onları arvadlarınız özlərinə) **zinət edirlər.** (Belə cövhərlərin acı su içində yaradılması Allah-Təalanın qüdrətinə böyük dəlil deyilmi?) (وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ) - (ey Məhəmməd), **gəmiləri görürsən ki,** (Allah-

Kəşfül-Həqayiq II

وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا
وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ
أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

Təalanın qüdrətiylə) **dənizdə üzüb hərəkət edirlər** (وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ) - **ki**, (o gəmilərin səbəbinə ticarət edib) **Allah-Təalanın lütfündən ruzi** (istəyib) **axtarasınız**. (وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) - **əlbəttə, gərək** (bu nemətlərin səbəbinə Allah-Təalaya) **şükür edəsiniz**.

15) (وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ) – (yer yüngül olub, o tərəf-bu tərəfə hərəkət edib, orada rahat olmamaqdan qorxmayasınız və) **sizi sarsmasın deyə** (Allah-Təala yeri düz yaradıb), **yer üzünə böyük və ağır dağlar saldı** (ki, dağları görüb rahat olasınız və yaqın edəsiniz ki, yer titrəməyib, bəlkə möhkəm və bərqərar olacaqdır. (Bəzən yer kürəsinin dibində meydana gələn hadisələr səbəbilə zəlzələnin baş verməsi bu işin xaricindədir). (وَأَنْهَارًا) – (ondan sonra Allah-Təala yerdə) **çaylar** (yaratdı ki, əkin işində onlardan mənfəət əldə edəsiniz), (وَسُبُلًا) – (Allah-Təala dağları, çayları yaradandan sonra onların arasında sizdən ötrü) **yollar** (saldı ki, o yollarla məqsədinizə doğru özge məmləkətlərə tərəf gedib arzunuzla çatasınız). (لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) - **əlbəttə**, (siz gərək bu qeyd olunan dəlillərlə) **hidayət tapıb** (Allah-Təalanın tövhidinə yol tapıb haqqa qovuşasınız).

16) (وَعَلَامَاتٍ) – (insanların getdikləri yollarda Allah-Təala onlardan ötrü dağlardan və başqa şeylərdən) **əlamətlər** (qoydu ki, o əlamətlər sayəsində yoldan çıxıb azmasınlar), (وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ) – (gecə vaxtı* özge əlamətlər onlara məxfi qalanda onlardan ötrü) **ulduzlar** (nə gözəl əlamət olub), **onlarla** (yolu tapıb) **hidayətə çatırlar**.

(*Qeyd: *Astronomiya elmi, onun yardımı ilə - ulduzları tanıyıb onların halına, xüsusiyyətinə, səyyarələrin keçdiyi yollara agah olmaq nə gözəl elmdir, ulduzlar, səyyarələr gecə vaxtı yollardan ötrü əlamət, bələdçi olmaqdan başqa müqəddəs, pak yaradıcını tanımaq üçün də böyük dəlillərdən biridir. Astronomiya nə şirin elmdir, əgər bu elmin vasitəsilə ulduzların adlarına, onların bir-birilərilə olan əlaqəsinə agah olub, qış fəslində, ya da yay fəslində gecə havanın saf və təbiətin sakit olan vaxtında üzünü səməyə döndərüb ulduzların bir-biriləri ilə olan əlaqəsinə, hallarına baxıb anlasan, için elə fərəhlənər ki, insan o anda özündə olmadan “la ilahə illallah” deyər, yeri və göyləri yaradan Xaliqi təqdis və tənzip edib ona sitayiş edər.*

17) (أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ) – (ey müşriklər, məxluqatı) **yaradan Allah-Təala məgər heç bir şey yaratmağa qüdrəti olmayan o bütələr kimidir?** (أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) – **bəs** (fikir verib) **ibrət almazsınız** (ki, o bütələri tərək edib yeganə və hər bir şeyin yaradıcısı olana itaət və ibadət edəsiniz?)

Nəhl surəsi

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

18) (وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا) - **əgər Allah-Təalanın (sizə bəxş etdiyi) nemətləri saymağa çalışsanız, sayıb bitirə bilməzsiniz.** (إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala (nemət müqabilində şükür və tövbə edənlərin təqsirini) bağışlayıb, rəhm edəndir, (sizə olan nemətini kəsməz).**

19) (وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ) - (nə istəyirsinizsə edin, heç bir əməl Allah-Təalaya məxfi qalmaz). **Nəyi gizlədirsiniz və nəyi aşkar edirsinizsə, Allah-Təala ondan agahdır, (hamısının qarşılığını sizə verəcəkdir).**

20) (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təaladan başqa çağıraraq sitayiş etdikləri (o bütlər), (لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ) - heç bir şey yaratmağa qadir olmayıb özləri Allah-Təalanın yaratdığı məxluqlardır. (Məxluq xaliq ola bilməz).**

21) (أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ) - (əgər o bütlər, həqiqətən, Allah olsaydılar, gərək onlar həmişə diri olub ölməyədilər, halbuki o bütlər) **ölüdürlər (cansız şeydirlər), diri deyillər.** (وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ) - (o bütlər onlara ibadət edənlərin haqq-hesabdan ötrü) **nə vaxt diriləcəyinə də agah olmazlar.** (Necə ola bilir ki, belə şeyləri Allah-Təalaya şəriq qoşub özlərinə məbud saysınlar?)

22) (إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ) - (bütlərin məbudluğunun batil olması artıq məlum oldu), **sizin (haqq olan) məbudunuz yeganə Allah-Təaladır, (onun şəriki və oxşarı yoxdur. İbadət və itaət ancaq ona layiqdir, ondan başqasına batildir).** (فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ) - (Allah-Təalanın tövhidini), **qiyamət gününə iman gətirməyənlərin, (قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ) - qəlbləri (Allah-Təalanın tövhidini və axirəti) inkar edib (qəbul etmir), özləri də təkəbbürlüdürlər.**

23) (لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) - (Allah-Təalaya və axirət gününə iman gətirməyənlərin) **gizlin və aşkar əməllərinə Allah-Təala şübhəsiz ki, agahdır, öz əməllərinin cəzasını onlara verəcəkdir.** (إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ) - **həqiqətən, Allah-Təala təkəbbürlənənləri sevməz.** (Hz. Peyğəmbər buyurubdur ki, Allah-Təala təkəbbürlüləri qiyamət günündə qarışqa surətində dirildər ki, məhşər əhli onları ayaqlarıyla tapdalasın. Təkəbbürlü şəxs dünyada öz həmcinsi insanı narahat edib, təkəbbürləndiyi üçün Allah-Təala ona əzab edib kiçik heyvan surətində onu dirildər. Başqa bir hədisdə Hz. Peyğəmbər buyurubdur ki, kim təvazökarlıq etsə, Allah-Təala onu ucaldar (Müslüm,

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنزِلَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا أَصَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۖ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ ۖ وَأَتَتْهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

Birr 69; Tirmizi, Birr 82). Kim də təkəbbürlənsə, Allah-Təala onu zəlil edər (Əhməd bin Hənbəl, Müsnəd, III/76)).

24) (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنزِلَ رَبُّكُمْ) – (kənar şəxslər Məkkəyə gələndə məkkəli Qüreyş camaatından Hz. Peyğəmbərin əhvalatını soruşub) **deyəndə ki, sizin rəbbiniz Allah-Təala sizə** (peyğəmbər göndərib), **nə nazil edib?** (Bizə bəyan edin). (قَالُوا أَصَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) – (onların cavabında Məkkə əhli) **dedilər:** (bir şey yoxdur, bu, ondan) **əvvəlki** (ümmətlərin batil söz və) **əfsanələri**, (hekayələridir).

25) (لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ) – (bu sözü deyib xalqı zəlalətə salıb Allah-Təalaya və Hz. Peyğəmbərə iman gətirmələrinə mane oldular). **Qiyamət günü öz günahlarının hamısını daşıyıb** (əzaba düşər olarlar). (وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ) – **və zəlalətə saldıqları elmsiz, (cahil) şəxslərin də** (günahına şərik olub) **günahlarının bir qismini yükləyib** (onların da əvəzinə əzaba düşər olarlar). (Ayədən belə məlum olur ki, öz rəislərinin azdırması və zəlalətə salması ilə asi olub zəlalətə düşən elmsiz cahillər üzrsüz olmayıb, haqla batil arasında fərqi görməyib, düşünmədən rəislərə tabe olduqlarından əzaba düşər olacaqlar). (أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ) – (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol ki,** (bu Qüreyş camaatının) **daşdığı** (günah) **nə pis şeydir.** (Öz günahlarından başqa, özgə şəxsləri də zəlalətə salıb onların günahını da yükləyib, bu səbəbdən əzab çəkmək nə pis şeydir. Bu Qüreyş camaatı özləri iman gətirmədilər, heç olmasa, özgələrinə zəlalətə salıb, onların günahını yükləyib, bu səbəbdən əzab çəkməsinlər. Ağıllı şəxs də belə əməl edərmi?)

26) (قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) – (ey Məhəmməd, sən bu Qüreyş camaatının məkr və hiyləsinə görə qəmgin olma), **həqiqətən, onlardan əvvəlkilər də məkr, hiylə etdilər** (ki, Allah-Təalanın dinini batil edib, peyğəmbərinə zərər yetirsinlər. Möhkəm binalar tikdilər ki, o binaların sayəsində Allah-Təalanın əzabından qurtulub salamat qalsınlar. Babil padşahı Nəmrudun zamanında Hz. İbrahim onun özünə və qövminə peyğəmbər olaraq göndərildi. Nəmrud 5 min arşın hündürlükdə möhkəm bir qəsir tikdirdi. Elə ki Allah-Təalaya iman gətirmədilər, Allah-Təala fırtına və zəlzələ göndərib onun qəsirini və digər evləri xarab edib həlak oldular. Necə ki buyurur:) (فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ) – **Allah-Təalanın** (əmrinə gəlib, onların möhkəm) **binalarını** (kökündən yıxıb) **xarab etdi.** (فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ) – (xarab olan zaman) **evlərinin tavanı** **üzərilərinə tökülüb** (hamısı həlak oldu). (وَأَتَتْهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ) – (qəsir-

Nəhl surəsi

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ

lərin və evlərin möhkəmliyinə arxayın olub), **güman etmədikləri yerdən onlara əzab gəlib** (hamısı həlak oldu. Ey Məhəmməd, bu Qüreyş camaatına da güman etmədikləri yerdən əzab gəlib hamısı həlak və zəlil olacaqlar. Sən səbir edib Allah-Təalaya təvəkkül et. Allah-Təala vədinə sadıq olub, əvvəlcə Bədir savaşında müsəlmanları Qüreyşə hakim edib, bəzisi öldürülüb, bəzisi əsir olub zəlil oldular. Ondan sonra hicrətin 8-ci ilində Məkkə müsəlmanların əli ilə fəth olunub, müşriklərin hamısı zəlil olub bir nəfəri də sağ qalmadı).

27) (ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يُخْزِيهِمْ) – (Allah-Təala onları bu dünyada əzaba düçar edəndən) **sonra qiyamət gününün** (əzabıyla) **onları zəlil edər.** (وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ) – (Allah-Təala qiyamət günündə onlara) **deyər: barələrində** (möminlərlə) **mübahisə, düşmənçilik edib mənə şərikin saydığınız** (o bütələr) **hanı?** (قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) – (qiyamət günündə Allah-Təala kafir və müşriklərə bu sualı verəndə onların cavab verməyə və danışmağa gücləri olmaz). **Elm sahibləri** (peyğəmbərlər və möminlər onların əvəzində belə) **deyərlər:** (إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ) – (ilahi, bugünkü gündə bunlar sənə nə cavab versinlər? Sənin vədinə görə) **həqiqətən, bu gün kafirlər zillət və əzaba düçar olacaq.**

28) (الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ) – **özlərinə qarşı zalım** (müşrik) **olanları** (Allah-Təalanın izniylə) **mələklər öldürdükdə,** (فَأَلْقَوْا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ) – (ölüm onlara gələndən sonra dünyada etdikləri təkəbbürü bir kənara qoyub itaət edib) **deyərlər: “Biz dünyada heç bir pis əməl etməyib** (müşrik olmamışıq. Əzab qorxusundan dünyada Allaha şirk qoşmalarını inkar edərlər).” (بَلَى) – (onların cavabında Allah-Təala deyər: əlbəttə, dünyada pis əməl edib müşrik olubsunuz, indi inkar etmək sizə bir fayda verməz). (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) – **həqiqətən, Allah-Təala** (dünyada) **etdiklərinizə aghadır.** (Sizin inkar etməyinizin bir faydası yoxdur).

29) (فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا) – **cəhənnəmin qapıları** (üzünüə açıqdır, hansı birindən istəyirsinizsə), **daxil olun, həmişə** (cəhənnəmdə) **olub** (oradan çıxan deyilsiniz). (فَلَئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ) – **təkəbbürlənib imana daxil olmayan şəxslərin məskəni** (yəni cəhənnəm) **necə də pisdir.**

30) (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ) – (Məkkə ətrafından gələn şəxslər Hz. Peyğəmbərin əhvalatını imana daxil olan) **müttəqi şəxslərdən soruşub dedilər:**

قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾
جَنَّاتٌ عَذْنٌ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾
الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾

sizin rəbbiniz Allah-Təala sizə peyğəmbər göndərüb nə (hökm) nazil edibdir?” (قَالُوا خَيْرًا) – (müttəqilər onların cavabında) **dedilər:** (bizim rəbbimiz Allah-Təala peyğəmbəri Məhəmmədə) **xeyir** (yaxşı və gözəl hökmlər, sözlər nazil edibdir). (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً) - (o yaxşı, gözəl sözlər budur:) **yaxşı əməl edənlərdən ötrü bu dünyada yaxşı** (savab və qarşılıq) **vardır.** (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ) - **amma axirət evinin** (savab və mükafatı dünyadakı mükafatlardan) **xeyirlidir** (yaxşı və gözəldir. O savabları görəndə dünya mükafatını unudurlar). (وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ) - **müttəqilərin axirətdəki evləri nə yaxşıdır, o yaxşı evdə həmişə olub oradan çıxmaqlar.**

31) (جَنَّاتٌ عَذْنٌ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) – (müttəqilərin yaxşı mənzilləri axirətdəki əbədi Ədn) **bağlarıdır. Qəsrlərinin və ağaclarının altından çaylar axan o bağlara daxil olurlar.** (لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ) – **istədikləri hər bir şey** (o anda orada zəhmətsiz olaraq) **onlardan ötrü var olar.** (كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ) - **Allah-Təala (mömin və) müttəqi şəxslərə belə mükafat verir.**

32) (الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ) – (mömin və müttəqi, pak və pakizə olduqları halda Allah-Təalanın izniylə **mələklərin canını aldığı şəxslərə,** (يَقُولُونَ سَلَامٌ) – (mələklər) **deyərlər:** (Allah-Təala tərəfindən) **sizə salam olsun.** (ادْخُلُوا) – (mələklər) **deyərlər:** (dünaya etdiyiniz o yaxşı) **əməllərinizin səbəbinə cənnətə daxil olun.**

33) (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ) - (keçən ayələrdə müşriklərin və möminlərin axirətdəki dərəcələri bəyan edildi. Bu ayədə yenidən müşriklərin əhvalı bəyan edilir). (Ey Məhəmməd, sənə iman gətirməyən bu müşriklər ancaq onların canını alacaq və əbədi əzaba düçar edəcək) **mələkləri gözləyirlər?** (أَوْ يَأْتِيَ) - **yoxsa rəbbin Allah-Təalanın** (onları həlak edəcək əzab) **əmrinin gəlməsini** (gözləyirlər? İman gətirməyən şəxslərdən ötrü bu iki şeydən biri var: ya axirət əzabı, ya da dünya əzabı. Görəsən bunların hansını gözləyirlər?) (كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) - (ey Məhəmməd, bu müşriklərdən) **əvvəlkilər də bunlar kimi əməl ediblər.** (Kafir olub peyğəmbərləri təkzib ediblər). (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ) - **Allah-Təala onlara zülm edib** (əzab göndərməyib), **bəlkə, onlar** (müşrik olmaqla) **özlərinə zülm edib,** (Allah-Təala da onlara əzab göndərüb həlak oldular).

Nəhl surəsi

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبْدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿٣٦﴾

34) – (FƏVƏBƏHƏM SƏYİƏTƏT MƏ ƏMİLƏ MƏ CƏZƏSİ YƏTİŞDİ. (ZALIM ŞƏXSİLƏRƏ) ÖZ XƏBİS ƏMƏLLƏRİNİN PİS CƏZƏSİ YƏTİŞDİ. (ALLAH-TƏALANIN PEYĞƏMBƏRİNƏ VƏ HÖKMƏLƏRİNƏ) İSTƏHZA ETMƏLƏRİNİN (CƏZASI DA) ONLARI ƏHATƏ EDİB (HƏLƏK OLDULAR).

35) – (LƏ ŞƏƏ ALLƏ MƏ ƏBİDƏNƏ MƏ DÜNƏ MƏN ŞİƏ) – MÜŞRİKLƏR DEDİLƏR: (WƏLƏLƏL DİNƏ AŞRUKƏ) – (NƏHƏN VƏLƏ ƏBƏUƏNƏ) – ƏGƏR ALLAH-TƏƏLƏ (BİZİM İMAN ETMƏMİZİ) İSTƏSƏYDİ, HƏR HALDA NƏ BİZ ÖZÜMÜZ VƏ ATALARIMIZ Ondan başqa heç bir şeyə ibadət etməzdik. (VƏLƏ HƏRƏMƏNƏ MƏ DÜNƏ MƏN ŞİƏ) – VƏ Ondan izinsiz də heç bir şeyi haram etməzdik. (Əvvəlki Ənam surəsində özlərinə haram etdikləri dəvə növləri - “bəhirə, saibə, vəsilə və ham” nəzərdə tutulur. Yəni Allah-Təəla bizim kafir olduğumuzu istəyib, əgər iman etməmizi istəsəydi, biz də imana daxil olardıq. Müşriklərin bu sözlərini cəbriyyə məzhəbində olanlar qəbul edib, onlar da müşriklər kimi belə deyirlər. (Allah-Təəla onların cavabında buyurur: (KƏZƏLƏK FƏƏLƏL DİNƏ MƏN) – (EY MƏHƏMMƏD), BU MÜŞRİKLƏRDƏN ƏVVƏLKİLƏR DƏ BELƏ EDİB (öz xəbis əməllərini Allah-Təəlaya isnad etmişdilər). (FƏHƏL ƏLƏY RƏSİLƏ İLƏL ƏBİLƏĞ MƏBİN) – (onların küfr və şirklərinin cəzası Allah-Təəlaya aiddir. Allah-Təəla özü onların cəzasını verəcəkdir. Allah-Təəlanın) PEYĞƏMBƏRLƏRİNİN VƏZİFƏSİ İSƏ ANCAQ AÇIQ-AŞKAR TƏBLİĞ EDİB (Allahın əhkamını xalqa çatdırmaqdır).

36) – (EY MƏHƏMMƏD, NECƏ Kİ SƏNİ BU QÜREYŞ CƏMƏATININ İÇİNDƏN SEÇİB PEYĞƏMBƏR GÖNDƏRDİK. HƏBƏLƏ SƏNDƏN ƏVVƏL DƏ) HƏR BİR ÜMMƏTİN İÇİNDƏN PEYĞƏMBƏR (seçib) GÖNDƏRMİŞİK. (Sənin Qüreyşin içindən peyğəmbər olmağın təəccüblü bir iş deyildir). (ƏN İĞBİDƏUƏLƏLƏ VƏCƏTİBƏUƏLƏLƏTƏ). – (PEYĞƏMBƏRLƏRƏ ƏMR ETDİK Kİ, XALQA BELƏ DEYİN: YEGANƏ OLAN) ALLAH-TƏƏLƏYƏ İBADƏT EDİB TƏĞUTƏ (şeytana və bütlərə) İTƏƏT ETMƏKDƏN ÇƏKİNİB KƏNƏR OLUN. (FƏMİNƏHƏM MƏN HƏDİ ALLƏ) – (PEYĞƏMBƏRLƏRİN ÜMMƏTLƏRİNDƏN) BƏZİSİ (imana meyil etdiyi üçün) ALLAH-TƏƏLƏ DƏ ONLARA HİDAYƏT VERİB (imanlarında sabit və bərqərar etdi). (WƏMİNƏHƏM MƏN HƏQƏT ƏLƏYƏLƏLƏ) – (O ÜMMƏTLƏRİN) BƏZİLƏRİNİN DƏ (küfr və inada meyil etdiklərindən) ZƏLƏLƏTDƏ QALMALARI LAYİQ OLUB (O küfr və zəlalət içində ölüb Allah-Təəlanın əzabı onlara şamil oldu). (FƏSİRƏUƏ FİLƏL ƏRƏZİ FƏNƏZƏRƏUƏ KƏYF KƏN) – (EY QÜREYŞ CƏMƏATI), YER ÜZÜNDƏ BİR SEYR EDİB (zalım şəxslərin əsərlərinə baxıb bir fikir verin), GÖRÜN (peyğəmbərləri) TƏKZİB EDƏNLƏRİN AQİBƏTİ NECƏ OLDU? (Hamısına əzab göndərüb həlak etdik. Səməd və Ad cama-

Kəşfül-Həqayiq II

إِنْ تَحْرِضْ عَلَى هُدْيِهِمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لَيَبْيَنَّ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلَيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

atının yurdları Qüreyş camaatının yolu üstündə olduğundan Allah-Təala Qüreyş camaatına əmr edir ki, onların diyarından keçəndə baxıb ibrət alsınlar).

37) (إِنْ تَحْرِضْ عَلَى هُدْيِهِمْ) - (ey Məhəmməd), **hərçənd sən** (Qüreyş camaatının) **hidayət tapıb** (imana daxil olmasını) **həddindən çox istəyirsən**, (amma onlar imana daxil olan deyildirlər, bəlkə küfr və zəlalətdə qalmağa layiqdirlər). **həqiqətən, Allah-Təala** (azdırdığı), **küfr və zəlaləti seçən şəxsləri** (imana) **hidayət etməz**. (وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ) - **onlara kömək edən də olmaz** (ki, onlara Allah-Təalanın əzabından nicat versin).

38) – (وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ) - (Məkkəli müşriklər) **Allah-Təalaya möhkəm and içib** (dedilər:) **Allah-Təala ölən şəxsi** (qiyamət günündə bir yerə toplamaq üçün) **diriltməz**. (بَلَى) - (ey Məhəmməd), **xeyr**. (Bu müşriklər yalandan and içib belə deyirlər, bəlkə, Allah-Təala ölənləri yenidən dirildib məhşərdə toplayacaqdır). (وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا) - (Allah-Təalanın qiyamət günündə ölümləri dirildəcəyi vədi) **haqq olan vəddir**, (onda heç bir xilaf yoxdur). (وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) - **lakin insanların əksəriyyəti** (Allah-Təalanın insanları dirildəcəyini) **bilmir**. (O səbəbdən deyirlər ki, insanın sümükləri çürüyüb torpaq olandan sonra necə dirilə bilər? Amma bundan qafildirlər ki, onları yaratmağa qadir olan Allah-Təala, əlbəttə, diriltməyə də qadir olar).

39) – (لَيَبْيَنَّ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ) - (əlbəttə, Allah-Təala onları qiyamət günündə dirildər ki, dünyada) **ixtilaf etdikləri şeyləri** (dirilib məhşərdə toplanmağı) **onlara bəyan etsin**, (yəni necə oldu, qiyaməti inkar edirdiniz, indi sizə məlum oldu ki, peyğəmbərlərin dünyada dediyi sözlər haqq imiş?) (وَلَيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ) - (bir də onları dirildib ona görə məhşərdə toplayarıq ki, qoy kafirlər qiyamət günündə dirilib toplanmağı) **inkar edənlərin yalançı olduğunu bilsinlər**.

40) – (إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) - (sizi diriltmək bizdən ötrü müşkül və çətin bir iş deyil), **halbuki biz bir şeyi** (yaratmaq) **istədikdə**, (heç bir başqa köməyə, ya da başqa bir şeyə ehtiyacımız olmayıb) **ancaq o şeyə** (əmr edib) **deyirik: “Var ol”, o şey də dərhal olar.**” (Sizi yenidən yaratmaq da belədir. Bizdən ötrü mümkün olub heç bir şey bizim qüdrətimizə mane ola bilməz. Bu ayənin məzmununu Allah-Təalanın insanları yaratmasının Onun üçün asan olduğunu bizə bildirməkdən ötrü məsəldir, yoxsa Allah-Təala ilə

Nəhl surəsi

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوَّتْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

məxluqat arasında nə “kun”, yəni “var ol” sözü var, nə də ondan başqa bir şey. Allah-Təala öz əzəli iradəsi ilə bir şeyin var olmasını istədikdə, o şey dərhal var olur. Nə sözə, nə də danışmağa ehtiyac yoxdur. Allahı təqdis və təsbih edirik, şanı nə ucadır).

41) (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا) – (möminlər) **o şəxslərdir ki**, (Məkkədə) **zülmə məruz qalandan sonra Allah-Təalanın rızasından ötrü** (və-tənlərini tərk edib) **hicrət ediblər**, (möminlərdən bir qrup Məkkədən Həbəşistana hicrət etdilər. Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra onlar da Həbəşistandan Mədinəyə varid oldular), **- əlbəttə, biz** (o mühacirləri) **dünyada gözəl bir məqam və mərtəbəyə yerləşdirib**, (Məkkə əhlinə və bütün ərəb tayfalarına qalib edib, onlara böyük dərəcələr, əmirlik və hakimiyyət bəxş edirik. Allah-Təala vədinə sadıq olub, mühacirləri müşriklərə qalib edib böyük məqam və dərəcə sahibi etdi). **(وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ)** - **dünyada möminlərə böyük dərəcələr bəxş edirik, lakin axirətin sava-bı, əlbəttə**, (dünya mükafatından) **daha böyükdür**. (Əgər kafir və müşriklər Allah-Təalanın bu zəif möminlərə dünya və axirət mükafatını necə bir yerdə verəcəyini bilsələr, onlar da rəğbət edib islama daxil olarlar, amma cəhalət onları haqdan kənar salıb zəlalət vadisində çaşqın qalıblar).

42) (الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) – (mühacirlər) **o şəxslərdir ki**, (müşriklərin hər cür əzabına və Allah-Təalanın hərəmi olan vətənlərindən uzaq qalmalarına) **səbir edib hər bir işlərində Allah-Təalaya təvəkkül edirlər**.

43-44) (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ) – (Qüreyş camaatı bir insan peyğəmbərin olmasını inkar etdiklərindən Allah-Təala bu ayədə onlara cavab verib buyurur: “Ey Məhəmməd, bu müşriklər sənə peyğəmbər olmanı insan olduğuna görə inkar edirlər, halbuki) **səndən əvvəlki** (ümmətlərə də) **ancaq özlərinə vəhy etdiyimiz** (insan cinsindən olan) **kişi** (peyğəmbərlərdən) **başqasını göndərmədik**. **– əgər möcüzəni və Allah-Təala tərəfindən gələn kitabla** (bir insanın peyğəmbər olmasını) **bilmirsinizsə, gedin kitab əhlindən** (yəhudilərdən) **soruşun**, (onların ki, elm əhli olduğunu bilirsiniz, qoy sizə desinlər ki, bəşərdən peyğəmbər olar, yoxsa olmaz). **– (ey Məhəmməd), bu Qurani sənə nazil etdik ki, Allah-Təalanın onlara nazil etdiyi** (o hikmətləri)

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾ أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَّروا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

insanlardan ötrü bəyan edəsən. (وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) - **əlbəttə**, (müşriklər də gərək Allah-Təalanın sözlərinə baxıb), **təfəkkür edib** (haqqa yönəlib, imana daxil olsunlar).

45) (أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَّروا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ) – (bəs Hz. Peyğəmbər haqqında) **məkr və hiylələr edən** (Məkkə əhli Allah-Təalanın onları) **yerə gömməyəcəyindən arxayındırlar?** (Necə ki onlardan əvvəlki qövmləri qər q etdi). (أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ) – **yoxsa güman etmədikləri yerdən onlara əzab gəlməyəcəyindən** (arxayındırlar?)

46) (أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ) – **ya da səfər edərkən** (məişətlə, sənət və ticarətlə məşğul olarkən Allah-Təalanın) **əzabının onları yaxalayıb** (həlak etməyəcəyindən) **arxayındırlar?**

47) (أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ) – **yoxsa** (əvvəlki qövmlərin əzabını eşidib) **qorxduqları bir halda** (Allah-Təalanın) **əzabının onları yaxalayıb** (həlak etməyəcəyindən) **arxayındırlar?** (فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ) – (bu qeyd olunan vaxtların heç birində Allah-Təalanın əzabının gəlməməsindən arxayın deyilsiniz, amma) **həqiqətən, rəbbiniz Allah-Təala sizə mehriban və rəhm edəndir.** (Sizə tələm-tələsik əzab göndərməz, halbuki əzaba layiqsiniz).

48) (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ) – **bəs Allah-Təalanın yaratdığı şeylərə** (kölgəsi olan cismlərə) **baxıb** (fikir vermirlərmi?) (يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ) – **kölgələri*** (günəşin yüksəlişi səbəbinə) **sağa və sola əyilib**, (artıb-əskilir), (وَهُمْ دَاخِرُونَ) – (o cisimlərin kölgələri zəlil və həqir olduqları halda) **Allah-Təalaya səcdə edərlər.** (Kölgənin səcdə etməsi kölgə sahibi olan cisimlərin də Allah-Təalanın qüdrətinə ram olduqlarına işarədir. Kölgə sahibi olan cismlər zəlil və həqir olduqları halda, Allah-Təalaya ya könüllü və ya zorla tabe olub itaət edərlər. (Cismə kölgəsindən yaxın bir şey olmayıb, kölgəsi üzərində ixtiyar sahibi olmayan ağıl sahiblərinin də dünya və axirət işlərində bir şeyə malik olmaları mümkün olmaz).

(***Qeyd:** Bir cismin cənub tərəfini onunla üzbəüz və qarşısında qəbul etdiyimiz zaman məğrib tərəfi sağ, məşriq tərəfi isə sol tərəfi hesab olunur. Günəş məşriqdən doğduqda məğribə, yəni cismin sağ tərəfinə kölgə düşüb yavaş-yavaş əyilər, sonra günəş yüksəldikcə kölgələr də şimala doğru qayidar, günəş günün ortasında tam səmanın

Nəhl surəsi

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُوْنَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ﴿٥٠﴾ وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْٓنِ اَنْتٰنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ فَآيٰٓيَ فَارْهَبُوْنَ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدِّیْنُ وَاصْبِرْ اَفْغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُوْنَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَالْيِهٖ تَجْرُوْنَ ﴿٥٣﴾

ortasına gəldikdə, kölgə də qısalar. Günəş qərbə əyilib qürub etdikcə isə cismın sol, məşriq tərəfində kölgə uzanar. Günəş qürub etdikdə isə kölgə tamamilən məhv olar.

49) - səmalarda və yerdə hər bir hərəkət edən məxluq (ya öz ixtiyarlarıyla, ya da məcbur olaraq Allah-Təalaya itaət və) **səcdə edər.** (Allah-Təalanın qüdrət və səltənətindən qurtulub xilas ola bilməzlər. Səcdənin mənası budur). **- mələklər** (وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ) - **də** (Allah-Təalaya zəlil bəndə olmaqda) **təkəbbür etməyib** (səcdə və itaət edərələr).

50) - (يَخَافُوْنَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ) - (mələklər) onların üzərində qalib olan rəbləri Allah-Təaladan qorxub (insanlar kimi Allah-Təalaya asi olmazlar). (وَيَفْعَلُوْنَ) - **(mələklər Allah-Təala tərəfindən) əmr olunduqları hər bir şeyi** (gecikmədən) **edib** (heç vaxt Allah-Təalanın əmrini tərk etməzlər).

51) - (وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْٓنِ اَنْتٰنِ) - (əvvəlki ayələrdə Allah-Təala yaratdığı bütün məxluqatın ya öz ixtiyarları ilə, ya da məcburi olaraq Ona itaət edib, heç vaxt onun qüdrət və hakimiyyətindən kənar olmadıqlarını bəyan etdi. Bu ayədə isə belə bəyan edir: gərək, Allah-Təalaya şərik qoşmayıb onu vahid, şəriksiz biləsiniz. Ayənin mənası belədir). Allah buyurdu: (özünü) iki məbud (seçib) qərar verməyin, - (اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ) - həqiqətən, o, (sizin məbudunuz) yeganə olan Allah-Təaladır. (Ondan başqa, haqq məbud yoxdur). (فَايٰٓيَ فَارْهَبُوْنَ) - (ey mənim bəndələrim), ancaq məndən qorxub, (məne şərik qoşmayın).

52) - (وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ) - (Allah-Təalanın şəriki olmadığından) səmalarda və yerdə olan şeylərin hamısı Onun olub, (Allah-Təalanın məxluqu və mülküdür). - (وَلَهُ الدِّیْنُ وَاصْبِرْ) - (bütün varlığa, həqiqətən, nemət verən Allah-Təala olduğundan itaət və ibadət), **din də Ondan ötrü** (vacib və lazımdır, nəinki batıl olan məbudlara), - (اَفْغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُوْنَ) - (Allah-Təalanın şəriki olmayıb cəmi məxluqat Ona möhtac olduğu halda) **yənə Allah-Təaladan başqasından qorxursunuz?**

53) - (وَمَا بِكُمْ مِنْ نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ) - sizə gələn hər bir nemət Allah-Təaladandır. (ثُمَّ) - (bu nemətlərdən) sonra nə zaman sizə (bir xəstəlik), ya da bir bəla və müsibət üz versə, o zaman (Allah-Təaladan başqa heç bir sığınacaq tapa bilməyib) Ona dua edib yalvararsınız (necə ki Allah-Təalanı

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَغْلُمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾

inkar edən materialistlərdə müşahidə olunur, şiddətli xəstəlik halında, ya da səhrada və ya dənizdə bir bəlaya düşəndə ixtiyarsız olaraq mübarək Allah sözü xəbis dillərində peyda olub Allah-Təaladan yardım istəyərlər).

54) (ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ) – (Allah-Təalanı çağırır dua edəndən sonra nə zaman Allah-Təala duanızı qəbul edib) **bəla və müsibəti üzərinizdən götürüb** (qəm-qüssənizi yox etsə), (إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ) – **o vaxt da** (qəfildən) **sizdən bir dəstə öz rəbləri Allah-Təalanı*** (inkar edib) **Ona şərikin qərar qoşarlar.**

(**Qeyd: İnsanlar düçar olduqları bəla və xəstəliyin dəf edilməsini Allah-Təaladan başqa, özgə səbəblərə isnad etdiklərində o səbəbləri Allah-Təalaya şərikin qoşmuş olub müşrik olurlar. Məsələn, xəstəliyin sağlamlasını, həqiqətən, həkimə, ya da dərmana isnad etmək - hər nə qədər onlar zahirdə səbəb kimi görünsələr də, bu, onları Allah-Təalaya şərikin qoşmaqdır. Çünki həkimə ağıl gücünü, dərmanlara isə xəstəliyi sağaltma gücünü verən ancaq Allah-Təaladır. Gərəkin səbəbləri vasitə sayıb, səbəblərin həqiqi yaradıcısına şükür edilsin. İnsan öz ağılla tədbir görüb, bir işin olması üçün səbəblərə riayət etsə də, Allahın qeybdən zühura gətirdiyi bir səbəblə onun gördüyü bütün tədbirlər məhv olub heç bir fayda verməz, Mövlana Cəlaləddin Rumi nə gözəl bəyan edir: Bu səbəbdən qara sevdəliyəm, Bu səbəblə Sufiyəm.*).

55) (لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ) – (Allah-Təala bəla və müsibəti onlardan dəf edəndən sonra) **onlara verdiyimiz nemətə nankorluq etmək üçün** (Allah-Təalaya şərikin qoşdular), (فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ) – (ey Allah-Təalaya şərikin qoşub, nemətə nankor olanlar, sizdən Allah-Təalaya heç bir zərər gəlməz, bu dünyada) **ləzzət alın.** (Tezliklə) **biləcəksiniz** (ki, öləndən sonra aqibətiniz necə olub, Allah-Təala sizə necə əzab edəcək?)

56) (وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَغْلُمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ) – (müşriklər) **onlara verdiyimiz ruzidən** (əkin və heyvanatdan həqiqətən məbud olduqlarını) **bilmədikləri** (bütlərdən ötrü də) **pay ayırırlar.** (Onları zənn və güman üzrə məbud bilib xeyir və zərər verən hesab edirdilər. Müşriklər əkin və heyvanlarının bir qismini bütlərdən ötrü nəzir edib deyərtilər: “Filan məhsulumuz yaxşı gəlsə, ya filan heyvanlarımız sağ-salamat doğsa, onların bir hissəsi bütlərin olsun.” İşləri düz getsə, nəzir etdikləri məhsulun bir qismini bütlərin qabağına pay qoyardılar, ya da nəzir etdikləri heyvanı kəsib, onu təmtəraqa bütlərin xidmətçilərinə, yoxsullara pay verərtilər. Ağıl sahibi şəxslər Allah-Təalanın mübarək kəlmələrinin mənasını düşünüb, bizim zamanə əhlinin əməlləri ilə müqayisə edib ibrət alsınlar). (تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ) – **and olsun Allah-Təalaya,** (camaatın arasında and içmək adət olduğuna görə, Allah-Təala da özünə və digər məxluqata and içir), **əlbəttə, siz** (müşriklər qiyamət günündə) **etdiyiniz yalan və ifti-**

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى

ralara görə, sorğu-sual olunacaqsınız. (Hansı ki, o bütlləri Allah-Təalaya şəriq qoşub deyirdiniz: “Bunlar bu ibadətlərə layiqdirlər.” Bu sözlərinizə görə, Allah-Təala sizi sorğu-sual edib cəza verəcəkdir).

57) (وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ) – (müşriklər Allah-Təalaya) **qızları isnad edib** (deyirlər: oğul bizim, qız Allah-Təalanındır. (Ərəblərdən bəni-Xüzaə, bir də bəni-Kinanə camaatı deyirdilər ki, mələklər Allah-Təalanın qızlarıdır). (شُبْحَانَهُ) - **Allah-Təala** (özünə övlad götürməkdən) **pak və müqəddəsdir**, (Allah-Təalaya nə qız, nə də oğul övlad lazım deyil, bütün məxluqat Allah-Təalanın qulu və kənizidir). (وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ) – (Allah-Təala üçün qız seçib, amma özlərindən ötrü) **arzuladıqlarını** (oğlu) **aid edirlər**. (Bu səbəbdən qızları öldürüb oğulları sağ qoyurdular).

58) (وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ) – (müşriklər qızları Allah-Təala üçün ayırıb qızlara nifrət etdiklərindən müşriklərdən) **hər hansı birinə qızı olduğu müjdəsi verilsə**, (ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ) – (qız xəbərini eşidən kimi arvadına) **qəzəblənib, üzünün rəngi qaralar** (çünki arvadı qız doğubdur).

59) (يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ) – (müşriklərdən qızı olan şəxs) **camaatdan qaçıb, gizlənib ona verilən (qız) müjdəsinin pisliyindən ötrü** (camaatın arasına çıxmaz ki, ona məzəmmət və töhmət edib deməsinlər ki, sənin qızın olub). (أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ) – (öz-özünə təzə doğulan qızı haqda düşünər, **görəsən, o qızı zillət içində saxlasın**, - **yoxsa** (o qızı diri-diri) **torpağa gömüb** (həlak etsin). (أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) – **xəbərdar ol** (ey Məhəmməd, müşriklərin öz qızları ilə etdiyi rəftar belədir), **nə pis hökm edib** (özlərinə oğul, bizə istəmədikləri qızı isnad edirlər, bu nə pis bölgüdür).

60) (لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ) - **pis və xəbis sifətlər axirətə iman gətirməyən** (müşriklərdən) **ötrüdür**, (oğlu istəyib, qızı istəməyib öldürürlər), (وَاللَّهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ) - **uca sifətlər Allah-Təalaya məxsusdur**. (Aləmlərə və övlada möhtac olmayıb, məxluqata xas sifətlərindən pak və müqəddəsdir). (وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) - **Allah-Təala cəmi məxluqata qalib olub hikmət üzrə** (əməl edər).

61) (وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ) - **əgər Allah-Təala öz etdikləri zülm səbəbilə insana əzab edib** (cəzalandırsa, hər halda əzab göndərüb hamısını həlak edib) **yer üzündə heç bir hərəkət edən canlıyı sağ qoymaz**. (وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى) - **lakin** (Allah-Təala zümləri səbəbinə onları dünyada

فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السِّتْهُمْ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾ وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

həlak etməyib) müəyyən olunan vaxta qədər təxirə salar. (Öldükdən sonra Allah-Təala onlara əzab edəcəkdir). (فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ). Müəyyən olunan vaxtları gəlib (öldükdə), nə bir saat o vaxtdan geri qala bilərlər, nə də bir saat irəli keçə bilərlər.

62) (وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ) - özlərinin istəməyib xoşlanmadıqları şeyi (qızları) Allah-Təalaya isnad edirlər. (وَتَصِفُ السِّتْهُمْ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى) - (qızları Allah-Təalaya isnad etməkdə) dilləri də yalan söyləyər: Allah-Təalanın gözəl (cənnəti) onlardan ötrüdür. (لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ) - halbuki şübhəsiz ki, (müşriklərdən) ötrü cəhənnəm odu olub (cəhənnəmə daxil olub) orada yaddan çıxıb (həmişəlik qalacaqlar).

63) (تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ) - (ey Məhəmməd), and olsun Allah-Təalaya, (Allah-Təala öz-özünə and içir), həqiqətən, biz səndən əvvəlki ümmətlərə də (peyğəmbərlər) göndərdik. (فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ) - (peyğəmbərlərə tabe olmayıb), şeytan (xəbis nəfsi-əmmarə) onlara öz (küfr və şirk) əməllərini gözəl göstərib, (Allah-Təalanın sözlərini tərk edib şeytana tabe oldular). (فَهُوَ) onların (bu dünyadakı) vəlisi və köməyi şeytan olub, (şeytana itaət edib Allah-Təaladan uzaq oldular). (وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) - onlardan ötrü (axirətdə) şiddətli əzab vardır.

64) (وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ) - (ey Məhəmməd), biz bu kitabı (Quranı) sənə ancaq ixtilaf etdikləri şeyi (qiyamət gününü xalqa) bəyan edəsən deyər göndərdik, (Qüreyşli müşriklərdən bəzisi qiyaməti inkar edib bəzisi qəbul edirdilər, qəbul edənlərdən biri də Əbdülmüttəlib idi). (وَهُدًى) - (bir də Allah-Təalaya) iman gətirən camaata hidayət və rəhmət olmaqdan ötrü (Quranı sənə nazil etdik). Sənə ancaq Quranın hökümünü bəyan etmək lazımdır. Möminlər hidayət tapıb, kafir və müşriklər zəlalətdə qalsalar da, sənə onlardan heç bir zərər gəlməz.

65) (وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا) - Allah-Təala (sizdən ötrü) səmədan su göndərüb (o suyun səbəbinə) yer öləndən sonra ona həyat verib (yer üzü yaşıllaşıb gözəlləşər). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ) - həqiqətən, bu (yağışın gəlib, yeri öləndən sonra diriltməsində) Allah-Təalanın ayələrini eşidib

Nəhl surəsi

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

(onda təfəkkür edən) **camaatdan ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübut vardır.**

66) (وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) - əlbəttə, sizdən ötrü heyvanlarda (dəvə, öküz, qoyun, keçi) **ibrət vardır.** (Əgər onlara fikir versəniz, bizim mükəmməl qüdrətimizə agah olarsınız). (نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا) - (o heyvanların) **qarnında olan ifrazatla qanınin arasında təmiz südü sizə içirdərik.** (Nə qana, nə də ifrazata qarışmayan təmiz südü sizdən ötrü yaradıram. Bəs bundan ibrət almazsınız mı?) (سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ) - (o süd) **içənlərin** (boğazından) **asan keçər.** (Ən şərəfli məxluq olan insanın ilk qidası süd olduğundan bütün nemətlərin ən yaxşısı süddür).

67) (وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ) - sizə xurma və üzüm ağaclarının meyvələrindən (ruzi verdik). (تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا) - (xurma və üzümdən) **məst edən şeyi** (yəni şərab) **düzəldirsiniz.** (وَرِزْقًا حَسَنًا) - (bir də şərabdan başqa üzüm və xurmadan sirkə və şirə kimi) **gözəl ruzilər** (hazırlayırsınız). (Bu ayə Məkkədə nazil olub şərab bərsində nazil olan ilk ayədir. Şərabın haram olmasına işarə edir. Çünki Allah-Təala şərabı yox, xurma və üzümdən əmələ gələn şeyləri gözəl ruzi adlandırır. Mədinədə nazil olan Maidə surəsində şərab açıq şəkildə haram olundu). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) - (Allah-Təalanın bu nemətlərində) **ağılla düşünən camaatdan ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə) **dəlil və sübutlar var.**

68) (وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ) - (Allah-Təala bu ayədə heyvanlara verdiyi elmdən bəhs edir. O heyvanların içində bədəni zəif, şüuru kamil olan bal arısıdır. Allah-Təalanın bu zəif heyvanın elmi haqqında Hz. Peyğəmbərə xitab etməkdə məqsədi elmin şərəfini insanlara bildirməkdir, yəni bu zəif heyvan öz elminə və bu elmi ilə insanlara verdiyi faydaya görə siz insanlar arasında əziz və dəyərli olubdur. Bu səbəbdən siz insanlar da elmin şərəfini dərk edib özünü zü cəhalət uçurumundan xilas edin. Allah-Təala buyurur: (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təala bal arısına vəhy etdi,** (Allah-Təala bu heyvana verdiyi qabiliyyəti vəhy təbiri ilə ifadə edir). (أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ) - (Allah-Təala vəhy göndərüb bal arısına dedi ki,) **dağlarda, ağaclar-da və** (insanların sizdən ötrü) **ucaltdığı çardaqlarda özünə ev tut.**

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ

69) (ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) – (evləri düzəldəndən sonra) **hər bir meyvədən** (və çiçəklərdən) **ye.** (فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا) – (meyvələri yeyəndən sonra bal əmələ gətirmək üçün rəbbin Allah-Təalanın sənə təlim, ilham etdiyi yollarla rahat (asan) get, (ki, bal hasil olsun). (يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ) - (ey Məhəmməd, biz bal arısına bunu təlim edəndən sonra meyvələrdən, çiçəklərdən yeyib Allah-Təalanın izniylə) **onun qarnından müxtəlif rənglərdə bal çıxar.** (Balın bəzisi ağ, bəzisi sarı, bəzisi qaramtıl olur). (فِيهِ شِفَاءٌ) – (balda) **insanlardan ötrü** (xəstəliklərdən) **şəfa vardır.** (Rütubət və bəlgəmdən meydana gələn xəstəliklərdə bal şəfadır və heç kim rütubət və bəlgəmdən uzaq olmadığından bütün insanlara balı şəfa kimi buyurdu). (إِنَّ فِي ذَلِكَ) - **həqiqətən, bu** (bal* arısının təbiətində və əməlində Allah-Təalanın ayələrini) **düşünən bir camaatdan ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübut vardır.**

(**Qeyd: Həqiqətən, bal arısının əməlinə fikir verəndə belə zəif heyvandan belə fərasət və qabiliyyətlə meydana gələn əməl insanı mat və çaşqın edir. Allah-Təala onların hər bir dəstəsinə özlərindən cüssəcə böyük birini rəhbər qoyub, hər bir dəstə meydana gələndə içlərindən biri əmir olub xüsusi rəng ilə digərlərindən seçilər. Elə ki, şanı tikməyə başladılar, Allah-Təalanın onlara bəxş etdiyi qabiliyyətlə elə bir şanı tikərlər ki, heç mühəndislər o cür şanı tikməyə qabil olmazlar. Şanılarını kənarları bir-birinə bərabər altıbucaq şəklində elə tikərlər ki, aralarında boş yer qalmasın. Əgər başqa şəkildə, dördbucaq, beşbucaq şəklində tiksəydilər, hər halda onların arası boş qalıb, çox bal toplaya bilməzdilər. O bir nəfər əmirin hökmü ilə meyvə və çiçəklərdən topladıqları ilə mumdan şanı hazırlayandan sonra o əmir şanılarının hər birinə bir toxum qoyar, o toxumlar bir neçə gündən sonra kiçik ağ qurd olar. Toxumlar dirilən kimi gətirib həmin şanılarının divarlarına bir qədər bal sürtüb o şanın ağzını mumla möhkəm örtüb bərkidərlər. Bir neçə gündən sonra şanın daxiliində olan ağ qurdlar arı surətinə girib şanın ağzını öz qüvvələriylə açıb hamısı bir dəfədə uçub ordan çıxarlar. Arı saxlayanlar bunun vaxtını bilib, onlardan ötrü ayrı pətək təyin edib oradan çıxan kimi o pətəkdə onları sakit edərlər. Bal toplayıb gətirən vaxt əmirin hökmü ilə qoyulan qapıçılar bal gətirənlərə baxarlar. Əgər onlardan bir nəfər qoxumuş və murdar şeylərin üstünə qonmuş olsa, o saat onu öldürüb onun cəsədini kənara atarlar. Bu heyvanın təəccüblü işləri çoxdur. Zoologiya elmini bilənlər onun dəqiq əməllərindən yaxşı xəbərdardırlar).*

70) (وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ) - **Allah-Təala siz insanı** (yoxdan) **yaratdı, ondan sonra** (sizdən ötrü təyin etdiyi vaxt gələndə) **sizi öldürür.** (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ) - **siz** (insanların) **bəzisi ömrün ən rəzil çağına** (qocalığa) **çatdırılar.**

لَكِنِّي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾

(Bir şəxs 60 yaşını keçəndən sonra qocalıq çağına qədəm qoyub gücü yavaş-yavaş zəifləyər. Yaşı artdıqca ağılı da azalar. Çox az hallarda qocalanda ağılı yerində qalar). – (لَكِنِّي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا) – (Allah-Təala insanı ömrünün sonuna, qocalığa çatdırır ki, uşaqlıq halına qayıdıb), (vaxtilə) **bildiyi şeyləri unudub** (cahil olsun). (Yəni Allah-Təala insanı həyatdan ölümə, elmdən cəhalətə qaytarmağa qadirdir). – (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ) – **həqiqətən, Allah-Təala məxluqatının əhvalına**, (kimin ömrünü uzun, kimin ömrünü qısa etməyə agah və qadirdir).

71) – Allah-Təala sizlərdən bəzisini bəzilərinə ruzidə üstün edib (artıq veribdir). (فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا) – (مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ) – (Allah-Təalanın ruzidə) **üstün etdiyi şəxslər öz ruzilərini qulam və kənzlərinə verməzlər ki, onlarla** (yemək və libasda) **bərabər olsunlar.** – **halbuki onların özləri**, (qulam və kənzləri Allah-Təalanın verdiyi ruzidə) **bərabərdirlər.** (Qulam və kənzlərin ruzidə, məişətdə özlərinə şərikin olmasına razı olurlar, bəs Allah-Təalanın yaratdığı məxluqatı Ona necə şərikin qoşmağa razı olurlar?) – (أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ) – **bəs Allah-Təalanın nemətini inkar edib** (ona şərikin qoşub, ondan başqasına ibadət edirlər? Bu, ağıllıların əməli deyil).

72) – Allah-Təala sizin üçün özünüzdən arvadlar yaratdı. (Hər cins öz cinsinə meyil etdiyindən Allah-Təala hər bir cinsin dişisini öz cinsindən yaratdı). – (وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً) – **arvadlarınızdan sizin üçün oğullar və nəvələr əmələ gətirdi.** (Oğulları, nəvələri sizə Allah-Təala bəxş edib, necə olur ki, oğulları özünüzə götürüb, qızları Allah-Təalaya verirsiniz? Halbuki hamısını Allah-Təala yaradıbdır). – (وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) – **və Allah-Təala pak və pakizə** (meyvələrdən və heyvanların ləzzətli ətlərindən, yaxşı, dadlı sulardan) **sizə ruzi verdi.** (Yenə siz bu nemətlərin hamısını unudub nankorluq edirsiniz). – (أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ) – (ey Məhəmməd, bu müşriklər Allah-Təalanı qoyub) **batil** (bütlərə) **iman gətirib** (onlardan bərəkət və səfaət ümid edirlər?) – (وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ) – **Allah-Təalanın nemətlərinə** (şükür etməyin əvəzinə) **inkar edirlər?**

73) – (وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَفْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ) – (ey Məhəmməd, bu müşriklər) **Allah-Təaladan başqa** (o bütlərə) **ibadət**

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوِيَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ

edirlər ki, o bütələr onlardan ötrü səmalardan və yerdən heç bir ruziyə malik olmayıb qüdrət sahibi də deyillər? (O bütələrin qüdrəti yoxdur ki, onlardan ötrü səmadan yağış göndərüb yerdən cürbəcür meyvələr yetişdirlsinlər. Bəs ağılı olan kəs belə şeylərə itaət və ibadət edərmi?)

74) – **Allah-Təalaya** (öz yaratdığı məxluqu) **misal çəkib oxşatmayım**. (Xaliqi məxluqa, qadiri acizə oxşatmaq olarmı?) (إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (sizə və əməllərinizə) **agahdır**, (və əməlinizə müvafiq sizə qarşılıq verər). **Amma siz** (Allah-Təalaya və Onun əməllərinin həqiqətinə) **agah ola bilməzsiz**. (Belə olan halda siz necə Allah-Təaladan ötrü məsəllər çəkib, onu bütələrə oxşadıb, bütələri ona şərik qoşursunuz?)

75) - (ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ) - (siz Allah-Təaladan ötrü məsəl çəkə bilməzsiz, amma Allah-Təala sizdən ötrü məsəl çəkər. Siz müşriklər bütələri Allah-Təalaya şərik qoşduğunuza görə) **Allah-Təala** (ağasından izinsiz) **heç bir şeyə gücü çatmayan, başqasının köləsi olan bir qulu məsəl çəkir**, (وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقًا حَسَنًا) - **və bir də o şəxsi** (misal çəkir ki, azad olub) **öz tərəfimizdən ona gözəl ruzilər vermiş olaq**, (öz ixtiyarıyla o ruzilərdən istədiyi kimi istifadə etsin). (فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا) - (o ruzidən Allah-Təala yolunda) **gizlin və aşkar ehsan edər**. (هَلْ يَسْتَوِيَنَّ) - (bəs o qulamla bu azad olan şəxs) **eyni və bərabər olarmı?** (Siz bu iki şəxsi bir-birinə bərabər tutmayıb deyirsiniz ki, qulam azad şəxsə bərabər olmaz. Bəs necə olur ki, cansız şeyləri Allah-Təalaya şərik qoşub, adlarını məbud qoyub onlara ibadət edirsiniz? Ar olsun sizə!) (الْحَمْدُ لِلَّهِ) - **həmd-səna Allah-Təalaya məxsusdur**. (Və həmd-səna olunmağa layiqdir. İnsanları yoxdan yaradıb nemət verən Allah-Təaladır. Və bu səbəbdən O, həmd-səna edilməyə layiqdir, nəinki sizin bu cansız bütələriniz, fikir verib cəhaləti kənara qoyun). (بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) - (ey Məhəmməd), **bəlkə**, (bu müşriklərin) **çoxu cəhalətdə qalıb** (həmd-sənanın ancaq Allah-Təalaya layiq olduğuna agah deyillər).

76) - (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ) - (Allah-Təala ona şərik qoşduqları üçün müşriklərə ikinci misalı nümunə verib buyurur:) **Allah-Təala** (siz müşriklərdən ötrü) **iki kişinin məsəlini verir**: (baxın görək, o iki kişinin hansına yaxşı demək olar və hansını sevib itaət etmək olar? Onları bir-birinə bərabər və eyni saymaq olar, yoxsa yox? O vaxt sizə məlum olar ki, sizin sitayiş etdiyiniz bütələri Allah-Təalaya bərabər saymaq olmaz.) - (أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ) - (o iki kişidən) **biri** (anadangəlmə lal olub, **bir şey** (danışmağa) **qadir deyil**, (وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ)

Nəhl surəsi

أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ

- **bu kişi** (bu halda) **öz ağasına bir yüküdür.** (أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ) - (ağası bu lal kişini bir işdən ötrü) **hara göndərsə, heç bir xeyir və mənfəət götürə bilməz.** **- bu** (lal olan şəxs xalqa) **ədaləti əmr edən, özü doğru yolda olan şəxslə eyni və bərabər olarmı?** (Əlbəttə, bərabər olmaz, bəs necə olur ki, xeyir və zərər verməyən bütələri xalqa lütf və mərhəməti ilə sonsuz nemətlər verən Allah-Təalaya* bərabər sayıb, ona şərikin qoşub ibadət edirsiniz?)

(***Qeyd:** Bu ayələrin hökmü ancaq o dövrdə yaşayan şəxslərə məxsus deyildir. Bəlkə, hər bir dövrdə, gərək, ayələrin məzmununu yadda saxlayıb, Allah-Təalaya şərikin qoşulan məbudları tərk etmək lazımdır. Əgər bizim bu zamanəmizdə diqqət və insafla müsəlmanların əməllərinə baxılsa, hər halda onların əksəriyyətini cahiliyyə dövründə yaşayan şəxslərə oxşar görüb, onlar kimi xeyir və zərər verməyən məzarlardan, ya da cansız əşyalardan yardım istəyib, bəlkə də, onlara qul kimi üzü üstə səcdə edib, yalvarıb-yaxarmaqla onlardan mədəd istəyirlər. Bəs bu cahiliyyə, bütperəstlik əməli deyilmi? Zəhirdə müsəlman olub, əslində, islamdan uzaq olan bu şəxslər şəxsi mənfəətlərindən ötrü islam dünyasının hər bir bölgəsində türbə tikib - burada vəli yatır, bunda bütün xəstəliklərə şafa var, nə arzu etsən, yerinə yetər kimi sözlərlə avam camaatı qoyun kimi aldadıb, cəhalət iztirabına salıb çaşbaş edirlər. İslam ümməti arasında nə böyük bidətlər meydana gəlir. Bundan artıq bidət və zülmət nə ola bilər? Əgər onların nəfsani arzularına zidd olan Qurani-Şərifin ayələrinə onlara oxusan, hər halda bunu oxuyanı zındıqlıqla günahlandırır, ancaq öz-lərini Quran əhli sayırlar. Əksər müsəlmanların əməllərinin Qurana zidd olması cahilliklərinə dəlil deyilmi?)

77) (وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ) - **səmalarda və yerdə (məxluqdan) qeyb olan şeylərin** (elmi) **Allah-Təalaya məxsusdur.** (Allah-Təaladan başqa heç kim onlardan agah ola bilməz. O elmlərdən biri də qiyamət gününə agah olmaqdır). (وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ) - (qiyamət gününü siz çox uzaq sayırsınız, amma) **qiyamətin qopması** (sürətli olub Allah-Təala yanında) **bir göz qırpımında, ya da ondan yaxındır.** (O günün vəqə olmasında heç bir şəkk və şübhə yoxdur. Əlbəttə, vəqə olacaqdır). (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala hər bir şeyə** (və qiyamət günündə insanları dirildib, onlardan haqq-hesab çəkməyə qadirdir).

78) (وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا) - **heç bir şey bilməyib** (elm və mərifətdən uzaq olduğunuz) **halda, Allah-Təala sizi ananızın bətnindən çıxartdı.** (وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ) - **sizə* qulaq, göz, qəlb verdi** (ki,

Kəşfül-Həqayiq II

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثْنَاوَا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٨٠﴾

bunların səbəbinə cəhalət və nadanlıqdan elm və mərifətə çıxasınız). (لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) - əlbəttə, (gərək Allah-Təalanın bu nemətlərinə) şükür edib (verdiyi nemətləri, gərək, haqq yolda istifadə edəsiniz).

(**Qeyd: Allah-Təalanın bu orqanları insana bəxş etməsindəki ilk məqsədi elm öyrənmələridir. Necə ki ayədən məlum olur, bu orqanları elmdən başqa bir yerdə işlətmək Allah-Təalanın nemətinə nankor olmaqdır. Müsəlmanlar gör nə qədər Qurani-Şərifin ayələrindən bixəbər qalıblar ki, cəhalət və nadanlıq özlərinə şüar edib elm nuru ilə aydınlanmayıb, cəhalətdən aralarında hər cür fəsad və qətl hadisəsi meydana gəlir. Qurani-Şərifin ədəbi ilə ədəblənməyib Qurana açıq-aşkar müxalif olan sözləri özlərinə elm və ədəb sayıb, onlara etiqad edib, özlərini alim sayıb, xalqa rəhbərlik iddiasında olurlar. Avam camaatı cəhalətə salıb, onları da özləri kimi xəbis əmələ vadar edirlər. Ya avam camaatın cəhalətdə qalmasını özlərinə faydalı sayıb, ilahi ehkamin həqiqətini onlara bəyan etmirlər. Ya da özləri, həqiqətən, cahil olub alim cildinə giriblər. Belə vaxtda cahil cahilə necə hidayət edib elm və mərifətə, kamala qovuşdura bilər? Quranın tərk edilməsi və xalqın arasında ölümlərdən ötrü oxumaqdan başqa bir şeyə lazım olmaması müsəlmanları belə fəlakət gününə salıb, hər kəsə əl açıb başqalarından ianə xahiş edirlər).*

79) - (أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ) (ey Məhəmməd, bəs bu insanlar səmanın boşluğunda (uçaraq Allah-Təalanın qüdrətinə) ram olan quşlara baxmırlar? (مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ) - (o quşlar uçan vaxt) Allah-Təaladan başqa onları heç kim (havada) saxlaya bilməz, (ancaq Allah öz kamil qüdrəti ilə buna qadirdir). - həqiqətən, bu (quşların havada uçmasında) Allah-Təalaya iman gətirən camaatdan ötrü (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə) dəlil və sübutlar vardır.

80) - (وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا) - Allah-Təala (şəhər və kəndlərdəki daş və ya palçıqdan olan) evlərinizi (sakit və rahat olası deyə) sizə məskən etdi. (Daşı, palçığı və sair şeyləri, onlarla ev tikmə elmini, güc və qabiliyyətini özü yaratdı sizə bəxş etdiyindən Allah-Təala belə buyurur). (وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ) - (Allah-Təala səhrada yaşayan) sizdən ötrü heyvanların (dəvə, öküz, qoyun, keçi) dərisindən evlər (çadırlar) düzəltdi, (تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ) - həm köç gününüzdə və bir yerdə qaldığınız gündə sizin üçün (daşınması) asan, yüngül olan (heyvan dərilərindən sizdən ötrü evlər düzəltdi). (وَمِنْ أَصْوَابِهَا) - heyvanların yunlarından, (وَأَشْعَارِهَا) tiftiklərindən və tüklərindən - bu (qeyd olunan) şeylərdən müəyyən (ölüm) vaxta kimi istifadə edəcəyiniz əşyalar (paltar və s.) verdi.

Nəhl surəsi

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

81) - (وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا) - Allah-Təala sizdən ötrü yaratdığı şeylərdən kölgələr meydana gətirdi (ki, günün isti vaxtında o kölgə ilə istilikdən qorunasınız). - (وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا) - (Allah-Təala) sizin üçün dağlardan sığınacaqlar yaratdı (ki, ehtiyac anında o yerlərdə məskun olasınız). - (وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ) - və (heyvanların yunundan və ya yerin otundan, soyuqdan) və istidən sizi qoruyan köynəklər (və digər libaslar) yaratdı. - (وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ) - və yenə sizdən ötrü zirehli geyimlər yaratdı (ki, savaşda sizi düşmənin zərərindən qoruyub saxlasın. Bu şeylərin materialları Allah-Təala tərəfindən yaradıldığı üçün və bu əşyalar Allah-Təalanın insanlara bəxş etdiyi ağılla düzəltdiyi üçün Allah-Təala o şeyləri özünə isnad etdi). - (كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ) - Allah-Təala nemətini sizə belə tamamlayıb verir ki, **gərək siz də** (Allah-Təalanın nemətlərinə baxıb ona iman edib) **itaət edəsiniz**.

82) - (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ) - (ey Məhəmməd, əgər xalq sənə qulaq asmayıb) **səndən üz döndərsə**, (sənə heç bir zərəri yoxdur), **həqiqətən sənə lazım olan şey açıq-aşkar təbliğ edib** (Allah-Təalanın sözlərini xalqa çatdırmaqdır. Xalq qulaq asır, ya asmır, ondan sənə bir təqsir və məzəmmət olmaz).

83) - (يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا) - (ey Məhəmməd, müşriklər) **Allah-Təalanın nemətini tanıyıb** (iqrar edirlər ki, hər bir nemət Allah-Təaladandır. Amma onlara deyiləndə ki, Allah-Təalaya şəriq qoşmayın, bu sözü eşidəndən sonra nemətləri) **inkar edib** (deyirlər: doğrudur, bu nemətlər Allah-Təaladandır. Amma bizim bütələrimizin şəfaətiylə bu nemətlər hasil olub. Bütələrə ibadət etməkdən necə kənar qalaq?) - (وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ) - (ey Məhəmməd, müşriklərin) **əksəriyyəti inkar edən kafirlərdir**.

84) - (وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا) - (ey Məhəmməd), **qiyamət günü hər bir ümmətdən ötrü** (öz peyğəmbərlərini) **şahid gətirib** (hazır edərək ki, onların Allah-Təalanın nemətlərini inkar edib kafir olduqlarına şəhadət etsinlər). - (ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) - (peyğəmbərlər şəhadət edəndən) **sonra kafirlərin** (əzabdan xilas olmaq üçün üzrxahlıq edib bəhanə gətirmələrinə) **izin verilməz**. - (وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) - **və üzr diləmələri də istənməz**. (Yəni onlara deyilməz ki, danışın, bəlkə, Allah-Təalanı özünüzdən razı salasınız. Axirət aləmi təklif yeri olmadığına görə, kafirlərin üzr istəyib danışmağa iznələri olmaz).

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَالْقَوْلُ إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَامُ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ

85) (وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ) – (Allah-Təalanın məxluqatına və özlərinə küfr və şirkə) **zülüm edənlər** (qiyamət gününün) **əzabını gördükdə**, (فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ) – (əzab dərhal onları yaxalayıb), **nə əzabları yüngülləşdirilməz**, **nə də** (əzabdan) **onlara möhlət verilməz**.

86) (وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ) – (qiyamət günündə müşriklər) **Allah-Təalaya şərik qoşduqları bütələrini gördükdə**, (Allah-Təala müşriklərə dəlil göstərməkdən ötrü qiyamət günündə onların bütələrini də oraya gətizdirər), (قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ) – (müşriklər bütələrini görən kimi) **deyərlər: “Ey bizim rəbbimiz, (bizim sənə şərik qoşub) səndən başqa ibadət etdiyimiz şəriklərimiz (bütələrimiz) bunlardır.** (Bunlar bizi aldadıb özlərinə ibadət etməyə çağırırlar).” – (bütələr müşriklərə) **cavab verib deyər: “Həqiqətən, siz (bu sözünüzdə) yalançısınız”,** (heç vaxt sizi aldadıb özümüzlə ibadət etməyə dəvət etməmişik. Bütələr hərçənd cansızdırlar, amma ruh sahibi olan mələklər və peyğəmbərlər onların əvəzinə bu cavabı verərlər).

87) (وَالْقَوْلُ إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَامُ) – (müşriklərin sözləri batil oldu), **ogünkü gündə** (qiyamət günü) **Allah-Təalanın hökmünə və əmrinə itaət edib** (bütələri onlara bir fayda verməz). (وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) – (o günkü gündə) **iftira edib** (Allah-Təalaya şərik qoşduqları bütələr batil olub), **onlardan qeyb olub gedər.**

88) (الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) – **kafir olub, başqalarını da Allah-Təala yoluna daxil olub** (iman gətirməsinə) **mane olanlar**, (زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ) – (fəsad törədib xalqın imana daxil olmasına mane olduqlarına görə), **onların əzablarının üstünə bir əzab da əlavə edərik.**

89) (وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ) – **qiyamət günü hər bir ümmətin içində özlərindən** (olan peyğəmbəri onlara) **şahid gətirərik.** (وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى) – (ey Məhəmməd), **səni də** (öz ümmətinə) **şahid gətirərik.** (Belə ki, onların yaxşı və pis əməllərinə şəhadət edəsən, necə ki özgə peyğəmbərlər şəhadət edər). (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ) – (ey Məhəmməd, xalqın din və dünya işlərinin hamısının bəyanı* bu Quranda olduğu halda, bu Qurani sənə

Nəhl surəsi

وَهْدَىٰ وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

nazil etdik. (وَهْدَىٰ وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ) – (Qurani-Şərif zəlalətə düşənlərdən ötrü) **hidayət və rəhmət**, (iman gətirib təsdiq edən) **müsəlmanlardan ötrü** (Allah-Təalanın əzabından nıcat tapmağa) **müjdədir.**

(***Qeyd:** *İslam ümmətinin din və dünya işləri iki şeylə tamam olar: biri Qurani-Şərifdə qeyd olunan ehkamla, ikincisi hörmətli peyğəmbərimizin ləl-cəvahirat kimi olan sözləriylə. Qurani-Şərifdə Allah-Təala biz müsəlmanlara əmr edir: - “Mənim Peyğəmbərim sizə nə hökm etsə, onu qəbul edib əməl edin”. Bu ayənin məzmunundan aydın olur ki, Qurani-Şərifdə din və dünya işlərinin hamısının izahı vardır. Çünki Allah-Təala Hz. Peyğəmbəri xalqa öz ağıl ilə hökm etməklə vəzifələndirəndən sonra Hz. Peyğəmbərin o hökmləri Allah-Təalanın Qurani-Şərifdəki hökmləri kimi olar. Məsələn, sultan öz vəzirini mütləq ixtiyar sahibi edib, hökm və qanun verməyi də onun ixtiyarına verəndən sonra vəzir nə hökm versə, o hökm sultanın hökmüdür və ona tabe olmaq vacibdir. Qurani-Şərif və Hz. Peyğəmbərin uca fərmanları onun səhabələrindən biza bir-bir nəql olunub gəlib çatıbdır. Necə ki Hz. Peyğəmbərin sözlərini Allah-Təalanın fərmanı ilə qəbul edib onlara əməl etməyi özümüdə vacib saymışıqsa, habelə səhabələrdən nəql olunan sözləri də Hz. Peyğəmbərin fərmanı ilə Allah-Təaladan biza gələn hökm kimi qəbul etməliyik. Hz. Peyğəmbər buyurub: “Mənim səhabələrim göydəki ulduzlar kimidirlər; hansına tabe olsanız, hidayət taparsınız” (Müslüm, Fədailus-Səhabə, 207)).*

90) (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ) – (bütün islam ümməti bu ayənin məzmununu gərək özlərindən əziz sayıb həmişə gözlərinin qabağında, yaddaşlarında saxlayıb, gərək, onun ali məzmununa əməl etməyi vacib və lazım bilsinlər. Allah buyurur:) **həqiqətən, Allah-Təala müsəlmanlara əmr edir ki**, (qəbih olan zülm sifətini tərk edib, bir-birilərilə) **ədalət və yaxşılıq üzrə rəftar etsinlər.** (وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ) - **və** (əmr etdi ki:) **qohum-əqrəbalarınıza** (yaxşılıq edib onlarla gözəl şəkildə rəftar edəsiniz, əlinizdə olan ruzilərdən (yoxsul) qohum-əqrəbalarınıza (və sair yoxsullara) verib (yardım edəsiniz). (وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ) – (Allah-Təala) **pis əməlləri** (məsələn, zinani, homoseksuallığı, ağıla, insafa) **zidd şeyləri və** (təbəbürlənib xalqa) **zülm etməyi sənə qadağan edir.** (يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) - **Allah-Təala sizə nəsihət edir ki, bəlkə,* ibrət alıb** (Allah-Təalanın öyüd-nəsihətini qəbul edib, pis əməlləri tərk edib gözəl işlər görəsiniz).

(***Qeyd:** *Heyif! müsəlmanlar belə bir ayənin uca məzmununu unudub özgə millətlərin arasında zülm və insafsızlıq ilə məşhur olduğundan, onların əməlləri özgə millətlərin nəzərində islamın əsası kimi görünür. Bir insan hansı din və məzhəbdən olsa da, gərək, özgə dinlərin əslinə insaf nəzəriylə baxıb o millətin arasında adət olan bəd əməllərə baxmasın. İslamın əsası Qurani-Şərifin ehkamına, bir də Hz. Peyğəm-*

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ

bərin verdiyi qanunlara söykənir. Bu iki qanunun hansı birində var ki, zülm edib, qə-bih əməllərə qoşulmaq yaxşı şeydir, hansı ağılsız belə söz deyə bilər, xüsusən, o şəxs ki peyğəmbərlik iddiası etsin, qəbih olan şeyləri necə əmr edər? Əgər iddiası haqq olmasa da, gərək, iddiasını sabit etməkdən ötrü yaxşı və gözəl şeyləri əmr etsin, hal-buki Qurani-Şərifin sayəsində bizim uca peyğəmbərimizin haqlılığının sübutu səmada olan günəş kimidir. Heç vaxt günəşin üzünü qara palçıqla örtmək olmaz. Əgər başqa dinlərdən olan müdrik şəxslər öz dinlərinə olan məhəbbəti bir kənara qoyub zehinləri hər bir şeydən saf olan zamanda Qurani-Şərifin ayələrinə diqqətlə baxıb fikir versələr, hər halda Qurani-Şərifin insanlığın din və dünya işlərinə kifayət edən bir kitab olduğunu görürlər. Bəs insanlıq sifətlərinə sahib olmaqdan ötrü birəcə bu ayə kifayət etməzmi? Halbuki bundan başqa, Qurani-Şərifin digər ayələrində də, bəzilərində açıq-aşkar, bəzilərinə də işarə ilə gözəl əxlaq əmr edilib, xəbis əməllər qadağan edilir. Bu ayə hər ikisini ehtiva edən bir ayədir. İlk Əməvi xəlifəsi Müaviyə ibn Əbu Süfyanın zamanın-da minbərlərdə xütbə əsnasında əmirəl-möminin Hz. Əliyə lənət oxumaq adəti illərlə davam edib bu qəbih adət xalqın arasında yayılıb, yerləşmişdi. Əməvi xəlifələrindən Ömər ibnül-Əbdüləziz hakimiyyətə gəldikdə bu zahid xəlifə bu çirkin adəti xalqın ara-sından yığışdırmaq istədi. Xalqın bu qəbih adəti tərk edəcəyinə ümitsiz olduğundan xətiblərə əmr etdi ki, bütün islam ölkələrində Hz. Əliyə lənət yerinə bu ayə oxunsun. Qəbih şeyi gözəl şeylə bundan yaxşı dəyişdirmək olmaz, bunda incə və dəqiq mənalər vardır. Ağıl sahiblərinin ayənin məzmununa diqqət etməsi tövsiyə olunur).

91) (وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ) – (and içib bir şeyə) əhd etdikdə, Allah-Təalanın əhdinə vəfalı olun. (وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا) - andlarınızı möhkəm edəndən sonra pozmayın. (وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا) – (niyə bu andınızı pozur-sunuz?), halbuki Allah-Təalanı özünüzdə (şahid və) zəmin edibsiniz. (إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ) Allah nə etdiklərinizdən agahdır.

92) (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا) – (əhdinizi və andınızı poz-maqda yundan, ya da tükədən) bir şeyi möhkəm toxuduqdan sonra onu açıb dağıdan (qadın) kimi olmayın. (Allah-Təala bu qadını islama daxil olub, Hz. Peyğəmbərə beyət edib, əhd edəndən sonra andı pozanlardan ötrü məsəl çəkir). (تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ) - öz aranızdakı andlarınızı hiylə və xəyanətə çevirirsiniz, (أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ) - (ki, əhd edib and içdiyiniz) camaatdan başqa bir camaat (qüvvətdə və maldə) çox olarkən (əvvəlki camaatın əhdini pozub qüvvətli camaata tərəf gedib onlarla əhd bağlayasınız. Hz. Peyğəmbəri və möminləri tərk edib müşriklərə tabe olasınız. Belə işlərdən kənar olun). (إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ) - həqiqətən, Allah-Təala sizi (o qüvvətli və çox mal sahibi olan camaatla) imtahan edir. (Görsün ki, siz əhdi pozub onlara meyil edirsiniz,

وَلْيَبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوَاءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

yoxsa yox?) - **əlbəttə, qiyamət günündə haqqında ixtilaf etdiyiniz şeyin haqq olduğunu** (islamın haqq olduğunu) **Allah-Təala sizə bəyan edəcəkdir.** (Lakin siz möhkəm durmayıb əhdi və andı pozursunuz).

93) - **əgər Allah-Təala istəsəydi, sizin hamınızı** (zorla toplayıb islama daxil edə), **bir ümmət edərdi.** (Amma sizi azad yaratdığından sizi məcbur etmədi). - **lakin** (Allah-Təala öz hikməti ilə) **istədiyini** (öz ixtiyarıyla küfr və zəlalətə daxil olan şəxsi) **zəlalətdə qoyar,** - **və istədiyini** (öz ixtiyarıyla imana meyil edən şəxsi) **hidayətdə sabit edər,** - **əlbəttə,** (qiyamət günündə dünyada) **etdiklərinizdən sorğu-sual olunacaqsınız.**

94) - **(bu ayədə yenidən təkrarla təkid etməkdən ötrü islama daxil olub and içəndən sonra andı pozmağı qadağan edir. Buyurur:) öz aranızda andlarınızı hiylə və xəyanətə çevirməyin,** **(fəzəl qədm bəğd tıbuha)** - **o zaman qədəmləriniz** (islamda) **möhkəm olandan sonra sürüşüb** (islamın aşkar olan yolundan kənar olarsınız). - **və Allah-Təalanın** (islam) **yolundan** (dönüb əhdi pozub, başqalarına da mane olub) **döndərdiyinizə görə** (Allahın) **əzabını dadarsınız.** - **(vəlkəm əzab əظیم)** - **(dünya əzabından başqa, sizdən ötrü axirətdə) böyük əzab vardır.**

95) - **(ey imana daxil olanlar), Allah-Təala ilə olan əhdinizi bir az** (dünya malı) **qarşılığında satmayın.** (Qüreyş camaatı yoxsul müsəlmanlara vəd edirdilər ki, gəlin dininizdən keçib Məhəmmədi inkar edin. Sizə filan qədər məbləğ verərik. Bu ayədə onlara belə əməli qadağan edir). - **həqiqətən, əgər** (dünya ilə axirətin fərqinə və axirət əcrinin dünya mükafatından artıq olduğuna) **agah olsanız, Allah-Təala yanında olan** (əcr və savab) **sizin üçün dünya malından yaxşıdır,** (dünyanın fani olması, axirətin əbədi olması onların arasındakı fərqi göstərməyə kifayət edər).

96) - **sizin yanınızdakı** (dünya malı fani olub) **tükənər, amma Allah-Təalanın yanında olan** (rəhmət xəzinələri) **əbədidir.**

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزَلُ

(وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) – (əhdlərinə vəfalı olub islamın zəhmət və məşəqqətlərinə) səbir edənlərə (dünyada) etdikləri (yaxşı) əməllərinin əcrini daha yaxşı və gözəl şəkildə verib, (onları əbədi nemətlərə qərq edərək).

97) – (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ) – **kişi və qadınlardan kim ki, (Qurani-Şərifə) iman gətirdiyi halda, saleh əməl etsə, (فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَوةً طَيِّبَةً) o şəxsə dünyada pak və pakizə həyat verib** (ömrünü gözəl şəkildə tamamlayaraq. Əgər mömin şəxs varlı olsa, çox gözəldir, əgər yoxsul olub Allah-Təalanın verdiyi ruziyə qənaət edib şükür etsə, haramdan çəkinsə, hər ikisinin də dünyadakı həyatı pak və pakizə olar). (وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) – (dünyada) **etdikləri əməllərinin əcrini (axirətdə) daha gözəl şəkildə onlara verib, (əbədi nemətlərlə onları rahat edərək).**

98) – (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) – (ey Məhəmməd), **nə zaman Quran oxumaq istəsən, əvvəlcə (Allah-Təalanın dərgahından) qovulan şeytandan (xəbis nəfsi-əmmarədən) Allah-Təalaya pənah aparıb** (sonra Quran oxumağa başla. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Quran oxumaqdan əvvəl belə deyir: “Əuzu billahi minəş-şeytanir-rəcim” (Tirmizi, Səvabul-Quran 22), ondan sonra Quran oxumağa başlayın.” Abdullah ibn Məsud Quran oxuyanda deyirdi: “Əuzu billahis-səmiil-alim minəş-şeytanir-rəcim”, Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Elə demə, yuxarıdakı kimi de.” (Qazı Beyzavi, III/640))

99) – (إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) – **həqiqətən, iman gətirib öz rəbləri Allah-Təalaya təvəkkül edən şəxslərə şeytanın heç bir hökmü yoxdur.** (Onlar şeytanın vəsvəsinə itaət etməyib Allah-Təalaya asi olmazlar).

100) – (إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ) – **həqiqətən, şeytanın hökmü onu dost tutub Allah-Təalaya şərikin qoşanların üzərinədir.**

101) – (وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزَلُ) – (Allah-Təala zamanın şərtlərinə görə hökmlər verir. Başqa bir zamanda o hökm məsləhət olmadığına görə, onun əvəzinə başqa hökm verib ilk hökmü “nəsx” – hökmsüz edərdi. Bu səbəbdən Qüreyş tənə edib deyirdi: “Məhəmməd səhəbələrində istehza edir, bu gün bir şeyi əmr edib sabah o şeyi qadağan edir.” Allah-Təala onların cava-

Nəhl surəsi

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ
الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِي وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾

bında bu ayəni buyurur: “ey Məhəmməd), nə zaman bir ayəni nəsx (hökm-süz) edib onun yerinə başqa bir ayə gətirdikdə, (onun faydasına özümüz agahıq), (قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ) - (ey Məhəmməd), kafirlər sənə tənə edib dedilər: “**Həqiqətən, sən (Allah-Təalaya) iftira edirsən**, (bu gün bir hökm, sabah başqa bir hökm gətirib onu nəsx etməklə Allah-Təalaya iftira edirsən). (بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) - (ey Məhəmməd, onların dediyi kimi deyil, nəsx Allah-Təalanın hökmüdür), **bəlkə onların çoxu** (nəsxin faydasına) **agah olmayıb** (sənin Allah-Təalaya iftira etdiyini iddia edirlər).

102) (قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki**, (bu Quranı) **müqəddəs Ruh** (Cəbrayıl) **rəbbin Allah-Təaladan haqq və ədalətlə sənə nazil edib**, (hər zamanın öz şərtinə görə, Allah-Təala bir hökm veribdir). (لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا) - **belə ki, o** (nəsxin səbəbinə) **o iman gətirən şəxsləri** (imtahan edib, nəsxin haqq olduğunu iqrar etdiklərində Allah-Təala da onların qədəmlərini) **sabit edib** (islamda möhkəm və bərqərar etsin). (وَهُدًى وَبُشْرَى) - (bu Quran) **ona itaət edən müsəlmanlardan ötrü hidayət və** (ilahi rəhmətə) **müjdədir**.

103) (وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ) - (Məkkədə Xueytib ibn Əbdül-Uzzanın Yaiş adlı əcəm bir qulamı var idi, özü xristian olsa da, Hz. Peyğəmbərə iman gətirib islama daxil oldu. Bu qulam İncil və Tövratə agah idi, Qüreyş camaatı Hz. Peyğəmbərin qarşısında aciz qalandan sonra dedilər: “Bu Quranı Məhəmmədə o qulam öyrədib, təlim edir.” Allah-Təala onların cavabında bu ayəni buyurur: “ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz bunu bilir ki**, (Qüreyş camaatı) **belə deyir**: “(o Quranı) **Ona öyrədən bir insandır**” (Yaişdir. Allah-Təala bu Quranı Məhəmmədə göndərməyibdir). (لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِي) - **ona** (Yaişə) **nisbət etdikləri dil əcəm dilidir**, (ərəb dili deyildir və Qüreyş camaatı nə ağılsız camaatdır, dərk etmirlər ki, əcəm ərəbcə necə belə kəlam deyər?) (وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ) - **halbuki bu** (Quranın) **dili açıq-aşkar ərəbcədir**, (o qulam ərəb deyil. Belə fəsih ərəb dilini sənə necə öyrədə bilər? Qüreyş camaatı özləri ən fəsih ərəblərdən olub Quranın müqabilində kəlam gətirməyə aciz qala-qala, əcəm bir şəxs necə belə kəlam düzəldib sənə təlim edə bilər? Bir də əgər o əcəm qulam belə fəsih kəlam deyə bilirsə, onu niyə sənə təlim edir? Hər halda özünə nisbət edib peyğəmbərlik iddia edərdi. Öz kamilliyini niyə sənə nisbət edir? Bu Qüreyş camaatı qərribə, ağılsız bir tayfadır. İnsan inadkarlıq edəndə elə sözlər danışar ki, ona istehza edərlər).

Kəşfül-Həqayiq II

أَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا

104) - həqiqətən, Allah-Təalanın ayələrinə (hökmlərinə) iman gətirməyənləri Allah-Təala (haqqa) hidayət etməz və onlardan ötrü (axirətdə) böyük əzab vardır.

105) - həqiqətən, Allah-Təalanın ayə və əhkamına iman gətirməyən şəxslər ona iftira edib (yalan isnad edər. O yalançı siz Qüreyş tayfasısınız, Məhəmməd deyil. Quran həqiqətən ona nazil olubdur). (وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ) - (ey Məhəmməd, Qüreyş camaatı sənə yalançı deyir, elə deyil), yalançı onların özləridir (ki, Allah-Təalaya iman gətirməyib öz uydurduqları sözləri Allah-Təalaya isnad edirlər).

106) - (Məkkədə Əli ibn Əbu Talib və Xədicədən sonra islama ilk daxil olub iman gətirənlər bunlardır: 1-Zeyd ibn Harisə 2-Əbu Bəkir 3-Xəbbab 4- Süheyb 5-Bilal 6-Əmmar 7-atası Yasir 8-anası Sümeyyə. Əbu Bəkirin özü camaatın arasında möhtərəm şəxs idi, həm də qəbiləsinin gücünə görə, ona əziyyət edə bilmədilər. Amma o biri müsəlmanlara son dərəcə əziyyət etdilər. Hər birinə bir cür əziyyət edirdilər. Bilalı aparıb çöldə günəşin altında sinəsinə daş yığıb ona deyirdilər: “Məhəmmədi inkar et.” Daşın altında deyirdi: “Əhəd, Əhəd (Allah birdir).” Ondən sonra Əbu Bəkir onu alıb azad etdi. Əmmarı və ata-anasını tutub dedilər: “Məhəmmədi inkar edin.” Əmmar təqiyə edib xilas oldu. Ağlaya-ağlaya gəldi, Hz. Peyğəmbər onun gözünün yaşını silib buyurdu: “Əgər yenə sənə kafir olmağı təklif etsələr, təqiyə edib kafir ol.” Əmmardan başqa da bir neçəsi təqiyə edib xilas oldu, amma Əmmarın atası və anası təqiyəni tərk edib mürtəd olmadılar. Atasını öldürdülər, anasını iki dəvənin arasına bağlayıb, dardılar, xəncərlə qəlbinə vurub həlak etdilər. Dedilər: “Sən kişilərə görə müsəlman olubsan.” Bu iki nəfər (ər-arvad) islamda ilk şəhid olanlardır. Allah onlardan razı olsun. Sual: Əmmarın əməli yaxşıdır, yoxsa ata-anasının? Cavab: ata-anasının, çünki təqiyəni tərk edib öldürülməyə səbir etmək o dövrdə islamın möhkəmlənməsinə və yayılmasına səbəb oldu. Təqiyə edib mürtəd olanlar öz əməllərinə şübhə etdiklərindən bu ayə nazil oldu. Ayənin mənası belədir:) **Qəlbi imanla dolu olduğu halda (zorla mürtəd olmağa) məcbur edilən şəxs (Əmmar və başqaları kimi) istisna olmaqla, imana daxil olandan sonra kim (mürtəd və) kafir olsa, onlardan ötrü Allah-Təala yanında əzab vardır. (Zorla mürtəd olan şəxsə heç bir xof və zərər yoxdur). وَلَكِنْ مَنْ) - lakin kim (öz ixtiyarı ilə) qəlbini küfrə açsa, (onun zərəri**

Nəhl surəsi

فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ
وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ
لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا

özünədir). (فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ) - Allah-Təalanın qəzəbi onlaradır. (وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) - onlardan ötrü (axirətdə) böyük əzab vardır. (Hz. Peyğəmbərin zamanında müsəlmanlardan iki nəfəri Yəməmədə əsir tutub, yalançı peyğəmbər Müseyləmənin yanına apardılar. Birini hüzuruna gətirib dedi: “Məhəmmədin haqqında nə deyirsən?” Dedi: “Peyğəmbərdir.” Müseyləmə dedi: “Mənim haqqımda nə deyirsən?” O şəxs təqiyyə edib dedi: “Sən də peyğəmbərsən.” O şəxsi azad etdi. O birisini hüzuruna gətirdi, dedi: “Məhəmmədin haqqında nə deyirsən?” Dedi: “Peyğəmbərdir.” Dedi: “Mənim haqqımda nə deyirsən?” O şəxs dedi: “Mənim qulağım kardır.” 3 dəfə sual etdi. O şəxs hər 3 dəfə də dedi: “Mənim qulağım kardır.” Müseyləmənin əmri ilə o şəxsi qətlə yetirdilər. Bu xəbəri Mədinədə Hz. Peyğəmbərə çatdırdılar. Buyurdu: “Birinci şəxs Allah-Təalanın icazəsinə əməl edib, (yəni Allah-Təala qorxu anında təqiyyəyə icazə veribdir), amma ikinci şəxs haqqından keçməyib, haqda möhkəm durub, Allah-Təalanın rəhməti onun üzərinə olsun.” Bu hədis təqiyyəni tərək edənin dərəcəsinin təqiyyə edəndən üstün olduğuna işarədir).

107) (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ) - (mürtəd olan şəxslərə Allah-Təalanın qəzəb və əzabının olması o səbəbədir ki,) **onlar dünyanın həyatını axirətə üstün tutub**, (kafir olub islamdan çıxdılar). (وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ) - **həqiqətən**, (küfrlərində israr edib sabit olan) **kafir camaata Allah-Təala** (yardım edib, iman tərəfinə) **hidayət etməz**.

108) (أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ) - **bu kafir olanlar o şəxslərdir ki, Allah-Təala** (onların küfrləri səbəbinə) **qəlblərinə, qulaqlarına və gözlərinə möhür vurub** (haqqı görüb, eşitməkdən, dərk etməkdən məhrum, gözləri kor, qulaqları kar və qəlbləri qafil olubdur). (وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ) - **əlbəttə**, (aqibətlərindən) **qafil olub** (sonsuz qəflət içində olanlar) **onlardır**.

109) (لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ) - (kafirilər öz əməlləri səbəbinə iman sərmayələrini zay edib), **axirətdə** (əzab içində olub), **özlərinə zərər vermələri haqq və sabitdir**.

110) (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) - (ey Məhəmməd, bu kafirlərin əhvalından agah olandan sonra bil ki), **həqiqətən, sən rəbbin Allah-Təala fitnəyə düşüb** (təqiyyə edib mürtəd olandan) **sonra** (Məkkədən) **hicrət edənləri**, (ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا) - (hicrət edəndən) **sonra cihad edib, cihad etməkdə**

Kəşfül-Həqayiq II

إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾ يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَادَّاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

səbir edənləri, (إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ) – (fitnəyə düşüb təqiyə üzrə mürtəd olandan) sonra, həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala onlara rəhm edib bağışlayandır.

111) (يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا) - qiyamət günü gəldikdə, hər kəs özünü xilas edib əzabdan xilas olmaq üçün mücadilə edib (dünyada etdiyi əməllərdən ötrü üzrxahlıq gətirər ki, bəlkə, öz günahını başqasına həvalə etsin. Məsələn, belə deyər: “Böyüklər bizi zəlalətə saldılar”, ya da: “Biz heç müşrik olmamışıq”, belə üzrxahlıq gətirərlər. Amma bunların heç biri onlardan qəbul olunmaz). - hər kəsə öz əməlinin əvəzi (cəzası) yetişər, heç vaxt onlara zülm olunmaz.

112) (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً) - Allah-Təala (müşriklərdən ötrü) o şəhəri məsəl verir ki, (o şəhərin əhli hər bir tərəfdən aram və xatircəm idilər). (يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ) - (o şəhərin əhlinə) hər bir tərəfdən bol ruzilər gəlirdi. (فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ) - (lakin bu əhali şükür etmək əvəzinə) Allahın nemətinə nankorluq edər. (فَادَّاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ) - etdikləri əməllər (nankorluq) səbəbinə Allah-Təala onlara aclıq və qorxu libasını geydirib (hər ikisinin əzabını o kafirlərə dadızdırar. Bu şəhərin əhalisi Məkkə müşriklərindən ötrü məsəldir, onlar əmin və xatircəm olduqları halda Allah-Təala onlara böyük nemət verib, Hz. Məhəmmədi (ə.s) onlara peyğəmbər göndərdi. Onu təkzib edib Məkkədən çıxartdılar, Allah-Təala da onları aclıq və digər bəlalara düçar etdi, islam onlara qalib oldu, özləri və dinləri yox oldu).

113) (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ) - həqiqətən, bu Məkkə əhlinə özlərindən peyğəmbər (Hz. Məhəmməd ə.s.) gəldi, (əvvəldə qeyd olunan şəhər əhalisi kimi Allah-Təalanın nemətlərinə şükür etməyib, peyğəmbəri) təkzib etdilər. (فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ) - (peyğəmbəri təkzib etmələri səbəbinə) zalım olduqları halda, əzab onları yaxaladı (qətl və qarət olunub zəlil oldular).

114) (فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا) - (ey müşriklər, öz qərar verdiyiniz haramı, halalı bir kənara qoyub) Allah-Təalanın sizə ruzi verdiyi halal və pak şeylərdən yeyin. (وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ) - əgər (Allah-Təalaya) ibadət edənsinizsə, Allah-Təalanın (verdiyi) nemətlərə şükür edin.

Nəhl surəsi

أَنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَيْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ السِّتْكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ

115) - **həqiqətən**, (Allah-Təala) **ölü** (heyvanın ətini və heyvanın başı kəsilən vaxt axan) **qanı sizə haram edibdir**. (وَلَحْمَ الْخَيْزِيرِ) - **və donuz ətini**, (وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ) - **Allah-Təaladan başqasının** (bütlərin) **adına kəsilən heyvanı sizə haram edibdir**. (فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ) - **kim naçar qalıb, həddi aşmadan və başqasına zülm edib** (onun əlindəkini almadan bu qeyd olunan şeylərdən məcbur yesə), (فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (aclıq vaxtında bu haram şeyləri yeyənlərə) **rəhm edib onları bağışlayandır**. (Ayənin təfsirinin təfəsilatı Bəqərə surəsində 173-cü ayədə keçdi).

116) - (وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ السِّتْكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ) - (Allah-Təalanın yeməklərdən haram etdiyi şeylər bunlardır, daha özünüzdən haram, halal təyin edib) **dilinizin vəsf etdiyi yalanlarla bu şey halal və bu şey haramdır, deməyin**, (هَلَالٌ, haram Allah-Təalanın təyin etdiyidir), (لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ) - (ey müşriklər, halal, haram barəsində) **Allah-Təalaya yalandan iftira edib** (deməyin ki, Allah-Təala özü bunu halal, haram edibdir. Bu yalanları tərkin edin). (إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ) - **Allah-Təalaya yalandan iftira edənlərə nicat yoxdur**. (Heç vaxt Allah-Təalanın əzabından nicat tapmazlar).

117) - (مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) - (Allah-Təalaya yalan isnad edib nemət əldə etmələri dünyanın az olan mənfəətidir. (Onlara heç bir faydası olmaz. Amma axirətdə) **onlardan ötrü şiddətli əzab vardır**. (Dünyanın az olan mənfəətinədən ötrü axirətin əbədi əzabını seçmək aqıl şəxslərin əməli deyildir).

118) - (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ) - (ey Məhəmməd), **yəhudilərə bundan əvvəl** (Ənam surəsində) **sənə zikr etdiyimiz şeyləri haram etdik**. (Ənam surəsində 146-cı ayədə zikr olunub), (وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) - **biz yəhudilərə zülm etməyib** (Ənam surəsində zikr olunan şeyləri onlara haram etmədik). **Bəlkə, onlar özlərinə zülm edib** (Allah-Təalaya asi olduqlarından cəza olsun deyə o şeyləri onlara haram etdik).

119) - (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ) - (bu ayədən məqsəd Allah-Təalanın geniş rəhmətini bəndələrinə məlum edib onları ümidvar etmək və günahdan tövbə etməyə vadar etməkdir. Buyurur: “Ey Məhəmməd, müşriklərin əhvalatını zikr edəndən) **sonra, həqiqətən, sənin rəbbin cəhalət** (və nadanlıq)

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِنِعْمَةِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَأَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ

səbəb ilə günah edənləri, (ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا) – (cəhalət üzrə günah edəndən) sonra tövbə edib əməllərini islah edib (pis əməllər əvəzinə yaxşı əməllər edənləri), (إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin** (tövbə edəndən) sonra günahkarları bağışlayıb onlara rəhm edəndir.”

120) (إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən, İbrahim özü** (keyir və kamal sifətləri onda olduğuna görə) **tək bir ümmətdir və Allah-Təalanın itaətində olub batıldən haqqa meyil edib** (sabit və bərqərar oldu). (وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) – (Hz. İbrahim) **müşriklərdən deyildi.** (Bu müşriklər deyirlər ki, biz İbrahimin millətindədik. Yalan deyirlər, onda, gərək, İbrahim də bunlar kimi müşrik olaydı).

121) (شَاكِرًا لِنِعْمِهِ) – (Hz. İbrahim Allah-Təalanın) **nemətlərinə şükür edən idi,** (اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) – (Allah-Təala İbrahimi özünə dost) **seçib düz yola** (haqq dinə) **onu hidayət etdi.**

122) (وَأَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً) – **dünyada** (İbrahimə peyğəmbərlik) **bəxş edib** (bütün millətlərin yanında onu sevimli etdik, dünyada hər bir ümmət – yəhudi, xristian, müsəlman, müşrik, hamısı Hz. İbrahimi sevir). (وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ) – **həqiqətən, (İbrahim) axirətdə də saleh şəxslərdəndir.**

123) (ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا) – (ey Məhəmməd, **səni peyğəmbər edəndən sonra sənə vəhy etdik ki, İbrahimin din və şəriətinə tabe ol,** (hansı ki o özü digər dinlərdən meyil edib Allah-Təalanın əmrlərinə ram olub, itaətində sabit oldu), (وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) – (bu müşriklər ki deyirlər: “İbrahim bizdən idi”, yalan deyirlər. Hz. İbrahim) **müşriklərdən deyildi.** (Xalis müvəhhid və müvəhhidlərin rəisi idi. Dünyada özünü ilk dəfə sünnət edən Hz. İbrahimidir, 90 yaşında özünü daş bıçaqla sünnət etmişdi. O zaman hər bir alət daşdan idi, bugünkü gündə də müsəlmanlar tərəfindən bilindi ki, həcc mərasimini yerinə yetirib qurban kəsdi).

124) (إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ) – **həqiqətən, şənbə gününün** (ehtiramını pozmanın əzabı) **ixtilaf edən o yəhudilərə verildi,** (şənbə günündə hər bir əməl onlara haram olandan sonra o gün dənizdən balıq tutmağı özlərinə

Nəhl surəsi

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾ اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ
وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ

- (وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ). halal edib balıq ovladılar). (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala qiyamət günündə** (şənbə gününün barəsində) **ixtilaf edib** (onu gah halal, gah da haram edən yəhudilərin arasında), **əlbəttə, hökm edəcəkdir.** (Şənbə gününün barəsində əzab olunan yəhudilərin əhvalatının təfsilatı Bəqərə surəsində 65-ci ayənin təfsirində qeyd olundu).

125) - (ey Məhəmməd, xalqı) **Allah-Təalanın yoluna** (islam dininə, onda şəkk, şübhə olmayan möhkəm, səhih olan dəlil və sübutla), **hikmət və gözəl nəsihət ilə dəvət edib çağır,** (ki, xalqa məlum olsun ki, sənin nəsihət etməkdə məqsədin onlara mənfəət verməkdir). (وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) – (islamı sübut etmək üçün) **ən gözəl şəkildə mübahisə və mücadilə edib** (qeyz və qəzəbi bir kənara qoyub insanlarla dostluq edib islamın gözəlliyini onlara bildir). - (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ). (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala zəlalətə düşənə** (asi olub heç bir öyüd-nəsihət qəbul etməyənlə səndən daha çox agahdır). (وَهُوَ أَعْلَمُ). - (بِالْمُهْتَدِينَ) – (öyüd-nəsihəti qəbul edib) **hidayət tapan şəxslərə də Allah-Təala** (səndən daha çox) **agahdır.** (Amma sən Allah-Təala kimi onların əhvalına agah olmadığından müşriklərin iman etmələrini çox istəyirsən).

126) - (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ). (bu surə Məkkədə nazil olub, ancaq bu ayə Mədinədə Uhud savaşından sonra nazil oldu. Uhud savaşında müsəlmanlardan 70 nəfər şəhid oldu, 64 nəfər ənsardan, 6 nəfər də mühacirlərdən, o cümlədən mühacirlərdən olan Həmzə şəhid oldu. Bu 70 nəfərin hamısı öləndən sonra Məkkə əhli Qüreyş camaatı onları “müşlə” etdilər, (yəni, burun, qulaq, dodaqlarını kəsib qarınlarını parçaladılar), Həmzənin ciyərindən bir parçanı Əbu Süfyanın arvadı və Müaviyənin anası olan Hində apardılar. Hind onu ağzına salıb uddu, lakin qusub qayıtdı. Hz. Peyğəmbər gəlib Həmzənin cəsədini o halda görəndə son dərəcə qəzəblənib buyurdu: “Əgər səndən sonra qalanlar məhzun və qəmgin olmasaydılar, hər halda buraxardım sən bədənini quşlar və heyvanlar yeyib onların qarından diriləydin. And olsun Allah-Təalaya, əgər Qüreyş camaatına qalib gəlsəm, hər halda sən əvəzinə onlardan 70 nəfəri “müşlə” edərdəm”. O zaman bu ayə nazil oldu. Ayənin mənası belədir: ey Məhəmməd), **əgər** (düşməninizə əzab verib) **cəzalandıracaqsınızsa, sizə nə cəza verilibsə, siz də onun qədər onun əvəzinə** (əzab və) **cəza verin.** (Ondan artığı caiz deyildir. Həmzənin əvəzində əgər

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَيْتَن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

“müslə” eləmək istəsən, müşriklərdən bir nəfəri “müslə” edə bilərsən. On-
dan artığı caiz deyildir. (وَلَيْتَن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) - **amma əgər səbir edib**
(intiqaq almasanız), **əlbəttə, səbir edənlərdən ötrü bu daha yaxşıdır.** (Bu
ayə nazil olduqda Hz. Peyğəmbər andından kəffarə verib dedi: “İlahi, səbir
etdim”).

127) (وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ) - (ey Məhəmməd), **səbir et. Sənin səbir etmə-**
yin də ancaq Allah-Təalanın yardımı ilədir. (وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ) - (kafirlərin əməl-
lərinə görə, möminlərə əziyyət vermələrinə görə) **məhzun və qəmgin olma.**
(وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ) - (kafirlərin) **məkr və hiylələrindən də sıxılma.**

128) (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا) - **həqiqətən, Allah-Təala müttəqi şəxslərə kömək**
olub (lütf və rəhməti onlara şamildir). (وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ) - **bir də o şəxslərə**
ki, yaxşı əməl sahibləri olub (düşmənlərini əfv edib bağışlayandılar. Allah-
Təala onlara kömək edəndir).

Allaha həmd-səna olsun. Nəhl surəsinin təfsiri bitdi. Peyğəmbərimizin
səhabələrindən olan Haram ibn Həyyan öləndə ona dedilər: “Vəsiyyət et.”
Dedi: “Vəsiyyət maldan olar, mənim malım yoxdur, lakin sizə Nəhl surəsinin
axırında olan ayələri vəsiyyət edirəm“. Bu cənabın vəsiyyəti bu qeyd olunan
ayələrdə əfv, güzəşt edib səbir etməyə işarədir, bəli, keçmiş insanların ölərkən
vəsiyyətləri bu sözlərə və insanlıq sifətlərinə sahib olmağa dəvət olurdu. Am-
ma bizim bu zamanda varisin haqqını yeyib, birinə az, birinə çox vəsiyyət
edirlər. Uca hidayət etdirici Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Nəhl surəsinə kim
oxusa, Allah-Təala ona dünyada bəxş etdiyi nemətlərdən sorğu-sual etməz.”
(Qazı Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, III/659; Zəməxşiri, Kəşşaf, II/436)

əl-İSRA SURƏSİ

17-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 111 ayə, 533 kəlmə, 3360 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا
الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) **gecənin** (bir vaxtında) **öz qulu*** (Məhəmmədi) **Məscidül-haramdan Məscidi-Əqsaya** (Beytül-müqəddəsə) **aparan Allah-Təala** (hər bir eyib və qüsurdan) **pak və müqəddəsdir.** (الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا) – (Məscidi-Əqsa elə bir məsciddir ki), **onun ətrafına** (Şam məmləkətinə) **bərəkət vermişik. Qərribə möcüzə və əlamətlərimizin bəzisini ona göstərməkdən ötrü** (qulumuz Məhəmmədi Məscidi-Əqsaya apardıq). (Allah-Təalanın möcüzə və əlamətləri sonsuz olub peyğəmbərdə o qüvvə və imkan olmayıb ki, Allah-Təalanın bütün əlamətlərini əhatə etsin. Allah-Təala ona ancaq bəzi möcüzə və əlamətlərini göstərdi). (إِنَّهُ) **-həqiqətən, Allah-Təala** (Məhəmmədin sözlərini) **əşidib** (hər bir əməlini) **görəndir.** (Onun gözəl əxlaqına və ixtlaslı etiqadına agah olub, onu əziz, möhtərəm etdi).

(***Qeyd:** Təfsir və kəlam alimlərinin hamısı ittifaqla belə deyiblər: “Ayədəki “əbd” – qul sözündən məqsəd Hz. Məhəmməddir (ə.s)”, və ittifaqla deyiblər ki, bu ayə merac bərəsində nazil olubdur. Hərçənd bu ayədə Ən-Nəcm surəsinin ayəsini əlavə edəndə məqsəd məlum olur: Müsəlmanların içində Hz. Peyğəmbərin meracının səmərəyə ol-
duğuna işarə yoxdur, amma bu ayəyə Ən-Nəcm surəsinin ayəsini əlavə edəndə məqsəd məlum olur: Müsəlmanların içində Hz. Peyğəmbərin meracını inkar edən yoxdur. Amma iki məqamda ixtilaf olunubdur: birincisi, meracın vaxtı haqqında Ənəs ibn Malik və Həsən Bəsri deyibdir: “Bu, peyğəmbərlikdən qabaq olubdur. Bu söz əslsizdir və məqbul deyildir.” Bu iki nəfərdən başqa, bütün səhabələr və təbəin deyib: “Merac hicrətdən bir il qabaq olubdur.” İkinci ixtilaf meracın xüsusiyyəti haqqındadır. Aişə deyibdir: “And olsun Allah-Təalaya, Hz. Peyğəmbərin bədəni heç vaxt bizim aramızdan qeyb olmadı. Ancaq onun müqəddəs ruhunu səmaya qaldırdılar.” Müaviyə də Aişə deyən kimi rəvayət edibdir. Həsən Bəsri deyibdir: “Hz. Peyğəmbərin meracı yuxuda olubdur. Meracda olan əhvalatın hamısını Hz. Peyğəmbər yuxuda görübdir.” Bunlardan başqa digər səhabələr və filosoflar istisna olmaqla üləmaların əksəriyyəti meracın cismaniliyinə inanıb belə deyiblər: “Hz. Peyğəmbər pak cismi ilə səmərəyə qalxdı.” Amma islam filosofları meracın ruhani olduğunu deyiblər. Nəticə olaraq, meracın həqiqətində bu ixtilaf var, amma meracın vəqə olmasında islam ümməti arasında ixtilaf yoxdur.

Kəşfül-Həqayiq II

Merac əhvalatını ixtisarla belə qeyd ediblər: "O gecə ki merac oldu, o gecənin ertəsi gününü səhər Hz. Peyğəmbər merac əhvalatını Əbu Talibin qızı Ümmü Haniyə anlatdı." Dedi: "Bu gecə məni buradan Beytül-müqəddəsə apardılar, oradan da səmaya qalxdım." Ondan sonra Hz. Peyğəmbər istədi ki, Ümmü Haninin evindən çıxıb getsin, Ümmü Hani Hz. Peyğəmbərin libasından yapışib dedi: "Evdən getmə." Hz. peyğəmbər dedi: "Niyə?" Ümmü Hani dedi: "Qorxuram, gedib Qüreyşə də danışasan, səni təkzib etsinlər." Buyurdu: "Qoy təkzib etsinlər, qorxum yoxdur." Ondan sonra çıxıb getdi. Gedib Məscidiül-haramda oturdu. Əbu Cəhl gəlib Hz. Peyğəmbərin yanında əyləşib dedi: "Ey Məhəmməd, təzə bir şey var?" Dedi: "Bəli, var. Bu gecə mən səfərə getdim." Əbu Cəhl dedi: "Haraya getdin?" Dedi: "Beytül-müqəddəsə." Əbu Cəhl dedi: "Səhər yenə burada oldun?" Buyurdu: "Bəli." Əbu Cəhl heç bir söz deməyib inkar eləmədi. Qorxdu ki, əgər inkar etsə, Hz. Peyğəmbər da inkar edib daha camaata danışmasın. Dedi: "Bu sözləri necə ki mənə danışdın, qövmündən ötrü də danışarsan." Buyurdu: "Əlbəttə, danışaram." Əbu Cəhl durub səs-küy salıb dedi: "Ey Qüreyş camaatı, buraya gəlin." Qüreyş camaatı gəlib toplandılar. Əbu Cəhl dedi: "Ey Məhəmməd, danış görək, bu gecə hara getdin?" Buyurdu: "Bəli, bu gecə Beytül-müqəddəsə səfər etdim." Qüreyş belə qərrib sözü eşidən kimi dedilər: "Gecə getdin, səhər yenə burada oldun?" Dedi: "Bəli." Qüreyş camaatının bəzisi əl çaldı, bəzisi əllərini başına qoydu, bəzisi də güldü. İslama daxil olanlardan bəzisi də mürtəd oldu. Müşriklərdən bir nəfər gedib Əbu Bəkirə xəbər verdi ki, sənin sahibin deyir ki, bu gecə Beytül-müqəddəsə gedib. Əbu Bəkir dedi: "Dəqiq bu sözü dedi?" O şəxs dedi: "Bəli." Əbu Bəkir dedi: "Əgər belə söz deyibsə, doğru deyibdir." O şəxs dedi: "Bəs sən onu təsdiq edirsən ki, bir gecədə Beytül-müqəddəsə gedib, sübh vaxtı burada olub?" Əbu Bəkir dedi: "Əgər desə ki, səmaya gedib gəlmişəm, yenə təsdiq edərim." (Ondan sonra Əbu Bəkirə "siddiq" - doğru ləqəbi verildi), Qüreyş camaatının arasında Beytül-müqəddəsi görənlər var idi. Dedilər: "Məscidin vəsfini bizdən ötrü bəyan et." Hz. peyğəmbər bəyan etdi. Qüreyş camaatı Hz. Peyğəmbərin Beytül-müqəddəsə getmədiyini bildirdilər, onun sözlərini təsdiq etdilər, dedilər: "Məscidin vəsfini çox yaxşı, dürüst bəyan etdi." Qüreyş karvanı ildə bir dəfə Şama ticarətə gedərdi. O dövrdə karvanları Şamda idi. O səbəbdən dedilər: "Ey Məhəmməd, karvanımızdan bizə xəbər ver. Bəs onları yolda gördünmü?" Buyurdu: "Filan tayfanın karvanı Revha adlı yerdə idi. Bir dəvələri itmişdi. Onu axtarırdılar. Bir qab da suları var idi. Susamışdım, o suyu içdim. O karvan əhlindən soruşarsınız ki, belədir, ya yox? O qabdakı suyu gördülər, yoxsa yox?" Qüreyş camaatı dedilər: "Bu bir əlamətdir." Ondan sonra buyurdu: "Filan tayfanın karvanı, filankəs və filankəs Zi-Mər adlı yerdə ikisi bir dəvəyə minmişdilər. Dəvələri ürkiüb onları yerə cırpıb birinin əli sındı. Onlardan soruşarsınız ki, belədir, yoxsa yox?" Qüreyşlilər dedi: "Bizə öz karvanımızdan xəbər ver." Buyurdu: "Sizin karvanınızı Tənimdə gördüm. Bu qədər camaatı, bu qədər dəvələri var idi. Sübh vaxtı günəş doğanda Əqəbəyə tərəf gedin, görəcəksiniz. Hamısından qabaqda iki çuval yükü olan, ağ və qırmızı tüklü bir dəvə var." (Hz. Peyğəmbər hamısını adıyla bir-bir bəyan edibdir). Dedilər: "Bu böyük əlamətdir." Hamısı sübh vaxtı Əqəbəyə tərəf gedib karvanı gözlədilər. Bir nəfər dedi: "And olsun Allah-Təalaya, budur günəş doğdu", başqa biri dedi: "And olsun Allah-Təalaya, budur karvan gəldi, ağ, qırmızı tüklü dəvə də onların qabağında." Qüreyş camaatı bu əlaməti görsə də iman gətirmədi. Dedilər: "Bu, böyük sehrdir." Ondan sonra Hz. Peyğəmbər səmaya getdiyini onlara xəbər verdi. Küfr və inadları daha da artıb Hz. Peyğəmbərə daha çox düşmən oldular).

İsra surəsi

وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾

2) (ey Məhəmməd), **Musaya** (Tövrət) **kitabını verib onu bəni-İsraildən ötrü hidayət edib yol göstərən etdik.** – (bəni-İsrailə dedik ki, Tövrətə əməl edib) **məndən başqa özünüə** (işinizi həvalə edəcəyiniz məbud) **vəkil tutmayın.**

3) - **ey Nuh ilə bərabər** (gəmidə) **daşıyıb** (nicat verdiyimiz) **nəsil**, (tufandan sonra Nuhun gəmisindəki 80 nəfərdən bəzisi Mosulda yerləşib, bəni-İsrail də onların nəslindən olduğuna görə bəni-İsrailə Nuhun nəslə kimi xitab edir.) - **haqiqətən**, (Nuh Allah-Təalaya) **şükür edən bəndə olub** (hər bir əməlində Allah-Təalaya həmd-səna edirdi).

4) - **bəni-İsrailə** (qəti şəkildə Tövrət) **kitabında** (vəhy edib) **bildirdik ki**, - **əlbəttə, siz yer üzündə iki dəfə fəsad törədəcəksiniz.** (Bəni-İsrailin ilk fəsadı Zəkəriyanı qətlə yetirib Yeremya peyğəmbəri həbs etmələri, ikinci fəsadları Yəhyanı qətlə yetirib İsanı qətl etmək istəmələridir. Bu iki fəsadın hər birindən sonra Allah-Təala bəni-İsrailə zalım bir sultanı hakim edib onlardan intiqam aldı). **əlbəttə, siz bəni-İsrail yer üzündə təkəbbürlənib, zalım olub**, (böyüklük iddiası edəcəksiniz).

5) - (bəni İsrailə o fəsadlarının) **birincisinin** (əzab) **vaxtı gəldikdə**, - (siz bəni-İsraildən intiqam almaq üçün) **üzərinizə cürətli və qüvvətli olan bəndələrimizi göndərdik**, (ki, Zəkəriyyə və ondan başqa məzlumların intiqamını sizdən alsınlar). **vədi labüd idi**, (gərək vəqə olaydı. Necə ki vəqə oldu. Allah-Təala bəni-İsrailin ilk fəsadında onlara sultan Nebukadnezarı hakim etdi, ərəblər ona “Büxtünnəsr” deyirlər, Babil padşahı olub bəni-İsrailin dövlətini dağıdıb, bəni-İsrail padşahı Sidqiyanı tutub onun gözünün qabağında oğullarını qətlə yetirib, özünün gözlərini çıxarıb Babilə göndərdi. Ondən sonra Yerusəlimə və bəni-İsrildəki bütün evlərə od vurub yandırdı. Şəhərin qalasını dağıtdı. Beytül-müqəddəsə nə ki bürünc və gümüş alətlər var idi, hamısını Babilə nəql etdi. Süleymanın düzəltdiyi 18 arşın hündürlüyündəki iki böyük sütunu, dənizdə olan bürünc sütunu və başlarında 3 arşın hündürlüyündə nar formasındakı bürüncdən olan tacları gö-

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنَّ أَحْسَنَ مَا أَحْسَنْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسْئُواُ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتَبِيرًا ﴿٧﴾

türüb, bütün bəni-İsrail əyanlarını da əsir etdilər, Babil sərdarı Neburzaradan onları Babilə apardı, bəni-İsrail məmləkəti xarabaya dönüb, əhalisi də oranı tərk etdi).

6) (ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ) – (bir neçə zaman keçəndən) **sonra** (siz bəni-İsrail tövbə etdiyinizdən sizə qüvvət verib yenidən düşmənlərinizə) **qalib edib** (dövlət və səltənəti sizə geri qaytardıq). (وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ) - **sizə mal-dövlət, oğullar verib onlarla sizə kömək etdik.** (وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا) – **sayınızı** (əvvəlkindən də) **çox etdik.**

7) (إِنْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ) - **əgər siz** (bəni-İsrail camaatı), **xeyir və saleh əməl etsəniz, o xeyir əməli öz mənfəətinizə edibsiniz,** (nə mənfəəti olsa, özünüzdə aid olacaqdır). (وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا) - **amma əgər pis və xəbis əməllər etsəniz, onun da zərəri və əzabı özünüzdədir.** (Ondan başqasına bir zərər gəlməz. Bəni-İsrail düşmənlərinə qalib olub dövlət və səltənət sahibi olduqda, əvvəlki fəlakətli günlərini zamanla unudub tüğyan edib Allah-Təalaya asi olub Yəhya kimi zahid və abid, qədri uca peyğəmbəri qətlə yetirdilər. (Əgər tarix elmi o dövrdə bilinsəydi, hər halda, əvvəlki əhvalatlarını qeyd edib özlərindən sonra gələnlərə xətirə olub ibrət alardılar, yenidən tüğyan etməyib, bəla və müsibətə düşər olmazdılar. Nə gözəl və faydalı elmdir tarix elmi, din və dünya işlərinə kömək olan ilk elm tarix elmidir. Ağıl sahibləri diqqət etsinlər). Ruhullah, Kəlimətullah İsa ibn Məryəmi qətl etməyə cəhd etdilər. Əgər o cənabı Misirə aparıb mühafizə etməsəydilər, hər halda uşaq ikən onu tələf edərdilər. Bəni-İsrailin bu əməllərinə görə, Allah-Təala onları zəlil edib fars padşahı Böyük Daranı onlara hakim edib Yerusəlimi və bütün bəni-İsrail məmləkətini darma-dağın etdi. Və Nebukadnezardan da qüdrətli olan padşahını və əyanlarını əsir edib, hamısını bir ipə bağlayıb, İrana sürgün etdi. Əsirlərin surətini və fəth əhvalatını Kirmanşah vilayətinin 25 mil məsafəsində olan Bisitun dağına həkk etdi. Bu rəsmlər zamanın gərdişinə dözüb, hələ də həmin dağda zahir və aşkardır. Bu qissəni Allah-Təala bundan sonra xəbər verir). (فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ) – (bəni-İsrail tüğyan edib) **ikinci fəsadlarının** (əzab) **vaxtı gəldikdə,** (İran padşahı Daranı İsrailə hakim etdik), **ki,** (fars xalqı sizə hakim və qalib olub) **üzünüzdü** (qaraldıb) **qəm-qüssə əlamətini zahir eləsinlər.** (وَلِيَدْخُلُوا) – (bu fars camaatı Beytül-müqəddəs) **məscidinə daxil olub** (onu xarab etsinlər), **necə ki ilk dəfə** (fəsad törətdiklərində Babil camaatı) **ora daxil olub** (xarab etmişdilər). (وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتَبِيرًا) - **ki,** (bu fars camaatı sizə qalib və hakim olub) **hər bir şeyi məhv etsinlər.**

İsra surəsi

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحْوُتَ آيَةِ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلُنَا تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾

8) (عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ) - (bəni-İsrailə dedik ki, ey bəni-İsrail, əgər bu dəfə də tövbə edib Allah-Təalaya tərəf dönsəniz), **ümidvar olun ki, Allah-Təala sizin tövbənizi qəbul edib sizə rəhm edəndir.** (وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا) - (ey bəni-İsrail, əgər tövbə edəndən sonra 3-cü dəfə də tövbəni pozub fəsada) **dönsəniz, biz də qayıdıb** (zalımları sizə hakim edib əzab edərək). (وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا) - **sizin kimi kafirlərdən ötrü cəhənnəmi zindan etdik.** (Oradan heç vaxt qurtula bilməsiniz).

9) (إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ) - (bəni-İsrail Tövrata müxalifət edib onlara əzab edildiyini müxtəsər qeyd edəndən sonra müsəlmanlar ibrət alsınlar deyər bu ayədə Qurana müxalif olanların əzabını və Qurana tabe olanların savabını bəyan edir. Ayənin mənası belədir:) **həqiqətən, bu Quran ən möhkəm və haqq olan yola (islama) hidayət edir,** وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ, (أَجْرًا كَبِيرًا) - **və iman gətirib saleh əməl edən şəxslərə müjdə ver ki, onlardan ötrü (axirətdə) böyük əcr vardır.**

10) (وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) - **və o şəxslər ki axirət gününə iman gətirməzlər, onlardan ötrü şiddətli əzab hazır etmişik.**

11) (وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ) - **insan (qəzəb halında) özünə xeyirdən ötrü dua etdiyi kimi şərdən ötrü də dua edir,** (necə ki) (وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا) - **insan (hər bir işində) tələsəndir.** (Qüreyşdən Nəzir ibnül-Haris dua edib dedi: “İlahi, əgər bu Quran haqdırsa, mənə əzab göndər.” Bədir savaşında onu əsir edib qətlə yetirdilər).

12) (وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ) - (ey Məhəmməd), **gecə və gündüzü** (tövhid və qüdrətimizə dair) **iki dəlil və sübut təyin etdik.** (فَمَحْوُتَ آيَةِ اللَّيْلِ) - **gecənin əlamət olmağını** (qaranlığı) **silib,** (bəzi vaxtlarda ayın işığı olsa da günəşin müqabilində işıq hesab olunmaz), (وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً) - **gündüzün əlamət olmağını** (ışıqlığı, aydınlığı) **gətirdik,** (لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ) - **ki, (onun işıqlığıyla işlərinizi idarə edib) rəbbiniz Allah-Təalanın lütfündən ruzi diləyəsınız,** (وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ) - (gecə və gündüzün müxtəlif olmağıyla) **illərin sayı və hesabından agah olasınız.** (وَكُلُّ شَيْءٍ فَضْلُنَا تَفْصِيلًا) - (din və dünya işlə-

Kəşfül-Həqayiq II

وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزَمَانِهِ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ أَفَرَأَى كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ مَن اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

rinizdə ehtiyacınız olan) **şeylərin hamısını** (sizdən ötrü bu Quranda açıq-aşkar) **təfşilatı ilə bəyan etmişik.**

13) (وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزَمَانِهِ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ) – (qiyamət günündə) **hər bir insanın əməlini** (boyun bağı) **kimi onun boynuna taxarıq.** (Heç vaxt ondan aralanmaz). (وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا) – **qiyamət günündə** (bütün əməlləri yazılmış olan) **bir kitabı açılmış olaraq qarşısına qoyarıq** (ki, oxusun).

14) (أَفَرَأَى كِتَابَكَ) – (qiyamət günündə hər bir şəxsə deyilər): **oxu bu kitabı** (ki, gör dünyada nə əməllər edibsən. O əməllər sənin yadından çıxıbdir. Amma Allah-Təala onların hamısını qoruyub, bu kitabda qeyd olunubdur. Sən dünyada belə xəyal edərdin ki, etdiyin əməllər yaddan çıxacaq. İndi sənə məlum oldu ki, sənin xəyal etdiyin kimi deyilmiş, bugünkü gündə öz əməlinə baxıb haqq-hesabını ver). (كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا) – (əməlinin) **hesabını verməndə sənin özün kifayət edərsən.** (Özün haqq-hesabını düşün ki, gör bu əməllərə mükafat düşür, yoxsa cəza. Dünyada oxumaq bilməyənlərin hamısı qiyamət günündə oxuya biləcək. Həsən Bəsri bu ayəni oxuyanda deyərdi: “Ey Adəm övladı, and olsun Allah-Təalaya ki, O, öz haqq-hesabınızı özünüzdə həvalə edəcəkdir. Həqiqətən, sizinlə insafla rəftar edir”).

15) (مَن اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ) – **hidayət tapıb** (islama daxil olan), **özünə xeyir verər.** (وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا) – **və zəlalətə düşüb** (islamdan çıxan da), **həqiqətən, özünə zərər verər.** (Heç kimin əməli bir başqasına xeyir, ya da zərər verməz). (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ) – **heç bir günahkar şəxs bir başqa** (günahkarın) **günahını yüklənil** (onun əvəzinə əzab çəkməz). (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ) – **peyğəmbər göndərmədiyimiz** (bir camaata) **əzab etmərik,** (bizim hikmətimizə yaraşmaz, ancaq peyğəmbərin dəvətinə qulaq asmayıb zəlalətdə qalanlara əzab edərək).

16) (وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا) – **biz** (əvvəlki ümmətlərdən olan) **bir şəhəri** (əhalisini öz əməlləri səbəbinə) **həlak etmək istədikdə** (və onların həlak olma zamanı yaxınlaşanda), **onlara bol nemətlər verdik.** (O nemətlərə şükür etmək əvəzinə) **tüğyan edib fasiq oldular.** (Sanki o nemətləri onlara verib tüğyan edib fasiq olmalarını əmr etmişdik). (فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ) – (fasiq olmaları səbəbinə əzab) **kəlməsi onlara layiq oldu.** (فَدَمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا) – (onları həlak edib şəhərlərini) **darmadağın etdik.**

İsra surəsi

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ
الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ
أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ
وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾

17) (ey Məhəmməd), **Nuhdan sonra** (peyğəmbərləri təkzib edən) **nəsillərdən nə qədərini həlak etdik.** (Səni təkzib edənlər də əzabdan ötrü hazır olsunlar). - (وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا). - (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təalanın öz bəndələrinin günahını bilib görməsi kifayət edər.** (Əzab etmək üçün başqa bir şey ona lazım deyil).

18) – **kim** (axirəti tərk edib) **fani** (dünyanı) **istəsə, onlardan istədiyimizə istədiyi şeyi** (dünyada) **verərik.** (Dünyada hər kəsə istədiyi şey verilməz, ancaq hikmət və məsləhət üzrə verilir). – (ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا). – (dünyada ona bəxş edəndən sonra axirətdə) **cəhənnəmi ondan ötrü məskən edib, məzəmmət olunub** (Allah-Təalanın rəhmətindən) **qovulmuş halda ora daxil olar.**

19) – **və kim axirəti istəyib** (axirətə) **iman etdiyi halda onun uğrunda səy edib** (saleh əməl etsə), **فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ**, – **belə şəxslərin əməlləri qəbul olub** (əməllərinin müqabilində onlara mükafat verilir).

20) – (ey Məhəmməd, dünyanı istəyən hər kəsə) **rəbbin Allah-Təala bəxş edib,** (onların günahlarına görə) **ehsanını əsirgəməz.** (Dünyada mömin və fasiq hər ikisinə Allah-Təala ruzi bəxş edər. Ruzilərini kəsməz, amma axirətdə möminlərə nemət verib fasiq və asilərə əzab edəcəkdir). **Ey Məhəmməd sənin rəbbin Allah Təalanın əta və bəxşişi xəlqin asiliyinə görə əksilən deyil. Dünyada mömin və fasiq hər ikisinə Allah rizi əta edir. Ruzilərini kəsməz, amma axirətdə möminlərə nemət verib fasiq və asilərə əzab edəcəkdir.**

21) – (ey Məhəmməd), **bax gör ki,** (dünya əhlini) **bir-birindən necə üstün etmişik.** (Dünyada belə olduğu kimi axirətdə də belədir), – (وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا), **əlbəttə, axirət** (əhlinin) **dərəcələri və** (bir-birindən üstünlüyü) **daha böyük olacaqdır.**

(***Qeyd:** Mədinədə bir qrup adam Ömər in xilafəti zamanında onun hüzuruna daxil olmaq üçün izin istədilər: Bilal, bir də Süheybdən ötrü izin gəldi. Hansı ki səhabələr arasında bunlardan yoxsulu yox idi, digərlərinə izin verilmədi. Qüreyşin böyükləri

Kəşfül-Həqayiq II

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

olan Əbu Süfyana, Süheyl ibn Əmrə və digərlərinə bu məsələ çox ağır gəldi. Süheyl ibn Əmr dedi: “Bu bizim özümüzədən qaynaqlanır. Bizi də islama dəvət etdilər, onları da, onlar bizdən əvvəl keçib islama daxil oldular, bu səbəbdən də böyük məqam sahibi oldular. Bu Ömər in qapısıdır. Burada bir şey yoxdur. Bəs axirətdə bizimlə onların arasındakı fərq necə olacaqdır? Əgər Ömər in qapısında onlara həsəd edirsinizsə, axirətdə onlara verilən nemətlərə daha çox həsəd edəcəksiniz”).

22) - (لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ) - (ey Məhəmməd), Allah-Təala ilə birlikdə başqa bir məbud qəbul edib (sitayış etmə və şərik qoşma. Qurani-Şərifin ayələri Hz. Peyğəmbərə xitab etdiyi kimi bu ayə də həm ona xitab edib, həm də bütün insanları tövhidə dəvət edir). **– (فَقَعْدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا) – (əgər Allah-Təalaya şərik qoşsan, o zaman** (axirət günündə Allah-Təala tərəfindən) **məzəmmət olunub** (bir tərəfdə) **zəlil və köməksiz oturub qalarsan,** (necə ki dünyada köməksiz olan bir şəxs bir guşədə zəlil və heysiyyətsiz oturub qalar. Allah-Təalaya şərik qoşduqların da sənə kömək etməz).

23) - (وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) - (ey Məhəmməd), rəbbin Allah-Təala qəti əmr edibdir: gərək Allah-Təaladan başqa, heç bir şeyə ibadət etməyəsiniz. **(وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) - gərək, ata və anaya ehsan və yaxşılıq edəsiniz.***

(***Qeyd:** Allah-Təalanın - ata və anaya itaət və yaxşılıq etmək hökmündə onlar kafirdir, yoxsa müsəlmandır; fərqi yoxdur, necə ki Hz. İbrahimin öz atası ilə olan rəftarından da belə məlum olur. Hz. peyğəmbərin səhabəsi Süfyan ibn Uyeynədən soruşdular: “Bir adam öldəndən sonra ondan ötrü sədəqə verməyin savabı ona çatır, yoxsa yox?” Dedi: “Sədəqlərin savabı meyitə çatır. Amma meyitə günahının bağışlanması diləməkdən daha yaxşı mənfəət verən şey yoxdur. Əgər olsaydı, Allah-Təala ata və ana haqqında onu əmr edərdi, halbuki bağışlanmasını diləməkdən başqa bir şeyi əmr etməyibdir.” Valideynlər haqqında Hz. Peyğəmbərdən varid olan hədislər həddindən çoxdur. Bir neçə hədisi burada qeyd edək. Bir kişi gəlib Hz. Peyğəmbərə ərz etdi ki, ey peyğəmbər, mənim ata və anam qocalıblar, necə ki onlar mənə uşaq olanda rəhm edib, xidmət edib qoruyublar, mən də indi onlara xidmət edib qoruyuram. Görəsən, onların haqqını ödəmişəm?” Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Xeyr, haqlarını ödəməyibsən, çünki onlar sənə uşaq vaxtı xidmət edib sağ qalmaq istəyirdilər. Amma sən onlara xidmət edib gözləyirsən ki, nə vaxt öləcəklər, sən də xilas olacaqsan. Sənin xidmətin onların xidmətinə əvəz ola bilməz.” Bir başqa şəxs gəlib Hz. Peyğəmbərə şikayət etdi: “Ey Peyğəmbər, atam mənim malımı israf edir.” Hz. Peyğəmbər onun atasını çağırırdı, gördülər bir qoca kişi əsaya söykənərək gəldi. Hz. Peyğəmbər bunun səbəbini soruşdu. Dedi: “Ey Peyğəmbər, vaxt var idi, mənim bu oğlum zəif idi, mən qüvvətli idim, o yoxsul və möhtac idi, mən varlı idim, heç bir malımı ondan əsirgəmədim, indi mən zəif olmuşam, o qüvvətli olub, mən yoxsul olmuşam, o varlı olub, malımı məndən əsirgəyir.” Hz.

İsra surəsi

إِنَّمَا يَتْلُوهُنَّ عِنْدَكَ الْكُبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

Peyğəmbər o kişinin sözünə ağıladı, buyurdu: “Ətrafdakı daş-kəsəklər də səndən ötrü ağıladı.” Sonra o kişinin oğluna buyurdu: “Sən və malın hər ikisi atanındır. (Bu sözünü iki dəfə dedi)”. Bir başqa şəxs gəlib Hz. Peyğəmbərə anasının bədxasiyyət olmasından şikayət elədi. Buyurdu: “O vaxt ki, o, hamilə olub 9 ay səni daşıdı, onda bədxasiyyət deyildi.” Dedi: “Ey peyğəmbər, anam bədxasiyyətdir.” Buyurdu: “Səndən ötrü gündüzlər zəhmət çəkib gecələr oyaq qalanda heç bədxasiyyət deyildi.” Dedi: “Ey peyğəmbər, mənə görə, çəkdiyi zəhmətlərin əvəzini ona vermişəm.” Buyurdu: “Nə edibsən?” Dedi: “Çiyinimdə onu Məkkəyə aparmışam.” Buyurdu: “Səni doğarkən çəkdiyi bir ağrının əvəzini ona verməyibsən, nəinki digər əziyyətlərinin əvəzini.” Başqa bir hədisdə buyurubdur: “Ataya böyük yaxşılıq etmək odur ki, onun dostlarına yaxşılıq edilsin.” Bu barədə bir çox hədis varid olub bu bir neçə hədislə kifayətləndik. Görün ki, ata və ananın haqqı hikmət üzrə nə qədər mülahizə olunubdur. Necə ki qabaqda zikr olundu, ata və ana müsəlman, ya da kafir oldu, bu hökmlərdə heç bir fərqi yoxdur. Bədir savaşında Hüzeyfə müsəlmanlar arasında, atası Süheyl ibn Əmr müşriklərin arasında idi. Hüzeyfə Hz. Peyğəmbərdən atasını qətlə yetirmək üçün izin istədi. Buyurdu: “Sən bu işdən uzaq ol. Qoy səndən başqası bunu etsin.” İnsafli şəxslər bu uca şəxsin rəftarına baxıb fikir versinlər. Oğlun öz müşrik atasını öldürməsinə razı olmur. Bəs belə bir şəxsi insafsız, mərhəmətsiz saymaq olarmı? Halbuki bəzi fanatik Avropa alimləri belə edir).

(إِنَّمَا يَتْلُوهُنَّ عِنْدَكَ الْكُبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا) – (ata-ananın) **biri, ya hər ikisi əgər sənin yanında qocalsa**, (səndən başqa yardımçıları, ya da övladı olmasa, o vaxt sənə lazımdır ki, onlara zəmin olub istədiyi şeyləri edib, onlarla gözəl rəftar edib hər bir əziyyətlərinə dözsən). (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ) – (əgər ata-ananın əziyyətini çəkib, zəhmətə düşüb, onlardan incisən, (necə ki bir şəxs bir şeydən inciyəndə - of kəlməsini deyər), **sən də** (inciyəndə) **of demə**. (Belə ki, onlar da səndən inciyib xəcalət çəkməsinlər). (وَلَا تُنْهَرُهُمَا) – (əməllərinə görə) **onlara acıqlanma**, (وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا) – (ədəbə riayət edib, insaf və mürüvvəti gözləyib, acıqlanıb of deməyin əvəzində) **onlara yaxşı və gözəl sözlər deyib**, (gözəl şəkildə rəftar et. Valideynlə necə rəftar etməyi Hz. İbrahimdən öyrənmək lazımdır, atası kafir olduğu halda gör, onunla necə təvazökarlıq ilə danışır, Məryəm surəsində və digər surələrdə də bu mətləbə agah olmaq olar. Həqiqətən Allah-Təala ata-ana barəsində gözəl nəsihət edibdir. Allah-Təalanın ata-anaya hörmət və yaxşılıq etməyi öz tövhidiylə bir yerdə qeyd etməsindən daha böyük nə ola bilər?)

24) (وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ) – (bundan qabaq sən ata və anana möhtac idin necə sənə məhrəban olub mühafizə ediblərsə, indi də onlar sənə möhtac olan zaman) **sən onlarla təvazökarlıq ilə** (xoş rəftar edib) **rəhm və məhrəbanlıq et**, (özünə istədiklərindən onlara da ver), (وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا),

Kəşfül-Həqayiq II

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ۚ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ

– (təkcə yaxşılıq etməklə kifayətlənməyib Allah-Təalaya dua et ki, axirətdə əbədi rəhmətini onlara şamil etsin. Dua edib belə) **de:** “**Ey mənim rəbbim,** (ata-anama) **rəhm edib** (təqsirlərindən keçib günahlarını bağışla), **necə ki** (onlar mənə rəhm edib, aciz) **kişik uşaq olanda mənə tərbiyə verib** (hər bir bələdan məni qoruyublar).”

25) (رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ) - **rəbbiniz Allah-Təala qəlbinizdə olan şeylərdən** (ata-ananıza olan məhəbbət və itaətinizə) **agahdır.** (إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ) - **əgər** (qəsdiniz) **əməlisaleh olub** (ata-ananıza yaxşılıq və ehsan etmək fikrində olsanız, Allah-Təala sizə mükafat verir. Lakin ata-ananıza ədəbsizlik və əziyyət etsəniz, o vaxt gərək tövbə edib Allah-Təalaya dönəsiniz, Allah-Təala da sizin tövbənizi qəbul edər). (فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا) - **haqiqətən, Allah-Təala tövbə edənlərə rəhm edib onları bağışlayandır.**

26) (وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ) – (ey varlı şəxs, yoxsul) **qohum-əqrəbalarının haqqını** (öz malından) **ver.** (Varlı şəxsin malında yoxsul qohumlarının haqqı vardır. Gərək onları ac qalıb tələf olmağa qoymasın). (وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ) - **habelə yoxsul və yoldan keçənlərin** (pulu qurtaranların haqqını öz malınızdan verin. Yəni onların da sizin malınızda haqqı var. Gərək, onlara kömək edəsiniz). (وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا) – (ey varlı şəxs), **heç vaxt malını israf edib** (günah yolunda, riya və iftixar etmək üçün sərf etmə).

27) (إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ) - **haqiqətən, malını israf edib** (günah yolda xərcləyən) **şəxslər** (xəbis) **şeytanların qardaşlarıdır.** (وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا) – (onu da bilirsiniz ki), **şeytan öz rəbbi Allah-Təalaya nankor olub** (onun itaətindən çıxıbdir. Belə şəxsə itaət edib ona qardaş olmaq ağılsızlıqdır. Belə əməl sahibləri səfehdir).

28) (وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا) - **əgər** (qohum-əqrəbandan, yoxsul və yoldan keçəndən biri səndən bir şey istəsə), **sən Allah-Təalanın mərhəmət** (və ruzisinə) **ümid etdiyin halda, bir şeyin olmayıb, onlardan üz çevirsən,** (belə vaxtda da onları cavabsız rədd etmə ki, qəlbləri inciməsin). (فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا) - **onlara yaxşı, gözəl şəkildə cavab verib** (qaytar).

29) (وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ) - * (ey varlı şəxs, əsir şəxsin əlini boynuna bağladığı kimi), **əlini boynuna bağlama,**

İsra surəsi

وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾

(***Qeyd:** Allah-Təala bu əməllərin heç birinə - nə israf etməyə, nə də xəsislik etməyə razı deyil, ehsan və sədəqə verəndə də orta yolu əmr edir, razı olmur ki, bir şəxs fəqir olub gedib dilənçilik etsin. Allah-Təala insanların zənginliyini istəyir ki, onun əməllərinə əməl etsinlər, millətə xidmət edib, onların ehtiyaclarını həll etsinlər. Bu ən böyük dərəcədir. Hikmət sahibi Bozor-cemherdən soruşdular: “Var-dövlət yaxşıdır, yoxsa elm?” Dedi: “Elm.” Dedilər: “Bəs niyə üləmaları zənginlərin qapılarında görürük?” Dedi: “Onlar elmi öyrənilər, sonra da fikir verib görüblər ki, var-dövlətsiz elm əskikdir, indi də gəliblər var-dövlət əldə etsinlər.” Həqiqətən də belədir, elm, əlbəttə, maldan yaxşıdır, necə ki Hz. Əlinin kəlamından elmin mala üstünlüyü məlum olur, amma Bozor-cemherin dediyi kimi, malsız elm də faydasızdır, gərək elm öyrənməklə birlikdə, var-dövlət də əldə edilsin. Ya da var-dövlətin yardımı ilə əldə edilən elm gərək din və millətə fayda versin. Din və millətə xidmət etməkdə var-dövlət əsas şərtidir. İslamın yayılmasının ilk səbəbi və köməyi Xədicənin malı oldu. O zaman necə demək olar ki, mal lazım deyil, tərki-dünya gərək edək, o şəxslər ki, adlarını vaiz qoyub vəz əsnasında xalqa tərki-dünya etməyi məsləhət görürlər, görəsən məqsədləri nədir? Halbuki özlərinin o vəzdən və cənnəti ucuz qiymətə satmaqdan məqsədləri qazanc əldə etməkdir. Bir də məqsədləri odur ki, dünya malını xalqın nəzərində pis göstərərək onların əlində olan malı bir az da alsınlar. Bu da bir qazanc yoludur. Amma varlı şəxslər belə məqamlarda gərək ayıq olub onların söz və əməllərinin bir-birinə zidd olduğunu, gərək, dərk etsinlər. Hidayət verən imamlara yalan hədisləri isnad etməkdə məqsəd də var-dövlət əldə etməkdir. Necə ki əmirəl-möminin Hz. Əliyə isnad edib deyirlər: “O, bir dilənçiyə 100 dəvə yükü ləl-cəvahirat verdi, Qənbər qaçdı, Hz. Əli ona dedi: “Niyə qaçdın?” Dedi: “Qorxdum ki, mənə də başıslayasan”. Əgər onlara desən ki, Hz. Əlidə bu qədər ləl-cəvahirat haradandır? Cavabında deyərlər ki, belə əməllər imamdan uzaq deyildir, habelə imam Zeynalabidinə də belə əməlləri isnad edirlər; guya əlini yuyanda əlinin suyu qabın içində almaz, yaqut, zümrüd olurdu, götürüb dilənçinin ətəyinə tökərdi. Müsəlmanların minbərlərində imamlara belə şeyləri isnad etmək xalqın nadanlığına işarədir. Əslində, var-dövlət yaxşı şeydir; insanın dini, dünyası onun malı ilə abad olar, nəinki yoxsul olması ilə. Hz. Peyğəmbər neçə dəfə dualarında yoxsul olmaqdan Allah-Təalaya pənah aparıbdır. İmam Fəxrəddin Razi deyir: “Təcrübə göstərir ki, kişinin yeri elmi ilə, məlumdur. Elm əldə etmək də mal ilə mümkündür.” Xüsusən şəriətə görə xeyri əmr, şəri qadağan edənlərin var-dövlətə daha çox ehtiyacı var. Bir yerdə ki, Allah-Təala bütün malı onun yolunda ehsan və sədəqə verməyə razı olmasın və malı qoruyub ədalətlə xərcləməyi əmr etsin, yenə demək olar ki, var-dövlət pisdirmi?)

Yəni xəsislik edib, Allah-Təala yolunda yuxarıda qeyd olunan şəxslərə, ya da onlardan başqalarına və ya müsəlmanların xeyri yolunda ehsan etməsən, bu şeytan əməlidir, tərək et). (وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ) – (ehsan edən zaman da) **əlini tamam açma ki,** (bütün malını xərcləyib özün möhtac qalıb camaata yük olub dilənməyəsən. Bu əməl də qəbih əməldir. Bunu da tərək et). (فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا) – (ki, bütün malını verəndən sonra dönüb Allah-Təala yanın-

Kəşfül-Həqayiq II

أَنْ رَبِّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

da) **məzəmmət olunmuş** (çünki Allah-Təala israfçı şəxsi sevməz), **özün də əliboş qalıb**, (heç bir xeyir və mənfəətin olmaz).

30) - (إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala istədiyi şəxsin ruzisini bəl edər, istədiyinə də dar edər.** (Hikmət və məsləhət üzrə birinə artıq, birinə əskik verər. Ruzi Allah-Təalanın qüdrətinə tabedir). - (إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) - **Allah-Təala öz bəndələrinin əhvalına agah olub görür.** (Hər şəxsin öz xeyrinə görə ona ruzi verir. Hərçənd dünyada hər kəs varlı olmaq istəyir, amma Allah-Təala hər işin sonunu və insanlara nəyin xeyirli olub-olmadığını özlərindən yaxşı bilir. Bu səbəbdən ruziləri fərqli şəkildə qismət edir).

31) - (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ) - **övladlarınızı açıq və yoxsulluq qorxusundan qətlə yetirməyin.** (Cahiliyyə zamanında bəzi ərəblər öz qızlarını yoxsulluqdan, ya da onlara ar gətirər deyə qətlə yetirirdilər, Allah-Təala bu ayədə bu qəbih əməli onlara qadağan edir). - (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ) - **və sizə ruzi verən bizik,** (niyə onları qətlə yetirirsiniz?) - (إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا) - **həqiqətən,** (o qız uşaqlarını) **qətlə yetirmək böyük günahdır.** (Allah-Təala buna görə, sizi sorğu-sual edəcək).

32) - (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ) - **(şəriətin əmr etdiyi qanundan başqa yolla qadınlarla zina etməyə yaxınlaşmayın.** (Zina böyük fəsadlara baisdir. Ən böyük fəsad da nəslin itib övladın bilinməməsidir). - **həqiqətən,** (zina) **son dərəcə qəbih əməldir və pis bir yoldur.** (Şəriətin əmr etdiyi yolu qoyub, onun xilafı olan yola tabe olub belə qəbih əmələ qurşanmayın).

33) - (وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ) - **haqq (və ədalət) üzrə olmadıqca, Allah-Təalanın öldürülməsini haram etdiyi bir kəsi öldürməyin,** (bu hallarda qətl etmək caizdir: 1-qətlə görə qisas almaqda 2-evli olanlar zina etdikdə, amma bunlardan başqa hallarda qəsdən qətl etmək haramdır. O şəxsin tövbəsi qəbul olunmayıb axirətdə həmişə əzab içində olacaqdır). (وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا) - **kimi məzlum olduğu halda (haqsız yerə) öldürsələr, həqiqətən, biz onun sahibinə** (o qatilin üzərində) **tam ixtiyar vermişik.** (İstəsə diyət alar və ya diyətini bağışlayıb intiqamdan vaz keçər, ya da qatili qətlə yetirər), (فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا) - **amma** (o da) **gərək qətl etməkdə* həddi aşmayıb,** (qatildən başqasını qətlə yetirməsin).

İsra surəsi

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾

(***Qeyd:** Öldürülən şəxs ərəblərin arasında görkəmli bir şəxs olsaydı, onun əvəzinə bir nəfərlə kifayətlənməyib, bir neçə nəfəri qətlə yetirərdilər; ya da qatil az tanınmış biri olduqda, o qatili öldürməyib, o qəbilədən olan böyük bir şəxsi qətlə yetirirdilər. Ərəblərin böyüklərindən Küleyb və Mühəlhəl iki qardaş idilər. Küleybi bəni-Mürrə camaatından bir nəfəri qətlə yetirdi, Mühəlhəl qardaşının qanını onun qatilindən almayıb, o qəbilənin böyüklərindən Büceyir ibn Harisi qətlə yetirdi. Dedi: “Bunu Küleybin ayaqqabı bağının əvəzində öldürdüm. Gərək, bütün bəni-Mürrə camaatını qətlə yetirəm ki, Küleybin qanına əvəz olsun.” Bu qəbih adəti onların arasından götürmək üçün Allah-Təala bu ayəni nazil etdi. Əmirəl-möminin Hz. Əli öz qatili ibn Mülcəm xüsusunda vəsiyyəət edib buyurdu: “Ey Həsən, apar bu kişini saxla, əgər mən bu yaradan nicat tapsam, mən onu bağışlamağa layiqəm, əgər mən ölsəm, o kişiyə ancaq bir zərbə vurarsınız, ona “müşlə” (yəni meyitin burun, qulaq, dodaqlarını kəsib qarnını yırtmaq) etməyəsınız, mən babanız Hz. Peyğəmbərdən də belə eşitdim.” Yenə buyurdu: “Ey Əbdülmüttəlib övladı, mən öləndən sonra deyəcəksiniz ki, əmirəl-möminin öldürülüb, gərək, onun əvəzinə onun düşmənlərini öldürək, sizə tapşırıb deyirəm: mənim əvəzimə qatildən başqa, heç kimi qətlə yetirməyin.” Müsəlmanların öz imamlarının vəsiyyətinə fikir verib ona tabe olmaları yaxşı əməl deyilmi? Ar olsun ona tabe olmayan müsəlmanlara!)

Ölənin əvəzində ancaq onun qatili öldürülməlidir). **Həqiqətən, elə şəxsə Allah-Təala kömək olub**, (ona ixtiyar verib ki, qisas alsın. O da Allah-Təala hökmünə, gərək, itaət edib qatildən başqasını qətlə yetirməsin).

34) - (وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) - yetimlərin malına yaxınlaşıb (onu xərcləməyin), **ancaq gözəl və yaxşı şəkildə** (onların malını qoruyub ticarət yoluyla onu artırmaq məqsədilə yaxınlaşın, yetimlərin malını qorumaq lazımdır). **belə ki**, (o yetim ağıl-kamal sahibi olub) **həddi-bülüğa çatana qədər**, (yəni o zamana qədər ki, istifadə etməsini bilib malını zay etməsin. O zamana qədər malından istədiyi kimi istifadə etməsi qadağandır, ancaq həddi-bülüğa çatanda ona bu icazə verilər). **(وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ) - (Allah-Təala ilə olan) əhdinizə vəfalı olun**, (Allah-Təala sizə ağıl verib ki, o ağılı sayəsində Allah-Təalanı tanıyıb müvəhhid olasınız). **həqiqətən**, (qiyamət günü insan etdiyi) **əhddən sorğu-sual olunacaq**: (Allah-Təala ilə olan əhdinizə vəfalı oldunuz, yoxsa yox?)

35) - (وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ) - (ölçüylə satılan şeyləri) ölçən vaxt düz ölçüb (əskik etməyin). **(وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ) - (çəkilən şeyləri) çəkəndə düz** (tərəzi) **ilə çəkin**. **(ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا) - (çəkiddə və ölçüdə düz olmaq) sizin üçün daha yaxşı və nəticəsi** (Allah-Təala yanında) **daha gözəldir**.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْسُ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾ أَفَأَصْفِيكُمْ رَبُّكُمُ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

36) - (ey Məhəmməd), **bilmədiyin şeyə** (hansı ki, qulağınla eşitməyib, gözünlə görməyib, qəlbinlə dərk etməyibsən, ona tabe olub) **dahıncə getmə**. (Bəziləri bu ayə ilə ictihadın batil olduğunu iddia ediblər, çünki ictihad zənnə əsaslanır. Lakin bu iddia batildir. Şəriət ictihad məqamında zənni elm əvəzi sayıbdır. Səhabələrin hamısı ictihad ediblər. İkinci xəlifədən sonra Hz. Əliyə beyət etmək istədilər, buyurdu: “Mən peyğəmbərin sözlərilə, bir də öz ictihadımla əməl edərim”). (إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ) - **həqiqətən, qulaq, göz, qəlb qiyamət günündə bunların hamısından sorğu-sual olunacaqdır**. (Yəni öz sahibinin etdiyi əməllərə şahidlik edəcəkdir).

37) - (ey insan), **yer üzündə təkəbbürlə gəzib dolanma**. (إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ) - (nə qədər təkəbbürlü gəzsən də), **yeri yara bilməzsən**. (وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا) - **əlbəttə, (təkəbbür səbəbinə) ucalıb dağların ucalığına çatə bilməzsən**. (Bəs bu nə təkəbbür və qürurdur. Üstündə təkəbbürlə gəzdiyin o torpaq sənə bədənini bətninə alıb məhv edəcəkdir).

38) - (ey Məhəmməd), **bu** (qeyd olunan ayələrdə qadağan olunan şeylərin) **hamısının günahı rəbbin Allah-Təalanın yanında xoşa gələn şey deyildir**.

39) - (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təalanın sənə vəhy edib (göndərdiyi) bu (hökmlər) hamısı hikmətdəndir**. (Əvvəlki ayələrdə qeyd olunan bu hökmlər bütün dinlərdə vacib olub nəsx və batil olmadığından möhkəm və hikmətli hökmlərdir). (وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ) - **Allah-Təala ilə birlikdə başqa məbud qəbul edib** (ona şəriq qoşma). (فَتُلْقَى) - (əgər Allah-Təalaya şəriq qoşsan), **məzəmmət olunmuş** (və hər bir xeyirdən) **qovulub uzaqlaşdırılmış halda cəhənnəmə atılırsan**.

40) - (bu ayə o şəxslərə xitabdır ki, belə deyirdilər: “Allah-Təala mələkləri özünə qız götürüb oğlu bizə verir”). **Bəs Allah-Təala oğulları sizin üçün seçib? (وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا) - özü üçün mələklərdən qızları (övladlığa) götürüb? (إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا) - həqiqətən, siz çox böyük danışib** (Allah-Təalaya isnad edirsiniz. Özünüzü ondan üstün sayıb qızı Allah-Təalaya verib, oğulları özünüə götürürsünüz, halbuki hamınız Allah-Təalanın qullarısınız).

İsra surəsi

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَا يَتَّبِعُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تَسْبِيحٌ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾ وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾

41) - **həqiqətən, bu Quranda izah etdik** (ki, Allah-Təalanın övladı yoxdur və övlad sahibi olmaq ona layiq deyil). **Belə ki, ibrət alıb** (Allah-Təalaya övlad isnad etməyi tərk etsinlər). - (وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا). (bizim deməyimiz) **onları** (haqdan daha da uzaqlaşdırıb) **nifrətlərini artırdı**.

42) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, əgər dediyiniz kimi Allah-Təala ilə birlikdə başqa məbudlar olsaydı, (إِذَا لَا يَتَّبِعُوا)** - **o zaman bu məbudlar ərşin sahibinə** (Allaha qalib gəlmək üçün) **yol axtarardılar**. (Necə ki dünyada hökmdarlar həmişə bir-birlərinə qalib gəlmək istəyirlər).

43) - **Allah-Təala pak və müqəddəsdir**, (müşriklərin) **dediyi sözlərdən çox uca və böyükdür**, (Allah-Təala ona şərik qoşulmağa layiq deyil).

44) - **səmələr, yer və onlarda olan** (bütün məxluqat) **Allah-Təalanı zikr edib** (Onu pak və müqəddəs sayırlar. Məxluqatın varlığı onun Allah-Təalanı zikr edib müqəddəs sayması deməkdir). (وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ) - (Aləmdə heyvanat, nəbatat, canlı-cansız, ağıl sahibi) **elə bir şey yoxdur ki, Allah-Təalaya** (ya dili ilə, ya da halları ilə) **həmd-səna edib** (Onu hər bir eyib və nöqsandan pak, müqəddəs saymasın). (وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ) - (bütün aləm Allah-Təalaya həmd-səna edir), **amma siz onların zikr etməsini** (həmd-sənasını) **anlamırsınız**, (sizdə o diqqətli nəzər yoxdur ki, hər bir şeyin həqiqətinə baxıb, onların həmd-səna etməsini və tövhidə işarə etdiyini görəsiniz. Hər zərrə onun birliyi və şərikinin olmadığını göstərir). (إِنَّهُ كَانَ) - **həqiqətən**, (Allah-Təala ondan qafil və cahil olub ona şərik qoşmanıza görə, sizə əzab etməkdə tələsməz), **O, tövbə edənləri bağışlayandır**.

45) - (ey Məhəmməd), **sən Quran oxuyub** (xalqı Allah-Təalanın tərəfinə və Quranın ehkamına dəvət etdikdə, müşriklər qulaq asmazlar). - (جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا). **səninlə axirətə iman gətirməyənlərin arasında** (öz dediklərinə görə) **görünməz bir pərdə çəkərik**. (Onlar daha Quranı dərk edib ondan faydalana

Kəşfül-Həqayiq II

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

bilməzlər. Hz. Peyğəmbər müşrikləri tövhidə dəvət etdikdə, deyirdilər ki, bizimlə sənin aranda pərdə var).

46) (وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ) – (müşriklər özləri deyirdilər ki, qəl-bimiz pərdə içindədir, bu Qurandan bir şey dərk edə bilmərik), **onların qəlb-lərinə pərdələr çəkdik ki**, (Quranı) **anlayıb dərk etməsinlər**. (وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا) – (yenə müşriklər deyirdilər ki, ey Məhəmməd, bizim qulağımız kardır, sən deyən sözləri eşitmirik), **qulaqlarına ağırlıq (karlıq) verdik ki**, (Quranın kəl-mələrini eşitməsinlər). (وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ) – (ey Məhəmməd), **Qurani-Şərifdə rəbbini tək bir Allah-Təala olaraq zikr edib** (onların bütələrini tər-k etdiyində), (وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا) – **səndən nifrətlə üz çevirib geri qayıdılar**. (Çünki onların bütələrini rəbbin Allah-Təala ilə birlikdə zikr etmirsən).

47) (نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ) – (sən Quran oxuyub müşriklər də guya) **sənə qulaq asdıqda, biz bilirik ki, onlar nəyə qulaq asırlar**, (onlar sənə qulaq asırlar, bəlkə, sən Quran oxuyanda sənə istehza edib boş-boş danışanlara qulaq asırlar. Hz. Peyğəmbər Məkkədə Quran oxuyub xalqı dəvət edəndə, bəni-Əbdüd-Dar camaatından iki nəfər o cənabın sağ tərəfində, iki nəfər də sol tərəfində durub əl çalıb şeir oxuyardılar ki, xalq peyğəmbərin oxuduğu Qurani-Şərif ayələrini eşitməsinlər). (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا) – (ey Məhəmməd), **biz onların bir-biriləri ilə gizlin da-nışıb, zalımların** (Vəlid ibn Müğirə və ona tabe olanların) **dediyi – siz ancaq sehirlənmiş (dəli) bir şəxsə** (Məhəmmədə əs.,) **tabe olursunuz – sözünə də agahıq**.

48) (أَنْظِرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ) – (ey Məhəmməd), **bax gör ki**, (bu axmaq olan Qüreyş tayfası) **səndən ötrü nə məsəllər zikr edirlər**. (Gah sənə dəli və sehirbaz, gah şair, gah da kahin deyirlər, halbuki bu sifətlərin heç birini səndə görmürlər). (فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا) – (bu məsəllərin hamısında) **zəlalətə düşüb haqq yolu tapmağa qadir olmayıblar**. (Ona görə də zəlalət vadisində çaşqın və sərgərdan qalıblar).

49) (وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا) – (ey Məhəmməd, müşriklər) **dedilər: “Biz** (öləndən sonra ətimiz tökülüb) **sür-sümük və çürüyüb ovxalanmış (torpaq) olandan sonra** (إِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا) – **dirildilib təzədən məxluq olacağıq?”**

İsra surəsi

قُلْ كُونُوا حَجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾ وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾

(Müşriklər dirilməyə inanmayıb ağıla zidd saydıqları üçün Allah-Təala gələn ayədə onların iddiasını rədd edir).

50-51) - (قُلْ كُونُوا حَجَارَةً أَوْ حَدِيدًا) (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki**, (öləndən sonra) **daş, ya da dəmir kimi möhkəm olun**, (أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي) (صُدُورِكُمْ) - **ya da qəlbinizdə** (özünüzdə hamıdan) **böyük məxluq sayın**, (ye-nə sizi diriltməyə qüdrətimiz var). - (فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا) (ey Məhəmməd), **sənə deyirlər ki, bizi kim** (dirildib həyata) **qaytaracaqdır?** (قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ) - (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, sizi ilk dəfə yoxdan yaradan dirildəcək**. (İlk dəfə Adəmi yaradanda heç bir əzası yox idi, sizi təkrar həyata qaytaranda isə sümüyünüz, ya da başqa bir şey olacaqdır. İlk yaradılışa qadir olan ikinci yaradılışa, diriltməyə də qadirdir). - (فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ) (ey Məhəmməd, sən bu sözü onlara deyəndə təəccüb və istehza ilə) **sənə başlarını bulayarlar** (yəni bu nə söz danışır?) - (وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ) - (yenə istehza ilə deyirlər: “Qiyamət günü) **nə vaxt olacaqdır?** (ki, biz öləndən sonra təzədən dirilək). (قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا) - (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, ümidvarıq ki, o (gün) yaxındır**, (hərçənd siz onu uzaq hesab edirsiniz).

52) - (يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ) - **o gün** (qiyamət günü Allah-Təala qəbirlərinizdən) **sizi çağırar**, (siz də Allah-Təalanın) **dəvətini qəbul edib ona həmd edən halda** (həyat tapıb qəbirdən çıxarsınız. O məqamda heç kim Allah-Təalanın itaətindən çıxıb bilməz). - (وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا) - (qiyamət gününün dəhşət və əzabını görəndən sonra dünyada qaldığınız müddəti az sayıb) **güman edərsiniz ki**, (orada) **az bir zaman qalıbsınız**, (dünya gözünüzdə həqir olub peşman olarsınız ki, niyə o dünyada xeyir əməl etməyib peyğəmbərə, Qurana iman gətirmədik?).

53) - (وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) (ey Məhəmməd, mömin olan) **bəndələrimə de ki**, (müşrikləri islama dəvət etdikdə, onlara) **yaxşı və gözəl sözlər deyib** (nəsihət etsinlər). - (إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ) - **haqiqətən, şeytan onların arasına fitnə-fəsad salır**, (şeytanın vəsvəsinə baxmayıb müşriklərlə səbirlə rəftar etsinlər). - (إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا) - **haqiqətən, şeytan insanın açıq-aşkar düşmənidir**. (Ona itaət etməyib müşriklərlə xoş rəftar etsinlər ki, bəlkə, islama meyil edib müsəlman olsunlar).

رَبُّكُمْ أَعْلَمَ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يُرْحَمَكُم أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ
أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾
قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ
يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ

54) (رَبُّكُمْ أَعْلَمَ بِكُمْ) – (möminlər müşriklərə belə desinlər: “Ey müşriklər),
rəbbiniz Allah-Təala sizi sizdən yaxşı bilir. (إِنْ يَشَأْ يُرْحَمَكُم أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ) -
əgər Allah-Təala istəsə, sizə rəhm edib bağışlayar, ya da istəsə, əzab edər.”
(Müşriklərə belə desinlər, daha deməsinlər ki, siz cəhənnəm əhli olub əzab
çəkəcəksiniz, belə sözlərdən xoşlanmayıb islama nifrət edər, müsəlman olmaz-
lar. Əlbəttə onların işləri Allah-Təalanın ixtiyarındadır. Ey Məhəmməd, onla-
rın aqibətinin sənə də daxil yoxdur), (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا) - (ey Məhəmməd),
səni onların (işlərinə) vəkil göndərməmişik, (onların ixtiyarı səndə deyil ki,
onları zorla islama daxil edəsən. Səni ancaq müjdələyən və qorxudan olaraq
göndərmişik, müşriklərlə səbirlə rəftar edib onların əziyyətlərinə dözsün).

55) (وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd), sənin rəbbin
Allah-Təala səmalarda və yerdə olan məxluqata (onların əhvalına və sayı-
na, əməllərinə, kim peyğəmbər olmağa layiqdir, ya yox, bu şeylərin hamısına
agah olub, layiq olan şəxsi aranızdan seçib sizə peyğəmbər göndərüb). (وَلَقَدْ
فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ) – (bu səbəbdən) peyğəmbərlərin bəzisini digərlərinə
üstün edib (dərəcəsinə artırıd). Uca peyğəmbərimizin Qurani-Şərifdə sair
peyğəmbərlərə üstünlüyünün qeyd olunması Qurani-Şərifin Allah-Təaladan
olduğuna işarədir). (وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا) – Davud (peyğəmbərə) Zəbur (kimi ki-
tab) verdik. (O kitabda Allah-Təalanın həmd-sənasını və duaları ehtiva edən
ayələr qeyd olunubdur).

56) (قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ) – (Məkkə əhli aclığa, qıtlığa düşər olduqda,
gəlib Hz. Peyğəmbərə yalvardılar ki, dua et, Allah-Təala bu bəlanı bizdən dəf
etsin). Onlara de ki, (Allah-Təaladan) başqa məbud güman etdiklərinizə
(kömək üçün dua edib) çağırın, (görün sizə kömək olub bu bəlanı sizdən dəf
edə bilirlərmə?) – (bütlər heç vaxt) (فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا) –
sizdən dəf etməyə, nə də dəyişdirib (sizdən sovuşdurub, bir başqasına tərəf
yönəlməyə qadir olmayıb heç bir şeyə malik deyillər).

57) (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ) – (müşriklərin Allah-Təaladan başqa) dua edib ibadət
etdikləri (bu məbudlar - mələklər və peyğəmbərlər), يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ, -
özləri Allah-Təalaya yaxın olmaq üçün bir vəsilə axtarırlar, (أَيُّهُمْ أَقْرَبُ
رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ) – (özləri Allah-Təalanın) rəhmətinə ümid edib,
Onun əzabından qorxurlar, (ibadət etdikləri məbudların halı belə olanda

İsra surəsi

أَنْ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

necə olur ki, Allah-Təalanı qoyub o məbudlara sitayiş etsinlər? Hansı ki onlar özləri Allaha sitayiş edirlər). (إِنْ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا) - (ey Məhəmməd), **haqq-qədən, rəbbin Allah-Təalanın əzabı ondan qorxulmağa** (layiqdır. Hamı, mələklər və peyğəmbərlər də gərək, Ondən qorxsunlar).

58) – (وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا) **elə bir məmləkət olmaz ki, biz qiyamət günündən qabaq onların** (əhalisini - möminləri öz əcəlləriylə, kafirləri və asiləri əzab göndərməklə) **həlak etməyə** (كَانَ ذَلِكَ) - bu (qeyd olunan hökm Lövhi-məhfuzda - ilahi elmin qeyd olunduğu) **kitabda yazılıb** (dəyişən deyil. Necə ki qeyd olunub, elə də olacaq).

59) – (وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ) (Qüreyş camaatı Məkkədə Hz. peyğəmbərdən Qurandan başqa möcüzə istədilər. Necə ki bundan sonra qeyd olunacaqdır. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Mən səbədəbaz deyiləm ki, məndə olmayan şeyləri sizə gətirim, möcüzə Allah-Təalanın ixtiyarındadır. Əgər istəsə verər”, ayədə Allah-Təala onların istədiyi möcüzələri verməməsinin səbəbini belə izah edir: Qüreyşin istədiyi) **möcüzələri göndərməkdə bizə mane olan şey ancaq onlardan əvvəlki** (qövmlərə göndərdiyimiz möcüzələri qəbul etməyib) **yalanlamaları idi**, (bu səbəbdən onlara əzab göndərdik, bunlar da əvvəlki ümmətlər kimi möcüzəni qəbul etməyib inkar edəcəklər, inkar edəndən sonra, gərək, onlara əzab göndərək hamısını həlak edəydik. Allah-Təalanın adəti belədir ki, peyğəmbərdən möcüzə istəyən qövme Allah-Təala o peyğəmbərin vasitəsilə möcüzə göndərər. Amma əgər o qövm iman gətirməsə, Lut, Şüeyb, Ad, Səhud qövmləri kimi onlara yox edici əzab göndərək hamısını həlak edər. Allah-Təala Hz. Məhəmməd ibn Abdullahı (ə.s), aləmlərə rəhmət olaraq göndərdiyindən Qüreyşin istədiyi möcüzələri onlara göndərmədi. Belə ki, iman gətirməyəndən sonra onlara əzab göndərək həlak etməsin). (وَآتَيْنَا) – (göndərdiyimiz möcüzələrə iman gətirməyən qövmlərdən biri də Səhud camaatıdır. Saleh peyğəmbərin haqq olduğunu göstərməkdən ötrü) **Səhud (qövmünə) açıq-aşkar dəlil olan dişi bir dəvə verdik**. (ظَلَمُوا) – (o möcüzəyə iman gətirməyib kafir olub), **zəlm edib** (dəvəni öldürdülər. Buna görə də onlara əzab gəlib hamısı həlak oldu). (وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا) – **biz (haqq olan) möcüzələri ancaq əzabdan qorxub** (iman gətirsinlər deyər) **göndərərək**, (ancaq qorxub iman gətirməsələr, o vaxt da onlara əzab edərək).

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

60) - (ey Məhəmməd), **bir zaman sənə demişdik ki, həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala bütün insanları ehtiva edib** (heç kim onun qüdrətinə tabe olmaqdan kənar ola bilməz. Bədir günündə Qüreyş camaatının zəlil olub öldürüləcəyini Allah-Təala Hz. Peyğəmbərə xəbər verib, onların Bədir çölündə öləcəyi yeri bir-bir Hz. Peyğəmbərə yuxuda bildirdi. Hz. Peyğəmbər bu xəbəri Məkkədə Qüreyş camaatına bildirəndə ona istehza edib öz məclislərində danışib gülürdülər, necə ki Allah-Təala bu ayədə xəbər verir). - (ey Məhəmməd), **sənə** (Qüreyş barəsində) **göstərdiyimiz yuxunu insanlardan ötrü** (fitnə və) **imtahan etdik** (ki, görək sənin yuxunu təsdiq edirlər, yoxsa yox? Lakin təsdiq etməyib, fitnə-fəsad edib sənə istehza edirlər.) - (وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ) - **və** (cəhənnəmdə yeyilən) **ağaca da** (zəqqum ağacını yeyənlərə də)* **Quranda lənət olunubdur**, (onu da insanlardan ötrü fitnə və imtahan etdik ki, görək, sənin sözünü təsdiq edirlər, yoxsa yox? Lakin təsdiq etməyib o ağaca görə də sənə istehza edirlər. Hz. Peyğəmbər Qüreyş camaatına xəbər verəndə ki, cəhənnəmdə günahkarların yeməyi zəqqum ağacının meyvəsidir. Çox təəccüb etdilər, necə olur ki, atəşin içində ağac olsun. Bu sözü hər məclisdə danışib istehza edib gülürdülər (Buxari, Təfsiru Surə 9)). - (ey Məhəmməd, dünyə və axirət əzabını onlara vəd etməklə) **onları qorxuduruq ki**, (bəlkə imana daxil olsunlar). - (فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا) - (bizim qorxutmağımız onların asiliyini daha da artırıb zəlalətdə qalmalarına səbəb olubdur. Bir qövmlə və camaat ki, onların halı belə olsun, onlara möcüzə təsir etməyib itaətə gələn deyillər. Buna görə də onların istədiyi möcüzələri göndərmək bizə lazım deyildir. Onların istədikləri möcüzələrin təfsilatı bundan sonra bu surədə qeyd olunacaqdır).

(**Qeyd: Zəqqum Ərəbistanda bitən, meyvəsi zəhərli olan bir ağacdır.*

61) - (ey Məhəmməd), **mələklərə - Adəmə səcdə edin, dedikdə İblisdən** (şeytandan) **başqa** (hamısı) **səcdə etdi**. (Şeytanın Adəmə səcdə etməməsini burada qeyd etməkdə məqsəd şeytanın Allah-Təalanın möcüzələrini Adəmin və özünün yoxdan yaradılışını müşahidə etdiyi halda, Allah-Təalaya itaət etməyib, asi olub, Adəmin səcdəsinə əmr olunan mələklərin cərgəsindən kənar olunması qissəsini, habelə möcüzə istəyən Qüreyş camaatının Hz. Peyğəmbər kimi elm, fəzilət, zahiri və mənəvi mükəmməlliyə sahib olan bir şəxsin varlığında, özlərinin və kainatın yaradılışındakı möcüzələri görməyib, Allah-Təalaya şirk qoşub, Onun itaətindən çıxıb

İsra surəsi

قَالَ عَاسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأَخْتَنَّكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآءُ مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَغْفِرُ مَنْ اسْتَطَعْتُ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبَ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُكُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدُّهُمْ

kafir olduqlarını bəyan etməkdir). (قَالَ عَاسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا) – (Allah-Təaladan ona xitab gəldi ki, ey İblis, niyə Adəmə səcdə etmədin?) **Dedi: “Bəs mən palçıqdan yaratdığın şəxsə səcdə edərdəmmi?** (Bu imkansız bir şeydir).

62) (قَالَ أَرَأَيْتَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ) – (İblis) **dedi:** (ilahi), **mənə üstün edib,** (əziz saydığın) **bu** (Adəmi, bunun səbəbini) **mənə xəbər ver,** (لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ) – (Allah-Təalanın düşməni olan İblis səbir etmədi ki, sualına cavab verilsin, dedi: “Əgər mənə uzun ömür verib **qiyamət gününə kimi mənə möhlət versən,** (لَأَخْتَنَّكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا) – **əlbəttə** (Adəmin) **nəslini zəlalətə salıb** (hamısını əzaba düşür edib həlak edəcəyəm). **Ancaq az bir qismi** (ixlaslı bəndələrin) **istisnadır,** (onlara mənim vəsvəsəm təsir etməz).”

63) (قَالَ أَذْهَبَ) – (Allah-Təala) **dedi:** “(ey İblis), **get,** (seçdiyin yola davam et). (فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآءُ مَوْفُورًا) – (Adəm övladından) **sənə kim tabe olsa,** (جَزَاءُ مَوْفُورًا) – **həqiqətən, sənin və sənə tabe olanların cəzası mükəmməl bir cəza olan cəhənnəmdir.**

64) (وَاسْتَغْفِرُ مَنْ اسْتَطَعْتُ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ) – **onlardan** (Adəm övladından) **kimə gücün çatırsa, səsləyib** (günahə) **çağır,** (وَأَجْلِبَ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ) – **atlı və piyada** (qoşunlar kimi) **onların üzərinə saldır.** (Bu kəlam şeytanın Adəm övladına hakim olmasına işarədir. Şeytanın Adəm övladına hakim olub onları öz istədiyi kimi işlətməsi məsəli ərəblərin arasında adət olan qarətçiliyə - bir qəbilənin raisinin atlı və piyada qoşununu toplayıb sübh çağı qəflətən ucadan səs salıb başqa bir qəbiləyə hücum edib, onları qarət etməsinə işarədir. Yəni sən də ey şeytan, qoşununu götürüb Adəm övladını qarət et. Amma mənim ixlaslı bəndələrimə heç vaxt hakim ola bilməzsən). (وَشَارِكُكُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ) – (ey İblis), **onların mallarında və övladlarında şərik ol.*** (وَعَدُّهُمْ) – (ey şeytan), **onlara (yalan) vəd verib, (aldat).****

(***Qeyd:** İnsanın mal və övlad barəsində olan hər bir günahına şeytan şərikdir. Malda olan günahlar - məsələn, nəcis şeylərin alışı-verişin etmək və ya yemək, günah yolda mal sərf edib israf etmək, zəkat və sədaqə verməməkdir. Övlad barəsində olan günahlar - zinadan övlad dünyaya gətirmək, ya da süd qohumluğu səbəbilə bir-birlərinə haram olanların ər-arvad olub övlad dünyaya gətirməsi, ya da bir qadınla zina edəndən sonra onların bacılarını alıb ondan övladın olması, ya da övlada Allah-Təalanın razı olmadığı adları qoymaq, məsələn, bu dövrdə də camaatın arasında yay-

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهٗ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾

ğın olan adlar qoymaq və s. Məkkə бүтү olan Manafa nisbətlə Əbdül-Manaf, Əbdül-Müttəlib, Əbdül-Haşim, Əbdül-Məhəmməd, Əbdül-Əla, Əbdül-Həsən, Əbdül-Hüseyn kimi adlar qoymaq günahdır. Allah-Təaladan başqa heç kimə qul olmaq caiz olmadığından bu adları qoymaq da caiz deyildir. Əbd (qul) sözünü ancaq Allah-Təalanın adları ilə birlikdə işlətmək caizdir; Abdullaha, Əbdürrəhman, Əbdürrəhim, Əbdül-Hilm, Əbdül-Kərim və s. kimi, amma Allahın adlarını da əbd (qul) söz olmadan təkə qoymaq caiz deyildir).

(****Qeyd:** бүtlərin şəfaət etməsi və бүtlərin Allah-Təala yanında hörməti olduğuna inanmaq və ya peyğəmbər, imam nəslindən olmaqla qürurlanmaq, böyük günahlarda peyğəmbərin şəfaətinə inanmaq, fəsiq, günahkar şəxsləri imamların yanında dəfn edib onları Allah-Təalanın intiqamından qoruyub şəfaət edəcəyinə inanmaq, ya da onların müsibətlərinə ağlamaqla böyük günahlarının silinəcəyinə inanmaq, çürümüş sümüklərini uzaq ölkələrdən gətirib imamların yanında dəfn etməklə əbədi nəcət tapacaqlarına etiqad etmək, tövbə edilmədən böyük günahların bağışlanacağına inanmaq, itaət və ibadəti, hər bir xeyir əməli tərkd edib Allah-Təalanın rəhminə ümidvar olmaq və s., bunların hamısı şeytanın vədi və vəsvəsidir. Gərək, bu vədlərə aldanmayıb Allah-Təalanın vədinə inanaq).

(وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا) – (bunların hamısı şeytanın yalan vədləridir). **Şeytan** (Adəm övladına) **ancaq aldadıcı vəd** (batili haqq surətində gözəl göstərən vəd) **verər**.

65) (إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ) - (ey İblis), **həqiqətən**, (məna itaət edən ixlaslı) **bəndələrim üzərində sənə heç bir hökmün yoxdur**. (Onlar sənə itaət etməzlər). (وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا) - **rəbbin Allah-Təala** (ixlaslı bəndələrinə) **vəkil olaraq kifayət edir**. (Onlar hər bir işlərində Allah-Təalaya təvəkkül edib, Ona pənah aparıb, sən onları asi edib zəlalətə sala bilməzsən. Bundan sonra gələn ayələrdə Allah-Təala öz qüdrət və səltənətini, nemət və lütfünü bəndələrinə bəyan edir).

66) (رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ) - (ey insan övladı), **rəbbiniz Allah-Təala onun lütf və rəhmətinə nail olub** (ruzi qazanasınız deyə, öz kamil qüdrəti ilə) **gəmiləri sizin üçün dənizdə üzdürər**. (İnsan övladının ağılı Allah-Təalanın ona bir lütfü olduğundan insan əməli olan yelkən və buxarı, gəmiçilik sənətini və gəmilərin dənizdə üzməsini Allah-Təala özünə isnad edir). (إِنَّهٗ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) - **həqiqətən, Allah-Təala sizə rəhm edib**, (hər bir xeyir və mənfəətin yolunu sizdən ötrü asan edibdir).

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهًا فَلَمَّا نَجَّيْكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمْ آمَنْتُمْ أَنْ يُبْعِدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيَغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾

67) – *nə zaman sizə dənizdə bəla yetişib* (gəminin təlatümə düşüb qərq olmasından qorxsanız, başqa vaxt) **çağırılıb kömək istədiyiniz şeylərin hamısı yadınızdan çıxıb itər, ancaq Allah-Təala istisnadır**, (ancaq Onu çağırılıb ondan yardım və nicat diləyərsiniz). (فَلَمَّا) – (نَجَّيْكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ) - (Allah-Təala duanızı qəbul edib dənizdə qərq olmaqdan) **sizə nicat verib sizi quruya çıxartdıqda isə, üz çevirib** (ilahi neməti unudub, nicat tapmağınızı başqa səbəblərə isnad edərsiniz), (وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا) – **həqiqətən, insan** (Allah-Təalanın nemətini inkar edib) **nankorluq edəndir**.

68) – *bəs* (Allah-Təalanın sizə dənizdən nicat verəndən sonra) **quruda sizi yerə qərq edib həlak etməyəcəyindən arxayın-sınız?** (أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا) - **ya da üzərinizə daş yağdıran bir külək göndərib** (sizi həlak etməyəcəyindən əminsiniz?) (ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا) – (bu qeyd olunan şeylərin heç birindən arxayın deyilsiniz, Allah-Təala bu əzabları sizə göndərəndən sonra) **özünüə bir vəkil tapmazsınız ki**, (işinizi ona həvalə edib, bu əzabları sizdən dəf etsin).

69) – *ya da* (Allah-Təalanın) **sizi yenidən dənizə qaytarıb bəlaya düşər etməyəcəyindən arxayınınsınız ki**, (فَيُرْسِلَ) – **üzərinizə şiddətli fırtına göndərməyəcək?** (عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيَغْرِقَكُمْ بِمَا) – (dənizdə boğulmaqdan nicat tapmağınıza baxmayaraq) **nankorluq etdiyinizə görə sizi** (təkrar dənizdə) **qərq edib** (həlak etməyəcək?) **Heç vaxt bu bəlalardan arxayın ola bilməzsınız**. (ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا) – (sizi qərq edəndən) **sonra** (intiqam almaq üçün) **bizi sorğu-sual edən birini də tapmazsınız**. (Allah-Təaladan kim intiqam ala bilər? Bütün aləm onun qüdrəti qarşısında aciz və məğlub olub, heç bir tərəfə qaçıb qurtula bilməz).

70) – *həqiqətən, biz Adəm övladını* (sair məxluqatın içində) **izzətli* və hörmətli etdik**. (وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) – (Adəm övladının izzətli olmasına bir nümunə budur ki,) **onları quruda və dənizdə** (müxtəlif heyvanlara və gəmiyə mindirib) **sahib etdik**. (Yəni bu şeyləri onlardan ötrü yaratdıq). (وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) – **onlara ləziz və pak şeylərdən ruzi verdik**. (وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) – **onları yaratdığımız məxluqların çoxuna üstün etdik**.

Kəşfül-Həqayiq II

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾

(***Qeyd:** Allah-Təala Adəm övladına ağıl, şüur, nitq, pislə yaxşını fərqləndirə bilmə qabiliyyəti, yazıb-oxumaq, gözəl səs, boy-buxun, gözəl əzalar, təfəkkür və tədbirlə din və dünya işlərini islah edib yer üzündə hər şeyə hakim olma xüsusiyyətini bəxş edibdir. Bütün heyvanlar yeməyi ağzıyla yeyər, lakin Adəm övladına yemək yemək və digər əməllərlə də məşğul olmaq üçün gözəl əllər bəxş edibdir. Allah-Təalanın nemətlərinə görə Onu təqdis edərək. Abbasi xəlifəsi Harun ər-Rəşid qazı Əbu Yusiflə bir məclisdə olanda əmr edib yemək gətirdilər, ondan sonra qaşıq istədi, qaşıq gətirdilər, yeməyi qaşıqla yeməyə başladı. Əbu Yusif dedi: “Sənin əcdadın Abdullaha ibn Abbasdan rəvayətlə (Abbasi xəlifələri Hz. Peyğəmbərin əmisi Abbasın oğlu Abdullaha nəsbindəndirlər) bu qeyd olunan ayənin təfsirində belə deyiblər: “Allah-Təalanın insana lütfü budur ki, insana əl verib, əliylə yemək yeyir, amma heyvan ağzıyla yeyir. Harun ər-Rəşid Əbu Yusifdən bu sözü eşidəndə qaşığı kənara qoyub əliylə yeməyə başladı”. Müəllif deyir: “İbn Abbasdan olan bu rəvayət səhihdir. Lakin qazı Əbu Yusif onun mənasını səhv başa düşüb. İbn Abbas deyib ki, Allah-Təala insanı hörmətli edib, ona əl verib, əli ilə yeyir. İnsan qaşıqla, ya hər hansı bir vasitə ilə yeyəndə də, əliylə yemiş sayılır, insan hər zaman əli ilə yeyir, qaşıq vasitəsilə, ya da qaşıqsız, bu hədisdən məqsəd o deyil ki, yeməyi, gərək, əllə yeyəsən, əgər belə olsa, bizim bəzi yeməklərimiz var ki, onları qaşıqsız yemək mümkün deyil, məsələn, şorba və s. Hansı ki sulu yeməklər gərək qaşıqla yeyilsin. Görəsən, Hz. Peyğəmbər şorba kimi yeməkləri yeyəndə qaşıqsız əli ilə yeyirdi, əllə şorba yemək mümkündürmü? Bəlkə, deyəcəksən ki, qabı əlinə götürüb qabdan içirdi? Bu da Əbu Yusifin sözüünə görə səhih deyil, onun sözüünə görə gərək sadəcə əllə yeyilsin. Deməli, İbn Abbasın sözündən məqsəd o deyil ki, xörək qaşıqsız yeyilməlidir, çünki qaşıq olsa da, yenə əllə yemiş sayılır”).

(Necə ki qeyd olundu, Adəm övladı heyvanatdan üstündür, amma Allah-Təalanın elə bir məxluqu var ki, Qurani-Şərifin hökmüylə onlar insandan üstündürlər. Onlar mələklərdir (ruhani qüvvələrdir). Çünki insanın insan olması mələklərin varlığı və yardımı ilə olub, necə demək olar ki, insan mələklərdən üstündür. Amma Əşəri məzhəbi mələklərin həqiqətini dərk etməyib, insanları onlara üstün saymaqla ayənin həqiqi yozumundan uzaqlaşib, Qurani-Şərifə zidd olan bəzi uydurma hədislərə bağlanıblar. O hədisləri burada qeyd etməyə ehtiyac görmədim).

71) (يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ) – (qiyamət) **günündə bütün insanları* öz imam və rəhbərlərilə çağırır, sorğu-sual üçün hazır edərək.** (Allah-Təala dünyada hər bir dəstəni öz rəhbərlərilə birlikdə dirildəcəkdir). (فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ) - **qiyamət günündə kimin kitabı** (əməllərinin qeyd olunduğu kağızı) **onun sağ əlinə verilsə,** (məlum olar ki, o şəxs cənnət əhlidir), (فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ) - **onlar kağızlarını oxuyub şad olurlar, xurma çərdəyində olan tel qədər onlara zülm olunmaz.** (Dünyada hər bir şey yazı ilə sabit ol-

İsra surəsi

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي
أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ ۖ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾

duğuna görə, Allah-Təala axirətdə insanların əməllərinin kağızda qeyd olunacağına onlara misal verir, yoxsa axirətdə nə kağız, nə də yazı yoxdur).

(***Qeyd:** *İslam ümməti Qurani-Şərifə və Hz. Peyğəmbərin yolunu tərk edib, hər bir dəstə özünə bir rəhbər seçib, onların rəyinə tabe olub, Qurani-Şərifin ehkamı pərdə arxasında gizlin qalıbdır. Bizim bu zamanda zahirdə islam, batində bütpərəst olanlar o daş-kəsəkləri və məzarları özləri üçün ziyarətgah və yardım qapısı ediblər, hamısı qiyamət günündə qabaqlarında o rəhbərləri ilə birlikdə məhşərə gedəcəklər. Bu dövrdə ölənlər müsəlmanların Quranla birlikdə məhşərə gedəcəklərinə güman yoxdur.*

72) (وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا) – (dünyada haqqı dərk etməkdən qəlb gözü) **kor olub** (haqqı dərk etməyən) **kəs, axirətdə də kor olar və** (azıb) **hidayət yolunu tapmaz.**

73) (وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ) - (Saqif tayfasından bir qrup Hz. Peyğəmbərin hüzuruna gəlib dedilər: “Ey peyğəmbər, bizə bu şeyləri bəxş etməyə qədər biz sənə əmrinə və itaətinə tabe olmaıq, belə ki, onlarla digər ərəblərə qarşı fəxr edək: 1-bizdən zəkat alma 2-bizi savaşa aparma 3-namaz qılmaq, amma namazda rüku və səcdə etməyə 4-özgə camaat bizdən borc alanda onlardan faiz almaq bizə halal olsun, biz özgə camaata borc verəndə bizdən faiz alınmasın, 5-bir il bizə vaxt ver əl-Lat adlı bütümüzə səcdə edib, bir ildən sonra onu tərk edək, bu şərtlə ki, onu öz əlimizlə qırmayaq 6-ərəblərə mane ol ki, bizim çölümüzə gəlib heyvanlarını otarıb ağaclarımızı qırmasınlar 7-əgər ərəblər səndən soruşsalar ki, niyə Saqif camaatıyla belə rəftar etdin, de ki, Allah-Təala mənə belə əmr edibdir. Kağız gətirdilər, katib “Bismillah”dan sonra belə yazdı: bu bir hökmdür, Məhəmməd peyğəmbər tərəfindən Saqif camaatına verilir: zəkat verməsinlər, savaşa getməsinlər, (burada katib dayandı), dedilər: yaz: namazda rüku və səcdə etməsinlər, (katib dayanıb Hz. Peyğəmbərə baxdı, Hz. Peyğəmbər çaşqın qaldı, razı olsun, yoxsa yox. Saqif camaatının itaət etməsini çox istəyirdi. Bu zaman Ömər ibn Xəttab ayağa durub qılıncı çəkib dedi: ey Saqif camaatı, peyğəmbərimizin qəlbini yandırdınız, Allah-Təala sizin qəlbinizi yandırsın. Dedilər: “Ey Ömər, bizim sənə bir işimiz yoxdur, biz Məhəmmədlə danışırıq”, o vaxt da bu ayə nazil oldu, ayənin mənası belədir: ey Məhəmməd), **həqiqətən, az qalmışdı ki,** (Saqif camaatı (Təbərsi, Məcməul-Bəyan, VI/661) sənə aldadıb) **sənə vəhy etdiyimiz** (əmr və hökmlərdən) **başqa** (hökmləri, öz istədikləri sözləri) **yalandan bizə isnad edəsən.** (وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا) - **o vaxt, əlbəttə,** (Saqif camaatı) **sənə özlərinə dost edib,** (sən də mənim dostluğumdan çıxardın).

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَوْلَا أَنْ بُنِّيتَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنَ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذَا لَادَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لَيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

74) (وَلَوْلَا أَنْ بُنِّيتَ) - (ey Məhəmməd), **əgər** (səni qoruyub haqda) **sabit** etməsəydik, (لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنَ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا) - **həqiqətən, az qalmışdı ki**, (Saqif camaatının sözlərinə qulaq asıb) **onlara az da olsa meyil edəydin**.

75) (إِذَا لَادَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ) - (ey Məhəmməd, **əgər** onlara meyil etsəydin), **o vaxt da həyat və ölüm** (axirət) **əzabını sənə qat-qat artıq dadırdırdıq**. (ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا) - **ondan sonra bizə qarşı sənə kömək olub** (bizim əzabımızdan səni qoruyan bir kəs də) **tapmazdın**.

76) (وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لَيُخْرِجُوكَ مِنْهَا) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, az qalıb ki**, (Məkkə əhli) **öz məkr və hiylələriylə səni** (Məkkə) **torpağından çıxartsınlar**. (وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا) - (əgər səni Məkkədən çıxart-salar), **ondan sonra** (Məkkədə) **ancaq az bir zaman** (salamat və xatircəm) **qala bilirlər**. (Allah-Təalanın bu vədi doğru olub, Hz. Peyğəmbər Məkkədən Mədinəyə hicrət edəndən bir qədər sonra Bədir savaşında müşriklər zəlil olub, bir qismi öldürülüb, bir qismi də əsir oldular).

77) (سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا) - (ey Məhəmməd), **səndən qabaq göndərdiyimiz peyğəmbərlərin arasında bu yolu** (təyin etdik ki, nə qədər ki, o peyğəmbər o camaatın arasındadır, onlara əzab göndərməyib, həlak etməyək, elə ki peyğəmbər onların arasından getdi, əzab göndərüb hamısını həlak etdik, habelə ey Məhəmməd, sən də nə qədər ki, bu qövmin arasın-dasan, onlara heç bir bəla və əzab göndərüb həlak etmərik. Nə zaman səni oradan çıxartsalar, ondan sonra əzab göndərüb onları həlak və zəlil edərik). (وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا) - (ey Məhəmməd, bu bizim yolumuzdur). **Bizim yolumuz-da** (adətimizdə) **bir dəyişiklik tapa bilməzsən**. (Bəli, Allah-Təalanın adəti dəyişən deyil, əgər dəyişsə, özü də cisimlər kimi dəyişmiş olar. Allah bundan ucadır).

78) (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ) - (bu ayə 4 namazı - zöhr, ikindi (əsr), axşam (məğrib), gecə (işa) namazlarını ehtiva edir. Buyurur: ey Məhəmməd), **günəşin batmağa meyil etməsindən** (günortadan) **gecənin qaranlığına kimi namaz qıl**, (bu zaman içində 4 dəfə namaz qılın, peyğəmbər necə qılırsa, siz də elə qılın). (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ) - **bir də sübh namazını qılın**, (bu namaz digərlərindən üstün olduğuna görə, ayrı zikr olundu). (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ) - **həqiqətən, sübh namazı** (elə bir namazdır ki, gərək) **camaatla** (qı-

İsra surəsi

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ ادْخُلْنِيْ مُدْخِلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا ﴿٨٠﴾

İnsin. Bu ayədən sübh namazının açıq-aşkar şəkildə, o biri namazların da işarə ilə vacib olduğu məlum olur. İmanlı şəxs gərək ayənin hökmünə itaət edib namazları vaxtında qılıb tərک etməsin).

79) (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ) - (ey Məhəmməd), **gecənin bir parasında** (yuxudan qalxıb) **durub gecə** (təhəccüd) **namazını qıl. Bu namaz** (5 vaxt namazdan əlavə) **ancaq sənə vacibdir.** (Ümmətinə vacib deyildir, müstəhabdır (savabdır). Elə şeylər var ki, ancaq peyğəmbərə məxsusdur. Onlardan biri də təhəccüd namazıdır). (عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا) - (ey Məhəmməd), **ümidvar ol ki, rəbbin Allah-Təala** (qiyamət günündə) **səni** (qəbirdən çıxarıb) **bəyənilən bir məqama qaldırsın.** (Məhşər əhli də sənə baxıb, Allah-Təalanın sənə bəxş etdiyi dərəcəni görüb sənə həmd-səna edərlər. Təfsirçilər ayənin mənasını axirətə aid ediblər, amma mən həqir müəllifə görə, mənası belədir: “ey Məhəmməd, bu Məkkə əhli sənə əziyyət verib incidirlər, ümidvar ol ki, Allah-Təala sənə buradan nicat verib böyük bir məqam və mərtəbəyə yetirəcək. O vaxt da düşmənlərin sənə cəlal və izzətinə baxıb, naçar qalıb, səni vəsf edəcəklər.” Necə ki belə də oldu. Məkkənin fəthində Abbas Əbu Süfyanı dar bir yerdə saxladı ki, islamın şövkət və cəlalına, Hz. Peyğəmbərin qoşununa tamaşa etsin. Əbu Süfyan Hz. Peyğəmbərin cəlalını gördükdə, onların arasından zillətlə qaçmağı yadına düşüb dedi: Əbu Kəbşə oğlunun işi çox tərəqqi edibdir. (Əbu Kəbşə bir kişiydi, Məkkədə Qüreyşin dinini tərک edib ulduzlara sitayiş edirdi. Hz. Peyğəmbər də Qüreyşin dinini tərک etdiyindən Əbu Süfyan ona Əbu Kəbşə oğlu deyirdi. Bu mənada Hz. Peyğəmbərin haqlılığına böyük möcüzə olan işarə vardır. Bu xəbər Məkkədə verilib, bir neçə ildən sonra Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət etdi. Mədinədə Hz. Peyğəmbərin işi tərəqqi edib o xəbərin doğruluğu aydın oldu. İnsafılı şəxslər diqqət etsinlər: bu məna bundan sonra gələn ayələrə daha müvafiq deyilmi?)

80) (وَقُلْ رَبِّ ادْخُلْنِيْ مُدْخِلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ) - (ey Məhəmməd), **de ki, ey rəbbim,** (Məkkədən hicrət edərkən Mədinəyə) **məni doğruluqla daxil et** (ki, hər bir elmim səndən olsun. Vəd etdiyin kimi Məni Mədinədən Məkkənin fəthindən ötrü) **çıxartdıqda da doğruluqla çıxar** (ki, cihaddan ötrü çıxmağım ancaq səndən ötrü olsun). (وَاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا) - **ilahi, mənə kömək üçün özündən bir qüvvət ver** (ki, o qüvvə ilə islama müxalif olanların hamısını zəlil və məğlub edim. Allah-Təala Hz. Peyğəmbərə istədiyini verdi).

Kəşfül-Həqayiq II

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ
لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا
مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

81) (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ) - (ey Məhəmməd, Məkkəni fəth edib ora daxil olduqda, o bütələri hamısını qırıb, dağıdıb) **de ki, haqq (islam) gəldi və batil** (şirk – büt-pərəstlik) **məhv oldu.** (إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) - **həqiqətən, batil** (qalmasıb) **məhv olandır.**

82) (وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) - (ey Məhəmməd), **biz Qurani-Şərifdən möminlərə şəfa və rəhmət olan ayələr nazil edirik,** (dərman xəstələrə şəfa verdiyi kimi o ayələr də insanların imanını artırıb cəhalətdən xilas edir. Özələrini mömin sayanlar cəhalətdən əcəb xilas olublar). (وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ) - (bu Quran) **zalımın ancaq zərərini artırır.**

83) (وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ) - **biz insana nemət** (sağlamlıq və bol ruzi) **verdiyimiz zaman** (o nemətlərə şükür etmək əvəzinə təkbəbürlə bizi zikr etməkdən) **üz döndərüb,** (kafir olar). (وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئًا) - **nə zaman insana bir pislik** (yoxsulluq və xəstəlik) **üz versə, o vaxt da** (Allah-Təalanın lütf və rəhmətindən) **ümitsiz olar.** (Halbuki kafirlərdən başqası Allah-Təalanın rəhmətindən ümitsiz olmaz).

84) (قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَى شَاكِلَتِهِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, hər kəs öz xislətinə** (dininə) **görə əməl edir,** (müşriklərdən pis əməl, möminlərdən yaxşı əməl meydana gələr, siz müşriklər öz əməllərinizə davam edin, Allah-Təala sizdən intiqam alacaqdır). (فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا) - **rəbbiniz kimin hidayət yolunda** (haqq din üzrə) **olduğunu da bilir.**

85) (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ) - (Məkkə əhli gedib yəhudilərdən bir şeylər öyrənib gəlib Hz. Peyğəmbərdən soruşdılar. Yəhudilər dedilər: “Əgər ruhun həqiqətini bəyan etsə, bilin ki, o peyğəmbər deyil, əgər bəyan etməyib qeyri-müəyyən etsə, necə ki Tövratda belədir, demək o peyğəmbərdir.” Məkkə əhli gəlib peyğəmbərdən ruh haqqında soruşdular. Allah-Təala bu ayədə onlara cavab verir. (Buxari, Elm 47; Müslüm, Münafiqin, 32) Buyurur: ey Məhəmməd, müşriklər) **səndən ruhun** (həqiqətini) **soruşurlar,** (ruh insana verilən ilahi bir lütfdür, ona bəzən əql, bəzən qəlb, bəzən nəfs, bəzən də ruh deyirlər, hamısı eyni şeydir). (قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي) - (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, ruh rəbbim Allah-Təalanın əmrindən olan bir şeydir.** (Ancaq onun əmriylə yaranar. Biz onun həqiqətindən agah deyilik). (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ) - (ey Məhəmməd), **sizə** (ruhun həqiqətindən) **ancaq az bir elm verilib**

İsra surəsi

وَلَيْنُ شِئْنَا لَنذَهِبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
إِنْ فَضَّلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾

mişdir. (İnsanın elmi nə qədər artsa da, Allah-Təalanın elminin yanında az, bəlkə də yox səviyyəsindədir. Bu ayə nazil olandan sonra səhabələr dedilər: “Ey peyğəmbər, bu ayə təkcə bizə xitab edir, yoxsa sənə də aiddir?” Bu-yurdu ki, “Allah-Təalanın elmi sonsuzdur, mənə də bir az elm veribdir. Hz. peyğəmbərin doğruluğuna və fəzilətinə sübut olaraq bu söz kifayət edir. Yalançı şəbədəbazlar kimi alimlik iddiası etmir, necə ki hər şeyi bildiyini iddia etmək o şəxsin yalançılığına işarədir).

86) (وَلَيْنُ شِئْنَا لَنذَهِبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ) - (ey Məhəmməd, necə ki ruh elmini sizə qadağan edib onun həqiqətini heç kimə bildirməmişik), **habelə əgər istəsək, sənə vəhy etdiyimiz** (Quranı qəlbindən) **çıxarıb aparırıq**, (ondan bir iz də qalmaz). (ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا) - **ondan sonra bizə qarşı özünə bir vəkil də tapmazsan** (ki, Quranı qəlbinə qaytarıb yenidən hafizəndə saxlayasan. Bunların hamısı Allah-Təalanın əlindədir).

87) (إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ) - **ancaq rəbbin Allah-Təalanın mərhəməti istisna-dır**, (ancaq O, Quranı sənin qəlbinə qaytara bilər, başqa heç kim buna qadir deyil). (إِنْ فَضَّلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, Allah-Təalanın sənə olan lütf və rəhməti çox böyükdür.** (Bu cahil ərəblərin arasından səni seçib, elm və Quran verib hünər və kamal sahibi edibdir).

(***Qeyd:** Elmdən üstün bir şey olsaydı, Allah-Təala onunla peyğəmbərini tərifləyib ona minnət qoyardı. Elmdən üstün bir şey olmadığına görə, Allah-Təala peyğəmbərləri və alimləri elm sahibi olduqları üçün mədh edir. Xüsusilə, uca peyğəmbərimizə Qurani-Şərif bəxş etdiyi üçün ona böyük minnət qoyub Qurana agah olmağı onun üçün uca məqam hesab edir ki, başqa heç bir peyğəmbərə bu nəsim olmayıb. Amma İslam ümməti Qurani-Şərifin elmindən xəbərsiz qalıb, onda zikr olunan hikmət və nəsihətdən, din və dünyaya mənfəət verən elmlərdən qafil olub, cəhalət və nadanlıq vadisində zəlalətə düşüb çəşqin və sərgərdan qalıblar. İslam ümmətinin tərəqqisi Quranın ehkamına əməl etməyə bağlıdır. Nə qədər ki Qurani-Şərifin hökmlərinə əməl olunmur, islam ümməti də günbəgün tənəzzül edib fəlakətə düşəcəkdir. Bizim bu dövrdə Quranın hökmü islam ümmətinin arasından demək olar ki, birdəfəlik uzaq düşüb, Quranın adından başqa bir şey qalmayıbdır. Qurani-Şərifdə əmr edilən qanunların hamısı tərک olunub lazımsız sözlər sırasına daxil olubdur. İslam ümmətinin tərəqqisindən ötrü Allah-Təala Qurani-Şərifdə zəkat və xümsü əmr edibdir. Qazancın 10-da birini verməyə zəkat, cihadda alınan qənimətin 5-də birini verməyə xüms deyilir. Əgər desən ki, bu ikincisi bu zamanda mövcud deyildir, amma birincisi mövcuddur. Onu da elə dəyişdiriblər ki, bir vilayətdə iki, üç nəfər əkinçidən başqa zəkat verməsi vacib olan adam tapılmaz, əkinçilərin də əkinini məhsul verərsə, zəkat onlara vacib olar. Amma var-dövlət sahibi olan şəxslərin zəkatın həqiqətinə agah olmayıb

Kəşfül-Həqayiq II

قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ

Qurani-Şərifin hökmünü dəyişdirmələri cəhalət deyilmi? Zəkat hər il qazanılan malın mənfəətinin onda birini Allah-Təalanın əmr etdiyi şəkildə verilməsidir. Necə ki Bəraət surəsində qeyd olunubdur. Mal nəğd olsun, ya olmasın, fərqi yoxdur, gərək, onun onda biri mütləq islam ümmətinə faydalı olan işlərdə sərf olunsun. Nəinki varlı şəxslər desinlər ki, mənim zəkat verməmə vacib deyil. Çünki qızıl, gümüş pullarım sandığımda bir il qalmır ki, onun zəkatını da verim. Allah-Təalanın əmr etdiyi zəkat məgər belədir? Mədinədə, ya da digər bölgələrdə o dövrdə bu qədər qızıl və gümüş pul var idi ki, bir il sandıqda qalsın, ondan sonra onun zəkatını versinlər? Əksinə, Hz. Peyğəmbərin zamanında ərəblərin öz qızıl və gümüş pulları yox idi, ancaq Şama ticarətə gedənlər Bizans dövlətinin pulundan bəzən gətirərdilər. Onların miqdarı da çox vaxt bir misqal qızıl dinar, ya da bir misqal gümüş dirhəm idi. Bəzən bir misqal qızılın kənarından bir parça kəsib onunla alış-veriş edərdilər. Onun adına “qiraza” deyərdilər. Bəlkə, o dövrdə qızıl və gümüşdən zəkat almayıblar? Əksinə, zəkat hökmü bütün müsəlmanlardan ötrü vacibdir, illik qazancın maya dəyərindən artıq qalanının onda biri hökmən gərək zəkat verilsin. Əgər belə olmasa, islam ümməti özgə millətlərin qarşısında maliyyə cəhətdən zəif olub müqavimət edə bilməz. Dinin və millətin tərəqqisi var-dövlət ilədir, özgə millətlərdə buna başqa ad verilib, islam şəriətindəki adı zəkatdır. Bu səbəbdən şəriət ehkamlarının həqiqətinə diqqətlə baxmaq lazımdır, mətləbdən kənar düşdük, bu sözləri əhəmiyyətli sayıb qeyd etdik).

88) - (قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ) - (ey Məhəmməd), **de ki**, **əgər insanlar və cinlər bu Quranın oxşarını gətirmək üçün toplansalar da**, (لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) – **onun oxşarını gətirə bilməzlər**. (Çünki məxluq xaliqə qarşı dura bilməz). (وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا) – **hətta bir-birilərinə kömək etsələr də**, (yenə bu Quranın oxşarını gətirə bilməzlər).

89) - (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz bu Quranda hər cür məsəllər çəkdik** (ki, bəlkə, xalq ibrət alıb imana gəlsin). (فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا) – **insanların əksəriyyəti isə** (Quranın sözlərini inkar edib) **kafir olmaqdan başqa bir şey qəbul etmədilər**.

90) - (وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا) - (Qüreyş camaatına Quranın möcüzə olması məlum olduqda, başqa dəlil və sübutlarla da Quranın haqq olduğu isbat edildikdə, hər tərəfdən çarəsi kəsilən aciz şəxs kimi təzədən başqa möcüzələr istəməyə başladılar). **Dedilər:** (ey Məhəmməd, Məkkə) **torpağımdan** (suyu kəsilməyən) **bir bulaq çıxartmadıqca əsla sənə iman gətirmərik**.

92) - (أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ) - (Qüreyş deyir: “ey Məhəmməd, əgər bu möcüzə olmasa), **xurmadan və üzumdən bir bağın olsun**, (yoxsa bu

İsra surəsi

فَتَفَجَّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ
وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرَقِيِّكَ حَتَّى
تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

Məkkədə heç bağ yoxdur), (فَتَفَجَّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا) – (ağaclarının) **arasından da şırıl-şırıl çaylar axsın.**

92) (أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا) – (bu da olmasa), **iddia etdiyin kimi göyü parça-parça edib üstümüzə sal,** (müşriklər bu sözlə Allah-Təalanın - əgər biz istəsək, səmadan parçalar salıb onları həlak edərik, ayəsinə işarə edib, peyğəmbərdən möcüzə kimi bunu istəyirlər.) - **ya da** (sözünün doğruluğuna şəhadət etsinlər deyər) **Allah-Təalanı və mələkləri götürüb gəl,**

93) (أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ) - **ya da** (gecə yatıb səhər durub görək ki,) **qızıldan bir evin var,** (أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ) - **ya da** (görək ki,) **səmaya çıxırsan.** (وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرَقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ) - **əgər səmaya çıxsan da,** (oradan sənin təsdiqini) **oxuyacağımız bir kitab gətirmədikcə yenə (səmaya) çıxdığına inanmırıq.** (Ey Məhəmməd, bu 6 möcüzədən istədiyin birini gətir, ancaq o vaxt sənə iman gətirərik). (قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي) – (onların cavabında Allah-Təala peyğəmbərinə buyurur: “ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, mənim rəbbim Allah-Təala hər bir eyibdən pakdır,** (nə təəccüblü sözlər deyirsiniz, məndə bu şeyləri etmə gücü yoxdur. Mən nə vaxt sizə demişəm ki, belə şeylər edərim?) (هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا) – (ey Qüreyş camaatı), **mən ancaq peyğəmbər olan bir insanam.** (Allah-Təala istəsə, öz peyğəmbərinə möcüzə* bəxş edir. Məndə bir şey yoxdur ki, sizə möcüzə gətirim. Bu Quranı Allah-Təala mənə veribdir. Mənim möcüzəm budur, əgər istəsəydi, başqa möcüzə də verərdi, indi siz bu Quranın müqabilində aciz qalıb məndən başqa möcüzələr istəyirsiniz, bu olan şey deyil).

(*Qeyd: Ey peyğəmbər, sən bu Qurani-Şərifdə Allah-Təala tərəfindən ümmətinə xəbər verirsən ki, məndən belə möcüzələr əmələ gəlməz, bəs bu nə möcüzələrdir, sənin ümmətin sənə və səndən sonra imamlara və övliyalara isnad edirlər? Hər dəfə Qüreyş camaatı səndən möcüzə istəyəndə, sən Qurani-Şərifini onların qabağına qoyub deyirdin: “Mənim möcüzəm bu Qurandır. Əgər bu Quran möcüzə deyilsə, siz də bu Quran surələri kimi bir surə gətirin. Amma ya peyğəmbər, sənin ümmətin guya sənin dərəcəni artırmaqdan ötrü belə deyirlər: “Səndən nə möcüzə istəyiblərsə, guya hamısını edibsən. Bu möcüzələr ki, Qüreyş camaatı səndən istəyirdi, sən Allah-Təala tərəfindən onların cavabında buyururdun: “Mən insanam, insanda o qüdrət yoxdur ki, belə şeylər etsin.” Sən belə deyirsən. Amma sənin nadan ümmətin sənə möcüzələr isnad edirlər. Sənsə möcüzələri inkar edib deyirdin: “Məndən möcüzə meydana gəlməz.

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمُشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ

Amma ümmətin sənin səmada olan kürələrə də hakim olduğunu iddia edib, guya sənin şəhadət barmağınla nəhəng aya işarə edib onu iki parça şəklində yerə endirdiyini, bir parçasını sağ, digər parçasını sol qoltuğuna qoyduğunu, sonra yenidən birləşib bədirlənmiş halda səmaya qalxdığını iddia edirlər. Ey peyğəmbər, qəbirdən baş qaldırıb bu ümmətinin cəhalətinə tamaşa et, gör nə cəhalətə düşüblər. Yer kürəsindən bir qədər kiçik olan ayı sənin qoltuq altında yerləşdirməklə guya sənin şan və cəlalını artırmaq istəyirlər; halbuki bundan qafilədlər ki, bununla sən cəlalın artmaz. Musa və İsanın göstərdiyi möcüzələri də sənə isnad edib deyirlər ki, guya hamısı səndən zahir olubdur. Amma sən mübarək dilinlə söylədiyin Qurani-Kərimin ayələri onları təkzib edir. Ey peyğəmbər, nəinki sənə, hətta səndən başqa imam və övliyalara da bunun kimi möcüzələr isnad edib, yazdıqları kitablarda xeyli möcüzələr qeyd ediblər. Ey peyğəmbər, ümmətin yaman günə düşübdür. Əsl məqsədlərini yaddan çıxarıb, mənasız və əslsiz sözlərə yapışıbdır. İlahi, sən özün kömək ol!)

94) – insanlara (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا) – (bizim tərəfimizdən) hidayət edən (Quran, vəhy) göndərdikdə, onların (Qurana və Hz. Məhəmmədə) iman etməsinə mane olan şey - Allah-Təala bir insanı peyğəmbər göndərdi? (Peyğəmbər gərək mələk olsun) - deməlidir.

95) – (قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمُشُونَ مُطْمَئِنِّينَ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə de ki,) əgər yer üzündə arxayın gəzib dolaşan mələklər (peyğəmbər olsaydı, sizinlə ünsiyyət qurmaqdan ötrü, gərək, sizin kimi insan surətində olaydılar), (لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا) – (mələklər sizin surətdə və xasiyyətdə olsalardı), **əlbəttə, onlara da səmadan bir mələk peyğəmbər göndərərdik. (Belə ki, din ehkamını onlara bildirib, onlar da sizə çatdırsınlar. Yəni əgər yer üzündə mələkdən peyğəmbər göndərsək, gərək, sizin kimi insan surətində olsunlar ki, sizinlə bir yerdə olub din ehkamını sizə öyrətsinlər, belə olan halda peyğəmbərin mələk, ya da insan olmasının bir fərqi yoxdur).**

96) – (قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, (mənim sizə vəhyi təbliğ edib, Allah-Təaladan gələn hökmləri sizə bildirdiyim haqqında) mənimlə sizin aranızda şahid olaraq Allah-Təala kifayət edir. (Amma siz təkzib edib inadla inkar etdiniz). **- həqiqətən, Allah-Təala bəndələrinin əhvalını görüb xəbərdar olandır. (Hər şəxsə öz əməlinin qarşılığını verəcəkdir).**

97) – (وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ) – Allah-Təala kimə (imanı istəyənə) hidayət edib (islamda sabit etsə), həqiqətən, doğru və hidayət tapan şəxs odur.

وَمَنْ يَضِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا
مَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا
عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُّوا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ
أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ

(ey Məhəmməd, Allah-Təala) **kimi** (küfrü istəyəni) **zəlalətdə qoysa, əlbəttə, onlardan ötrü** (Allah-Təaladan) **başqa dostlar** (və köməkçilər) **tapa bilməzsən** (ki, onlara əzabdan nıcat versinlər). (o zəlalətdə qalanları) **qiyamət günündə üzə üstə dirildərik**. (Ayağa durmağa qüdrətləri olmaz, necə ki dünyada haqqı görməkdən, haqqı danışmaqdan və haqqı eşitməkdən gözləri kor, dilləri lal, qulaqları kardır), **qiyamət günü də biz onları kor, lal və kar olaraq dirildərik**. (Məwəyəyə gətirib cəhənnəmədir. (Hər dəfə cəhənnəm odu onların bədənlərini yandırır bitirdikcə), **atəş zəiflədikcə**, (bədənlərini geri qaytarıb) **cəhənnəm odunu artırırıq** (ki, həmişə əzabda olsunlar).

98) – bizim ayə və möcüzələrimizi inkar etdikləri üçün bu (cəhənnəm əzabı) **onların cəzasıdır**. (وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا) **– dedilər: “Bəs biz** (öləndən sonra ətimiz tökülüb) **sürsümük və ovxalanmış** (torpaq) **olandan sonra dirildilib yenidən məxluq olacağıq?”** (Heç vaxt belə şey olmaz. Allah-Təala növbəti ayədə onların cavabını verir).

99) – (bəs qiyamət gününü inkar edənlər baxıb görmürlər ki, (bu böyüklükdə) səmələri və yeri yaradan Allah-Təala onlar kimi (hətta sizin kimi zəif məxluqatı da) yaratmağa qadirdir? (وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ) – (insanı yaradandan sonra) onlar üçün müəyyən bir vaxt (əcəl) təyin etdi. Onda heç bir şəkk və şübhə yoxdur. (Öləndən sonra Allah-Təala onları diriltməyə qadirdir. Necə ki daha əvvəl yaratmışdı). (فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُّوا) – zalımlar isə küfrdən başqa bir şeyi qəbul etməyib razı olurlar.

100) – (ey Məhəmməd), de ki, (ey Qüreyş camaatı, məndən bağ-bağat, çaylar istəyirsiniz, halbuki Allah-Təalanın sizə verdiyi nemətlərə şükür etməyib, yenə başqa şeylər istəyirsiniz), amma siz özünüz əgər rəbbim Allah-Təalanın rəhmət xəzinələrinə malik olsanız, (ac qalmaqdan) qorxub xəsislik edib (heç kimə bir şey verməzdiniz. Amma Allah-

İsra surəsi

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَفَرَأْنَا فَرَقَنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ لِلَّذِقَانِ ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ

(ey Məhəmməd), **səni də ancaq** (möminlərə) **müjdə verib** (kafir və münafıqları əzabla) **qorxudan olaraq göndərdik**. (Sənə başqa şey lazım deyil).

106) - (ey Məhəmməd), **bu Quranı hissə-hissə** (23 il içində sənə) **nazil etmişik** (hər bir vaxtın öz şərtinə görə hökm nazil edərək). (لِتَقْرَأَهُ) - **ki**, (Quranı) **aramla insanlara oxuyub** (hökmlərini bəyan edəsən. Əgər Quranı birdən göndərsəydik, onda bu fayda olmazdı). (وَنَزَّلْنَاهُ) - **biz onu tədricən nazil etdik** (ki, hər hadisənin öz hökmü məlum olsun).

107) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki**, (Quran) **iman gətirin, ya da gətirməyin**, (mənə bir xeyri, zərəri yoxdur, xeyri və zərəri özünüzdə aiddir). (إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ) - **haqiqətən**, (bu Qurandan əvvəl) **özlərinə elm** (Tövrat) **verilənlərə**, (Mədinədə peyğəmbərə iman gətirən yəhudilərə), (إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا) - (yəhudilərdən müsəlman olanlara Quran) **oxunduqda**, (Quranın təsirindən) **çənələri üstə səcdə edirlər**. (İnsan üzüüstə düşəndə üzündən əvvəl çənəsi yerə dəydiyindən ayədə çənə qeyd olunub).

108) - (səcdə edib) **deyərlər**: “**Rəbbimiz Allah-Təala hər bir eyibdən pak və müqəddəsdir**. (إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا) - **haqiqətən, bizim rəbbimiz Allah-Təalanın** (qiyamət və axirət haqqındakı) **vədi, əlbəttə**, (doğru olub) **vaqe olacaqdır**.”

109) - (Quran oxunanda) **çənələri üstə düşüb** (Allah-Təalanın qorxusundan) **ağlayarlar**. (وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا) - (Quran qəlblərindəki Allah-Təala) **qorxusunu daha artırar**.

110) - (Hz. Peyğəmbər səcdə halında Allah-Təalaya müxtəlif adlarla - Allah, Rəhman, Rəhim, Rəzzaq, Xaliq və s. adlarla dua edərdi, müşriklər Hz. Peyğəmbərə tənə edib dedilər: “Məhəmməd bizə birdən çox tanrıya sitayiş etməyi qadağan edir, amma özü görün neçə Allaha dua edir?” O vaxt da bu ayə nazil oldu, ayənin mənası belədir: “ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki**, **Allah adı ilə çağır** (dua edin), **ya da Rəhman adı ilə, heç bir fərqi yoxdur**, (hamısı eyni müqəddəs zətin adlarıdır). (أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ)

وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِيلِ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

– **necə çağırırsınız çağırın, gözəl adlar Ona aiddir**, (fərqi yoxdur, məqsəd bir olan müqəddəs zata ibadət etməkdir). (Hz. Peyğəmbər Məkkədə Məscidül-haramda namaz qılanda səsinə ucaldıb namaz qılandırı, Allah-Təala bu ayədə Hz. Peyğəmbərə ucadan və ya gizlin namaz qılmağı qadağan edib buyurur: ey Məhəmməd, namaz qılanda) **səsinə ucaltma** (Buxari, Təvhid, 34-44; Müslüm, Salat, 145) (ki, kənarda olan müşriklər eşidib gəlib sənə əziyyət etməsinlər, bir də yüksək səslə namaz qılmaq ədəbsizlikdir). **Səsinə alçaltdı da** (ki, arxanda duranlar səsinə eşidə bilsinlər). (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا) – **bu ikisi arasında (orta) bir yol seç**, (namazı nə çox ucadan, nə də çox alçaqdan qıl)*.

(**Qeyd*: Bu hökm - 5 vaxt namazdan ötrüdür. 5 vaxt namazın hamısı gərək bu şəkildə qılınsın. Ayənin hökmü belədir. Amma islam ümmətindən heç bir qrup Quranın bu açıq-aşkar hökmünə əməl etmir, hamısı Quranı tərki edib bəzi uydurma hədislərə yapışıblar, hər bir dəstə özünə bir yol seçibdir. Bir dəstə gündüz namazını (zöhr, ikindi) səssiz, gecə namazını (məğrib, işa) və sübh namazını (onu da gecə namazı kimi sayıb) yüksək səslə qılırlar, amma başqa bir dəstə sübh namazını yüksək səslə, zöhr, ikindi namazlarını səssiz, axşamın ilk iki rükətini ucadan, axır iki rükətini səssiz, işanın ilk iki rükətini yüksək səslə, son iki rükətini səssiz qılırlar. İnsafla baxaq görək, bunların hansı Qurana uyğundur? Hamısı uydurma hədislərə uyğun olub Qurana zidd şeylərdir. Quranı qoyub, Abdullah ibn Ömər, ibn Asın, Əbül-Büxtərinin, Vəhb ibn Münəbbihin, Kə'b əl-Əxbarın və Əmmar Sabatinin hədislərinə yapışmaq insafdan və elmdən son dərəcə uzaqdır. Bundan əlavə axırıncı iddiaya uyğun heç zəif hədis də yoxdur. Mən həqiqi müəllif heç bilmirəm, bu təfsilatları haradan çıxarırlar. Biz hər bir halda, gərək, Allah-Təalanın kitabına etimad edək, o hökm ki, Qurani-Şərifdə olmadı, gərək, Hz. Peyğəmbərin sünnəsində olan hökmləri qəbul edib, ona əməl edək).

111) – (وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ) (surənin axırında Allah-Təala öz peyğəmbərinə Ona həmd-səna etməyi əmr edir: “ey Məhəmməd), **de ki, həmd-səna özünə heç bir övlad götürməyən və mülkündə** (səltənətində) **heç bir şəriki olmayan Allah-Təalaya layiqdir.** (وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِيلِ) – **Allah-Təala zəif olmadığına görə, köməkçiyə də ehtiyacı yoxdur.** (وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا) – **Allah-Təalanı son dərəcə böyük bil**, (övlad və şərik qoşmağı ona layiq görmə).”

Allaha həmd olsun. İsrə surəsinin təfsiri bitdi. Əbdülmüttəlib nəslindən nə zaman bir uşaq təzə dil açsa, Hz. Peyğəmbər bu axırıncı ayəni ona öyrətməyi əmr edərdi. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kim İsrə surəsini oxuyub, ata-anası yadına düşəndə qəlbi yumşalsa, Allah-Təala cənnətdə ona çoxlu əcr verər.” (Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/80)

əl-KƏHF SURƏSİ

18-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 110 ayə, 1577 kəlmə, 6360 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا
لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾
مَا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِابْنَائِهِمْ كَبُرَتْ
كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ) – (Allah-Təala bu ayədə bəndələrinə ona necə həmd-səna etmələri gərəkiyini öyrədir:) **həmd-səna o Allah-Təalaya layiqdir ki, qulu** (Hz. Məhəmmədə əs., Quran) **kitabını nazil edib, xalqa halal və haramı bəyan edibdir.** (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) – (Allah-Təala Quranın mənasına) **bir əyrilik (ziddiyyət) qoymadı.**

2-3) (قَيِّمًا) - **əksinə, onu möhkəm** (doğru etdi ki, heç bir eyib və nöqsanı olmasın). (لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ) - **belə ki,** (peyğəmbərimiz onunla kafirləri) **Allah-Təala tərəfindən olan şiddətli bir əzabla qorxutsun.** (وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ) - **və saleh əməl edən möminlərə müjdə versin.** (أَنَّ لَهُمْ) - **həqiqətən,** (o möminlərdən ötrü) **Allah-Təala yanında gözəl əcr və savab vardır. Orada əbədi qalacaqlar.**

4) (وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا) – və (bu Quranla) - **Allah-Təala özünə övlad götürüb, deyənləri də qorxutsun.** (Müşriklər mələkləri Allah-Təalanın qızları, xristianlar İsanı, yəhudilər Üzeyri Allahın oğlu sayırdılar).

5) (مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِابْنَائِهِمْ) - (Allah-Təalanın övladı olması haqqında) **nə onların, nə də ata-babalarının heç bir biliyi yoxdur.** (Zənn və güman üzrə belə deyirlər. Əgər bilikləri olsaydı, Allah-Təalaya övlad isnad etməzdilər). (كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ) - **ağızlarından çıxan söz** (Allah-Təalaya övlad isnad etmək) **nə böyük** (təəccüblü) **sözdür,** (nə cürətlə belə söz deyirlər? Bəzən şeytan insanın qəlbinə vəsvəse sals da, insan onu deməyə həya edər. Amma bunlar gör nə qədər həyasızdılar ki, belə qəbih sözü dillərinə gətirirlər). (إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا) – **onlar ancaq yalan deyirlər,** (bu sözləri mütləq yalandır).

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

6) - (ey Məhəmməd, bu Qüreyş tayfası Qurana niyə) **iman etmir deyə sən şiddətli qəm və qüssədən özünü həlak edəcəksən?**

7) - **həqiqətən, biz yer üzündə olan şeyləri (yer əhlindən ötrü) zinət etdik.** (لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) - **belə ki,** (o zinətin səbəbinə) **imtahan edib** (onların özünə də məlum olsun ki,) **onların hansı birinin əməli daha gözəldir?** (Və hansı biri Allah-Təalaya itaət edib onun nemətlərinə şükür edir?)

8) - (ey Məhəmməd, yer üzündə o zinətləri yaradandan sonra həqiqətən qiyamət günündə) **əlbəttə, onları** (zinətləri, heyvanatı, nəbatatı) **yox edib, quru torpaq edirik.**

9) - (ey Məhəmməd), **sən belə güman edirsən ki,* ayələrimizdən olan Kəhf və Rəqim əhlinin əhvalatı çox təəccüblüdür?** (Ondan daha təəccüblüsü yer üzünü zinətləndirəndən sonra qiyamət günündə onu qupquru etməkdir).

(***Qeyd:** Kəhf mağaraya deyilir. Rəqim əshabi-kəhf-in itlərinin adıdır. Bundan sonra əshabi-Kəhf-in əhvalatı qeyd edilir: Əshabi-kəhf-in əhvalatı qısaca belədir: İsa ibn Məryəmdən bir müddət sonra Rum (İtaliya) məmləkətində xristianlıq yayılıb camaat Allah-Təalaya ibadət etməyə başladı. Bir müddət Allaha ibadət etdilər. Daha sonra aralarında fəsiq və günahkar padşahlar meydana gəlib camaatı ibadətə tərk etməyə, oyun və günaha vadar etdilər. O cümlədən Daqyanus adlı bir padşah Rum məmləkətinə sahib olduqda camaatı günah və büt-pərəstliyə dəvət etdi. Möminlərdən bir xeyli adam onun dəvətini qəbul etməyib dinlərində möhkəm durdular. Ondan sonra Daqyanusun qəhr və qəzəbindən qorxub, bir qədər xərclik götürüb, gizlicə şəhərdən çıxıb hicrət etdilər. Yol əsnasında qoyun otaran bir çobana rast gəldilər. O çoban da onlara qoşuldu. Çobanın iti sahibindən aralanmayıb onların dalınca getdi. Onlar çobana dedilər: "Sən bu iti qaytar. Bunun səsinə bizi taparlar." Çoban o iti döyüb qovsa da, o it qayıtmadı, axırda naçar qalıb itdən əl çəkib yola davam etdilər. Gedib o ətrafda olan bir dağa çatdılar. O dağda böyük bir mağara var idi. O mağaraya sığındılar. Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə onları yatırıb, neçə illər yuxu halətində qalıb bədənlərini çürüməkdən qorudu. Daqyanus həlak olub bir xeyli padşahlar gəlib-getdilər. Rum məmləkətinə adil və saleh bir padşah sahib oldu, onun zamanında qiyamət və insanın dirilməsi haqda camaat arasında ixtilaf oldu. O padşah Allah-Təalaya ibadət edib bu ixtilafı yox edib, haqqı ona məlum etməyi xahiş etdi. Allah-Təala xalqa bir əlamət göstərmək istəyib, əshabi-kəhf-i yuxudan oyatdı. Qapı ağzında yatan it də oyandı. Bir-birlərinə baxıb salam-kəlamdan sonra öz hallarının dəyişməsinə təəccüb etdilər. Libasları xarab olub,

Kəhf surəsi

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾

surətləri dəyişmiş, tükləri və dırnaqları uzanmışdı. Dedilər: “Görəsən, biz nə qədər yatmışıq?” Biri dedi: “Bir gün”, o birisi dedi: “Yarım gün”, o birisi onlara baxıb dedi: “Allah-Təala bilir nə qədər yatmışıq.” Ondan sonra bir nəfəri şəhərə göndərdilər ki, onlardan ötrü yemək gətirsin. Dedilər: “Bax gör, pak, pakizə yemək olsun.” Çünki Daqyanus zamanında heç kim pislikdən çəkinməzdi. Onlar Daqyanusun padşah olduğunu zənn edib, ona ehtiyatlı olmağı tapşırdılar. O şəxs getdi, şəhərə çatanda hər bir şeyin dəyişdiyini görüb təəccüb etdi. Ondan sonra şəhərə daxil olub yenə dükan, bazarın, camaatın dəyişdiyini gördü. Xalqın ona baxdığını görüb qorxdı ki, birdən onu tanıyıb Daqyanusa xəbər verərlər. Tez bir dükana girib yemək almaq üçün pul verdi. Dükançı pulu götürüb diqqətlə baxmağa başladı, o şəxs də onun diqqətlə baxmasına təəccüb edirdi. Ondan sonra dükançı dedi: “Bu pul səndə haradandır?” Dedi: “Bu pul bu şəhərdə işlənən puldur.” Dükançı dedi: “Nə deyirsən? Bu Daqyanusun sikkəsidir, Daqyanusdan neçə yüz il keçibdir.” Bu sözü deyəndə o mömin çaşqın qaldı. Dükançı dedi: “Əgər xəzinə tapıbsansa, gəl mənimlə şərik ol, bölək. O şəxs and içib dedi ki, xəzinə tapmayıb.” Dükançı gördü, bunda bir sirr var. Hökumətə xəbər etdi. O şəxsi tutub apardılar. Onu aparanda qorxdı ki, birdən Daqyanus padşah olar, amma hökumət adamlarının əlamətlərindən onların dəyişdiyini görüb təəccüb edirdi. Onu padşahın hüzuruna apardılar. Baxdı, gördü, padşah Daqyanus deyildir. Qəlbi bir qədər aram oldu. Ondan sonra padşah ondan əhvalatı soruşdu. Onu xatircəm etdi ki, qorxma, sənə heç bir zərər dəyməz. O şəxs əhvalatı danışdı. Padşah təəccüb edib dedi: “Sənin bu şəhərdə evin var idi.” Dedi: “Bəli, ailəm, uşağım var idi” Padşah özü durub onun evinə getdi. Dedi: “Mənim evim bu yerdə idi. Amma bu o ev deyil, dəyişibdir.” O evdən qoca bir kişi çıxıb ondan əhvalatı soruşdular. Dedi: “Bəli, mənim Təmlixə adlı böyük babam Daqyanusun zamanında bir neçə nəfərlə filan tarixdə bu şəhərdən hicrət ediblər. Ondan sonra onlardan bir xəbər gəlməyib.” O şəxsdən adını soruşdular. Dedi: “Təmlixədir.” Bəli, Təmlixə yuxudan ayılmış kimi oldu. Yoldaşlarını soruşdular. Dedi: “Filan dağdakı mağarada məni gözləyirlər.” Padşah əyanları ilə şəhərdən çıxıb dedi: “Gərək, onları ziyarət edək.” Yol əsnasında Təmlixə dedi: “Mənə izin verin, qabaqca gedib onları əhvalatdan agah edim.” İzin verildilər. Təmlixə gedib əhvalatı yoldaşlarına nəql etdi. Hamısı bildilər ki, Allah-Təala xalqa möcüzə göstərmək üçün onları seçibdir. Padşah əyanları ilə onları ziyarət edib xeyli təəccüb etdilər. Ondan sonra padşaha dedilər: “Təvəqqe edirik ki, bizdən kənar dayanasınız.” Padşah və əyanları kənara çəkildilər. Onlar Allaha dua edib, əvvəlki hallarına qayıtmağı xahiş etdilər. Allah-Təala da onların canlarını aldı. Bir müddət sonra padşah onların halından xəbərdar olub hökm verib oranı məscid etdilər. Necə ki Allah-Təala bundan sonra gələn ayələrdə bunu xəbər verir).

10) (إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ) – (Daqyanusdan qaçıb hicrət edən cavanlar gedib) mağaraya sığındıqda, (فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً, وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا) – (Allah-Təalaya dua edib) dedilər: “Ey bizim rəbbimiz, bizə öz yanından lütf və rəhmət verib, (düşmənlərdən bizi qoru). (کَافِرْلَرْدَنْ قَاقْچَماْمِزِ üçün) işimizdə bizə qurtuluş ver (ki, hidayət tapanlardan olaq. Ondan sonra gedib mağarada birlikdə qaldılar).

Kəşfül-Həqayiq II

فَضَرَبْنَا عَلَىٰ أَذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَدْعُوهُ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

11) (ey Məhəmməd, o cavanların) **qulaqlarına mağarada bir neçə il pərdə qoyub**, (heç nə eşitməsinlər deyə onları yuxuya düşür etdik. Rahat yatmağın yolu heç nə eşitməməkdir. Ola bilər ki, gözü yatıb, qulaqları eşitsin. Qulaqlar eşitməsə, daha rahat yatar).

12) – (bir neçə il yatandan) **sonra onları oyatdıq ki, hansı dəstənin** (onların yatdığı) **vaxtı daha düzgün hesablaya bildiyinə agah olaq.** (Şəhər əhalisi onların yatıb qaldığı vaxt barəsində ixtilaf etdiklərindən Allah-Təala bu kəlamı buyurur. Allah-Təala bizə misal çəkmək üçün özünü bizə oxşadıb belə deyir).

13) – (ey Məhəmməd, əshabi-Kəhfın) **xəbərlərini sənə haqq (və doğru) olaraq danışırıq.** (انَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى) - **həqiqətən, onlar Rəblərinə iman gətirən bir neçə nəfər cavan idi. Biz də** (onlara yardım edib iman və) **hidayətlərini artırıdık.**

14) – (onlar zalım padşah Daqyanusun qabağında) **durub**, (padşah da onları bütperəstliyə dəvət etdikdə) **onların qəlblərinə qüvvət verib möhkəmləndirdik.** (فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - **dedilər: “Bizim rəbbimiz səmaların və yerin tərbiyə verən rəbbi Allah-Təaladır. (لَن نَدْعُوهُ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا) - heç vaxt Ondan başqa bir məbuda ibadət etmərik. (لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا) - əgər (bir başqasına məbud) desək, o vaxt (zülm edib) həddi aşan söz demiş olarıq.** (Necə ola bilər ki, Allah-Təalanı qoyub başqa məbudlara sitayiş edək?)

15) – (cavanlar deyir: bu şəhərin əhalisi) **bizim öz camaatımızdır ki, Allah-Təaladan başqa, özlərinə tanrılar qəbul edib** (Allah-Təalaya şərik qoşublar). (لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ) - (əgər bütə sitayiş etmək haqdırsa, niyə onlara ibadət etməyə görə bütperəstlər) **açıq-aşkar bir dəlil gətirmirlər**, (ki, dəlil üzrə məlum olsun ki, bütə sitayiş etmək caizdir. Bütperəstliyə dair dəlil gətirmək imkansız olduğundan onlardan dəlil istədilər ki, bəlkə, aciz qalıb bütperəstliyi tərk edib yeganə olan Allah-Təalaya ibadət etsinlər). **Allah-Təalaya qarşı yalan uyduran-**

Kəhf surəsi

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُغِيدُونَ إِلَّا اللَّهُ فَآوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّجَ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ آيَاقًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا ﴿١٨﴾

dan (iftira edərək Ona şərik qoşub, Allah-Təalanın da bundan razı olduğunu deyən) **şəxsdən daha zalım olan kimdir?**

16) (وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُغِيدُونَ إِلَّا اللَّهُ) – (cavanlar şəhərdən hicrət edib getməyə başladıqda, bir-birilərinə dedilər:) **indi ki camaatdan kənar olub Allah-Təaladan başqa ibadət etdikləri** (bütlərdən) **uzaq oldunuz**, (فَآوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ) – **gəlin mağaraya daxil olun ki, Allah-Təala rəhmətini sizin üçün yayıb** (sizə şamil etsin). (وَيُهَيِّجَ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْقًا) – (Allah-Təala hicrət etdiyinizə görə) **işinizi asanlaşdırıb mənfəət versin.** (Əshabi-kəhfın sözləri burada bitdi, bundan sonra Allah-Təala peyğəmbərinə xitab edib onların qissəsini bəyan edir).

17) (وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ) – (ey Məhəmməd), **əgər onların mağarasının yanında olsaydın, hər halda günəşin doğarkən onların mağaralarının sağ tərəfinə meyil etdiyini**, (وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ) – **günəş batdıqda isə, onları tərk edib, mağaralarının sol tərəfinə yönəlib keçdiyini görərdin.** (Günəşin doğuş və batışında günəşin hərərəti onlara təsir etməzdi). (وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ) – **onlar o geniş mağaranın ortasında olub** (Allah-Təala da onları orada günəşin hərərətindən və zərər verən hər şeydən qorudu). (ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ) – (ey Məhəmməd), **bu** (əshabi-Kəhfın əhvalatı) **Allah-Təalanın dəlil və sübutlarındandır**, (onun tövhid və qüdrətinə dəlalət edir). (مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ) – **Allah-Təala kimə hidayət etsə, həqiqətən, o, hidayət tapandır.** (Necə ki əshabi-Kəhfə hidayət etdi). (وَمَنْ يُضِلِلْ) – **və Allah-Təala kimi** (öz xəbis əməlinə görə) **zəlalətdə qoysa**, (فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا) – **heç vaxt onu** (haqqa tərəf) **irşad edən bir dost** (və köməkçi) **tapa bilməzsən.**

18) (وَتَحْسَبُهُمْ آيَاقًا وَهُمْ رُقُودٌ) – (ey Məhəmməd, **əgər sən onları yatdıqları halda görsəydin, hər halda**) **onları oyaq hesab edərdin, halbuki yatmışdılar.** (O tərəf, bu tərəfə hərəkət etmələrindən elə məlum olurdu ki, sanki oyaq halda uzanıblar). (وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ) – (ey Məhəmməd), **biz onları sağa-sola çevirirdik** (ki, yerin rütubətindən bədənlərinə bir zərər gəlməsin). (وَكَلْبُهُمْ) – (ey Məhəmməd), **onların itinin də** (mağaranın) **astanasında əllərini yerə uzadıb** (yatdığını görərdin). (Necə ki yatan itin adətidir). (لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا) – (ey Məhəmməd), **əgər onları**

Kəşfül-Həqayiq II

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذَلِكَ أَعِزَّنَا عَلَيْهِمْ لِیَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ

(yatan halda) görsəydin, hər halda qorxu səni bürüyüb, dəhşətdən dönüb qaçardın.

19) (وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ) - (ey Məhəmməd, əshabi-Kəhfî öz kamil qüdrətimizlə yadırlar onların bədənini qoruduğumuz kimi) **habelə** (öz qüdrətimizlə) **onları dirildib, həyat verdik ki, bir-birilərinə sual verib** (hal-əhval tutub ibrət alsınlar, Allah-Təalanın qüdrət və əzəmətinə anlasınlar). (قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ) - (Allah-Təala onları yuxudan oyatdıqda, bir-birilərinə baxıb özlərinin dəyişmiş olduğunu gördülər), **onlardan biri dedi: “Nə qədər (yatıb) qalıbsınız?”** (قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ) - (şübhədən bir qədər sonra yatmağa başladılarlarına görə bəzisi) **dedi: “Bir gün qalmışdır”,** (ondan sonra baxıb gördülər ki, günəş hələ batmayıbdır, dedilər:) **bir gündən az** (yatmışdır). (قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ) - (onların bəzisi özlərinə baxıb çox dəyişikliklərini görəndə), **dedilər:** (siz deyən kimi deyil, bəlkə) **nə qədər** (yatıb) **qaldığımızı rəbbimiz Allah-Təala bilir.** (Bizim buna dair bir elmimiz yoxdur. İndi bizə aclıq təsir edib, bizə yemək lazımdır). (فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ) - **içinizdən birinə bu gümüş pulu verib şəhərə göndərin,** (فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا) - **baxıb görsün ki, (şəhər əhlindən) hansı birinin pak və pakizə yeməyi var?** (فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ) - **sizə o ruzidən gətirsin.** (وَلْيَتَلَطَّفْ) - (o şəhərə gedən şəxs diqqət edib (özünü tanıtməsən), (وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا) - (elə rəftar etsin ki,) **heç kimə haqqınızda xəbər verməsin.**

20) (إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ) - **əgər onlar sizdən xəbərdar olsalar, hər halda gəlib sizi daşqalaq edib öldürərlər,** (أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ) - **ya da sizi öz dinlərinə (bütperəstliyə) qaytaracaqlar.** (وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا) - **o vaxt da əlbəttə, heç vaxt nicat tapmazsınız.** (Yemək gətirməsi üçün Təmlixanı şəhərə göndərdilər).

21) (وَكَذَلِكَ أَعِزَّنَا عَلَيْهِمْ لِیَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ) - (necə ki onları yatızdırıb, sonra oyadıb canlarını aldıq), **habelə (xalqı) onların əhvalından xəbərdar etdik,** (وَعَدَ اللَّهُ) - **ta ki, agah olsunlar ki, Allah-Təalanın vədi haqdır və həqiqətdən, qiyamət günü vəqə olacaq, onda heç bir şəkk və şübhə yoxdur. O zaman (əhali də) öz aralarında onların işi barəsində mübahisə edib** (bəzisi deyirdi ki, ancaq ruhlar diriləcək, bəzisi deyirdi ki, ruhlar bədənə birlikdə diriləcək. Bəzisi də qiyaməti tamam in-

Kəhf surəsi

فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامَتُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا

kar edirdi. Belə bir zamanda əshabi-kəhfî yuxudan oyatdıq ki, camaat da Allah-Təalanın vədinin haqq olduğundan xəbərdar olsun). (فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا) – (əshabi- kəhfə görüşməyə gedən padşahla, vəzirlər onların öldüyünü görəndə bir-birilərinə) **dedilər:** (bunların mağaralarının qapısını bağlayıb) **üzərində** (möhkəm) **bir bina tikin** (ki, orada qorunmuş halda qalsınlar, ondan sonra padşahın hökmüylə mağaranın qapısını möhkəm bağladılar). (رَبُّهُمْ) - (ey Məhəmməd, əshabi-kəhfî) **rəbbi olan Allah-Təala onların əhvalına agahdır.** (Onların barəsində çox sözlər deyiblər, amma həqiqətən, Allah-Təaladan başqa heç kim onların əhvalatından tam agah deyil). (قَالَ الَّذِينَ) - **onların işləri haqqında** (mübahisə edib) **qalib olanlar** (Allah-Təalaya iman gətirənlər) **dedilər:** “Əlbəttə, gərək biz (burada, məzarları) **üstündə bir məscid tikək.**” (Dediklərinə görə, orada bir məscid tikdilər. Camaatın əshabi-kəhfî sayı barəsində etdikləri ixtilaf sırasında ayədə bəyan edilir).

22) (سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ) – (ey Məhəmməd, camaat onların sayı haqda ixtilaf edib bəzisi) **deyəcək:** (əshabi-Kəhf) **3 nəfərdir, 4-cüsü itləridir.** (بَازِي) – (bəzisi) **deyir ki: 5 nəfərdirlər, 6-cısı itləridir.** (Bu sözləri deməklə sanki) **qeybə daş atırlar,** (halbuki daşları nişana dəyməz). (وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامَتُهُمْ كَلْبُهُمْ) – (bəzisi də) **deyir ki, 7 nəfərdirlər, 8-cisi itləridir.** (قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ) - (ey Məhəmməd), **de ki, mənim rəbbim Allah-Təala onların sayından daha çox agahdır,** (مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ) – (insanlardan isə) **bunu bilən çox azdır.** (3 və 5 nəfər deyənlərin sözlərini nəql edəndən sonra buyurdu ki, bunlar qeybə daş atırlar. Amma bu sözü 7 nəfər deyənlərə isnad etməməsindən belə məlum olur ki, əshabi-kəhfî sayı 7 nəfərdir). (فَلَا) – (ey Məhəmməd, əshabi-Kəhf haqqında sənə sual verən müşriklərlə) **ancaq açıq-aşkar dəlillər** (vəhylə bildirilənlər) **istisna olmaqla mübahisə etmə,***

(*Qeyd: Allah nə böyükdür! Müsəlmanlar və başqaları bir bu ayəyə fikir verib diqqətlə baxsınlar; görəsən, bundan artıq insanlıq olar ki, Allah-Təala öz peyğəmbərinə tövsiyə edir? Hz. Peyğəmbər də, əlbəttə, bu tövsiyədən bir zərrə qədər kənara çıxmayıb. Bir yerdə ki, Allah-Təala müşriklərlə belə rəftar etməyi tövsiyə etsin, görəsən, kitab əhli olan xristian və yəhudilərlə necə rəftar etməyi əmr edir? Bəs Qurana fikir verənlər niyə bu tövsiyəni tərk edib, anlamırlar ki, islam ümmətinə zərərli olan şey zimmilər (əhli-kitab) üçün də zərərliyədir? O zərəri özündən dəf edən islam ümməti, gərək, kitab əhlindən də zərəri dəf etsin, özü üçün istədiyi xeyri gərək kitab əhlindən

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِّشَايٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَبْدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ
وَأَذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا فِي كُفْرِهِمْ
ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسَعًا ﴿٢٥﴾

də ötrü istəsin. İslam qanuna əsasən müsəlmanlarla kitab əhli arasında heç bir ədavət yoxdur, əksinə ittifaq - onlarla oturub durmaq, yeməklərini yemək, onlardan qız almaq və s. tövsiyə edilir. Bundan artıq nə ola bilər? İslam ümməti ilə kitab əhli arasında olan ədavətlərin hamısı hakimiyyət üstündə, dünya malı üstündə meydana gəlmişdir. Belə ədavət bir millətin öz içində də ola bilər. Necə ki xristian və islam millətləri öz içlərində bir-birləri ilə açıq-aşkar ədavət edirlər. İslam ümməti, gərək, öz peyğəmbərlərindən nümunə alıb bütün millətlərlə gözəl rəftar etsinlər, nəinki özləri bir-birləri ilə vəhşi heyvan kimi rəftar etsinlər. Diqqətlə baxanda onların sadəcə adlarının müsəlman olduğunu, amma özlərinin dinsiz, fitnə-fəsadçı şəxslərə oxşadığı görülür. Müsəlmanlar, gərək, zülmü, fitnə-fəsadı, oğurluğu tərک edib, bağışlamağı, mülayimliyi, namuslu olmağı özlərinə şüar etsinlər. Müsəlmanların düçar olduğu bədbəxtlikləri yazmaqdan yorulmuş).

وَلَا تَسْتَفْتِ). (onları cahilliklə günahlandırıb məzəmmət etmə, xoş rəftar et). (əshabi-Kəhf barəsində müşriklərin) **heç birindən bir şey soruşma**, (onlar sənə pis cavab verəndə sən də onlara cavab qaytarıb istehza edirsən, bu Allah-Təalanın sənə etdiyi tövsiyəyə ziddir. Gərək sən onlarla xoş rəftar edib günahlarından keçəsən).

23-24) - (Qüreyş camaatı gedib bir şeylər öyrənirdilər, sonra da Hz. Peyğəmbərdən soruşurdular ki, onu məğlub etsinlər. Yəhudilər dedilər: “Ruhun həqiqətini, bir də əshabi-Kəhfə, Zülqərneynin əhvalatını peyğəmbərdən soruşun.” Soruşdular, Hz. Peyğəmbər buyurdu: “Sabah gəlin, sizə xəbər verim”, bu sözü onlara deyib “inşallah” (əgər Allah-Təala istəsə) demədi. Bu səbəbdən vəhy təxirə düşüb o da cavab verə bilmədi, Qüreyş camaatı da onun peyğəmbərliyini təkzib etdilər. Allah-Təala Hz. Peyğəmbəri tənbeh edəndən sonra bu surə nazil oldu. Bu ayədə Hz. peyğəmbərə buyurur: etmək istədiyiniz şey barəsində **onu sabah edəcəyəm demə, ancaq** (o işi Allah-Təalaya həvalə edib) **inşallah edəcəyəm, de**. (Qüdrət və ixtiyar Allah-Təalanın əlindədir. Səndə o qüdrət olmaya-olmaya, necə deyə bilərsən ki, mən o şeyi edərəm?) - (وَأَذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ) - (hər dəfə inşallah deməyi) **unutduqda**, (harda və nə vaxt olursa olsun), **rəbbin Allah-Təalanı zikr edib** (inşallah de). - (ey Məhəmməd), **de ki, rəbbim Allah-Təalanın mənə bundan** (əshabi-kəhf xəbərləri haqqında) **doğruya daha yaxın** (dəlil və sübut verib) **hidayət edəcəyinə ümidvaram**.

25) - (وَلَبِثُوا فِي كُفْرِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسَعًا) - əshabi-kəhf mağarada (yatdıqları halda) 300 il və əlavə olaraq 9 il (309 il) qaldılar.

Kəhf surəsi

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمَعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تَطْعُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُم

26) - (قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا) (ey Məhəmməd), **xalqa de ki**, (əshabi-kəhfın ya-tı b qalması müddətində ixtilaf edib buna agah ola bilməzsiz), **ancaq Allah-Təala onların** (orada) **nə qədər qaldığını bilir.** (Necə ki xəbər verdi). (لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - **səmaların və yerin qeybini** (insanlara qayıb olan aləmləri bilmək) **Allah-Təalaya məxsusdur.** (İnsanlar qeybdən xəbərdar ola bilməzlər). (أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمَعْ) - **Allah-Təala hər bir şeyi ən yaxşı eşidib görəndir** (Heç bir şey Ona məxfi qalmaz). (مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا). - **onların** (səma və yer əhlinin) **Allah-Təaladan başqa heç bir köməkçisi yoxdur və heç kimi də öz hökmündə şərik etməz).**

27) - (وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ) (ey Məhəmməd), **o hökmlər ki, sənə rəbbin Allah-Təalanın kitabı** (Qurani-Şərifdən) **vəhy olunur, (düz) oxuyub** (camaata çatdır, Qüreyş camaatının sözlərinə - onun bəzi hökmlərini bizim üçün dəyişdir, demələrinə qulaq asma). (لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ) - **Allah-Təalanın kəlmələrini** (Qurani-Şərif) **dəyişdirən ola bilməz.** (وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا). - (əgər Qurana tabe olmasan), **Allah-Təaladan başqa bir sığınacaq tapa bilməzsən.**

28) - (وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ) (ey Məhəmməd), **dünya həyatının zینətini** (zənginlərlə bir yerdə oturub söhbət etməyi) **istəyərkə gözlərini** (yoxsul möminlərdən təşəxxüslü zəngin şəxslərə tərəf) **çevirmə.** (وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) - (ey Məhəmməd, qəbih əməlinə görə) **qəlbini bizi zikr etməkdən qafil etdiyimiz, nəfsani arzularına tabe olub** (haqdan vaz keçib) **işində ifrata varan şəxslərə** (müşriklərə) **itaət etmə.**

29) - (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُم) (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, rəbbiniz Allah-Təala tərəfindən haqq** (aşkar olub batil gedibdir. İndi ixtiyar sizindir.

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ۖ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ إِنَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ ۖ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾

İstəyirsiniz nıcat yolunu, ya da asilik və məhv olma yolunu seçin, ixtiyar sizindir. (فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) – **kim istəyir**, (öz ixtiyarıyla) **mömin olsun**, **kim də istəyir**, (öz ixtiyarıyla) **kafir olsun**, (bizə bir zərəri yoxdur). (إِنَّا أَعْتَدْنَا) – **həqiqətən**, **biz** (axirətdə) **zalımlardan ötrü elə bir od hazırlamışıq ki, onun pərdələri** (çadırın ətrafına çəkilən pərdə kimi) **onları əhatə edib** (heç vaxt o cəhənnəm odundan xilas ola bilməzlər). (وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا) – **əgər** (cəhənnəm əhli susuzluq atəşindən) **ah-nalə edib** (su istəsələr, onlara əvəzində) **ərinmiş mədənlər kimi qaynar su verilər**. (يَشْوِي الْوُجُوهَ) – (o su) **üzlərini** (kabab kimi) **yandırır** (dərilləri tökülür). (بِئْسَ الشَّرَابُ) – **o** (su) **nə pis içkidir və o** (cəhənnəm) **nə pis məskəndir**.

(30) – **həqiqətən**, (Qurana) **iman gətirib, yaxşı, gözəl əməllər edənlərin mükafatını zay etmərik**. (Bəlkə ən yaxşı şəkildə verərik).

(31) – (أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ) – (yaxşı əməl edən) **onlardan ötrü** (axirətdə qəsrlərinin və ağaclarının) **altından çaylar axan** (əbədi) **ədn bağları var**. (يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ) – **onlara behiştə qızıldan qolbaqlar verilər**. (Xəyal etməyin ki, bu dünyada qadınlara məxsus olan qolbağdır, bu heç bir xəyala gəlməyən qolbağdır). (وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ) – **nazik və qalın yaşıl ipək libaslar geyərlər**. (مُتَّكِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ) – (behiştə) **taxtlara oturub söykənərlər**, (bəli, nemət içində rahatlıqla oturub istirahət edərlər). (نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا) – **o** (axirətin əcri və savabı) **nə yaxşı, gözəl əcr və savabdır**. **O** (behiştə olan qəsrlər və taxtlar) **nə yaxşı məkəndir**.

(32) – (وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ) – (ey Məhəmməd, mömin və kafirdən ötrü) **iki kişinin əhvalatını misal gətir**. (Biri zəngin, o biri yoxsul mömin idi), (جَعَلْنَا) – **onlardan birinə** (kafirə) **iki üzüm bağı verdik**. (لَا أَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ) – (o iki bağın ətrafını) **xurma** (ağacları) **ilə** (divar kimi) **əhatə etdik**. (وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا) – (o iki bağın) **arasına** (hər cür meyvə və səbzələri olan gözəl) **əkin saldıq**.

Kəhf surəsi

كُلُّمَا الْجَنَّتَيْنِ أَتَتْ أَكْلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدتْ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيَكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَكُنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

33) - (كَلِمَاتُ الْجَنَّتَيْنِ أَنتَ أَكْلَهُمَا) - o bağların hər ikisi tam şəkildə (meyvə) məhsulu verdi. (وَلَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا) - (o bağların heç bir meyvəsini) əskik etməyib, (o iki bağın) arasından çaylar axıtdıq.

34) فَقَالَ (bağ sahibinin bağdan başqa da) çoxlu malı var idi. وَأَبَا أَكْثَرَ مِنْكَ - mömin yoldaşı ilə danışarkən ona belə dedi: (مَا لَآ وَأَعَزُّ نَفَرًا - (sənin dünya malından heç bir şeyin yoxdur), mənim səndən var-dövlətim daha artıq və köməkçilərim də daha çoxdur.

35) (وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ) – (Allah-Təalanın nemətlərinə qarşı nankor və) özünə zalım olduğu halda (təkbəbürlə öz mömin yoldaşının əlindən tutub) bağa daxil oldu. (قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا) – (bağda olan nemətlərə baxıb, təkbəbürlə) dedi: zənn etmirəm ki, bu (bağ və bu nemətlər) nə vaxtsa, yox olsun.

36) وَمَا أَطْنُ السَّاعَةَ قَائِمَةً) - bir də zənn etmirəm ki, (o dediyiniz) qiyamət qopsun, - (وَلَيْنُ رُودُثُ إِلَى رَبِّي لِأَجْدَنَ خَيْرًا مِنْهَا مُقْبَلًا), - əgər (qiyamət olub), rəbbim Allah-Təalanın hüzuruna qayıtsam, özümə bundan da yaxşı məskən (qayıdış yeri) taparam. (Necə ki dünyada mənə belə bağ verib, axirətdə bundan da yaxşısını verər).

37) قَالَ لَهُ صَاحِبَةُ وَهُوَ يَحَاوِرُهُ) – (o kafirlə) *danışan* (mömin) *yoldaşı isə dedi: (أَكْفَرْتُ بِاللَّهِ خَلَقْتُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ) – (baban Adəmi) torpaqdan, səni də spermadan yaradan Allah-Təaləni inkar edirsən? (ثُمَّ سَوَّيْتُكَ رَجُلًا) – (hansı ki səni yaradandan sonra) səni (tam) insan şəklinə salıbdır.*

38) (لَكِنَّا هُوَ اللهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَخَدًا) – (əgər sən Allah-Təalanı inkar etsən), **lakin** (mən sən deyən sözləri deməyib Allah-Təalanı inkar etmərəm). **Mənim** rəbbim yeganə olan Allah-Təaladır və heç kimi rəbbim Allah-Təalaya şərikin qoşmam.

39) وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتُ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ – **kaş ki bağına daxil olub (Allah-Təalanın verdiyi ruzilərə tamaşa edəndə) - maşallah** (Allahın istədiyi olur, hər bir xeyir Allah-Təaladandır), **Allahdan başqa, güc və qüvvət sahibi yoxdur, deyib** (Allah-Təalaya şükür edəydin. Nəinki Allah-Təalanın verdiyi

Kəşfül-Həqayiq II

إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُّؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَاءُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِشَمْرِهِ فَاصْبِرْ يَقْلَبُ كُفَيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُن لَّهُ فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

hərçənd sən – (إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا). nemətləri inkar edib kafir olaydın). **məni mal və övlad cəhətdən özündən əskik** (həqir) **görürsən**.

40) – ümidvaram ki, rəbbim Allah-Təala **sənin bu bağından daha yaxşı və gözəl bağı** (axirətdə) **mənə versin**. (وَيُرْسِلَ عَلَيْهِمَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا - və (nankorluq etdiyinə görə bu bağına) **səmadan bir bəla göndərib** (hamısını həlak edib yandırır). **Bağın qupquru torpaq olub**, (heç bir şey də bitməsin).

41) – ya da (Allah-Təalanın əmri ilə bağının) **suyu çəkilib getsin** (və bağın susuz qalıb qurusun). **o vaxt da** **səndə o qüdrət olmaz ki**, (bağını suvarmaq üçün su) **axtarıb tapasan**.

42) – (ey Məhəmməd, Allah-Təala mömin şəxsin ümidini doğruldu, bağ sahibi nankorluq etdiyindən ona əzab göndərib o bağı yandırır) meyvələrini yox etdi. (فَاصْبِرْ يَقْلَبُ كُفَيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا) - **bağ sahibi** (kafir öz bağını o halda görəndə) **çəkdiyi xərcə görə əllərini bir-birinə sürtdü**, (necə ki peşman olan şəxs belə edir). (Baxıb gördü ki,) **bağın çardaqları yerə çöküb** (hamısı yanıb məhv olubdur). (وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ) - **o da** (əməllərinə peşman olub) **deyirdi: “kaş ki rəbbim Allah-Təalaya şərik qoşmayaydım**. (Onların mənə heç bir faydası olmadı).

43) – Allah-Təaladan başqa ona kömək edən (qüdrətli cavan) **şəxslər də olmadı**. (Allah-Təala da onun küfrünə görə ona kömək etməyib köməksiz qaldı). (وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا) - **o** (kafir) **özü də qüdrət sahibi olmayıb** (bağını Allah-Təalanın əzab və intiqamından qoruya bilmədi).

44) – belə məqamda (yəni kafirlərin malına bəla gələn məqamlarda) **haqq olan kömək Allah-Təalaya məxsusdur**. (Bu məqamda Allah-Təaladan başqa heç kim kömək edə bilməz). (هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا) - (bəndələrinə) **mükafat verməkdə və aqibətlərini gözəl etməkdə Allah-Təala yaxşıdır**.

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ. وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ

45) (ey Məhəmməd, insanlara) **dünya həyatı** - (وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا) - (ey Məhəmməd, onlara de ki, dünya həyatı bu ot kimidir:) **səmadan bir su göndərərək**, (o suyun səbəbinə) **hər cür ot göyərüb bir-birinə qarışıb** (yer üzünə zinət verər). **Bir müddətdən sonra isə** (o təzə otlar) **quruyub küləklər də onları dağıdıb çör-çöp edər**. (Dünya nemətləri də bu otlar kimi 5 günlük olub ondan ləzzət alırlar, əcəlləri gəldikdə isə ölüb, o nemətlər də başqalarına qalır. Özünə isə ancaq günahlarının əzabı qalar). (وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا) - **Allah-Təala hər bir şeyə** (yaratmağa və yox etməyə də) **qadırdır**.

46) (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا) - **dünya malı və oğullar dünya həyatının zinatıdır**. (وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا) - (ey Məhəmməd), **əbədi qalan saleh əməllər isə rəbbin Allah-Təalanın yanında savab və arzu ola-raq** (onlardan) **yaxşıdır**.

47) (وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ) - (qiyamət) **günü dağları** (yerindən) **qoparıb** (toz kimi havaya dağıdırıq). (وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً) - (ey Məhəmməd, ogünkü gündə) **yer üzünü dümdüz görərsən**, (bir şey olmaz ki, insan onun dalında gizlənsin). (وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا) - **onlardan heç kimi** (kənarda) **qoymayıb hamısını** (haqq-hesabdan ötrü) **bir yerə toplayırıq**.

48) (وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا) - (ey Məhəmməd, o gün bütün insanlar) **rəbbin Allah-Təalanın hüzurunda səf-səf dururlar**, (necə ki qoşun sultanın hüzurunda durar). (لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ) - (o vaxt da onlara deyirik:) **necə ki sizi ilk dəfə yaratmışdıq**, (budur sizə yenidən həyat verib) **bizim tərəfimizə gəldiniz**, **bəlkə, siz güman etdiniz ki, sizə** (haqq-hesabdan ötrü) **verdiyimiz vədi yerinə yetirməyəcəyik**, (indi gördünüz ki, o gün vaqe oldu).

49) (وَوُضِعَ الْكِتَابُ) - (ey Məhəmməd, qiyamət günündə hər bir şəxsin əməl) **kağızı onun** (əlinə) **qoyular**. (فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ) - (ey Məhəmməd, o vaxt da hər kəs öz kağızını oxuyar, o gün) **günahkarların** (o kağızda olan günahlardan) **qorxduğunu görərsən**, (dünyada hər bir zəruri şey kağıza yazılıb saxlandığından Allah-Təala axirət əməllərinin kağıza yazıldığını misal

Kəşfül-Həqayiq II

وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي

çəkir). (وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ) – (günahkarlar kağızlarını oxuyandan sonra) **deyərlər: “Vay halımıza, (yəni həlak olduq, daha bizə qurtuluş olmaz), nə olubdur, bu necə kağızdır ki, (لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا) – böyük, ya da kiçik (günahlarımızdan) heç bir şey buraxmayıb, hamısını sayıb saxlayıb-dır.”** (وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا) – (ey Məhəmməd, qiyamət günü) **onlar etdikləri əməlləri (qarşılarında) hazır görürlər. (وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا) - sənin rəbbin Allah-Təala heç kimə zülm etməyib (əməllərindən artıq onlara əzab etməz).**

(50) (وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ) – (ey Məhəmməd), biz mələklərə - Adəmə səcdə edin, dedikdə İblisdən (xəbis nəfsi-əmmarədən) başqa hamısı (ruhani qüvvələr) səcdə etdilər, (كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ) – (İblis və ya şeytan) cinlərdən idi (Allah-Təalanın itaətindən kənar olan cin tayfasından idi, qəzəb, hirs, şəhvət, hərislik, zülm və s. xüsusiyyətlərə sahib olduğundan fəsiq olub Allah-Təalanın itaətindən çıxdı). (أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ) – (siz Adəm övladı), siz mənə qoyub şeytani və övladını* (özünüzə) dost tutursunuz?

(***Qeyd:** Şeytandan (xəbis nəfsi-əmmarədən) məqsəd ondan meydana gələn xəbis sifətlərdir. Əşəri məzhəbi alimlərinin şeytanın necə övladı olması haqqında bəzi sözləri var ki, oğlu ölən ana o sözlərdən gülər. Özlərini təfsirçi sayanlar yalançı ravilərin (rəvayət edənlərin) mənasız sözlərini qəbul edib Hz. Peyğəmbərə isnad ediblər. Şeytanın övladı haqqında onların dedikləri sözləri qeyd edək. Belə ki, bu kitaba baxanlar ibrət alıb Allah-Təalaya və onun peyğəmbəri olan Hz. Məhəmmədə (ə.s.) isnad etdikləri yalan sözlərdən agah olsunlar. Onlardan bəzisi deyib ki, şeytanın övladı insan kimi doğulur, amma şeytanın arvadı haradandır? O məlum deyil, bəzisi deyib ki, şeytan quyruğunu öz altına salıb sonra yumurtlayar. (Həqiqətən, şeytanın yumurtası, gərək, dadlı olsun, görəsən, bu sözü dəyənlər onun yumurtasının dadına baxıbmı?) Guya hər dəfə bir yumurtası açılıb, oradan bir dəstə şeytan çıxar. Bu sözləri dəyənlərin sözü çox təəccüblüdür. Gah da deyirlər ki, şeytan mələkdir. Halbuki onun cin olduğunu Allah-Təala Qurani-Şərifdə xəbər verir. Bunu qəbul etməyib deyirlər ki, tülkü kimi quyruqlu olub, çanaqlı bağa kimi yumurtlayır. Bəziləri də deyir ki, şeytanın oğulları var, adlarını da qeyd ediblər: 1-Lağıs 2-Əlhan 3-İlhifaf 4-Mürrə 5-Zələnbur, 6-Sebr, 7-Avər, 8-Müvəsvis, 9-Dasim. Bunların hər biri insana vəsvəsə etməkdə ayrı bir elmlə məşğuldur. Şeytana bu qədər oğul isnad etməkdə məqsədləri budur ki, insanların sayı çox olduğundan şeytanlar da gərək, çox olsunlar. Belə ki, vəsvəsə etməyə vaxtları çatsın. Amma bundan qafildirlər ki, şeytanın 9 oğlu bütün insanlara kifayət etməz. Yalan dediklərinə görə, ravi adı çəkməyib, - belə deyilib, deyirlər. Amma Hz. Peyğəmbərdən nəql olunan haqq sözü unudublar. Buyurur: “Hər şəxsin özünün bir

Kəhf surəsi

وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ
أَنْفُسِهِمْ ۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ
فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا
وَلَمْ يَجِدُوهَا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ
شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ

*şeytanı (bir nəfsi) var.” Soruşdular ki, “ey peyğəmbər, sən in də şeytanın var?” Buyur-
du: “Bəli, amma mənim şeytanım mənə itaət edibdir.” (Əhməd bin Hənbəl, Müsnəd, VI/115)
Belə doğru sözü qoyub yalan, boş-boş sözləri özlərinə şüar ediblər. Bunlardan başqa,
da çox sözlər deyiblər. Onları yazmaqla vaxtım zay olduğundan bundan vaz keçdim).*

(Onlardan sizə bir fayda olmaz). (وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا) – (şeyta-
nın özü və övladları) **sizin düşməninizdir. Zalımlar üçün nə pis əvəzdır**
(dəyişiklikdir, Allah-Təalanın əvəzinə şeytana itaət edirlər).

51) (مَّا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - mən (şeytanın özünü və övladlarını
sizin dediyiniz kimi) **səmələrin və yerin yaradılmasında şahid etməmişəm**
(ki, siz onları dost tutub mənə şərikin qoşursunuz). **(وَلَا خَلَقَ أَنْفُسِهِمْ) - nə də öz**
yaradılışlarına (şahid etməmişəm (ki, bu səbəbdən mənə şərikin olsunlar). **(وَمَا**
كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا) - mən (xalqı) **zəlalətə salan şəxsləri özümə köməkçi**
edən də deyiləm.

52) (وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ) - (qiyamət) günü (Allah-Təala
müşriklərə) **deyər:** (ey müşriklər, mənə ortaql olduğunuzu) **iddia etdiyiniz**
şəriklərimi çağırın (ki, gəlib sizə kömək olsunlar). **(فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ) -**
(müşriklər də o şərikləri) **çağırırlar**, (şəriklər) **onlara cavab verməyib** (onla-
ra kömək etməzlər). **(وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا) -** (bu sözdən sonra müşriklərin) **arasına**
(cəhənnəm çöllərindən) **bir çöl qoyub**, (hamısı da orada əzaba düşər olarlar).

53) (وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا) - günahkar (və kafirlər) **cəhənnəm**
odunu gördükdə, (öz əməllərinə baxıb razı olmasalar da) **mütləq ora girəcəklə-**
rini yəqin edirlər. **(وَلَمْ يَجِدُوهَا عَنْهَا مَصْرِفًا) - oradan** (əzabdan) **qaçmağa bir**
yer də tapa bilməzlər (ki, nicat tapsınlar. Həmişə əzab içində olacaqlar).

54) (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ) - həqiqətən, bu Quranda insan-
lar üçün hər cür məsəli bəyan etdik (ki, fikir verib, haqqı dərk edib batildən
kənar olsunlar). **(وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا) - insan isə** (məxluqların içində) **hər**
kəsdən çox mübahisə edib (haqdan qaçandır).

55) (وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ) - insanlara (Allah-Təala
tərəfindən) **hidayət edən** (bir peyğəmbər) **gəldikdə, onların** (Allah-Təalaya)

Kəşfül-Həqayiq II

إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوعًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾

İLA AN TA'YIHEM SUNTE AL-OLAYIN, (ey Məhəmməd), **biz peyğəmbərləri iman gətirib bağışlanma diləmələrinə mane olmadı**, (əvvelki (ümmətlərin) başına (bəla) gəlməsi kimi onların da başına (bəla) gəlməsini gözlədilər, (necə ki onlara əzab göndərib, bunlara da əzab göndərsin), **ya da** (qiyamət günündə axirət) **əzabının onlara gəlib çatmasını** (gözlədilər). (İman gətirməyənlər bu iki əzabın hansını gözləyirlər? Dünya əzabını, yoxsa axirət əzabını?)

56) - (ey Məhəmməd), **biz peyğəmbərləri ancaq** (itaət edənləri axirət savabı ilə) **müjdələyən və** (günahkarları axirət əzabı ilə) **qorxudan olaraq göndərdik**, (necə ki səni göndərdik). (وَيُجَادِلُ) - **lakin kafir şəxslər batil sözləriylə** (bizim tərəfimizdən gələn peyğəmbərlərə qarşı çıxıb mübahisə edirlər ki,) **haqqı batil etsinlər**. (Gah deyirlər: insandan peyğəmbər olmaz, gah deyirlər: insandan peyğəmbər olsa da, bizim böyük, zəngin şəxslərdən gərək olsun). (وَاتَّخَذُوا آيَاتِي) - **mənim ayələrimə və** (peyğəmbərlər tərəfindən) **qorxudulduqları əzablara istehza etdilər**.

57) - **Allah-Təalanın ayələri** (Quran) **onlara oxunarkən ondan üz döndərib**, (iman gətirməyən) **və öz əlləri ilə edib** (qabaqcadan göndərdikləri günah əməllərin aqibətini, cəzasını) **unudan şəxsdən daha zalım olan kimdir?** (إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً) - **haqqqətən**, (ey Məhəmməd, biz belə şəxslərin küfrləri səbəbinə) **onların qəlblərinə pərdələr çəkdik** (ki, Qurandan heç bir şey anlamasınlar). (وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا) - **və qulaqlarına da karlıq verdik** (ki, haqq sözü eşitməsinlər). (وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا) - (ey Məhəmməd), **əgər sən onları hidayətə çağırısan da, əlbəttə onlar heç vaxt hidayəti qəbul etməyib**, (imana daxil olan deyillər).

58) - (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala çox bağışlayan və rəhmət sahibidir**, (لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابُ) - (ey Məhəmməd, əgər Allah-Təala bu Məkkə əhlini) **etdiklərinə görə cəzalandırırdı, əlbəttə, tezliklə onlara əzab göndərərdi**. (Amma Allah-Təala öz lütf və rəhmətindən onların əzabını təxirə salıbdir). (بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا)

Kəhf surəsi

وَبَلَّغْنَا الْفُرَىٰ أَهْلَكَتَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾

- lakin onlara (əzabdan ötrü) vəd edilən bir zaman (qiyamət günü) var ki, o gün (Allah-Təaladan) başqa qurtula biləcəkləri bir sığınacaq tapa bilməzlər.

59) (وَبَلَّغْنَا الْفُرَىٰ أَهْلَكَتَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا) – (baxın, ey Məkkə əhli), bunlar (sizdən əvvəlki nəsillərdir - Ad, Səməd, Lut, Şüeyb camaatlarıdır), **zülm etdikdə onları həlak etdik.** (وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا) - **həlak olmaları üçün müəyyən bir vaxt qoyduq.** (O vaxt da hamısını həlak etdik. Əgər Allah-Təala siz Məkkə əhlini də cəzalandırmaq istəsə, əzab göndərər. Amma əzabınızı təyin edilmiş olan qiyamət gününə qədər təxirə salıbdır. Musa (ə.s), Allah-Təaladan soruşdu: “İlahi, bəndələrimdən hansı birini daha çox sevirsen?” Allah-Təala buyurdu: “O şəxs ki mənə zikr edib unutmur.” Musa dedi: “İlahi, sənin bəndələrimdən sənə tabe olub hökmlərinə əməl edən kimdir?” Allah-Təala buyurdu: “O şəxsdir ki, haqq sözü deyib ədalətlə hökm edər və nəfsinə tabe olmaz.” Musa dedi: “İlahi, sənin bəndələrimdən ən çox alim olan kimdir?” Allah-Təala buyurdu: “O şəxsdir ki, bir kəlmə öyrənmək üçün həmişə elm dalınca gəzər.” Musa dedi: “İlahi, bəndələrimdən alim olan bir şəxsi mənə göstər ki, ondan bir qədər elm öyrənir.” Allah-Təala buyurdu: “Səndən daha alim olan şəxs Xızırdır.” Musa dedi: “İlahi, mən onu haradan tapa bilərəm?” Xitab gəldi: “İki dənizin (Aralıq dənizi ilə Atlantik okeanının)* bir-birinə qarışdığı yerdə bir daşın yanında onu taparsan.” Xitab gəldi: “Balığı harda unutsanız, Xızır orda olacaqdır.” Musa səfər tədarükü görüb öz qulamını da götürüb yola düşdü. Necə ki Allah-Təala bundan sonrakı ayələrdə xəbər verir. Bu ayələrdə Musa ilə Xızırın əhvalatını qeyd etməkdən məqsəd elmin şərəfini bəyan etməkdir. Musa kimi Kəlimullah (Allahla danışan) bir şəxs çölləri, biyabanları gəzir ki, bir kəlmə də olsa, elm öyrənsin. Qurani-Şərifin qissələrinin ehtiva etdiyi dərin mənalardan, gərək, qafil olmayaq. Bəzi təfsirçilər Musa ibn İmran uca bir peyğəmbər olduğundan bu qissə sahibinin o deyil, Hz. Yusifin nəslindən olub peyğəmbərliyi məlum olmayan Musa ibn Mişa olduğunu iddia ediblər. Amma Allah-Təalanın Yusif surəsində dediyi: “Hər bir elm sahibindən daha yaxşı bilən biri var”, -ayəsindən qafil olublar).

(***Qeyd:** Bu iki dənizin bir-birinə qarışdığı yer dar bir boğazdır. Bir tərəfi İspaniya, bir tərəfi Fas (Məraş) məmləkətidir. Əməvi xəlifələrindən Vəlid ibn Əbdülməlik tərəfindən Afrikaya hakim təyin edilən Musa ibn Nuseyr Ləhmiyə İspaniya (Əndəlüs) məmləkətini fəth etmə fərmanı gələndə Musa ibn Nuseyr öz bərbəri qulamı Təriq ibn Ziyad 12 min əsgərlə İspaniyanı fəth etməyə göndərdi. 12 min əsgərin hamısı bərbəri olub, aralarında ancaq onlara Quran və şəriət ehkamını öyrətmək üçün 12 nəfər ərəb var idi. Təriq ibn Ziyad ordusu ilə Məraşə daxil olub, həmin dar boğazdan gəmilərlə keçib İspaniyaya daxil olandan sonra o boğazın yaxınlığındakı dağı aşaraq İspaniyanı fəth etdiyindən o dağın adı bütün dillərdə Cəbəlü-t-təriq, yəni Təriq dağı

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي جَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

və o boğaza Təriq boğazı deyildi. Müsəlmanların fəth etdiyi o boğaz indi İngiltərə dövlətinin ixtiyarındadır. Bu yerə çatanda qələmi əldə saxlamağa güc qalmayıb, gözlərimdən damla-damla yaş axdı. Bəli, bugünkü gündə islam ümmətinin gözündən, gərək yaş yerinə qan axsın).

60) - (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ) (ey Məhəmməd, yadına sal), **bir zaman Musa qulamına demişdi ki**, (mən elə bir səfərə gedirəm ki,) **iki dənizin** (Aralıq dənizi və Atlantik okeanının) **birləşdiyi yerə çatmayınca geri dönməyəcəyəm**, (أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا) - **ya da əgər 80 il də yol getsəm**, (axırda gərək ora gedib çatam). (Musa əs., elm öyrənməyə son dərəcə həvəsli olduğundan dedi ki, əgər 80 il də gəzməli olsa, gərək, gedib Xızırı tapıb ondan elm öyrənsin. Elmin şərəfinə tamaşa edin. Allah-Təalanın peyğəmbəri Musa ibn İmran elm öyrənmək üçün görün nə qədər səy edir).

61) - (فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا) (Musa öz qulamıyla iki dənizin) **birləşdiyi yerə çatdıqda**, (نَسِيَا حُوتَهُمَا) - (özləriylə gətirdikləri) **balığa** (diqqət etməyib, bundan bizə nə əlamət olacaq, deyib) **unutdu**. (Təfsirçilər deyiblər: o balıq quru balıq idi. Musa özüylə gətirmişdi. Bəlkə də, ovçudan təzə alınmış balıq idi, hələ diri olduğundan bundan sonra qeyd olunan əlamətlər ondan meydana gəldi). (فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا) - (Musa yatdı, qulamı isə gördü ki, o balıq hərəkət edib suya düşdü). **Dənizdə** (kanal kimi bir yer açılıb, ordan) **yol tutub getdi**. (Buxari, Elim, 16, 19, 44; Müslüm, Fəzail 170) (Musanın qulamı buna təəccüb etdi. Musa (ə.s), yuxudan durandan sonra qulamı bu mətləbi Musaya deməyi unudub yola düşdülər).

62) - (فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي جَدَاءَنَا) - **keçib getdiklərində** (bir qədər sonra yorulub oturdular. Musa) **qulamına dedi: nahar yeməyimizi gətir**, (yeyək). (لَقَدْ) - **həqiqətən, bu səfərimizdə çox zəhmət çəkib əziyyətə düşər olduq**. (Musa yemək istəyəndə qulamın yadına balıq düşdü).

63) - (قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ) (qulam) **dedi**: (ey Musa), **de görüm nə oldu? O qayaya sığındıqda** (balıq orada dənizə düşdü). **Həqiqətən, mən onu unuttum**. (Səbəbi nədir, bilmirəm). (وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ) - **belə məlum olur ki, onu xatırlamağı mənə ancaq şeytan unutturdu**. (Hər bir pis əməl şeytana isnad edilir). - (وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا) - (balıq) **qərribə bir halda dənizdə yol tutub getdi**.

Kəhf surəsi

قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَازْتَدَا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتَّبَانَاهُ رَحْمَةً مِنْ
عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ اتَّبَعَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلِمْتَ رُشْدًا
﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ
سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ
حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ
أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا أَمْرًا ﴿٧١﴾

64) (Musa) dedi: “Bu bizim axtardığımız (və Allah-Təalanın mənə vəd etdiyidir).” (فَازْتَدَا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا) – (gəldikləri) **izlə dərhal** (balığın suya düşdüyü yerə) **qayıtdılar**.

65) (فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا) - **ondan sonra axtarib** (böyük bir daşın yanında) **bəndələrimizdən olan** (XIZIRI) **tapdılar**. (اتَّبَانَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا) - **ona** (Xızıra) **öz dərgahımızdan peyğəmbərlik vermişdik**. (وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا) - **və ona öz tərəfimizdən** (ancaq vəhylə bilinən ilahi) **elm öyrətmişdik**.

66) (قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ اتَّبَعَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلِمْتَ رُشْدًا) - **Musa** (Xızır ilə söhbət edib onun elm və fəzilətinə agah olandan sonra) **dedi**: (Allah-Təalanın) **doğruluq** (və hidayət üçün) **sənə öyrətdiyi elmlərdən mənə də öyrətmən üçün sənə tabe olummu?**

67) (قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا) - (Xızır) **dedi**: “**Həqiqətən, sən mənimlə bir yerdə olmağa heç vaxt səbir edə bilməzsən.**”

68) (وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا) - **və** (mənim etdiyim, mənasını) **anlamadığın şeylərə necə səbir edə bilərsən?”**

69) (قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا) - (Musa) **dedi**: “**İnşallah, (hər bir işdə) səbirli olduğumu görərsən və heç bir işdə sənə asi olmaram.**”

70) (قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي) - (Xızır) **dedi**: “**Mənə tabe olmaq istəsən, (onun şərti var). (فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا).** – (o şərt budur: məndən nə görsən, onun həqiqətini) **sənə bəyan edəndə qədər məndən heç nə soruşma.**”

71) (فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ) - (Musa şərti qəbul etdi. Xızır Musaya dedi: gəl gedək), **yola düşüb** (dəniz sahilindəki) **gəmiyə mindikdə**, (خَرَقَهَا) - (Xızır gəmidəkilərdən xəbərsiz gəmini) **deşib**, (bir parçasını qopardı. Musa bunu görən kimi qəzəblənib səbir edə bilmədi). (قَالَ أَخَرَقْتُهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا) - (Xızıra) **dedi**: (nə edirsən? Gəmini) **deşdin ki, camaatı qərq edərsən?** (لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا) - **həqiqətən**, (günahı) **böyük bir iş** (xəyanət) **etdin**. (Ondan sonra Musa paltarlarını toplayıb gəminin deşiyinə basdı).

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُزِهِنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَأَنْطَلَقًا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيََا غَلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتُمْ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَأَنْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾

72) - (Xızır) dedi: “Mən sənə demədim ki, həqiqətən, səndə o qüdrət yoxdur ki, mənimlə (bir yerdə olub etdiyim işlərə) səbir edib (etiraz etməyəsən?)”

73) - (Xızır bu sözü deyəndə qeyd olunan şərt Musanın yadına düşüb) dedi: “Unutduğum şeyə (şərtə) görə məni qınama. (وَلَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ) – (sənə tabe olma) işimdə mənə çətinlik çıxartma. (شَيْئًا نُكْرًا) – (şərti unutduğuma görə, günahımdan keçib sənə tabe olmağı mənə asan et. Xızır Musanın üzrxahlığını qəbul edib onu bağışladı).

74) - (Fənləyən gəmidən çıxıb) yola düşdülər ki, bir oğlan uşağı ilə rastlaşdıqda, (Xızır onu tutub) öldürdü. (وَقَاتِلَتْ) - (Musa Xızırın bu əməlini görəndə dözə bilməyib) dedi: (نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ) - (nə qəbih iş gördün?) “Birinə qarşılıq olmadan pak (günahsız) bir şəxsi öldürdün? (لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا نُكْرًا) - həqiqətən, sən çox çirkin bir iş etdin.”

75) - (Xızır) dedi: “Mən sənə demədim ki, həqiqətən, səndə o qüdrət yoxdur ki, mənimlə (bir yerdə olub etdiyim işlərə) səbir edib (etiraz etməyəsən?)”

76) - (Musa) dedi: (بَاغِشْ لِي، يَنْهَى عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي) - (bağışla, yenə o şərti unutdum), bundan sonra əgər yenə səndən bir şey soruşsam, bir daha mənimlə yoldaşlıq etmə. (قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا) - həqiqətən, sən artıq mənim tərəfimdən üzrxahlıq məqamına çatdın, (məni bağışlamasan da, haqlısan. Xızır onu bağışlayıb günahından keçdi).

77) - (oradan) çıxıb getdilər, bir kəndə çatdıqda oranın əhalisindən yemək istədilər, (فَابَوْا أَنْ يُضَيِّقُوهُمَا) - (əhali də onlara yemək verib) qonaq saxlamaqdan imtina etdilər. (Onlar ac qalıb kənddən kənara çıxdılar). (فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ) - (kəndin kənarında) yıxılmaq üzrə olan bir divar gördülər, (فَأَقَامَهُ) - (Xızır o divarı) yenidən düzəltdi. (Musa ac ola-ola fəhləlik edib, divarın təmirilə məşğul olduğundan daha dözə bilmədi), - dedi: (قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا) - (nə edirsən? Kəndin əhalisi bizə yemək vermədiyi bir halda, sən onların divarını təmir edirsən). Əgər istəsəydin, bunun üçün mükafat alardın. (Aclığımızı da dəf edərdik).

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ۚ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ ۚ

78) (قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ) – (Xızır) dedi: (sənin öz sözünə görə), **indi mənimlə sənin aranda ayrılıq zamanıdır.** – (سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا) – (Musa gördü ki, Xızır ondan ayrılır. Xahiş etdi ki, heç olmasa, bu əməllərini mənə izah et. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Allah-Təala bizə və qardaşım Musaya rəhmət etsin, əgər səbir edib dözsəydi, çox təəccüblü şeylər görərdi. (Əbu Davud, Huruf, 16) **XİZİR dedi: “Dözə bilmədiyin şeylərin yozumunu (həqiqətini) tezliklə sənə xəbər verəcəyəm.”**

79) (أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ) – (o deşdiyim) **gəmi dənizdə işləyib (dolanan) miskin şəxslərin idi,** (10 nəfər qardaş o gəmiyə şərik idi, beşi işləyib, o biri beş nəfərə də baxırdılar). – (فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا) – (o gəmini deşməklə) **istədim ki, onu qüsurlu edəm,** (وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا), – (çünki) **onların qabaqlarında (aralarında) hər bir gəmini qəsb edib (sahibindən alan) bir padşah var idi.** (Mən o gəmini qüsurlu etdim ki, gəminin nasaz olduğunu görən padşah onu qəsb etməsin. Gəmini deşməmin sirri budur).

80) (وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ) – (öldürdüyüm) **oğlana gəldikdə, onun ata-anası mömin şəxslər idilər.** – (فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا) – **biz qorxduq ki,** (əgər o cavan bu dünyada qalsa), **küfr və tüğyan edib (ata və anasına da zərər versin, bu səbəbdən Allah-Təalanın əmriylə onu qətlə yetirdim).**

81) (فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا) – (biz onu qətlə yetirməklə) **Allah-Təalanın (onun ata-anasına) ondan da təmiz və (onlara qarşı mehriban və) mərhəmətli olan bir övlad bəxş etməsini istədik.** (Təfsirçilər deyiblər ki, Allah-Təala o oğlun əvəzinə onun ata-anasına bir qız bəxş etdi, o qızdan bir peyğəmbər dünyaya gəldi).

82) (وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ) – **o divara gəldikdə, o şəhərdə olan iki yetim oğlanın idi.** (وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا) – (o divarın) **altında (o yetim uşaqların) xəzinələri var idi.** (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا) – **onların ataları da saleh bir şəxs idi.** (فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا) – (ey Musa), **rəbbin Allah-Təala onlar həddi-bülüğa çatana qədər (o xəzinəni onlardan ötrü saxlamaq) istədi.** (وَيَسْتَخْرِجَا) – **ondan sonra rəbbin Allah-Təaladan bir (lütf və) rəhmət olaraq xəzinələrini çıxarıb (ona sahib olmalarını istədi. O səbəbdən mən o**

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾ وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَاتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاتَّبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ

divarı təmir etdim ki, o xəzinə yox olmasın). (ey Musa), **bu əməllərin heç birini özümdən** (öz rəy və ictihadımla) **etməmişəm**, (Allah-Təalanın əmri ilə etmişəm). - **səbir edib dözə bilmədiyin şeylərin yozumu budur.** (Ey Musa, indi sən bir tərəfə get, mən başqa bir tərəfə gedim. Səbirli olmaq çox böyük, uca bir xüsusiyyətdir. Musa ibn İmran Allah-Təalanın din və əhkamını qorumada son dərəcə təəssübkeş olduğundan Xızırın etdiyi əməllərə dözə bilməyib onun elmindən məhrum qaldı).

83) - (ey Məhəmməd, müşriklər) **səndən Zülqərneyn * əhvalatını soruşurlar.** (Onlara) **de ki, onun xəbərini sizə söyləyəm.**

(***Qeyd:** Zülqərneyn Filipin oğlu olan Makedoniyalı İsgəndərdir. Böyük hökmdarlardan olub, son dərəcə şücaətli olduğundan ərəblər tərəfindən iki buynuzlu qoça bənzədilib Zülqərneyn ləqəbi verilmişdir. Tarix bilgisi olmayan şəxslər Zülqərneyn sözü haqqında elə mənasız sözlər deyiblər ki, heç qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Ərəblərin arasında bundan başqa da Zülqərneyn ləqəbi verilənlər vardır. O cümlədən bəni-Həmdan camaatından olan böyük əmir Vəcihüd-dövlə Zülqərneyn ləqəbi ilə yad olunur. H. 414-cü ildə İskəndəriyyədə Fatimi xəlifələrindən əz-Zahir Biəmrillah tərəfindən vali olub h. 428-ci ildə vəfat edibdir. Həmin Makedoniyalı İsgəndər Allah-Təalanın Qurani-Şərifdə xəbər verdiyi kimi Şərqə və Qərbə sazhib olub Misiri İrandan alıb hökmdarları olan Böyük Daranı da qətlə yetirdi. Misir mülkündə dəniz sahilində İsgəndəriyyə şəhərini tikdirdi. Bir çox şəhərləri, o cümlədən Qafqazın paytaxtı olan Tiflis şəhərini tikən də həmin böyük İsgəndərdir. İsgəndəriyyə şəhərinin planını özü çəkib, şəhərin tikilməsini məşhur mühəndis Navkratisə həvalə etdi. Dünyada az ömür sürsə də, hünəri və şəcəətlə böyük fəthlər etdiyindən böyük məqam sahibi olub, Qurani-Şərifdə yad edilməyə layiq olubdur. 10 il dünyada hökm sürüb, yer üzünün bir çox hissəsinə sahib oldu, e.ə. 332-ci ildə, ya da hicrətdən qabaq 954-cü ildə taxta çıxıb, bir çox ölkələri fəth edəndən sonra e.ə. 323-cü ildə və ya hicrətdən qabaq 933-cü ildə may ayının 24-də Babil şəhərində 34 (33) yaşında vəfat etdi. Nəşini gətirib İsgəndəriyyədə dəfn etdilər. Qüreyş camaatı gedib yəhudilərdən İsgəndərin əhvalatını öyrənib, gəlib Hz. Peyğəmbərdən soruşdular).

84) - **həqiqətən, biz (İsgəndərə) yer üzündə güc və qüvvət verib,** (hər bir şeyi ona asanlaşdırdıq). - **və** (onun **məqsədinə uyğun olaraq**) **hər bir şeyin səbəblərini ona bəxş etdik.**

85-86) - (insanı məqsədinə çatdıran) **səbəbə tabe olub,** (yəni hakimiyyət və qələbə üçün hər bir vasitəyə sahib

Kəhf surəsi

وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبِيلًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

olub, fəthlə məşğul olub) **günəşin batdığı yerə** (Atlantik okeanının sahilinə) **çatdı**. (Necə ki xalq arasında “günəşin batdığı yer” ifadəsi işlənir, Allah-Təala da adət-ənənəyə uyğun danışır. İsgəndər günəşin batdığı yerə çatdıqda (günəş gözdən qeyb olduğundan ona elə gəldi ki, günəş batır), günəşin qürub etməsinə diqqət edib, uzaqdan qara palçıq çeşməyə oxşadığından ona elə gəldi ki, günəş palçıqlı bir çeşmənin içinə batıb) (وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا) (قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ) – **onun yanında** (müşrik) **bir camaata rast gəldi**. (عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَىٰ) – (ey Məhəmməd), **biz** (Zülqərneynə) **dedik**: ey **Zülqərneyn**, (onlar bütperəst olduğundan sənə ixtiyar verdik), **ya bunlara əzab et**, (وَأَمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا) – **ya da haqlarında yaxşılığı seçib**, (onları haqqa dəvət et ki, bəlkə iman etsinlər. Bu ayə işarə edir ki, İsgəndər ya peyğəmbər idi, ya da onun ağılla belə hərəkət etməsini Allah-Təala vəhy kimi göstərmişdir).

87) (قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ) – (İsgəndər) **dedi**: (ilahi), **zalım olub** (sənə şərik qoşan şəxslərə) **gərək əzab edib** (qətlə yetirək). (ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا) – (o müşrikləri qətlə yetirəndən) **sonra öz rəbləri Allah-Təalanın tərəfinə qaytarırlar, Allah-Təala da onlara dəhşətli bir əzab** (yanma əzabı) **edər**.

88) (وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَىٰ) – (İsgəndər deyir:) **iman gətirib yaxşı əməl edənlərə isə** (axirətdə) **yaxşı, gözəl əcr və savab vardır**. (وَسَنَقُولُ) – **bir də iman gətirən şəxslərə öz tərəfimizdən yaxşı şeylər söyləyib** (onlarla gözəl rəftar edərək).

89) (ثُمَّ أَتْبَعَ سَبِيلًا) – **ondan sonra** (İsgəndər məğribdən qayıdıb, insanı məqsədinə çatdıran) **səbəbə tabe olub** (məşriqə yönəldi).

90) (حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ) – **ki, günəşin doğduğu yerə** (Şərqi Afrikaya - Sudana) **çatdı**. (وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سَبِيلًا) – (İsgəndər o yerə yetişəndə günəşin) **elə bir qövmin üzərində doğduğunu gördü ki, onlardan ötrü** (günəşdən) **başqa bədənələrini örtəcək heç bir örtü yaratmamışdıq**. (İndi də Sudanda, hətta ekvator bölgəsində yaşayan əhalinin əksəriyyəti paltar geymir).*

كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ

91) (كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا) – (Zülqərneynin xəbəri belədir, ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz** (İsgəndərin) **yanında olan hər bir şeyə ətraflı agah olduq.** (Onun əməlləri, qoşunu, savaşıları, xəzinələri, bunların heç biri bizim elmimizdən kənar deyildi).

92-93) (ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ) - **ondan sonra** (İsgəndər oradan qayıdıb, insanı məqsədinə çatdırıb) **səbəbə tabe olub,** (şimal tərəfinə yönəlib), **belə ki, aralarında sədd olan iki yerin ortasına çatdıqda),**

(***Qeyd:** Yer üzündə sakin olan məxluqat üçün ən nurlu, ən çox mənfəət verən, ən böyük ulduz Günəşdir. Bəlkə, ondan da böyük və nurlu ulduzlar var, amma bizdən çox uzaq olduqlarından onların həqiqəti olduğu kimi qəbul edilməyib, onların əzəmət və nurunun bizim üçün elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Yerdə məskun olan canlıların yaşaması və bütün bitkilərin, ağacların, mineralların yetişməsi, insanlara fayda verməsi məhz günəş nurunun hərəkəti sayəsindədir. Günəşin istilik yaymadığı yerlərdə yaşamaq ya çətindir, necə ki bəzi şimal məmləkətlərində belədir və ya qeyri-mümkündür. Necə ki 90 dərəcə şaxta olan şimal bölgələrində şiddət, soyuq və gecə-gündüzün normal uzunluqda olmadığından o yerlərdə insanların yaşaması mümkün deyildir. Qədim və yeni hər iki astronomlar günəşin ətrafında olan planetlərin də yer kürəsi kimi günəşin nur və hərəkətindən istifadə etdiyinə inanıblar. Fərqləri bundadır ki, qədim astronomlar günəşin gündə bir dəfə yerin ətrafında döndüyünə inanırdılar. Özü də bu hərəkət günəşin özündən qaynaqlanmayıb, “fələki-Atlas” (Atlas fələyi) və “fələki-əflakın” (fələklər fələki: ilahi ərs) dövr etməsilə meydana gəlir. Amma yeni astronomlar günəşin yerin ətrafında dövr etməsini imkansız sayıb, günəş sistemindəki digər planetlərin olduğu kimi yer kürəsinin də günəşin və öz oxunun ətrafında dövr etdiyinə inanırlar. Günəş öz oxu ətrafında 25 gün 8 saatda dönər. Məsələn, bir portağalın ortasından bir mil keçirib, o portağalın milin ətrafında hərəkət etdirməklə günəşin də belə hərəkət etdiyini göstəriblər. Günəş ehtiva etdiyi maddələrin şiddətlə parlaması ilə atəşdən dalğaları olan bir dəryaya oxşayır. Hərəkəti fəvqəladə və təsəvvürdən xaricdir. Onun əzəmətini yerlə müqayisə edəndə yer kürəsi onun qarşısında samanlığın müqabilindəki bir buğda kimidir. Astronomların təxmini hesablamalarına görə, günəşin ölçüsü 1 milyon 300 verstdir (1 verst 1,05 km.-dir). Günəş yer kürəsindən 1 milyon 400 min dəfə böyükdür. Yer kürəsinin günəşdən uzaqlığı 140 milyon verstdir. Özlərini alim sayan təfsirçilər belə əzəmətli bir günəş haqqında gör necə mənasız şeylər qeyd ediblər. Ağillı şəxs belə söz deməz. Məsələn, Günəşin qürub etməsi haqqında deyiblər ki, guya o, palçıqlı isti bir çeşmənin içinə qürub edir. Müaviyə Kə'bül-Əxbara dedi: “Tövratda günəşin qürub etməsi necə qeyd olunub?” Kə'b dedi: “Palçıqlı suyun içinə qürub edir.” Günəşin doğması haqqında da belə yazıblar: bir şəxs deyir: “Mən Çinə (Xətay) getdim, orada gedib, günəşin doğduğu yeri gördüm, elə bir camaatla rastlaşdım ki, hamısı çılpaq idi. Onların dilinə bələd olan bir yoldaşım var idi. Bizdən soruşdular ki, günəşin doğmasına tamaşa etməyə gəlibsiz? Dedik ki, bəli. Dedilər: “Səbir edin, səhər olsun.” Səhər oldu, durub günəşin suyun içindən doğmasını gözlədik. Şiddətli

Kəhf surəsi

وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكْنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ أَتُؤْنِسُ زُبَيْرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ أَتُؤْنِسُ أُنْفُخَ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

bir səs gəldi. Mən o səsdən bayıldım. Huşa gəldikdə, günəşin artıq doğduğunu gördüm, suyun üzərində zeytun yağı kimi durub yavaş-yavaş yuxarı qalxdı. Ondan sonra gedib balıq tutub, gətirib günəşin qabağına qoydular. Balıq bişdi, biz də o balıqdan yedik". Nuş olsun! Belə mənasız sözlərə nə deyək? Biçarələr Çinin harda yerləşdiyini də bilməyib, günəşin buzdan donan dənizdən doğub çıxdığını və yenə suyun içinə qürub etdiyini deyib mənasız sözlər danışırılar. Belə sözlərin hamısı elmsizlikdəndir. Allaha həmd olsun, bu dövrdə elm səbəbinə Çini öz ölkəmiz kimi tanıyıırıq).

(وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا) – (Babül-əvvab adlanan Dərbənddən keçib iki dağın ortasına çatdıqda), **elə bir camaat gördü ki**, (İsgəndərin bildiyi dillərdən heç birini bilməyib) **az qala bir söz də anlamırdılar**.

94) - (قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ) (mütərcim vasitəsilə İsgəndər onlarla danışdı.) **Dedilər: “Ey Zülqərneyn, bizdən o tərəfdə bir tayfa var, onlara Yəcuc-Məcuc deyirlər. Yer üzündə fəsad törədib (bizə zərər verirlər). – elə olar ki, sənə xərac verək, bizimlə onların arasında bir sədd (möhkəm divar) çəkəsən bəlkə, onların şəridən xilas olaq?**

95) – (قَالَ مَا مَكْنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ) – (İsgəndər onların cavabında) **dedi: “Rəbbim Allah-Təalanın mənə verdiyi (qüvvət və qüdrət sizin verdiyiniz var-dövlətdən) yaxşıdır. (Ona ehtiyacım yoxdur). فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا) – öz qüvvənizlə (işləməklə) mənə kömək edin ki, sizinlə onların arasında möhkəm bir divar çəkim.”** (Heç vaxt onu aşıb sizin tərəfinizə keçə bilməsinlər).

96) – (أَتُؤْنِسُ زُبَيْرَ الْحَدِيدِ) – (İsgəndər) **dedi: “Mənə (möhkəm) dəmir parçaları gətirin”** (ki, burada dəmir lazım olacaqdır. Dəmiri gətirdilər, İsgəndər də səddi tikdirməyə başladı, böyük daşlardan sədd tikib onun arasına dəmir və mis əridib tökdülər). (حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ) – (səddi tikib, sədd qoyulan) **iki dağın arasını da bərabər etdi.** – (قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا) – (əmr edib) **dedi ki**, (odun gətirib dəmir etməkdən ötrü ona) **üfləyib** (körükləyin ki, odun yanıb) **od oldu.** (قَالَ أَتُؤْنِسُ أُنْفُخَ عَلَيْهِ قِطْرًا) – (İsgəndər dəmiri əritməyə başlayıb əmr edib) **dedi: “Mis gətirin ki, dəmirin üstünə töküb (ikisini bir yerdə) əridim.”** (Dəmirlə misi əridib divarın içinə tökdü. Bu şəkildə divarı möhkəmləndirib üstündəki səddi* tamamladı).

Kəşfül-Həqayiq II

فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾

(**Qeyd*: Səddin və Yəcuc-Məcucun həqiqəti barəsində təfsirçilər müxtəlif və mənasız sözlər deyiblər. Onları qeyd etməkdən vaz keçdik. Yəcuc-Məcuc Xəzər tayfasıdır. Xəzər dənizi onların adıyla adlanıb, Babül-əbvab da deyilən Dərbənddən xeyli şimalda məskun olurdular. Fəsadçı, şərir bir tayfa idilər. Ərəblər onlara Yəcuc-Məcuc deyirdilər. Bu iki söz ərəbcələşdirilmişdir. Bu tayfa çox fəsadçı olduğundan camaat İsgəndərdən xahiş etdi ki, onların qabağından bir sədd çəksin. O dövrdə divarı dağıdıb, ya da dəşməyə bir alət olmadığından, divar da hündür və hamar olduğundan Yəcuc-Məcuc da divarın üstünə çıxıb bu biri tərəfə keçə bilmədiyinə görə, bir müddət onların şərindən qurtuldular. İsgəndər Dərbənddən bir neçə mil şimalda o səddi tikdirib üzü məğrib tərəfə onu uzatdılar. Amma səddin sonu hara gedib çatır, məlum deyildir. İsgəndərdən sonra İran padşahları o səddi dağılmaqdan qoruyub, Bəhram Gur da onu bərpa etdi. Hz. Peyğəmbərin zamanında İran padşahı olan Xosrov Pərviz o səddi yenidən bərpa etdi. Ondan sonra o səddi qoruyan olmayıb, Xəzər tayfası da qüvvətləndiyindən o səddi dağıdıb sel kimi gəlib dünyaya sahib oldular).

97) (فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ) – (sədd uca və hamar olduğundan Yəcuc- Məcuc) **onu aşmağa qadir olmadı**, (وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا) - **və** (o sədd möhkəm olduğuna görə də) **onu dəlməyə qadir olmayıb** (səddin o tayındakılar da onların şərindən qurtuldular).

98) (قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي) – (İsgəndər) **dedi**: “**Bu** (səddin mənim tərəfimdən tikilməsi) **rəbbim Allah-Təaladan mənə olan bir nemətdir**. (فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي) – (bu səddin dağılması üçün) **rəbbim Allah-Təalanın təyin etdiyi vaxt gəldikdə isə, o səddi dağıdıb yerlə yeksan edər**, (Yəcuc-Məcuc da oradan gələrlər). (وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا) – **rəbbim Allah-Təalanın bu vədi haqdır**”, (əlbəttə vəqe olacaqdır. İsgəndərin sözü burada bitdi).

99) (وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ) – (ey Məhəmməd, sədd dağılıb Yəcuc-Məcuc oradan çıxdıqları) **gün onları buraxarıq ki, bir-birilərinə qarışıp** (çox olduqlarından dəniz kimi) **dalğalanıb** (dünyaya sahib olarlar. Necə ki oldular). (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا) – (qiyamət günü) **surətlərə üfürülər**, (bədənlərə ruh daxil olar, oğünkü gün Yəcuc-Məcuc və bütün məxluqatı qüdrətimizə tabe olduqları halda) **bir yerə toplayarıq**.

100) (وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا) - **oğünkü gün cəhənnəmi kafirlərə açıq-aşkar göstərərək**, (hamısı cəhənnəmdəki yerini görər).

الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾ أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا ﴿١٠٥﴾

101) – (الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي) (kafirilər) **o şəxslərdir ki, gözləri** (mənim tövhidimə işarə edən dəlil və sübutları) **görüb dərk etməkdə qapalı** (pərdədə) **olar** (və məni bilə bilməzlər). (وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا) – (dünyada haqqı eşitməkdən özlərini kar edib haqq sözü) **eşitməyə də qüdrətləri olmazdı.**

102) – (أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ) (ey Məhəmməd), **o kafir olan şəxslər elə güman edirlər ki, məni qoyub bəndələrimi özlərinə dost edəcəklər?** (O dostlar da onlara fayda verib onları cəhənnəm odundan xilas edəcək? Onların bu gümanları batildir. O dostlar onlara yardım etməzlər). (إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا) – (ey Məhəmməd, necə ki qonaqdan ötrü tədarük görürlər), **həqiqətən, kafirlərdən ötrü cəhənnəm** (əzabını) **hazırlayıb** (göndərmişik. Qoy gəlib görsünlər)

103) – (قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا) (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, bəs sizə o şəxsləri xəbər verim ki,** (dünyada xeyir əməl edib onu özlərinə faydalı zənn edirlər? Halbuki) **əməlləri baxımından daha çox zərərə uğrayıb,** (axirətdə əzab görmələrinə bais olacaqdır).

104) – (الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – (onlar) **o şəxslərdir ki, dünya həyatındakı səy və zəhmətləri puç olub** (onlara heç bir mənfəət verməyəcəkdir). (وَهُمْ يُحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا) – **halbuki onlar elə güman edirlər ki,** (dünyada) **yaxşı və gözəl əməl edib** (axirətdə mükafata çatacaqlar. Abid və zahidlər kimi dünyanı tərk edənlər, əməllərində riya edib camaatın istəyinə uyğun nəsihət edənlər, çürük dünya mənfəəti üçün haqq sözü gizlədib Allah-Təalanın hökmünü dəyişdirib, Qurani-Şərifə müxalif söz danışanların hamısı bu ayənin hökmünə daxildir).

105) – (أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ) – (əməlləri boşa gedənlər) **o şəxslərdir ki, öz rəbləri Allah-Təalanın** (tövhidinə işarə edən) **dəlil və sübutları** (qiya-mət günündə Allah-Təalanın rəhmət və əzabı ilə) **qarşılaşacaqlarını inkar etdilər.** (فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ) – **onların hər bir xeyir əməlləri puç olub** (onlara heç bir fayda verməyəcəkdir). (فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا) – **elə şəxslərdən ötrü qiyamət günündə tərəzi qurub** (ehtiram göstərmərik).

Kəşfül-Həqayiq II

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُؤًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَتَغَوَّنَ عَنْهَا حَوْلًا ﴿١٠٨﴾ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

106) - (ey Məhəmməd, mənə) inkar edib (tövhidimə işarə edən) dəlil və sübutlarıma, peyğəmbərlərimə istehza etdiklərindən onların cəzasını cəhənnəm (etdik, həmişə orada əzab çində olacaqlar).

107) - (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) - həqiqətən, o şəxslər ki, (Qurana) iman gətirib yaxşı əməllər edir, (كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا) - onlardan ötrü “firdövs” (əla cənnət) bağları hazırlanıbdır. (Necə ki qonaq gələndə onun üçün mərasim və tədarük görülər. Firdövs bağları da belədir, mömin qonaqlardan ötrü hazırlanıb, onda xəyala gəlməyən şeylər Allah-Təala tərəfindən möminlər üçün hazırlanıbdır).

108) - (خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَتَغَوَّنَ عَنْهَا حَوْلًا) - (firdövs bağlarında) həmişə qalıb, (Allah-Təalanın bol nemətinə görə, o bağlardan) ayrılıb (başqa məskən istəməzlər).

109) - (قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, (Allah-Təalanın elmi sonsuzdur), əgər dəniz mürəkkəb olsa, onunla rəbbim Allah-Təalanın elmi və hikməti yazılsa, (لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا) - əgər (o dənizə) bir o qədər də əlavə edib (Allah-Təalanın elm və hikməti yazılsa), rəbbim Allah-Təalanın elm və hikməti bitmədən əvvəl dəniz bitərdi.

110) - (قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ) - (bu ayədə Allah-Təala öz peyğəmbərinə təvazökarlığı məsləhət görür: “Ey Məhəmməd, peyğəmbər olmağınla qürurlanıb, təkəbbürlənmə. Xalqa de ki, (mənim sizdən heç bir fərqi yoxdur), həqiqətən, mən də sizin kimi insanam, (ancaq fərqi bundadır ki,) məbudunuzun tək və yeganə Allah-Təala olduğu mənə vəhy olunur. (Bu sözü sizə çatdırmaqla məsulam. (Başqa heç bir fərqi yoxdur). (qiyamət günü) kim, Allah-Təalanın (rəhmətilə) qarşılaşıb (əzabdan xilas olmağa ümid edirsə), gərək yaxşı və gözəl əməl etsin (ki, Allah-Təalanın rəhmətilə qarşılaşsın. Əməl etmədən Allah-Təalanın rəhmətinə ümidvar olmaq əkilməyən yerdə məhsul bitəcəyinə ümid etmək kimidir). - (وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا). və (əməlini ancaq Allah-Təala üçün edib öz rəbbi Allah-Təalanın ibadətində riya etməsin). Heç kimi ona

Kəhf surəsi

şərik qoşmasın. (Ancaq belə şəxslər Allah-Təalanın rəhmətinə ümidvar ola bilərlər, nəinki sadəcə saleh əməl edənlər. Əməldə riyakarlıq etmək Allah-Təalaya şirk qoşmaqdır, hər bir ixtlaslı əməl gərək ancaq Allah-Təala rızası üçün olsun. Cündüb Züheyr oğlu dedi: “Ey peyğəmbər, mən Allah-Təalanın rızası üçün xeyir əməl edirəm, ancaq camaat bundan xəbərdar olanda sevinirəm.” Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Allah-Təala içində şirk olan əməli qəbul etməz.” Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Kiçik şirkdən çəkinin.” Soruşdular: “Ey peyğəmbər, kiçik şirk hansıdır? Buyurdu ki, riyadır”).

Allaha həmd olsun, Kəhf surəsinin təfsiri bitdi. Bu mübarək surədə qeyd olunan qissələrdə bəsirət sahiblərindən ötrü böyük ibrət vardır. Diqqətli şəxslər Qurani-Şərifin hər bir qissəsinə və hekayəsinə baxanda, gərək, onun batininə fikir verib, hər bir zamanəyə uyğun ondan bir məna çıxartsınlar. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kəhf surəsinə kim oxusa, o surə qiyamət günündə yerdən səmaya kimi onun üçün nur olar. Yatanda bu axırıncı ayəni oxumaq savabdır.” (Qazi, Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/145)

MƏRYƏM SURƏSİ

19-cu surədir. Məkkədə nazil olub, 98 ayə, 780 kəlmə, 3700 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (كَهَيْعَصَ) bu mübarək surənin adıdır.

2) (ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا) – (sənə oxunan bu surə) **rəbbin Allah-Təalanın öz qulu olan Zəkəriyyaya verdiyi nemətini yada salmaqdan ötrüdür.** (Baxıb görəsiniz ki, Allah-Təala rəhmətini ona necə şamil edibdir).

3) (إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا) - (ey Məhəmməd, Zəkəriyyanı yadına sal), **o zaman ki, dua edib rəbbi Allah-Təalaya* gizlin yalvardı,**

(***Qeyd:** Hz. Peyğəmbər səfərlərin birində gecə vaxtı yol gedir; səhabə də ucadan “Allahu əkbər” deyirdi. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Sakit olun, kimi çağırırsınız? Eşidən və görən Allahu çağırırsınızsa, gizlində də çağırırsınız, Allah-Təala eşidib agah olandır.” Hər bir məqamda, gərək, ədəbə riayət edib, Allah-Təalaya son dərəcə təvazö və qorxu ilə dua, ibadət etmək lazımdır; xüsusən, məscidlərdə ki, ora ibadət məqamıdır. Hətta Quran oxuyanda da məscidlərdə ucadan səs çıxartmaq caiz deyildir. Amma islam ümməti ədəbi Qurani-Şərifdən öyrənmirlər: Alçaq bir hakimin hüzuruna gedəndə ucadan danışib səs çıxartmağa çəkinirlər; lakin ibadət yeri olan məsciddə hər cür boş əməllər edib Allah-Təalaya bir hakim qədər də diqqət etmirlər. Məsciddə insan hər bir hərəkətində və sükutunda gərək ədəbə riayət edib Allah-Təalanı yaddan çıxartmasın. Vaizlərin camaata xoş olsun deyə məsciddə səs-küy salmaları, ucadan sələvat demələri məscidin qanununa və aqlın hökmünə zidd şeydir. Xüsusən, məscidlərdə yas saxlayıb, Hz. Hüseyinə ağlamaq bəhanəsilə meymunluq edən şəxslər minbərə çıxıb, Allah-Təalanın evində fasiqlər kimi aşiqanə şeirlər və qəzəllər oxuyub o cənabın və pak əhli-beytin ehtiramına xələl gətirilər ki, xalqın içində çaxnaşma salıb, vaveyla fəryadları altında onlara firdövs cənnətlərini satırlar. Camaat da özünü günahdan pak sayıb, şad və xürrəm olurlar; halbuki bir aləm günahla məsciddən çıxırlar. Bu dərddə heç bir əlac mümkün deyil. Məsciddə etdikləri əməllərin qəbahətini, gərək, dərk etsinlər. Xalqın cahilliyi onları pis günə salıb. Onu da dərk etmirlər ki, Hz. Hüseyinin qətlini özlərinə sərmayə sayanlardan, gərək, uzaq olub onların sözlərinə etimad etməsinlər. Allah-Təala bizə bəsirət bəxş etsin, bəlkə, eyiblərimizi görüb özümüzü islah edək).

Məryəm surəsi

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِي وَيَرِثْ مِنْ أَلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾ يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

(Allah-Təala eşidən və görən olduğundan Ona gizli, ya da ucadan dua etməyin eyni olduğuna Zəkəriyyəyə agah olsa da, ədəbə riayət edib Allah-Təalaya gizli dua edib yardım istədi).

4) (قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي) - (Zəkəriyyə Allah-Təalanı çağırıb) **dedi: “Ey mənim rəbbim, həqiqətən, (bədənim), sümüklərim zəifləyib (qocaldım). (واشتعل الرأس شيبًا) – (qocalıqdan) başım da od şöləsi kimi şölələnib (ağardı). (ولم أكن بدعائك رب شقيًّا) - ey mənim rəbbim, (həmişə duamı qəbul etməyə öyrənmişəm), sənə dua etməklə heç vaxt bədbəxt olmamışam.** (Necə ki bundan əvvəl həmişə mənim dualarımı qəbul edibsən. İndi də dualarımı qəbul et).

5-6) (وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي) - **ey mənim rəbbim, həqiqətən məndən sonra qalan (qardaşlarım və əmim oğullarının sənə din və hökmlərini qorumaıy puç etmələrindən) qorxuram, (وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا) - arvadım da qısırdır (özü də qocalıqdır). (فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرِثُنِي وَيَرِثْ مِنْ أَلِ يَعْقُوبَ) – (ey mənim rəbbim, səbəbsiz yerə) lütf və rəhmətindən mənə, Yaqub ailəsinə varis olan bir oğul bəxş et.** (Yəni peyğəmbərliyə varis olsun, dünya malına yox). (وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا) – (ey mənim rəbbim, onu müttəqilərdən et ki, hər bir əməlindən) **razı olasan.** (Xilaf əməl etməsin).

7) (يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى) - (Zəkəriyyə dua edib övlad istədikdə Allah-Təala ona buyurdu:) **ey Zəkəriyyə, (sənə duanı qəbul edib), həqiqətən, biz səni bir oğulla müjdələyirik ki, adı Yəhyadır.** (Yəni onun adını Yəhya qoyarsan). (لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا) - **bundan əvvəl (ümmətlərə Yəhya adı) verməmişik, (bundan qabaq bu adda onun adaşı olmayıbdır).**

8) (قَالَ رَبِّ إِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا) - (Zəkəriyyənin duası qəbul olub Allah-Təalanın ona verdiyi oğul vədinin vaxtı gəldikdə Zəkəriyyə istədi ki, özü və arvadı qoca olduğundan necə uşaq sahibi olacaqlarını öyrənsin. Və xalqa da Allah-Təalanın kamil qüdrəti aşkar olsun. O səbəbdən Allah-Təalaya bu sualı verdi. Ayənin mənası belədir: Zəkəriyyə) **dedi: ey mənim rəbbim, mənim necə oğlum olar, halbuki arvadım qısır (və qocadır?) (وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا) - özüm də həqiqətən, qocalığım sonuna çatıb, (övlad sahibi olmağa ümidimi itirmişəm. Bədənim quruyub, sümüklərim zəifləyib, quru ağac kimi olmuşam. İlahi, mənə məlum et ki, necə övladım olacaq?)**

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكْ شَيْئًا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

9) (قَالَ كَذَلِكَ) - (Allah-Təala Zəkəriyyənin sözünü təsdiq edib) **dedi:** (ey Zəkəriyyə), **dediyin kimidir,** (qoca kişinin və qoca arvadın övladı olmaz). (قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ) – (amma) **sənin rəbbin Allah-Təala deyir ki,** (sənə oğul vermək), **mənim üçün çox asandır.** (وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكْ شَيْئًا) - **həqiqətən,** (ey Zəkəriyyə), **bundan əvvəl heç bir şey olmadığı halda, mən səni** (Yəhyadan) **qabaq yaratdım,** (hərçənd Yəhya qocalardan dünyaya gələcəkdir, amma səninlə Yəhyanın yaradılması arasında mənim üçün heç bir fərq yoxdur).

10) (قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً) - (Zəkəriyyə) **dedi:** “**Ey mənim rəbbim, mənə bir əlamət ver** (ki, o əlamətlə arvadımın Yəhyaya hamilə qaldığı vaxtı bilim). قَالَ – (Allah-Təala) **buyurdu:** (ey Zəkəriyyə) **sənin əlamətin budur ki, 3 gün, 3 gecə, bütün əzaların və dilin salamat olduğu halda, danışmağa qadir olmazsan.**” (Təyin edilən o vaxt gəlib, Zəkəriyyənin arvadı Yəhyaya hamilə olduqda, Zəkəriyyənin dili tutulub danışa bilmədi, amma ibadət edib Allah-Təalanı zikr edə bilirdi).

11) (فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ) - (Zəkəriyyə məbəddə olanda camaat onu gözləyirdi). **Mehrabdan** (məbəddən) **çıxıb qövminə tərəf getdi.** (فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ) - (Zəkəriyyənin dili tutulduğuna görə), **işarə ilə öz qövminə bildirdi ki, səhər-axşam Allah-Təalanı zikr edib** (təqdis edib, namaz qılın).

12) (يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ) - (doğuş vaxtı gəlib çatdıqda, Yəhya dünyaya gəldi, bir neçə ildən sonra həddi-büluğa çatmamış Allah-Təala ona elm və hikmət bəxş edib xitab etdi:) **ey Yəhya,** (Tövrat) **kitabına möhkəm yapış** (Allah-Təalanın yardımı ilə onda olan hökmlərə əməl et). (وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا) - **biz uşaq ikən ona** (dində fəqih olub Tövrat hökmlərini anlama) **hikmətini bəxş etdik.**

13) (وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا) - **və öz tərəfimizdən ona** (hər kəsə) **mehriban olmağı və** (zahiri, mənəvi) **paklıq bəxş etdik.** (Yəhya müttəqi şəxs olub, hər bir şər əməldən, kiçik və böyük günahlardan çəkinən idi. İbn Abbasdan belə rəvayət olunub: “Uşaq vaxtı Yəhyanı uşaqlar oynamağa çağıranda o, deyirdi: “Biz oynamaq üçün yaradılmamışıq”).

14) (وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا) - (Yəhya) **ata- anasına itaət və ehsan edən olub, zalım** (və təkəbbürlü, Allah-Təalaya qarşı) **asi deyildi.**

Məryəm surəsi

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾ وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرِيفًا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا

15) – doğulduğu gündə, öləcəyi gündə və qəbirdən durub məhşərə gələcəyi gündə (bizdən Yəhyaya) salam olsun. (Bu 3 vaxt insanın ən çətin, dəhşətli vaxtıdır, Allah-Təala onların hər üçündə Yəhyaya rəhmət göndərərək onu o 3 vaxtın dəhşətindən xatircəm edir).

16) – (ey Məhəmməd), kitab-da Məryəmi zikr edib yadına sal, hansı ki o zaman öz qövmindən kənar olub (Beytul-müqəddəs) şərq tərəfində (ibadət etməkdən ötrü xəlvət) bir yerə çəkilməmişdi.

17) – (özünü ilə qövminin arasına) bir pərdə çəkdi (ki, ibadət vaxtı onu görməsinlər). – (Məryəm ibadətdən ötrü öz mənzilində xəlvətə çəkildikdə), ona öz ruhumuz (Cəbrayılı) göndərdik. Tam (sağlam, gözəl) insan surətində ona göründü.

18) – (Məryəm Cəbrayılı insan surətində görəndə, ondan qorxub iffət və ismətindən Allah-Təalaya pənah aparıb) dedi: “Mən səndən Rəhman olan Allah-Təalaya pənah aparıram, əgər sən müttəqi şəxslərdənsənsə, (məndən kənar olub mənə zülm etmə).”

19) – (Cəbrayıl Məryəmin ondan qorxdığını gördükdə) dedi: “Həqiqətən, mən (pənah apardığın) rəbbin Allah-Təalanın elçisiyəm, (hər bir eyib və günahdan) pak olan bir oğlu sənə bağışlamaq üçün gəlmişəm.”

20) – (Məryəm bu sözü eşidəndə təəccüblənib) dedi: “Mənim necə oğlum ola bilər? (Necə ola bilər ki, oğlum olsun? Övlad halal, ya da haram olan əlaqədən meydana gələr, məndə isə elə bir şey yoxdur, övladım necə olacaq?)

21) – (Cəbrayıl) dedi: “Dediysin kimidir, (ərsiz arvadın övladı olmaz), (amma) sənin rəbbin Allah-Təala buyurdu ki, (sənə atasız oğul vermək) mənim üçün çox asandır. وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً – (onu atasız yaradaraq ki,) insanlar üçün bizim tərəfimizdən (rəhmət və

Kəşfül-Həqayiq II

وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾

qüdrətimizə işarə olan) **dəlil və sübut olsun.** (وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا) – (ey Məryəm, bu uşağın - İsanın səndən olması Allah-Təalanın elmində sabit olan) **bir hökm-dür**”, (gərək olsun).

22) (فَحَمَلَتْهُ) – (ondan sonra Cəbrayıl ona üfləyib, Allah-Təalanın kamil qüdrəti ilə o, İsayə) **hamilə oldu.** (فَإِنْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا) – (Məryəmin hamilə olduğu bilindikdə, xalqdan qorxub) **uzaq bir yerə çəkildi.** (Məryəm bəni-İsraildən Yusif adlı bir şəxsə söylənmiş idi. Yusif Məryəmin hamilə olduğunu bildikdə, özü adil bir şəxs olduğundan Məryəmi rüsvay etmək istəməyib, onu daha sonra boşamağa qərar verdi. Lakin Allah-Təala tərəfindən yuxuda ona deyildi: “Ey Yusif, onunla evlənməkdən qorxma, çünki onun bətnində olan uşaq Müqəddəs Ruhandır. O, bir oğul doğacaq, sən onun adını İsa qoya-caqsan.” Yusif yuxudan ayıldıqdan sonra gedib Məryəm doğana qədər onu yanında saxladı. Məryəm də uşağı doğub adını İsa qoydu. İsa Yəhudiyyədə, Beytül-ləhmdə bəni-İsrail hökmdarı Herodun zamanında dünyaya gəldi. Herod bu mətləbdən xəbərdar olub İsanı axtarmağa başladı. Yusif Herodun İsanı tapıb öldürəcəyindən qorxdı. Uşağı və anasını götürüb Misirə getdi. Bir müddət Misirdə qalandan sonra Herodun Beytül-Müqəddəsə öldüyünü eşidib, Misirdən çıxıb Şama getdi. Orada eşitdi ki, Arhel atası Herodun yerində padşah olubdur. Beytül-müqəddəsə getməkdən qorxub Nasıra adlı bir yerdə məskun oldu. Bu səbəbdən İsayə Nasiri də deyilir).

23) (فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ) – (doğum vaxtı yaxınlaşdıqda, Məryəm qorxdı ki, birdən bilərlər, şəhərdən kənara çıxıb) **doğuş sancısından bir xurma ağacının gövdəsinə söykənməyə məcbur oldu** (ki, orada gizlənib doğsun). (قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا) - **dedi: “Kaş mən bu gündən qabaq ölüb xalqın yadından çıxaydım,** (ki, belə günü görməyəydim.” Hz. Məryəm hərçənd özünün iffət və ismətinə və Allah-Təalanın ona olan lütf və mərhəmətinə agah olub, bunda heç bir şəkk və şübhəsi yox idi. Amma insanlıq halına görə, vəziyyətinin camaat tərəfindən bilinməsindən və haqqında mənasız sözlər deməsindən utandı, necə ki indi də yəhudilər ona inanmırlar. Bu səbəbdən Məryəm iztiraba düşüb, özünün ölməsini və unudulmasını istədi).

24) (فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي) – (Məryəm İsanı doğduqda), **aşağı tərəfdən** (Cəbrayıl Məryəmi çağırıb) **dedi: “Qəmgin olma.** (قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا) - **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala** (alt tərəfindən çay axıdıb) **altındakı** (uşağı) **böyük bir şəxs edəcəkdir.”**

Məryəm surəsi

وَهَٰؤُلَآءِ إِلَيْكَ يَجِدُكَ النَّحْلَةُ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَمَا تَرَيْنَ
مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾ فَآتَتْ بِهِ قَوْمَهَا
تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَا أَخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ
أُمُّكَ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَاشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ
آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾

25) (وَهَٰؤُلَآءِ إِلَيْكَ يَجِدُكَ النَّحْلَةُ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا) - (təzə xurma yeni doğan qadına çox faydalı olduğundan Cəbrayıl Məryəmə xitab edib dedi: “Ey Məryəm), xurma ağacını özünə tərəf silkələ ki, üstünə yetişmiş xurma tökülsün. (Ondan ye ki, çox faydası var).

26) (فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا) - (xurma) ye və (çeşmənin suyundan) iç, (bu İsa səbəbinə) **gözün aydın**, (qəlbin aram) **olsun**. (فَمَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا) – (ey Məryəm, əgər səndən bu uşağı soruşan) **bir insan görsən**, (فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ) – (yəhudilər arasında sükut orucu tutmaq adəti olduğundan Cəbrayıl Məryəmə əmr edir ki, işarə ilə onlara belə) **de: “Mən həqiqətən, nəzir etmişəm ki, bu gün Allah-Təala üçün (sükut) orucu tutub, heç bir insanla da danışmayacağam.”**

27) (فَآتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ) – (Məryəm Allah-Təaladan Cəbrayıl vasitəsilə bu sözləri eşitdikdə, qəlbi aram olub İsanı) **götürüb qövmünün yanına getdi**. (قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا) – (Məryəmin qohum-əqrəbası uşağı gördükdə, namuslarına zərər gəldiyindən ağlayıb) **dedilər: “Ey Məryəm, həqiqətən, çox təəccüblü bir şeylə gəlibsən, (bu uşaq sənün üçün haradandır?)”**

28) (يَا أَخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ) - **ey Harunun bacısı**, (Harun Məryəmin qardaşı olub, saleh bir şəxs idi. Qınamaq üçün belə deyirlər ki, Harun kimi bir şəxsin bacısından da belə qəbih əməl meydana gələrmə?) **sənün atan** (İmran günah edən) **pis bir kişi deyildi**. (وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا) - **və anan da zinakar deyildi**, (bu nə əməldir edibsən? Bu uşaq haradandır?)

29) (فَاشَارَتْ إِلَيْهِ) – (Məryəm danışmama orucu tutduğundan İsaya) **işarə etdi**. (Yəni uşaqdan soruşun, sizə cavab versin. Onlar bu sözdən qəzəblənib dedilər: onun bizə uşaq ilə danışmağı təklif edib istehza etməsi etdiyi əməlindən də ağırdır). (قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا) - **dedilər: (ey Məryəm, sən bizə istehza edirsən), beşikdəki bir uşaqla necə danışaqsan?**

30) (قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) – (beşikdəki İsa onların sözlərini eşitdikdə, Allah-Təalanın izniylə danışıb) **dedi: “Həqiqətən, mən Allah-Təalanın quluyam**. (آتَانِي) - **mənə kitab** (İncil) **verib və mənə peyğəmbər edibdir**. (Yəni Allah-Təala mənə kitab verib peyğəmbər edəcəkdir).

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ ۖ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلَنِي جَبَارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾

31) – (وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ) – **harda olsam da, Allah-Təala məni mübarək** (xeyir və mənfəət verən) **edibdir.** – (وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا) – **həyatda olduğum müddətdə də Allah-Təala mənə vəsiyyət edib ki, gərək, namaz qılıb zəkat verəm.** (Gərək bu iki şeyi edim).

32) – (وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلَنِي جَبَارًا شَقِيًّا) – (yenə Allah-Təala mənə vəsiyyət edib ki,) **anama ehsan edib itaət edəm.** (Allah-Təala) **məni təkəbbürlü (zalım) və asi etməyibdir.**

33) – (وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا) – **doğulduğum gündə, öləcəyim gündə və dirilib (məhsərə gedəcəyim) gündə Allah-Təaladan mənə salam olsun.**” (İsanın sözü bitdi. Ondan sonra İsa digər uşaqlar kimi böyüyənə qədər danışmadı).

34) – (ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ) – (ey Məhəmməd), **bu İsa Məryəm oğludur,** (onun əhvalatı sənə nəql olundu), **Allah-Təalanın haqq sözüdür,** (atasız yaradıldığından ona “kəlimətullah” – “Allahın sözü” deyilir, yəni ancaq Allah-Təalanın iradəsiylə yaradılıbdır). – (الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ) – (bu o İsadır ki,) **onun haqqında şəkk edib** (nalayiq sözlər deyirlər. Yəni bəziləri deyir ki, o, Allah-Təalanın oğludur, bəziləri də onun peyğəmbərliyini qəbul etməyib, xəbis olan şeyləri ona isnad edirlər).

35) – (مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ) – (xristianların dediyi kimi) **Allaha övlad götürmək yaraşmaz.** – (سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) – **Allah-Təala** (məxluqat kimi övlad sahibi olmaqdan) **pak və müqəddəsdir, O, bir şeyin olmasını hökm etdikdə, ona – ol, deyər və o da dərhal olar.** (İsa da Allah-Təalanın əmriylə atasız dünyaya gəlibdir, ona Allahın oğlu demək səhvdir. Allah-Təalanın bir şeyi yaratması üçün sözə də ehtiyacı yoxdur, ayədə belə deməsi bizə bildirməkdən ötrüdür, yoxsa sadəcə istəməsi kifayətdir).

36) – (وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ) – (İsa özü xalqa belə deyir:) **həqiqətən, mənim rəbbim və sizin rəbbiniz Allah-Təaladır, Ona ibadət edin, düz (nicat) yolu ancaq budur.** (İsa özü belə deyəndə necə demək olar ki, İsa Allah, ya da Allah-Təalanın oğludur).

Məryəm surəsi

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ ۖ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِنَّا يُرْجِعُونَ ﴿٤٠﴾ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ ۖ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾

37) - (fırqələri (İsa haqqında) öz aralarında ixtilaf etdilər, (yəni bəzisi dedi: “O, Allahdır”, bəzisi dedi: “O, Allah-Təalanın oğludur”, bəzisi də dedi: “O, peyğəmbərdir.” Ona xəbis xüsusiyyətlər də isnad etdilər). (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ) – o böyük (qiyamət) gününü görən, (İsanı) inkar edən şəxslərin vəy halına, (dəhşətli əzab olsun onlara).

38) – (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا) – (dünyada İsa haqqında ixtilaf edənlər haqqı eşidib görməkdən kar və kor olurdular). **Amma bizim tərəfimizə gəldikləri gün (qiyamət günü) elə yaxşı eşidib və elə yaxşı görəcəklər ki!** (Lakin onlara bir faydası olmaz). (لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) – **lakin** (İsa haqqında ixtilaf edən bu) **zalımlar bugünkü gündə (dünyada) açıq-aşkar zəlalətdə olub, (haqqı eşidib görməkdən kar, kor olublar).**

39) - (وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ) – (ey Məhəmməd, kafirləri) **həsrət çəkib peşman olacaqları bir günlə qorxut, işləri bitdikdə (behişt əhli behiştə, cəhənnəm əhli cəhənnəmə gedər, oğünkü gündə cəhənnəm əhlindən ötrü nə qədər peşmançılıq vardır).** – (indi onlar bu dünyada) **qəflət içində olub, iman gətirmirlər, (amma qiyamət günündə bunun peşmançılığını çəkəcəklər).**

40) - (إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِنَّا يُرْجِعُونَ) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən, yer üzünə və onun üstündəkilərə (məxluqata) təkcə biz özümüz varis olub, (onları həlak edib yenidən qiyamət günündə) bizim tərəfimizə qaytarılacaqlar.** (Hər bir şəxs öz əməlinin cəzası veriləcəkdir).

41) - (وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا) – (ey Məhəmməd), **bu (Quran) kitabında İbrahimi (və onun qissəsini xalqa oxuyub) bəyan et, həqiqətən, İbrahim doğru bir şəxs və (bizim tərəfimizdən olan) bir peyğəmbər idi.**

42) – (إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا) – (Hz. İbrahim təbliğə başladıqda, əvvəlcə atasını dəvət etdi, çünki insan ən yaxşı şeyi öncə öz ailəsi üçün istəyər, ailədə də ən əziz şəxs ata olduğundan Hz. İbrahim öncə atasını tövhidə dəvət etdi, ayənin mənası belədir: o zaman ki İbrahim öz atasına dedi: “Ey mənim atam, niyə heç nə eşitməyib, görməyən, sənə bir fayda da verməyən bir şeyə ibadət edirsən? (Ağıllı şəxs də belə şeyə ibadət edərmidi? Atası bütpərəst olduğundan onu bu şəkildə dəvət edir).

Kəşfül-Həqayiq II

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

43) (يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ) - **ey mənim atam, həqiqətən, Allah-Təala tərəfindən mənə gələn elm sənə gəlməyibdir.** (Elmin şərafinə bu kifayət edər ki, Hz. İbrahim elm səbəbinə atasına deyir ki, gəl, mənə tabe ol). (فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا) – (elm səbəbinə mənim dinimə) **tabe ol ki, səni düz yola (haqq tərəfinə) hidayət edim.**

44) (يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا) - **Ey mənim atam, şeytana ibadət edib (Allah-Təalaya şərik qoşma). Həqiqətən, şeytan Allah-Təalaya asi olub** (onun itaətindən çıxdır).

45) (يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ) - **Ey mənim atam, həqiqətən, mən qorxuram ki, (əgər küfrdə qalsan), Allah-Təaladan sənə bir əzab toxunsun.** (فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا) - **o vaxt da * şeytanın dostlarından olarsan.** (Çünki şeytanın yoldaşlarına əzab ediləcək).

(***Qeyd:** Hz. İbrahimin atasıyla rəftarına fikir verilsin, atasına nəsihət edib onu qəbih əməldən, şirkdən döndərüb, yeganə olan Allah-Təalaya itaət etməsi üçün onunla necə təvazökarlıqla və gözəl şəkildə rəftar edir. Allah-Təalanın - “Ey İbrahim, ey mənim dostum, kafir də olsa, xalqla yaxşı və gözəl rəftar et”, nəsihətinə əməl edib, atasını gözəl şəkildə haqqa dəvət edir; əvvəlcə atasından niyə onun görüb eşitməyən şeyləri Allah-Təalaya şərik qoşduğunu soruşur. İkinci dəfə də atasını son dərəcə lütfkarlıqla və dostcasına haqqa dəvət edir; atasını cahilliklə günahlandırmayıb, özünün ancaq bir qədər elm sahibi olması ilə ona o elmlə nicat verməyi vəd edir. 3-cü dəfə isə atasını şeytana itaət və ibadət etməyi belə qadağan edir: “Ey ata, bütün məxluqatın sahibi Allah-Təalaya asi olub, təkəbbürlənən şeytana itaət etmək layiq deyil. Necə ki sən ona ibadət edib öz rəbbin Allah-Təaladan kənar olubsan.” 4-cü dəfə atasını aqibətinin pis olacağı ilə, axirət əzabı ilə qorxudur və bunu edərəkən də ədəbə riayət edib ona əzab ediləcəyini atasına demir. Əksinə deyir ki, bu əməlinə görə, sənə əzab edilməndən qorxuram. Hz. İbrahimin atasına etdiyi nəsihətləri Allah-Təalanın Qurani-Şərifdə qeyd etməkdə məqsədi odur ki, müsəlmanlar o nəsihətlərə fikir verib xeyri əmr, şəri qadağan edəndə Hz. İbrahimin yoluna tabe olsunlar. Bir də elmin qədrini, şərafini dərk edib elm dalınca getməkdə tənbəllik etməsinlər. Baxıb fikir versinlər ki, Hz. İbrahim atasını dəvət edəndə necə elmə əsaslanıb atasına deyir: “Məndə olan elmə görə, gərək, mənə tabe olasan.” Çünki insanı hər bir təhlükədən elm qoruyub nicat verir. Cəhalət isə ən alçaq səviyyəyə salıb əzaba düşər. Atasına deyir ki, səndə elm yoxdur, amma məndə var. Əgər səndə elm olub məndə olmasaydı, hər halda mən sənə tabe olardım. Gərək, məndə olan elmin şüasına tabe olub sən də işıqlanasan. Bəli, elm çox böyük şeydir, Allah-Təala özünü elm səbəbilə məxluqata üstün sayır. Buyurur

Məryəm surəsi

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتِ يَا إِبْرَاهِيمُ ۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِّلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۚ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾

ki, Allah-Təala hər bir şeydən agahdır, amma siz agah deyilsiniz. Ərəblər arasından çıxan Hz. Peyğəmbərin dininin yer kürəsinin əksər yerlərində yayılıb, islam ümmətinin onun çırağı ilə aydınlanmasının səbəbi o cənabın elmi deyilmi?)

46) (قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتِ يَا إِبْرَاهِيمُ) – (Hz. İbrahimin atası küfr və inadından İbrahima qəzəblə cavab verib, onun “ey mənim atam” deməsinin müqabilində “ey mənim oğlum” deməyib onu ədəblə çağırıb) **dedi:** “(ey İbrahim), **bəs sən mənim tanrılarımın üz döndər**ib (onların ibadətini tərک edirsən?) **لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ** (ey İbrahim), **əgər** (dediyin sözləri tərک edib buna) **son qoymasan**, **əlbəttə, səni daşla vurub** (həlak edərdəm). **- nə qədər ki, ömrün var, məndən uzaq ol**, (məna belə sözləri demə).”

47) (قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ) – (Hz. İbrahim atasının pis sözünə lütfkarlıqla, mehribanlıqla cavab verib) **dedi:** “(ey ata), **salam olsun sənə**, (qəzəblənmə, gəl haqqa tabe olub Allah-Təalaya itaət et), (ey ata), **رəbbim Allah-Təaladan səni bağışlamasını diləyirəm, həqiqətən, Allah-Təalanın mənə çox lütf və mərhəməti var**, (duamı qəbul edib sənə təqsi-rindən keçər, gəl Allah-Təalaya iman edib itaət et.” İbrahim atası üçün bağış-lanma diləsə də, Allah-Təala onun istəyini qəbul etmədi, çünki müşriklərin bağışlanmasını diləmək caiz deyil. Necə ki Bəraət surəsində daha əvvəl xəbər verilmişdi).

48) (وَأَعْتَزِّلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) – (İbrahim atasına və qövminə xitab edib deyir: “İndi ki, iman gətirmədiniz), **sizdən və Allah-Təaladan başqa ibadət etdiyiniz** (bütələrinizdən) **kənar olub**, (hicrət edib Şama gedərdəm). (وَأَدْعُوا رَبِّي). **öz rəbbim Allah-Təalaya ibadət edirəm. Ümidva-ram ki, rəbbim Allah-Təalaya ibadət etməklə asilərdən olmayım.** (Necə ki siz bütələrə ibadət etməklə asilərdən hesab olunursunuz, Hz.İbrahim atasının və qövminin iman etməsindən ümidini kəsib, Babilə gedib müqəddəs Şam torpağında məskun oldu).

49) (فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) – (Hz. İbrahim onlardan və ibadət etdik-ləri bütələrdən) **ayrılıb** (Şamda sakin olduqda), (وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ) – (arvadı Saradan) **İshaqı və (İshaqdan olan) Yaqubu ona bəxş etdik.** (Hz. İbrahim İs-haqın oğlu Yaqubu görüb ondan sonra vəfat etdi). (وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا) – **onların hər ikisini (İshaqı və Yaqubu) peyğəmbər etdik.**

وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيْسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

50) - onlara öz rəhmətimizdən (din və dünyanın hər bir xeyir və mənfəətini) **bəxş etdik.** (وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا) - (hər bir millətin arasında) **onları doğru dilli və uca mərtəbə sahibi etdik.** (Hər bir millət onları gözəl şəkildə yad edib, özlərinə dost və rəhbər etdi).

51) - (ey Məhəmməd), bu (Quran) kitabında Musanın (əhvalatını da) **yad edib** (xalqa çatdır). (إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا) - **həqiqətən,** (Musa Allah-Təala tərəfindən seçilmiş) **ixlaslı bir şəxs, elçi və peyğəmbər idi.**

52) - (Musa oddan ötrü Tura getdikdə, orada Musaya) Tur dağının sağ tərəfindən səsləndik. (وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا) - (danışmaq üçün bizə) **dua etdiyi bir halda onu özümüzə yaxınlaşdırdıq.**

53) - öz lütf və rəhmətimizdən qardaşı Harunu peyğəmbər olaraq ona (köməkçi kimi) bəxş etdik.

54) - (ey Məhəmməd), bu (Quran) kitabında İsmayılı (xalqdan ötrü) **yad et.** (إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ) - **həqiqətən, o (İsmayıl) vədində sadıq olan bir şəxs idi.** (Hərçənd bütün peyğəmbərlər vədlərində sadıq idilər, amma İsmayılın şərəfini göstərmək üçün Allah-Təala onu bu xüsusiyyətlə yad edir. Hz. İsmayıl bir dəfə birinə vəd etdi ki, bu yerdə səni gözləyəcəyəm. O şəxs gəlmədi, İsmayıl o şəxsi orada bir gün, bir gecə gözlədi). (وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا) - **o, (Allah-Təala tərəfindən) bir elçi və peyğəmbər idi.**

55) - (İsmayıl) öz ailəsinə (və ümmətinə) namaz qılıb zəkat verməyi əmr edərdi. (Belə ki, özgələr də onlara baxıb namaz və zəkati yerinə yetirsinlər). (وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا) - **rəbbi Allah-Təala da onun hər bir əməlindən razı idi,** (o, itaətin ən yüksək səviyyəsinə çatmışdı).

56) - (ey Məhəmməd), bu (Quran) kitabında İdris (peyğəmbərin əhvalatını xalqdan ötrü) yad et. Həqiqətən, o (İdris) doğru adam olub, (Allah-Təala tərəfindən) bir peyğəmbər idi.

57) - ucaldı onu böyük məqam və mərtəbəyə (peyğəmbər mərtəbəsinə) çatdırdıq.

Məryəm surəsi

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَءِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ بَعدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾

bu (qeyd olunan) **şəxslər** (Zəkəriyyadan İdrisə kimi) **Allah-Təalanın onlara** (bol dünya və axirət) **neməti verdiyi peyğəmbərlərdəndirlər**, (dünyada peyğəmbərliyə, axirətdə bol nemətlərə çatıb nicat taparlar). (وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا) – (bu qeyd olunan peyğəmbərlər) **Nuhun** (gəmidə) **daşdığı vasitəsilə Adəmin nəslindəndirlər**. (İdris Nuhla gəmidə olan şəxslərdən birinin övladıdır. İbrahim Samın nəslindəndir, Sam da Nuhun oğludur. Bəziləri də - İshaq, İsmayıl, Yaqub) **İbrahimin**, (bəziləri də - Musa, Harun, Zəkəriyyə, Yəhya, İsa) **İsrailin** (Yaqubun) **nəslindəndirlər**. (Bu peyğəmbərlər) **bizim hidayət edib seçdiyimiz şəxslərdəndirlər**. (إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا) - **Allah-Təalanın ayə və əhkamları onlara** (bu peyğəmbərlərə) **oxunduqda**, (üzü üstə yığılıb) **ağlayaraq səcdə edərdilər**.

– (bu qeyd olunan peyğəmbərlərdən sonra) **elə bir** (xəbis) **nəsil** (bizim peyğəmbərin ümməti) **gəldi ki, namazı tərk edib şəhvətə təbə olub**, (hər cür günahı etdilər). (فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا) - **əlbəttə**, (qiyamət günündə etdikləri şər və günahların) **cəzasını çəkib əzaba düşər olacaqlar**.

– (fasiq və asi şəxslərin hamısı qiyamət günündə öz əməllərinin cəzasına çatacaq). **Ancaq tövbə edib Allah-Təalaya iman gətirib yaxşı və gözəl əməl edənlər istisnadır**, (فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا) - **belə şəxslər cənnətə daxil olub onlara heç bir zülm olunmayıb** (əməllərinin mükafatı əskiltilməz).

– (tövbə edənlərin daxil olduğu yer) **əbədi Ədn cənnətləridir ki, Rəhman olan Allah-Təala onu qaibənə şəkildə bəndələrinə vəd edib**, (onlar onu görməyiblər, yəni dünyada gördüklərinin oxşarı deyil). (أَنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا) - **həqiqətən, Allah-Təalanın vədi haqdır**, (dərhal yerinə yetib, cənnətə gedib daxil olacaqlar).

– (o cənnətdə) **salamdan** (bir-birilərinə Allah-Təalanın rəhmətini göndərüb, gözəl rəftar etməkdən) **başqa, heç bir boş, mənasız sözlər eşitməzlər**. (وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا) – **ruziləri səhər-axşam ha-**

Kəşfül-Həqayiq II

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾ وَمَا نَنْتَظِرُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾ وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرِّبْكَ لِنَحْشُرَنَّهُمُ وَالشَّيَاطِينَ

zırlanar (necə ki dünyada səhər-axşam ruzi tədarük edirlər. Hərçənd axirətdə gün deyər bir şey olmadığından səhər və axşam vaxtı da olmaz. Amma Allah-Təala insanlara dünyadakı adətləri üzrə xəbər verir ki, ruzi dərdi çəkməsinlər).

63) - (تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا) (necə ki dünyada bir şəxs miras sahibi olanda başqası ondan o malı ala bilməzsə, habelə) **bu cənnət də elə bir yerdir ki, axirətdə bəndələrimizdən müttəqi olan şəxslərə onu miras verib** (onlara məxsus edərək, heç vaxt onlardan alınmaz).

64) - (وَمَا نَنْتَظِرُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ) (Cəbrayıl bir müddət Hz. Peyğəmbərə gəlməyib, ona əhkam gətirmədi, bir müddətdən sonra gəldikdə isə, Hz. Peyğəmbər onun gecikməsindən şikayət etdi. Allah-Təala Cəbrayılın dili ilə ona cavab verib buyurur: ey Məhəmməd), **bizim enib** (Allah-Təala tərəfindən vəhy gətirməmiş) **ancaq sənin rəbbin Allah-Təalanın əmriylədir**, (Allah-Təala nə vaxt əmr etsə, o vaxt da gəlib vəhyi sənə çatdırar). (لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ) - (ey Məhəmməd), **önümüzdə və arxamızda və onların arasında nə varsa**, (Allah-Təalanın ixtiyarında olub) **Ona məxsusdur**, (Ondan icazəsiz ixtiyarımız yoxdur). (وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا) - (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala** (səni tərk edib) **unudan deyil**. (Ancaq məsləhətə görə, vəhy göndərir).

65) - (رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا) (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala səmaların və yerin, onların arasında olan şeylərin rəbbi, tərbiyə verənidir**. (فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ) - (vəhyin gecikməsinə görə üzülmə), **Allah-Təalaya ibadət edib onun ibadətində səbir et**, (sabitqədəm ol). (هَلْ تَعْلَمُ) - (ey Məhəmməd), **bəs Allah-Təaladan başqa onunla adaş olan**, (məbud olmaqda ona şərik olan birini) **bilirsən?** (Əlbəttə, yoxdur, Allah elə bir müqəddəs zətin adıdır ki, onun ikincisi yoxdur).

66) - (وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا) (ey Məhəmməd, insan qiyaməti inkar edib) **deyir: “Mən öldükdən sonra (dirildilib qəbirdən) diri çıxacağam?** (Heç vaxt belə şey olmaz).

67) - (أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا) - **bəs insan (fikirləşib) yadına salmır ki, həqiqətən, bundan qabaq o, heç bir şey ikən biz onu yaratdıq?**

68) - (فَوَرِّبْكَ لِنَحْشُرَنَّهُمُ وَالشَّيَاطِينَ) (ey Məhəmməd), **and olsun sənin rəbbin Allah-Təalaya**, (qiyamət gününü inkar edənlərin hamısını və onları asi edib

Məryəm surəsi

ثُمَّ لَنُخْصِرْنَهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِءْيَا ﴿٧٤﴾

yoldan çıxaran) şeytanlarla (insan şeytanları ilə) bir yerdə məhşərdə topla-yarıq. (ثُمَّ لَنُخْصِرْنَهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا) - **ondan sonra onların hamısını** (cəhənnəm qorxusundan) **dizləri üstündə çökmüş halda cəhənnəmin ətrafında hazır edərək.**

(ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا) (69) – (cəhənnəmin ətrafında on-ları toplayandan) **sonra hər bir dəstədən Allah-Təalaya ən çox asi** (və kafir) **olanları dartıb çıxarıb**, (cəhənnəmə salacağıq, ondan sonra yerdə qalanları asilikdəki dərəcələrinə görə, dalbadal cəhənnəmə daxil edəcəyik).

(ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صِلِيًّا) (70) - **ondan sonra** (məhşər əhlindən) **kimlərin cəhənnəmə daxil olmağa daha layiq olduğundan biz agahıq.**

(وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا) (71) – **sizdən elə bir kəs olmaz ki**, (qiyamət günü cəhənnəmə) **daxil olub** (onun dəhşətini görməsin), (necə ki bir karvan bir yerə varid olub onun kənarında dayananda o yerə baxıb onun halından agah olarlar, oraya daxil olan olar, daxil olmayan da qayıdıb öz yolu ilə gedər. Cəhənnəmə gedənlər də belədir. Bütün insanlar cəhənnəmin ətrafına yığılıb, onun halına, əzabına agah olarlar. Ey Məhəmməd), **bu sənin rəbbin Allah-Təalanın özünə vacib etdiyi hökmdür** (ki, sizin hamınızı bu şəkildə cəhənnəmə varid etsin).

(ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا) (72) - **ondan sonra müttəqi şəxslərə** (oradan) **nicat verib** (behiştə aparırıq). **Zalımları da** (üzüüstə yığılıb) **dizləri üstə çökmüş halda** (cəhənnəmin ətrafında) **qoyarıq.**

(وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ) (73) - (ey Məhəmməd), **bizim** (gözəl sözlü) **açıq-aşkar** (möcüzə olan mənalı) **ayələrimiz müşriklərə oxunanda**, (yəni ey Məhəmməd, sən oxuyanda), (قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا) – (dünya həyatından başqa, bir şey bilməyən cahil) **kafirilər mömin şəxslərə dedilər ki, bu iki dəstənin** (kafirlərin, yoxsa möminlərin) **hansı birinin** (dün-yadakı) **məqamı abad və məclisləri gözəldir?** (Hənsinin həyatı gözəldirsə, demək o, Allah-Təalaya yaxındır).

(وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِءْيَا) (74) – (ey Məhəmməd, müşriklərə de ki, dünya malına, libaslarına və boy-buxunlarına aldanmasınlar). **Onlardan**

Kəşfül-Həqayiq II

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾

öncə də dünya malı, (libas və) surət baxımından daha gözəl olan necə nə-silləri məhv etmişik.

75) (قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, kim** (Allah-Təaladan kənar, şirk və) **zəlalətdə isə Allah-Təala ona bir müddət möhlət verib** (tüğyan içində qoyar). (حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ) – (müşriklər dedikləri sözlərlə həmişə fəxr edib, məğrur olduqlarından sözlərini geri götürməzlər). **Belə ki, Allah-Təala tərəfindən onlara vəd edilən əzabı** (müsəlmanların bu dünyada onlara qalib gəlib zəlil etdiyini) **və ya qiyamət günü** (cəhənnəm əzabını) **gördükdə,** (فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا) – **bilərlər ki, hansı birinin** (möminlərin, yoxsa kafirlərin) **məkanı daha pis və yardım baxımından daha zəifdir.** (Müşriklərin sözlərinin müqabilində Allah-Təala belə buyurar).

76) (وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى) – **Allah-Təala hidayət tapıb imana daxil olan şəxslərin hidayətini daha da artırıb** (imanlarında sabit və bərqərar edir). (وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا). - (ey Məhəmməd), **əbədi qalan yaxşı əməllər isə rəbbin Allah-Təalanın yanında əcr və savab baxımından daha xeyirlidir, aqibət baxımından da yaxşıdır,** (cənnətlkdir. Peşman olan kafirlərin fəxr etdiyi şeylərin aqibəti isə fənadır).

77) (أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا) - (müsəlmanlardan Xabbab ibn Ərət deyir: “Məkkədə müşriklərdən olan As ibn Vail Səhmi mənə borclu idi. Borcunu ondan tələb etdim. Dedi: “Məhəmmədi inkar etmədikcə, vermərəm.” Dedim: “And olsun Allah-Təalaya, nə həyatda, nə öldükdə, nə də təkrar dirilib məhşərə getdiyimdə Məhəmmədi inkar etmərəm.” As dedi: “Mən öləndən sonra diriləcəyəm?” Dedim: “Bəli.” Dedi: “Nə vaxt dirilsəm, orada mənim malım və övladlarım da olacaq, gələrsən orada borcunu qaytararam.” (Buxari, Təfsiru surə, 19/3,4,6; Müslüm, Münafiqin 35) O vaxt da bu ayə nazil oldu, ayənin mənası belədir: “Ey Məhəmməd), **ayələrimizi** (qiyaməti) **inkar edib və** (qiyamətdə dirilib gəlsəm, Allah-Təala) **mənə yaxşı mal və övlad verər,** (orada sənə borcunu qaytararam) **deyən adamı** (As ibn Vaili) **gördünmü?**

78) (أَطَّلَعَ الْغَيْبَ) - **yoxsa** (As) **qeybdən agahdır?** (Özünü cənnət əhli sayıb xatircəmliliklə belə sözlər deyir?) (أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) - **yoxsa Allah-Təala**

Məryəm surəsi

كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤْزُهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا ﴿٨٦﴾

yanında (möhkəm) **əhd alıbdır** (ki, gərək axirətdə ona cənnət, mal və övlad verilsin? Bunların hansı biri o kafir (As ibn Vaildən) ötrü var?)

79) - (كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ) - **elə deyil**, (o kafir yalan deyir), **əlbəttə, onun dediklərini yazıb** (saxlayırıq). - (وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا) - **əzabını da uzadıb artırırıq**.

80) - (وَنَرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا) - (As ibn Vailin) **dediyi şeyləri** (qiyamət günündə malım, övladım olacaq) **ondan alıb**, (qiyamət günündə) **tək-tənha** (heç nəsiz və heç kimsəsiz bizim tərəfimizə) **gələr**.

81) - (وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا) - (müşriklər) **özlərinə Allah-Təaladan başqa məbudlar qəbul etdilər ki**, (qiyamət günü) **onlara qüvvət** (və kömək) **olub** (şəfaət etsinlər. Müşriklər bir neçə cür idilər, bəziləri qiyaməti inkar edir, bəziləri qəbul edirdilər. As ibn Vail isə inkar edənlərdən idi. Bu ayədə bəhs edilən müşriklər axirətə inananlardan idilər).

82) - (كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ) - **xeyr**, (müşriklərin güman etdiyi kimi Allah-Təaladan başqa məbudlar onlara kömək olub, şəfaət etməyəcəklər, bəlkə, qiyamət günü o məbudlar) **onların ibadətini inkar edərlər**. - (وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا) - (kömək etmə əvəzinə) **onlara zidd olub** (təkfir və lənət edərlər).

83) - (أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤْزُهُمْ أَزًّا) - (ey Məhəmməd), **bəs baxıb görmürsən ki, həqiqətən, biz şeytanları kafirlərə öz əməlləri səbəbinə düçar etmişik. Onları** (Allah-Təalaya) **itaətsizliyə sövq edib** (asi edərlər).

84) - (فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا) - (ey Məhəmməd, onların şərindən xilas olmaq üçün müşriklərə) **əzab istəməkdə tələsmə. Həqiqətən, biz onların** (günlərini) **bir-bir sayırıq**. (Onlara vəd edilən gün gəldikdə hamısı həlak olub, siz də onların şər və fəsadlarından xilas olarsınız).

85) - (يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا) - (ey Məhəmməd, xalqa de ki, qiyamət) **günü müttəqiləri izzət və ehtiramla Rəhman olan Allahın hüzuruna toplayırıq**. (Necə ki dünyada möhtərəm şəxslər padşahın hüzuruna varid olanda onlara hörmət edilir. Allah-Təalanın hüzuruna gedən möminlərlə belədir).

86) - (وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا) - **biz** (kafir və) **günahkarları da** (son də-rəcə zillətlə) **susuz olduqları halda, cəhənnəmə sürükləyib gətirərik**.

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ أَخْصَيْهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾ إِنْ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

Allah-(imanı səbəbilə) – (لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) 87) Allah-Təala dərgahından (möhkəm) əhd alandan başqası (qiyamət günü) şəfaət etməyə qadir olmaz. (Ancaq mömin və müvəhhidlərdən ötrü şəfaət vardır).

ey Məhəmməd, camaat) deyir ki, Allah-Təala özünə övlad götürüb, (müşriklər mələkləri Allah-Təalanın qızı, xristianlar İsanı, yəhudilər Üzeyiri Allah-Təalanın oğlu sayırdılar).

89) - həqiqətən, çox böyük-böyük danışıb (təəccüblü, pis söz deyirsiniz).

90-91) – (تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ) - (bu söz - Allah-Təalaya övlad isnad etmək elə böyük bir sözdür ki, bu sözün çirkinliyindən) az qaldı səmalar parçalan-sın. (وَتَخِرُّ الْجِبَالُ) - və yer də parçalanıb (əhalisi yerə qərq olsun). (هَذَا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا) - və dağlar yığılıb parça-parça olsun. Çünki Allah-Təalaya övlad isnad edirlər. (Allah-Təalaya övlad isnad etmək belə böyük qəbih işdir. Çünki övlad sahibi olmaq cismnin xüsusiyyətidir. Allah-Təala cisi-m olmaqdan pak və müqəddəsdir).

92) - Allah-Təalaya layiq deyil ki, özünə öv-lad götürsün.

93) - səmalarda və yerdə olan məxluqat (qiyamət günü) Allah-Təalanın hüsuruna (qul kimi) qorxu və təqva ilə gələrlər.

94) - həqiqətən, Allah-Təala (məxluqların) hamısı-nın (sayını, əməllərini) hesablayıb (mühafizə edər, heç bir şey onun qüdrətindən, itaətindən kənara çıxma bilməz).

95) - qiyamət günündə hamısı Allah-Təalanın tərəfinə yalqız (dünya malını tərk etmiş halda) gələrlər.

96) - həqiqətən o şəxslər ki iman gətirib gözəl əməllər edir, Allah-Təala onların qəlblərində məhəbbət yaradar. (Allah-Təala və möminlər onları özlərinə dost sayarlar).

Məryəm surəsi

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

97) (ey Məhəmməd), **həqiqətən**, (bu Qurani) **sənin dilində asanlaşdırıb** (sənə təlim etdik ki,) **müttəqiləri onunla müjdələyib, şiddətli düşmənləri də onunla qorxudasan**.

98) (ey Məhəmməd, müşriklərdən) **əvvəl neçə nəsil həlak etdik**. (هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ) - **heç onlardan birini də** (yer üzündə) **görürsən?** (أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا) - **ya da onların gizlin səslərini eşidib hallarına aqah olursan?** (Onların heç biri yoxdur. Habelə Qurana iman etməyən bu Qüreyş camaatının aqibəti də o qövmlər kimi olacaq).

Allaha həmd olsun, Məryəm surəsinin təfsiri bitdi. Bu mübarək surədə Rəhman sözünün 16 dəfə təkrarlanmasında məqsəd Qüreyş camaatını rədd etməkdir. Çünki Qüreyş camaatı Rəhman adının Allah-Təalaya aid edilməsini caiz görməyib, belə deyirdilər: “Biz Rəhmanın nə olduğunu bilmirik.” Bu səbəbdən bu mübarək surədə Rəhman sözü təkrarlanıb. Hz. Peyğəmbər Məkkədə olanda onun Həbəşistana hicrət edən səhabələrindən biri Cəfər Əbu Talib oğlu idi. Cəfər bu surəni Həbəş padşahı Nəcaşinin hüzurunda oxudu. Nəcaşi və orada olanlar ağlayıb, mübarək surənin məzmununu təsdiq etdilər. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kim Məryəm surəsini oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edir.” (Qazi, Beyzavi, IV/185)

TA-HA SURƏSİ

20-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 135 ayə, 1641 kəlmə, 5242 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. طه ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَى ﴿٣﴾ تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى ﴿٤﴾ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى ﴿٦﴾ وَإِنْ تَجْهَر بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (طه) bu mübarək surənin adıdır.

2) (مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى) - (ey Məhəmməd), **biz sənə Quranı nazil etmədik ki**, (kaş kafir və müşriklər imana gəlsin deyə) **zəhmət və məşəqqət**, (həsrət) **çəkəsən**. (Sənin vəzifən ancaq təbliğ etməkdir. Onların işini isə bizə həvalə et).

3) (إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَى) - **bu Quran ancaq** (Allahdan) **qorxub** (iman edənlər üçün) **bir öyüd-nəsihətdir**, (nəinki asi və bədbəxt şəxslərdən ötrü, sən əbəs yerə özünü məşəqqətə salıb onları düşünmə).

4) (تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى) - (bu Quran sənə) **yeri və uca səmaları yaradan** (uca məqam sahibi Allah) **tərəfindən nazil olubdur**.

5) (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) - (səmaları və yeri yaradan) **Rəhman olan Allah-Təala bütün aləmlərə hakim olub**, (heç bir şey onun qüdrətindən kənar ola bilməz).

6) (لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى) - **səmalarda, yerdə və onların arasında və torpağın altında nə varsa, hamısı Allah-Təalanındır** (Onun ixtiyarındadır).

7) (وَإِنْ تَجْهَر بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى) - (ey Məhəmməd), **əgər sən uca səslə Allah-Təalaya dua etsən də**, (bunu bil ki, Allah-Təalanın buna ehtiyacı yoxdur, bəlkə, gizlin dua etmək daha yaxşıdır), **həqiqətən, Allah-Təala gizlin** (danışıqları da) **və ondan da gizlin olan** (qəlblərdə olub hələ aşkar edilməyən sözlərə də) **agahdır**.

Ta-Ha surəsi

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ﴿٨﴾ وَهَلْ آتَيْكَ حَدِيثُ مُوسَى ﴿٩﴾ إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ عَلَى النَّارِ هُذًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى ﴿١١﴾ إِنِّي أَنَا رَبُّكَ

8) (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى) – (haqq məbud yeganə olan) Allah-Təaladır. Ondan başqa haqq məbud yoxdur. Ən yaxşı və gözəl adlar Ona məxsusdur, (o adlar Allah-Təalanın əzəmət və müqəddəsliyinə işarədir. Bundan sonra Allah-Təala Hz. Musanın qissəsini Hz. Məhəmmədə (ə.s), bəyan edir. Belə ki, vəhyi təbliğ etməkdə və xalqın əziyyətlərinə səbir etməkdə Musa kimi olub təbliğ işində möhkəm olsun. Necə ki Hz. Peyğəmbər insanlar tərəfindən çox incidiləndə belə demişdi: “Allah-Təala qardaşım Musaya rəhmət etsin. Məndən artıq ona əziyyət etdilər, səbir etdi.” (Buxari, Enbiya 28; Müslüm, Zəkat 14, 141; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, I/38, 396, 411, 441) Musanın qissəsi buradakı kimi heç bir surədə belə təfəsilatı ilə bəyan olunmayıbdır).

9) (وَهَلْ آتَيْكَ حَدِيثُ مُوسَى) - (ey Məhəmməd), Musanın qissəsi gəlib sənə çatıbmı? (Bəlkə də, çatmayıbdır. Gərək, sənə bəyan edək).

10) (إِذْ رَأَى نَارًا) - (ey Məhəmməd, yadına salıb xalqa de: “Musa Mədyən vilayətində Şüeybin yanından ayrılıb ailəsi ilə Misirə gələndə yol əsnasında ona od lazım oldu. Uzaqdan) bir od gördükdə, (فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا) – ailəsinə dedi: “(burada) durun, həqiqətən, mən od görürəm, (bizə də od lazımdır). (لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ) - əgər mümkün olsa, sizin üçün ondan bir parça köz gətirim. (أَوْ أَجْدٍ عَلَى النَّارِ هُذًى) - ya da (mümkün olmasa), bəlkə (oradan) odun gətirmək üçün bir bələdçi tapım (ki, bəlkə, onların vasitəsilə od gətirim.” O gecə qaranlıq, yağışlı bir gecə idi, Musanın arvadı Səfurəni doğuş sancısı tutub ona od lazım oldu. Çaxmaq daşını bir-birinə vursa da, ondan od hasil olmadı. O tərəfə, bu tərəfə baxıb uzaqdan od gördü).

11) (فَلَمَّا أَتَاهَا) – (Musa) oda yaxınlaşdıqda, (baxıb gördü ki, təzə bir ağac başdan ayağa atəş içindədir. Nə od ağacı yandırır, nə də ağac odu söndürür, son dərəcə ağ və işıqlı şimşək işığı kimi bir oddur. O ağacdən od götürə bilmədi. Çaxqın qalıb o işığa təəccüblə baxdı). (نُودِيَ يَا مُوسَى) – (ağacdən səs gəlib), deyildi: “ey Musa!

12) (لَنِّي أَنَا رَبُّكَ) - həqiqətən, mən sənin rəbbin Allah-Təalayam. (Musa bu kəlamı eşidən kimi, çaşıb fikirləşdi ki, görəsən, bu səs, həqiqətən, Allah-Təaladandır, yoxsa şeytandandır. Sonra o ağaca və işığa diqqətlə baxıb onun Allah-Təaladan olduğunu anladı. Hər bir peyğəmbərə peyğəmbərlikdən əvvəl belə şeylər görünsə, ona “irhasat” (xariqüladə hal, yəni peyğəmbərliyin müqəddiməsi) deyilir, belə ki, peyğəmbər belə əlamət görəndə bilsin ki, ondan

Kəşfül-Həqayiq II

فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى ﴿١٢﴾ وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى ﴿١٣﴾ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾ إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى ﴿١٥﴾

sonra gələn xəbərlərin hamısı doğrudan da Allah-Təaladandır. Həllac Mənsur Ənəl-Həqq dediyinə görə, Bağdadda üləmalar toplanıb onun qətlinə fıtva verdilər. Şeyx Şəbüstəri (Allah ona rəhmət etsin) bu barədə “Gülşəni-Raz” əsərində gözəl şeir deyib: “Bir ağacdən “mən Haqqam” deyilməsi doğrudur da, niyə xoşbəxt birindən olmasın?”) – (ey Musa), **başmaqlarını çıxar, həqiqətən, sən müqəddəs** (pak və pakizə) **Tuba vadisindəsən**, (orada başmaq geymək layiq deyil. Necə ki Məkkəyə gedəndə ehramda olub Beytullahı təvaf edəndə oranın müqəddəsliyindən ötrü ayaqqabıları çıxarmaq lazımdır, habelə müqəddəs Tuva vadisinin ehtiramına görə, Allah-Təala Musaya başmaqlarını çıxarmağı əmr etdi).

13) (وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى) – (ey Musa), **mən səni** (insanların arasında peyğəmbərlikdən ötrü) **seçdim. Sənə vəhy olunana qulaq as.**

14) (إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي) – (ey Musa), **həqiqətən mən** (haqq məbud olan) **Allah-Təalayam, məndən başqa haqq məbud yoxdur. Mənə ibadət edib, məni yad etmək üçün namazı*** (vaxtında) **qıl** (ki, qafil olmayasan).

(***Qeyd:** Allah-Təala hər bir peyğəmbərinə namazı tövsiyə edib tapşırıbdır. Ən çox da Qurani-Şərifdə Hz. Peyğəmbər vasitəsilə biz nadan, cahil müsəlmanlara tapşırıb, namazda Allah-Təalaya həmd-səna edilib, zikr edildiyindən bütün ibadətlərdən fəzilətli və mükəmməldir. Heyif! Bu dövrdə namaz qılan demək olar ki, az qalıbdır; namaz qılmaq hökmsüz bir şey kimi olub, az qalib ki, yaddan çıxsın. Xüsusən, namazı camaatla bir yerdə qılmaq islamın ən birinci şüarı və tərəqqi səbəbi olduğundan Hz. peyğəmbər buyurubdur: “O şəxslər ki, namazı camaatla birlikdə qılmağı tərک edib, az qalırım ki, gedib onların evlərinə od vurub yandırım və xarab edim”. İslam ümməti namazda olan böyük faydaları dərk etməyib, bu səbəbdən bu şəkildə namaz qılmağı tərک edib, onu əhəmiyyətsiz bir şey sayıblar. İmam kim olursa olsun, camaatla namaz qılındığı halda, gedib ayrı namaz qılanları Allah-Təala qiyamət günü sorğu-sual edəcəkdir. Camaatla namaz qılanlar Allah-Təalanın Qurani-Şərifdə vəsf etdiyi “məscidləri təmir edənlər” cərgəsində sayılırlar).

15) (إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا) – (ey Musa), **həqiqətən, qiyamət günü gələcəkdir, az qalır ki, onu gizlədib** (vaxtını sizə xəbər verməyim. Əgər qiyamətin vaxtını gizlətməkdə fayda olmasaydı, heç vaxt sizə qiyamət haqqında xəbər verməzdim). (لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى) – (qiyamət, əlbəttə, vaxt olacaq), **ta ki, hər kəsə etdiyi** (xeyir, şəər) **əməlin qarşılığı verilsin.**

Ta-Ha surəsi

﴿۱۷﴾ فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى ﴿۱۶﴾ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى ﴿۱۷﴾
قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاهْتَشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى ﴿۱۸﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَا
مُوسَى ﴿۱۹﴾ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى ﴿۲۰﴾

16) - (ey Musa), **nəfsinin istəklərinə tabe olub** (qiyamət gününə) **iman gətirməyənlərin çoxluğu sən** (qiyaməti təsdiq etməyə) **mane olmasın**. (Onların çoxluğuna baxıb haqq olduqlarını zənn etmə. Sən dəlil və sübuta bax. Onlar nəfslərinə tabe olub həlak oldular), **yoxsa sən də həlak olarsan**. (Buna iman etməkdə azlığın, çoxluğun dəyəri yoxdur, çünki etibarlı dəlildir, ola bilər ki, bir çox insanın etiqad etdiyi şey batil olsun, necə ki hər bir zamanda belə olubdur. Bu ayədə dəlilə tabe olub, dəlil üzrə əməl etməyə təşviq etməkdə məqsəd təqlidlə əməl etməyi qadağan edib qorxutmaqdır).

17) - (وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى) – (zikr olunan hökmləri Musaya təlim edəndən sonra peyğəmbərliyə işarə edən möcüzəni Musaya bəyan etməkdən ötrü Musadan soruşur:) **ey Musa, sağ əlindəki nədir?**

18) - (قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا) - (Musa) **dedi**: “(ey mənim rəbbim), **bu mənim əsamdır**, (yol gedəndə və yorulub duranda) **ona söykənirəm**. (وَاهْتَشُّ بِهَا) - **bununla qoyunlarımdan ötrü** (ağaclardan yarpaq) **silkələyirəm**. (O əsanın başı çövkən kimi əyri olduğundan ağacdən asanlıqla yarpaq tökmək olurdu). (وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى) - **onda mənim üçün başqa mənfəətlər də var**.” (Hz. Musa bu sözü dedi ki, bəlkə, Allah-Təala o mənfəətləri də soruşub onunla daha çox danışsın. O da Allah-Təala ilə danışmaqdan ləzzət alsın, necə ki aşiq məşuqəsiylə çox danışib ləzzət almaqdan ötrü lazım olmayan sözləri də deyər).

19) - (قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى) - (Allah-Təala) **buyurdu**: (ey Musa, əlindəki əsanı yerə) **at**.

20) - (فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى) - (Musa Allah-Təalanın əmriylə əsanı əlindən yerə) **atdı**, (qəfildən baxıb gördü ki,) **o bir ilan olub sürətlə sürünür**. (Əvvəlcə Allah-Təala Musadan soruşdu ki, bu sağ əlindəki nədir? Bu sualdan məqsədi o idi ki, Musa əlindəki ağacın həqiqətini dərk edib, ondan sonra o ağac əjdəha olanda, bilsin ki, ağac əjdəha olmaz. Ancaq Allah-Təalanın kamil qüdrəti ilə bu mümkündür. Allah-Təala əsanın əjdəha olduğunu 3 məqamda 3 sözlə yad edir. Birincisi – Həyyə, yəni ilan (əjdəha da onun bir növüdür), ikincisi - Cann, yəni sürətlə sürünən ilan, 3-cüsü Su‘ban, yəni ən böyük ilan, buna əjdəha deyilir. Əsanın ilan olmasını üç kəlmə ilə yad etməkdə səbəb odur ki, o əsa ilan olanda onda 3 xüsusiyyət olurdu: əvvəla ilan, sonra böyük

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سُنْعِيْهَا سِيْرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾ وَاَضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضًا مِّنْ غَيْرِ سَوْءٍ اَيَّةٍ اُخْرٰى ﴿٢٢﴾ لِّتُرِيَنَّكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى ﴿٢٣﴾ اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾

ilan - əjdəha, daha sonra da böyük və sürətli olan bir əjdəha. Hz. Musanın əsasının ilan olmasını Allah-Təalanın Quranda zikr etməsini bəyan etməklə kifayətlənib, onun həqiqətini izah etməkdən vaz keçdik).

21) – (قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سُنْعِيْهَا سِيْرَتَهَا الْاُولٰى) – (Musa öz əsasını o şəkildə görəndə, onu qorxu bürüyüb qaçmağa başladı, Allah-Təaladan ona xitab gəlib) **buyurdu: (ey Musa), tut onu qorxma, əlbəttə, biz onu əvvəlki halına qaytarıb** (əsa edəcəyik). (Musa Allah-Təalanın fərmanından sonra qorxu içində əlini uzadıb onun çənəsindən tutub baxdı. Gördü ki, əlindəki elə həmin əsadır).

22) – (وَاَضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضًا مِّنْ غَيْرِ سَوْءٍ اَيَّةٍ اُخْرٰى) – (ey Musa), **əlini qoltuğuna sal ki, o da** (sənin doğruluğuna) **başqa bir dəlil olaraq qüsursuz* və ağappaq olaraq çıxsın.** (Musa Allah-Təalanın izniylə əlini qoltuğuna salıb çıxaranda əli şimşək kimi parlayıb çöl ondan işıqlandı).

(**Qeyd: Qüsursuz sözü bu ağığın baras (abraş) xəstəliyinə, ala çıxartmağa aid olmadığına işarədir. Yəni sənin əlin gecəni işıqlandıran şimşək kimi ağappaq olar, nəinki baras xəstəliyi kimi. Ərəblər baras xəstəliyindən iyrənib, onun adını da eşitməkdən çəkinirdilər. Hirə padşahı Cüzeymə baras xəstəliyinə tutulduğundan ərəblər onun adını deməkdən çəkinib, baras əvəzinə abraş deyib, onu Cüzeymətül-Abraş adlandırdılar. Bu Cüzeyməyə ərəblər sahibi-Ziba da deyirdilər. Ziba Şamda səltənət sahibi olan bir qadındır. Onunla Cüzeymənin arasında keçən əhvalatlar və öldürülməsi tarix kitablarında təfsilatı ilə qeyd olunubdur. Hz. Peyğəmbər bir qadınla evlənmişdi. Onunla yaxın olanda onun dizindən yuxarıda bir qədər baras əlaməti gördü, iyrəndiyindən az sonra onu boşadı).*

23) – (لِّتُرِيَنَّكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى) – (ey Musa, sənə əsa ilə ağ əl möcüzəsini verməməimizin səbəbi) **böyük olan möcüzələrimizdən** (bir qismini) **sənə göstərmək üçün idi.** (Yəni bu iki möcüzə bizim böyük möcüzələrimizdəndir, sənə göstəririk).

24) – (اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى) – (ey Musa), **indi bu möcüzələrlə** (Misirə), **fironun yanına gedib** (onu dəvət et), **həqiqətən, firon tüğyan edib** (Allah-Təalaya asi olmaqda həddi aşıbdir). (Allah-Təala Musaya asi fironun yanına gedib onu tövhidə dəvət etməyi əmr etdikdə, Musa bildi ki, bu iş çox təhlükəli bir işdir. Ona möhkəm qəlbli, hər bir bəla və müsibətə səbir edə biləndən başqası dözməz. Bu səbəbdən Allah-Təaladan xahiş etdi ki, onun köksünü və dilini açıb, ruhuna genişlik verib onu həlim və səbirli etsin. Necə ki Allah-Təala ayədə xəbər verir).

Ta-Ha surəsi

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هُزُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَمْرًا مَا يُوْحَى ﴿٣٨﴾ أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ

25) (Musa) dedi: ey mənim rəbbim, köksümü açıb genişlik ver (ki, sənin vəhyinə və firon dan gələcək məşəqqətlərə dözüb səbir edim).

26) (وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي) – (vəhyi firona təbliğ etmə) işimi asanlaşdır.

27-28) (وَاخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي) - (danışmama mane olan) **dilimdəki düyünü** (pəltəkliyi) **aç ki, sözlərimi yaxşı dərk edib anlasınlar.** (Musanın dilində pəltəklik olduğundan Allah-Təaladan onun düzəldilməsini xahiş etdi. Hz. Hüseyin dilində də pəltəklik var idi. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Bu pəltəklik mənim oğluma əmisi Musadan miras qalıbdır”).

29-32) (وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هُزُونَ أَخِي أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي) – (ey mənim rəbbim), **mənə öz ailəmdən qardaşım Harunu mənə vəzir** (köməkçi) **et, onun səbəbinə qüvvətimi möhkəm et, (peyğəmbərlik) işimdə onu mənə şərik et.**

33-34) (كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا) - **ta ki** (bir-birimizə kömək olub) **Səni çox təqdis edib, çox zikr edək** (və çox namaz qılıb ibadət edək).

35) (إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا) – (ey mənim rəbbim, Harunun mənə yaxşı köməkçi olacağını və bu səbəbdən işimizin asan olacağını və hər halımızı) **həqiqətən, sən özün görürsən.**

36) (قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى) – (Allah-Təala) **buyurdu: “Ey Musa, dilədiyin sənə verildi.**

37) (وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى) - (ey Musa), **həqiqətən, bir dəfə də sənə nemət bəxş etmişdik.**

38) (إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَمْرًا مَا يُوْحَى) – **o zaman ki vəhy edilməsi** (lazım olan) **şeyi anana vəhy edib bildirdik,** (Musanın anasına vəhy etmək, bal arısına vəhy etmək kimidir. Necə ki Nəhl surəsində qeyd olundu).

39) (أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ) – (ey Musa, anana vəhy olunan sözlər bunlardır, firon uşaqları qətlə yetirəndə, səni mühafizə edib saxlamaqdan ötrü anana vəhy edib əmr etdik ki, Musanı) **bir sandığa qoy,** (فَأَقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ) - **sonra onu** (Nil)

Kəşfül-Həqayiq II

فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ ۚ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِّمِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي ﴿٣٩﴾ اِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَتَلَّكَ نَفْسًا فَتَجُنَّكَ مِنَ الْغَمِّ وَتَتَنَّاكَ فُتُونًا

çayına at. (فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ) - **əlbəttə**, (Nil) **çayı Musanı sahilə çıxarar**, (يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ) - **mənim və onun** (Musanın) **düşməni olan** (firon o sandığı tutub Musanı oradan) **götürər**. (Musanın anası Allah-Təalanın vəhyiylə bir sandıq götürüb onun içini pambıq ilə döşəyib sandığın üstünə qır tökdü ki, onun içinə su daxil olmasın. Allah-Təalaya təvəkkül edib sandığı Nil çayına saldı. Nildən aralanıb fironun bağına daxil olan bir qol ilə sandıq bağa daxil oldu. Firon xanımı Asiya ilə bir barakın kənarında gəzərkən o sandığı görüb əmr etdi ki, sandığı sudan çıxarıb onun hüsuruna gətirsinlər. Sandığı açıb onun içində gözəl bir uşaq görəndə içində ona qarşı böyük bir məhəbbət oyandı və onun qorunmasını əmr etdi. Bundan sonra gələn ayədə Allah-Təala Musaya xitab edir ki, ey Musa, bax gör, öz düşmənin əlində səni yetişdirdim). (وَالْقَيْتُ) - (ey Musa), **özümdən sənə bir məhəbbət verdim**. (O səbəbdən firon və onun adamları səni sevib mühafizə etdilər). (**وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي**) - **belə ki, gözümün önündə** (mənim nəzarətim, himayəm altında səni gözəl şəkildə qoruyub) **tərbiyə etsinlər**. (Musanı Nilə atandan sonra anasının qəlbi iztiraba düşüb bacısını onun dalınca Nilin sahilinə göndərdi. Belə ki, sandıqdan xəbəri olsun. Bacısı çayın sahili ilə sandığa baxa-baxa gedib bir də gördü ki, sandıq fironun bağına daxil oldu. Musanın bacısı bir bəhanə ilə fironun bağına girdi. Bir də gördü ki, Musaya dayə gətirirlər, lakin heç bir dayənin südünü içmir, onlar da çaşıb qalmışdılar. O vaxt Musanın bacısı qabağa çıxıb dedi: “İstəyirsinizsə, mən sizə bir dayə gətirim.” Necə ki Allah-Təala gələn ayədə buyurur).

(40) - (اِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ) - (ey Musa, yadına sal), **o zaman ki sənin bacın** (Nilin sahili ilə sandığa baxa-baxa gedirdi, sandıq bağa daxil olub, bacın da onun dalınca girib gördü ki, sənün üçün dayə axtarırlar. Sən isə heç bir dayənin südünü içmirsən, o vaxt da bacın) **dedi ki, sizə ona baxacaq** (uşağın onun südünü içəcəyi) **birini göstərməyimi istəyirsiniz?** (Musanın bacısı bu sözü dedikdə, fironun xanımı Asiya əmr etdi ki, o qadını çağırınsınlar. Musanın bacısı gedib anasını gətirdi. Musanı anasına verəndə anasının qucağında onun ətrindən Musa rahatlanıb onun südündən içdi). (فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ) - (ey Musa), **səni anana qaytardıq ki, gözü aydın olub məhzun və qəmgin olmasın**. - (ey Musa), (**وَقَتَّلْتَ نَفْسًا فَتَجُنَّكَ مِنَ الْغَمِّ وَتَتَنَّاكَ فُتُونًا**) - (ey Musa), **bir nəfəri (qibtini) qətlə yetirdin, onun qəm-qüssəsindən sənə nicat verdik və səni necə bəlalara salıb** (hamısından xilas etdik. Allah-Təala Musanı bir çox bəlalara salıb sonra xilas etdi, əvvəlcə firon bəni-İsrailin təzə anadan olan

Ta-Ha surəsi

فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى ﴿٤٠﴾ وَاضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ اذْهَبْ أَنْتَ وَآخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لِّئِنَّا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى ﴿٤٤﴾ قَالَ رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى ﴿٤٥﴾

oğlan uşaqlarını qətlə yetirəndə, onların arasında öldürülməkdən, ondan sonra sandığın içində olarkən Nildə onu qərq olmaqdan, sonra qibtini öldürsə də, onun şərinə, bütün bunların hamısından Allah-Təala Musaya nicat verib, ona verdiyi nemətləri bu ayədə bəyan edir. Musa 12 yaşında olanda Misirli bir şəxs bəni-İsraildən bir qibtiylə dava edəndə Musa o yəhudiyə kömək edib o qibtiyə bir yumruq vurdu. Öldürmək istəməsə də, qibtini o zərbədən öldü. Bu qissə Qəsəs surəsində qeyd olunub). - (ey Musa, qibtini öldürəndən sonra qaçıb Mədyən şəhərinə gedib) **illərlə** (28 il) **Mədyən əhlinin arasında** (Şüeybin yanında) **qaldın**. (O zamanlar səni qoruyub saxladıq). - (ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى) - (sonra Mədyəndən çıxıb, bizim tərəfimizdən) **müəyyən olunmuş bir vaxta** (peyğəmbərlik yaşına) **gəlib çatdın** (və sənə peyğəmbərlik vəzifəsini verdim).

41) (وَاضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي) - (ey Musa), **səni özümçün** (peyğəmbər) **seçdim** (ki, yer üzündə mənim canışınım olub vəhyimi bəndələrimə çatdırasan).

42) (اِذْهَبْ أَنْتَ وَآخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي) - (ey Musa,) **sən və qardaşın** (Harun) **verdiyim möcüzələrimlə gedib** (xalqı mənim tərəfimə dəvət edin). **Məni zikr edib** (hökmlərimi xalqa çatdırmaqda tənbellik etməyin. Musa peyğəmbərlik məqamına çatıb xalqı tövhidə dəvət etməklə əmr olunduqda, ailəsini o biyabanda qoyub Turi-Sinadan birbaşa Misirə yollandı. Mədyən əhlinə gəlib-gedənlər Şüeybin qızı Səfurəni (Sapurani) tanıyıb onları götürüb Şüeybin yanına Mədyənə apardılar. O biri tərəfdən Allah-Təala Misirdə Haruna vəhy göndərüb ona Musanın qarşısına çıxmağı əmr etdi. Harun yaşda Musadan böyük idi. Harun Musanın qarşısına çıxıb vəhy əhvalatını Musaya xəbər verdi. Hər ikisi birlikdə Misirə, bəni-İsrailin yanına daxil oldular, ondan sonra Allah-Təala hər ikisinə Misirdə vəhy göndərdi).

43) (اِذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى) - (ey Musa və Harun), **fironun yanına gedin, həqiqətən, o, tüğyan edib həddini aşıbdir**. (Onu mənim tərəfimə dəvət edin).

44) (فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لِّئِنَّا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى) - (fironun dəvətinə getdikdə) **onunla** (qəzəblə yox), **yumşaq danışın**, (ümidiniz bu olsun ki,) **bəlkə, öyüd-nəsihət qəbul edib, ya da qorxub** (Mənə itaət etsin).

45) (قَالَ رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى) - (Musa və Harun) **dedilər: “Ey bizim rəbbimiz, həqiqətən, biz qorxuruq ki, (firon bizə danışmağa möhlət**

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَأَرَى ﴿٤٦﴾ فَأَتَيْنَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ وَلَا تَعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ أَتَّبَعَ الْهُدَى ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿٤٨﴾ قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى ﴿٥٠﴾

verməyib bizi öldürməyə) **tələssin, ya da həddini aşıb** (Sənin haqqında nala-yiq sözlər desin).”

46) (Allah-Təala) **buyurdu: “Qorxma-yın, həqiqətən, mən sizinlə olub** (kömək edib, fironun şərindən qoruyaram və sizin aranızda olan hər bir əməli və danışığı) **eşidib görürəm.** (Heç vaxt ondan qorxmayın. Mənim sizi qoruyub kömək edəcəyimə etimad edin).

47) – (fironun) **yanına gedib ona deyin ki, həqiqətən, biz sənin rəbbin Allah-Təalanın peyğəmbərləriyik,** (tək və yeganə olan Allah-Təalaya iman gətir). – **bəni-İsraili** – (fəzəil məna bəni isrəail və təəzibəm). (zəhmətli və məşəqqətli əməllərdən xilas edib) **bizə həvalə et və onlardan əl çəkib** (zülm etmə, bizimlə göndər). (Firon bəni-İsraili məşəqqətli əməllərə düşər edib onlara əzab etdiyindən Allah-Təala Musa və Haruna buyurur: “fironun bəni-İsrailin xilas olmasını xahiş edin). – (ona deyin ki, ey firon), **həqiqətən, dəlil və sübutla rəbbin Allah-Təalanın tərəfindən sənin yanına gəlmişik.**” (Hər bir peyğəmbər təbliğə başlayanda ona dəlil və sübut lazım olduğundan, Musa və Harun fironu dəvət edərkən əvvəlcə Allah-Təalanın onlara bəxş etdiyi dəlil və sübutu firona bildirdilər, yəni səni dəvət etməyimiz dəlil və sübutsuz deyildir). – (hidayət tapıb) **haqqa tabe olan şəxslərə Allah-Təalanın salam və rəhməti olsun.**

48) – (firona deyən ki,) **həqiqətən, Allah-Təala tərəfindən bizə belə vəhy olunubdur: kim məndən üz döndərrib** (peyğəmbərlərimi və ayələrimi) **tərkib etsə,** (ondan ötrü axirətdə) **əzabım hazırdir.** (Musa və Harun son dərəcə qorxu və izzət içində olsalar da, Allah-Təalanın əmri ilə fironun yanına gedib Allah-Təalanın əmrlərini ona çatdırdılar).

49) – (firon) **dedi: ey Musa, sizin rəbbiniz kimdir** (ki, məni onun tərəfinə və ona iman gətirməyə dəvət edirsiniz?)

50) – (Musa fironun cavabında) **dedi: bizim rəbbimiz o Allahdır ki, hər şeyə** (layiq olduğu) **xilqətini verib və sonra** (ona lazım olan əzalar verərək necə istifadə edəcəyini) **bildirib, hidayət edibdir.**

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى ﴿٥١﴾ قَالَ عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى ﴿٥٢﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمُ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى ﴿٥٤﴾ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى ﴿٥٥﴾ وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَى ﴿٥٦﴾

51) (قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى) – (firon) **dedi: bəs** (özlərinə peyğəmbər gəlməyən) **əvvəlki halı necədir**, (kim bədbəxt, kim xoşbəxtdir?)

52) (قَالَ عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى) – (Musa) **dedi: (bu soruşduğunuz qeyb elmidir, mən qeyb elmini bilmirəm), onlara dair elm mənim rəbbim Allah-Təalanın elmində** (dərgahındakı Lövhi-məhfuz) **kitabında yazılıb**, (saxlanılıbdır), **rəbbim Allah-Təala o elmləri nə itirməz, nə də unutmaz**, (onların elmi Allah-Təalanın yanında sabit və bərqərarlıdır).

53) (الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا) - **mənim rəbbim o Allah-Təaladır ki, yer üzünü sizdən ötrü döşəyib hazır edib ki**, (orada yerləşib rahat olasıınız, necə ki uşaq beşikdə rahat olur). (وَسَلَّكَ لَكُمُ فِيهَا سُبُلًا) – **sizin üçün** (o dağların arasında) **yollar salıb**, (belə ki, o yollarla gedib məqsədinizə çatasıınız, əgər yer üzünün hamısını dağ etsəydi, sizin üçün yaşamaq çətin olardı. Bu sözün təsdiqi yer üzündə gəzənlərə məlumdur. Çox hündür dağlar var ki, onların zirvəsinə çıxmaq mümkün deyil, Allah-Təala onların arasında düz yollar salıbıdır). (وَأَنْزَلَ) – (Allah-Təala sizdən ötrü) **səmadan yağış göndərir** (ki, o yağışın səbəbinə həyatınız asan keçsin). (فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى) – (rəbbiniz Allah-Təala buyurur: səmadan gələn suyun səbəbinə) **hər cür bitkidən cütlər yetişdirdik**.

54) (كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ) – (yerdə bitən şeylərdən) **yeyib, heyvanlarınızı da otarın**, (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى) - **həqiqətən, bu** (qeyd olunan) **şeylərdə Allah-Təalanın** (tövhid və qüdrətini düşünüb, düz əməl edən) **ağıl sahiblərindən ötrü dəlil və sübutlar vardır**.

55) (مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ) – **sizi haradan** (torpaqdan) **yaratmışıqsa**, (وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ) – (öldürüb yenə) **ora qaytaracağıq**. (وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى) – **bir daha sizi oradan çıxarıb**, (həyat verib, qiyamət günü bir yerə toplayacağıq. Musanın firona verdiyi cavab bitdi).

56) (وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَى) - **həqiqətən**, (Musaya bəxş etdiyimiz) **möcüzələrimizin hamısını** (firona) **göstərdik**. **Hamısını təkzib edib** (heç birini) **qəbul etmədi**. (Firona göstərdiyi möcüzələri bundan sonra bəyan edir).

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلَفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَأَنْ يُخَشِرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى ﴿٦١﴾

57) – (Hz. Musa firona əsanın əjdaha olmasını və ağappaq əlini göstərəndən sonra firon) **dedi: ey Musa, sən gəlibəsən ki, bu sehrin səbəbinə bizi öz (Misir) torpağımızdan çıxarıb** (özün səltənət sahibi olasan? Fironun bu sözündən məlum olur ki, Musanın haqlı olduğunu dərk edib qorxduğundan belə deyir. Yoxsa böyük bir hökmdar sehrbaz necə deyər ki, sən bizi sehlrlə Misirdən çıxartmaq üçün gəlibəsən. Bir sehrbaz böyük bir hökmdarı necə öz ölkəsindən qova bilər? Bu sözün o şəxs deyər ki, məğlub olduğunu anlasın, ya da bu ehtimaldan çəkinsin. Firon da Musanın haqlı olduğunu gördüyündən, ya da zənn etdiyindən belə bir söz dedi).

58) – (ey Musa), **əlbəttə, biz də sənə onun kimi bir sehr gətiririk.** – (ey Musa), **bizimlə öz aranda müəyyən bir vaxt təyin et.** – (ey Musa) **sən ona xilaf çıxmayaq, (ikimizə də) müsaid yer olsun.** (Belə ki, sən doğru, yoxsa yalançı olduğun məlum olsun).

59) – (Musa) **dedi: vədəiniz* bayram günü olsun.** (وَأَنْ) **və günorta bütün insanlar (orada) toplansın.** (Ta ki haqla batil məlum olsun).

(**Qeyd:* Misir xalqı bayram günlərində bir yerə toplanıb şadlıq keçirtdiyindən Hz. Musa bayram gününü seçdi. Bu bayram günü Misir xalqının arasında məşhur olan Nilə qurban vermə bayramı idi. Misirdə qədimdən adət idi ki, ildə bir gün seçib, o gün gözəl bir qızı qurbanlıq olaraq bəzəyib Nilə atardılar ki, Nilin suyu daha da artсын. H. 18-ci ildə xilaskar islam ordusu tərəfindən Misir fəth olunandan sonra Misirin fatehi Əmr ibnül-As tərəfindən bu çirkin əməl qadağan edildi).

60) – (bu danışığından sonra) **firon dönüb getdi,** (Musa da onun yanından ayrıldı), **firon hər bir məkr və hiyləsini** (sehrbazları) **toplayıb sonra** (təyin olunmuş vaxtda) **gəldi.** (Musa da gəlib sehrbazların qarşısında dayandı).

61) – **Musa** (sehrbazlara) **dedi: ey sehrbazlar, vay sizin halınıza, Allah-Təalaya yalandan iftira etməyin.** (فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى) – **o vaxt da** (Allah-Təala) **əzab** (göndərər) **sizi həlak edər.** **Həqiqətən, kim yalandan (Allah-Təalaya) iftira edərsə, özünə zərər verər.**

فَتَنَّا زَعْوَا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى ﴿٦٢﴾ قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى ﴿٦٣﴾ فَاجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتُّوْا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى ﴿٦٤﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى ﴿٦٧﴾

62) sehrbazlar öz işləri barəsində öz aralarında mübahisə edib gizlin danışdılar. (Bəziləri dedilər: “Musa sehrbazdır”, bəziləri dedilər: “Sehrbaz belə olmur”, bəziləri də dedilər: “Əgər bizə qalib gəlsə, ona tabe olarıq”).

63) – (sehrbazlar bir-birləriylə danışib, axırda belə) dedilər: əlbəttə, bunların ikisi də sehrbazdır, onlar istəyirlər ki, öz sehləriylə sizi (Misir) torpağından çıxarıb (hər bir işin ixtiyarı özlərində olsun). (وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى) və (məqsədləri) sizin yaxşı (və fəzilətli) olan yolunuzu (sehr əməlinizi özlərinə məxsus edib sizi) yox etməkdir.

64) – (فَاجْمِعُوا كَيْدَكُمْ) – nə ki məkr və hiylə varınızdır, (ixtilaf etməyib), bir yerə toplayın. (ثُمَّ اتُّوْا صَفًّا) – sonra (sehlərinizi də götürüb) səf-səf gəlin, (bəlkə, Musa bu səbəbdən qorxub məğlub olsun). (وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى) – həqiqətən, bu gün kim (düşməne) qalib olsa, o şəxs (böyük dərəcə sahibi olub) nicat tapıbdır.

65) – (قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَى) – (sehrbazlar ədəbə riayət edib Musaya) dedilər: ey Musa, ya sən (öncə əsanı) at, ya da öncə (şeylərini) atan biz olaq.

66) – (قَالَ بَلْ أَلْقُوا) – (Musa da ədəbə riayət edib) buyurdu: xeyr, (öncə) siz atın. (Musanın onları qabağa salmaqda məqsədi o idi ki, xalq öncə onların atdığı şeylərə diqqət edib, sehrbazların elm və məharətlərindən agah olsunlar. Sonra da Musa əsasını atıb onları yox edəndə xalq bunun Allah-Təala tərəfindən möcüzə olduğunu anlayıb, şəkk-şübhə etməsinlər). (فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ) – (Musa onlara izin verib sehrbazlar öz şeylərini meydana atdıqda, Musaya) elə gəldi ki, onların (düzəltdikləri) ipləri və ağacları, sanki, sehrin təsirindən hərəkət edirlər. (Əslində, o şeylərin həqiqəti yox idi).

67) – (فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى) – (belə məqamlarda insan təbiətinin nəticəsi olaraq) Musa öz içində qorxu hiss etdi.

Kəşfül-Həqayiq II

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى ﴿٦٨﴾ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى ﴿٦٩﴾ فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سُجَّدًا قَالُوا أَمَّا بِرَبِّ هَرُونَ وَمُوسَى ﴿٧٠﴾ قَالَ أُمْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَا قَطْعَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَا صَلْبَتَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا

(Allah-Təala buyurur: Musaya vəhy göndərib) **dedik: qorxma, həqiqətən, sən (onlara) üstün olub** (qalib gələcəksən).

(ey Musa, onların sehlərinin çoxluğundan qorxma, sənəin əlindəki o əsa Allah-Təalanın izni ilə onların hamısına qalib gələcək). **Sağ əlindəki** (əsanı yerə) **at ki**, (sehlə düzəltmələri) **o şeylərin hamısını udsun**. (İnşa sənəu kəid səcər) - **həqiqətən, onların düzəltmələri ancaq sehləbazların məkr və hiyləsidir**. (Həqiqəti olmayan batil şeylərdir, sən onlardan heç qorxma). - **sehləbaz nəylə** (hansı sehlə) **gəlsə də, onun üçün nicat yoxdur**, (məğlub olacaqdır. Allah-Təalanın əmriylə Musa əsanı yerə atınca qorxunc bir əjdəha oldu, sehləbazların bütün şeylərini udub yox etdi).

(sehləbazların sehri batil olub, Musanın haqlılığı onlara məlum olduqda üzü üstə yıxılıb Allah-Təalaya) **səcdə etdilər**, (qālō amnā) - (səcdə edib) **dedilər: Biz Harunla Musanın təbiiyə verən məbuduna iman gətirdik**.

(firon bu əhvalatı görəndə qəzəblənib, sehləbazları çağıraraq) **dedi: mən sizə izin vermədən əvvəl (Musaya) iman gətirdiniz?** (Əgər mən sizə izin versəydim, gərək, o zaman ona iman gətirəydiniz). (İnə) - **həqiqətən**, (indi mənə belə məlum oldu ki,) **sizin böyüyünüz Musadır. Sehri də sizə o öyrədib**. (fəlaqətcən əyidkəm və əzəcəkəm min xilāf) - **əlbəttə, sizin əllərinizi və ayaqlarınızı çarpaz** (birini sağdan, birini soldan) **kəsdirəcəyəm**. (Əl və ayağı belə çarpaz kəsdirən ilk şəxs fironur). (və əzəcəkəm) - **əlbəttə** (ondan sonra) **sizi xurma ağacının kötüyündən asıb** (hələk edəcəyəm). (və əzəcəkəm əyənə əzəbā və əbqā) - **əlbəttə, tezliklə bilərsiniz ki, hansı birimizin** (mənim, yoxsa Musanın) **əzabı şiddətli və davamlıdır?** (Firon özü çox zalım olduğundan heç vaxt zülm etməmiş Hz. Musanı da özü kimi sayıb, ona istehza edib belə dedi).

(sehləbazlar fironun cavabında) **dedilər: biz sənə heç vaxt** (Musanın haqq olduğuna dair gələn) **dəlillərdən və** (bizi yoxdan) **yaradan** (Allah-Təaladan) **üstün tutub** (sita-

فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِنَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿٧٣﴾ إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى ﴿٧٥﴾ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ﴿٧٦﴾ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخْشَى ﴿٧٧﴾

inşa etməyəcəyik). (فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ) – nə hökm edəcəksənsə, et. (الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) – həqiqətən, sən ancaq bu dünya həyatında hökm edə bilərsən. (Tezliklə sənin hökmün yox olacaq. Əsl hökm axirət hökmüdür. O da Allah-Təalanın ixtiyarındadır).

73) (إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِنَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ) – həqiqətən, biz rəbbimiz Allah-Təalaya iman gətirdik ki, bizim günahlarımıza və sənin (Musaya qarşı) bizə zorla etdirdiyin sehrə görə bizə bağışlasın. (Sehrbazlar əvvəlcə Musaya fikir verdilər, onda doğruluq əlamətlərini görəndə, ona qarşı sehr etmək istəmədilər, lakin firon onları buna məcbur etdi). (وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى) – (Allah-Təala itaət edənlərə əcr və savab vermək baxımından) səndən yaxşıdır, (asilərə olan əzabı da) əbədidir. (Sehrbazların bu sözü fironun bayaqkı – mən, yoxsa Musa daha çox əzab edər, sözünün rəddi üçündür).

74) (إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى) – həqiqətən, kim ki, (qiyamət günü) öz rəbbi Allah-Təalanın hüsuruna günahkar olaraq gəlsə, əlbəttə, ondan ötrü cəhənnəmdə əzab vardır, orada nə ölür (ki, xilas olsun), nə də diri qalar (ki, bir mənfəət əldə etsin).

75) (وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ) – kim (qiyamət günü) Allah-Təalanın hüsuruna yaxşı əməllər etmiş mömin olaraq gəlsə, (فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى) – elə şəxslərdən ötrü (axirətdə) uca dərəcələr vardır.

76) (جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا) – (qəsrlərinin və ağaclarının) altından çaylar axan (uca) Ədn cənnətləri, (وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى) – bu (cənnətlər hər cür günahdan) pak və pakizə olanların mükafatıdır, (burada Musaya iman gətirən sehrbazların sözü bitdi, ondan sonra fironun əmri ilə sehrbazları qətlə yetirdilər, Hz. Musa bəni-İsraili gecə vaxtı götürüb Misirdən çıxdı, necə ki növbəti ayələrdə Allah-Təala xəbər verir).

77) (وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي) – həqiqətən, biz Musaya vəhy edib dedik: (ey Musa), bəndələrim olan (bəni-İsraili götürüb) gecə vaxtı (Misirdən) çıx. – (فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخْشَى) – (əgər firon gəlib sizə çatsa, o vaxt da onlardan ötrü mənim iznimlə) dənizdə quru bir yol aç, (əsanı dənizə vur ki, yol açılsın, bu yola girdikdən sonra da fironun)

Kəşfül-Həqayiq II

فَاتَّبَعُهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَعَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَصْلَ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَذِي ﴿٧٩﴾ يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَذَابِكُمْ وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى ﴿٨١﴾ وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى ﴿٨٢﴾ وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى ﴿٨٣﴾

sizə gəlib çatmasından qorxub əndişə etmə, (sənə layiq də deyil ki, Allah-Təalanın düşməninə qorxasan).

78) - (فَاتَّبَعُهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ) (Musanın Misirdən çıxmağından firon xəbərdar olub) **qoşunla** (Musanın) **dalınca yola düşdü**. (Qırmızı dənizin sahilində firon onlara çatdı, lakin Allah-Təalanın izni ilə bəni-İsraildən ötrü dənizdə yol açılıb dənizə daxil oldular, firon da onlara tabe olub qoşunla dənizə girdi). (فَعَشِيَهُمْ) - (firon və qoşunu dənizə daxil olduqda), **dəniz** (təlatümə gəlib) **onları qərq etdi**, (bəni-İsrail isə nicat tapdı. Ancaq Allah-Təala bilir ki, firon və əhli necə həlak oldular?)

79) - (وَأَصْلَ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَذِي) - **firon öz qövmini** (qibtiləri) **zəlalətə salıb onları hidayət etdirmədi** (buna mane oldu), (hamısı Allah-Təalanın qəzəbi ilə həlak oldular). (Bəni-İsrail nicat tapıb dənizdən quruya çıxdıqda, Allah-Təala gələn ayə ilə bəni-İsrailə xitab etdi:)

80) - (يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَذَابِكُمْ) - **ey bəni İsrail, həqiqətən, sizə düşməninizi** (fironu) **nicat verib** (onu qərq etdik). (وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ) - **və Tur dağının sağ yanında** (sizinlə danışib Tövrəni göndərəcəyimizi) **sizə vəd etdik**, (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى) - (bu çöldə ac qalmamağınız üçün) **sizə qüdrət halvası və bildirçin göndərdik**.

81) - (كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ) - (ey bəni İsrail), **sizə verdiyimiz ruzilərin pakizələrindən yeyin**, (وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي) - **və tüğyan edib** (kafir olmayın, yoxsa) **qəzəbimə düşür olarsınız**. (وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى) - **kimə qəzəbim tutsa, həqiqətən, o, həlak olar**. (Axirətdə heç vaxt nicat tapmaz).

82) - (وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى) - **həqiqətən, mən** (Allah-Təala pis əməllərdən) **tövbə edib yaxşı əməl edənləri, sonra hidayət tapıb**, (imanında sabit olanları) **bağışlayanam**.

83) - (وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى) - (Hz. Musa özünü Turi-Sinaya aparmaq üçün bəni-İsraildən 70 nəfər seçdi, onlara nəqib - vəkil deyilir), (Tura gedərkən Hz. Musa tələsib, onlardan qabaq Tura varid oldu, Allah-Təaladan ona xitab gəldi: **ey Musa, səni qövmindən** (qabaq Tura) **tələsdirən nədir?**

قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَىٰ أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ ﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾

84) (قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَىٰ أَثَرِي) – (Musa) dedi: (ey mənim rəbbim), onlar da dəhşətə gəlirlər. (وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ) – ey mənim rəbbim, məndən razı qalmağın üçün hüsuruna tələsik gəldim.

85) (قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ) – (Musa Allah-Təalaya dua edib, Allah-Təala da Tövrəti ona nazil etdi və ondan sonra) **buyurdu:** (ey Musa), **həqiqətən, sən** (bəni-İsraildən ayrılıb bura gələndən) **sonra qövmin** (bəni-İsraili fitnəyə salıb) **imtahan etdik.** (وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ) – **Samiri onları zəlalətə salıb** (onlardan ötrü qızıldan bir buzov düzəldib ona səcdə etdilər. Samirinin əsl adı Harun idi. Tövrətdə yazılan belədir ki, buzovu düzəldən Musanın qardaşı Harundur, amma Quranda bunun ziddidir).

86) (فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا) – **Musa qəzəb və təəssüflə** (Turdan bəni-İsrailin yanına) **qayıdıb** (onların buzova sitayiş etdiyini gördü). (قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا) – (Musa) dedi: “**Ey mənim qövüm, (nə etdiniz?), bəs rəbbiniz Allah-Təala sizə** (Tövrəti verəcəyəm deyər) **yaxşı və gözəl vəd ver-mədi?** (Budur, Allah-Təala Tövrəti mənə bəxş etdi). (أَطَاعَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ) – **yoxsa** (sizdən ayrı qalmağım) **uzun çəkdi, o səbəbdən mənə olan əhdinizdən dön-dünüz?** (Musa Tura gedəndə onlarla əhd etmişdi ki, Turdan qayıdıb gələndə kimi ona bağlı qalsınlar). (أَمْ أَرَدْتُمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ) – **yoxsa istəyirsiniz ki, rəbbiniz Allah-Təaladan sizə bir qəzəb** (və əzab) **nazil olub** (hamınızı həlak etsin?) (فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي) – (pis iş görüb) **vədimə xilaf edib** (əhdinizdə sabit olmadınız).”

87) (قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا) – (bəni-İsrail) dedi: “(ey Musa), **öz ixtiyarımızla sənə vədinə xilaf çıxmadıq.** (وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ) – **lakin biz** (Misirdən çıxanda qibtilərin) **zinətlərindən ibarət ağır yüklər yüklənib** (gəl-mişdik. Bəni-İsrail Misirdən çıxanda qibtilərdən qızıl zinətləri bəndə aldılar. O qızıllar bəni-İsraildə qaldı. O şəkildə də Misirdən çıxdılar). (فَقَذَفْنَاهَا) – (Sami-rinin təşviqi ilə o zinətləri bir çuxur yerə) **atdıq.** (فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ) – **həbelə bizim kimi Samiri özü də** (onda olan zinətləri, qızılları o yerə atdı. Bizə dedi ki, Musa qayıdıb gələndə kimi bu zinətlər burada qalsın. Ondən sonra Samiri o qızılları oradan çıxarıb, bir buzov heykəli düzəldib, bizə dedi ki, bu sizin ilahınızdır, buna ibadət edin).”

Kəşfül-Həqayiq II

فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمُ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ إِلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ صُرًا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هَرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ أَأَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿٩٣﴾

88) (فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورَان) – (Samiri bəni-İsraildən ötrü o qızıllardan) **böyürə bilən bir buzov heykəli düzəldti.** (فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمُ وَاللَّهُ مُوسَى) – (Samiri və onun davamçıları bəni-İsraile) **dedilər: “Bu (buzov) sizin məbudunuz və Musanın məbududur.** (Buna səcdə edin). (فَتَنَسَوِي) – (Musa bunu burada) **yadından çıxarıb** (gedib özünə məbud axtarır, Musanın bundan başqa məbudu yoxdur).

89) (أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا) – (ey Məhəmməd, bəni-İsrail gör necə şüursuz camaat idi ki, buzova sitayiş edirdi), **bəs dərk edib görmədilər ki**, (o buzov danışıb) **onlara cavab verə bilməz?** (وَلَا يَنْفَكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا) – **və onlara heç bir zərər və mənfəət verməyə qadir deyil.**” (Ağıllı şəxs də belə şeyə ibadət edər? Samiri buzov heykəlini elə ustalıqla düzəltmişdi ki, hər dəfə onu hərəkət etdirəndə dəşiklərindən içinə hava girib buzov kimi böyürdü. Bəni-İsrail də o buzova məftun olub onu çox sevdi).

90) - **həqiqətən**, (Musa Turdan gəlmədən) **əvvəl Harun** (bəni-İsrailə) **dedi ki, ey camaat, həqiqətən, siz** (bu buzova sitayiş etməklə) **aldanıbsınız**. (Sizin məbudunuz bu deyil). **وَإِنْ رَيْبُكُمْ** - **həqiqətən, sizin rəbbiniz Rəhman olan Allah-Təladır**. **فَاتَّبِعُونِي** (الْوَحْيُ) - **mənə tabe olub mənim əmrimə itaət edib** (bu buzova sitayiş etməyi tərk edin. Allah-Təalanın Harun barəsində verdiyi bu xəbər buzov heykəlini Musanın qardaşı Harunun düzəltdiyini söyləyən Tövratı təkzib edir).

91) (bəni-İsrail Harunun cava-bında) dedi: “Musa qayıdıb bizim yanımıza gələnə qədər biz buzova ibadət etməyi tərk etməyib (buna davam edəcəyik. Sonra Musa nə hökm etsə, ona tabe olarıq).

92-93) (قَالَ يَا هَرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَن) (Hz. Musa Turdan qayıdıb gələndə bəni-İsrailin buzovun ətrafında rəqs etdiklərini görüb qəzəblə Haruna) dedi: **“Ey Harun, bunların zəlalətə düşdüyünü görəndə sənə nə mane oldu ki, mənə tabe olmayıb (onlara qəzəblənmədin? Bəni-İsraildən 12 min nəfərdən başqa, hər kəs buzova sitayiş etmişdi).** (أَفْعَصَيْتَ أَهْرِي) - **əmrinə asi olub itaətimdən çıxdın?”** (Musa Harunun saç və saqqalından tutub vurmağa başladı).

Ta-Ha surəsi

قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا

94) – (Harun) dedi: “Ey anamın oğlu, (belə dedi ki, Musa ona rəhm etsin), **saqqalımdan və başımın** (tükündən) **tutub** (məni rüsvey etmə). (İnbi xəşitə ən təqulə fərətə bəni İsrəail vələ tərcəb təqulə). – **həqiqətən, mən sənə – niyə bəni-İsrailin arasına təfriqə salıb mənim sözümü gözləmədin?** (halbuki sənə onlara canişin olub xoş rəftar et, demişdim) – **deməyindən qorxdum**”, (sənə bu vəsiyyətinə görə bir şey etmədim ki, gəlib özün əncam çəkəsən, bu fitnə-fəsadın bəisi Samiridir).

95) – (ondan sonra Hz. Musa Samiriyə dönüb) dedi: “**Ey Samiri, sənə nə vadar etdi** (ki, heykəl düzəldib xalqı zəlalətə saldın?)”

96) – (Samiri) dedi: “**Mən (bəni-İsrailin) görmədiyini** (firon qər q olanda bir at ləpiri) **gördüm**, (amma özünü görmədim. Bil-dim ki, o, Allah-Təala tərəfindən sənə göndərilən Cəbrayıldır). **فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ** – **o elçinin** (atının) **ləpirindən bir ovuc** (torpaq) **götürdüm**, **onu** (buzovun ağzına) **töktdüm**. (O da dirilib böyürdü). **(وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي)** – **nəfsim bunu mənə gözəl göstərdi**. (Təfsirçilərə görə, o elçi Cəbrayıldır, Samiri onun atını görməsə də, atın ləpirini gördü, o yerdə ot göyərir. Samiri o torpaqdan bir qədər götürüb qızıldan düzəltdiyi buzovun içinə atdı, buzov dirilib böyürdü. Lakin ayəyə diqqət edəndə belə məlum olur ki, Samiri bu sözü Musadan üzr istəmək üçün deyir, amma bu söz doğrudur, yoxsa yox, məlum deyil. Nə Allah-Təala, nə də Hz. Musa bu sözü təsdiq etmir, əgər doğru olsaydı, bəlkə də, Musa onun təqsirindən keçərdi. Samiri Cəbrayılı ata mindirib, amma atı görməyib, Cəbrayılı və atı gördüyünü desəydi, daha məntiqli olardı. Ağıla və şəriətə zidd belə mənasız sözü Samirinin uydurduğunu qəbul etməliyik).

97) – (Hz. Musa Samirinin üzrxahlığını qəbul etməyib) **əmr etdi ki**, (bəni-İsrailin içindən) **çıx get. Ömrün olduqca** (kim sənə danışmaq istəsə) – **mənə toxunmayın deyəcəksən**. (Əgər təsadüfən bir nəfər ona toxunsaydı, qızdırma xəstəliyinə tutulardı, bu səbəbdən Samiri vəhşi kimi səhralarda yaşayıb, biri ona yaxınlaşdıqda da qızdırma qorxusundan – mənə toxunmayın, deyirdi). – (ey Samiri), **bir də** (Allah-Təaladan) **sənə üçün heç qurtula bilməyəcəyin** (qiyamət əzabı) **vədi var**. (Allah-Təala sənə əzab edəcəkdir). (وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ).

Kəşfül-Həqayiq II

لَنَحْرِقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾ كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثُمْ إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

– (ey Samiri), **ibadət etdiyən bu məbuduna** (buzova) **bax**, (لَنَحْرِقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا) – (ey Samiri, diri zənn etdiyən bu buzovu) **yandırır, sonra dənizə atacağıq** (ki, bir izi də qalmasın).

98) – (ey bəni-İsrail, bu buzova ibadət etməyi tərkin edin), **həqiqətən, sizin** (haqq olan) **məbudunuz özündən başqa heç bir** (haqq) **məbud olmayan Allah-Təladır**, (وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا) – **elmi ilə hər şeyi əhatə etmişdir**, (heç bir şey onun elmindən kənar olmaz. Burada Musanın qissəsi bitdi. Bundan sonra Allah-Təala Hz. Peyğəmbərə xitab edir).

99) – (ey Məhəmməd, Musanın xəbəri kimi) **keçmiş xəbərlərdən sənə nəql edirik ki**, (dəlil və sübutın çox olsun. Əşidənlər ibrət alıb bəsirət sahibi olsunlar, müsəlmanlar dinlərində möhkəm olub, hələ müsəlman olmayanlar da müsəlman olsunlar). (وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənə öz tərəfimizdən** (böyük) **zıkr** (Quran) **vermişik**. (Təfəkkür edilməyə layiq olan ən yaxşı qissələr bu Qurandadır).

100) – kim (Qurandan) **üz döndərüb** (ona iman və əməl etməsə), **həqiqətən, o şəxs qiyamət günündə ağır günah yüklənər**. (Bu səbəbdən əzaba düşər olar).

101) – (Axirətdə əzab içində) **əbədi qalacaqlar**. **Qiyamət günü daşdıqları yük necə də pisdir**.

102) – (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا) – **sura üflənən gün** (surətlərə ruh daxil olar), **o gün günahkarları gözləri göyərmiş halda** (dirildib) **məhşərə toplayırıq**.

103) – (يَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثُمْ إِلَّا عَشْرًا) – (qiyamət gününün) **qorxusundan bir-biriləri ilə gizlin danışılıb deyərlər: (dünyada) ancaq 10 gün qaldınız**. (He-yif! Belə az vaxt üçün aldanıb qafil olmuşuq).

104) – (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا) – (ey Məhəmməd), **onların** (qiyamət günü gizlin) **nə danışacaqlarını bilirik**. (اِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثُمْ إِلَّا يَوْمًا) – **onların ən ağıllısı** – (dünyada) **cəmi bir gün qalıbsınız deyər**, (yəni dünya ömrünüz axirətin

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

müqabilində bir gün qədərdir. Axirətlə müqayisədə dünyada sürdükləri ömür onlara az göründüyündən, onu gah 10 gecə, gah da bir gün sayarlar).

105) (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ) – (ey Məhəmməd), **səndən** (qiyamət günü) **bu dağlar** (necə olacaq) **deyə soruşurlar.** – (ey Məhəmməd, onların cavabında) **de ki, mənim rəbbim** (o dağları qum kimi) **ovxalayıb** (göndərdiyi yellə) **havaya sovurar.**

106) (فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا) – (ondan sonra Allah-Təala o dağların) **yerini dümdüz** (səth) **edər.**

107) (لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا) – (ey Məhəmməd), **o yerdə nə bir əyrilik, nə çuxur,** (nə də ucalıq) **görməzsən.** (Yəni qiyamət günü yerdə dərə-təpə olmaz).

108) (يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ) – (bütün insanlar qiyamət) **günü** (Allah-Təala tərəfindən olan) **carçıya tabe olub ondan kənar ola bilməzlər.** (Onun dəvətilə hamısı məşərə toplanar). – (وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا) – (qiyamət günü) **Allah-Təalanın** (qorxusundan) **bütün səslər zəifləyər.** (ey Məhəmməd), **pıçıldadan başqa bir şey eşitməzsən.**

109) (يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا) – (qiyamət) **günü** **Allah-Təalanın** izin verdiyi və danışmasına razı olduğu şəxsdən başqa heç kimin şəfaəti fayda verməz.

110) (يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا) – (Allah-Təala insanların) keçmişini də, gələcəyini də bilir, amma onlar elmləri ilə Allah-Təalanı əhatə edə bilməzlər.

111) (وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ) – (qiyamət günü) **asilərin üzləri əbədi və** (insanları) **idarə edən Allah-Təala qarşısında zəlil olar.** (وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا) – **həqiqətən,** (dünyada) **zülm** (günahını) **yüklənib** (özü ilə axirətə aparan) **özünə zərər veribdir.** (Heç vaxt ondan xilas olmaz).

112) (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ) – **kim də** (Qurana iman gətirdiyi halda) **yaxşı və gözəl əməl etsə,** (فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا) – **zülm** (əzab) **edilməkdən** və (savabının) **əskildilməsindən qorxmaz,** (əcr, savabı tam verilər).

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ﴿١١٧﴾

113) - (ey Məhəmməd, xalqı qorxutmaq üçün sənə bu surəni və bu ayələri göndərdiyimiz kimi), **habelə bu Qurani da sənə ərəb dilində göndərib, əzab ayələrini təkrar-təkrar izah etdik** (لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا) – **ki**, (bu Quran) **səbəbinə** (şirk və günahdan) **çəkinib** (müvəhhid olsunlar), **ya da** (Qurana itaət edib) **ibrət alıb** (nicat tapsınlar. Bu ikisindən birinə ümid edib onları qorxut).

114) - (əbədi və) **həqiqi olan hökmdar** (Allah-Təala mülhid və müşriklərin sözlərindən) **ucadır**. (Heç nə, həyat və ölüm də onun qüdrətindən kənar ola bilməz). (وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ). (Hz. Peyğəmbərə vəhy gələndə sürətlə oxuyardı ki, birdən yadından çıxar. Allah-Təala bu ayədə peyğəmbərə sürətli oxumağı qadağan edib, aramla oxumağı tapşırır: ey Məhəmməd), **vəhy bitmədən Qurani oxumağa tələsmə**, (səbir et, onu sənə əzbərlətmək bizim öhdəmizdədir. Qorxma, Qurandan bir hərfi də unutmazsan. Hz. Peyğəmbər Allah-Təalanın ədəbiylə ədəblənib, ümmətinə ədəb öyrətmək üçün belə deyibdir: “Tələsmək şeytandan, ehtiyatlı olmaq Rəhmandandır” (Acluni, Kəşful-Xafa, I/295)). - (ey Məhəmməd, hər bir şeyin faydasını sənə öyrətdiyi üçün təvazö edib şükür et və belə) **de**: “Ey mənim rəbbim, elmimi* artır.”

115) - (insanlar Allah-Təalanın əmrinə müxalif olub onun itaətindən çıxmaqda, sanki, babaları Adəmə təqəlid edirlər). **Həqiqətən**, (sizdən) **qabaq Adəmə əhd etdik** (ki, o ağacın meyvəsindən yəməsin. Əhdimizə diqqət etməyib unudub yedi. Onu bizim əhdimizdə möhkəm görmədik. Şeytanın vəsvəsinə tabe olub bizim əhdimizi tərk etdi).

116) - **o zaman ki** (Adəmə ruh üfləndi) **mələklərə - ona səcdə edin, dedikdə**, (mələklər) **səcdə etdilər, ancaq iblis imtina edib** (Adəmə səcdə etmədi).

117) - (Adəmə) **dedik**: “Ey Adəm, **həqiqətən**, bu (şeytan) **sənin və arvadın** (Həvvanın) **düşmənidir**. Elə olmasın ki, sizə vəsvəsə edib cənnətdən çıxartsın. Yoxsa (güzəran keçirməkdə) **sıxıntı çəkərsən**.”

Ta-Ha surəsi

﴿١١٩﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَى ﴿١١٩﴾

118) (ey Adəm, cənnətdə səndən ötrü hər cür asudəlik var), **nə** (yeməyə ehtiyacın olub) **ac qalmazsan, nə də** (libasa möhtəc olub) **çılpaq qalmazsan**, (bütün ehtiyacların həll olunar).

(***Qeyd:** Elmin şərafinə bu kifayət edər ki, Allah-Təala öz peyğəmbərinə ancaq elm öyrənməsini xahiş etməsini əmr edir. Elm dünya və axirət səadətini səbəbi olduğundan Allah-Təala da möhtərəm peyğəmbərinə bunu əmr edir. Bəs islam ümməti bu ayənin məzmununa əməl edib elm yolunda gedirlərmə? Allah-Təalanın vəhşi ərəblərin içindən Hz. Peyğəmbəri seçib göndərməsinin məqsədi də o cahilləri zəlalət vadisindən xilas edib nurlu elm aləminə daxil etmək idi. Vay müsəlmanların halına ki, hər kəlməsində dərin mənalara olan Qurani-Şərifin açıq-aşkar ayələrini tərki edib, xristianlar kimi uydurma xəbərlərə yapışmış, öz aralarında ixtilaf edib, yəhudilərin Allah-Təalanın kitabı Tövrəni kənara qoyub, Məlaki adlı şəxsin təhrif etdiyi saxta Tövrəni yapışması kimi, onlar da Qurani-Şərifin əhkamını unudub, özlərinə ayrı din, iman seçiblər. Yalan sözlər aramızda rəvac tapıb, xurafat ilə dolu kitablar camaat arasında Qurani-Şərifdən artıq hörmət gördüyündən cəhalət günbəgün artır. Hətta özlərini üləma sayanların əksəri zahirdə alim, batində cahil olub yalan sözləri yaymaqda daha çox canfəşanlıq edirlər. Məsələn, Hz. Mehdi haqqında kitablar yazıb, uydurduqları sözlərə etiqad edirlər. O cümlədən belə yazırlar ki, biri məşriqdə, o birisi məğribdə iki şəhər var, birinin adı Cabliqa, o birisinin adı Cablisadır; o şəhərlərdə Mehdiyə tabe olanlar və övladları var; həmişə ora gedib onların arasında qalıb onlara nəsihət və vəz edir. Soruşanda ki, bu şəhərlər haradadır ki, biz də onlara agah olaq? Cavab verirlər ki, haşa, Allah-Təalanın qüdrətini inkar edirsən? Necə ki Allah-Təala Mehdi-nin özünü qaib edib, habelə o şəhərləri də qaib etməyə qüdrəti var; bəs bunu da inkar edəcəksən ki, Mehdi qəbə Dəccal gələcək, özünün də eşşəyi olub ona minəcək. O eşşəyin uzunluğu 30 fərsəx (hər fərsəx-4 mil) olacaqdır; bu eşşək indi Mazandaran cəngəlliyində Dəccalın gəlməsini gözləyir. Bu cahillərin yazdığına fikir verin, belə kitablarla müsəlmanlardan nə ümid etmək olar? Bir halda ki, müsəlmanlara hidayət edənlər belə mənasız sözlər yazıb nəşr edirlər; müsəlmanların belə hərc-mərclik içində qalıb cahil olmaları təəccüblü deyil... Nə coğrafiyadan, nə də həndəsədən xəbərləri olmadığı halda, adlarını alim qoyub, xəyallarında şəhərlər qurub, Dəccalın bu uzunluqda eşşəyinin olduğunu düşünənlərdən nə gözləmək olar? Camaatın əksəri cahil olub, uşaq vaxtlarından ata-analarından bir şey öyrənmədiklərindən belə sözləri cani-dildən qəbul edirlər. Sanki Allah-Təala Hz. Peyğəmbərə heç Quran göndərməmiş kimi o hökmləri tərki ediblər. Mən həqiqət hər dəfə belə şeyləri yazıb danışanda qəlbimi qəm-qüssə, hüzn basır, ürəyim yandığından yazıram, bu dərdin əlacı elm nurundan başqa bir şey deyil).

119) (ey Adəm), **nə cənnətdə susuzluq çəkməzsən, nə də** (ağacın kölgəsi sayəsində) **günəşin hərarəti sənə təsir etməz.**

Kəşfül-Həqayiq II

فَوَسَّسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ

120) (فَوَسَّسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ) - (Allah-Təala Adəmə bu nəsihətləri edəndən sonra) **şeytan** (Adəmə) **vəsvəsə etdi**. (فَوَسَّسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ) - (vəsvəsə edib) **dedi**: “**Ey Adəm**, (həmişə cənnətdə qalıb, meyvəsindən yeyəcəyin) **əbədiyyət ağacını və heç vaxt fani olmayan mülkü sənə göstərimmi?**”

121) (فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا) - (Adəm və Həvva şeytanın vəsvəsəsinə aldanıb qadağan olunan o ağacın meyvəsindən) **yedilər, ikisinin də ayıb yeri dərhal özlərinə göründü**. (Örtünmək üçün yer axtarmağa başladılar). (وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ) - (tapmadıqları üçün) **cənnət ağaclarının yarpaqlarından özlərinə* yapışdırıb** (örtündülər).

(***Qeyd**: Adəm və Həvva cənnətdə əvvəlcə libassız idilər, lakin cənnətdə yanlarında başqa insanlar olmadığından Allah-Təala bunun qəbahətini onlardan gizlətməmişdi. Elə ki şeytana itaət edib qadağan olunan ağacın meyvəsindən yedilər, cənnətdən dünyaya göndəriləcəkləri məlum oldu. Allah-Təala da çılpaq olmanın qəbahətini onlara bildirdi. Tə ki dünyada onlardan meydana gələcək övladlarının arasında çılpaqlığın qəbahəti bilinsin və ayıb yerləri örtmə qanununa riayət edilsin. Qurani-Şərifdə olan qissələrin ehtiva etdiyi məna və faydalar sonsuzdur. Ağillı şəxslər, gərək, diqqət etsinlər).

(وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى) - (Allah-Təala Adəmə nəsihət edib onu şeytanla qorxutsa da), **Adəm rəbbi Allah-Təalaya asi* olub yolundan çıxdı**. (Bu Adəm əksər insanların əcdadıdır, insanlıq Allah-Təalaya asi olub itaətdən çıxmaqda sanki, o Adəmi təqlid edib asi olurlar).

(***Qeyd**: Bu ayə insanları xəbərdar etməkdən ötrüdür, yəni diqqətlə fikir verib baxın, görün Adəm kimi insanlığın əcdadı olan peyğəmbərin haqqında Allah nə buyurur, onu necə asi adıyla yad edib günahkar sayır ki, ancaq tövbə edəndən sonra onun xətasını bağışlayıb güzəşt edir. Amma siz insanlar etdiyiniz böyük günahlara bəraət qazandırmıqdan ötrü Adəmin günahını ilk günah adlandırırırsınız, Allahın sizi günahkar sayıb, sizinlə necə rəftar edəcəyini düşünün).

122) (ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى) - (Adəm bu xətasından sonra tövbə etdiyi üçün) **rəbbi Allah-Təala da onu seçib tövbəsini qəbul etdi və** (tövbəsində möhkəm durub ismət və təqva yolunu qoruması üçün) **ona hidayət etdi**.

123) (فَقَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) - (Adəm və Həvva insanlığın əcdadı olduğuna görə, Allah-Təala bu ayədə onlara cəm şəklində xitab edib)

فَإِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَن اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى ﴿١٢٦﴾ وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى ﴿١٢٧﴾ أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى ﴿١٢٨﴾

buyurur: “Bir-birinizə düşmən olaraq hamınız (yəni nəslinizdən olan övladlarınız da cənnətdən) çıxıb (yer üzündə sakin olun). (فَإِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى) - **əgər bundan sonra mənim tərəfimdən sizə hidayət edən** (bir peyğəmbər və kitab) gəlsə, (فَمَن اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى) - kim (o kitab və peyğəmbərə) **tabe olub**, (məna iman gətirsə, dünyada) **zəlalətə düşməyib**, (axirətdə də əzaba düçar olan) **asilərdən olmaz**.

124) - (وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا) - **amma kim mənim zikrimdən** (Quranımdan) **üz döndərib** (iman gətirməsə), **həqiqətən, onun** (dünya) **həyatı dar olar**, (zahirdə bolluq içində olsa da, rahatlıq içində olmaz). (وَنَحْشُرُهُ) - (bizim kitabımıza iman gətirməyən şəxsi) **qiyamət günü kor olaraq məhşərə gətirərik** (ki, məhşər əhlinin arasında heç bir tərəfə yol tapa bilməsin).

125) - (قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا) - (məhşərə kor gətirilən şəxs) deyər: “**Ey mənim rəbbim, niyə məni məhşərə kor gətirdin? Halbuki mən görürdüm** (görən gözüm var idi).”

126) - (قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا) - (Allah-Təala onun cavabında) **buyurur**: “**Belədir**, (sən də dünyada belə edibsən dünyada) **sənə açıq-aşkar dəlil və sübutlarımız gəldi. Sənsə onları yaddan çıxarıb** (etibar etməyib gözünü kor etdin). (وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى) - **hələ bu gün də sən unudulub**, (kor qalacaqsan).

127) - (وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ) - **hələ həddi aşanlara və öz rəbbi Allah-Təalanın ayələrinə iman gətirməyib** (ona şərik qoşanlara) **belə cəza verərik**. (وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى) - **əlbəttə, axirətin əzabı şiddətli və əbədidir**.”

128) - (أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ) - (ey Məhəmməd), **onlardan əvvəl** (Ad, Səhud camaatı kimi) **neçə-neçə nəsilləri həlak etməyimiz** (bu Qüreyş tayfasının) **hidayətə gəlib** (haqqa qovuşmalarına səbəb olmadı? Halbuki (hər dəfə Şama gedib gələndə) onların məskənlərində dolaşib (izlərini görürlər, niyə onlardan ibrət almırlar?) (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى) - **həqiqətən, bunda ağıl sahiblərindən ötrü** (Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar vardır**.

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاجِلٌ مُسْمًى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنْ عَيْنَكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا

(ey Məhəmməd), **əgər rəbbin Allah-Təaladan** (ümmətin əzabını təxirə salmaq haqqında) **əzəldən bir söz (hökm) və təyin edilən bir vaxt olmasaydı, əlbəttə lazım olan əzaba düçar olardılar**, (necə ki Ad və Səməd qövminə edildi, amma Allah-Təala vədinə xilaf çıxmayıb onların əzabını qiyamət gününə qədər təxirə saldı).

(ey Məhəmməd, Qüreyş camaatının sənə etdiyi tənalərə və sənə əziyyət verən sözlər) **deməsinə səbir et**. (سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا) – (ey Məhəmməd), **günəş doğmadan əvvəl** (ən yaxşı vaxt olan sübh namazında) **və batmadan əvvəl** (duaların qəbul olunduğu ikinci namazında) **rəbbin Allah-Təalaya həmd-səna edib zikr et**. (وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ) – **yenə gecənin bir qisminə** (bəzi saatlarında) **və gündüzün ətrafında** (hər iki tərəfində, əvvəlində və axırında) **Allah-Təalanı zikr et**. (لَعَلَّكَ تَرْضَى) – (bu vaxtlarda Allah-Təalanı zikr edib ümid et ki, Allah-Təalanın sənə verdiyi əcr və savabla qəlbin şad olub) **razı qalasan**.

(ey Məhəmməd, kafirlərdən) **bir qisminə ləzzət almaları üçün verdiyimiz şeylərə gözünü dikib baxma**. (زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ) – **onlar (kafirləri) sınamaq, günahlarını artırır əzaba salmaq üçün verdiyimiz dünya həyatının zinətidir**. (وَرَزَقُ رَبِّكَ خَيْرٌ) – (ey Məhəmməd), **rəbbin Allah-Təalanın sənə verdiyi ruzi və nemət** (islam dini və peyğəmbərlik) **daha yaxşı və əbədidir**, (dünya var olduqca, əbədi qalacaqdır).

(ey Məhəmməd), **əhlinə** (qövm və əqrəbalarına) **namaz qılmalarını əmr et, özün də** (namaz qılmaqda möhkəm olub) **səbirli ol**. (Hz. Peyğəmbər bu ayədən sonra, xüsusən, gecələr o qədər namaz qıldı ki, mübarək ayaqları şişdi (Buxari, Təhəccüd 6; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, VI/115). Necə ki ədiblərin və fəsihlərin rəhbəri imam Abdullah ibn Səid əl-Misri əl-Busiri məşhur “Qəsideyi-bürdə”sində belə deyir:

ظَلَمْتُ سُنَّةَ مَنْ أَخِيَا الظَّلَامَ إِلَى
أَنْ أَشْكُتَكَ قَدَمَاهُ الضَّرُّ مِنْ وَرَمٍ

“Mən ayaqları şişincəyə qədər namaz qılaraq, gecələrini ibadətə keçirən peyğəmbərin (əs.), sünnəsinə tabe olmadım*” (Abidin Paşa, Qəsideyi-Bürdə Tərcümə və Şərhi, s. 39)).

Ta-Ha surəsi

لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ فَتَرَبِّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

(**Qeyd*: Mənim ruhum sənin şişən ayaqlarına fəda olsun, ey peyğəmbər. Bu şair deyən kimi bundan daha böyük nə zülm olar ki, şəriətin əmr etdiyi namazı qılmaqdan mübarək ayaqların şişmişdi. Sənin ümmətin isə onu tərək edib, demək olar ki, namazın ancaq adı qalıb. Xüsusən, cümə namazı ki, Qurani-Şərifdə Allah-Təala onun barəsində təkidlə hökm edib, ey peyğəmbər, sən də onu qılmağı nə qədər təkid edibəsən. İslam ümmətinin bir qismi onu tərək edib onu haram sayırlar, bir qismi isə ancaq zahirdə ona əməl edirlər. Ey peyğəmbər, islam ümmətinin arasında sənin qoyduğun qanunlardan bir iz qalmayıb, adını dindar qoyan şəxslərdə sənin yolundan heç bir şey yoxdur. Ey peyğəmbər, elə bir zamanəyə gəlmişik ki, yalan sözlər rəvac tapıb, sahibləri əziz və möhtərəm olublar. Amma doğru dəyənlər, Qurani-Şərifə və sənin yoluna bağlananların sözü qeyri-məqbul, özləri xor və zəlil, bəlkə, mühlid və zındıq adıyla adlanırlar).

(لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ) - (ey Məhəmməd), **səndən** (başqalarına vermən üçün) **ruzi istəmirik. Sənin özünə ruzi verən bizik**, (ancaq bizə yönəlib, zəngin müşriklərə baxma). – (وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى) - (xeyirli) **axirət təqva əhli üçündür**.

133) – (وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ) (müşriklər adətləri üzrə küfr və inadlarından) **belə dedilər: “Niyə (bu Məhəmməd) bizə öz rəbbi Allah-Təaladan bir dəlil və möcüzə gətirmir, ki, onun haqq olduğu məlum olsun?”** (أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ) (Allah-Təala onların cavabında buyurur: **bəs** (möcüzə olan bu Qurani-Şərifdə) **əvvəlki kitablarda olan** (mətləblərin) **bəyanı və dəlil və sübutlar onlara gəlmədi?** (Yenə möcüzə istəyirlər?)

134) – (وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ) (ey Məhəmməd), **əgər biz** (bu müşriklərə Quran nazil olmadan əvvəl əzab göndərüb) **həlak etsəydik**, (لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ) - **əlbəttə**, (qiyamət günündə) **deyəcəklər: “Ey bizim rəbbimiz, nə üçün zəlil və rüsvay olmadan əvvəl bizə peyğəmbər göndərüb (bizi hidayət etmədin) ki, sənin ayələrinə (və peyğəmbərinə) tabe olaydıq?”** (Müşriklər belə bir bəhanə gətirməsin deyə Allah-Təala buyurur: “Onlara peyğəmbər və kitab göndərdik ki, bəhanələri olmasın”).

135) – (قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ فَتَرَبِّصُوا) - (müşriklər deyirdilər: “Görək nə vaxt bu Məhəmmədə belə nazil olur ki, onun şərindən xilas olaq.” Allah-Təala onların bu sözlərini rədd edib buyurur: “Ey Məhəmməd, müşriklərə **de ki**, (bəla kimə nazil olacaq deyə) **hamı gözləyir**, (mən də gözləyirəm), **siz də gözləyin**, (فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى) - **əlbəttə**, (qiyamət günü) **kimin**

Kəşfül-Həqayiq II

(bizim, yoxsa sizin) **haqq və düz yolun sahibi olduğunu və hidayət tapıb (zəlalətdən qurtulduğunu) bilərsiniz.**”

Allaha həmd və şükür olsun. Ta Ha surəsinin təfsiri bitdi. Nə gözəl ibrə-tamiz bir surədir. Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Ta Ha surəsinə kim oxusa, (mənalərini anlayıb əməl etsə), Allah-Təala ona mühacir və ənsarın savabı qədər savab bəxş edər” (Zəməxşəri, Kəşşaf, II/560). Yəni kim bu surəni oxuyub, elmin şərəfini anlasa, Allah onu mühacir və ənsarın savabına şərikin edər. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Üləmanın mürəkkəbi Allah-Təala yolunda şəhid olan şəxslərin qanından üstündür”. Din və millətə elmlə verilən mənfəət cihad edib şəhid olmaqla verilən mənfəətdən artıqdır. Yuxarıdakı hədisdə mühacir və ənsarın savabına şerik olanlardan məqsəd də elm sahibi olan şəxslərdir ki, elm səbəbilə din və məzhəbə xidmət edib tərəqqi etdirirlər.

əl-ƏNBİYA SURƏSİ

21-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 112 ayə, 1167 kəlmə, 2890 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴿١﴾ مَا يَأْتِيهِمْ
مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى
الَّذِينَ ظَلَمُوا

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ) – **insanların haqq-hesab verəcəyi gün (qiyamət günü) yaxınlaşdı, halbuki onlar (Allah-Təaladan) qafil olub (Onu zikr etməkdən) üz döndərirlər.** (Qiyamət günü bizə uzaq görünsə də, Allah-Təalaya görə, yaxındır və bu səbəbdən ayədə qiyamətin yaxınlığını xəbər verir).

2) (مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ) – (bu müşriklərə) **öz rəbləri Allah-Təaladan elə bir yeni (Quran) ayəsi gəlməz ki, istehza* edərək ona qulaq asmasınlar, (amma ibrət almazlar).**

(**Qeyd:* Qurani-Şərif oxumaqda məqsəd onunla ədəblənməkdir; nəinki sadəcə musiqisinə qulaq asıb, mənasından qafil olmaq. Ya da ayələrin uca məzmununa diqqət etməyib tez-tələsik oxuyub-qurtarmaqdan ötrü də deyil. Necə ki bizim bu dövrdə ölümlərin üstündə Quran oxunanda bu şəkildə oxunur; mənasına diqqət edilməyib, hətta kəlmələrin düzgün tələffüzünə də cəhd edilməyib, tez-tələsik bitirməyə çalışırlar. Belə oxumaqdan onun səsinə eşitməkdən başqa nə hasil olacaqdır? Ölü yiyələri də sad olurlar ki, öz meyitlərindən ötrü Quran oxutdurub, onun savabından nicat tapacaqlar. Rəzil insanların belə Quran oxuması ilə əcr və savab yox, şər və günah qazanırlar. Bəs uca peyğəmbərimiz Qurani-Şərif ölümlər üstündə və belə hörmətsiz şəkildə oxumağı əmr etmişdi? Yoxsa diri olduğu halda cəhalət xəstəliyindən ölənlər şəxslərə həyat vermək üçün, onları dünya və axirət xoşbəxtliyinə qovuşdurmaqdan ötrü oxumağı əmr etmişdi? Səbəb nədir ki, Qurani-Şərifə hörmət etməyi və onun əhkamına əməl edib ədəblənməyi biz müsəlmanlar tərk etmişik? Mən həqiqət də bu mətləbə çaşıb qalmışam. Guya islam ümmətinin təbiəti yalan və aldadıcı sözlərə, zillətə meyilli olub, nəfsə zidd olan haqq sözlərdən nifrət edirlər. Belə deyil, bəlkə batil və yalan sözlərə tabe olub Qurani-Şərifdən uzaq olmaq cəhalətə bəsisdir).

3) (لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ) – (müşriklərin) **qəlbləri qafil olduğu halda (Quranın gözəl əhkamlarından üz döndərirlər).** (وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) - **zalım (müşriklər bir-biriləri ilə) pıçıldaşırlar** (ki, heç kim onlardan xəbərdar olmasın, amma

Kəşfül-Həqayiq II

هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تَبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلْ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أَرْسَلْنَا الْآوْلُونَ ﴿٥﴾ مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْتَلَوْا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾

bilmirlər ki, Allah-Təala hər bir gizlin sözə də agahdır. (هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ) – (gizlin danışdıqları sözləri bu idi: “Bu Məhəmməd deyir ki, peyğəmbərdir”), **bu da sizin kimi insandır**, (insan necə peyğəmbər olar? O, peyğəmbər deyil, bəlkə sehrbazdır). (أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تَبْصِرُونَ) – (sehrbaz olduğunu) **gördüyünüz halda yenə onun sehrinə tabe olub** (sözlərinə qulaq asırsınız?)

4) (قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) - (Hz. Peyğəmbər müşriklərin cavabında) **dedi: “Mənim rəbbim Allah-Təala səmada və yerdə olan sözlərə agahdır**, (heç bir şey ona məxfi qalmaz, necə ki sizin bu gizlin danışmağınızı mənə məlum etdi). (وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) – (Allah-Təala müşriklərin sözlərini) **eşidib**, (əməllərinə də) **agahdır**.

5) (بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ) – (dəlil və sübut qarşısında aciz qalan şəxs hər dəfə mənasız bir iddia ortaya atdığı kimi, Məkkə müşrikləri də Quranın müqabilində aciz qaldıqları üçün əvvəlcə dedilər: “O, sehrbazdır.” Ondan sonra o sözlərindən vaz keçib) **dedilər: “Yox**, (Məhəmməd sehrbaz deyil, Quran, onun sözləri etibarsız), **batil yuxulardır.”** (بَلْ افْتَرَاهُ) – (yenə dedilər:) **yox**, (yuxu da deyil, Allah-Təalaya isnad etdiyi) **yalanlardır**. (بَلْ هُوَ شَاعِرٌ) – (ondan sonra dedilər:) **yox, o, şairdir**, (Quran da bir şeirdir). (فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أَرْسَلْنَا الْآوْلُونَ) - **gərək** (Məhəmməd) **bizə bir möcüzə gətirsin. Necə ki ondan əvvəlki** (peyğəmbərlər) **gətiriblər**.

6) (مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ) – (ey Məhəmməd, bu Məkkə əhli səndən möcüzə istəyirlər, onlardan qabaq keçən ümmətlərə və camaatlara da Allah-Təala tərəfindən peyğəmbər gəlib möcüzə gətirdikləri halda), **heç bir məmləkətin** (əhli peyğəmbərlərə) **iman gətirmədilər, biz də onları həlak etdik**, (bu müşriklər) **iman gətirəcək?** (Əvvəlki qövmlər möcüzəyə inanmadığı kimi bunlar da inanmazlar. Bir halda ki, inanmırlar, biz də boş yerə onlara möcüzə göstərmərik).

7) (وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ) – (bu ayə müşriklərin - bəşərdən peyğəmbər olmaz, sözünü rədd edir. Allah buyurur: “ey Məhəmməd), **səndən əvvəlki** (ümmətlərə də) **ancaq kişi peyğəmbər göndərib vəhy etmişik**. (Heç bir zaman mələklərdən peyğəmbər göndərməmişik). (فَسْتَلَوْا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) – (ey Qüreyş camaatı), **əgər bilmirsinizsə, kitab əhlindən soruşun**, (onlar sizə bildirərlər. Məkkə müşrikləri Mədinədə yaşayan kitab əhlinin yanı-

Ənbiya surəsi

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾ وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّا أَحْسَسُوا بِأَسَاسِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْتَغْفَرُونَ ﴿١٣﴾

na gedib onlar ilə Hz. Peyğəmbəri dəf etmək haqqında məşvərət etdikləri üçün Allah-Təala bu işin həqiqətini onlardan soruşmağı əmr edir).

8) (وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ) – (o peyğəmbərləri) **yemək yeməyən bədən** (sahibi) **etməmişdik** (ki, Hz. Məhəmmədin də onlar kimi olmasını istəyəsınız). – (وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ) – (zənn etdiyiniz kimi mələklər kimi də olmayıb ölümsüz), **əbadi də deyildirlər**. (Necə ki siz müşriklər mələkləri ölümsüz zənn edirsiniz. Keçmiş peyğəmbərlər belə deyil ki, Hz. Məhəmməd də belə olsun. Hər bir peyğəmbər digər insanlar kimi dünyaya gəlib, bir qədər ömür sürüb, əcəlləri gələndə ölüblər).

9) (ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ) – (hər bir ümmətə peyğəmbər göndərib insanları dəvət edib) **sonra** (peyğəmbərlərə verdiyimiz - itaət etməsələr, əzab göndərib həlak edəcəyik) **vədinə sadıq qalıb** (peyğəmbərlərə) **və istədiyimiz şəxslərə** (möminlərə əzabdan) **nicat verdik**. (وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ) – **həddi aşan** (müşrikləri isə) **həlak etdik**. (Siz müşriklər də qorxun ki, əgər itaət etməyib Qurana iman gətirməsəniz, sizə də əzab göndərib hamınızı həlak edəmə).

10) (لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ) – (ey Qüreyş camaatı), **həqiqətən, sizə elə bir kitab** (Quran) **göndərmişik ki, onda sizin üçün böyük iftixar, şərəf və ucalıq vardır**. (أَفَلَا تَعْقِلُونَ) – **bəs dərk edib anlamırsınız?** (Hz. Məhəmmədin sizdən olub sizə kitab gətirməsi sizin üçün nə qədər böyük dəyərdir).

11) (وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ) – (ey Məhəmməd), **biz zalım olan neçə məmləkət** (əhlini) **həlak edib, ondan sonra başqa qövmlər yaradıb** (onların yerində sakin etmişik).

12) (فَلَمَّا أَحْسَسُوا بِأَسَاسِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ) – (o ümmətlər) **əzabımızı hiss edən kimi, qəfildən** (yurdlarını qoyub, miniklərinə minib sürətlə) **qaçmağa başladılar** (ki, bəlkə əzabdan xilas olsunlar).

13) (لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِكُمْ) – (o vaxt da bizim tərəfimizdən sözlə yox, hal dili ilə onlara belə deyildi:) **qaçmayın, içində xoş güzəran keçirib** (tüğyan etdiyiniz) **məskənlərinizə qaydın**, (niyə o nemətləri qoyub qaçırsınız?). (لَعَلَّكُمْ تُسْتَغْفَرُونَ) – (qaçmayın, gəlib yurdlarınızda oturun), **bəlkə sizdən soruşarlar** (ki, yurdunuza, malınıza nə oldu? O vaxt da elmi üzrə onlara cavab verərsiniz. Bu söz həlak olanlara istehza üçün deyilir, çünki onların o

Kəşfül-Həqayiq II

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾
وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ
كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ
﴿١٨﴾ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾
يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾

yurdlarına gəlib sağ qalmaqları mümkün deyildi ki, sual verənlərə də cavab versinlər).

14) (قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ) – (kafir və zalımlar görəndə ki, əzabdan qurtulmaları mümkün deyil), **dedilər: “Vay halımıza, həqiqətən, biz zalım olub (Allah-Təalaya şərik qoşmuşduq).”**

15) (فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ) – **biz onları əkin kimi biçib (yox edənə) qədər o zalımların (vay halımıza) fəryadları davam etdi.**

16) (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ) - (ey Məhəmməd), **səmanı, yeri və onların arasında olan şeyləri oyun olsun deyə (boş yerə) yaratmadıq,** (necə ki dünyada padşahlar əyləncə və nəfsani istəklər üçün gözəl imarətlər, naxışlı, rəsmli saraylar tikdirib, gözəl səyahətlər edirlər. Biz buna görə yox, dini, ilahi hikmətlər, hökmlər və dünyəvi mənfəətlər üçün onları yaratmışıq).

17) (لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ) - (ey Məhəmməd), **əgər biz əyləncə etmək istəsəydik, onu mütləq öz dərgahımızdan edərdik.** (Bu bizdən ötrü çox asandır. Lakin hər şeyi hikmət üzrə yaratdığımızdan hikmətsiz şey) **etmərik.**

18) (بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ) - (ey Məhəmməd, bizim zatımız əyləncə və boş iş görməkdən pak və müqəddəsdir). **Bəlkə (bizim hikmətimizin şərti odur ki,) haqla batili vurub onu parça-parça edək.** (فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ) – (haqq batilə dəyib dağıtdıqda isə) **batil yox olar,** (Allah-Təalanı layiq olmadığı sifətlərlə, guya əyləncə üçün məxluqatı yaratmış deyə) **vəsf etdiyiniz üçün vay halınıza,** (siz müşriklərə əzab var).

19) (وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ) - **səmalarda və yerdə olan hər şey və Onun yanında olan (mələklərin hamısı) Onundur,** (Allah-Təalanın qulamıdır). (لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ) – (o mələklər) **Allah-Təalaya ibadət etməkdə təkəbbürlənməz,** (ibadət etməkdən) **yorulmazlar.**

20) (يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ) – (o mələklər) **gecə-gündüz yorulmadan Allah-Təalanı zikr edib, (onu tərک etməzlər).**

Ənbiya surəsi

أَمْ اتَّخَذُوا إِلَهًا مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَ اللَّهِ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ ﴿٢٣﴾

21) - **bəlkə** (müşriklər Allah-Təalaya əbəs əməlləri isnad etməkdən əlavə) **yerdən özlərindən ötrü məbudlar qəbul etdilər ki, onları dirildib** (məhşərə gətirsin? Yəni o bütlər ki, müşriklər onlara sitayiş edir, gərək, onları da dirildib məhşərə gətirməyə qadir olsunlar, halbuki onlarda o qüdrət yoxdur. Ölünü necə dirildə bilər, bununla belə müşriklər onlara sitayiş edib Allah-Təalaya şəriq qoşurlar. Hz. Peyğəmbər bir dəfə bir kənizdən soruşdu ki, “Sənin rəbbin, məbudun haradadır? “O kəniz səmaya işarə etdi, Hz. Peyğəmbər buyurdu: “Bu kəniz mömindir.” Hz. Peyğəmbərin o kənizi mömin saymasının səbəbi odur ki, o kəniz səmanı göstərməklə oranı Allah-Təalanın məkanı saymayıb, bəlkə, yer üzündə olan məbudları və bütləri yox sayıb, ancaq yeganə olan Allah-Təalanın haqq məbud olduğunu göstərmək istəmişdi).

22) - (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَ اللَّهِ لَفَسَدَتَا) - (ey Məhəmməd), **əgər yerdə və səmalarda onları idarə edən yeganə Allah-Təaladan başqa müxtəlif məbudlar olsaydı**, (hərəsi bir şey istəyəcəyindən) **hər halda ikisi də fəsada uğrayıb** (dağılardı. Necə ki bir məmləkətdə iki hökmdar olsa, o məmləkət dağılıb, yox olar. Əbdülməlik ibn Mərvanın yoldaşlarından olan Əmr ibn Səid (əl-Əşdaq) Əbdülməlikə qarşı çıxıb xəlifəlik iddiası etdi. Aralarında savaş olub Əbdülməlik ona qalib gəldi və onu tutub qətlə yetirdi. Onu öldürməyinə təəssüf edib dedi: “And olsun Allah-Təalaya, bu şəxs mənə gözümdən də əziz idi, lakin iki erkək dəvənin bir dişi dəvəyə sahib olması mümkün deyil.” Bir məmləkətdə iki sultan olsa, ora məhv olar. Aləmdə iki eyni bərabər yaradıcı ola bilməz. Birində qüsür olsa, ona xaliq demək olmaz, məxluq sayılar. Bu səbəbdən cəmi aləmlərin yeganə yaradıcısı və idarəçisi Allah-Təaladır). **uca ərşin Allahı** (müşriklərin Onu) **vəsf etdiyi** (sifətlərdən) **pak və müqəddəsdir**.

23) - (لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ) - (Allah-Təalanın hər bir fəli hikmət və məsləhət üzrə olduğundan) **etdiklərindən* sual sorulmaz**, (amma məxluqatın əməlinə xəta vəqə olduğundan, Allah-Təala onların əməlini) **sorğu-sual edib** (hər kəsə öz əməlinə görə qarşılıq verir).

(***Qeyd:** Dünyada hökmdarların adəti belədir ki, xəta da etsələr, sorğu-sual olunmazlar, hansı ki bu mətləb zülm və istibdada dəlildir, belə olan vaxtda yeganə həqiqi hökmdar olan Allah-Təalanın hikmətli əməlləri də gərək sorğu-sual olunmasın. Kim Allah-Təaladan şikayət edirsə, o şəxs həqiqətən cahil olub böyük xətaya düşübdür. Gərək, hər kəs qədərə razı olub, qismətinə şükür edib, şikayət etməkdən dilini qorusun. İnsanın salamatlığı dilinə sahib olmasıdır).

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ۚ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَلِذَاكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ

24) – (Am atxəduvə min dūnə illəhə qul hətəvə bürəhənəkəm) (müşriklər bu dəlil və sübutlara fikir verməyib, özlərinə) **Allah-Təaladan başqa məbudlar qəbul etdilər?** (Ey Məhəmməd, onlara) **de ki**, (əgər Allah-Təalanın şəriki olduğunu deyirsinizsə), **sübutunuzu gətirin**, (dəlilsiz söz qəbul olunmaz. Bir halda ki, sübutunuz yoxdur, iddianız batil və etibarsızdır). (هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي) - (ey Məhəmməd, de ki,) **bu mənimlə bərabər olanların** (şirki qadağan edib tövhidi isbat edən Quran) **kitabı və bu da bundan əvvəlki** (peyğəmbərlərə nazil olan) **kitab** (öyüd-nəsihət), (بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ) – **lakin insanların çoxu haqqdan agah olmayıb**, (cəhalətlərindən küfr və inad içində qalıb), **Allah-Təalanın** (öyüd-nəsihətindən) **üz döndəriblər**.

25) – (ey Məhəmməd), (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) **səndən əvvəl elə bir peyğəmbər göndərməmişik ki, ona – Məndən başqa heç bir (haqq) məbud yoxdur, ancaq Mənə ibadət edib** (şərik qoşmayın), **deyib vəhy etməyə.**

26) – (Xüzaə qəbiləsi) **dedi: “Allah-Təala (mələkləri) özünə övlad götürübdir.** (سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ) – **xeyr**, (elə deyil, batil sözlər deyirlər, mələklər digər bəndələrdən fəzilətli olan) **möhtərəm qullardır.**

27) – (mələklər həmişə Allah-Təalanın əmrinə tabe olub) **Ondan əvvəl söz deməzlər, ancaq Onun əmri ilə iş görüb** (Allah-Təalanın əmrindən çıxmazlar).

28) – (Allah-Təala mələklərin) **önündəkilərə də, arxasındakılara da** (etdikləri və edəcəkləri əməllərə) **agahdır**, (əməllərinə görə, onlara qarşılıq verəcəkdir). (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ) - (mələklər Allah-Təalanın) **razı olmadığı şəxsdən başqasına şəfaət etməzlər.** (وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ) – (bununla belə yenə) **Allah-Təalanın heybətindən qorxub** (xatircəm olmazlar).

29) – (hərçənd mələklərdən Allah-Təalaya şirik qoşan olmaz, amma mələklərdən) **kimsə – Allah-Təaladan başqa haqq məbud mənəm, desə,** (فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ) – **ona cəhənnəm oduyla** (əzab verib) cə-

Ənbiya surəsi

كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

zalandırırıq. (كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ) – **zalımlara da (cəhənnəmdə) belə (əzab verib) cəzalandırırıq.**

30) - o kafirlər bax-xıb görmürlər ki, həqiqətən, səmalar və yer bağlı olduğu, (yağış yağmayıb, ot bitmədiyi) **haldə biz onları açıb** (yağış yağdırıb, bitki yetişdirmişik?) **(وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ) – canlı (cansız) hər şeyi sudan yaratdıq,** (o səbəbdən səmadan yağış göndərdik ki, həyat bərqərar olsun), **yənə iman gətirməyib,** (tövhidimizi təsdiq etmirlər)?

31) - (yerin əksəriyyəti su içində olduğundan insanları iztirab içində) silkələnməsin deyə yer üzündə möhkəm uca dağlar* yaratdıq, (وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ) **- və (yer üzündə olan dağların arasında) geniş yollar saldıq ki,** (bu sayədə) **asanlıqla yol tapıb** (məqsədlərinə çatırlar. Məkkəyə gedənlər Məkkə ilə Mədinə arasında o dağları və o yolları yaxşı bilirlər. Hərçənd mən həqir Məkkəni ziyarət etməklə hələ şərafətlənməmişəm, amma coğrafiya elminin sayəsində o haqda bir qədər məlumatım var. Bəli, insanı ucaldan elmdir).

(***Qeyd:** Coğrafiyaşünasların tədqiqatından belə məlum olur ki, yer əvvəllər düz olub, zaman içində zəlzələdən, ya da yerin bətnində olan mədənlərin buxarlanması ilə yerdə dəliklər açılıb oralarından uca dağlar çıxıbdır. Necə ki hər bir zamanda yanardağlar müşahidə olunur, lakin zikr olunan ayə bu iddianı rədd edir, yəni Allah-Təala öz hikmətilə yerdə əvvəlcə uca dağlar yaradıbdır).

32) - (ey Məhəmməd, insanlardan ötrü) səmanı qorunmuş tavan edib, (onda bizim tövhidimizə işarə edən açıq-aşkar dəlil və sübutlar qoyduq. Belə ki, xalq onlardan ibrət alıb müvəhhid olsun). **(وَهُمْ) – (həlbuki müşriklər və kafirlər) bu dəlil və sübutlardan üz döndərüb** (ibrət almırlar).

33) - (sizə fayda versin deyə) gecəni və gündüzü, günəşi və ayı yaradan Allah-Təaladır. (كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) – (ulduzların hamısı kürə şəklində olduğundan dairə şəklində hərəkət edirlər, buna fəlak deyilir. Ayənin mənası belədir: günəş, ay və digər ulduzların) **hər biri (öz orbitində) hərəkət edib** (oradan kənara çıxmazlar. Bu mənə yeni astronomiyanın isbatına böyük dəlildir. Təfsirçilərdən bəziləri deyib ki, fəlakərdən

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنَّ مِنْهُمْ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا أَلًا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَذْكُرُ الْهَيْكَلُ وَهُمْ يَذْكُرُ الرَّحْمَنُ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونُ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾

məqsəd səmadır. Bəzisi deyib ki, fələkdən məqsəd dənizdir, günəş, ay və digər ulduzlar onun içində hərəkət edir. Başqa mənasız sözlər də deyiblər).

34) (وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ) - (müşriklər deyirdilər ki, gözləyək görək Məhəmməd nə vaxt ölür, biz də o vaxt şadlıq edib onun ölməyini bayram edərik. Bu ayə buna görə nazil oldu, buyurur: ey Məhəmməd), **səndən əvvəl insanlardan heç kimi** (dünyada) **əbədi etməmişik**, (hamısı ölüb gedibdir). (أَفَإِنَّ مِنْهُمْ الْخَالِدُونَ) – **sən ölsən, onlar əbədi qalacaqlar?** (Nəyi bayram edirlər? Sənin kimi onlar da ölüb gedəcəklər. Heç kim əbədi qalmayacaq).

35) (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) - **hər kəs (hər canlı) ölümü dadacaqdır.** (وَنَبْلُوكُمْ) – (dünyada) **sizi xeyir və şər**lə (bəla və müsibətə səbir etməklə, nemətə isə şükür etməklə) **imtahan edərik.** (وَالَيْنَا تُرْجَعُونَ) – **axırda bizə dö-nüb**, (əməlinizə görə qarşılıq alacaqsınız).

36) (وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا أَلًا هَؤُلَاءِ) - (ey Məhəmməd), **kafir olanlar səni gördükdə, istehza edib** (nalayiq sözlər) **deyirlər**, (أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ الْهَيْكَلُ) – (istehza ilə deyirlər ki,) **sizin ilahlarınızı qınayan** (Məhəmməd) **budur?** (Bu kimdir ki, sizin məbudlarınıza eyib tutur?) – (ey Məhəmməd, halbuki sən Allah-Təalanı Rəhman adıyla zikr etsən də) **onlar** (Allahın) **Rəhman adını inkar edirlər.** (Rəhman nədir, bilmirik, deyirlər. On-lar özləri istehzaya layiqdirlər).

37) (خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ) - (Hz. peyğəmbər müşriklərə əzab vəd etdiyindən onlar istehza ilə deyirdilər: “Tələsirik, görək sənin əzabın nə vaxt gələcək?” Allah-Təala zikr olunan ayəni buna görə göndərdi, buyurur:) **insan tələsən yaradılıbdır**, (təbiətində tələsmək xüsusiyyəti var). (سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ) – (əzab istəməkdə) **tələsməyin, əlbəttə, mən sizə öz ayələrimi göstərib** (vaxtı gələndə sizə əzab göndərəcəyəm).

38) (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) – (müşriklər peyğəmbərə və möminlərə) **dedilər: əgər doğru deyirsinizsə, bu əzabın vədi nə vaxtdır?** (O vaxtı bizə bəyan edin. Qoy o əzab tez gəlsin).

39) (لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونُ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ) - (ey Məhəmməd), **kafir olan şəxslər** (müşriklər) **o vaxt cəhənnəm odunu**

Ənbiya surəsi

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنَا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ

üzlərindən və arxalarından dəf edə bilməyəcəklərini və onlara (əzabdan xilas olmaq üçün) **heç bir kömək də olmayacağını bilsələr**di, (sənə istehza etməyib və əzab istəməkdə tələsməyib imana daxil olardılar. Axirət əzabına inanmadıqlarından sənə istehza edib küfr və inadlarında qaldılar).

40) (بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ) – (müşriklər zənn edirlər ki, axirət əzabına düçar olmayacaqlar). **Xeyr**, (cəhənnəm odu) **qəfildən onları yaxalayıb çaşbaş edəcək**. (فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ) – (əzaba düçar olduqlarında) **nə** (cəhənnəm odunu) **dəf etməyə qüdrətləri olmaz, nə də** (günahlarına görə tövbə edib üzrxahlıq etmələri üçün) **onlara möhlət verilməz**.

41) (وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ) - (Allah-Təala bu ayədə müşriklər Hz. Peyğəmbərə əziyyət etdiyinə görə, ona təsəlli verir, buyurur: ey Məhəmməd, sənə istehza etdikləri kimi) **səndən əvvəl də peyğəmbərlərə də istehza ediblər**, (müşriklərin istehza etməsinə səbir edib diltxor olma). (فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) – (əvvəlki peyğəmbərlərə) **istehza edənləri istehza etdikləri şey** (əzab) **əhatə edib** (cəzalandırıldılar, habelə bu müşriklərə də istehzalarının cəzası veriləcək).

42) (قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, sizi gecə, ya da gündüz (Allah-Təalanın əzabından) kim qoruyub saxlaya bilər?** (Allah-Təaladan başqası qoruya bilməz). (بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ) - (ey Məhəmməd), **ancaq** (müşriklər) **öz rəbləri Allah-Təalanın öyüd-nəsihətindən üz döndərüb** (Onun əzabından qorxmurlar).

43) (أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا) - (ey Məhəmməd, bəlkə bu müşriklər bizim əzabımızdan ona görə qorxmurlar ki, onları cəhənnəm odundan, əzabdan) **qoruyub xilas edəcək bizdən başqa ilahları var?** (لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا) – (o bütlər) **heç özlərinə kömək etməyə qadir deyil, bizim tərəfimizdən də yardım olunub** (əzabdan qoruna bilməzlər, müşriklərə necə kömək edə biləcəklər? Bu müşriklər niyə məğrur olub bizim itaətimizdən çıxırlar?)

44) (بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ) – **həqiqətən, biz** (bu müşriklərə) **və ata-babalarına uzun ömürləri boyu** (dünya) **neməti verdik**. (Bu səbəbdən əzabımızdan qafil və xatircəm olub qorxmadılar və asi olub nankorluq

أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾

etdilər). – (أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا) – bəs (müşriklər) baxıb görmür-lər ki, həqiqətən, biz (möminlərə kömək edib müşriklərin) torpaqlarını hər tərəfdən (fəth edib) azaldıb, (müsəlmanları onlara hakim edib onlara əzab göndərdik? Əvvəlki ümmətlərə də belə etdiyimizi görmürlər?) (أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ) – (ey Məhəmməd, bəlkə, bu müşriklər zənn edir ki,) sənə qalib gələcəklər, (əlbəttə, belə olmayacaq, əvvəlki kafir və müşriklər məğlub olduğu kimi bu müşriklər də məğlub olacaqlar. Allah-Təalanın vədi doğru olub Məkkə əhli və digər müşriklərin hamısı müsəlmanların əlində məğlub oldular).

45) – (قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, həqiqətən, mən sizi vəhy (olan Quranla, Allahın əzabı ilə) qorxuduram. (وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ) – (lakin ey Məhəmməd, haqq sözləri eşitməkdən) kar olan (müşriklər Allah-Təalanın əzabı ilə) qorxudulduqları zaman bu dövəti eşi-dib qulaq asmazlar.

46) – (وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ) – (ey Məhəmməd), əgər rəbbin Allah-Təalanın əzabından (bu müşriklərə) bir şey dəyib toxunsa, (zəlil olub zülm etdiklərini təsdiq edərlər). – (لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ) – (onlara əzab nazil olanda belə) deyərlər: vay halımıza, həqiqətən, biz (Allah-Təalaya şəriq qoşmaqla) zalım olmuşuq.

47) – (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا) – biz qiyamət günündə (qiyamət əhlindən ötrü) ədalət tərəzilərini qoyarıq. (Hər kəsin əməlini çəkib, öz qarşılığını verərik), heç kimə zülm edilməz. (وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا) – bir xardal dənəsi ağırlığında (xeyir, ya da şər əməli) olsa da, biz onu (haqq-hesab üçün) gətirərik, haqq-hesab çəkmək üçün təkcə biz kifayət edərik. (Qiyamət günü bizdən başqa haqq-hesab çəkən olmaz).

48) – (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ) – (ey Məhəmməd), həqiqə-tən, biz Musa ilə Haruna (haqla batil arasına) fərq qoyan (Tövrəti) verdik və (Tövrətin səbəbinə) onlara bir nur və müttəqilər üçün öyüd-nəsihət bəxş etdik (ki, onun nuru ilə aydınlanıb, onun nəsihətləri ilə nicat tapsınlar).

Ənbiya surəsi

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَذَا ذِكْرُ مُبَارَكٍ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوا اجِثْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾

49) – (müttəqilər) o şəxslərdir ki, öz rəbləri Allah-Təaladan qaibənə şəkildə qorxub və qiyamət (günündən) çəkinib (əzabdan xatircəm olmazlar).

50) – (وَهَذَا ذِكْرُ مُبَارَكٍ أَنْزَلْنَاهُ) - bu (Quran bərəkəti və xeyri çox olan), **nazil etdiyimiz mübarək bir nəsihətdir**, (ondan əvvəl də Tövrəti nazil etmişdik). (أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) – (ey müşriklər, siz bu xeyirli Quranı) **inkar edirsiniz?**

51) – (وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz** (Musa və Harundan) **qabaq İbrahimə hidayət yolunu bəxş etdik**. (وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ) - **biz** (İbrahimdə olan gözəl xüsusiyyətlərə) **agah idik**, (o səbəbdən onu seçib özümüzlə dost etdik).

52) – (إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ) - (ey Məhəmməd, yadına sal ki, o zaman İbrahim bütperəst atasına və qövmünə belə demişdi:) **davamlı ibadət etdiyiniz bu surətlər** (bütlər) **nədir?** (Hz. İbrahim bütləri müşriklərin nəzərinə həqir göstərməkdən ötrü belə dedi. Hz. İbrahim 16 yaşında peyğəmbər olub xalqı Allah-Təalaya dəvət etməyə başladı, heç bir köməyi də yox idi, hətta atası da ona düşmən idi. Bu ayədəki Hz. İbrahimin yad olunan ilk dəvətidir).

53) – (قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ) - (Hz. İbrahimin cavabında) **dedilər: “Ata-babalarımızı** (bu bütlərə) **ibadət edən gördük**, (biz də onlara təbə olub təqlid edib bu bütlərə sitayiş edirik).”

54) – (قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) - (Hz. İbrahim) **dedi: “Ata-babalarınız, siz də** (onları təqlid edib bu bütlərə sitayiş etməklə) **açıq-aşkar zəlalətdəsiniz.”** (Din və məzhəbdə təqlidçilik necə də pis şeydir, təqlid insanı Allah-Təalanın ona əmanət verdiyi ağıldan məhrum edib, haqqı batıldən ayırd etməsinə əngəldir. Doğru yolu, ağıl yolunu tərk edib, ata-babanı təqlid edərək bütperəst olmaq səfehliyin ən yüksək dərəcəsidir, özləri səfehliyin ən yüksək mərtəbəsində ola-ola Allah-Təalanın elçilərini səfeh, hətta divanə adlandıırıblar. Dəlil və sübut olmadan təqlidlə alınan şeylər etibarsız şeylərdir).

55) – (قَالُوا اجِثْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ) - (müşriklər özlərini haqq yolda bildiklərindən Hz. İbrahimin onları zəlalətdə saymasından təəccüblənib Hz. İbrahimin

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللَّهِ
لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾

onlarla zarafat etdiyini xəyal etdilər. Hz. İbrahimə belə) **dedilər:** “(ey İbrahim), **sən bizə haqla gəldin**, (haqlısan), **yoxsa oyunbazsan**, (zarafat edirsən?)

56) – (Hz. İbrahim dedi: Əlbəttə, düz deyirəm, zarafat etmirəm, ibadət etdiyiniz o bütlər batildir), **sizin rəbbiniz səmaların və yerin rəbbi Allah-Təaladır ki, onları (yoxdan) yaradıbdır.** (وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ) – **mən də buna şahid olanlardanam.** (Hər bir dəvətçi dəlil-sübutla gəldiyi kimi mən də dəlil-sübutla gəlib rəbbinizin Allah-Təala olduğunu isbat etməyə qadirəm. Sizin kimi isbat etməkdən aciz deyiləm, hansı ki, bütperəst olmaqda ata-babalarınızı təqlid etməkdən başqa dəliliniz yoxdur*).

(***Qeyd:** Bizim bu dövrümüzdəki müsəlmanların da vəziyyəti belədir. Şəriətin əleyhinə olan adətlər onların arasında rəvac tapıb, Qurani-Şərifin ehkamı təhrif olunubdur. Əgər onlardan soruşsan ki, Qurana və islama zidd bu nə əməllərdir edirsiniz? Belə deyirlər: “Biz ata-babadan belə görmüşük, bundan vaz keçən deyilik.” Üləmaya Quran haqqında sual verəndə isə deyirlər: “Siz, gərək, bizim dediyimizi edəsiniz, Quranın mənasını imamlardan başqası bilməz.” Kim bildiyini iddia etsə, onun sözü batildir. Ey müsəlmanlar, insafla fikir verib baxın, təqlidi kənara qoyub vicdanınızla hərəkət edin. Heç elə şey olar ki, möhtərəm peyğəmbərimiz Hz. Məhəmməd Allah-Təaladan kitab gətirib onu əbədi qanun, hər hökmü bəyan edən kitab elan etsin, amma belə bir kitabı kənara qoyub, onu tapmaca və müəmma sayıb günəş kimi parlaq olan hökmlərini gizlətsinlər. Ondan sonra islam adı ilə özlərindən təzə qanun yaradıb, xalqa ona bağlanıb, Qurani-Şərifə bərk etmələrini əmr etsinlər. Halbuki islamın digər dinlərə olan üstünlüyü elə Qurani-Şərifə görünür. Qurani-Şərif bir kənara qoyanda islamın haqq din olmasına nə dəlil-sübut qalır? Yəhudilərin üləmalarına lənət edirik ki, Tövrati təhrif edib, ehkamını dəyişdirib, öz istəklərinə uyğun hökmlər yaradıblar. Əgər insafla baxsaq, bugünkü gündə Qurani-Şərifin halı Tövratın halı kimidir. Bundan artıq nə təhrif olar ki, həqiqi islam alimlərinə görə onunla əməl edilməsi caiz olmayan vahid xəbəri (zəif hədisi) Qurani-Şərifə bərabər sayıb, ya da Qurani-Şərifə bərk etmələri birdəfəlik tərək edib vahid xəbərlə əməl etməyi vacib sayırlar. Buna bircə misal verib qalanını ağıl sahiblərinin düşüncəsinə həvalə edirik. Qurani-Şərifdə Nur surəsində Allah-Təala zinakar arvadla mömin kişinin və ismətli mömin qadınla da zinakar kişinin evlənməsini açıq-aşkar haram edib. Amma fəqihlər bu ayəni kənara qoyub, vahid xəbəri dəlil sayıb, bu evliliyin haram yox, məkrub olduğuna dair fitva veriblər. Allah-Təalanın kitabına bundan da artıq xilaf çıxmaq olarmı?)

57) – (Hz. İbrahim müşriklərin imana daxil olmasından ümidini kəsdikdə dedi:) **and olsun, Allah-Təalaya ki, (bayram günü şəhərdən) çıxıb getdiyinizdə bütələrinizə hiylə edəcəyəm.** (Hz. İbrahim bu sözü gizləndə dedi, bayram günü gələndə hamısı bütəxanaya gedib

Ənbiya surəsi

فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتَةِ إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتَةِ يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

bütlərin qabağında səcdə etdilər, ondan sonra adətləri üzrə şəhərdən kənara çıxdılar. Hz. İbrahimin atası İbrahimə də onlarla birlikdə getməyi təklif etdi. Hz. İbrahim qəbul etməyib şəhərdə qaldı).

58) – (camaat şəhərdən çıxdıqda, Hz. İbrahim gedib möhkəm daş* bir balta götürüb, bütxananın nəzarətçisinin diqqətsizliyindən istifadə edib ora girdi. Bütlərə baxdı, bütxanada 70 büt var idi. Hamısı ayaq üstündə düzülmüş, bəzisi ağacdən, bəzisi daşdan idi. Bir böyük büt də var idi ki, gözlərinin yerində qızıldan iki gövhər şimşək kimi parıldaıyrdı. (Hz. İbrahim o daş balta ilə o bütənin hamısını parça-parça edib, ancaq o böyük bütə dəyməyib, baltanı da onun çiyninə qoydu ki, camaat o bütə inandıqlarından çöldən qayıdandan sonra gəlib nə olduğunu ondan soruşsunlar).

(**Qeyd: Hz. İbrahimin yaşadığı dövr daş dövrü idi. O dövrdə hər bir alət daşdan hazırlanırdı. Sonra birüncü dövrü gəlib, hər bir aləti birüncüdən hazırlamağa başladılar. Ondən sonra İran sultanı Cəmşidin zamanında dəmir dövrü başladı. O zamandan indiyə kimi hər bir aləti dəmirdən düzəltmək adəti yayıldı. Hz. İbrahim 90 yaşında olarkən daş bıçaqla özünü sünnət etmişdi).*

59) – (camaat çöldən qayıdıb bütləri o halda görəndə, çaşbaş qalıb bir-birilərinə) **dedilər: “Bizim ilahlarımıza bu əməli kim edibsə, o, həqiqətən zalımlardandır** (ki, belə iş cürət edib bizim bu möhtərəm ilahlarımızı bu günə qoyub).

60) – (müşriklərdən bəziləri cavab verib) **dedilər: “İbrahim deyilən bir gəncin (ilahlarımızı) pislədiyini eşitmişik.** (Ola bilər ki, o edib).”

61) – (müşriklərin böyükləri) **dedilər: “Onu insanların gözünün qabağına gətirin ki, bəlkə, onu tanıyıb şəhadət etsinlər** (ki, həqiqətən, bunu o edib, biz də ona əzab edək).”

62) – (Hz. İbrahimi gətirib) **dedilər: “(ey İbrahim), bizim ilahlarımıza bunu sən edibsən?”**

63) – (İbrahim) **dedi: “Bəlkə, bu əməli onların bu böyükləri - (çiynində balta olan) edibdir, əgər danışa bilirlərsə, onların özündən soruşun** (bəlkə cavab verərlər).”

Kəşfül-Həqayiq II

فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نَكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

(*Qeyd: Hz. İbrahimin hərçənd onlara yalan cavab verdi, amma kinayə ilə belə dedi ki, onun incə mənasını bəlağət elminə sahib olanlardan başqası dərk edə bilməz. Bəlağət elmində ustad olan Zəməxsərinin bu ayə haqqında xüsusi şərhə var. Ona görə Hz. İbrahimin bu cavabdan məqsədi o deyildi ki, öz etdiyi əməli böyük bütə isnad edib özünü qorusun. Bəlkə, Hz. İbrahimin məqsədi kinayə ilə cavab verib öz məqsədinə çatmaq idi. Hz. İbrahimin məqsədi onları çaşbaş etmək, büt-pərəstliklərinə dair bir dəlil tapmayıb, yeganə Allah-Təalaya sitayiş etdirmək idi. Hz. İbrahimə sual veriləndə ki, bunu sən edibsən? Kinayə ilə cavab verdi ki, bəlkə, onların böyükləri edibdir. Necə ki biz türklərin arasında da belə adətdir, əgər bir şəxs yaxşı bir iş görsə, soruşsalar ki, bunu sən edibsən? O da kinayə ilə deyər ki, yox, sən edibsən. Hz. İbrahimin cavabı da belə idi. Bu cavabdan Hz. İbrahimin məqsədi bu idi: onlar bu cavabı eşidəndə anlayacaqlar ki, bu cansız büt belə əməl edə bilməz, o vaxt da qayıdıb İbrahimə deyəcəklər ki, bunu yəqin sən edibsən, bu büt bu işə qadir deyil. O vaxt da Hz. İbrahim dəlil-sübutla onlara deyəcək ki, bir büt ki, belə işə qadir deyil, ağıllı şəxs də ona ibadət edərmə? Necə ki bundan sonrakı ayələrdən onların Hz. İbrahimin qarşısında aciz qaldıqları məlum olur).

64) (فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ) – elə ki İbrahim onların ağzına bir daş vurub dəlil və sübutla söz dedi), **özlərinə müraciət edib** (fikirləşib) **dedilər:** “(bu kişi düz söz deyir, heç bir şeyə qadir olmayan birinə necə ibadət etmək olar?) **Həqiqətən, (o, yox), siz özünüz zalımsınız.**”

65) (ثُمَّ نَكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ) – (əvvəlcə haqqı etiraf edib Hz. İbrahimi təsdiq etdilər və özlərinin zalım olduqlarını iqrar etdilər. On-dan) **sonra yenə başlarında olana** (asiliyə) **qayıdıb**, (gözləri ilə Hz. İbrahimi süzüb, başları aşağıda xəcalətlə dedilər: “Ey İbrahim), **sən ki bilirsən, bu** (bütlər) **dənışən deyil**, (niyə bizə istehza edib onlarla danışmağı bizə təklif edirsən?” Hz. İbrahim onların aciz qaldığını görəndə aşağıdakı ayədə göstəriləndi kimi onlara cavab verdi).

66) (قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ) - (Hz. İbrahim) **dedi:** “(indi ki, dininizin batıl olduğu sizə məlum oldu, bəs Allah-Təalanı qoyub) **sizə nə mənfəət, nə də zərər verə bilməyən** (o bütlərə yenə) **ibadət edirsiniz?**”

67) (أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) – **tfu sizə də**, (Allah-Təaladan başqa) **ibadət etdiklərinizə də, heç düşünmürsünüz?**” (Bu nə ağılsız əməldir ki, Allah-Təaladan başqasına ibadət edirsiniz. Hz. İbrahim müşriklərin dəlil-sübut gətirməkdə aciz olsalar da, yenə küfr və inad içində qaldıqlarını görüb onlardan incidiyindən belə dedi).

Ənbiya surəsi

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۚ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

68) (قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ) – (müşriklər Hz. İbrahimin müqabilində dəlil və sübut gətirməkdən aciz qaldıqda, küfr və inadlarından) **dedilər:** “(bu ki sizin ilahlarınıza tənə edir, **əgər bir iş görənsinizsə, bunu (odda) yandırır ilahlarınıza kömək edin.**” (Ondan sonra od yandırır Hz. İbrahimi tutub atəşin içinə atdılar. Oda atılarda Allah-Təala tərəfindən Ruhül-müqəddəs (Cəbrayıl) Hz. İbrahimə nazil olub dedi: “Ey İbrahim, bir ehtiyacın varmı?” İbrahim dedi: “Ehtiyacım var, amma səndən bir şey istəmirəm”, (yəni sən də mənim kimi məxluqsan, səndən nə istəyim? Cəbrayıl dedi: “Ehtiyacını Allah-Təalaya bildir.” İbrahim dedi: “Allah-Təalanın məni bilməsi kifayət edər.” Buna təvəkkül məqamı deyilir. Təvəkkül məqamında Hz. İbrahim ən üst dərəcədə idi. Oda atılarda Nəmruda tərəf də baxmayıb ondan mərhəmət istəməyib, işini uca yaradıcıya həvalə etdi. Allah-Təala da onun təvəkkülünün müqabilində şəfqət və mərhəmət nəzəriylə ona baxıb onu oddan qorudu, necə ki buyurur).

69) (قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ) – (ey Məhəmməd, İbrahimi oda atdıqlarında, biz əmr edib oda) **dedik:** “**Ey od, İbrahimə qarşı sərin və zərərsiz ol.**” (Hərərətin ona təsir etməsin. Bu xitab sözlə yox, hal dili ilə oldu. Allah-Təala Hz. İbrahimin bədənini odda yanmaqdan necə qoruyub, odun təsirini ondan götürüb, yoxsa İbrahimin bədənində onu oddan qoruyacaq bir şey yaradıb, bunların həqiqətini ancaq Allah-Təala bilir).

70) (وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ) – (müşriklər Hz. İbrahimi məğlub etmək üçün) **ona hiylə qurmaq istədilər, amma** (biz ona kömək olub müşrikləri məğlub etdik və) **daha çox zərərə düşər etdik.**

71) (وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ) – (İbrahimi və onun qardaşı Haran oğlu **Lutu** (Babilədən xilas edib) **bütün aləmlərdən ötrü mübarək (bərəkətli) etdiyimiz yerə apardıq.** (Allah-Təala İbrahimi xilas edib Şamda məskun etdirdi və xeyir, bərəkətini ona nazil etdi. Onun dinini yer üzündə yaydı. Elə bir din mənsubu yoxdur ki, onu sevməyib hörmət etməsin).

72) (وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً) – (İbrahimə) **İshaqı, həm də (İshaqdan) Yaqubu ona (nəvə) bəxş etdik.** (وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ) – (İbrahimi, İshaqı, Yaqubu) **hamısını saleh şəxslər etdik.**

وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلَوْطَأُ اتَّيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾ وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصْرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بَيَاتِنًا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾ وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾

73) - onların (hər üçünün yer üzündə) rəhbərlər etdik ki, əmrimizlə (xalqa) hidayət etsinlər. (وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ) – (şəriət ehkamına əməl edib), xeyirli iş görməyi, namaz qılıb, zəkat verməyi onlara vəhy etdik. Onlar həmişə bizə ibadət edən şəxslər idilər.

74) - (Haran oğlu) Luta hikmət (peyğəmbərlik) və elm bəxş etdik. (وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ) - (Lutu kişilərə qarşı) xəbis əməllər edən (Sodom) şəhərinin (əhlindən) xilas etdik. (إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ) - həqiqətən, (Sodom) qövmü pis və fasiq bir qövm idi.

75) - həqiqətən, (Lut) saleh şəxslərdən olduğundan onu rəhmətimizə qovuşdurduq.

76) - onlardan əvvəl Nuh (peyğəmbər öz qövmündən bizə şikayət) və dua etdikdə, (فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَتَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ) - (Nuhun) duasını qəbul edib (Nuhun özünü) və əhlini (oğullarını və ona iman gətirənləri) böyük bəladan (tufandan qorq olmaqdan) xilas etmişdik.

77) -bizim ayələrimizi təkzib edən camaata qarşı (Nuha) kömək edib, (o camaatdan intiqam alıb onlara bəla göndərdik). (إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ) - həqiqətən, (Nuhun) qövmü pis (müşrik) bir qövm olduğundan (onlara tufan göndərib) hamısını qər q etdik.

78) - (bizim 2 peyğəmbərimiz) Davud və Süleyman da bir tayfanın qoyunlarının gecə vaxtı (girib) xarab etdiyi bir əkin sahəsi haqqında hökm verirdilər, (وَكُنَّا) - biz onların hökmlərinə şahid idik (ki, o əkin barəsində necə hökm verildilər). (Hz. Davudun hüzuruna bir şəxs gəlib şikayət etdi ki, filan şəxslərin qoyunları gecə vaxtı mənim əkin sahəmə daxil olub yeyib hamısını zay ediblər. Qoyun sahibləri gətiriləndən sonra Hz. Davud hökm etdi ki, o qoyunlar, gərək, əkin sahiblərinə verilsin. 11 yaşlı Süleyman da o məclisdə iştirak edirdi. Atasına dedi ki, hər iki tərəfi düşünərək bu hökmü dəyişdir.

Ənbiya surəsi

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ۚ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لَتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ ۚ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

Hz. Davud Hz. Süleymana dedi: “Bu barədə sən hökm ver.” Süleyman dedi: “Mən belə məsləhət görürəm ki, qoyunları əkin sahibinə verəsən ki, onların südündən, yunundan və balalarından mənfəət alsınlar. Əkin yerini də verəsən, qoyun sahiblərinə ki, onu əkib islah etsin, əvvəlki halına gələndən sonra qoyunları öz sahiblərinə, əkini də öz sahibinə qaytar, hər şəxs yenidən öz malına sahib olsun.” Davud Süleymanın bu hökmünü təsdiq edib belə hökm verdi. Allah-Təala sıradakı ayədə Süleymanın hökmünün təsdiqini xəbər verir).

79) (فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ) – (ey Məhəmməd, bu əhvalatda necə hökm verməyi) **Süleymana biz anladıq.** (وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا) – (Davud da hökmündə xəta etməmişdi. Bəlkə, hər ikisinin hökmü haqq olub), **hər birinə hikmət və elm vermişdik,** (lakin Süleymanın hökmü ondan daha yaxşı idi). (وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ) – (Davuda bəxş olunan elm və hikmət bunlardır: ey Məhəmməd), **quşları və dağları (Davuda) təbə edib Davudla birlikdə məni zikr edirdilər.** (وَكُنَّا فَاعِلِينَ) – (təəccüblü olsa da, biz buna qadirik). **Bunları biz etmişik.**

80) (وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لَتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ) – **savaşda sizi (düşmənin silahından) qorumaq üçün (Davuda)* zireh (toxuma) sənətini öyrətdik.** (Allah-Təalanın yardımı ilə zirehi ilk ixtira edən Davud olubdur). (فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ) – (bu neməti Davuda sizdən ötrü bəxş etmişəm), **şükür edəcəksinizmi?** (Yəni hər bir nemətə görə onu verən Allaha şükür etmək vacibdir).

(***Qeyd:** Loğman həkim Davudun hüzuruna gəldi, gördü əlində dəmirdən bir şey düzəldir. İstədi, sual versin ki, bu nədir? Hikmət sahiblərinin, peyğəmbər və övliyaların bu mübarək sözü onun yadına düşdü, belə buyurublar: “Danışmaq gümüşsə, susmaq qızıldır və sükut edən nicat tapar. Sükut etməkdə böyük faydalar vardır.” Necə ki şeyx Müslihiddin Şirazi belə deyib: “İki şeyi öz zamanına saxlamaq aqlın hissəsindəndir, yeri gələndə danışmaq, yeri gələndə susmaq”, bir də hikmət sahibləri deyiblər ki, şəxs, gərək, danışmaqdan çox qulaq assın. Çünki Allah-Təala insana iki qulaq, bir dil veribdir və əgər çox danışmaq lazım olsaydı, iki dil, bir qulaq verilərdi. Necə ki şair deyir: “İki qulaqla eşit, birdən çox söz danışma“. Uca peyğəmbərimiz buyurubdur: “İnsanın hər eşitdiyini danışması yalançı və günahkar olmasına kifayət edir.” Loğman bu hökmləri düşünüb susdu. Hz. Davud zireh toxumağı bitirib, durub onu əyninə geydi. Dedi: “Nə yaxşı hər b libasıdır.” Loğman bir şey soruşmamış, onun zireh olduğunu anladı. Susmaqla iki fayda əldə etdi. Həm elm əldə etdi, həm də sual vermə zillətindən xilas oldu. Sükutun faydası, xeyri nə qədər yad edilsə, azdır.).

Kəşfül-Həqayiq II

وَلِسْلِمْنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾
وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ ۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ۚ ﴿٨٢﴾ وَأَيُّوبَ
إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضِرٍّ
وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ

81) - şiddətlə əsən (ولسليمن الرياح عاصفة تجري بأمر إلى الأرض التي باركنا فيها) **küləyi* də Süleymana tabe etdik. Onun əmriylə** (taxtını da götürüb) **bərəkət (nemət) verdiyimiz yerə (Şama) doğru əsərdi.** (وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ) **– biz hər bir şeyə aqahıq,** (heç bir şey bizim elmimizdən kənarda qalmaz).

(**Qeyd:* Təfsirçilər küləyin Hz. Süleymanın əmriylə əsməsi haqqında bir çox mənasız sözlər yazıblar. Heç birinə etimad etmək olmaz. Qurani-Şərifdən belə anlaşılır ki, Süleyman havada bir şeyin üstündə küləyin hərəkəti ilə hərəkət edirmiş. Amma o hərəkətin xüsusiyyəti və həqiqəti bizə məlum deyil. Allah-Təalanın insanlara bəxş etdiyi ağılla bu dövrdə yaradılan hava nəqliyyatı vasitələri buna işarə edir ki, Allahın yardımı ilə insanlar hər bir dövrdə belə bir iş görməyə qadir olublar. Allah Hz. Süleymana da belə bir ixtira bəxş etmişdi).

82) – asi (və güclü) **şəxsləri də** (Süleymana) **tabe etdik.** (Belə ki, onun əmriylə) **dalgıclıq edib,** (mirvari və inci çıxartsınlar). (وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ) – (Süleymandan ötrü) **bundan başqa, əməllər də etsinlər.** (وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ) – (ey Məhəmməd, o asiləri Süleymanın tabeliyində) **saxlayan biz idik.**

83) – (peyğəmbərimiz) Eyyubu da (yad et), (xəstəlikdən bədənini yara basıb camaat ondan nifrət etdikdə öz rəbbi Allah-Təalaya belə dua etmişdi:) **ey mənim rəbbim, həqiqətən, mənə* ziyan dəyib, sən rəhm edənlərin ən mərhəmətlisən.**

(**Qeyd:* Hz. Eyyub Allah-Təalaya son dərəcə incə şəkildə dua etdi. Allah-Təalanı sonsuz rəhmətlə yad edib özünə zərər dəydiyinə görə, Ondən şəfa istəmədi. Ərəb dilində belə incəliklər çoxdur, amma türk dili onları ifadə etməkdə kafi deyil. Bir qadın Əməvi xəlifələrindən olan Süleyman ibn Əbdülməlikin hüzuruna gedib, dedi: “Ey əmirəl-möminin, mənim evimin siçanları əsaya söykənə-söykənə yol gedirlər.” Xəlifə dedi: “Ehtiyacını çox incə və gözəl şəkildə bildirdin, sənin evinin siçanlarını elə edərəm ki, pələng kimi gedərlər.” Ondən sonra əmr etdi, onun evini buğda ilə doldurdular. (Arvad aclıqdan rəzm ilə şikayət etdi. Yəni mənim evimdə yeməli heç nə yoxdur, o səbəbdən evimdəki siçanlar da aclıqdan, sanki, əsaya söykənə-söykənə yol gedirlər. Süleyman ibn Əbdülməlik də onun bu incə ifadəsindən nə demək istədiyini anlayıb müvafiq cavab verərək ehtiyacını həll etdi).

84) – (Eyyubun) duasını qəbul edib (xəstəliyinə şəfa verib) **dərddən qurtardıq.** (وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ) – (Eyyub özü bə-

Ənbiya surəsi

رَحْمَةً مِنْ عِنْدَنَا وَذِكْرًا لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾ وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾

laya düçar olmaqdan əlavə övladı və var-dövləti də tələf olmuşdu). **Ona övlad, bir o qədər də əlavə bəxş etdik.** (رَحْمَةً مِنْ عِنْدَنَا وَذِكْرًا لِلْعَابِدِينَ) – (bununla) dərgahımızdan ona rəhmət (nemət bəxş edib, Mənə) ibadət edənlərdən ötrü də öyüd-nəsihət verdik.

85) (وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ) – (bu 3 nəfəri peyğəmbər etmişdik, hamısı bizim yolumuzda məruz qaldıqları bəla və müsibətlərə) **səbir edənlərdən idilər,** (bəzi rəvayətlərə görə Zül-kifl İlyas peyğəmbərdir).

86) (وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ) – **həqiqətən, saleh şəxslərdən olduqlarından onları rəhmətimizə qovuşdurduq.**

87) (وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ) – (ey Məhəmməd, peyğəmbərlərimizdən) **Zünnunu** (balıq sahibi Yunisi də yad et), **bir zaman** (qövmünə) **qəzəblənib,** (onları da qəzəbləndirib) **çıxıb getmiş, onu bəla və müsibətə düçar etməyəcəyimizi zənn etmişdi.** (Onun qövmü ona görə qəzəblənmişdi ki, Yunis onların arasından gedəndən sonra əzaba düçar olmaqdan qorxurdular. O da Allahdan izinsiz qövmünü tərk etdiyinə görə, cəzalandırılmayacağını güman etmişdi. Yunis Neynəva əhlinə peyğəmbər göndərilmişdi, onları imana dəvət etdi, lakin onların imana daxil olmalarından ümidini kəsəndən sonra qəzəblənib onlara əzab vədini verib oradan getdi. Lakin dənizə atılıb balığın qarnına düşdü). (فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ). – (balığın qarnına düşəndə, balığın qarnında, dənizin, gecənin) **qaranlıqlarında Allah-Təalaya dua edib demişdi: “Səndən başqa heç bir (haqq) məbud yoxdur,** (yeganə müqəddəs zat, haqq məbud Allah-Təala sənsən). **– (سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ) – (hər bir eyibdən və naqislikdən) pak və müqəddəssən,** (qövmümün arasından səndən izinsiz getməklə) **həqiqətən, özümə zülm edənlərdən olmuşam.**

88) (فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ) – **onun duasını qəbul edib** (balığın qarnındakı) **qəm-qüssədən onu xilas etdik.** (Yunisə nicat verdiyimiz kimi) **digər möminlərə də (qəm-qüssədən) nicat verdik.**

89) (وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ) – (ey Məhəmməd), **Zəkəriyyəni da (yad et), bir zaman o rəbbi Allah-Təalaya dua edib demişdi: “Ey mənim rəbbim, məni tək-tənha (övladsız) etmə, (məne varis, övlad**

Kəşfül-Həqayiq II

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾ وَالَّتِي أَحْصَيْنَا فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾ إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾

bəxş et, mənə varis verməsən də, qorxmaram), **varislərin ən yaxşısı sənsən**, (cəmi məxluqata sən varis olacaqsan).”

90) – (Zəkəriyyənin) **duasını qəbul edib, arvadını** (yaşlı olmasına baxmayaraq doğmağa) **qabil edib Yəhyanı ona bəxş etdik.** (إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ) – (bu peyğəmbərlərin duasını ona görə qabil etdik ki,) **həqiqətən, onlar xeyir iş görməyə tələsərdilər.** (وَيَدْعُونَنَا) – (ey Məhəmməd, bu qeyd olunan peyğəmbərlər bizim savabımıza) **ümid edib** (əzabımızdan) **qorxaraq bizə dua edərdilər və həmişə bizə qarşı qorxu içində olub,** (əzabımızdan xatircəm olmazdılar).

91) – (والَّتِي أَحْصَيْنَا فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا) – (bir də o saleh qadını - Məryəm yad et ki,) **bəkarətini qoruyub,** (ismətli olduğu halda) **biz öz ruhumuzdan ona üfləyib** (İsanı ona bəxş etdik. Atasız doğulan İsanı ələmlərdən ötrü möcüzə etdik). (وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ) **Məryəmin özünü və oğlu İsanı ələmlərdən ötrü böyük əlamət qərar verdik ki, yalnız ondan atasız meydana gətirək.**

92) **- həqiqətən,** (ey müsəlmanlar), **bu (islam) ümməti sizin ümmətinizdir,** (digərlərindən seçilmiş, bəyənilmiş) **tək ümmətdir,** (ixtilaf edib ondan ayrılmayın). (وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) – **mən sizin rəbbiniz** (Allah-Təalayam), **ancaq mənə ibadət edin.**

93) – (وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ) – (bu ayə sanki bugünkü islam ümmətinin əhvalını xəbər verir, buyurur: islam ümməti dindən möhkəm yapışib ittifaq etmək əvəzinə aralarındakı birliyi pozdular).* **Öz aralarında** (təfriqə çıxarıb, bir-birilərinə lənət oxuyaraq kafir sayaraq) **fırqələrə bölünüb,** (özlərini haqq, digərlərini batil hesab edirlər. Halbuki qiyamət günündə) **hamısı bizim tərəfimizə qayıdıb,** (bu əməllərinə görə cəzalandırılacaqlar, o gündən qafil-dirlər).

(**Qeyd: İlahi, İslam ümmətinin arasında olan bu ixtilaf və nifaqdan sənə pənah aparırıq, bu ixtilafın hamısı sənənin kitabın Qurani-Şərifdən uzaqlaşdıqları üçün meydana gəlib. Əgər islam ümməti ittifaq edib, şəxsi fikirləri yerinə bir Allah-Təalaya, bir kitaba (Qurana), bir peyğəmbərə (Hz. Məhəmmədə) möhkəm yapışib, digərlərini tərək etsələr, (necə ki islamın ilk dövrlərində belə idi) yenə islam ümməti birlik içində ola bilər. Bu, dərdin səbəbi cəhalətdir; cəhalət və nifaq islam ümmətini bürüyüb, hər ikisi də bir-birinə bağlıdır. Nifaqdan cəhalət, cəhalətdən nifaq yaranar, hər ikisinin*

Ənbiya surəsi

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

də dərmanı ancaq elm nuru ilə aydınlanmaqdadır. Hansı ölkədə elm və hikmət yayılsa, o millət nifaqdan kənar olub, ittifaqa meyl edər. Bu mətləb müsəlmanlarda da təcrübə olunur. Asiyanın qərbində mədəni millətlərlə qonşu olan müsəlman xalqlar az bir elmlə də olsa üzlərindəki cəhalət örtüsünü açdıqlarından aralarındakı nifaq və cəhalətin azalıb, birdəfəlik yox olacağına ümid edilir. Bunun əksinə, Orta Asiyada heç bir elm nuru pəncərəsi açılmayıb, hələ də Zülqərneyn səddinin fəthini, bir qulağı düşük, bir qulağı yorğan boyda olan Yəcuc-Məcucun gəlməsini gözləyib, dünyaya hadisələrindən əsla xəbərdar deyillər. Bəzi möminlər də ətrafında dəf çalanların dövr etdiyi, alnında tək gözü olan, 30 ağac uzunluğundakı eşşəyə minmiş Dəccalın gəlməsini, aləmə malik olmasını gözləyirlər. Belə qövmlərdən nicat ummaq imkansız işlərdəndir. Hz. Peyğəmbərin vəfatından hələ cəmi 1322 il keçibdir. Orta Asiya qövmlərinin arasında hələ də islamdan əvvəlki adətlər qalmaqdadır. Aralarında islam qanunlarından heç biri işlək deyil. Əgər onları bir-bir saysam, kitabın məzmunundan kənara çıxmış olarıq, lakin onları ağıl sahiblərinin idrakına həvalə etdim).

94) – kim mömin olduğu halda yaxşı, gözəl əməllər etsə, əməli batil olmayıb (əcrindən də məhrum olmaz). (وَأِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ) - **həqiqətən, biz onun əməllərini yazıb (saxlayırıq ki, mükafatını ən gözəl şəkildə verək).**

95) – (küfrləri səbəbinə) məhv olmasını (istədiyimiz) məmləkət (əhlinin) qayıdıb (imana daxil olması) imkansızdır. (Həqiqətən, onlar küfrlərindən qayıdıb Allah-Təalanın tərəfinə dönməzlər).

96) – hətta Yəcuc-Məcuc (səddi) açılıb, hər tərəfdən (təpələrdən) sürətlə axısib (dünyanın bir çox yerinə sahib olsalar da, kafirlər küfrlərindən qayıtmazlar, küfrləri daha da artar. Necə ki İsgəndər səddi Dərbənddə dağıdılıb, Yəcuc-Məcuc sayılan qövmlər də yer üzünə yayılıb sahib oldu, bu mətləb heç kimə məxfi deyil).

97) – (Allah bilir, onlar dünyaya sahib olandan nə qədər sonra haqq olan vəd (qiyamət günü) yaxınlaşdıqda, (فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا) – (o anda qiyamətin qorxusundan) kafirlərin gözləri bərəlib (kırpıqları örtülməz). (يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ) - (o vaxt da peşman olub deyirlər:) **vay halımıza, (bugünkü günümüzdən) qəflətdə idik. Xeyr, (inkar etdiyimizdən) zalım olmuşuq.**

اَنْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ اِلٰهَةً مَا وَرَدُوْهَا وَكُلٌّ فِيْهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيْهَا زَفِيْرٌ وَهُمْ فِيْهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَ الْحُسْنٰى اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِيْ مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقٰٓيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمْ الَّذِيْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتٰبِ

98) – (ey Məkkə əhli müşriklər, sizdən əvvəlki müşriklərin əhvalı belədir. Amma siz müşriklərin əhvalı da elədir). **Həqiqətən siz və Allah-Təaladan başqa ibadət etdiyiniz bütələriniz cəhənnəmin odunu və yanacağısınız, əlbəttə, cəhənnəmə varid olacaqsınız.**

99) – (لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ اِلٰهَةً مَا وَرَدُوْهَا) - **əgər** (bu bütələriniz) **həqiqətən ilah olsaydılar**, (cəhənnəmə) **girməzdilər**. – (وَكُلٌّ فِيْهَا خَالِدُونَ) – (sizin bu məbudlarınız və onlara ibadət edən sizlər) **hamınız** (cəhənnəmdə) **əbədi** (əzab içində) **qalacaqsınız**.

100) – (ey Məhəmməd, bu müşriklərdən ötrü cəhənnəmdə) **inləmək** (ah-nalə etmək) **var**, (amma Allah-Təala onların qulaqlarını kar etdiyindən bir-birlərinin) **naləsini orada eşitməzlər**.

101) – (اِنَّ الَّذِيْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَ الْحُسْنٰى اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ) - **həqiqətən, tərəfimizdən gözəl əcr və savabla müjdələnən** (möminlər), **məhz onlar cəhənnəm odundan uzaq olarlar**.

102) – (لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِيْ مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ) – (bu yad olunan şəxslər cəhənnəm alovunun) **səsini də eşitməyib**, (o cənnətdə) **canları istəyən ləzzətlər içində əbədi qalıb** (heç vaxt oradan çıxmazlar).

103) – (لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ) – (qiyamət gününün) **böyük qorxusu** (cənnət əhlini) **qəmgin və məhzun etməz**. (Qiyamət gününün böyük qorxusunun səbəbi odur ki, haqq-hesab bitdikdən sonra kim cənnətlik, kim cəhənnəmlikdir, məlum olmaz. Bu səbəbdən insanlar həsrət və qorxu içində olarlar). (وَتَتَلَقٰٓيَهُمُ) - (اَلْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمْ الَّذِيْ كُنْتُمْ تُوعَدُونَ) - **mələklər** (cənnət əhlinin) **qarşısına çıxıb onlara deyirlər**: “**Bu gün** (Allah-Təala tərəfindən dünyada) **sizə vəd olunan** (əcr və savab) **günüdür**.” (Allah-Təalanın nemətləri sizə nuş olsun).

104) – (يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتٰبِ) – (mələklərin Allah-Təalanın rəhmətiylə cənnət əhlini qarşılayacaqları gün) **o gündür ki, biz səmanı kitab səhi-fəsi kimi büküb qatlayırıq**. (Qiyamət günündə bu aləmdə hər bir şey pozulub məhv olacağı üçün səmanın məhv olması kağız kimi bükülüb bir tərəfə

Ənbiya surəsi

كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ - وَغَدَا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرُثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ أَذْنُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ وَإِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾

atılmaqla ifadə edilir). - **necə ki** (insanları) **ilk dəfə** (yox-dan) **yaradıb dünyaya gətirdik**, (yox olandan sonra) **geri qaytarıb** (yenə dirildərik. Bizim üçün bu ikisinin arasında heç bir fərq yoxdur). وَغَدَا عَلَيْنَا إِنَّا - (insanları dirildib məhşərə gətirmək) **vədi bizim öhdəmizdədir, mütləq edəcəyik.**

105) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, biz Tövratdan sonra Zəburda yazıb** (Davuda bildirdik ki, bu müqəddəs) **yerə** (Şama) **mənim saleh bəndələrim** (Hz. Məhəmmədin ümməti) **varis olacaqlar.** (Allah-Təalanın vədi doğru olub Bəni-İsrail bu müqəddəs torpaqdan çıxdı və Hz. Məhəmmədin ümməti Şama sahib oldular. Hz. Peyğəmbər bu ayənin məzmununa etimad edib xəbər verdi ki, məndən sonra Şamı fəth edəsiniz. Bu xəbər Hz. Peyğəmbərin haqq olduğuna bir dəlildir).

106) - bu (surədə qeyd olunan xəbərlərdə) **Allah-Təalaya ibadət və itaət edən camaatdan ötrü** (kifayət qədər) **öyüd-nəsihət vardır.**

107) - (ey Məhəmməd), **biz səni ancaq aləmlərə bir rəhmət olsun deyə** (peyğəmbər) **göndərdik** (ki, insanlar sənə tabe olub, xoşbəxt olsunlar. Kim sənə tabe olmayıb asi olsa, o zillət onun özündəndir, yoxsa biz səni ancaq insanlara rəhmət və bərəkət olaraq göndərdik. Səndən insanlara bir zərər gəlməz).

108) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, həqiqətən, mənə Allah-Təala tərəfindən belə vəhy olunub ki, həqiqətən, sizin məbudunuz tək, vahid Allah-Təaladır.** (فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) – **bəs siz** (mənim sözümə, tövhidə) **tabe olub** (şirki tərkd edib ancaq Allah-Təalaya ibadət və) **itaət edəcəksinizmi?**

109) - (ey Məhəmməd), **əgər səndən üz döndərib** (qulaq asmasalar), **de ki,** (Allah-Təalanın hökmünü və tövhidini) **hamınıza bərabər bildirdim.** (Heç bir fərq qoymadım və heç kimdən gizlətmədim). (وَإِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ) - (Allah-Təalanın) **sizə vəd etdiyi**

Kəşfül-Həqayiq II

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرَىٰ لَعَلَّهُ فِتْنَةً لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

şeyin (islamın qalib, kafirlərin zəlil olmasının) **yaxın, ya da uzaq olduğunu bilmirəm.**

110) (إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ) - **həqiqətən, Allah-Təala aşkar dediyinizi də, gizlətdiyinizi də bilir,** (heç bir şey Onun elmindən kənar deyil).

111) (وَإِنْ أَدْرَىٰ لَعَلَّهُ فِتْنَةً لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) - (Hz. Peyğəmbər deyir: ey müşriklər), **mən bilmirəm, bəlkə də** (Allah-Təalanın vəd etdiyi əzabın təxirə salınması) **sizi imtahan etmək və müəyyən vaxta qədər** (əcəl gününə qədər dünyadan) **ləzzət almanız üçündür.**

112) (قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ) - (Hz. Peyğəmbər müşriklərə xitab edib qurtardıqdan sonra dua edib) **dedi: ey mənim rəbbim,** (mənimlə bu müşriklərin arasında) **haqq və ədalətlə hökm et,** (haqları olan cəzalarını ver). (وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ). – (müşriklər Hz. Peyğəmbərə deyirdilər: “Şövkət və qələbə bizə nəsisib olub, sənə qalib olacağıq.” Hz. Peyğəmbər onların cavabında buyurdu:) **Rəbbimiz Rəhman olan Allah-Təladır. Dediklərinizə qarşı yardımını ümid edilən də Odur.** (Allah-Təalanın yardımı ilə sizə qalib gələcəyik. Sizin sözləriniz də batildir).

Həmd olsun, Ənbiya surəsinin təfsiri bitdi. İbrət alan bir qəlb lazımdır ki, bu mübarək surədə qeyd olunan qissə və nəsihətlərdən ibrət alıb insanlıq aləminə daxil olsun. Böyük səadət Qurani-Şərifin dərin mənalərini dərk edib, onun ədəbi ilə ədəblənməkdədir. Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Ənbiya surəsinə kim oxuyub, onun ayələrini təfəkkür etsə, Allah-Təala qiyamət günündə onu asan sorğu-sual edər.” (Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/285)

ƏL-HƏCC SURƏSİ

22-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 78 ayə, 1291 kəlmə, 5075 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا
تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ) - ey insanlar, rəbbiniz Allah-Təalanın (əzabından) qorxub (Onun itaət və ibadətindən çıxmayın). (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ) - həqiqətən, qiyamət gününün zəlzələsi* böyük (müdhiş) şeydir.

2) (يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ) - (o zəlzələ elə şiddətli zəlzələdir ki,) o gün hər bir əmzikli qadın əmizdirdiyi uşağı (qorxudan) unudar. (وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا) - hər bir hamilə qadın (qorxudan) uşağını düşürər.

(**Qeyd:* Dünyada insanlar üçün ən qorxulu və dəhşətli hadisə zəlzələ olduğundan Allah-Təala qiyamət günündəki zəlzələ ilə insanları qorxudur. Belə ki, insanlar zəlzələnin dəhşətini təsəvvürə gətirib, o günün şiddət və qorxunculuğundan nəfslərini saxlayıb, Allah-Təalaya itaət edib onun əmr və qadağalarını özlərinə vacib bilib, heyvani xüsusiyyətləri tərk edib üstün insanlıq xüsusiyyətlərinə qovuşmağı özlərinə fərz və lazım bilsinlər. Allah-Təalanın iki qamçısı var: birincisi - müjdə vermək, digəri - qorxutmaqdır; bu iki qamçı ilə Allah-Təala kamil insan (peyğəmbər) vasitəsilə insanları cəhalət və heyvanlıqdan insanlıq və mələklik xüsusiyyətlərini qazanmağa sövq edir. Necə ki ata oğlunu məktəbə və elm öyrənməyə göndərəndə uşağın təbiəti oyun və əyləncəyə, zəhmətdən qaçmağa meyilli olduğundan ata öz uşağını məktəbə getməyə təşviq etməkdən ötrü ona gah müjdə verib deyər ki, sənə gözəl şeylər alacağam. کہ به رو کتاب مراغت یا موعظ و فسطق اورم Ya da qorxudub deyər ki, səni döyərəm və ya paltar almaram, belə sözlərlə uşağı məktəbə getməyə, özünü kamilləşdirməyə vadar edər. Aralarındakı fərq bundadır ki, Allah-Təalanın vədi haqdır. Amma atanın bəzi vədləri yalan olsa da, zərəri yoxdur. Bizim işimiz də belədir; Allah-Təala müjdə və qorxutmaqla 40, 50 və ya 60 yaşındakı biz uşaqları da özümüzü kamilləşdirməyə zorla vadar edir. Amma elm nuru ilə aydınlanan qəlblər bu iki qamçıya ehtiyac olmadan iman nuru ilə insanlıq aləminə daxil olub, saflaşarlar. Necə ki əmirəl-möminin Hz. Əli belə dua edir. “İlahi, cəhənnəmə qorxusundan və cənnət tamahı ilə sənə ibadət etmirəm, bəlkə, səni ibadət və itaətə layiq gördüyüm üçün ibadət edirəm.” Allah-Təalanın peyğəmbər göndərməkdə məqsədi xalqı imana dəvət edib, onları vəhşilik və cəhalətdən qurtarıb elm və kamala qovuşdurmaqdır. Hz. Məhəmmədin parlaq şəriətində əmr edilən hər bir ibadətin məqsədi insanı elm sahibi edib kamilləşdirməkdir. Amma bizim islam ümməti

Kəşfül-Həqayiq II

وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ ﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَن تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يَضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ

əsl həqiqi mətləbdən qafil olub zəlalət vadisində çəşqin və sərgərdan qalıblar. Məsələn, bəzi müsəlmanlar möminliklərini izhar etmək üçün namazı məsciddə camaatla qılıb, nurlu şəriətin əmr etdiyi kimi, bunu tərک etməməyi özlərinə vacib sayırlar və çox sevinirlər ki, Allah-Təalanın əmrinə itaət edib ona müxalif olmayıblar. Amma biçarələr namazın əsl mənasından qafil olub, bilmirlər ki, əsl namaz namaz qılan şəxsi xəbis əməllərdən saxlayıb mələkləşdirməlidir. Necə ki “Həqiqətən, namaz (insanı) çirkin və pis əməllərdən çəkindirir”, ayəsində bəyan edilib, amma o biçarələr namaz qılmalarına aldanıb zülm, mərdiməzarlıq, camaatın malını qəsb etmək, insan öldürmək və ya buna fitva vermək, zalıma kömək etmək, ya da yalandan şəhadət etmək kimi şeyləri də özlərinə şüar edib, bu əməllərlə yanaşı namaz qılır, ya da məscidlərdə mərsiyəyə qulaq asıb ağlamaqla pak olduqlarını zənn edirlər. Məgər Qurani-Şərif, ya da Hz. Peyğəmbər belə əmr edib? Namaz ayəsində belə buyurulub? Onun məzmununa diqqət edəndə məlum olur ki, biz namaz qılan deyilik, Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “İçinizdən Allaha ən yaxın olan kəs məxluqata zülm etməyib, özünə istəmədiyini başqasına da rəva görməyəndir.” Həqiqətən, diqqətlə baxanda bizdə müsəlmanlığın adından başqa islami bir şey qalmayıbdır. Bir az təfəkkür edin).

(وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى) - (ey Məhəmməd, o gün zəlzələnin qorxusundan) **insanları sərxoş görürsən.** - (وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ) - **onlar sərxoş deyildirlər, lakin Allah-Təalanın əzabının şiddətindən** (qorxu duqlarından elə görünürlər).

3) - (وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ) - (ey Məhəmməd), **insanlardan bəzisi var ki, elmləri (dəlil-sübutları) olmadığı halda, Allah-Təala haqqında mübahisə edirlər.** - (وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ) - **və asi (fəsadçı) şəxslərə tabe olurlar.**

4) - (كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَن تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يَضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ) - (şeytan və fəsadçı şəxslər barəsində hökm olunub) **yazılıbdır ki, kim onunla dost olsa, həqiqətən, o şəxsi zəlalətə sahib (atəşli cəhənnəmə aparar).**

5) - (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ) - **ey insanlar, əgər (öləndən sonra qiyamət günündə) diriləcəyinizə şübhə edirsinizsə, (sizə tabe olacağınız bir dəlili bəyan edirəm).** - (وَأَنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ) - (o dəlil budur:) **həqiqətən, biz sizi (babanız Adəmi) torpaqdan yaratdıq.** - (ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ) - **ondan sonra sizi spermadan (yaratdıq).** - (ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ) - **ondan sonra bir parça qandan (yəni spermanı döndərib bir parça qan etdik),** - (ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ) - **ondan sonra bir parça ətdən, (yəni qanı döndərib bir parça ət etdik),** - (مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ) - **bəzisini tam, bəzisini naqis (yaratdıq).** (Bu səbəbdən insanlar bir-birilərdən fərqli olub,

Həcc surəsi

لَنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ ﴿٨﴾

bəziləri yaraşıqlı, qədd-qamətli, bəziləri çirkin, qısa boy, qüsurlu olurlar. Allah-Təala öz hikməti ilə hər kəsi bir şəkildə yaradıb). (لَنُبَيِّنَ لَكُمْ) – (siz insanları bir haldan başqa bir hala, bir təbiətdən başqa bir təbiətə keçirdik ki, qüdrət və hikmətimizi) **sizə bəyan edək.** (وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى) – **istədiyimiz** (hər bir spermanı) (anaların) **rəhmlərində müəyyən bir vaxta kimi** (döl olana kimi) **tutub saxlayırıq.** (ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا) – **ondan sonra** (doğuş tamam olanda) **körpə olduğunuz halda, sizi** (ananızın bətnindən) **çıxardırıq.** (ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ) – **ondan sonra yetişkin** (ağıl və güc sahibi) **olmanız üçün** (sizə tərbiyə verib mühafizə edirik). (وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ) – (Allah-Təala məsləhət görüb vaxtından qabaq) **bəzinizi vəfat etdirir.** (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ) – **bəzinizi də ömrünün ən zəif** (rəzil qocalıq) **halına qədər çatdırır.** (لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا) – **ki, bir şey bildiyi halda, sonra** (unudub) **bilməz.** (Məsələn, bildiyini az sonra unudub yenidən soruşar. Təkrar bir də soruşar. Bu ayədə zikr olunanlar insanın qiyamət günündə diriləcəyinə bir dəlildir. 2-ci sıradakı ayədə zikr olunur). (وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً) – (ey məhşəri və qiyaməti inkar edənlər), **yeri qupquru** (otsuz, ələfsiz) **görərsən.** (فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ) – (o ölü yerə səmadan) **su endirdikdə,** (çıxan otun, ələfin səbəbinə) **hərəkət edib qabarar,** (sanki canlanıb dirilər). (وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ) – (ondan sonra o suyun səbəbinə yer hər kəsi) **şad edən hər cür bitkilər yetişdirər.**

(ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ) – **bu** (insanların yaradılması və öldükdən sonra yerin canlanmasının zikr edilməsi) **ona görədir ki, Allah-Təala haqq olan məbuddur.** (وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) – **və hər bir şeyə qadirdir,** (sizi ilk dəfə yaratmağa qadir olduğu kimi, öldükdən sonra da diriltməyə qadirdir).

(وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا) – **həqiqətən, qiyamətin gələcəyinə heç bir şəkk-şübhə yoxdur.** (وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ) – **həqiqətən, Allah-Təala qəbirdəki** (övləri) **dirildib** (məhşərə gətirər).

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ) – (ey Məhəmməd, müşriklərdən) **elələri var ki, elmləri, dəlil-sübutları, nurlu (vəhy) kitabları olmadan Allah-Təala** (və onun kitabı) **haqqında mübahisə edib** (şərik qoşur və tövhidi inkar edirlər. Bu ayə və bundan sonrakı ayə Əbu Cəhl ibn Hişam və onun kimi olanlar haqqında nazil olubdur).

Kəşfül-Həqayiq II

ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا نُنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾

9) (ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) - (Əbu Cəhl Allah-Təala tərəfinə dəvət edildikdə təkəbbüründən peyğəmbərdən üz döndərib), **boynunu əyərək** (Allah-Təala haqqında mübahisə edər ki, insanları da) **Allahın yolundan çıxarıb** (zəlalətə salsın). (لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ) - (bu Əbu Cəhlədən) **ötrü dünyada zəllilik vardır.** (Bədir savaşında zillət içində öldürüldü). (وَنَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ). - **qiyamət günündə də ona yandırıcı odun əzabını dadızdıraraq** (ki, heç vaxt o əzabdan xilas ola bilməsin).

10) (ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ) - (qiyamət günündə Əbu Cəhlə deyilər:) **bu** (əzab dünyada) **əllərinlə qazandığın** (günah əməllər) **səbəbinədir.** (Yəni bu əzabın səbəbi etdiyin küfr, şər və digər qəbih əməllərə görədir). (وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ). - **həqiqətən, Allah-Təala** (məsum) **bəndələrinə heç vaxt zülm edib** (əzab verən) **deyildir.** (Hər kəsə öz etdiyi günaha görə cəza verir).

11) (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ) - **insanlardan eləsi də var ki, zahirdə Allah-Təalaya ibadət edər,** (yəni istəmədiyi halda, müsəlman kimi görünər. Məsələn, bir ordu savaşanda elə şəxslər olur ki, dayanıb kənardan baxarlar, əgər qoşun qalib gəlsə, özünü qoşunun arasına salıb, qənimətdə şərik olar, sevindiklərini göstərirlər, amma qoşun məğlub olsa, oradan qaçıb gedərlər. Bu şəxslər də belədir. Bu ayə bəzi bədəvi ərəblər haqqında nazil olub, hansı ki peyğəmbərə iman gətirdikdən sonra baxardılar, əgər heyvanları sağ-salamat doğub balaları yaşasaydı, arvadları onlara oğul doğub özləri də ölməsəydi, deyirdilər ki, bu islam dini əcəb gözəl dindir. Amma əgər heyvanlarının balaları ölüb, arvadları da qız doğub, özləri də xəstələnsəydilər, deyirdilər ki, bu din nə pis dindir, dönüb bütperəst olurdular. Bu ayədə Allah-Təala onların islama daxil olandan sonrakı hallarını xəbər verir). (فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ). - **əgər** (bu ərəblərə) **bir xeyir toxunsa,** (bu səbəbdən) **arxayın olub** (islamdan razı qalarlar). (وَأَنَّ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ). - **əgər onlara** (və ya mal və övladlarına) **bir bəla** (və müsibət) **toxunsa, sifəti dəyişər,** (islamdan çıxıb deyər: “Bu islam nə pis dindir”). (خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ). - **belə şəxs dünya və axirətdə də özünə zərər verər.** (Dünyada mürtəd olduğu üçün öldürülmə, axirətdə əbədi əzab içində qalma cəzası verilir). (ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ). - (dünya və axirətdə) **açıq-aşkar zərərdə olmaq budur.**

12) (يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا نُنْفَعُهُ) - (bu şəxs mürtəd olandan sonra) **Allahı qoyub ona nə zərər, nə də xeyir verməyən bir şeyə** (bütə) **ibadət edər,** (ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ) - (haqdan) **uzaq edən zəlalət də budur.**

Həcc surəsi

يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَيْسَ الْمَوْلَى وَلَيْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾ إِنَّ اللَّهَ يَدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

13) - (elə bir bütə) **dua edib** (ibadət edərkən, onun zərəri mənfəətindən çoxdur. (Bütəpərəstlik etiqadına görə o bütələr qiyamət günü onlara şəfaət edəcək. Qiyamət günü isə o bütələrin şəfaət edə bilməyib, ancaq zərər verdiyini görürlər). – (o bütələr) **nə pis yoldaş və nə pis köməkçidir**, (onlara ibadət edənlərə heç bir mənfəət verməzlər).

14) - **həqiqətən**, (İnَّ اللَّهَ يَدْخُلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) **Allah-Təala iman gətirib saleh əməl edənləri** (qəsrlərinin və ağaclarının) **altından çaylar axan** (cənnət) **bağlarına daxil edir**, (İنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ) - **həqiqətən**, **Allah-Təala istədiyini edir**, (Ona itaət edənlərə lütf, günah edənlərə əzab edir, heç kim Ona mane ola bilməz).

15) – (مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) **kim güman etsə ki**, **Allah-Təala** (peyğəmbərinə) **dünyada kömək etməyib**, **axirətdə də** (ona uca dərəcələr verməyib, intiqamını almayacaq, bu zənni batildir. Allah-Təala bunun əksini edib dünya və axirətdə peyğəmbərinə kömək olacaqdır). – (فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ) – (kim peyğəmbərə düşmən olub ona qəzəblənsə), **qoy evinin tavanından bir ip asıb**, **sonra** (boğazına salıb) **kəssin**, (özünü boğsun). – (فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ) – **qoy görsün ki**, **hiyəsi qəzəbləndiyi bu şeyi** (Allahın peyğəmbərinə yardım etməsini) **dəf edə bilirmi?** (Əlbəttə, dəf edə bilməz. Elə şəxslərin ölməsi yaxşıdır).

16) – (وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ) **beləliklə** (zikr olunan bu Quranın hamısını tövhid və qüdrətimizə işarə edən) **açıq-aşkar dəlil və sübutla nazil etmişik**. – (وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ) **Allah-Təala istədiyi şəxslərə** (möminlərə bu Quranın səbəbinə) **hidayət edir**.

17) (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ) **həqiqətən**, **Allah-Təala qiyamət günü** (Qurani-Şərifə) **iman gətirənləri**, **yəhudiləri**, **sabiiləri** (mələklərə sitayiş edənlər), **xristianları**, **atəşpərəstləri və müşrikləri bir-birindən ayırır**, (hər biri haqqında ayrı hökm və cəza verir). – (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) **həqiqətən**, **Allah-Təala hər bir**

لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُضْهِرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا

şeyə (agah və) **şahiddir**, (heç bir şey onun elmindən kənarda qalmayıb, heç kimə zülm etməyib, hər kəslə öz əməlinə görə rəftar edəcəkdir).

لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ) (18) (ey Məhəmməd), **bəs baxıb görmürsən ki, həqiqətən, səmalarda və yerdə olan məxluqat, günəş, ay və ulduzlar, dağlar, ağac-lar və heyvanların** (hamısı) Allah-Təalaya **səcdə edirlər?** (Bu şeylərin hamısı Allah-Təalanın qüdrətinə tabe olub, Allah-Təala onların haqqında istədiyi tədbiri görər, müdafiə olunma gücləri olmadığından itaətkarlığın ən böyük əlaməti olaraq səcdə etmələri onlara əmr edildi). (كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ - **insanların əksəri də** (Allah-Təalaya itaət və ibadəti tərk etdiklərindən) **əzaba layiq olub**, (dünayə olacaqlar. Dünyada hər zaman insanların əksəriyyətinin Allah-Təaladan uzaq olduğunu bildirməkdən ötrü “əksər” sözü ayədə təkrar edildi). (وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ) - **Allah-Təala kimi** (öz qəbih əməli səbəbinə) **zəlil və rəzil edib** (əzab versə), **belə şəxsə hörmət və ehtiram edən tapılmaz**. (Allah-Təala öz əzabını ondan dəf edib onu hörmət sahibi edənə qədər bu belə davam edir). (إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ) - **həqiqətən, Allah-Təala istədiyini edir**, (mömini izzətli, kafiri zəlil edir).

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ) (19-20) (ey Məhəmməd), **bu iki dəstə** (möminlər və kafirlər) **bir-birləri ilə düşmən olub rəbləri Allah-Təala haqqında mübahisə edirlər**. (Kafirlər Allah-Təalaya şərik qoşub, möminlər bunu rədd edirlər). (فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ) – (bu iki dəstədən Allaha şərik qoşub) **kafir olanlar üçün** (cəhənnəm) **atəşindən libas biçilib**. (يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ) – (cəhənnəmə daxil olandan sonra isə) **başlarının üstündən qaynar su tökülür**. (O suyun hərəkətindən) **qarınlarında olan** (bağırsaqları, ciyərləri) **və dərilləri əriyər**.

(وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ) (21) - **və onlara** (əzab etməkdən ötrü) **dəmirdən qamçılar var**. (Bu səbəbdən ölmək istəyərlər).

(كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا) (22) – (cəhənnəm əhli) **hamısı dər-d-qəm səbəbilə oradan** (qurtulub) **çıxmaq istədikdə**, (o qamçılarla onları vu-

Həcc surəsi

وَذُوقُوا عَذَابَ الْخَرْبِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَحْلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهَدُّوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهَدُّوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نَذَقْهُ مِنْ عَذَابِ الْإِيمِ ﴿٢٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ

rub cəhənnəmə) **qaytararlar.** (وَذُوقُوا عَذَابَ الْخَرْبِ) – (və onlara belə deyilər: inkar etdiyiniz bu) **yandırıcı od əzabını dadın.**

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَحْلَوْنَ فِيهَا) (23) (Allah-Təala kafir və müşriklərə belə əzab edir). **Həqiqətən, iman edib saleh əməl edənləri** (qəsrlərinin və ağaclarının) **altından çaylar axan** (cənnət) **bağlarına daxil edir, onlar orada qızıldan qolbaqlarla və mirvarilərlə bəzədilər.** – **oradakı libasları da ipəkdəndir.** (Hz. Peyğəmbər dünyada ipək libas geyinməyi ümmətinə haram etdiyinə görə Allah-Təala cənnətdə onlara ipək libaslar bəxş edir (Müslüm, Libas 31; Əbu Davud, Libas 11; Tirmizi, Salat 95)).

(وَهَدُّوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) – (möminlərə Allah-Təala tərəfindən) **hidayət olunub, pakizə söz demələri ilham olunur.** (Cənnət əhli bu sözü deyər: “Vədini yerinə yetirən Allaha sonsuz şükürlər olsun!”) (وَهَدُّوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ) – (ondan sonra Allah-Təalanın cənnətinə -) **bəyənilmiş yola yönəldilərlər.**

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) - **həqiqətən,** (Məkkəli müşriklər və) **kafirilər** (insanları) **Allah-Təalanın yolundan** (islamdan) **və Məscidül-haramdan döndərib,** (bunu özlərinə adət ediblər). (الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ) - **hansı ki biz** (o Məscidül-haramı) **gəlmə və yerli bütün insanlardan ötrü** (eyni ibadətqah və) **bərabər etmişik.** (Müşriklərin möminlərin oraya daxil olmalarına mane olmağa heç bir haqları yoxdur). (وَمَنْ يُرِدْ) - **kim** (ədalətdən azıb) **zülm edərək** (insanların Məscidül-harama daxil olmasına mane olmaq) **istəsə,** (qiyamət günü) **ona şiddətli əzabımızdan dadızdıraraq.** (Məkkəli müşriklər insanların islama, müsəlmanların da Məscidül-harama daxil olub ibadət etmələrinə mane olduğundan bu ayə nazil oldu).

(وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ) (26) - (ey Məhəmməd, yadına sal), **bir zaman bu evin** (Kəbənin) **yerini İbrahimdən ötrü hazırladıq** (ki, Şamdan oraya gəlib Kəbəni tiksin. Bu ayədə və bundan sonra gələn ayələrdə Hz. İbrahimin Kəbəni tikib insanları həccə dəvət etməsi bəyan edilir. Belə ki, insanlar bilsinlər ki, Kəbə bir şəxsə məxsus olmayıb bütün insanlara məxsusdur. Kəbənin tikilmə

أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي شَيْئًا وَطَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعَ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ النَّبِيِّ الْقَبِيرِ ﴿٢٨﴾

əhvalatı Bəqərə surəsində nəql edildi. Hz. İbrahim Kəbəni tikəndən sonra Allah-Təala ona xitab edib buyurur: (أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي شَيْئًا) – (ey İbrahim, bu Kəbə ibadət evidir, burada təkcə mənə ibadət edib), **heç bir şeyi mənə şərik qoşma**. (Hz. İbrahim 16 yaşında şirki xalqa qadağan etdi, Kəbəni tikərkən xeyli yaşlı olub, özü də həmişə şirki qadağan etdiyi halda necə ola bilər ki, bu ayə ona xitab edib, şərik qoşmaması əmr edilsin? Bu səbəbdən ayənin xitabı Hz. İbrahimə olmayıb, məqsəd insanları tövhidə dəvət edib, şirki qadağan etməkdir). (وَطَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعَ السُّجُودِ) – (ey İbrahim), **mənim evimi (Kəbəmi) təvaf edənlər və (ayaqda) ibadət edib, rüku və səcdə edənlərdən ötrü (bütlərdən və hər cür nəcis şeylərdən) pak et**.

27) (وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ) – (ya İbrahim), **insanları da həccə çağır, piyada, ya da zəif dəvələrə minib sənin yanına gəlsinlər, (يَأْتِينَ) (مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) - (o dəvələr ki,) hər cür uzaq yollardan (Kəbənin ziyarətinə) gəlirlər**.

28) (لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ) – **belə ki, (Kəbənin ziyarətinə gəlib həcc etməklə onlar üçün olan dünya və axirət) mənfəətinə şahid* olsunlar**. وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ) – (Məkkəyə varid olanda “sə’y” təvafından sonra Minaya gedib) **orada məlum olan günlərdə (Zilhiccənin 11, 12, 13-ü) onlara ruzi verilən heyvanların üzərində (onları qurban edərkən) Allah-Təalanın (mübarək) adını yad etsinlər**. (فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ النَّبِيِّ الْقَبِيرِ) – (ey Minada qurban kəsənlər, o qurbanın ətindən) **yeyin və hər bir yoxsul, fəqir şəxsə də (onun ətindən) verin**. (Cahiliyyə ərəbləri qurbanın ətini yeməkdən çəkindiklərinə görə, Allah-Təala Qurani-Şərifdə onu yeyə biləcəklərini bəyan edir).

(**Qeyd*: İslam ümməti həccdə olan dünya mənfəətindən bixəbər olub onun mənfəətini axirətə məxsus edibdir, ondan da bəziləri riyakarlıq, bəziləri də başqa səbəblərə görə, məhrum olub, mallarının xərclənib, özlərini və dəvələrini zəhmətə düşür etməkdən başqa, əllərinə bir şey keçmir. Əgər islam ümməti həccdə olan dünya mənfəətinə - ən əsası da onda olan islamın tərəqqisi qayəsinə agah olsaydılar, hər halda bütün yer kürəsinə yayılıb, onun sahibi olandan sonra belə zəlil və aciz günə düşməzdilər. İslam xəlifələrinin, ya da vəkillərinin həcc əmiri olaraq hər il həccdən ötrü Məkkədə olmaları ən vacib əməllərdən hesab olunurdu və bu işdən zamanın şərtlərinə görə siyasi faydalar əldə edib, xilafət və səltənlərini möhkəmlədirdilər. Bu mətləb Bəqərə surəsində həccin əhkamında təfsilatı ilə zikr olunub, oraya baxılsın).

Həcc surəsi

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأَحَلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يَتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾ حُنْفَاءَ اللَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

29) – (Minada qurbanı kəsəndən) sonra kirlə-rini təmizləyib (başlarını, qoltuqaltı və ədəb yerlərinin tüklərini qır xıb, dır-naqlarını kəsib), (varsa) nəzirlərini versinlər. – (sonra Hz. İbrahimin tikdiyi) qədim evi (Kəbəni) təvaf etsinlər. (Qurban kəsəndən sonra edilən bu təvaf həccin təvafıdır).

30) – (əvvəldə zikr olunan və əməl edilməsi vacib olan hökmlər) budur, kim Allah-Təalanın əziz və hörmətli saydığını böyük sayıb (hörmət etsə), əlbəttə, rəbbi Allah-Təala yanında bu onun üçün daha xeyirli (mənfəətli) olar. (وَأَحَلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يَتْلَى عَلَيْكُمْ) – (Maidə surəsinin 4-cü ayəsində) sizə oxunub deyildəndən başqa qalan heyvanlar (dəvə, öküz, qoyun, keçi əti) sizə halal olubdur, (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ) - xəbis və nəcis bütələrə (ibadətdən) çəkinin, (وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ) - yalan* sözlərdən (və yalandan şəhadət etməkdən) çəkinib (Allah-Təalanın əzabın-dan qorxun).

(*Qeyd: Uca peyğəmbər bir gün sübh namazını qılıb bitirəndən sonra ayağa durub camaata dedi: “Ey camaat, yalandan şəhadət etmək Allah-Təalaya şərik qoş-maq qədər günahdır.” (Tirmizi, Şəhadət 3; Əbu Davud, Əqdiyə 15) Bu kəlamı 3 dəfə dedi. Amma müsəlmanların arasında cəhalət yayıldığından bu onlar arasında adət olub-dur. Nə Allah-Təalanın kitabına, nə də Hz. Peyğəmbərin sözünə qulaq asmayıb, Allah-Təalanın hökmünü az bir məbləğə satıb özlərini və islamı başqa millətlərin nəzərində zəlif və xar edirlər. Onlar da belə zənn edir ki, yalandan şəhadət etmək islamın özündəndir. İnsaf əhli bu ayəyə və bunun kimi ayələrə baxıb islama tənə etməsinlər).

31) – (batil dinlərdən) Allah-Təalaya meyil edib hənif olun və Ona şərik qoşmayın. (وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ) - kim Allah-Təalaya şərik qoşsa, səmadan (yerə) düşən şəxs kimidir, (فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ) – (sanki, həlak olub, bədəninə) quşlar parça-parça edib dağıdıbdır. (أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ) - ya da (səmadan düşəndə) külək onu götürüb uzaq bir məkana atıb (həlak edibdir. Allah-Təalaya şərik qoşan, haqdan kənar olan şəxsin halı səmadan yığılıb quşlar tərəfindən parçalanan və ya küləyin dağlara çırpıb həlak etdiyi şəxsə oxşayır. Bu şəxsin sağ qalması nə qədər ümitsizsə, habelə Allah-Təalaya şərik qoşan şəxs də Allah-Təalanın rəhmətindən o qədər kənar və məyus olacaqdır).

Kəşfül-Həqayiq II

ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظِمَ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسْكَ لِتُذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

(ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظِمَ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ) 32) – (zikr olunan və əməl edilməsi vacib olan hökmlər) **budur, kim Allah-Təalanın** (həcdə əmr etdiyi ibadətlərini və) **hökmlərini böyük hesab edib (hörmət etsə), həqiqətən, bu** (mütəqi) **qalblərin təqvalı** (əməlindəndir. Təqva sahibləri, gərək, Allah-Təalanın hər bir hökmünə təzim və hörmət etsinlər).

33) – (لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى) – (Allah-Təalanın sizin üçün Məkkədə təyin etdiyi ibadət yerlərində) **müəyyən bir vaxta kimi** (böyük*) **dünya** (və axirət) **mənəfəti var,**

(**Qeyd: Heyif! biz müsəlmanlar o mübarək yerlərdə olan dünya və axirət faydalarının heç birini anlamayıb Məkkəyə yük daşıyan zəlil dəvələr kimi gedib gəlirik. Bəs müsəlmanlar heç diqqət etmirlər ki, Hz. Peyğəmbər ən böyük hökmlərini həcc zamanı Mədinədən Məkkəyə göndərib elan edibdir, ya da özü həcdə olanda bildiribdir. Əvvəlki əsrlərdə böyük hökmdarlar həcc vaxtı Məkkəyə gedib orada məsləhətləşdikləri üçün hökumətləri də möhkəm olurdu. Həcdə Məkkədə toplanmanın ilk faydası budur ki, böyük müsəlman hökmdarlarının ya özləri, ya da elçiləri islamın birliyi məqsədilə, gərək, orada olsunlar. Hökmdarlar bu mətləbdən qafil olduqda, digər insanların orada toplanması ilə şəriət sahibinin nəzərdə tutduğu faydaların hamısı əldə edilməz. Necə ki daha əvvəl də zikr olundu. Xəlifələrin özləri getməyəndə Məkkəyə həcc əmiri təyin edib göndərmələrindəki məqsəd də bu idi. Hətta III xəlifə Osman ibn Əffan həyatından ümitsiz bir halda mühasirədə olarkən ibn Abbası həcc əmiri təyin edib Məkkəyə göndərmişdi. Xilafət qaldırıldığından bəri bu işlər də hamısı aradan götürülüb, xalq o faydaları unudub getdi. O gündən bəri islam fəlakət və zəifliyə düçar olub günbəgün zəif və xəstə düşdü. Necə ki bugünkü gündə islam ümmətində müşahidə olunur).*

(gərək o ibadət yerlərində müəyyən bir vaxta kimi - həcc günləri bir yerə toplanasınız və bu ibadət yerlərinin hamısında, gərək, ehramda olasınız). (مَحِلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ) – (Mina, Ərəfat, Məş'ərül-həram kimi yerlərdən ayrılandan sonra axır) **gedəcəyiniz yer qədim ev** (Kəbədir, orada ehramdan çıxıb, vida təvafı edib vətənlərinizə qayıdarsınız).

34) – (وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسْكَ لِتُذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ) – (sizdən əvvəlki) **hər bir ümmət üçün** (Allah-Təalaya yaxınlaşmaq üçün) **qurban kəsməyi əmr etdik. Belə ki, Allah-Təalanın onlara ruzi verdiyi qurbanlıq heyvanların** (dəvə, öküz, qoyun, keçinin) **üstündə** (kəsərkən) **Allah-Təalanın adını zikr etsinlər.** (Qurban kəsilən heyvan, gərək, “ənam” adlanan

Həcc surəsi

فَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَالْبُذْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ ۚ فَإِذَا وَجِيتُ جُنُوبَهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ

bu 4 heyvandan biri olsun. Bu 4 heyvandan başqasını qurban etmək caiz deyil. (فَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ) - sizin məbudunuz tək bir məbud olan Allah-Təaladır. (فَلَا أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ) - təkcə Allah-Təalaya itaət edib (ancaq Onu zikr edin. Ey Məhəmməd, Allah-Təaladan qorxub (təvazökar olanlara doğru yolda olduqları) müjdəsini ver.

35) (الَّذِينَ إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ) - (Allah-Təalaya qarşı təvazökar olanlar) elə şəxslərdir ki, yanlarında Allah-Təalanın adı zikr olunduqda, qəlblərində (Allah qorxusu) peyda olub, (əlaməti üzlərində zahir olar). (وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ) - (özlərinə, övladlarına, ya da mallarına) dəyən bəla və müsibətə səbir edərlər. (وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ) - (həmişə) namazı vaxtında qılarlar. (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ) - (يُنْفِقُونَ) - və onlara verdiyimiz nemətlərdən (bizim yolumuzda) ehsan edərlər.

36) (وَالْبُذْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) - biz (Məkkədə) qurban kəsilən dövələri* sizdən ötrü (dinimizin) əlamətlərindən etdik.

(**Qeyd: Ayədə əmr edilən dəvənin kəsilməyi o yerdə lazımdır ki, onun kəsilməsində bu faydalar olsun: möhtac şəxslər orada olsun ki, dəvənin ətindən onlara verilsin. Amma bizim bu dövrdə bu faydanı nəzərə almadıqlarından nəinki dəvənin, heç öküzün, birdən artıq qoyunun və keçinin kəsilməsi də caiz deyildir. Heyvanların məhvində və israfına səbəbdir. Bu işə haramdır. Qurban kəsmək həccin fərzlərindən olduğuna görə, bir qoyun, ya da keçiyi kəsmək kifayət edir).*

(لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ) - (dəvənin qurban kəsilməsində) sizin üçün (dünya və axirət) xeyri vardır. (Dəvənin əti çox olduğundan onu camaata paylayan şəxs həm dünyada ehtiram sahibi olar, həm də axirətdə əcr sahibi olar). (فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ) - (dəvələri üzü qibləyə düzüb kəsərkən) ayaqüstə olduqları halda Allah-Təalanın adını zikr edib, (sonra kəsin, dəvənin kəsilmə qaydası belədir, dəvə üzü qibləyə, bir əli yuxarı bağlanmış, bir əli iki ayağı üstündə saxlanıb kəsilər. Dəvə, ya da sair heyvanları kəsərkən bu zikri demək yaxşıdır: Allahu Əkbər. la ilahə illallah. Vallahu Əkbər. Allahummə minkə və ileykə - Allah böyükdür. Allahdan başqa məbud yoxdur. Allah böyükdür. Allahım, bunu səndən yenə sənə veririk (Kuleyni, Kafi (Furu), I/302; Tusi, Təhziib, V/221)). (فَإِذَا) - (dəvələr kəsildikdən sonra) böyrü üstə yığılıb (öldüklərində), özünüz də onun (ətindən) yeyin. (Bu ayəyə görə, qurbanın ətindən yemək vacib olmasa da, lazımdır). (وَاطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ) - (o dəvənin ətindən)

كَذَلِكَ سَخَرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَيَبْرِئَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلُمًا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ

istəyənə də, istəməyənə də verin, (ola bilər ki, istəməyən istəyəndən daha yoxsul olsun). (كَذَلِكَ سَخَرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) – **biz** (Allah-Təala) **onları sizə ram etdik ki,** (Allah-Təalanın nemətlərinə) **şükür edəsiniz.** (Əgər Allah-Təala o dövələri sizə ram etməsəydi, hər halda buna sizin gücünüz çatmazdı).

37) - o (qurbanların) **nə əti, nə də qanı Allaha çatmaz. Lakin Allah-Təalaya çatan sizin** (niyyət və əməlinizdə Allah-Təalaya qarşı) **təqvalı olmanızdır.** (كَذَلِكَ سَخَرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ) – **habelə** (Allah-Təala qurbanlıq heyvanları) **sizə ram etdi ki,** (onları kəsiməyə təqdim etməyə görə) **Allah-Təalaya təzim edib** (bu sözləri deyəsiniz: “Allah uludur, bizi hidayət etdirdiyinə və yardım etdiyinə görə, Allaha şükür və abidlərə müjdə olsun!” Ey Məhəmməd, xeyir əməl sahiblərinə müjdə verib onları bizim rəhmətimizə ümidvar et). (وَيَبْرِئَ الْمُحْسِنِينَ) **Ey Məhəmməd! Xeyir əməl sahiblərini bizim rəhmətimizə ümidvar olmaları üçün müjdələ.**

38) - haqiqətən, Allah-Təala möminlərdən (müşrikləri) **dəf edib** (onlara kömək olar). (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ) – **və haqiqətən, Allah-Təala heç bir xain, nankor şəxsi sevməz.**

39) - (bu ayə cihad barəsində nazil olan ilk ayədir, Hz. Peyğəmbər Məkkədə olanda müşriklər səhabələrə xeyli əziyyətlər edib, onlar da gedib peyğəmbərə şikayət edirdilər. O cənab onlara səbir və dözümlü əmr etdi. Belə ki, bu ayə cihad barəsində nazil oldu, amma hələ Məkkədə olduqlarından cihad etmələri mümkün olmadı. Bir müddət sonra Mədinəyə hicrət etdiklərində cihad əmri verildi. Ayənin mənası belədir: **əziyyətdə məruz qaldıqlarına görə vuruşan** (möminlərə müşriklərlə cihad etməyə) **izin verildi,** (وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ) – **haqiqətən, Allah-Təala** (möminlərə) **kömək etməyə qadirdir.** (Bu ayədə Allah-Təala möminlərə cihad işində kömək etməyi vəd edir).

40) - (o möminlər ki,) **rəbbimiz** (haqq məbud olan) **Allah-Təaladır dediklərinə görə** (müşriklər tərəfindən Məkkədən) **yurdlarından qovulmuşdu,** (onlar da hicrət edib Həbəşistana getdilər, onların qovulmasında heç bir günahları yoxdur. Ancaq tövhidə görə qovuldular, halbuki müvəhhidlərə, gərək, ehtiram olunsun. Bu müşriklər nə qədər xəbis camaatdırlar. Onların bu əməllərinin səbəbinə müsəlmanları

وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾ وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودٌ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكَذَّبَ مُوسَى فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

onlara hakim edib hamısını zəlil və xar edəcəyəm). (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ) - **əgər Allah-Təala insanlardan bəzisini (müşrikləri) digərləri ilə (müvəhhidlərlə) dəf etməsəydi**, (yer üzündə heç bir ibadət xana qalmazdı), (وَبِيَعٌ) - **əlbəttə, dağılıb** (xarab olardı) **monastirlər**, (وَصَلَوَاتٌ) - **kilsələr**, (وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا) - **və Allah-Təalanın adı çox zikr olunan məscidlər**, (bunların hamısını dağıdardılar), (وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) - **kim Allah-Təalanın (dininə və peyğəmbərinə) kömək etsə, Allah-Təala da ona kömək edir**, (وَاللَّهُ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (dostlarına kömək etməkdə) **qüvvətli və** (düşmənlərindən intiqam almaqda) **qüdrətlidir**.

(الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ) 41 - (bu ayədə Allah-Təala mühacirlərin hicrətdən əvvəlki fəzilətlərini bəyan edir: ey Məhəmməd, möminlər) **o şəxslərdir ki**, (hicrət edib Mədinəyə gəndə biz onlara qüvvət verib) **yer üzündə onları hakim etsək, əlbəttə, Allah-Təalanın əmrinə itaət edib, namaz qılıb zəkat verib, xeyri əmr edib, şəri qadağan edərlər**, (وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) - **hər bir işin sonu (aqibəti) Allah-Təalayadır**. (Allah-Təala vədinə vəfa edib, möminləri müşriklərə qalib edir).

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودٌ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ (42-43-44) - (müşriklər Hz. Peyğəmbəri təkzib etdikləri üçün Allah-Təala bu ayədə ona təsəlli verir: ey Məhəmməd), **əgər** (bu müşriklər) **səni təkzib edərlərsə**, (qəmgin olma), **həqiqətən**, (bu müşriklərdən) **əvvəlki peyğəmbərlərin qövmləri də onları təkzib etdilər**, (onlara baxıb təsəlli tap). (وَكَذَّبَ) - (müşriklər) **Musamı da təkzib etdilər**. (İlk təkzib olunan sən deyilsən. Hər bir peyğəmbərin ümməti o peyğəmbəri təkzib edib). (وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) - (ey Məhəmməd, peyğəmbərləri təkzib edən) **kafirlərə möhlət verib** (əzablarını təxirə saldım. Onlar da aldanıb xatircəm oldular, ondan sonra qəfildən onları **yaxalayıb** (əzab göndərüb həlak etdim). (وَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ) - (ey Məhəmməd), **onların** (əməllərini) **inkar edib** (nemətlərini əzaba, həyatlarını matəmə çevirib həlak etməyim) **necə oldu?** (O əzabı özlərindən dəf edə bildilərmidi? Səni təkzib edib, mənim də tövhidimi inkar edən Qüreyşin əhvalı belə olacaqdır).

فَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَبُرُّ مُعْطَلَةٌ وَقَصْرٌ مَشِيدٌ ﴿٤٥﴾
 أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ
 وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ
 يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا
 وَالْيَاقِ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

45) (ey Məhəmməd), **zalım olan neçə-neçə məmləkət** (əhlinə əzab göndərib) **həlak etdik**. (فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا) - (o məmləkətlərin) **damları divarları üstə çöküb** (xarab oldu). (يَبُرُّ مُعْطَلَةٌ وَقَصْرٌ مَشِيدٌ) - **neçə-neçə** (su içilən) **quyular və** (içində zövq alınan) **neçə-neçə möhkəm qəsrlər boş qaldı**.

46) - **bəs** (bu Məkkəli müşriklər) **yer üzündə səfər edib dolaşımlar ki**, (onlardan əvvəl həlak olanların məkanlarına baxıb Allah-Təalanın tövhidini) **dərk edən qəlbləri, ya da eşidən qulaqları olsun?** (Belə ki, ibrət alıb Allah-Təalaya şərikin qoşması, halbuki səfərə çıxdıqlarında həlak olanların izlərini görürlər. Amma ibrət alan qəlb və qulaqları yoxdur). (أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ) - **həqiqətən, gözlərin kor olması** (insana bir zərər verməz, əsl zərər verən) **bəlkə, sinələrdəki qəblərin kor olmasıdır**. (Bu müşriklərin gözləri hərçənd sağlamdır, amma qəbləri tövhidi dərk etməkdən kor olub küfr və şirk qaranlığında qalıblar).

47) (ey Məhəmməd, müşriklər) **səni tələsdərib** (vəd edilən) **əzabın tez gəlməsini istəyirlər**, (belə ki, o əzabı tez gətirəsən). (وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ) - (onlar elə zənn edir ki, Allah-Təala vədinə xilaf çıxıb onlara əzab göndərməyəcəkdir). **Əlbəttə, Allah-Təala vədinə xilaf çıxmayıb**, (vaxtı gələndə Bədir günündə onlara əzab göndərəcəkdir). (وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ) - (sizə görə uzun olan zaman Allah-Təala yanında qısadır. Ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təalanın yanında qısa olan bir günün miqdarı sizin saydığınızdan 1000 il kimidir**. (O səbəbdən müşriklərə əzab göndərməkdə tələsmir).

48) - (siz Qüreyşlilər kimi) **zalım olduğu halda neçə-neçə məmləkətlərin** (əhlinə) **möhlət verdik**. (Dünya nemətlərimizdən ləzzət alsalar da, nankor oldular). (ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَالْيَاقِ الْمَصِيرِ) - **ondan sonra** (qəfildən) **onları yaxalayıb**, (əzab göndərib həlak etdik. Hər kəsin) **axır dönüşü Mənədir**. (Qüdrətimizdən kənar ola bilməzlər).

Həcc surəsi

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ

49) - (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ) - (ey Məhəmməd, insanlara) **de ki, həqiqətən, mən sizə** (Allah-Təala tərəfindən) **açıq-aşkar qorxudan** (göndərilmişəm. Allah-Təalanın əzabından qorxub ona şərik qoşmayın).

50) - (وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) - **o şəxslər ki, (Qurana) iman gətirib yaxşı əməllər edir, onlardan ötrü** (Allah-Təala yanında) **günahlarının bağışlanması və gözəl ruzilər vardır.**

51) - (وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) - **o (müşrik) şəxslər ki, ayələrimizin** (Quranın batıl olması üçün) **səy edir ki, (xalqın Qurana iman etməsinə mane olub) aciz etsinlər** (Qurana gah şeir, gah sehr dedilər, onlar üçün axirətdə əzab olub) **cəhənnəmlidirlər,** (heç vaxt oradan xilas ola bilməzlər. Qüreyş camaatı Məkkədə Hz. Peyğəmbərə itaət etməyib ona min bir əziyyət etdikdə, o cənab qəlbən Allah-Təaladan xahiş etdi ki, müşriklərin barəsində bir müddət ona ayə nazil olmasın ki, bəlkə, ona əziyyət etməyib meyil etsinlər. Allah-Təala Hz. Peyğəmbərin bu arzusunu qəbul edib vəhy göndərməyi bir müddət dayandırdı. Bir gün müşriklərlə bir məclisdə idi. Ən-Nəcm surəsi (bu kitabın 3-cü cildində inşallah zikr olunacaq) nazil oldu. Hz. peyğəmbər oxumağa başladı, Qüreyş camaatı da qulaq asırdı, elə ki: - “Gördünüzmü o Lat və Uzzanı? Və üçüncüləri olan o birisini.. Mənatı”, -ayəsini eşitdilər, Allah-Təalanın bu bütləri məzəmmət etmək üçün ayə göndərdiyini bildilər, Hz. Peyğəmbər bu ayəni oxuyan kimi onun yanında oturan Qüreyşli şeytanlardan biri belə davam etdi: “Bunlar uca qu quşlarıdır və onların şəfaəti də ümid edilir”. Yəni adları çəkilən bu 3 büt gözəl və dəyərli bütlərdir, həqiqətən, onların Allah-Təala dərgahında şəfaət etməsi ümid edilir. Qüreyş camaatı bu sözü eşidən kimi səs salıb şadyanalıq etdilər, camaata da elan etdilər ki, Hz. Peyğəmbər bizim bütlərimizi öz Quranında zikr etdi. Surənin axırında Hz. peyğəmbər səcdə etdi, müşriklər də səcdə etdilər, ancaq iki nəfər Qüreyşli qoca olduqlarından səcdə edə bilməyib, bir qədər torpaq götürüb alınlarına yapışdırdılar. Onlardan biri Vəlid ibn Müğirə, o birisi Səid ibnül-Asdır. Ondan sonra oradan ayrılıb dedilər: “Yaxşı oldu, Məhəmməd bizim bütlərimizi də öz Quranında zikr etdi.” Hz. peyğəmbər bu işdən çox qəmgin oldu. O səbəbdən aşağıda qeyd olunan ayə nazil olub, onların sözlərini batıl etdi).

52) - (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ) - (ey Məhəmməd), **səndən əvvəl heç bir peyğəmbər göndərmədik ki, o, bir şey arzu etdikdə** (müşrikləri qeyzə gətirən hökmlər ona nazil olmasın, Allah-

فَيَنْسُخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ أَلَمْ تَرَ يَوْمَئِذٍ لَهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ

Təala sənin arzunu qəbul edən kimi onların da arzusunu yerinə yetirdi. Belə ki, müşriklərdən **bir şeytan da** (o peyğəmbərlərin) **diləklərinə xələl saldı**. (Necə ki sən Quran oxuyanda o şeytan bütələr barəsində olan o sözü araya salıb zikr etdi. O kəlam bizim kəlamımız deyil. Müşriklər sənə iftira edirlər, o şeytanın kəlamıdır). - Allah-Təala şeytanın (Quranın arasına) **saldığı şeyi** (sözü) **batil edər. Ondan sonra öz ayələrini möhkəmləndirər** (ki, bir də heç vaxt dəyişməsin). - Allah-Təala (insanların əhvalına) **agah olub, hikmət üzrə hökm verəndir**.

53) - (ey Məhəmməd, Allah-Təala) şeytanın (Quranın arasına) **saldığı şeyi qəlblərində** (nifaq, şək) **xəstəliyi olan şəxslərdən ötrü imtahan vasitəsi edər**. (Görsün ki, onların nifaq və şəkki daha da artır, yoxsa qayıdıb mömin olurlar). - **bir də, qəlblərində qatılıq olan** (müşriklərdən) **ötrü** (imtahan vasitəsi edər). (وَإِنَّ) - **haqiqətən, zalım olan** (münafiq və müşriklər) **haqdan uzaq bir ziddiyyət, (ayrılıq) içindədirlər**. (Əsla iman etməzlər).

54) - (ey Məhəmməd, əlbəttə, elm sahibləri) **bilir ki, (bu Quran) haqdır və sən rəbbin Allah-Təaladandır** (və şeytanın Quranın arasına saldığı sözlər batildir). - (فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ) - (elm əhli) **Qurana iman edib, qəbləri ondan arxayın olar, (başqa sözləri batil bilirlər)**. - **haqiqətən, Allah-Təala möminləri düz olan** (Quran) **yoluna hidayət edər**, (belə ki, din ehkamından onlara çətin olan şeyləri ağıla uyğun yozub, mənasız şeyləri tərk edib bir kənara qoysunlar).

55) - **kafir olan şəxslər isə həmişə** (bu Quran haqqında) **şəkədlə olub** (ona iman gətirməyəcəklər). - **belə ki, qəfildən qiyamət onlara gəlsin, ya da** (qiyamətdən əvvəl xeyirsiz) **qısırs* bir günün** (Bədir günü) **əzabı gəlib onları yaxalayıb** (zəlil və ya həlak etsin. Necə ki Bədir savaşında bu vəd vəqə oldu).

56) - (qiyamət günü) **hakimiyyət Allah-Təalaya məxsusdur**. (Allah-Təala o gün müşriklərlə möminlərin arasında) **hökm edər**.

Həcc surəsi

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لِيُدْخِلَنَّهُمْ مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

o - (فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ) (Allah-Təalanın hökmü budur:) o şəxslər ki, (Allah-Təalaya iman gətirib) yaxşı və gözəl əməllər edir, onların (axirətdəki məskənləri) **bol nemətləri olan** (əbədi cənnət) **bağlarındadır**, (heç vaxt oradan çıxmazlar).

o - (وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ) (57) - o şəxslər ki kafir olub **bizim ayələrimizi** (Qurani) **təkbiz edir**, onlardan **ötrü zəlif və xar edən əzab vardır**, (heç vaxt o əzabdan xilas ola bilməzlər).

o - (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا) (58) - o şəxslər ki Allah-Təala yolunda **hicrət edib**, **ondan sonra öldürülüb**, **ya da ölür**, (لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا) - **əlbəttə**, Allah-Təala (axirətdə) o şəxslərə **gözəl** (və sonsuz) **ruzi verəcək**. (Allah-Təala öz lütf və mərhəməti ilə onun yolunda hicrət edib ölənləri şəhid olanlarla əcr və savabda eyni sayır). - (وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ) - **həqiqətən**, Allah-Təala **ruzi verənlərin ən yaxşısıdır**.

(*Qeyd: Bədir savaşında müşriklərə heç bir xeyir gəlmədiyindən o gün belə adlandı və xeyirsiz olan, əzab verən hər bir şey də “əqim” – qısır; xeyirsiz adlanır. Necə ki Ad camaatını həlak edən yelə “əqim” yeli deyilir).

(Məxluqatdan ruzi verən də, aralıqda vasitə olub həqiqi ruzi verən Allah-Təaladır).

əlbəttə, Allah-Təala (mühacirlərə hörmət edib) onları **ruzi qalacaqları bir yerə daxil edir**. - (وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ) - **həqiqətən**, Allah-Təala (hər kəsdən) **agahdır və həlimdir** (günahkara əzab etməkdə tələsən deyil).

وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ (hicrət edənlərin hökmü) **budur**. (60) - (ذَلِكَ) - (möminlərdən) **kim** (müşriklərin ona etdiyi) **əzaba eynilə əvəz versə**, **ondan sonra yenə** (o möminə) **zölm edilsə**, - (لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ غَفُورٌ) - **şübhəsiz ki**, Allah-Təala ona **yardım edir**. Allah-Təala əfv edib bağışlayandır. (Allah-Təala Qurani-Şərifdə neçə dəfə məzluma zalımı bağışlamağı əmr edir, amma əgər məzlum ikinci dəfə də bu zölmə səbir etsə, Allah-Təala onun intiqamını zalımdan alar və əgər ikinci dəfə də səbir etməyib özü intiqam alsə, Allah-Təala onu qınamayıb güzəşt edib bağışlayar).

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ

61) (ذَلِكَ) – bu (kömək ona görədir ki, Allah hər bir zalım şəxsdən intiqam almağa qadirdir). **Allah-Təalanın** - (بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ). **kamil qüdrətinin əlamətindən biri odur ki, gecəni qısaldıb gündüzə daxil edər və gündüzü gecəyə daxil edər.** (Qədim astronomlara görə günəşin ekvator xəttindən gah şimala, gah da cənuba hərəkət etməsi ilə, ya da yeni astronomlara görə günəşin öz mərkəzində sabit və bərqərar olub yer kürəsinin hərəkət edərək günəşə gah yaxın, gah da uzaq olmasına görə, Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə gecə-gündüzü müxtəlif etdi. Onun qüdrəti nə ulu və müqəddəsdir). **həqiqətən, Allah-Təala** (insanların dediyi və etdiyi hər şeyi) **eşidən və görəndir.**

62) (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ) – bu (ilahi qüdrətin səbəbi odur ki,) **Allah-Təala həqiqətən haqq** (məbuddur). (Haqq olan yeganə məbudun hər bir şeyə qüdrəti olar, nəinki batil məbudun). **həqiqətən,** (وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ). **Allah-Təaladan başqa, dua və ibadət etdikləri hər şey batildir,** (وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ) **həqiqətən, Allah-Təala** (öz qüdrət və hakimiyyəti ilə hər şeydən) **böyük və ucadır.**

63) - (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً) (Allah-Təala bundan sonra gələn ayələrdə öz kamil qüdrətini bəyan edir: ey Məhəmməd), **bəs baxıb görmürsən ki, həqiqətən, Allah-Təala səmaddan su göndərrib,** (قُطْرُ, OTSUZ) yer (o su səbəbilə ot-ələfli) **yamyaşıl olur?** (إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (insanlara qarşı tədbirli və) **diqqətli və** (əməllərindən) **xəbərdardır.**

64) - (لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ) - **səmalarda və yerdə olan hər bir şey Allah-Təalanın mülküdür. Həqiqətən, əlbəttə, Allah-Təala** (məxluqata) **möhtac olmayan və** (hər bir feilində) **bəyəniləndir.**

65) - (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ) (ey Məhəmməd), **bəs baxıb görmürsən ki, həqiqətən, Allah-Təala yerdə olan** (heyvanatı və sair ehtiyacınız olan) **şeyləri sizə ram edib,** (istədiyiniz kimi idarə edirsiniz?) (وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي) **dənizdə Onun əmri ilə üzən gəmiləri** (sizə ram edib, o gəmilərlə istədiyiniz yerə gedirsiniz). **Allah-Təala** - (وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ).

Həcc surəsi

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوُوفٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾

öz kamil qüdrəti ilə) **Onun izni olmadan səmanı** (və ildırım, meteor kimi qorxunc şeyləri) **yerə düşməkdən saxlayır**, (Belə ki, sizə bir zərər dəyməsin. Mədəni ölkələrin muzeylərində o meteorlardan bəzisi sərgiyə qoyulub). (İn) (اللَّهُ بِالنَّاسِ لَرَوُوفٌ رَحِيمٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (insanlara qarşı) **mehriban və rəhmlidir**.

66) (وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ) - **kamil qüdrəti ilə ki sizi yoxdan yaradan, sonra öldürüb, daha sonra dirildib**, (məhsərə götürən) **o** (qadir) **Allah-Təaladır**. (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ) - **həqiqətən, insan** (Allah-Təalanın nemətlərinə, ən üstün olan həyat nemətinə) **nankor olandır**.

67) (لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ) - (ey Məhəmməd, necə ki sizdən ötrü bu din və şəriəti vermişik, habelə sizdən əvvəlki) **hər bir ümmətdən ötrü də bir din və bir şəriət verdik ki, ona** (möhkəm) **əməl etsinlər**, (siz də gərək öz dininizdən möhkəm yapışıb, əməl edib, başqalarının sözlərinə qulaq asmayasınız). (فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə iltifat və etimad etmə ki,) **onlar da səninlə (din) işində mübahisə etməyə** (cürət etməsinlər). (وَادْعُ) (إِنَّكَ لَعَلَى) - **sən** (insanları) **rəbbin Allah-Təalanın** (yoluna) **dəvət et**. (إِلَى رَبِّكَ) (هُدًى مُسْتَقِيمٍ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən düz** (və möhkəm olan) **hidayət yolundasən**. (Müşriklərin sözlərinə baxmayıb onlardan üz döndər).

68) (وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ) - (ey Məhəmməd, əgər müşriklər səndən əl çəkməyib) **səninlə mücadilə etsələr**, (onlara) **de ki**, (mənim sizə heç bir sözüm yoxdur), **sizin** (çirkin) **əməllərinizdən Allah-Təala agahdır**, (özü sizə cəza verəcəkdir).

69) (اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ) - **Allah-Təala qiyamət günündə siz** (möminlərlə kafirlərin) **aranızda ixtilaf etdiyiniz** (islam) **haqqında hökm edəcəkdir**.

70) (أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd), **bəs sən agah deyilsən ki, həqiqətən, Allah-Təala səmada və yerdə olan hər bir şeydən agahdır?** (Xitab peyğəmbərədir, amma məqsəd bütün insanlıqdır). (إِنَّ ذَلِكَ) - **həqiqətən, bu** (məlumatlar Allah-Təalanın elmi

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾
وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ
عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَنْتُمْ كُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَمُ النَّارِ وَعَذَابِ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبَشِّرِ الْمَصِيرَ ﴿٧٢﴾
يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا
لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾

olan Lövhi-məhfuz) kitabında sabit və bərqərarlıdır, həqiqətən, bu (elmləri bilmək) Allah-Təalaya çox asandır.

71) (وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا) – (müşriklər) Allah-Təaladan başqa elə (bütələrə) ibadət edirlər ki, (Allah-Təala onlara ibadət etmək haqda) heç bir dəlil nazil etməyibdir. (وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ) - o haqda (bütələrin haqq olması haqda) heç bir elmləri yoxdur, (Belə ki, onlara ibadət etmələri dəlil üzrə olsun). (وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ) – (bütə sitayiş edən müşriklər zalımdırlar), zalımlara bir kömək edən də olmaz. (Belə ki, Allah-Təalanın əzabını onlardan dəf etsin).

72) (وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ) – (ey Məhəmməd, tövhidə dəlil olan) açıq-aşkar ayələrimiz (Quran) müşriklərə oxunduqda, (تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا) – kafir olanların üzlərində inkar (və ikrah) sezərsən, (يَكَادُونَ يَسْطُونَ) – (müşriklər) az qalırlar ki, ayələrimizi (Quranı) onlara oxuyan şəxslərə hücum edib (savaşınsınlar). (قُلْ أَفَأَنْتُمْ كُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَمُ النَّارِ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, bu (Qurandan daha çox acığınız gələn) pis şeyi sizə xəbər verim, o, cəhənnəm odudur, (Allah-Təala sizdən ötrü hazır edəcək). (وَعَذَابِ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبَشِّرِ الْمَصِيرَ) – Allah-Təala cəhənnəm odunu kafir şəxslərə vəd edibdir, o, nə pis qayıdış yeridir, (heç vaxt oradan xilas ola bilməyəcəklər).

73) (يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ) – ey insanlar, (yəni ey müşriklər, sizdən ötrü qəribə) bir məsəl çəkildi, ona qulaq asıb (düşünün). (إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ) – həqiqətən, Allah-Təaladan başqa sitayiş etdiyiniz o bütələr bir yerə toplanıb (bir-birilərinə kömək etsələr də) bir milçək də yarada bilməzlər, (halbuki o milçək Allah-Təalanın ən zəif məxluqlarındandır). (وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ) – əgər o milçəklər (o bütələrdən) bir şey götürüb aparsalar da, (o bütələrdə güc olmaz ki,) o şeyi onlardan geri alıb (xilas etsinlər). (ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ) – (o şeyi) istəyən (bütələr) və istənən (milçəklərin hər ikisi) zəifdir. (Hətta bütələr cansız olduqlarından milçəklərdən də zəifdirlər. İbn Abbas deyir: “Müşriklər bütələrin başına zəfəran və bal sürtüb qapıları bağladılar, milçəklər bir yol tapıb onların başına oturub balı yedilər”).

Həcc surəsi

مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾ اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٧٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

74) (مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ) – (müşriklər şirk qoşmaqla zülm edib) **Allah-Təalanı lazım olduğu kimi** (qiymətləndirib) **tanımadılar**, (إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala qüvvətli və** (məxluqata) **qalib olandır.** (Cənsiz və zəif şeyləri ona necə şərik qoşmaq olar?)

75) (اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ) – (siz müşriklər insanın peyğəmbər olmasını inkar edirsiniz, amma) **Allah-Təala mələklərdən də, insanlardan da elçilər seçər**, (mələk vasitəsilə peyğəmbərə əhkam göndərər, peyğəmbər də o əhkamı sizə çatdırar). (إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (xalqın sözünü və əməllərini) **əşidib görəndir.**

76) (يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ) - **Allah-Təala** (insanların önündəkinə də, arxasındakına da), **keçmiş və gələcəkdəki** (bütün əməllərinə də) **agahdır.** (وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ) – **bütün işlərin** (sonu və) **qayıdışı Allah-Təalaya tərəfdir** (və bütün varlığın ixtiyar sahibidir. Heç kəsdə o qüdrət yoxdur ki, Allah-Təalanın hökm və tədbirinə etiraz etsin).

77) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ) - **ey iman gətirənlər**, (Allah-Təaladan ötrü namaz qılıb) **rüku və səcdə edin, ancaq rəbbiniz Allah-Təalaya ibadət edin.** (وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) - **yaxşı əməllər** (xeyirxahlıq, gözəl rəftar) **edin ki,** (axirət əzabından) **nicat tapasınız.**

78) (وَاجْهَدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ) – (ey möminlər), **Allah-Təalanın** (dininə kömək etmək üçün) **lazım olan cihadı haqqı ilə edin.** (Malla, canla, bunlardan hər hansı biri ilə olsa da, gərək çalışıb islamı ucaldasınız, Allah-Təala sizi öz dininə kömək etməniniz üçün seçdi. Müsəlmanlar gərək bu dinə yardım etsinlər). (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) – (Allah-Təala) **bu dində üzərinizə bir çətinlik* qoymadı.** (Bu din asan olan bir dindir).

(**Qeyd:* Necə ki Hz. Peyğəmbər özü buyurubdur: “Mən asanlıq dini ilə (islamlı) göndərilmişəm.” (Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, V/266, VI/116, 233) Ən doğru söz Allah-Təalanın sözüdür. Həqiqətən, belədir: İslamın əsl qanun və əhkamında heç bir müşkül əmr yoxdur, amma islam ümmətinin əməllərinə baxanda bəzi çətin və müşkül əmrlər görülür, onun da Allah-Təalanın göndərdiyi qanuna daxil yoxdur, özlərini müctəhid sayanların ixtira etdikləri bir şeydir. Allah-Təala buyurub ki, islamda çətin bir əmr yoxdur. Əlbəttə, səhihdir, budur, Qurani-Şərifdə var olan bütün hökmlərin hamısı açıq və asan olan əmrlərdir. Hz. Peyğəmbərin hədisləri də belədir, bəs islam ümməti arasında mey-

Kəşfül-Həqayiq II

مَلَّةَ آيِكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلِيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

dana gələn müşkül əmrlər; ixtilaflar və Qurana xilaf olan sözlərin, hökmlərin qaynağı nədir? Bəli, onun bircə səbəbi var; o səbəb islam ümməti arasındakı məzhəb ixtilaflarıdır; məzhəb rəhbərlərinin öz məzhəblərini və ehkamlarını haqq, o biri məzhəb və ehkamları batil göstərmək üçün Qurani-Şərif və hədisləri bir kənara qoyub əsl bəraət (məsumiyyət), istishab (indi bilinməyən bir şeyin öncə olduğu kimi var sayılması), icma (ittifaq), mənqul (nəql edilən), qiyas (müqayisə), isaleyi-ədəm (yoxluğun var olması), isaleyi-səhhət (səhhətin olması) və bunun kimi islamın ilk dövrlərində olmayan, səhabələrin və pak imamların xəyallarına belə gəlməyən, səhih bir məxəzdən alınmayan dəlillərə və uydurma rəvayətlərə bağlanmaq səbəbindən bu ixtilaflar islam ümmətinin arasında zahir olub, dinin əmrləri çətinləşdirilib. Əgər o müşkül əmrlərin nəinki hamısını, hətta bir qismini bu kitabda zikr etsəm, həm bezdirər; həm də onlara dəyər vermiş olaram, kitabın mövzusunun da çıxmış olar. Allaha təvəkkül etdim və ona döndüm. Aqıl bir işarə də kifayətdir).

(مَلَّةَ آيِكُمْ إِبْرَاهِيمَ) - (ey Məhəmməd, islamdakı asanlıq) **atanız İbrahimin dinində olan (asanlıq) kimidir.** (Hz. İbrahim Hz. Peyğəmbərin və Qüreyş camaatının əcdadı olduğundan ona ata şəklində xitab etdi). (هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ) - **sizə müsəlman adını o (İbrahim) qoyubdur.** (Hz. İbrahimin sizə müsəlman adını qoyması həm) **əvvəlki** (kitablarda), **həm də bu** (Quranda) **zikr olunubdur.** (Bəqərə surəsinin 129-cu ayəsinə baxılsın). (لِيَكُونَ الرَّسُولُ) - (sizə müsəlman adı qoyuldu ki, islama möhkəm yapışb onun hökmünə əməl edəsiniz). **Belə ki,** (qiyamət günündə bu) **peyğəmbərin** (Hz. Məhəmmədin Quranın ehkamını xalqa bildirməsinə) **şahid olasınız.** (وَتَكُونُوا) - **siz** (səhabələr və peyğəmbər də) **insanlara şahid olasınız** (ki, Quranın hökmünü onlara çatdırıbsınız. İlahi, belədir, Qurani-Şərif və onun ehkamı Hz. Peyğəmbərin səhabələri, mötəbər şəxslərin vasitəsilə bizə gəlib çatdı. Amma biz sənin Quranını tərک edib onun heç bir hökmünə əməl etməyib, fikrimiz gecə-gündüz ancaq behişt və hurilərin yanındadır). (فَأَقِيمُوا) - **Allah-Təalaya möhkəm yapışb,** (onun ehkamına əməl edin.) **Sizin köməyiniz və ixtiyarınız Allah-Təladır.** (فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ) - **Allah-Təala nə yaxşı qoruyan, nə yaxşı köməkçidir.**

Allaha həmd olsun, Həcc surəsinin təfsiri bitdi, müsəlmanların bu mübarək surədə zikr olunan həccin faydasına diqqət edib düşünmələri lazımdır.

əl-MUMİNUN SURƏSİ

23-cü surədir. Məkkədə nazil olub, 118 ayə, 1840 kəlmə, 4802 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ) - (ey Məhəmməd), **möminlər** (arzularına çatıb, müşriklərə qalib gəlib) **nicat tapacaqlar**.

2) (الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ) - (bundan sonra gələn ayələrdə möminlərin xüsusiyyəti bəyan edilir: möminlər) **o şəxslərdir ki, namaz qılanda*** (qəlbləri) **Allah qorxusu içində olub** (gözləri səcdədə olar, əbəs hərəkət etməzlər).

(***Qeyd:** Namaz qılanın zahiri və mənəvi xüsusiyyətini Allah-Təala belə buyurur. Namaz qılan müsəlmanlar, gərək, bu ayəyə baxıb öz namazlarından xəcalət çəkib utansınlar, Hz. Peyğəmbər namaz qılan bir şəxsin saqqalının tükləriylə oynadığını görüb buyurdu: “Əgər bu şəxsin qəlbində Allah qorxusu olsaydı, hər bir əzası da sakit olardı.” Həsən Bəsri bir şəxsin namazı qılıb qurtarandan sonra əlindəki xırda daşlarla oynayıb dua oxuduğunu gördü. Duasında belə deyirdi: “İlahi, mənə huri ver.” Həsən Bəsri dedi: “Nə pis elçilik edirsən? Birinin yanına gedib elçilik edəndə əzaların sakit olur, amma əlində daş oynadaraq Allah-Təaladan huri istəyirsən.” Bizim bu dövrdə namaz qılanlar da belədir; elə ki namazı qıldılar, günahlarından utanıb tövbə etmək əvəzinə şəhvətləri cuşa gəlib Allahdan öncə huri istəyərlər; guya elə məsciddə hurilərlə eys-işrət edəcəklər. Biz islam ümməti arasında bu necə namaz və bu necə duadır? Hamısı adətdəndir, əgər uşaqlıqda verilən adət olmasaydı, müsəlmanların arasında namazdan da bir əlamət qalmazdı. Camaat namazının əsl ruhundan qafil olub, günorta, ya da axşam olan kimi bəzi imamlar məscidə gəlib, zöhr, ikindi, ya da axşam, işə namazları kimi iki ayrı vaxta təyin edilən namazları tənbəllikdən, hər ikisini yarım saatlıq bir vaxt içində qıldırıb, camaatı yola salıb, gedib istirahət edirlər. Bəzi imamlar da qəhvəxanalarda nərd oynarkən qulaqlarına əzan səsi dəyən kimi sürətlə məscidə gedib, camaatı gözləmədən, namazın şərtlərinə riayət etmədən zöhr, ya da axşam namazlarını qıldırıb qaçırırlar. Bəziləri də qəhvəxanalarda nərd oynamaqdan evə getməyə vaxt tapmayıb, 5 vaxt namazın beşini də məsciddə qılıb gəlirlər. Bizim bu dövrdə millətimizi nur saçan Bağçasaraylı fəzilətli İsmayıl bəy “Tərcüman” adlı nəfis qəzetində camaat imamları haqqında gözəl bir yazı yazmışdı. Həqiqətən, ehtirama layiq olan bir yazı idi. Qısaca məzmunu belə idi ki, bizim imamlar namazı o qədər sürətlə qıldırırlar ki, məscidi toz бүriyür. İlahi, üləməyə qeyrət və namus, camaata da açıq göz və mərifət bəxş et).

Kəşfül-Həqayiq II

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾

3) (وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ) – (möminlər həm də) **o şəxslərdir ki, boş şeylərdən (mənasız söz və əməllərdən) üz döndərüb** (tərk edirlər).

4) (وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ) – (yenə möminlər) **o şəxslərdir ki, öz mallarının zəkatını verib**, (vacib yerə çatdırırlar. Zəkat islamın əsas əmrlərindən olduğundan Allah-Təala Qurani-Şərifdə neçə yerdə zəkatın vacib olduğunu bəyan edibdir).

5) (وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ) – (bir də möminlər) **o şəxslərdir ki, öz alətlərini (zinadan) qoruyurlar**.

6) (إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ) – **arvadları və əlləri ilə sahib olduqları (kənizləri) istisna olmaqla** (möminlər özlərini başqaları ilə cinsi əlaqədən qoruyurlar. Ancaq o qadınlar onlara halaldır). **Onlar** (buna görə) **qınanmazlar**.

7) (فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ) - **kim** (bu iki qisim* arvaddan) **artıqını istəsə, həddi aşıb** (Allaha düşmən olubdur).

8) (وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ) – (bir də möminlər) **o şəxslərdir ki, əmanətlərini (qoruyub) və əhdlərinə riayət edib** (xəyanət etməzlər).

9) (وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) – (bir də möminlər) **o şəxslərdir ki, namazlarına riayət edib** (vaxtında - 5 vaxtda qılarlar, tənbəllik etməzlər).

10) (أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ) – (ancaq bu möminlər) **varisidirlər** (buna layiqdirlər. Əmanətə varis olanlar bunlardır:)

(**Qeyd*: Hz. Peyğəmbər islam ümməti arasında mutəni (siğəni) halal buyurandan sonra yenidən haram etməsi haqqında müsəlmanlar ixtilaf ediblər. Müsəlmanların böyük bir qismi haram olmasına, bir qismi də halal olmasına inanıblar. Halal bilənlər Hz. Peyğəmbərin halal buyurduğunu qəbul edib, sonra haram etdiyinə dair olan rəvayəti rədd ediblər. Amma mutəni haram sayanların əksəriyyəti həm bu ayəni, həm də mutənin haramlığı barəsində nəql olunan hədisi və II xəlifə Ömər ibn Xəttabın onu haram buyurduğunu qəbul edib, elə fitva veriblər. Ayə barəsində belə deyiblər: “mutəyə zövcə deyilməz. Zövcə o qadına deyilir ki, onun əri öləndə, ya da özü öləndə bir-birlərindən miras alsınlar. Mutədə miras olmadığından ona zövcə deyilməz. Bir də qadının libası, yemək-içməyi və bütün xərcləri ərin öhdəsindədir; gərək, əməl etsin. Mutədə bunların heç biri olmadığından bu ayədən kənar olub haram olan qadınların

Muminun surəsi

sırasına daxil olar. Ayə ancaq iki növ qadının halal olduğuna işarə edir. Biri - daimi nikahlı arvad, o biri kəniz, yəni satın alınan qadın. Bu ikisindən başqası haramdır. Zəməxşəri "Təfsiri-Kəşşaf"da deyibdir: "Bu ayə mutənin haram olmasına işarə etmir. Mutə səhih olsaydı, ayədə zikr olunan zövcələrin sırasına daxil edilərdi." Baş qazi Şəmsəddin ibn Xəllikan mutə barəsində bir hekayə nəql edir, burada zikr etmək faydalıdır. İbn Xəllikan "Vəfəyatül-əyan" adlı tarixi əsərində qazi Yəhya ibn Əksəmin bioqrafiyasında Məhəmməd ibn Mənsurdan belə nəql edir. Məhəmməd ibn Mənsur deyir: "Şam səfərində Abbasi xəlifəsi Məmunun xidmətində idim. Xəlifə tərəfindən əmr olundu: küçə və bazarda carçılar car çəksin ki, xəlifə belə buyurur: "Ey insanlar, mutə halaldır." Qazi Yəhya ibn Əksəm bu mətləbdən xəbərdar oldu. Minbərdə ikən Əbül-İnaya dedi: "Sabah tezdən xəlifənin hüzuruna gedək, əgər mutə barəsində danışa bilsəniz, danışın, əgər mümkün olmasa, mən gələnə qədər səbir edin." Məhəmməd ibn Mənsur deyir: "Ertəsi gün xəlifə Məmunun hüzuruna getdik. Dışlərini misvakla təmizləyirdi. Gördük, qəzəblə əyləşib, öz-özünə belə deyir: "Budur Ömər in kəlamı, deyir: "İki mutə var idi, biri – müteyi-sığə, o birisi həcdə olan mutə, yəni qadınların təvafı." Hz. Peyğəmbər zamanında və Əbu Bəkir zamanında bu iki mutə halal idi. Mən sizə o iki əməli qadağan edirəm. Bundan sonra o iki mutəni tərk edin." Ondan sonra Məmun xəlifə Ömərə xitab edib dedi: "Ey böcək, sən kimsən, nəçisən ki, peyğəmbər və Əbu Bəkir zamanında halal olan şeyi qadağan edib haram edirsən." Bu vaxt Əbül-İna Məhəmməd ibn Mənsura işarə edib dedi: "Bir kişi ki Ömər ibn Xəttab haqqında belə nalayiq söz desin, biz onunla necə danışaq?" Məhəmməd ibn Mənsur deyir: "Biz gözlədik, elə ki, qazi Yəhya rəngi qacmış halda gəlib əyləşdi, biz də əyləşdik, Məmun dönüb Yəhyaya dedi: "Sənin əhvalını dəyişik görürəm, səbəb nədir?" Dedi: "Bəli, islamda bir bidət yarandığından mənə qəm-qüssə üz veribdir." Xəlifə dedi: "İslamda nə bidət peyda olubdur?" Qazi dedi: "Zinanın halal olduğunu əmr edibsiniz." Xəlifə dedi: "Mutə zinadır?" Dedi: "Bəli, zinadır." Xəlifə dedi: "Niyə belə deyirsən?" Qazi dedi: "Allah-Təalanın kitabı, bir də peyğəmbərin hədisi belə deyir." Qazi "Kim bu iki qisim xanımdan başqa (qadınlarla cinsi əlaqədə olsa) bunlar həddi aşan şəxslərdir" ayəsini oxudu, ondan sonra dedi: "Ya əmirəl-möminin, mutə kənizdir?" Xəlifə dedi: "Kəniz deyil." Dedi: "Mutə miras alan qadınlardandır?" Xəlifə dedi: "O qadınlardan deyil." Qazi dedi: "Demək mutə ayədə zikr olunan iki qisim qadınlardan olmayıb haram oldu. Bu ayədir; hədis də budur: Zühri Məhəmməd Hənəfinin oğulları olan Abdullah və Həsəndən, onlar da ataları Məhəmməd Hənəfidən, o da atası Əli ibn Əbu Talibdən rəvayət edib buyurur: "Hz. Peyğəmbər mənə mutənin haram olmasını xalqa bildirməyi əmr etdi." Məhəmməd ibn Mənsur deyir: "Məmun bizə dönüb dedi: "Bu hədisi siz də Zühridən rəvayət edirsiniz?" Dedik: "Bəli, ya əmirəl-möminin, bu hədisi Malik ibn Ənəs də daxil olmaqla bir qrup adam nəql edib." Məmun tövbə edib əmr etdi: "Yenidən mutənin haram olmasını elan edin." İbn Xəllikanın rəvayəti bitdi. Bəziləri bu rəvayəti Xeybər savaşında Hz. Əlidən nəql ediblər, buyurur: "Xeybərdə Hz. Peyğəmbər iki şeyi haram buyurdu, bir mutəni, bir də eşşəyin ətinə." (Səhihi-Buxari, Nikah, 12; Müslüm, Nikah, 29; Nəsai, Nikah 7; Tusi, Təhziib, 7/251; İstisbar, 3/3/142) İnsaf üzrə baxanda Zəməxşərinin dediyi kimi ayə mutənin haramlığına işarə etmir. Amma əgər bu hədis Əli ibn Əbu Talibdən səhih olaraq nəql olunsaydı, niyə Ömər ibnül-Xəttab mutənin haram olmasını bu rəvayətə isnad verməyib, - "gedin bunu nəql edən Əli ibn Əbu Talibdən soruşun, bəlkə, özündən deyir," - demişdir? Peyğəmbərdən başqa, heç kim

Kəşfül-Həqayiq II

الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾

haram, halal əmri verə bilməz. Əgər bu hədis doğru olsaydı, peyğəmbərdən sonra xəlifələrin zamanında məşhur olub mutənin haram olmasında şübhə olmayıb, ibn Abbas və onun kimi başqalarından da mutənin halal olması rəvayəti gəlməzdi. Həm də əks təqdirdə, Əli ibn Əbu Talibin pak övladları olan imamlar da mutənin halal olması haqda necə fitva verərdilər? Bu hədis, səhih hədis şərtlərinə uyğun düşmür. Bir də mutənin halal olması hikmət üzrə olub, insanları zinadan qorumaqdan ötrü lazımdır. Asi bir şəxs gözəl üzlü qadın görəndə özünü saxlaya bilməsin, bu tərəfdən mutə də haram olsun, bəs bu şəxsin zinaya düşməsi təhlükəli deyilmi? Bu halda, təqlidi kənara qoyub, dini düşünərək mutənin halal olduğunu qəbul etmək lazımdır. Əgər nurlu şəriət onu halal etməsəydi də, dinin hikməti onun halal olmasını zəruri edərdi. Halbuki ilk dövrlərdə mutənin halal olması islam ümmətinin icmasıyla sabit ikən belə qeyri-mötəbər hədislərə əsaslanıb, onu haram saymaq ağıl karı deyil. Əgər mənə irad tutub desələr ki, sən də bu mətləbi təqlidə əsaslanıb yazırsan, Allah-Təala şahiddir ki, mən bu sözü təqlidlə demirəm, bəlkə, öz aciz düşüncəmə görə, hikmət və dinin həqiqətini düşünərək bu mətləbi zikr edirəm. Necə ki müqəddəs şəriət sahibi də bu hikməti düşü-nüb, mutənin halal olmasını əmr etmişdir. Allah tərəfgirlikdən və təqliddən qorusun!)

11) (الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) - onlar elə şəxslərdir ki, (Allah-Təalanın uca) firdəvs cənnətinə varis olarlar. (Yəni miras alanlar kimi bu cənnətə malik olacaqlar), **həmişə orada qalıb** (heç vaxt çıxmayacaqlar. Bundan sonra gələn ayələrdə Allah-Təala insanı necə yaradıb, sonra öldürüb, ondan sonra dirildib, məhşərə götürməsi haqqında öz kamil qüdrətini bəyan edir. Allah-Təala insanın yaradılışını Qurani-Şərifdə bir neçə yerdə bəyan etməsi təkrar kimi görünə də, amma insan yaradılarkən bir neçə hal keçirtdiyindən, hər bəyanda onun yeni bir halı izah edilir).

12) (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ) - həqiqətən, insanı (babanız Adəmi) xalis palçıqdan yaratdıq. (Yəni öncə palçığı saflaşdırıb, xalis palçıq edib ondan sonra Adəmi o saf palçıqdan yaratdıq. Adəmi yaradarkən mərhələ-mərhələ öncə qara qoxmuş palçıqdan, sonra palçıqdan və bu ayədə göstəriləndi kimi, saf xalis palçıqdan yaratdıq. Bir başqa yerdə də belə buyurur: “Quru palçıqdan yaratdıq”. Bu neçə yerdə Adəmin yaradılışını müxtəlif şəkildə bəyan etməkdən məqsəd onun əsl maddəsinin bu müxtəlif xüsusiyyətlərdən ibarət olduğunu göstərməkdir, öncə onun maddəsi qara qoxmuş palçıq olub, ondan sonra suyu çəkilib qoxusu götürülüb, ondan sonra saf, xalis palçıq olub və sonra quru palçıq olub, ondan sonra Adəm olubdur. Amma o quru palçıq necə dönüb ət, qan, sümük olubdur, onu ancaq Allah-Təala bilir).

13) (ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ) - (Adəmin - insanın ilk maddəsinə palçıq edəndən) sonra (sizin cövhərinizi) sperma edib (ana rəhmində) yerləşdirdik.

Muminun surəsi

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ
يَوْمَ الْقِيَمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾

14) (ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً) - **ondan sonra spermanı** (40 gün içində çevirib) **bir parça qan etdik.** (فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً) - **sonra bir parça qanı bir (kiçik) ət parçası etdik.** (فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا) - **sonra o ət parçasını sümüklərə çevirdik.** (فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا) - **sonra o sümükləri ətdən (libasla) örtükdük.** (İnsan ana qarınıda bu halətlərdə olan zaman hələ ona ruh daxil olmayıb cansız maddə kimi olur). (ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ) - **sonra (o cansız şeyi) başqa bir məxluq olaraq yaratdıq.** (Yəni cansız olandan sonra ona ruh daxil edib ağıl, şüur, göz, qulaq, sair əzalar sahibi gözəl bir canlı şəkildə yaratdıq). (فَبَارَكَ اللَّهُ) - (Allah-Təala insanı belə gözəl yaratdığı üçün özünü vəsf edib buyurur:) **Allah-Təala** (elm və qüdrətində) **nə qədər uca,** (həmd-sənaya layiq olan yeganə yaradıcıdır). (أَحْسَنُ) - (naxış çəkib) **təqdir, təyin edənlərin ən gözəli Allah-Təaladır** (ki, əzəli elmi ilə belə gözəl bir surətdə insanı rəsm edib yaradıbdır).

15) (ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ) - **ondan sonra, həqiqətən,** (yaradılışınız tamam olub dünyaya gəlib, təyin edilən ömrünüz bitəndən sonra) **mütləq öləcəksiniz.**

16) (ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ تُبْعَثُونَ) - (öləndən) **sonra, həqiqətən, qiyamət günü dirilib** (məhsərə götürüləcəksiniz).

17) (وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ) - **həqiqətən,** (başınızın) **üzərində* 7 səma yaratdıq** (ki, onların mənfəəti sizə aid olsun).

(**Qeyd:* Səma bizim başımızın yuxarı tərəfinə deyilir. İnsanın dünyadan mənfəət alması bu dünyanı əhatə edən hava səbəbilədir, havasız heç bir canlı yaşaya bilməyəcəyindən həyatın ilk şərti hava hesab olunur. Hava bizim bu yer kürəsini hər bir tərəfdən təqribən 10 ağac qalınlığında əhatə edibdir. Yuxarıya getdikcə havanın təbəqələri də müxtəlif olub, hər bir təbəqəsində fərqli xüsusiyyətlər olduğundan ayədə 7 səma adıyla adlandı).

(وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ) - (ey Məhəmməd), **biz məxluqatdan da qafil deyilik.** (Onların mənfəətini düşünüb 7 səma yaradıb ruzi qapısını onların üzünə açıb, bol nemət verdik).

18) (وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ) - (təqdir və tədbirimizə görə) **səmadan bir miqdar su endirib onu yerdə saxladıq** (ki, insanlar ehtiyaclarını onunla həll edib mənfəət əldə etsinlər). (وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ) - (səmadan su endirib saxlaya bildiyimiz kimi) **həqiqətən, o suyu aparıb** (yox edib, susuz-

Kəşfül-Həqayiq II

فَأَنشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاقٍ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدَّهْنِ وَصَنِغَ لِلْأَكْلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ

luqla sizi həlak etməyə də) **qadirik**. (İnsanlar ən çox suya görə, Allaha şükür etməlidirlər ki, məişətləri ona bağlıdır. Əgər dünyanın bütün xəzinələri bir şəxsin ixtiyarında olsa və o şəxsin də həyatı tapılmayan bir qurtum suya bağlı olsa, o su üçün bütün xəzinəsini verər ki, onu əldə etsin. Bu mətləbdən suyun nə böyük nemət olduğu məlum olur).

19) (وَأَنشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ) – (o su səbəbilə) **sizdən ötrü xurma və üzüm bağları yaratdıq**. (o bağlarda) – (لَكُمْ فِيهَا فَوَاقٍ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ) – **sizdən ötrü çox meyvələr var ki**, (o meyvələrdən mənfəət alıb) **yeyirsiniz**. (İlahi, necə ki buyurubsan, nə yaxşı, nə gözəl bağlar, sular və o bağlarda gözəl meyvələr bizə bəxş edibsən. Amma bizim dilimiz onlara layiqi ilə şükür etməkdən acizdir).

20) (وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ) – (yenə sizdən ötrü o su səbəbilə) **Turi-Sinadan** (Musanın Allaha dua etdiyi Sina dağından) **çıxan** (zeytun) **ağacını** (yaratdıq. Bu ayələrdə Allah-Təalanın məqsədi ilk olaraq meyvələri və zeytun ağacını yaratmasını bildirməkdir ki, Ona şükür edək. Dünyada zeytun ağacı ilk dəfə Sina dağından çıxdığından Allah-Təala bunu bizə xəbər verir). تَنبُتُ بِالدَّهْنِ) – **o**, (həm yandırmaqdan ötrü, həm də) **yeyənlər üçün zeytun, yağ bitirər**. (Zeytun ağacı digər ağaclardan daha çox mənfəətli olduğundan Allah-Təala onu xüsusi bildirir).

21) (وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا) – **həqiqətən, heyvanlarda** (dəvə, öküz, qoyun, keçi) **sizin üçün ibrət vardır**. (Gərək, onların varlığına baxıb Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə aqah olasınız). **Biz onların qarınlarından** (çıxan süddən) **sizə içirdirik**. (وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ) – **sizin üçün** (o heyvanların varlığında südlərindən başqa da) **bir çox mənfəətlər vardır**, (ətinədən də) **yeyirsiniz**.

22) (وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ) – **həm** (o heyvanların) **həm də gəmilərin üstünə** (minib) **daşınırsınız**.

23) (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ) – (əvvəlki ayələrdə Allah-Təala bəndələrinə bəxş etdiyi nemətləri zikr etdi. Nemətlərin ən böyüyü Allah-Təala tərəfindən gələn peyğəmbərlər olub, ilk öncə o nemətlərə şükür etmək vacibdir. Amma insanlar o nemətlərin qədrini bilməyib nankor olduqlarından Allah-Təala bu

Muminun surəsi

فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَأُوا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فْتَرَبُّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا فَاذًا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

ayədə peyğəmbərlərin əhvalatını bəyan edir. Ayənin mənası belədir, buyurur: **həqiqətən, biz Nuhu öz qövminə peyğəmbər göndərdik**, (belə ki, qövminü bizim tərəfimizə dəvət edib bütperəstlikdən xilas etsin). (فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ – (Nuh qövminü dəvət edib) **dedi: “Ey mənim qöv-müm, (yeganə olan) Allah-Təlalaya ibadət edib (bütləri tərk edin), sizdən ötrü Allah-Təladan başqa heç bir (haqq) məbud yoxdur. (Yeganə olan Al-lah-Təlalaya ibadəti tərk edib, Onun nemətlərinə nankor olub, layiq olmayan cansız şeylərə ibadət etməkdən qorxmursunuz?)”**

24) – (فَقَالَ الْمَلَأُوا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ) – (Nuh bu sözü deyəndən sonra) **qöv-münün kafir olan böyükkləri** (Nuha bir söz deməyib camaata belə) **dedilər:** – (مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ) – (ey camaat, bu Nuh da) **sizin kimi bir insandır.** (İnsandan peyğəmbər olmaz). **İstəyir ki, sizə böyüklük etsin.** (əgər Allah istəsəydi, mələklər göndərib (ehkamını sizə elə bildirərdi). – (مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ) – **öncəki ata-babalarımızdan eşitməmişik ki,** (Allah insandan peyğəmbər göndərsin. Müşriklər insanın peyğəmbər olmasına razı olmayıb, cansız şeyləri məbud saydılar. Zəlalətin ən yüksək dərəcəsi budur. Bu kəlamdan anlaşılır ki, Nuhun qövmi Nuhdan əvvəl heç bir peyğəmbərə təbə olmamışdı).

25) – (إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ) – (bu Nuh) **dəliliyi olan bir adamdır** (Dəlinin sözünə qulaq asmazlar). – (فَتَرَبُّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ) – (səbir edib) **bir müddət gözləyin** (ki, bu iş aydınlansın, əgər dəlilikdən qurtulsa, əlbəttə, belə sözlər deməz, amma əgər bu halda qalıb bu sözləri təkrar etsə, o vaxt onu öldürərsiniz).

26) – (قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ) – (Nuh 950 il öz qövminü dəvət edib, amma imana gəlmədilər. Axırda Nuh bezib onlara bəd dua edib) **dedi: “Rəbbim, məni təkzib edib** (sənin ehkamına itaət etmədikləri üçün) **mənə kömək olub** (bunları həlak et).”

27) – (فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا) – (Nuha) **vəhy edib** (dedik: ey Nuh, sənə olan kömək və nəzarətimizlə), **gözümüzün önündə və öyrətməyimizlə gəmini düzəlt**, – (فَاذًا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ) – (ey Nuh, qövminün həlak olması haq-qında) **əmrimiz sənə gəldikdə, (yerdən su) qaynayıb daşar.** (فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ) – (ey Nuh, bunu gördükdə), **hər növ (heyvandan) bir cüt** (bir

وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِّ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّيْنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلِ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِلْقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

erkək, bir dişi) **gəmiyə daxil et.** - **bir də** (küfrləri səbəbilə) **əleyhlərinə** (Allah-Təala tərəfindən ölüm) **hökümü verilənlər istisna olmaqla ailəni gəmiyə mindir.** (Nuhun arvadı, bir də oğlu Kənan kafir olub həlak oldular). - (ey Nuh, qövmin qərq olanda onlara rəhmin gəlsə də), **zülm edənlərə görə, mənə dua edib** (nicat istəmə), **həqiqətən, onlar qərq olacaqlar.** (Nicat tapmaları mümkün deyil).

28) (فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِّ) - (ey Nuh), **yanındakı** (möminlərlə) **gəmiyə minib** (arxayın olduğunuzda), (قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّيْنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) - **de ki, bizi zalım camaatdan qurtaran** (yeganə) **Allah-Təalaya həmd olsun.**

29) (وَقُلِ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا) - (ey Nuh, yenə duada belə) **de: “Ey mənim rəbbim,** (gəmidən çıxanda) **məni bərəkətli və xeyirli bir yerə endir.** وَأَنْتَ) - **məskən verənlərin ən yaxşısı sənsən.**

30) (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) - **həqiqətən, bu** (Nuh qövminin əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar vardır, həqiqətən,** (Nuh qövmini imtahan edib böyük) **bəla və müsibətə düşər etdik** (onlardan sonra gələn ümmətlər ibrət alsınlar ki, Allah-Təala zalım şəxslərə necə cəza verir).

31) (ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ) - (ey Məhəmməd, Nuh camaatını həlak edəndən) **sonra başqa bir camaat yaratdıq.**

32) (فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ) - **onlara özlərindən bir peyğəmbər göndərdik.** (Allah-Təala bu camaatın və bu peyğəmbərin adını zikr etməyibdir. Hansı camaat və hansı peyğəmbərdir, məlum deyil). (أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا) - (o peyğəmbər onları Allah-Təala tərəfinə dəvət edib dedi: yeganə olan) **Allah-Təalaya ibadət edin. Sizdən ötrü başqa** (haqq) **məbud yoxdur.** (Cansız şeyləri ona şəriq qoşub ibadət etməklə) **Allah-Təaladan qorxmursunuz?**

33) (وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِلْقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) - (o peyğəmbərin) **qövmindən kafir olub, axirətə qovuşmağı yalanlayan və dünya neməti verdiyimiz böyük** (peyğəmbərə cavab vermək əvəzində

Muminun surəsi

مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ ۖ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ
إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيْعِدُكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هِيَ هِيَ
هِيَ لِمَا تُوْعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا
رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا
قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَآخَذَتْهُمْ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُرَاءً فَبَعَدَ لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

camaata belə) **dedilər:** (مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ) - **bu da sizin kimi bir insandır. Siz yeyən yeməkdən yeyir.** (وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ) - **siz içən sudan içir,** (belə şəxsdən peyğəmbər olmaz. Peyğəmbər gərək, mələk, olsun).

34) (وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ) - **əgər özünüz kimi insana itaət edib (onu peyğəmbər bilsəniz), həqiqətən, o zaman özünü zərər verənlərdən olarsınız.**

35) (أَيْعِدُكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ) - **o, sizə ölüb torpaq və sür-sümük olandan sonra (qəbirdən dirilib) çıxacağınızı vəd edir?**

36) (هِيَ هِيَ هِيَ لِمَا تُوْعَدُونَ) - **sizə vəd edilən şey (qiyamət) çox uzadır, çox uzaq.** (Yəni qiyamət günündə dirilmək mümkün deyil).

37) (إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا) - **bizim bu dünya həyatından başqası yoxdur.** (وَمَا نَمُوتُ وَنَحْيَا) - **(bir qismimiz) ölür, (bir qismimiz dirilib) dünyaya gəlirik.** (وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ) - **dirildilib** (məşərə gedən deyilik).

38) (إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ) - **bu şəxs ancaq Allah-Təalaya yalandan iftira edir, biz ona iman gətirib (təsdiq edən deyilik).**

39) (قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ) - **(o peyğəmbər qövminin iman etməsindən ümidini kəsdikdə, dua edib) dedi: “Rəbbim, məni təkzib edib (iman etmədikləri üçün) mənə kömək edib (onlardan intiqam al).”**

40) (قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ) - **(Allah-Təala) buyurdu: “Bir az sonra (əzab gəlib, səni təkzib edib kafir olmaqlarına) peşman olacaqlar.”** (O vaxt da o peşmanlıq onlara bir fayda verməz).

41) (فَجَعَلْنَاهُمْ غُرَاءً) - **(ölüm anı gəldikdə, onlara zülm olunmayıb, öz əməlləri səbəbinə ildırım kimi) şiddətli səs onları yaxaladı.** (فَبَعَدَ لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) - **(onları həlak edib sellə axan) saman çöpü kimi etdik.** - **zalım olan camaat** (Allah-Təalanın rəhmətindən uzaq olub) **məhv olsun.** (Elə də oldu).

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رُسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ ۖ فَبِعَدَا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلَنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

42) - (ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ) **ondan sonra (yer üzündə) başqa-başqa camaatlar yaratdıq.** (Onlara peyğəmbər gəlsə də, iman etməyib asi olduqlarından onları da həlak etdik).

43) - (مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ) **heç bir (asi) ümmət (onlara əzab gəlib həlak olacaqları) vaxtı nə qabağa sala bilər, nə də gecikdirə bilər.**

44) - (ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا) **(o camaatları həlak edəndən) sonra bir-birinin dalınca (digər ümmətlərə) peyğəmbərlərimizi göndərdik.** (كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رُسُولُهَا) **– (hər dəfə) hər bir ümmətə öz peyğəmbəri gəldikdə, o peyğəmbəri təkzib edib (iman gətirmədilər).** (فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا) **– (təkzib etdikləri üçün o ümmətlərə əzab göndərib) bir-birinin dalınca onları həlak etdik.** (وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ) **– (onların özlərini və məhv olmalarını ibrətamiz) qissələr etdik (ki, özlərindən sonra gələnlər danışib ibrət alsınlar).** (فَبِعَدَا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ) **– (Allah-Təalaya) iman gətirməyən qövм (Onun rəhmətindən uzaq olub) həlak olsun. (Necə ki elə də oldu).**

45) - (ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ) **ondan sonra Musa və qardaşı Harunu möcüzələrimiz, açıq-aşkar dəlil və sübutla peyğəmbər göndərdik.**

46) - (إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ) **– firon və onun ətrafında olan əyan-əşrafa (göndərdik ki, bizim tərəfimizə dəvət etsinlər),** (فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ) **– təkəbbürlənib, özlərini ulu sayan (zalım) qövм olduqlarından (Musa və Haruna itaət etmədilər).**

47) - (فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلَنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ) **– (firon və əyan-əşrafı) dedi: “Bunların qövмü (bəni-İsrail) bizə qul olub (itaət etdiyi halda), biz özümüz kimi iki insana iman edib (itaət edərkən)?”**

48) - (فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ) **– (ey Məhəmməd, Musa və Harunu) təkzib edib (itaət etmədilər), o səbəbdən (dənizdə qərq olub) həlak olanlardan oldular.**

49) - (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ) **– (həqiqətən, biz fironu həlak edəndən sonra Musaya kitab (Tövrat) verdik ki, bəlkə (bəni-İsrail) hidayət ta-**

Muminun surəsi

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾ يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ ﴿٥٤﴾

پۛب (firon və onun camaatı kimi zəlalətə vaqə olmasınlar. Amma onlar da Tövratə əməl etməyib, itaətdən çıxdılar və bəlalara düçar oldular).

50) (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً) - **Məryəm oğlu** (İsanı) və **anası** (Məryəmi tövhidimizə işarə edən) **əlamət etdik.** (İsanı (وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) yəhudilərdən qorumaq üçün ana və oğul hər ikisini) **abad və axar sulu uca bir yerdə yerləşdirdik.** (Yəni Məryəmin nişanlısı Yusif yəhudilərin qorxusundan Məryəmi və oğlu İsanı götürüb Misirə getdi. Həmin mətləbi Allah-Təala ayədə xəbər verir).

51) (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا) - (ey Məhəmməd, hər bir dövrdə göndərilən peyğəmbərə xitab edib demişik:) **ey peyğəmbərlər,** (insan təbiətinin çəkinmədiyi) **pak ruzilərdən yeyib yaxşı əməllər edin.** (إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) - **həqiqətən, mən sizin hər bir əməlinizdən agaham.**

52) (وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً) - (siz peyğəmbərlərin) **hamınızın** (dini və) **ümməti tək bir** (din və) **ümmətdir,** (dininiz tövhidə inanıb, Allah-Təala əhkamına əməl etməkdir). (وَإَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ) - **rəbbiniz də mənəm,** (əzabımdan) **çəkinin.**

53) (فَتَقَطُّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا) - (o peyğəmbərlərin ümmətləri) **öz** (din) **işlərini aralarında parçalayıb* dəstə-dəstə oldular.** (Hər dəstə özündən ötrü bir din və bir məzhəb yaratdı). (كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) - (bu ixtilaf edən dəstələrin) **hər biri də özlərindəki din** (və məzhəbə) **sevinib,** (digərlərini batil hesab etdilər).

(***Qeyd:** Bu xəbərin doğruluğu neçə əsrlərdir islam ümmətinin içində təsdiq olub, rəy sahiblərinin icad etdiyi məzhəblər günbəgün yayılıb, yeni-yeni firqələr peyda olub, bir-birlərini küfr və zəlalətə isnad edirlər. Qeybə agah olmadığımızdan ola bilər ki, Allah-Təala bu dəstələrin bir-birləri haqqında dedikləri sözləri təsdiq edib, heç biri nicat tapmasın. Qurani-Şərifin sözləri türk dilində deyilən kimi, qızım, sənə deyirəm, gəlinim sən eşit, məsəli kimidir. Keçmiş peyğəmbərlərin və onların ümmətlərinin qissələrinin ehtiva etdiyi nəsihət və öyüdlərin hamısı biz müsəlmanlara da aiddir).

54) (فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ) - (ey Məhəmməd, müşrik və asiləri) **müəyyən bir vaxta kimi öz küfr və zəlalətlərində burax.** (Belə ki, öldürülüb, ya da özləri ölsünlər).

اِيْحْسَبُوْنَ اَنَّمَا نُمِلُّهُمْ بِهٖ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَیْٓنَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذِیْنَ هُمْ مِنْ خَشِیَةِ رَبِّهِمْ مُّشْفِقُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِیْنَ هُمْ بِآیَاتِ رَبِّهِمْ یُؤْمِنُوْنَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِیْنَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا یُشْرِكُوْنَ ﴿٥٩﴾ وَالَّذِیْنَ یُؤْتُوْنَ مَّا اٰتَوْا وَقُلُوْبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰی رَبِّهِمْ رَاجِعُوْنَ ﴿٦٠﴾ اُولٰٓئِكَ یُسَارِعُوْنَ فِی الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُوْنَ ﴿٦١﴾ وَلَا نَكْلِفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدِیْنَا كِتَابٌ یَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا یُظْلَمُوْنَ ﴿٦٢﴾

bəlkə (bu kafir və müşriklər) **elə zənn edirlər ki, onlara verdiyimiz mal-dövlət və oğulları onlara** (xeyir vermək üçün), **yaxşı əməllərindən razı qaldığımız üçün bəxş etmişik?** (Elə deyildir). (بَلْ لَا يَشْعُرُونَ) – **xeyr, onlar** (heyvan kimi şüursuz olub) **heç düşünməzlər** (ki, bu nemətlər onların əzabını daha da artırır. Çünki bu nemətlərin müqabilində Allah-Təalaya şükür etməyin əvəzində kafir olub Ondan başqasına sitayiş edirlər. Xeyir əməl sahibləri bundan sonra gələn ayələrdə zikr olunanlardır).

(اِنَّ الَّذِیْنَ هُمْ مِنْ خَشِیَةِ رَبِّهِمْ مُّشْفِقُوْنَ) (57) - (ey Məhəmməd), **haqiqətən, o şəxslər ki, öz rəbləri Allah-Təalaya qarşı təvazödən** (və onun əzabından) **qorxu içində olur,**

(وَالَّذِیْنَ هُمْ بِآیَاتِ رَبِّهِمْ یُؤْمِنُوْنَ) (58) **O şəxslər ki öz Rəbləri Allah-Təalanın ayələrinə inanırlar.**

(وَالَّذِیْنَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا یُشْرِكُوْنَ) (59) - **və o şəxslər ki, öz rəbləri Allah-Təalanın ibadətinə heç bir şərik qoşmurlar,**

(وَالَّذِیْنَ یُؤْتُوْنَ مَّا اٰتَوْا وَقُلُوْبُهُمْ وَجِلَةٌ) (60) - **və o şəxslər ki, ürəkləri** (verdiklərinin qəbul olunmayacağı) **qorxusu içində** (Allah-Təala yolunda zəkat, sədəqə) **verirlər,** (اَنَّهُمْ اِلٰی رَبِّهِمْ رَاجِعُوْنَ) – (qorxarlar ki,) **rəbləri Allah-Təalanın hüzuruna dönüb** (sorgu-sual olunacaqlar).

(اُولٰٓئِكَ یُسَارِعُوْنَ فِی الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُوْنَ) (61) – **bu** (ayədə zikr olunan şəxslər) **hər bir xeyir əməldə tələsərlər və bu işdə öndədirlər.** (Allah-Təala onlardan razı qaldığı üçün, xeyir əməllərinə görə, belə şəxslərə dünya mənfəəti verir, nəinki müşrik və kafirlərə bu səbəblə verir).

(وَلَا نَكْلِفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) (62) – (bu zikr olunan sifətlər möminlərin gücü daxilindədir). **Biz heç kimə gücü çatacağından artıq təklif etmərik.** (وَلَدِیْنَا كِتَابٌ) - (ey Məhəmməd), **möminlərin heç bir əməli yanımızda zay olmaz. Bizim yanımızda haqqı deyən bir kitab** (lövhi-məhfuz) **var.** (Onda yazılan şeylər heç vaxt zay olmaz). (وَهُمْ لَا یُظْلَمُوْنَ) - **onlara zülm olunmayıb** (əməllərinin əcr və savabları əskildilməz).

Muminun surəsi

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْعَرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْعَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تَنْصُرُونَ ﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تُنْكِرُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَلَمْ يَذَّبَرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٦٩﴾

63) (بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا) – (möminlərin zikr olunan əməlləri bunlardır. Amma kafir və müşriklərin) **qəlbləri bu əməllərdən (dərin) qəflət içindədir.** (O qəflət yuxusundan oyanmayacaqlar). (وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ) – (o kafirlərin möminlərin əməllərindən) **başqa (xəbis) əməlləri də var, o əməlləri edirlər,** (nəinki möminlərin əməllərini).

64) (حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْعَرُونَ) - (ey Məhəmməd, kafir və müşriklər öz xəbis əməllərindən ayrılmazlar). **O vaxta kimi ki, biz onların bol-luq içində olan başçılarını** (Bədir günündə) **əzabla yaxalayaraq,** (ya öldürək, ya da əsir edək. Onları yaxaladıqda da əzabın qorxusundan) **ah-nalə edib** (Allah-Təaladan yardım və nicat istərlər. Bu ayə Hz. Peyğəmbərə Bədir qələ-bəsini vəd edir.)

65) (لَا تَجْعَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تَنْصُرُونَ) – (o vaxt da bizim tərəfimizdən onlara deyilər, yəni ey Məhəmməd, sən deyərsən:) **heç nalə və fəryad etməyin. Bu gün bizdən sizə kömək olunmaz.**

66) (قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تُنْكِرُونَ) - **həqiqətən, bizim (Qu-ran) ayələrimiz sizə oxunanda, ona arxa çevirib** (iman gətirmirdiniz).

67) (مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ) – (Qurana qarşı) **təkəbbürlənib, gecələr** (Kə-bənin ətrafında oturub Qurana gah sehr, gah şeir deyib) **boş-boş (nalayiq) danışırıdınız.**

68) (أَفَلَمْ يَذَّبَرُوا الْقَوْلَ) - (ey Məhəmməd, bəs bu müşriklər bu Qurani-Kərimin) **sözlərini heç düşünmürlər** (ki, onun haqq olduğunu bilib ona iman gətirsinlər). (أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ) (ey Məhəmməd), **bəlkə** (ona görə səni inkar edirlər ki,) **keçmiş ata-babalarına gəlməyən** (kitab və peyğəmbər) **onlara gəlib?** (Əgər belə güman edirlərsə, bu güman batildir. Onların ata-babalarından ötrü də İbrahim və İsmayılın ehkamı, başqa peyğəmbərlər də gəlib).

69) (أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) - (ey Məhəmməd), **yoxsa** (bu müşriklər) **peyğəmbərlərini** (yəni səni) **tanımayıb, o səbəbdən inkar edirlər?** (Halbu-ki sənin soyunu, əmanətə sadıqlığını, ağıl və fərasətini, elm və kamalını çox yaxşı bildikləri halda, inkar edirlər. Hz. Peyğəmbər Xədicə ilə evlənəndə Əbu Talibin oxuduğu xütbə onun fəzilət və kamilliyinə kafi dəlildir).

Kəşfül-Həqayiq II

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَكَثُرْتُمْ لَلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

70) (أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ) - **yoxsa deyirlər ki**, (bu Məhəmməddə) **dəlillik var**, (heç onda belə bir şey görüblər ki, ona isnad edirlər?) (بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَكَثُرْتُمْ لَلْحَقِّ كَارِهُونَ) – **xeyr**, (elə deyil, peyğəmbər) **haqq olan** (Quranla) **onlara gəldi**, **onların da əksəriyyəti haqqı xoşlamırlar**.

(***Qeyd:** Zəməxsəri “Kəşşaf”da belə deyir: “Əgər desən ki, müşriklərin az bir qisminin haqdan və Qurandan acıqları gəlmirdi, demək doğru deyil. Buna belə cavab verərik: həqiqətən də, Qüreyş camaatının bir qisminin Qurani-Şərifə heç bir etirazı olmayıb, amma xalqın məzəmməti, ata–babalarının dinindən çıxışlar qınağı onların imana girməsinə mane oldu. Necə ki Əbu Talib haqqında belə deyirlər: Əgər desən ki, müsəlmanların bəzisi Əbu Talibin mömin olduğunu deyir. Belə cavab verərik: Allah böyükdür! Guya Əbu Talib peyğəmbərin digər əməllərindən az tanınırdı. Sanki Həmzə və Abbasın imanı bilinib də, onun imanı gizlin qalmışdı. Halbuki Əbu Talib bütün Qüreyşdə ən birinci şəxs hesab olunurdu. Necə olur ki belə şəxs iman gətirib imanı məxfi qalsın. Bəlkə, Əbu Talibin Qurani-Şərifə və islama etirazı olmayıb, amma xalqın məzəmmətindən, əcdadlarının dinindən dönüb deməllərindən utanıb, bütperəstlikdə qaldı və islama girmədi.” Zəməxsərinin sözü bitdi).

(Ona görə, peyğəmbərə iman gətirmədilər. Yoxsa onda dəlillik var demək bəhanədir).

71) (وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ) - (ey Məhəmməd), **əgər haqq** (müşriklərin) **rəyi-nə tabe olub onların nəfsani istəkləri kimi vəqə olsaydı**, (لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ) - **hər halda o vaxt da** (haqq* dönüb batil olub, aləmin nizamı pozulub) **səməlarda və yerdə, onlarda olan** (məxluqatın) **arasında fəsad peyda olub** (davam etməzdilər). (بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ) – **xeyr**, **biz onlara** (haqqı aşkar etməkdən ötrü içində öyüd-nəsihət və şərəf olan) **bir kitab** (Quran) **gətirdik. Lakin onlar** (haqqı inkar etdiklərindən) **onlara edilən öyüd-nəsihətdən** (şərəflərindən) **üz döndərüb** (zəlalət içində qaldılar).

(***Qeyd:** haqq, yəni hər bir şey öz yerində və vaxtında hikmət üzrə vəqə olar; heç kimin rəyinə tabe olmaz).

72) (أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا) - (ey Məhəmməd), **yoxsa sən onlardan bir az xərclik** (bəxşiş) **istəyirsən**, (o səbəbdən, bəlkə, səndən uzaqlaşırırlar?) (فَخَرَجَ رَبِّكَ خَيْرٌ) – (halbuki sən onlardan heç bir şey istəmirsən), **rəbbin Allah-Təalanın bəxşişləri** (onların az olan bəxşişindən) **yaxşıdır və ruzi verənlərin ən yaxşısı Allah-Təaladır**.

Muminun surəsi

وَأَنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاجِبُونَ ﴿٧٤﴾ وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَّجُوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

73) (وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən onları düz yola hidayət edirsən.** (Niyə səndən qaçıb imana daxil olurlar?)

74) (وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاجِبُونَ) - **həqiqətən, o şəxslər ki, axirətə** (və qiyamət gününə) **iman gətirmir, onlar düz yoldan** (haqq yoldan) **kənara düşüb** (zəlalət içində qalıblar).

75) (وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ) - (Qüreyş camaatı Hz. Peyğəmbərə çox əziyyətlər verəndən sonra Allah-Təala Qüreyş camaatını aclığa düşür edib aralarında qəhətlik peyda oldu. Əbu Süfyan Hz. Peyğəmbərin hüzuruna gedib dedi: “Səni and verirəm Allah-Təalaya və qohum-əqrəbə haqqına, bəs sən demirsən ki, Allah-Təala məni aləmlərə rəhmət göndərmişdir?” Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Elədir.” Əbu Süfyan dedi: “Aclıq bizi həlak edib, camaat bir dəri və bir sümük qalıb, dəvənin tükünü qanı ilə bəşirib elə yeyirlər. Dua et, Allah-Təala bu qıtlığı bizdən qaldırsın.” Hz. Peyğəmbərin duası ilə Allah-Təala o qıtlığı onlardan götürüb, ruzi qapısını üzlərinə açdı. O vaxt da bu ayə nazil oldu. Ayənin mənası belədir: **əgər biz** (o Qüreyş camaatına) **rəhm edib,** (qıtlıq) **bəlasını onlardan qaldırısaq,** (necə ki peyğəmbərimizin duası ilə açib götürdük), (لَلَّجُوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) – (hər halda Hz. Peyğəmbərə yalvardıqlarını unudub əvvəlki kimi peyğəmbər və möminlərə qarşı ədavətlərinə), **təkəbbürlərinə inadla davam edirlər.**

76) (وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ) - **həqiqətən, biz** (Qüreyş müşriklərini qıtlıq) **əzabına düşür etdik** (ki, bəlkə qorxub itaət edib, Allah-Təalaya şəriq qoşmasınlar). (فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ) - **amma** (Qüreyş camaatı) **yenə öz rəbləri Allah-Təalaya boyun əyməyib yalvarmadılar,** (küfr və inadlarına davam etdilər).

77) (حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ) – (müşriklər heç vaxt Allah-Təalaya zillət içində yalvarmazlar), (qiyamət günündə şiddətli) **əzab qapısını onların üzünə açaraq, o vaxt da** (hər bir xeyirdən) **ümitsiz olub** (çaşqın qalarlar).

78) (وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ) – (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə yox yerdən) **sizin üçün qulaqlar, gözlər və qəlblər yaradıb,** (gərək, siz də Allah-Təalanın ayələrini qulağınızla eşidib, gözünüzlə onun hə-

Kəşfül-Həqayiq II

وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَأَنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وَعَدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

qiqətini dərk edib, qəlbinizlə Allah-Təalanın tövhidinə inanasınız. Amma siz insanlar Allah-Təalanın verdiyi bu qulaq, göz, qəlb nemətlərinə) **çox az şükür edib**, (onları layiq olduğu yerdə istifadə etməirsiniz. Necə ki zikir olundu).

79) (وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ) – (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) **sizi yer üzündə yaradıb yayıb**, (hamınızı öləndən sonra yenidən yaradacaq), **onun hüsuruna** (qayıdıb) **toplanacaqsınız**.

80) (وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ) - **sizi dirildib öldürən Allah-Təaladır**. (Sizin dirilib ölməyiniz hər ikisi Allah-Təalanın qüdrəti daxilindədir). (وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) - **gecə-gündüzün bir- birinin dalınca gedib-gəlməsi də Allah-Təalanın əmri ilədir**. (Ondan başqa, heç kim buna qadir deyil). **Bəs dərk edib anlamırsınız?**

81) (بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ) - (ey Məhəmməd), **bəlkə, müşriklər onlardan əvvəlki** (kafirlərin) **dediyini dedilər**. (Növbəti ayədə nə dedikləri bəyan olunur).

82) (قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَأَنَّا لَمَبْعُوثُونَ) - (müşriklər) **dedilər: yoxsa biz ölüb**, (çürüyüb) **torpaq və sür-sümük olandan sonra dirilib** (məhşərə gedəcəyik)?

83) (لَقَدْ وَعَدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ) - **həqiqətən**, (dirilib məhşərə getməyi Məhəmməd) **bizə vəd etdi**. **Bundan qabaq ata-babalarımıza da bu vəd verilmişdi**. (Amma onlardan bir şey məlum olmadı). (إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) - **bu** (söz) **əvvəlkilərin əfsanələrindən başqa, bir şey deyil**.

84) (قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki**, **əgər bilirsinizsə, bu yer və onda olan məxluqat kimindir** (və kimin ixtiyarındadır?)

85) (سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) - **əlbəttə**, (müşriklər belə) **deyəcəklər**: (yerin və ondakı məxluqatın ixtiyarı) **Allah-Təalaya məxsusdur**. (Ey Məhəmməd, onlara de ki, bunu bilirsinizsə), **niyə ibrət alıb düşünmürsünüz?** (Bir Allah-Təala ki yeri və onda olan məxluqatı ilk dəfə yaratmağa qadir olsun, öləndən sonra da onları diriltməyə qadir olmazmı?)

Muminun surəsi

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾
قُلْ مَنْ يَدِينُهُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ
قُلْ فَأَنَّى تُشْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ
مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ ﴿٩١﴾

86) - (قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ) (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, 7 səmanın və böyük ərşin rəbbi** (və sahibi) **kimdir?** (7 səmanın nə olduğu bu surədə 18-ci ayənin təfsirində keçdi. Oraya baxılsın. Ərş isə taxt mənasındadır. Allah-Təalanın ərşin sahibi olması onun bütün varlığa hakim olması deməkdir).

87) - (سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ) - (əlbəttə, sənin cavabında) **deyərlər:** (səmanın və ərşin tərbiyə verən rəbbi) **Allah-Təaladır.** (Onları yaradan və idarə edən Allah-Təaladır. Ey Məhəmməd, onlara) **de ki, bəs Allah-Təaladan qorxmayıb** (yenə Ondan başqasına ibadət edib şərik qoşursunuz?)

88) - (قُلْ مَنْ يَدِينُهُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, hər bir şeyin hökmü öz əlində olan kimdir?** - (وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) - **o, istəsə hər kəsi (bəladan) qoruyar, heç kim də onun əzabından bir başqasını qoruya bilməz. Əgər bilirsinizsə, (deyin: o, kimdir?)**

89) - (سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُشْحَرُونَ) - (əlbəttə, o vaxt da müşriklər) **deyərlər:** (ey Məhəmməd, bu xüsusiyyətlər) **Allah-Təalaya məxsusdur.** (Ey Məhəmməd, onlara) **de: “O zaman niyə (şeytana) aldanıb (Allah-Təalaya itaətsizlik edib Ona şərik qoşursunuz?)”**

90) - (بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) - **xeyr, biz (o müşriklərə doğru söz deyib) haqq olanı gətirdik.** (Allah-Təalanın şəriki və övladı yoxdur). **Amma həqiqətən, (o müşriklər bunu qəbul etməyib Allah-Təalaya şərik qoşmaqda) yalançıdırlar.**

91) - (مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ) - **Allah-Təala (özünə) övlad götürməyib.** (وَمَا كَانَ) - **Onunla birlikdə bir (iki və s.) tanrı yoxdur, əgər olsaydı, o zaman hər bir tanrının (öz məxluqu, öz hakimiyyəti olub), o məxluqu alıb gedərdi, (وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ) - (dünya padşahları kimi) bir-biriləri ilə (mücadilə edib) qalib gəlməyə çalışardılar.** (Bir halda ki belə bir şey yoxdur, bilin ki, aləmin tək nizamı olduğu üçün bütün aləmlərin idarəçisi yeganə olan Allah-Təaladır). - (سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ) - **Allah-Təala müşriklərin ona isnad etdiyi xüsusiyyətlərdən (Ona şərik qoşulmasından) pak və müqəddəsdir.**

Kəşfül-Həqayiq II

عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾ قُلْ رَبِّ إِنَّمَا تُرْبِي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السِّيئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾

92) – (عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ) – qeybə də, aşkara da agah olan Odur, (müşriklərin bützlərə sitayiş edib) Ona şirk qoşmasından da ucadır.

93) – (قُلْ رَبِّ إِنَّمَا تُرْبِي مَا يُوعَدُونَ) - (ey Məhəmməd), de ki, ey mənim rəbbim, müşriklərə vəd etdiyən əzabı (dünyada, ya da axirətdə) mənə göstərə-cəksənsə,

94) – (رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) – o zaman ey mənim rəbbim, məni o zalım qövmin içində qoymayıb (onlarla birlikdə mənə də əzab etmə).

95) – (وَإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, (müşriklərə) vəd etdiyimiz əzabı sənə göstərməyə qadirik. (Səbəb nədir ki, müşriklər bunu inkar edirlər).

96) – (ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السِّيئَةِ) - (ey Məhəmməd), müşriklərin sənə etdiyi pis (əzabı) gözəl şəkildə* (səbir edib güzəşt etməklə) özündən dəf et. (نَحْنُ أَعْلَمُ) - (ey Məhəmməd, müşriklərin) sənə isnad etdiyi (şairlik və dəlilik vəsflərinə) biz agahıq. (Onlara səndən çox cəza verməyə bizim qüdrətimiz var. Sən onlardan üz döndərüb onlara cavab vermə).

(*Qeyd: İslam ümməti güzəşt edib bağışlamağı, gərək, bu ayədən öyrənib özlərinə süar etsin. Pisliyə eyni ilə cavab vermək nəfsin xəbisliyindəndir. Amma güzəşt edib bağışlamaq nəfsin kamilliyindəndir. Ərəblərin bəni-Münqər qəbiləsinin əyan-əşrafından olan Qeys ibn Asimin oğlunu öz qardaşı oğlu qətlə yetirdi. Qatili tutub Qeysin hüzuruna gətirildilər. dedi: “Nə pis iş görüb, cavanı qorxudursunuz? Açın onun qollarını”, ondan sonra qardaşı oğluna xitab edib dedi: “Nə pis əməl edibsən? Qəbilənin sayını azaldıb, köməkçilərini əskiltədin, get, səni bağışladım.” Bu kişi cahiliyyə zamanında yaşayıb, ömrünün sonunda müsəlman oldu. Cahiliyyə zamanında güzəşt edib bağışlamaq ərəblərin arasında məşhur olan bir xüsusiyyət idi. Əfv etməyin ləzzətini bilib, intiqamdan üstün tutardılar. İslam dini ortaya çıxandan sonra şəriətin sahibi olan Hz. Peyğəmbər bu gözəl xüsusiyyəti daha da möhkəmləndirdi. Amma islam ümməti bu yaxşı xüsusiyyəti tərk edib, ən adi və kiçik bir şeydən ötrü də intiqam almağı özlərinə süar edib, aralarında böyük fəsadlar peyda olur).

97) – (وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ) - (ey Məhəmməd), de ki, ey mənim rəbbim, şeytanların (sənin itaətindən çıxan şəxslərin günaha təhrik etməsindən) vəsvəəsindən* sənə pənah aparıram.

(*Qeyd: Allah-Təalanın Hz. Peyğəmbərə bu dualara əmr etməkdə məqsədi onun öz ümmətinə şeytan və şeytan kimi olan pis, zalım şəxslərdən uzaq olmasını öyrətmək

Muminun surəsi

وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ

üçündür; amma müsəlmanların əksəriyyəti fəsadçı və zalım şəxslərlə yoldaş olub, onlarla oturub-durmağı özlərinə şüar edib, onlara kömək etməyi özlərinə fəxr sayırlar. Nə Qurani-Şərifə, nə də Hz. Peyğəmbərin öyüd-nəsihətlərinə, səhabələrin və hidayətə götürən imamların əməllərinə baxmayıb, özlərini vəhşi ulaq kimi aparırlar. Cəhəlat necə də dərmansız bir dərddir. Hansı qövmin arasında cəhəlat kök salıbsa, o qövmdən heç kimə bir xeyir gəlməz. İslam ümməti Hz. Peyğəmbərin – “övladlarınıza öyrədin” sözü ilə əməl etsələr; dünya və axirətdə nicat tapmazlar mı? Çünki insanı ucaldan elmdir. Amma cahillər böcəklərə qoşulub, hətta onlardan da əskik hesab olunurlar).

98) (وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ) - ey mənim rəbbim, sənə itaətsiz olanların yanında olub (mənimlə danışmasından) sənə pənah aparıram.

99) (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ) – (şeytanlar və fəsadçılar həmişə zülm, fəsad içində olurlar). O vaxta kimi ki ölüm onlardan birinə gəlib, (öləcəyini anlayanda peşman olub imana daxil olmaqdan ötrü) deyər: ey mənim rəbbim, məni (dünyaya) qaytar.

100) (لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ) - bəlkə, mən (tərk etdiyim imana daxil olub bu dəfə) yaxşı əməllər edim. (ey Məhəmməd, bu arzunu edən şəxs heç vaxt arzusuna çatmaz). O dediyi söz (boş) bir sözdür. (Dünyaya bir də qayıtmayacaqdır). (وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ) - onların önündə (qiyamət) günü dirilib (haqq-hesab verəcəkləri) günə qədər bir maneə vardır. (Qiyamət gününə kimi dirilmələri mümkün deyildir. Dirildikdən sonra da dünyaya qayıtmayıb, əməllərinin cəzasını alacaqlar).

101) (فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ) - o zaman ki, (məhv olan) surətlərə ruh üflənib (hamısı dirildilər), o gündə gündə aralarında qohumluq kəsilib, (ata və övlad, qohum-əqrəba da bir-birini tanımayıb), bir-birləri ilə sual-cavab da etməzlər. (Bu mətləb ilk vaxtlarda qorxu və dəhşətin çoxluğundan olar, amma ola bilər ki, ondan sonra bir-birlərini tanıyıb sual-cavab etsinlər, necə ki başqa ayələrdə buna dəlil var).

102) (فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) - kimin (Allah-Təala yanında xeyir əməllərinin) çəkisi ağır (qiyamətli) olsa, əlbəttə (qiyamət günü Allah-Təalanın əzabından) nicat tapıb (əbədi nemətlərdən feyz alan) o olar.

103) (وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ) - kimin ki (Allah-Təala yanında xeyir əməllərinin) çəkisi yüngül (dəyərsiz) olsa, (məsələn, riyakarlıq səbəbi ilə xeyir əməl etsə),

Kəşfül-Həqayıq II

فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهُهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾ قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سَخِرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾

(فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ) – (o əməllərin onlara bir faydası olmayıb), **özlərinə zərər verib, cəhənnəmdə əbədi qalarlar.**

104) – (تَلْفَحُ وُجُوهُهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ) (cəhənnəm) **odu** (şiddətlə) **üzlərinə vurur** (yandırır, istidən dodaqları açılib) **dişləri də ağarar**, (necə ki qoyunun başını yandıranda o şəkllə daxil olur).

105) – (أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ) – (ey Məhəmməd, o vaxt da cəhənnəmdə onlara deyilər:) **bəs mənim ayələrim** (Qurani-Şərifin ayələri) **sizə oxunmurdu?** (Xeyr, oxunurdu. Amma) **siz onları təkzib edib** (qəbul etmirsiniz. Düşar olduğunuz bu əzab da Qurani təkzib etmənin əzabıdır).

106) – (قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ) (cəhənnəm əhli də) **deyər:** **rəbbimiz**, (xəbis əməllərimizə görə) **zəlliliyimiz bizə qalib olub**, (haqdan uzaq düşüb) **asi bir camaat olduq.**

107) – (رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا) – **rəbbimiz**, **bizi cəhənnəmdən çıxarıb** (dünyaya qaytar). – (فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ) – **əgər bir də qayıdıb** (kafir olsa), **o vaxt da həqiqətən, zalım olarıq.** (Əzaba layiq olarıq).

108) – (قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ) – (hər bir dildə itə acıqlanıb qovanda xüsusi bir ifadə ilə onu qovarlar. Ərəb dilində o söz – “əxsə” sözüdür. Allah-Təala cəhənnəm əhlini susdurmaq üçün itə deyilən sözlə onlara belə xitab edir:) **xar və zəlil olduğunuz halda qalib danışmayın**, (heç vaxt buradan xilas olan deyilsiniz).

109) – (إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ) – **həqiqətən**, (mömin) **bəndələrimdən bir dəstə var idi.** (Belə) **deyirdilər:** **ey bizim rəbbimiz, iman gətirdik** (sənə, peyğəmbərinə və Qurana), **bizi bağışlayıb rəhm et, rəhm edənlərin ən yaxşısı sənsən.**

110) – (فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سَخِرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم ذِكْرِي) – (ey cəhənnəm əhli), **siz mənim o bəndələrimə istehza etdiniz. Hətta məni də yadınızdan çıxarıb, unutdunuz.** (Gərək, məndən qorxub mənim bəndələrimə istehza etməyəydiniz). (وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ) – **onlara** (istehza ilə) **gülürdünüz.** (İndi istəyirsiniz ki, əzabdan

Muminun surəsi

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسَلِّ الْعَادِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

xilas olub qurtulasınız? Gərək, bu gündə də möminlər sizə baxıb istehza ilə gülsünlər).

111) - **həqiqətən**, (möminlər dünyada sizin əziyyətlərinizə) **səbir etdiklərinə görə, onlara mükafat verdik** (ki, cənnətə gedib orada əbədi qalıb) **nicat tapsınlar**.

112) – (Allah-Təala qiyamət günündə məşxər əhlinə xitab edib) **deyər: yer üzündə neçə il qalıb** (ömür sürdünüz?)

113) – (məşxər əhli) **deyər: (qiyamət gününün qorxusundan yadımızda heç nə qalmayıb. Dünyada) bir gün, ya da bir gündən bir az qalmışdır. (İlahi), onu saya bilənlərdən** (buna qadir olanlardan) **soruş**. (Bizdə saymağa qüdrət qalmayıb).

114) – (Allah-Təala) **buyurur: (bəli, elədir, dünyada) çox az qalıb** (az ömür sürübsünüz, kaş dünya həyatının az olduğunu bildiyiniz halda, qafil olub pis əməllərlə məşğul olmayaydınız).

115) - **yoxsa siz elə güman edirsiniz ki, biz sizi boş yerə yaratmışdır və (dirilib) bizim tərəfimizə qayıtmayacaqsınız?** (Elə deyil, siz insanlar hikmət üzrə yaradılıb, hamınız bizim tərəfimizə qayıdıb əməllərinizin qarşılığını alacaqsınız).

116) – (hər bir şeydən) **uca olan Allah-Təala həqiqi hökmdar olub**, (hər bir şeyə malik olmaq Ona layiqdir). (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ) – **uca ərşin tərbiyə verən rəbbi** (xeyir və bərəkət sahibi yeganə) **Allah-Təaladan başqa heç bir** (haqq) **məbud yoxdur**, (Allah-Təala bütün aləmin taxtına, hakimiyyətinə sahib olduğundan taxta (ərsə) xeyir, bərəkət vəsfini isnad etdi).

117) - **kim Allah-Təala ilə yanaşı başqa bir məbuda ibadət etsə, hansı ki** (onun Allah-Təalaya şərik qoşmasında) **heç bir dəlil və sübutu yoxdur**, - **həqiqətən**, (belə müşrik şəxsin əməlinin cəzası və) **haqq-hesabı öz rəbbi Allah-Təalanın ya-**

Kəşfül-Həqayiq II

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

nındadır. (Onun haqq-hesabının nəticəsi budur ki, kafir olduğu üçün nicat tapmayacaqdır).

118) (وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ) - (ey Məhəmməd, dua edib belə) **de: “Ey mənim rəbbim, bizi bağışlayıb rəhm et. Rəhm edənlərin ən yaxşısı sənsən.”**

Allaha həmd olsun. Muminun surəsinin təfsiri bitdi. Allah-Təala bu surənin əvvəlində və axırında möminlərin nicat tapacağını, kafirlərin isə nicat tapmayacağını bəyan etdi. Bu mübarək surədə edilən xəbərdarlıqlar və təhdidlər öyüd-nəsihət qəbul edən şəxslərə kifayət edib, haqq yol arzusunda olanlara hidayət edəndir. Xüsusən, mübarək surənin əvvəlində və axırında zikr olunan hökmlərə tabe olanlar həqiqət yolunda bərqərar olub dünya və axirət nicatına qovuşarlar. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kim bu surəni oxusa, Allah-Təala tərəfindən gələn mələklər o şəxsi axirət nemətlərinə qovuşub rahat olacağı müjdəsini verərlər.” Bir başqa hədisdə belə buyurub: “Bu surənin əvvəlində 10 ayə mənə nazil olub ki, kim onlara möhkəm yapışub əməl etsə, o şəxs cənnətə daxil olar.” (Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, I/34, Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/363) Həqiqətən, mübarək surənin əvvəlində vəqə olan ayələrə əməl etmək dünya və axirətin səadətinə baidir. Xeyirli əməli və gözəl əxlaqı əmr edən ayələrə tabe olmaq insanı ən alçaq olan cahillik dərəcəsiindən ən yüksək olan alimlik dərəcəsinə çıxarar. Qurani-Şərifin açıq-aşkar ayələri elmin fəzilət və şərəfinə işarə etməkdə kifayət etməzmi? Amma zahirdə elm əhli, batində cahil və nadan olanlar Qurani-Şərifdə elm barəsində varid olan dərin ayələrdən bixəbər olduqlarından qeyri-müsəlman olan alimlərin elmin şərəfi barəsində Qurani-Şərifdən aldıkları sözləri özlərinə dəlil və sübut sayırlar.

ən-NUR SURƏSİ

24-cü surədir. Mədinədə nazil olub, 64 ayə, 1366 kəlmə, 5675 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾
الرَّائِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا) - (ey Məhəmməd), **bu, sənə nazil edib**, (ondakı hökmləri) **vacib etdiyimiz bir surədir**. (Gərək, o hökmlər tərک olunmasın. İlahi, sən belə buyurursan, amma biz o hökmlərin bəzisini mübah (savab) sayıb, bəzisini məkruluqdan (harama yaxın) çıxarıb hökmsüz etmişik. Bu mətləb bundan sonrakı ayələrdə bəyan olunacaq). – (وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) – (bu surədə o hökmlərə) **açıq-aydın işarə edən ayələr nazil etdik ki, bəlkə, ibrət alıb düşünəsiniz** (və onlara əməl edəsiniz).

2) (الرَّائِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) – (Allah-Təalanın vacib etdiyi hökmlər bunlardır:) **zinakar qadın və zinakar kişinin hər birinə 100 çubuq vurun**. (Bu 100 çubuq həd cəzası - “zinayi-qeyri-muhsan”ın - subay zinakarların cəzasıdır. Amma evli olan şəxs zina etsə, ona “zinayi-muhsan” deyilir. Onun hökmü başqadır. Subay zinakarların cəzası haqqında imam Şafii və imam Malik belə deyiblər: “100 çubuq, bir il də sürgün edib, başqa yerə göndərmək lazımdır.” Şiə imamiyyə üləması da belə deyib, amma saç-saqqalını da qırıxıb camaatın içində dolaşdırmağı buna əlavə ediblər. Amma imam Əbu Hənifə sürgün etməyi vacib saymayıb, onu imamın rəyinə həvalə edibdir. Amma evli zinakarın cəzası “rəcm”dir, yəni daşqalaq edilməkdir. Gərək, zinakar ağıllı, həddi-bülüğa çatmış, azad, evli olsun, imam Əbu Hənifə müsəlman olmağı da şərt qoşubdur. İmam Şafii və imamiyyə üləması müsəlman olma şərtini qoşmayıb, qeyri-müsəlman da olsa, evli zinakarlara rəcm cəzası veriblər. (Tusi, Təhziib, X/14) Bu cəzalar azad insanların cəzasıdır. Amma qulam, ya da kənizlərin içində zinakar olsa, onların cəzası azad şəxsin cəzasının yarısı qədər – 50 çubuqdur. Onlara rəcm edilməz. Hərçənd ayədə evli, ya da subay şərti olmadan zinakarlara 100 çubuq cəzası verilir, amma Hz. Peyğəmbərin evli zinakarlara verdiyi cəza islam alimlərinin icması ilə də rəcm olubdur. Çünki Allah-Təala Qurani-Şərifdə bizə Hz. Peyğəmbərin hər bir əmr və fərmanına itaət etməyi əmr edib, gərək, bu hökmü də qəbul edib ayədə vaqə olan hökmü subay zinakarlara məxsus edib elə qərar verək, necə ki digər islam üləması da belə

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

qərar verib. Amma Tövratda evli zinakarlar barəsində açıq-aşkar rəcm hökmü verilib. Tövratın bu hökmü bizdən ötrü bir başqa dəlildir. Çünki Tövratın Qurani-Şərif tərəfindən “nəsx” edilməyən hər bir hökmü biz müsəlmanlardan ötrü də vacib bir hökmdür. Zina böyük günahlardan hesab olunur. O səbəbdən Allah-Təala Furqan surəsində zinanı adam öldürmə və şirkə birlikdə bir ayədə zikr edib qadağan edir. Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Zinadan çəkinin. Zinadan 6 pis şey hasil olar, 3-ü bu dünyada, 3-ü axirətdə. Dünyada olanlar bunlardır: 1-zinakar şəxsin camaat arasında hörməti olmaz. 2-zinayla məşğul olanın var-dövləti puç olub kasıblaşar. 3-az ömür sürər. Hz. Peyğəmbər necə də doğru buyurub, bu 3 xüsusiyyətin 3-ü də zinakar şəxsə görünübür. Ey var-dövlət sahibləri, zinakarlıq çox pis şey olub, insanı fəlakətə salar, camaatın qınağına tuş gəlib, ömrü qısalar, çox vaxt nəslə də kəsilər. Bir halda ki, Hz. Peyğəmbər ümmətinin gələcəyini düşünüb, onların mallarının və ömürlərinin azalmasına razı olmayıb, onlara zərər verən şeyləri qadağan edib, belə şəxsin uca fərmanına itaət etməmək insafsızlıqdır. Axirətdə meydana gələn pis şeylər bunlardır: 1-Allah-Təalanın qəzəbi 2-haqq-hesab anında əziyyət çəkmək 3-cəhənnəm odunda daim əzab çəkmək. Zina iki şeylə təsdiq olunur, I zinakarı 4 dəfə iqrar etməsi ilə, əgər 3 dəfə iqrar edib, 4-cü dəfə iqrar etməsə, zina cəzası düşər. II 4 nəfər şahidin şəhadəti ilə təsdiq olunur. Gərək, belə şəhadət edilsin: “Mil sürmə qabına girdiyi kimi, onları da elə əlaqədə gördük”. Əgər onların bir yerdə yatmasına, ya da qucaqlaşib, eyş-işrətlə məşğul olmalarına şəhadət edilsə, bu, zina sayılmayıb, zina cəzası da verilməz. Əgər 3, ya 2 nəfər şahidlik etsə, bununla da zina sayılmaz. Hətta o şahidlərə yalandan məsum bir şəxsə zina isnad etdikləri üçün 80 çubuq cəzası (“həddi-qəzf”) verilər. Bu cəza bundan sonra gələn ayədə bəyan olunur. II xəlifə Ömər ibn Xəttab bir dəfə minbərə çıxıb dedi: “Ey peyğəmbərin səhabələri, əgər xəlifə və imam təkcə özü bir kişi və bir arvadın zina etdiklərini görsə, şahidsiz olan xəlifənin onlara həd cəzası verməsi caizdir, yoxsa yox?” Hz. Peyğəmbərin səhabələri hamısı dedi ki, bəli, caizdir. Ömər üzünü Əli ibn Əbu Talibə tutub dedi: “ey Əbül-Həsən, sən danış.” O cənab dedi: “Caiz deyildir.” Xəlifə olsun, ya da olmasın Allah-Təala zinaya şahidlərin 4-dən əskik olmasına razı deyildir.” Xəlifə bunu qəbul edib, camaat da sakit oldu). (وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ) – (ey müsəlmanların rəhbərləri, zinakar insanlara rəhm edib) **Allah-Təalanın dini barəsində onlara qəlbiniz yanib yumşalması.** (Onlara rəhm edib az cəza verib, ya da yumşaq vurmayın. Cəzaları verməkdə sabit və bərqərar olun). (إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) - **Allah-Təalaya və axirət gününə** (cəza gününə) **iman gətiribsinizsə,** (əlbəttə, onlara rəhm etməyib, Allah-Təalanın qoyduğu cəzaları tətbiq edin. Bu ayə müsəlmanların əyan-əşrafının anasını ağıladan ayədir). (وَلَيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ)

الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۖ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٠﴾ وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ

(المؤمنين) – (zinakarlara cəza veriləndə) **möminlərdən bir dəstə onların əzabına şahid olsun**, (ki, onlar da zəlil və xəcil olub, sair insanlar da bundan ibrət alsınlar. Cəza veriləndə də gərək, 3 nəfərdən əskik şahid olmasın, əgər zinakara xəlvətdə, şahidsiz yerdə cəza verilsə, o cəza kifayət etməyib, gərək yenidən camaat hüzurunda ona cəza verilsin. Kişiyə cəza verəndə libası çıxarılib, ancaq ayıb yerləri örtülü halda ayaq üstündə həd cəzası verilir. Amma qadına həd cəzası veriləndə, əgər əynində qalın libas, kürk, ya da içi pambıqla, yunla dolu libas olsa, onlar çıxarılar. Nazik libasla, oturduğu yerdə ona həd cəzası verilir. Belə bir uca hökmü müsəlmanlar necə tərk edib, çox təəccüblüdür).

3) (الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً) - **zinakar**, (fasiq və xəbis) **kişi** (saleh qadınlarla yox*) **ancaq özü kimi bir zinakar** (fasiq və xəbis) **qadınla, ya da müşrik bir qadınla evlənmə bilər**, (bu kəlamın bu dövrdə zahir olması Qurani-Şərifin haqlılığına işarə edir). (وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ) - **həbələ zinakar** (fasiq və xəbis) **qadınla da** (saleh və mömin şəxslər yox), **ancaq** (özləri kimi fasiq və xəbis) **zinakar, ya da müşrik bir kişi evlənməz**. (Halbuki evlilik üçün gərək saleh qadınlara rəğbət edilsin ki, onların pak rəhmlərindən də pak övladlar dünyaya gəlsin).

(**Qeyd: Bu mətləb əsl bizim bu zamanəmizə uyğundur. Var-dövlət sahibi müsəlmanlar o nemətə görə Allaha şükür etmək əvəzinə pak və halal müsəlman qadınlarla evlənməyi tərk edib, ya da nikahlı arvadlarını tərk edib, digər kişilərin artığı olan xəbis, zinakar qadınlara bənd olub, həm canlarını, həm də mallarını o cür xəbis qadınlarla eys-ışrət yolunda tələf edirlər. Bu səbəbdən hər cür xəstəliklərə də düşər olduqlarından cavan çağlarında qiymətli ömürləri puç olub, söyüş və lənətdən başqa, bir şey də qazanmayıb miras qoymurlar).*

(وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ) - **bu** (zinakar qadınlarla evlənmək) **mömin şəxslərə haram edildi**. (Gərək, zinakar qadınla evlənməkdən çəkinsinlər. Ayədən belə məlum olur ki, zinakarlara evlənməyə müsəlmanlıqdan çıxmış olurlar. İmamıyyə üləmasının əksəriyyəti belə bir zahir və aşkar hökmün zahiri mənasını tərk edib, ancaq məkrus sayıb deyiblər: zinakar arvadı almaq məkrusdur. Allah qorusun, bunun səbəbi nədir ki, ayədə vaqə olan haram sözünü məkrus mənasına yozurlar? Ola bilər ki, bu barədə varid olan vahid xəbəri (zəif hədisi) qəbul edib Qurani-Kərimin aşkar olan hökmünü tərk ediblər. Özləri Quran ehkamını təhrif edib dəyişdirdiklərindən qafil olub, yəhudilərə Tövrat hökmünü dəyişdirdikləri üçün tənə edirlər).

ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4) (وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخْصَنَاتِ) – (bu ayədə həddi-qəzfın hökmü bəyan olunur). **O şəxslər ki, ismətli (və saleh) qadınlara zina isnad edirlər**, (məsələn, onlara desələr ki, ey zinakar, ya da sən zina edibsən, ya da filankəs zinakar dır. Bir kəsə zina isnad edəndə 4 nəfər şahid lazımdır ki, onun zinası təsdiq olunsun), (ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ) – (ismətli qadınlara zina isnad edəndən) **sonra** (bunu sübut etmək üçün) **4 şahid gətirməsələr**, (o vaxt o şəxslərə həd cəzası vermək lazımdır, çünki saleh qadına zina isnad ediblər). (فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) – (saleh qadınlara zina isnad edənlərə) **80 çubuq vurun**. (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً) – (onlara həd cəzası verəndən sonra) **heç vaxt onların şəhadətini qəbul etməyin**, (وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) – (saleh qadınlara zina isnad etdikləri üçün) **onlar fasiqdirlər**.

5) (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) – (fasiq qaldıqları müddətcə onların şəhadəti qəbul olunmaz, ancaq hədd cəzası veriləndən) **sonra tövbə edib** (dedikləri sözləri) **islah edib** (yaxşı sözlər danışsalar), **o vaxt, həqiqətən, Allah-Təala onlara rəhm edib günahlarını bağışlayandır**. (Bu ayədə zikr olunan həddə həddi-qəzf deyilir, yəni kişi, qadın fərqi olmadan bir insana zina, homoseksuallıq, adam döymə, masturbasiya, qucaqlaşma, məşuqluq, məşuqəlik kimi xəbis əməllər isnad etməyə “qəzf” (iftira) deyilir. Amma bu ayədə “qəzf”dən məqsəd zina isnadıdır. Zina hökmünün dalınca bu hökmün zikr olunması bu mətləbə şahiddir. İslam alimləri arasında bu məsələdə ixtilaf vardır: bir şəxsə həddi-qəzf tətbiq edilsə, ondan sonra da o şəxs tövbə etsə, onun şəhadəti qəbul olunur, yoxsa yox? Bu ayə tövbənin qəbul olunduğuna işarədir. İmam Şafii və imamiyyə üləması Qurani-Şərifə müvafiq fitva verib tövbənin qəbul olunduğunu deyiblər. İmam Əbu Cəfər Məhəmməd Bağır və Əbu Abdullah Cəfər Sadiq də tövbənin qəbul olunduğunu deyiblər. II xəlifə Ömər ibn Xəttabın zamanında Müğirə ibn Şübə Bəsrədə vali olarkən Həccac ibn Atiqin arvadı Ümmü Cəmillə zina etdi. Onun otağının qarşısındakı otaqda olan 4 qardaş - 1-Əbu Bəkir 2-Ziyad 3-Nafi 4-Şibl (Sümeyyənin oğulları-hər biri ayrı atadan idi) Müğirəni zina edərkən gördülər. Bu əhvalatı gəlib xəlifəyə bildirdilər. Xəlifə Müğirəni və şahidləri Mədinəyə çağırdı. 3 qardaş (Əbu Bəkir, Nafi, Şibl) zinaya şəhadət etdilər, amma Ziyad şəhadət etmədi. Səbəbi də bu idi ki, Ziyad o vaxt orada deyildi. Xəlifə gəlib məsciddə mühacir, ənsarla əyləşib Ziyadı çağırırdı. Ziyad gələndə Müğirə gedib ona dedi: “Ey Ziyad, qiyamət günündən qorxub məni rüsvay etmə. Məni Ümmü Cəmilin qarnının üstündə görmək səni şəhadət etməyə vadar etməsin. Əgər sən mənim qarnımla Ümmü Cəmilin qarnının arasında olaydın, yenə də mənim alətimin onun içinə daxil

Nur surəsi

olduğunu görə bilməzdin. Sən buna necə şəhadət edərsən?” Ondan sonra xəlifənin hüzuruna gəldi. Xəlifə Ziyadı görəndə dedi: “Elə bir kişinin gəldiyini görürəm ki, Allah-Təala bir mühaciri (yəni Müğirəni) onun dili ilə zəlil etməz, ondan sonra Ziyad zinaya şəhadət etməyib belə dedi: “Mən Müğirə və Ümmü Cəmilə hər ikisini bir yerdə gördüm, Müğirənin beldən aşağı hissəsi yuxarı qalxıb, özü də yüksək səslə nəfəs alırdı. Ümmü Cəmilin iki ayaqları eşşəyin iki qulağı kimi havaya qalxmışdı. Müğirənin xayaları Ümmü Cəmilin iki budunun arasında hərəkət edirdi.” Ömər dedi: “Necə ki mil sürmə qabına girib-çıxır, onların alətlərini də o şəkildə gördünmü?” Ziyad dedi: “Görmədim.” Ömər dedi: “Allahu əkbər”, ondan sonra əmr etdi: o 3 nəfərə həddi-qəzf tətbiq etdilər, Əbu Bəkir peyğəmbərin səhabələrindən və mötəbər şəxs olduğundan xəlifə ona tövbə etməyi əmr etdi. Əbu Bəkir dedi: “Mənə tövbə etməyi əmr etməkdə məqsədin bundan sonra şəhadətim qəbul olunması üçündür?” Xəlifə dedi: “Bəli, elədir.” Əbu Bəkir dedi: “Mən əhd edirəm ki, bundan sonra şəhadət etməyim və indi də şəhadət edirəm ki, Müğirə zina etdi.” Ömər istədi ki, Əbu Bəkirə ikinci dəfə həddi-qəzf tətbiq etsin. Əli ibn Əbu Talib də o məclisdə idi. Ömərə xitab edib dedi: “Əgər sən Əbu Bəkirə yenidən həddi-qəzf tətbiq etsən, mən də sənənin yoldaşın Müğirəyə zina cəzası verəcəyəm.” Ömər sakitləşib Əbu Bəkirdən əl çəkdi. Ondan sonra Ömər həddən ötrü Məkkəyə gedib orada Ümmü Cəmilə görüb tanıdı. (Ümmü Cəmil məşhur bir qadın olduğundan Ömər onu tanıyırdı). Müğirə də xəlifənin yanında idi. Üzünü Müğirəyə tutub dedi: “Bu arvadı tanıyırsanmı?” Müğirə dedi: “Bəli, Əlinin qızı Ümmü Kül-sümdür.” Xəlifə dedi: “Özünü bilməməzliyə qoyubsan, vallah mən zənn etmirəm ki, Əbu Bəkir sənə yalan isnad etsin. Hər dəfə səni görəndə qorxuram ki, Allah-Təala səmadan mənə bir daş göndərüb məni həlak etsin.” Bu qissə İbn Xəllikanın “Vəfəyatül-ıyan” adlı tarix əsərindən müxtəsər şəkildə nəql olundu. Bu qissədən məlum olur ki, Əbu Bəkirin tövbəyə əmr edilməsi həddi-qəzfdən sonra tövbə edən şəhadətinin qəbul olunacağına işarədir. İmam Əbu Hənifə belə şəxsin şəhadətinin qəbul olunmamasına fitva veribdir. Həddən sonra tövbə etsin, ya etməsin, onun şəhadəti qəbul olunmaz, deyibdir. Amma kafir küfr içində ola-ola belə iftira etsə, sonra da müsəlman olub tövbə etsə, Əbu Hənifə və digər fəqihlər o şəxsin şəhadətinin qəbul olunmasına fitva veriblər. İmam Əbu Hənifənin bu fitvası çox təəccüblüdür. İmam Əbu Hənifə hərçənd fiqh elmində dərin elm sahibi idi, (amma bəzən cins at da səhv edər), bəzi məntiqsiz fitvalar veribdir. İbn Xəllikan “Vəfəyatül-əyan”da sultan Mahmud Qəznəvinin bioqrafiyasında Əbu Hənifədən namaz barəsində bir fətva nəql edib, hərçənd ibn Xəllikan mötəbər bir tarixçidir, amma mən həqiqir onun imam Əbu Hənifəyə belə fitva isnad etməsini onun qəbahəti sayıb susuram. Kim o fitvaya agah olmaq istəsə, o kitaba baxsın. O fətvanı burda nəql etmək Əbu Hənifəyə irad sayılacağı üçün mən həqiqir onu qeyd etməkdən vaz keçdim. Amma Əbu Hənifənin bu məsələ ilə əlaqəli onun fəzilət və kamilliyinə işarə edən bir qissəsi var, onu

Kəşfül-Həqayiq II

burada zikr etmək faydalıdır. Əbu Hənifə ilk dövrlərdə Kufədə bir guşə seçib, orada şəriət ehkamından sualı olanlara fitva verirdi. O zaman Kufənin qazısı Məhəmməd ibn Əbu Leyla adlı məşhur bir fəqih idi. Hökm verdiyi zamanlar Kufənin məscidində oturardı. Bir gün məhkəmədən çıxıb evinə gedərkən yolda bir qadının bir kişini söyüb - ey iki zinakarın oğlu, dediyini gördü. Qazı əmr etdi o qadını tutdular. Məscidə geri qayıdıb hökm verdi ki, məsciddə o qadına ayaq üstündə iki həddi-qəzf (yəni 160 çubuq) vursunlar. Bu mətləb Əbu Hənifəyə məlum oldu. Dedi: “Qazı bu hadisədə 6 yerdə xəta edib. 1-məhkəmədən gedəndən sonra dərhal ora geri qayıtması. 2- məsciddə həddi-qəzf tətbiq etmək, halbuki Hz. Peyğəmbər məsciddə “hədd” tətbiq etməyi qadağan edib. 3-qadına ayaq üstündə hədd tətbiq etmək, qadınlara, gərək, oturduğu yerdə paltarlı halda cəza verilsin. 4-bir söyüşə görə iki hədd tətbiq etmək, əgər bir neçə nəfərə də bir dəfə söyüş söyülsə, (məsələn, 5 nəfərə bir dəfə, ey zinakarlar, deyilsə), o söyüşdən ötrü o şəxsə bir həddi-qəzf tətbiq edilir. Hərçənd o qadın o şəxsin ata və anasının hər ikisinə zina isnad edibdir, amma bir kəlmə ilə söydüyü üçün, ona bir həddi-qəzf tətbiq etmək lazım idi. (İmamıyyə üləmasına görə əgər o camaat hamısı birlikdə həddi-qəzf tətbiq edilməsini istəsələr, o şəxsə bir dəfə cəza verilir, amma insanlar tək-tək gəlib həddi-qəzf tətbiq edilməsini istəsələr, hər birindən ötrü bir həddi-qəzf lazımdır). 5-əgər bir şəxsə iki dəfə hədd tətbiq edilməsi lazımdırsa, hər iki həddin arasında vaxt qoymaq lazımdır ki, onun ağrısı azalıb, yarası da sağalsın. Ondan sonra ikinci hədd tətbiq edilsin. Qazı iki həddi bir-birinin üstündən etməklə xəta edibdir. 6- həddi-qəzf tələb edilməmiş qazının onu tutub hədd tətbiq etməsi caiz deyil.” Əbu Hənifənin bu sözləri qazıya çatdı. Qazı onun tənqidindən qəzəblənib gedib valiyə şikayət edib dedi: “Kufədə Əbu Hənifə adında cavan bir şəxs var, mənim hökmlərimə qarşı çıxıb, mənim əksimə fitva verir, mənə tənə edib, xəta isnad edir. Xahiş edirəm, onun fitva verməsini qadağan edəsiniz.” Vali Əbu Hənifəyə hökm göndərüb ona fitva verməyi qadağan etdi. Bir gün Əbu Hənifə özü, arvadı, qızı, bir də oğlu Həmməd oturmuşdular. Qızı atasına sual verib dedi: “Mən orucam, dişlərimin arasından qan çıxdı, ağzımın suyunu o qədər yerə tökdüm ki, qan qalmadı, indi ağzımın suyunu udsam, orucum batıl olar, yoxsa yox?” Əbu Hənifə dedi: “Qızım, əmir mənə fitva verməyi qadağan edib. Qardaşın Həmməddən soruş.” Həqiqətən, bu, imam Əbu Hənifədən ötrü nə böyük fəzilətdir? Qurani-Şərifin əmrinə itaət edib zahir və batində möminlərin əmrinə itaət etdi. İslam dininin rəvac tapıb, islam ümmətinin bütün yer kürəsində yayılmasına həmin itaət və ittifaq səbəb oldu. Zamanla islam ümməti arasında nifaq peyda olub ayənin mənası təhrif olundu. Əmirlər günah işlərə bulaşıb, xalq da onlara qarşı çıxdı. Bu səbəbdən islam ümməti günbəgün tənəzzül edib, az qala bəni-İsrail kimi hər yerdə zəlil və xar olublar. Hərçənd bu mövzu uzun sürdü, amma faydasız da deyildir. Qayıdaq əsl mətləbə (ayəyə), hərçənd burada söhbət arvadlara iftira etmək haqqındadır, amma kişilərə də iftira edib zina, ya da homoseksuallıq

Nur surəsi

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾

isnad etməyin də cəzası elədir. Elə ki zikr olunan “qəzf” ayəsi nazil oldu, Hz. Peyğəmbər minbərdə bu ayəni camaata oxudu, Asim ibn Ədi Ənsari ayağa durub dedi: “Ey peyğəmbər, Allah-Təala məni sənə fəda etsin, bir kişi öz arvadıyla bir başqa kişini zina halətində görsə, əgər gəlib xəbər versə, özü fasiq və şəhadəti rədd olunub ona 80 qamçı vurulacaqdır. Ya əgər onu öldürsə, siz də onun əvəzində o şəxsi öldürəcəksiniz. Ya əgər sakit olub dursa, bu da çətinidir. Ya da əgər gedib 4 nəfər şahid gətirsə, o kişi işini bitirib gedəcəkdir.” Ondan sonra Asim dua edib dedi: “İlahi, bizdən ötrü bu mətləbi aşkar et.” Məsciddən çıxıb getdi. Hilal ibn Ümeyyə onunla qarşılaşdı, Asim dedi: “Nə xəbər var?” Hilal dedi: “Çox pis xəbər var. Arvadım Xavlənin qarnının üstündə Şərik ibn Səhmanı zina halətində gördüm. (Hilalın arvadı Xavlə həmin Asimin qızıydı). Asim bunu eşidən kimi dedi: “Vallah, mən də bundan qorxurdum, qorxduğum şeyə nə tez düçar oldum.” Gedib Hz. Peyğəmbərə bəyan etdilər. Xavləni ora çağırırsalar da, Xavlə bu məsələni inkar etdi. Dedi: “Mənim ərim Hilal özü Şəriki evinə qonaq gətiribdir. İndi bilmirəm, qeyrətdən, yoxsa xəsislikdən bu qəbih əməli mənə isnad edir.” Hilal dedi: “Bunlar boş sözlərdir. Mən Şəriki Xavlənin qarnının üstündə gördüm.” Hz. peyğəmbər istədi Hilala həddi-qəzf tətbiq etsin. Bundan sonra gələn ayə lənətləşmə barəsində nazil oldu. Yəni ər və arvadın bir-birinə lənət etməsi məsələsi belədir: əgər bir şəxs öz arvadına zina isnad etsə, 4 nəfər şahidi olmasa, onları götürüb məsciddə minbər və mehrabın yanında saxlayarlar. Əvvəlcə ər 4 dəfə şəhadət edər ki, mən bu sözümdə doğru deyənlərdənəm. 5-ci dəfə deyər: əgər yalan deyənlərdənəmsə, Allah-Təalanın lənəti mənim üzərimə olsun, ondan sonra arvad 4 dəfə and içib şəhadət edib belə deyər: mənim ərim yalan deyənlərdəndir. 5-ci dəfə deyər: əgər mənim ərim doğru deyənlərdəndirsə, Allah-Təalanın qəzəbi mənim üzərimə olsun. Bu şəkildə lənətləşib qurtarandan sonra onların nikahı pozulub, o arvad o kişiye həmişəlik haram olar. Onu yenidən özünə arvad etmək istəsə, caiz deyildir. Əgər o halda uşaq doğsa, uşaq da anasına aid sayılar. İndi bu 4 lənətləşmə ayəsi zikr olunur).

6) (وَالَّذِينَ يَزُمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ) - o şəxslər ki, öz arvadlarına zina isnad edib, amma onlardan ötrü özlərindən başqa heç bir şahid olmasın, (فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ) – (o kişilərin) hər biri (arvadına zina isnad edəndə), **gərək 4 dəfə and içib şəhadət etsin ki, doğru deyənlərdəndir.** (Şəhadət etmək bu şəkildə olur, kişi, gərək, desin ki, Allah-Təalanın adı ilə şəhadət edirəm ki, arvadıma zina isnad etməkdə doğru deyənlərdənəm).

Kəşfül-Həqayiq II

وَيَذَرُوهَا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

7) (وَالْخَامِسَةَ أَنْ لَعَنَتِ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ) - **Beşinci dəfə** (belə deyər:) **əgər özü yalan deyənlərdəndirsə, Allah-Təalanın lənəti öz üzərinə olsun.**

8) - (وَيَذَرُوهَا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ) (ər arvadın zina etdiyinə dair qeyd olunan kimi, şəhadət etdikdə əgər arvad sükut etsə, ya da iqrar etsə, o vaxt arvada həddi-qəzf tətbiq edilir. Amma əgər cəzadan xilas olmaq istəsə, gərək, o da ərinin yalançı olduğuna dair 4 dəfə şəhadət etsin. Necə ki buyurur:) **qadının da ərinin yalançılarından olması barədə 4 dəfə Allaha şəhadət etməsi əzabı ondan dəf edər**, (şəhadət gərək bu şəkildə olsun, qadın belə deyər: “Allah-Təalaya şəhadət edirəm ki, ərim mənə zina isnad etməkdə yalançılarındandır”).

9) - (وَالْخَامِسَةَ أَنْ غَضَبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ) - **Beşinci dəfə** (arvad şəhadət edib deyər:) **əgər ərim doğru deyənlərdəndirsə, Allah-Təalanın qəzəbi mənim üzərimə olsun.**

10) - (وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ) - **əgər Allah-Təalanın sizə lütf və rəhməti olmasaydı**, (hər halda, sizə tezliklə əzab göndərərdi. Lakin Allah-Təala sizin qəbih əməllərinizə pərdə çəkib lənətləşmə səbəbinə həddi-qəzfi sizdən dəf etdi). - **həqiqətən, Allah-Təala tövbə edənlərin tövbəsini qəbul edəndir. Hikmət üzrə** (hər cəzaya öz cəzasını verər. Elə ki, lənətləşmə xüsusunda bu ayələr nazil oldu, Hz. Peyğəmbər Hilal və onun arvadı Xavlə arasında lənətləşmə hökmünü tətbiq edib hər ikisini müvafiq şəkildə şəhadət etdirdi. Hz. Peyğəmbər onların bir-birilərindən boşanmasına və uşaq olarsa, o uşağın Hilala aid olmayacağına hökm etdi. Hz. Peyğəmbər bir səfərə, ya da bir savaşa gedəndə arvadlarının arasında püşk atardı, püşk hansına düşsəydi, onu özü ilə aparardı. Bəni-Müstəliq savaşına gedəndə püşk Aişəyə düşdü. Aişəni özü ilə apardı. O savaştan qayıdıb Mədinəyə gələndə Mədinənin yaxınlığında bir yerdə dayandılar. O vaxt Aişənin yaşı az olduğundan çəkisi də yüngül olub, kəcavənin içində onu dəvənin üstünə qoyub endirirdilər. O gecə orada qalıb sübh olmamış yola düşmə əmri verildi. Aişə bir ehtiyacdən ötrü qoşundan ayrılıb geri gələndən sonra kəcavəyə daxil olmaq istədi. Yolda boyunbağısını itirdiyini gördü, geri qayıdıb onu axtararkən Aişənin kəcavəsini götürüb dəvənin üstünə qoydular. Aişənin çəkisi yüngül olduğundan kəcavənin içində olub olmadığına diqqət etməyib yola düşdülər. Aişə boyunbağısını tapıb gələndə, camaatın getdiyini gördü. Aişə, bəlkə, onun dalınca gələnlər deyərək orada oturub qaldı. Elə orada da yuxuladı. Səfvan ibn Müəttəl Səhmi qoşunun arxa dəstələrindən məsul idi. Ordudan bir şəxs, ya da bir əşya düşüb qalsaydı,

Nur surəsi

onu orduya çatdırmaqla vəzifəli idi. Elə ki sübh açıldı, Səfvan qoşunun arxasında bir qaraltı gördü, gedib gördü ki, kimsə yatıb. Səsləndi ki, ey yatan! Aişə yuxudan oyandı, Səfvan da Aişənin səmindən onu tanıdı. (O vaxtda hicab ayəsi nazil olmuşdu və hicab nazil olmadan əvvəl Səfvan Aişəni görmüşdü). Səfvan Aişəni görən kimi: “Biz Allaha aidik, Ona da dönəcəyik” dedi. Səfvan Aişə ilə bir kəlmə danışmayıb dəvəsini oturtdu, Aişə də gəlib dəvəyə mindi. Səfvan dəvənin cilovundan tutub günorta vaxtı gəlib qoşun əhlinə çatdı. Qoşun əhli Aişəni bu halda görəndə, münafıqların əlinə bir bəhanə keçib, Aişəyə iftira etməyə başladılar. O şəkildə gəlib Mədinəyə varid oldular. Aişənin əhvalatı camaatın dilinə düşdü. Ona ilk iftira edən münafıqların başçısı olan Abdullah İbn Übeyy idi. Ondan sonra Zeyd ibn Rəfia, şair Həssan ibn Sabit, Əbu Bəkirin xalası nəvəsi Mistah ibn Üsə və arvadlardan Həmnə Cəhş qızı, başqa şəxslər də bunlara tabe olub iftira etməyə başladılar. Aişə Mədinəyə gələndən sonra xəstələndi, bu sözlərdən xəbərsiz idi. Ancaq Hz. Peyğəmbəri özünə qarşı laqeyd görürdü. Hərdən gəlib qapıda durub deyirdi: “Xəstəniz necədir?” Aişə bu xəstəlikdən çox zəiflədi. Mistah ibn Üsənin anası (Əbu Bəkirin xalası qızı) Aişəyə xidmət edirdi. Bir dəfə evdən çıxıb geri qayıdanda ayağı libasına ilişib yerə yıxıldı. Ayağa durub dedi: “Lənət olsun Mistaha”, Aişə dedi: “Nə pis söz dedin? Bir kişi ki, Bədir savaşında vuruşub, ona lənət edirsən.” Qadın dedi: “Məgər eşitməyibsən ki, Mistah sənin haqqında nə deyir? Sənə belə iftiralar atır.” Əhvalatı Aişəyə nəql etdi. Aişənin xəstəliyi daha da artdı. Hz. Peyğəmbər Aişənin əhvalını soruşmağa gələndə, Aişə Hz. Peyğəmbərdən izin alıb ata-anasının yanına getdi ki, bu əhvalatdan tam xəbərdar olsun. Atasının evinə gedib anasından bunu soruşdu. Anası dedi: “Qızım, səbir edib, qüssələnmə, hansı ərin yanında belə xoşsifət, gözəl üzlü, sevimli arvad olub, onun günləri olsa, ondan ötrü belə sözlər deyirlər. Belə ki, onu ərinin gözündən salıb ərini ondan soyutsunlar.” Aişə başladı ağlamağa, Hz. Peyğəmbər bu işə çaşqın qalıb bilmədi, nə etsin. Əli ibn Əbu Talibi və Üsamə ibn Zeydi çağırıb onlarla məşvərət etdi. Üsamə dedi: ya peyğəmbər, Aişə hər bir eyibdən pak və müqəddəsdir, mən onun haqqında xeyirdən başqa bir şey bilmirəm”, amma Əli ibn Əbu Talib belə dedi: “Ey peyğəmbər, Allah-Təala sənə darlıq verməyib ki, Aişədən başqa da arvadlar çoxdur, Aişə məgər sənin nələyninin bir bağıdır, niyə özünə sıxıntı verirsən? Ümmü Eymən Bərirədən soruş, həqiqəti sənə bəyan etsin.” Hz. Peyğəmbər Bərirəni çağırıb dedi: “Ey Bərirə, Aişədə səni şəkə salan bir şey görübsənmi?” Bərirə dedi: “Səni haqq peyğəmbər olaraq göndərən Allah-Təalaya and olsun ki, mən Aişədə heç bir şübhəli şey görməmişəm. Ancaq bir şey var ki, yaşı azdır, evdə xəmir yoğrulanda ona deyirik ki, xəmirə diqqət et. Amma onu yuxu tutub, yatar. Keçilər gəlib xəmiri yeyirlər.” (Bərirə işarə edir ki, səfərdə də gecə vaxtı onu yuxu tutub yatıb və xalqın onun haqqında dediyi sözlərin heç biri ona layiq deyil). Ondan sonra Hz. Peyğəmbər Əbu Bəkirin evinə Aişənin yanına

Kəşfül-Həqayiq II

اِنَّ الَّذِيْنَ جَاؤْا بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوْهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ اِمْرٍيٍّ مِنْهُمْ مَا
اَكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوْهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُوْنَ
وَالْمُؤْمِنَاتُ بَاْنَفْسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوْا هٰذَا اِفْكٌ مُّبِيْنٌ ﴿١٢﴾

gedib buyurdu: “Ey Aişə, sənin haqqında mənə bu cür sözlər deyilib, əgər o sözlərdən pak və qüsursuzsansa, Allah-Təala da sənin pak olmağına şəhadət edəcəkdir. Amma əgər qəbih, günah bir əməl edibsənsə, Allah-Təaladan bağışlanma diləyib tövbə et. Günahkar öz günahını iqrar edib tövbə etsə, Allah-Təala da onun tövbəsini qəbul edib günahını bağışlayar. Hz. Peyğəmbər belə deyəndə Aişənin gözünün yaşı qurudu. Daha gözündən bir qətrə də yaş çıxmadı. Üzünü atası Əbu Bəkirə tutub dedi: “Mənim əvəzimdən Hz. Peyğəmbərə cavab ver.” Əbu Bəkir dedi: “Mən nə cavab verim?” Ondan sonra atasına dedi: “Mənim Hz. Peyğəmbərə cavab verməyə bir sözüm yoxdur.” Aişə o zaman azyaşlı olduğundan Qurani-Şərifə yaxşı bilməzdi. Axırda məcbur qalıb dedi: “Ey peyğəmbər, bilirəm ki, camaatın dediyi sözlərə inanıb təsdiq edirsiniz. Əgər desəm ki, o işdə günahsızam, Allah-Təala özü bilir ki, mən necə pakam. Amma siz paklığımı təsdiq etməyəcəksiniz. Əgər o günahı boynuma alsam, Allah-Təala bilir ki, mən o işdən uzağam. Amma siz günahımı təsdiq edəcəksiniz. Deməyə sözüm yoxdur, ancaq Yusifin ayrılığına düşər olan atasının sözünü deyirəm: “Gözəl şəkildə səbir edirəm, dediyiniz sözlərə görə də Allah-Təaladan kömək istəyirəm.” Mən də bu sözü deyib səbir edirəm.” Ondan sonra Aişə yatağa uzanıb ağlamağa başladı. Hz. Peyğəmbər oradan ayrılıbmış, Allah-Təala Aişənin paklığı haqqında bundan sonra gələn 18 ayəni nazil etdi (Buxari, Şəhadət 15, 30; Təfsiru surə 24/6; Müslüm, Tövbə 56)).

11) (اِنَّ الَّذِيْنَ جَاؤْا بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən**, (Aişə haqqında) **yalandan iftira deyənlər, öz içinizdən olan bir camaatdır**, **o** (o iftiranı) **özünüz üçün şər zənn etməyin, bəlkə o, sizdən ötrü xeyirlidir**, (Allah-Təala ondan ötrü sizə böyük əcr və savab verib, münafıqları dünyada rüsvay edib axirətdə əzab edəcəkdir). **o** (o şəxslərin) **hər birindən ötrü qazandığı günahın bir cəzası vardır**, (Allah-Təala hər birinə etdikləri böhtan qədər əzab edəcəkdir). **o** **yalanın böyüyünü yüklənən** (Abdullah ibn Übeyy) **üçün isə (axirətdə) böyük olan əzab vardır**.

12) (لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوْهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُوْنَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَاْنَفْسِهِمْ خَيْرًا) - (siz müsəlmanlar) **bu yalan sözləri eşitdiyiniz zaman, niyə mömin kişilər və mömin qadınlar öz canları kimi olan şəxslərin (Aişə və Səfvan) barəsində yaxşı şey güman edib (o sözü inkar etmədilər?) (وَقَالُوْا هٰذَا اِفْكٌ مُّبِيْنٌ) - gərək deyəydilər: bu söz açıq-aşkar iftiradır**, (mömin şəxs bir başqa mömin şəxsin haqqında

لَوْلَا جَاءَ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّتْرِ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾

pis söz eşidəndə gərək gözəl düşünüb o sözü inkar etsin. Necə ki Əbu Eyyub Ənsarinin arvadı inkar etdi. Əbu Eyyub arvadına dedi: “Görürsən, camaat Aişənin haqqında nə sözlər deyirlər?” Arvad dedi: “Əgər sən Səfvanın yerində olsaydın, Hz. Peyğəmbərin xanımına xəyanət etmək fikrində olardın?” Əbu Eyyub dedi: “Əlbəttə, olmazdım.” Arvad dedi: “Əgər mən də Aişənin yerində olsaydım, heç vaxt Hz. peyğəmbərə xəyanət etməzdim. Aişə məndən, Səfvan səndən yaxşıdır. Heç vaxt onlar belə əməl etmər.”).

13) – (لَوْلَا جَاءَ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ) – (əgər onların Aişə barəsində dedikləri sözləri doğrudursa), **niyə** (sözlərinin doğruluğu üçün) **4 şahid gətirmirlər?** (Zina isnadının doğru, ya da yalan olması 4 şahidə bağlıdır. 4 şahid olsa, zina təsdiq olunur, əgər 4 şahid olmasa, zina təsdiq olunmayıb, bunu deyənlərin sözü yalan olar). – **bir halda ki**, (o iftira edənlər 4) **şahid gətirmədilərsə, demək onlar Allah-Təala yanında əsl yalançıdırlar.**

14) (وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) – **əgər Allah-Təalanın dünya və axirətdə sizə lütf və mərhəməti olmasaydı**, (dünyada hər cür nemətlər verib, o cümlədən tövbə üçün sizə möhlət verib, axirətdə də sizə rəhm edib günahlarınızı bağışlamasaydı), – **hər halda** (Aişə haqqındakı) **yalan sözlərindən ötrü sizə böyük əzab toxunardı.**

15) (إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّتْرِ) – (Allah-Təala sizə əzab göndərdi), **çünki o yalan sözü dilinizə gətirib** (bir-birinizə yayırdınız). (وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ). – **bilmədiyiniz şeyi ağızınızda deyirdiniz**, (insanın bilmədiyi şeyi danışması çirkin əməldir), – (Aişə haqqında deyilən sözü) **kiçik** (günahsız) **şey sayırdınız.** (وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ) – **halbuki o söz Allah-Təala yanında çox böyük** (günahdır).

16) (وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا) – **o sözü eşitdiyinizdə, gərək, deyərdiniz ki, bizə bunu danışmaq layiq deyil**, (سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ) – **ilahi, sən hər bir eyibdən pak və müqəddəssən. Bu söz** (Aişə haqqında) **böyük böhtandır.** (Heç vaxt belə şey olmaz).

وَيَبِّينُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَإِنَّ اللَّهَ رُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

17) Allah-Təala sizə öyüd-nəsihət edir ki, **əgər möminsiniz**, (bundan sonra nə qədər ömrünüz olsa da, Aişə haqqında dediyiniz) **bu kimi şeyləri, gərək, etməyib** (heç kimə də deməyəsiz).

18) - **Allah-Təala sizdən ötrü ayələrini** (şəriət ehkamını, öyüd-nəsihətini açıq-aydın) **bəyan edir. Allah-Təala hər bir şeydən agahdır, hikmət üzrə edəndir.**

19) - **həqiqətən, o şəxslər ki, möminlərin arasında** (Aişəyə isnad edilən) **qəbih sözləri yaymaq istəyir, onlardan ötrü həm dünyada, həm də axirətdə şiddətli əzab vardır.** (Dünya cəzası olaraq Hz. Peyğəmbər Abdullah ibn Übeyy, Həssan ibn Sabit və Mistah ibn Üsasəyə 80 çubuq həddi-qəzf cəzası tətbiq etdi, Səfvan ibn Müəttəl isə münafiq Abdullah ibn Übeyyin üzünə qılıncla vurub, Abdullahın gözü kor oldu, axirətdə isə cəhənnəm əzabı vardır). (والله يعلم وأنتم لا تعلمون) – (qəlblərdə olan sirlərə və bu çirkin sözü yayanlara) **Allah-Təala agahdır, amma siz agah deyilsiniz.**

20) - **əgər Allah-Təalanın siz** (Mədinə əhlinə) **lütf və rəhməti olmasaydı,** (hər halda Aişəyə etdiyiniz bu böhtana görə sizə əzab göndərərdi). **həqiqətən, Allah-Təala (sizə qarşı) mehriban və rəhm edəndir.**

21) - **ey iman gətirən şəxslər, şeytanın izinə (yoluna) tabe olmayın,** (yəni Abdullah ibn Übeyyin sözünə tabe olub siz də onun kimi Aişə haqqında batil sözlər deməyin). (وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) - **kim şeytanın** (Abdullah ibn Übeyyin izinə) **yoluna tabe olsa, həqiqətən, şeytan pis şeyləri (sözləri) əmr edər.** (وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا) – (Aişəyə böhtan edəndən sonra tövbə etməyiniz səbəbilə) **əgər Allah-Təalanın sizə lütf və rəhməti olmasaydı, hər halda, sizdən heç kim pak olub** (nicat tapmazdı). (وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ). - **lakin Allah-Təala kimi istəsə,** (sizdən tövbə edənləri günahdan) **pak edib** (nicat verər. Həssan ibn Sabit, Mistah ibn Üsasə, bir də Həmnə Cəhş qızı tövbə edib nicat tapdılar. Amma Abdullah ibn Übeyy nifaq içində qalıb dünyadan elə

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تُشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُؤْفِكُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ

köçdü). (والله سميعٌ عليهم). **Allah-Təala** (sizin sözlərinizi) eşidən, (qəlbinizdə olan xeyir və şəri) biləndir.

22) (وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ) - (Mistah ibn Usasə Əbu Bəkirin xalası nəvəsi, özü də kasıb mühacirlərdən olduğundan Əbu Bəkir ona himayə edib, xərcliyini verirdi. Mistah Aişə barəsində nalayiq sözlər dedikdə, Əbu Bəkir and içdi ki, bir də Mistaha yardım etməsin. Allah-Təala bu ayədə Əbu Bəkirə belə and içməyi qadağan edib Mistaha yardım etməsini əmr edir. Ayənin mənası belədir: (ey möminlər), **içinizdəki fəzilətli və varlı şəxslər** (Əbu Bəkir) **and içməsinlər ki**, (أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) – **qohum-əqrəbaya, yoxsullara və mühacirlərə Allah-Təala yolunda** (bir şey) **verməsinlər**. (Yəni Əbu Bəkir Mistaha yardım etməməyə and içməsin). (وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا) - **gərək, bağışlayıb** (günahlarından) **keçsinlər**, (xüsusən, tövbə edəndən sonra), (أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ) – **bəs siz istəmirsiniz ki**, (sizə zülm edənləri bağışladığınız üçün) **Allah-Təala da sizi bağışlasın?** (وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) - **Allah-Təala bağışlayıb** (bəndələrinə) **rəhm edəndir**. (Siz də Allah-Təala kimi olub bağışlamağı özünüzdə adət edin. Hz. Peyğəmbər bu ayəni Əbu Bəkirə oxudu, Əbu Bəkir dedi: “Bəli, Allah-Təalanın məni bağışlamasını istəyirəm, vallah, nə qədər ömrüm var, Mistaha yardım edəcəyəm”).

23) (إِنَّ الَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ) - **həqiqətən, o şəxslər ki ismətli və** (çirkin əməllərdən) **qafil olan mömin qadınlara zina isnadı edir**, (necə ki, Aişəyə isnad etdilər), (لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) - **o şəxslərə həm dünyada və həm də axirətdə lənət edilir**. (وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) - **və onlardan ötrü axirətdə böyük əzab vardır**.

24) (يَوْمَ تُشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) - (Aişə və ondan başqa mömin qadınlara zina isnad edənlərin) **dilləri, əlləri, ayaqları etdikləri əməllərə görə, qiyamət günü onların əleyhinə şəhadət edir**.

25) (يَوْمَئِذٍ يُؤْفِكُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ) - (qiyamət) **günü Allah-Təala** (böhtan atanlara) **layiq olduqları cəzalarını verər**, (وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ) - (qiyamət günü) **biləcəklər ki, həqiqətən, Allah-Təala açıq-aşkar haqq olan məbuddur**.

Kəşfül-Həqayiq II

وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ
لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ
ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾

26) (الْخَبِيثَاتِ لِلْخَبِيثِينَ) - **xəbis və murdar şeylər** (zina və digər pislərə isnad etmək) **xəbis və murdar şəxslərə** (qəbih əməl sahiblərinə) **məxsusdur**, (nəinki Aişə və Səfvan kimi şəxslərə). (وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ) - **xəbis və murdarlar da xəbis və murdar şeylərə məxsus olub** (xəbis şeylər danışrlar. Necə ki Abdullah ibn Übeyy və ondan başqa münafıqlar danışdılar). (وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ) - **pak şeylər pak şəxslərə məxsusdur** (və onlardan peyda olar, amma pak şəxslərə xəbis şeylər isnad etmək böyük zülmüdür). (وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ) - **habelə pak şəxslər pak şeylərə məxsus olub** (pak sözlər danışrlar. Necə ki Əbu Eyyub və onun arvadı, onlardan başqa möminlər Aişə haqqında yayılan pis sözləri qəbul etməyib yaxşı və gözəl sözlər danışdılar). (أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ) - (xəbis şeylər isnad edilən) **bu şəxslər o deyilən** (pis sözlərdən pak və) **uzaqdırlar**. (Heç vaxt Aişə və Səfvan belə əməl etməzlər). (لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ) - (Aişə, Səfvan və onlar kimi olanlara Allah-Təala yanında) **bağışlanıb** (cənnətə daxil olma), **xeyir və bərəkətli ruzilər vardır**. (Aişənin haqqında nazil olan 18 ayə bitdi, əgər Qurani-Şərifin ayələrinə baxılıb, asilər barəsində nazil olan əzablara fikir verilsə, heç biri Aişəyə böhtan edənlərin barəsində vəd edilən əzablara bərabər ola bilməz. Bu, bütün insanların rəhbəri olan Hz. Peyğəmbərin şan və dərəcəsinin ucalığından ötrüdür, kim Hz. Peyğəmbərin şan-şərəfətinə, cəlalına, əzəmət və şövkətinə agah olmaq istəsə, Aişə barəsində nazil olan bu 18 ayətə fikir verib düşünsün. Allah-Təalanın onun pak xanımına iftira edənlərə necə qəzəb edib və bu iftiranı Aişənin üzərindən necə götürdüyünü görsün. Növbəti ayələrdə Allah-Təala bizə gözəl əxlaqlı və ədəbli olmağı əmr edir).

27) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا) - **ey iman gətirən şəxslər, öz evlərinizdən başqa evlərə izinsiz və ev əhlinə salam vermədən daxil olmayın**, (ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) - **bu** (şəkildə izin alıb özgə evlərə girməyiniz) **sizin üçün daha yaxşıdır, bəlkə düşünüb ibrət alasınız** (və bu şəkildə əməl edəsiniz).

28) (فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا) - **əgər** (özgə evlərinə gedib orda izin almaq üçün) **bir nəfər tapmasanız**, (dayanıb səbir edin), (فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ) - **sizə izin verilənə qədər** (o evə) **daxil olmayın**, (ancaq izindən sonra daxil olun). (وَإِنْ) - (قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ) - **əgər sizə** (evə daxil olmağa izin verilməyib) - **qayıdın, deyilsə**, (daxil olmaqda israr etməyin, acıqlanmadan) **geri qayıdın**,

Nur surəsi

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

bu sizin üçün daha pak (və yaxşı davranışdır, sizin kamil insan olmanıza işarə edər). (وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) - **Allah-Təala** (sizə əmr olunan hansı şeyləri) **etdiyinizi** (və etmədiyinizi) **bilir**.

29) – sizin üçün faydalı olan qeyri-məskun evlərə daxil olmanızda sizə bir günah yoxdur. (Məsələn, karvansaralar, hamamlar, dükənlər və ümumi istifadə üçün açıq olan binalara daxil olmağa izin almaq lazım deyil, lakin bu yerlərə daxil olarkən gərək pis bir niyyət olmasın). (وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ) - **Allah-Təala** **aşkar etdiklərinizə də, gizlətdiklərinizə də aghadır**, (o binalara nə məqsədlə daxil olduğunuzu da bilir).

30) – (ey Məhəmməd), möminlərə de ki, gözlərini (Allahın haram etdiklərindən) **çevirib baxmasınlar.** (Zəməxşəri “Kəşşaf”da deyir: “Məhrəm arvadların üzlərindən başqa da tükərinə, sinələrinə, döşlərinə, baldırlarına, ayaqlarına baxmaq caizdir. Amma yad qadınların ancaq üzlərinə, əllərinə, ayaqlarına baxmaq caizdir”). (وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) - (ey Məhəmməd, yenə möminlərə de ki,) **alətlərini** (zina və homoseksuallıqdan) **qorusunlar.** (ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ) - (gözlərini və alətlərini haramdan qorumaq) **onların** (günah işləyib kirlənmələrindən daha yaxşı və) **pakdır.** (إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ) - **həqiqətən, Allah-Təala** (möminlərin halından və) **etdiklərindən xəbərdardır.** (Heç bir əməlləri Allah-Təalaya məxfi deyil).

31) – (ey Məhəmməd), mömin qadınlara de ki, gözlərini (harama baxmaqdan) **çevirib, alətlərini** (“fərc”lərini* zinaya düşməkdən) **qorusunlar.** (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) - **öz-özünə görünən şeylər istisna olmaqla, zinət** (yerlərini) **aşkar etməsinlər,** (yad kişilərə göstərməsinlər. Təfsirçilərə görə, qadınların zinət yeri iki qisimdir, biri zahiri zinət (üz, əl və ayaq), ayəyə görə, bunları yad kişilərə göstərmək caizdir,

(***Qeyd:** Kişi və qadının ayıb yerlərinin ərəb dilində xüsusi adları var, amma “fərc” ləfzi hər ikisinə aiddir).

ikinci qismi batini zinət (sinə, qulaq, əldə qolbaq, ayaqda xalxal yeri), bunları məhrəm olmayana göstərmək caiz deyil). (وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ) - (Hz. Peyğəmbərin zamanında qadınların köynəklərinin yaxaları geniş olub

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾ وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ

sinələri və boğazlarının çuxuru görünərdi. Allah-Təala ayədə onlara belə əmr edir:) **yaxalarını baş örtükləri ilə örtünlər**, (belə ki, sinələri və boğazları görsənməsin. Bu ayəyə təfsirçilərin verdiyi mənaya görə, qadınlar üzlərini, əllərini, ayaqlarını yad kişilərdən gizlətməli deyil, ancaq digər əzalarını örtüb gizlətməlidirlər, amma bəzi islami qruplara görə, tamamilə örtünmək dinin vacib şərtidir). - **qadınlar** (gizlin olan) **zinət** (yerlərini - sinələrini, qulaqlarını, biləklərini, topuqlarından yuxarısını gizlədib) **göstərməsinlər**, **ancaq öz ərlərinə** (və bundan sonra zikr olunan şəxslərə göstərmək caizdir). - **ya da öz atalarına**, (əu آبَاءُ بُعُولَتِهِنَّ) - **ya da ərlərinin atalarına**, (əu أَبْنَائِهِنَّ) - **ya da öz oğullarına**, (əu أَبْنَاءُ بُعُولَتِهِنَّ) - **ya da ərlərinin** (özgə arvadlardan olan) **oğullarına**, (əu إِخْوَانِهِنَّ) - **ya da öz qardaşlarına**, (əu بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ) - **ya da öz qardaşlarının oğullarına**, (əu بَنِي إِخْوَانِهِنَّ) - **ya da bacılarının oğullarına**, (əu نِسَائِهِنَّ) - **ya da özləri kimi olan** (ismətli, müsəlman və ya qeyri-müsəlman) **qadınlara**, (müsəlman da olsa əxlaqsız və fasiq qadınlara gizli zinət yerlərini göstərmək caiz deyil), (əu مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ) - **ya da sahib olduqları** (qulam və kənizlərə göstərmək caizdir. Bəzi təfsirçilərə görə burada məqsəd qulam yox, kənizdir, çünki qulam da yad kişidir. Amma Xazin təfsirində Ənəs ibn Malikdən rəvayət edilir ki, Hz. Peyğəmbər qızı Fatiməyə bir qulam bağışladı. Fatimə qulamı görüb bir libas götürdü, başını örtmək istədi, ayaqları açıq qaldı, ayaqlarını örtmək istədi, başı açıq qaldı, Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Qızım, heç bir eyib yoxdur, atandan və öz qulamından gizlənmək lazım deyil.” Hələ Zəməxşəri “Kəşşaf”da Aişədən nəql edib deyir: “Aişə öz qulamlarına zinət yerlərinə baxmağa izin vermişdi”). - **ya da ağılsız** (və ya qoca, kişiliyi olmayan) **xidmətçilərə** (gizli zinət yerlərini aşkar etmək caizdir). (əu الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا) - **ya da qadınların məhrəm yerlərinə agah olmayan uşaqlara** (yəni həddi-bülüğa çatmayıb hələ kişiləşmədikləri üçün onlara gizli zinət yerlərini göstərmək caizdir. Qadınların bu şəxslərdən başqa, heç kimə gizli zinət yerlərini göstərmələri caiz deyildir). (əu لَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ) - **zinətləri aşkar olmasın deyər** (qadınlar) **ayaqlarını** (yerə möhkəm) **vurmasınlar**, (xalxal zinəti ərəblərə məxsusdur). (əu وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) - **ey möminlər**, (bir günah etdiyinizdə)

Nur surəsi

أَنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلَيْسَتَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا

tövbə edib (Allah-Təalaya dönün), **bəlkə** (tövbə etməklə Allah-Təalanın əzabından) **nicat tapıb** (nemətlərinə qovuşasınız).

32) – (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ) – **içinizdəki ərsiz qadınları və subay kişiləri, bir də əməlisaleh olan qulam və kənizlərinizi bir-biriləri ilə evləndirin**, (belə ki, subay qalmasınlar). (اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) – **kasıb olsalar da (onları evləndirin)* Allah-Təala öz lütf və rəhmətiylə onları zəngin edər.** (وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) – **Allah-Təala geniş** (bol lütf sahibidir, insanları varlı etmədə aciz deyil, kimə bol ruzi verib-verməməyə də özü) **agahdır.**

(**Qeyd: Evlənmək xüsusunda Hz. Peyğəmbərdən bir çox hədis rəvayət olunubdur. Evlənənlərə bəzi savablar da vəd edilibdir. Bəzi əyləncə düşkünləri peyğəmbərin: “Kim evlənər və cinsi əlaqədən sonra qüsl edərsə, qüslün hər bir qətrəsindən bir mələk yaranıb, onlardan ötrü bağışlanmaq dilər”, -hədisini hərfi mənada anlayıb cinsi əlaqənin çoxluğundan özlərini məhv edirlər ki, o əcr və savaba nail olsunlar, amma bundan qafil olublar ki, sadəcə cinsi əlaqənin bir savabı olmaz. Hz. Peyğəmbərin evlənməyi əmr etməkdə məqsədi müsəlmanların sayını artırmağı təşviq etməkdir.*

33) – (وَلَيْسَتَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) – **evlənməyə (pul tapmayıb) gücü çatmayanlar Allah-Təala öz lütf və rəhmətilə onları (evlənməyə imkan verəcək qədər) zəngin edincəyə qədər iffətlərini (zinaya düşməkdən) mühafizə etsinlər.** (Yəni kim maddi səbəblərlə evlənə bilməyib, səbir edərək zinaya düşməkdən özünü qorusa, güman etmədiyi yerdən Allah-Təala ona var-dövlət verər, o da şəriətə uyğun evlənər). (وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا) – **sahib olduğunuz (qulam* və kənizlərdən) o şəxslər ki,**

(**Qeyd: Qulam və kənizlər insan olduğundan və insanların hamısı da eyni növ bir məxluq olduğundan bəzisinin digərlərinə üstün olub onlara bir heyvan kimi məlik olması insafsızlıqdır. Qədim zamandan bəri bu əməl camaat arasında adət olub, bir çox insanlar da buna meyilli idi. Xalqa birdəfəlik bu əməli qadağan edib, ləğv etmək müşkül bir iş olduğundan Allah-Təala Qurani-Şərifdə bəzi məqamlarda qulam və kənizləri azad etməyin vacib olduğunu bildirib, Hz. Peyğəmbər də öz hədislərində onları azad edənlərə bir çox savablar vəd edib, xalqı buna təşviq edibdir. Belə ki, camaat özü bu mətləbin qəbahətini dərk edib yavaş-yavaş tərk etsinlər. Hz. Peyğəmbər, pak səhabələri və hidayət verən imamlar sahib olduqları qulam və kənizlərin əksəriyyətini azad edib sonra onlara bir iş tapşırırdılar. Qul azad etmək haqqında Hz. Peyğəmbərdən bir çox hədislər rəvayət edilibdir.*

müqavilə yazıb müəyyən bir məbləğə özlərini özlərinə satmağa tələb edir, (فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا) – **əgər onlarda bir xeyir (o məbləği vermə**

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوهٖ فِيهَا مِصْبَاحٌ

gücünü) **görsəniz, o vaxt da müqavilə yazıb özlərini özlərinə satın**, (islamlardan əvvəl ərəblər arasında qulam, ya da kəninin özünü müəyyən bir məbləğə sahibindən satın alması adəti var idi, amma satmaq, satmamaq ixtiyarı sahibin özündə olardı. Allah-Təala bu ayədə bu məbləği verə bilən qulamların azad edilməsini təkid edir). (وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ) – (ey müsəlmanlar), **Allah-Təalanın sizə verdiyi maldan** (o qulam, kənilərə verin ki, özlərini alıb azad etsinlər. Cahiliyyə zamanında varlı şəxslər bir çox kənilər alıb onları zina etməyə vadar edib var-dövlət qazanardılar. Münafıqların başçısı Abdullah ibn Übeyyin Mədinədə 6 kənizi var idi. Onları zinaya vadar edib hər ay onlardan bir miqdar pul alırdı. Gərək, o məbləği hər ay ödəyəydilər. O kənilərdən ikisi gedib bu çirkin hadisəni Hz. Peyğəmbərə şikayət etdilər. Bu xüsusda bundan sonra gələn ayə nazil oldu). **- əgər kəniləriniz iffətlərini qorumaq istəsələr, onları zorla zina etməyə vadar etməyin**, (kənilər özləri zina etmək istəsələr, o zaman da gərək, onlara mane olasınız, siz özünüz onları belə qəbih əmələ vadar edirsinizsə, nə pis iş görürsünüz), (لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – (onları zinaya vadar edirsiniz ki, bu səbəblə) **dünya malı əldə edəsiniz**. **- kim zorla** (kəniləri zinaya) **vadar etsə, onların zorlanmasından** (zorla zinaya vadar ediləndən) **sonra Allah-Təala** (o kənilərə) **rəhm edib bağışlayandır**.

34) - həqiqətən, (bu Quranda bizim hökmlərimizi bəyan edən) **açıq-aydın ayələri sizə nazil etdik**. (وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ) - **sizdən əvvəlki ümmətlərin məsəllərini və qissələrini və müttəqi şəxslərdən ötrü** (gözəl) **öyüd-nəsihətləri** (bu Quranda nazil etdik. Belə ki, o qissələrdən və nəsihətlərdən ibrət alıb insanlıq xüsusiyyətlərini əldə edəsiniz).

35) - (Allah-Təala öz müqəddəs Varlığının müxtəlif təzahürlərini anlatmaq üçün bu ayədə bir məsəl bəyan edir ki, o məsəlin səbəbinə yarasa günəşin şüasından kor olan kimi aləmlərin sahibi olan o müqəddəs Zatin dünya aləminə saçılan nurundan kor olanlar hidayətə yol tapıb o Zatin haqlılığına və şəriksiz olmasına agah olsunlar. Ayənin mənası belədir:) **səmələrin və yerin* nuru Allah-Təaladır**. (مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوهٖ فِيهَا مِصْبَاحٌ)

Nur surəsi

الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾ فِي ثُبُوتِ آذِنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ

- (Allah-Təalanın) **nurunun misalı içində** (ışıqlı) **bir çıraq olan** (divar oyuğundakı) **bir taxça** (çıraqdan) **kimidir.**

(**Qeyd*: Hər bir şeyin nuru o şeyin varlığından ibarətdir. Məsələn, Zeyd bir şəxsdir, onun nuru öz varlığından ibarətdir; əgər Zeyd var olmasa, dünyanın nurundan ona bir fayda olmaz. Səmələrin və yerin nuru da onların varlığından ibarətdir. Allah-Təala səmələrin və yerin nurudur; demək ayəyə görə bu mənədadır: yəni səmələrin və yer, hətta bütün varlıqlar Allah-Təalanın mütləq Varlığının bir zərrəsi olduğundan bütün varlıqların vücudu Allah-Təalanın varlığı deməkdir. Necə ki evin içində şüşədən əks edən şüa günəşin nurundan qaynaqlanır və ondan ibarətdir, bu da məcazən olmayıb, həqiqəti üzrə belədir, habelə ayədəki mənaya görə də bütün varlıqların Allah-Təalaya olan nisbəti şüanın günəşə olan nisbəti kimidir. Necə ki günəş doğarkən ondan yayılan şüalarla ətraf nurlanır, habelə yeganə müqəddəs varlıq olan Xaliqin bir zərrə şüasından bütün varlıqlar nurlanıb mövcud olur. Bu mənada Xacə Hafiz Şirazi nə gözəl deyir: “Bütün bu görünən şərabın kölgəsi və müxtəlif naxışlar qədəhi tutan şəxsin işığıdır, qədəhə düşdü”. Bu səbəbdən də o səmələrin və bütün varlıqların nuru və varlığının həqiqəti Allah-Təaladır, demək doğrudur).

(الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ) - **o çıraq da bir şüşə** (qəndil) **içində olsun**, (çıraqın şüşə içində olması onun nurunu daha da yayar). (الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ) - **o şüşə də saflıqda, sanki, inci kimi olan** (Müştəri, Zöhrə, Süheyl və Mərrix) **kimi ulduzlardan biridir.** (يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ) - **o çıraq da bərəkətli zeytun ağacının** (yağından) **yandırılıb** (ışqlanır). (لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) - **(o yağ) nə şərqdə, nə də qərbdə** (yetişən zeytun ağacının yağından deyil. Bəlkə də, Şamda olan zeytun yağındandır ki, zeytun yağlarının ən yaxşısı Şamda bitən zeytunun yağıdır). (يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ) - **o zeytunun yağı** (o qədər saf və bərraqdır ki,) **ona od toxunmasa da, öz-özünə işıqlanır,** (نُورٌ عَلَى نُورٍ) - **o, nur üstündə nurdur**, (zeytun yağının saflığı, çıraqın nuru və o çıraqın şüşə içində olması, şüşənin də taxçanın içində olması, taxçanın da örtülü olması səbəbinə nur artıb, o çıraqdan böyük bir nur, nurlar nuru zahir olur, Allah-Təalanın nuru da ona bənzədilir. İnsan sənətiylə meydana gələn işıq heç kimə məxfi qalmadığı halda həqiqi bir nur olan Allah-Təalanın nuru necə də məxfi qalıb, camaat özünə başqa nur axtarır. Necə ki əlində çıraq olan bir şəxs od axtarsın, məgər bu zəlalət və cəhalət deyilmi? İnsana hər bir şeydən yaxın olan şey onun öz vücududur. İnsan öz vücudunun həqiqətinə agah olsa, hər halda öz rəbbini də tanıyar. Allah-Təala ona isnad edilən vəsflərdən müqəddəs və ucadır). (يَهْدِي اللَّهُ) - **Allah-Təala istədiyini** (ağılla haqqı axtaranları) **öz nuru tərəfə**

يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فُوفِيَهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾

hidayət edər, (وَيُضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ) - Allah-Təala insanlar üçün misallar çəkir (ki, hər şeyi asanlıqla anlayıb dərk etsinlər). - (وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) - hər bir şeyə agah olan Allah-Təaladır.

36-37) - (فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ) (həmin taxça və içindəki çıraq) Allah-Təalanın (mübarək adının) ucalmasına və zikr edilməsinə izin verdiyi o evlərdədir (məscidlərdədir), (يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ) - səhər-axşam (o məscidlərdə Allah-Təalanı bəzi arif) kişilər zikr edib təqdis edirlər. (لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ) - (o kişilər elə kişilərdir ki,) nə ticarət və nə də (mənfəətli) alış-veriş onları Allah-Təalanın zikrindən və namaz qılıb zəkat verməkdən yayındırmaz. (يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ) - (o kişilər elə kişilərdir ki,) qəlblərin və gözlərin haldan hala düşəcəyi (qiyamət) gününün əzabından qorxarlar.

38) - (لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ) (Allah-Təalanı zikr edib On-dan ona görə qorxarlar ki,) Allah-Təala etdikləri əmələ (ibadətə) görə onlara ən gözəl şəkildə mükafat verib, lütf və kəramətindən də (onların əcr və savabını) artırsın. - (وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ) - Allah-Təala (axirət günündə öz lütf və kəramətindən) istədiyinə saysız-hesabsız ruzilər (nemətlər) bəxş etsin. (Necə ki dünyada bəzi şəxslərə səbəbsiz yerə saysız-hesabsız dünya malı bəxş edir).

39) - (وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ) - o şəxslər ki, kafir olub Allah-Təalaya şərik qoşurlar, onların əməlləri (isti havada) düz yerdə görünən ilğıma* bənzəyər. - (يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً) - (o ilğımı uzaqdan görən) susuz şəxs onu su zənn edib (tez-tələsik o tərəfə gedər). - (حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا) - gəlib (ilğıma çatdıqda isə), heç bir şey tapmaz, (kafirin əhvalı da belədir, kafir dünyada etdiyi xeyir əməllərlə əcr və savab qazandığını güman edər, lakin məhşərə getdikdə o əməllərinin ilğım kimi məhv olub fayda vermədiyini görər). - (وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ) - (ümid etdiyini qiyamət günü tapmayıb) onun yanında (əvəzində) Allah-Təalanın (əzabını) tapar.

(*Qeyd: İsti havalarda günorta vaxtlarında səhrada su kimi görünən şeyə ilğım (sərab) deyilir. Yəni necə ki bu ilğımın həqiqəti yoxdur, habelə kafir şəxs yaxşı əməllər etsə də onların nəticəsi olmayıb, o əməllərdən bir fayda əldə etməz).

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لَّجِيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكْذِبْهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْخِجُ لَهُ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ

(فَوْقِيَّةٌ حِسَابَةً) – Allah-Təala onun haqq-hesabını görüb (əməllərinin cəzasını verir). (وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ) – Allah-Təala sürətlə haqq-hesab edib (cəza verəndir. Allah-Təala bu ayədə kafirlərin əməllərinin faydasızlığını ilğıma bənzədir, necə ki onu uzaqdan görən şəxs aldanıb su hesab edir, lakin ora getdikdə, sudan bir şey tapmayıb məyus olur, habelə kafirlər də belədir, bundan sonra gələn ayədə kafirlərin əməllərini elə bir qaranlıq bənzədir ki, orada bir-birlərinin üstünə yığılıb zərər və əzaba düşər olarlar).

40) - (أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لَّجِيٍّ) ya da (kafirlərin əməlləri) dərin dənizdəki qaranlıqlar kimidir. (يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ) - onun üstünə bir dalğa ucalıb, o dalğanın üstündən də başqa bir dalğa ucalar. (مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ) O dalğanın üstündə buludlar olsun (ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ) – bir-birinin üstündə də qaranlıqlar. (إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكْذِبْهَا) - (o şəxs o qaranlıqların içindən) əlini çıxarıb baxsa da, az qala görməz, (kafir və müşrikin halı da qiyamət günündə belədir, əməllərinin zülməti onları bürüyüb bir işıq tapmazlar ki, bir tərəfə gedə bilsinlər.) (وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ) - (qiyamət günü) Allah-Təala kimə (öz əməlinə görə) bir nur bəxş etməsə, əlbəttə, ondan ötrü işıqlıq olmaz. (Həmişəlik qaranlıqda qalıb əzaba düşər olar).

41) - (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْخِجُ لَهُ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) (ey Məhəmməd), bəs baxıb görmürsən ki, səmalarda və yerdə olan hər bir məxluq Allah-Təalanı zikr edib (ona həmd-səna edir?) - (وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ) - (habelə yerlə səma arasında) qanadlarını açıb uçan quşlar (da Allah-Təalanı zikr edib həmd-səna edirlər. Səmalarda və yerdə olan məxluqatın hamısı dildən əlavə halları ilə də Allah-Təalanı zikr edir, hətta onların varlığı yeganə olan Allah-Təalaya dua edir. Allah-Təalanın quşlara və sair heyvanlara özünə həmd-səna edib zikr etməyi öyrətməsi imkansız deyil. Necə ki bəzi dəqiq və incə elmləri onlara öyrətdiyi məlumdur.) Bütün məxluqat (Allah üçün etdiyi) dua və zikirləri bilir. (Necə ki, dəqiq və lətif elmlərdən öyrənmə qabiliyyəti bəxş etmişdir. Eləcə də zövqü olan hər canlıya quşlara və sair heyvanata belə bir qabiliyyət vermişdir.) (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ) - Allah-Təala edilən hər bir şeydən agahdır, (onun elmindən bir şey qeyb olmaz).

وَيَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ
يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يَقْلِبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾ وَاللَّهُ
خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي
عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبِينَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرُّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مَنْ
بَعْدَ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

42) - səmələrin və yerin hakimiyyəti (وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ) Allah-Təalaya məxsus olub, son dönüş də Allah-Təalayadır.

43) - (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا) (ey Məhəmməd), bəs baxıb görmürsən ki, Allah-Təala buludları (öz kamil qüdrəti ilə hər tərəfə) çəkib aparır. (ثُمَّ يُؤَلِّفُ) - ondan sonra (dağın) buludları bir yerə cəm edib, bir-birinin üstünə yığır. (فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ) - və görürsən ki, (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə o cəm olan buludların) arasından yağış çıxardır. (وَيَنْزِلُ) (Allah-Təala) səmədan dağlar kimi dolu endirir. (مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ) - Allah-Təala kimi istəsə, ona (dolu ilə vurub özünə və əkininə) zərər verər. (وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ) - və kimi istəsə, (o dolunu) ondan qaytarıb (bir zərər toxundurmaz). (يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ) - az qalır ki, buludlardan çıxan şimşəyin nuru gözlərini kor etsin.

44) - (يَقْلِبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) - Allah-Təala (öz kamil qüdrəti ilə) gecəni gündüzə (gündüzü gecəyə) çevirər, (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَأُولِي الْأَبْصَارِ) - həqiqətən, bu (zıkr olunan şeylərdə Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) ağıl sahiblərindən ötrü ibrət vardır. (Yəni ağıllı insanlar, gərək, bu barədə təfəkkür etsinlər).

45) - (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ) (ey Məhəmməd), Allah-Təala (yer üzündə olan) hər bir heyvanı (özünəməxsus) bir spermadan yaradıbdır. (فَمِنْهُمْ مَنْ) - (o heyvanlardan) bəzisi qarnı üstündə yol gedər. (يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ) - bəzisi də iki ayağı üstündə yol gedər. (يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ) - bəzisi də 4 ayağı üstündə yol gedər. (يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ) - Allah-Təala istədiyini yaradar, (heç kim də ona mane ola bilməz). (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) - həqiqətən, Allah-Təala hər bir şeyə (hər növ məxluq yaratmağa) qadirdir.

46) - (لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبِينَاتٍ) - həqiqətən, (ey Məhəmməd, bu Quranda halal, haramı bəyan edən) açıq-aşkar ayələr nazil etdik (ki, onlara əməl edib haqqa qovuşasınız). (وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) - Allah-Təala kimi istəsə, (etdiyi xeyir əməllərinə görə) onu düz yola (islama) hidayət edir.

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ

47) (وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا) – (münafıqlar zahirdə dillərində) deyirlər: **Allah-Təalaya və onun peyğəmbəri (Məhəmmədə) iman gətirib itaət etdik.** (bu sözü deyəndən) sonra onlardan bir dəstə üz çevirib (dedikləri sözlərindən, zahirdəki imanlarından da çıxarlar). (وَمَا أُولَئِكَ) – (ey Məhəmməd, bu sözləri deyənlər əvvəlcədən) **mömin olmayıb** (qəlbləri qəflətdə idi. Mədinədə olan bəzi münafıqlar zahirdə Hz. Peyğəmbərə iman gətirmişdilər, amma əleyhlərinə olan bir əhvalat və məhkəmə olanda dərhal Hz. peyğəmbərdən üz döndərüb yəhudi rəislərinin hökmünə tabe olurdular. O cümlədən Bışr adlı bir münafıq bir yəhudi ilə mübahisə etdi. Yəhudi dedi: “Gedək Hz. Peyğəmbərin yanına.” Bışr dedi: “Gedək yəhudilərin rəisi Kə'b ibnül-Əsrəfin yanına.” Bir də Müğirə ibn Vaillə Əli ibn Əbu Talib arasında bir su quyusu və bir yerin üstündə ədavət oldu. Müğirə dedi: “Mən məhkəmə üçün Məhəmmədin yanına getməyəm. Qorxuram mənə zərər versin.” Bundan sonra gələn bəzi ayələr bu barədə nazil oldu).

48) (وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ) – (ey Məhəmməd), **o münafıqlar aralarında hökm etməsi üçün Allah-Təalanın (Quranı) və onun peyğəmbərinin tərəfinə dəvət olunduqda,** (İذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ) – (qəfildən o münafıqlardan) **bir dəstənin (Allah-Təalanın və onun peyğəmbərinin hökmünə razı olmayıb) üz çevirdiklərini (görərsən).**

49) (وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ) – **amma (məhkəmədə) haqq onların (mənfəətinə) olsa, o vaxt da (peyğəmbərə meyil və) itaət edib onun yanına gəlib (hökmünə razı olarlar).**

50) (أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) – (ey Məhəmməd, niyə bu münafıqlar öz zərərlərinə olanda sənin hökmünə razı olmurlar?) **Yoxsa qəlblərində (küfr və nifaq) xəstəliyi var?** (أَمْ ارْتَابُوا) – **bəlkə (sənin peyğəmbərliyinə) şəkk-şübhə edirlər?** (أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ) – **yoxsa qorxurlar ki, Allah-Təala və onun peyğəmbəri (Hz. Məhəmməd) onlara zülm edib, (haqları yeyilə?** Onların bu gümanı batildir, heç vaxt onlara zülm olunmaz). (بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) **xeyr, onlar özləri zalımdırlar.**

51) (إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) – **həqiqətən, aralarında hökm edilsin deyə Allah-Təalanın və onun peyğəmbərinin (Hz. Məhəmmədin) tərəfinə çağırıldıqda, möminlərin sözü**

Kəşfül-Həqayiq II

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَٰئِزُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَّعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ يَخْبِرُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

gərək bu olsun: (Allah-Təalanın və peyğəmbərin hökmünü) **eşidib itaət etdik.** (Möminlər bu xüsusiyyətdədir, nəinki faydalarına olanda razı olub, zərərlərinə olanda hökmə razı olmasınlar). - **əlbəttə, nicat tapıb** (axirətin sonsuz nemətlərinə qovuşanlar bu möminlərdir).

52) (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) - **kim Allah-Təalaya və onun peyğəmbərinə itaət edib** (onların hökmünü qəbul etsə), - **və Allah-Təaladan qorxub çəkinsə,** (haramı tərk edib vaciblərə əməl etsə), - **onlar əlbəttə,** (Allah-Təalanın) **əbədi nemətlərinə qovuşarlar.**

53) - (وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ) - **Allah-Təalaya çox möhkəm and içib** (sənə dedilər ki,) **əgər sən onlara (cihada getməyi) əmr etsən, mütləq** (səninlə cihada) **gedərlər.** - (قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَّعْرُوفَةً) - (ey Məhəmməd, o münafıqlərə) **de ki, and içməyin,** (and içmək lazım deyil, bəlkə özgə möminlər kimi şəkk-şübhəsiz itaət lazımdır. Necə ki mömin şəxslərin zahir və batinləri hər ikisi eynidir, gərək, siz də onlar kimi olasınız, necə itaət etdiyiniz məlumdur), - **həqiqətən, Allah-Təala etdiklərinizə,** (qəlbinizdə olan küfr və nifaqa) **agahdır.** (Heç bir şey ona məxfi qalmayıb əməlinizin cəzasını verəcəkdir).

54) - (قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ) - (ey Məhəmməd, münafıqlərə) **de ki, Allah-Təalaya və onun peyğəmbərinə** (təmiz qəlblə) **itaət edin.** **فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ** - **əgər Allah-Təaladan və onun peyğəmbərindən üz çevirib itaət etməsəniz,** (peyğəmbərə bir zərər olmayıb, o zərər sizə dəyər, həqiqətən, peyğəmbərə lazım olan ancaq ona yüklənən (Allah-Təalanın ehkamını xalqa çatdırmaqdır), - **sizə də lazım olan sizə yüklənən** (o ehkamlara əməl etməkdir, gərək, peyğəmbərə itaət edib, şəriəti qəbul edib əməl edəsiniz, əgər əməl etməsəniz, Allah-Təalanın qəzəbinə düçar olub əzaba yaxalanacaqsınız). - **əgər** (peyğəmbərə) **itaət edib** (Allah-Təalanın ehkamına əməl etsəniz), **hidayət tapıb** (zəlalətdən çıxarsınız). **وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا (الْبَلَاغُ الْمُبِينُ)** - **peyğəmbərə lazım olan ancaq** (Allah-Təalanın hökmünü camaata) **açıq-aşkar təbliğ edib** (çatdırmaqdır).

55) (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ) - **sizlərdən - Allah-Təala* iman gətirib saleh əməl edənlərə vəd edir ki, yer üzündə** (onları kafir və müşriklərin əvəzinə özünə canişin və) **varis etsin.** (كَمَا اسْتَخْلَفَ)

Nur surəsi

وَلْيَمَكِّنْ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلْيُبَدِّلْهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرُّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

necə ki onlardan əvvəlkiləri də (bəni-İsraili Misirdə və Şamda olan kafirlərin yerinə) **varis etmişdi.**

(***Qeyd:** Bu ayədə Allah-Təala Hz. Peyğəmbərin cövhər saçan dili ilə möminlərə vəd edir ki, bundan sonra böyük hökmdarlara qalib olub onların mülklərinə malik olacaqsınız. Allah-Təalanın bu vədi doğru olub peyğəmbərdən sonra xəlifələrin zamanında islam ümməti şərq və qərbə, Rum və İran padşahlarının xəzinələrinə sahib olub bütün dünyaya hakim oldular. Bu xəbər bizim məşhur peyğəmbərimizin haqq olduğuna dair bir möcüzədir. Peyğəmbərin böyük möcüzəsi qabaqcadan bir xəbər verib, o xəbərin gələcəkdə doğru olmasıdır. Haqq xəlifələrdən sonra özünə xəlifə adını qoyanlar onların yolu ilə getməyib haqqa nankorluq edib, əksəriyyəti də fəsiq olduğundan, islam dini günbəgün geriləməyə başladı. Zəməxşəri öz təfsiri “Kəşşaf”da Hz. peyğəmbərdən bir hədis nəql edib deyir: “Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Məndən sonra xilafət 30 ildir, ondan sonra kim güclü olsa, xilafətə sahib onu səltənət edər. Ondən sonra yol kəsib, qan tökmək və zülmə xalqın malını əlindən almaq adət olar.” Əməvilər xilafəti ələ keçirəndən sonra zikr olunan bu əməllər camaatın arasında yavaş-yavaş rəvac tapmağa başladı. Xalq bu cür əməllərdən asudə ola bilmədi. Bizim bu zamana kimi islam ümməti arasında hər cür zülm və fəsad, haqqa zidd əməllər davam edib, hamısı Əməvilərin və onlardan sonra da Abbasilərin əkdüyü toxumların bəhrəsidir. Bu mətləb heç bir tarixçiyə məxfi deyildir. Məsələn, Əməvi xəlifəsi Vəlid ibn Yezid ibn Əbdülməlik ancaq şərab içmək, başqa günah əməllər etməkdən başqa bir iş görməyibdir. Hovuzu şərabla doldurub gedib o hovuzun içinə dalıb şərab içib, sərxoş olub yatardı. Sübh vaxtı müəzzin gəlib (şərab tuluğu olan) bu xəlifəni camaat namazına dəvət edəndə, sərxoş xəlifə özündən bixəbər olduğundan özü kimi günahkar olan kəninin sayəsində ayağa durub, sərxoş və qüslsüz bir halda gedib camaata namaz qıldırırdı. Bu kimi əhvalatlar o dövrdəki camaatın əxlaqi vəziyyəti haqqında bizə məlumat verir. Habelə Ömər ibn Əbdüləziz istisna olmaqla Əməvi xəlifələri və Abbasi xəlifələrinin əksəriyyəti gecə-gündüz günah etməkdən başqa bir şey etməyib islama zərər verib, islam dünyasını xarabəyə çevirdilər. Bu dövrdə, ya da bizdən əvvəlki dövrlərdə müsəlmanların içindən adil bir sultan çıxıb bu fəsadları islah etmək istəsə də, çətindir. Gərək, islam hökmdarları və müsəlmanlar öz nəfslərinə tabe olub, haqq yoldan çıxmasınlar və xeyir əməllərə davam edib onu möhkəmlətsinlər. Görəsən, islam ümməti o ilk xoş günlərinin bənzərini bir də görəcəkmiz? Heyhat!).

– (وَلْيَمَكِّنْ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ) – **seçdi-yi dinini** (islami yer üzündə möhkəmləndirib (yayacaqdır). (وَلْيُبَدِّلْهُمْ مِنْ بَعْدِ) – **əlbəttə**, (bu möminlərin Mədinədəki) **qorxularını sonra əmin-amanlıqla əvəz edəcəkdir.** – (يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا) – (möminlər) **yalnız mənə ibadət edib heç bir şeyi mənə şərik qoşmazlar.** (وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ)

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ

(الْفَاسِقُونَ) - kim bu (nemətlərə sahib olandan) sonra nankorluq edib (şükür etməsə), əsl fasiqdir.

56) - وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرُّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) - **namaz qılıb, zəkat verib, peyğəmbərin (hər bir əmrinə) itaət edin**, (ondan sonra ümid edin ki, Allah-Təala sizi bağışlayıb) **rəhm etsin**.

57) - (لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd), **zənn etmə ki, kafir olanlar yer üzündə bizi aciz edərlər**. - (وَمَا أُولَئِهِمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ) - (əksinə, biz onlara hakim olacağıq), **məskənləri cəhənnəm odu olub** (həmişə orada qalacaqlar. Onlardan ötrü cəhənnəm) **nə pis qayıdış yeridir**.

58) - (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) - **ey iman gətirən şəxslər**, (Allah-Təala bu ayədə qulam və kənizlərin öz sahibləri ilə və uşaqların böyükrlə necə rəftar etməsi gərəkdiyini bəyan edir). (لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ) - **sahib olduğunuz (qulam və kənizləriniz) və həddi-bülüğa çatmayan (uşaqlarınız mənzillərinizə daxil olarkən) bu 3 vaxtda, gərək, sizdən izin alsınlar**. - **sübh namazından qabaq**, (çünki o vaxt yuxudan durub paltar geyinmək zamanı olduğundan icazəsiz daxil olmaq münasib deyil), (وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ) - **və günorta (yatmaq üçün) paltarinızı çıxartdıqda**, (وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ) - **bir də işa namazından sonra** (gecənin yarısında, yatmaq vaxtı olduğundan icazəsiz yanınıza daxil olmasınlar). (ثَلَاثَ) - **bu 3 vaxt sizdən ötrü xəlvət vaxtıdır**, (ola bilər ki, bu vaxtlarda bədəniniz, ya da bəzi məhrəm yerləriniz açıq olsun. Örtünmək lazım olduğundan qeyd olunan şəxslər icazəsiz daxil ola bilməzlər. Bu icazəni almaq ancaq şəxsin qulamı, kənizi, bir də uşaqlarından ötrüdür, başqa şəxslər, ümumiyyətlə, o vaxtlar icazə də ala bilməzlər. Ancaq şəxsin öz arvadının icazə almasına ehtiyac yoxdur). (لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ) - **nə sizə (nə də qulam, kənizlərə və uşaqlara bu 3 vaxtdan) sonra (icazəsiz yanınıza daxil olmaqda) bir günah yoxdur**. - (طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ) - **bu vaxtlardan sonra (iş məqsədi ilə) bir-birinizin yanına girib-çıxa bilərsiniz**, (كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ) - (bu zikr olunan ayələr kimi) **Allah-Təala öz ayə və ehkamını sizdən ötrü belə bəyan edir**. - (وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) - **Allah-Təala (bəndələrinin faydasından) agahdır və (onlardan ötrü qanun verməkdə) hikmət sahibidir**.

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾ لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ

فَلْيَسْتَأْذِنُوا) - *uşaqlar həddi-bülüğa* çatdıqda* (وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ) (59) (onların da digər kişilər kimi izinsiz daxil olmağa ixtiyarları yoxdur, daxil olarkən) əvvəlkilər kimi izin alıb (daxil olsunlar). (كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) - *Allah-Təala öz ayə və ehkamlarını sizdən ötrü belə bəyan edir.* (وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) - *Allah-Təala (bəndələrinin faydasından) agahdır və (onlardan ötrü ehkam verməkdə) hikmət sahibidir.*

(**Qeyd: İslam üləması arasında həddi-bülüğa çatma yaşı mövzusunda ixtilaf vardır. İmam Əbu Hənifəyə görə oğlan 18 yaşında, qız 17 yaşında həddi-bülüğa çatıb şəriət qarşısında məsul olar. Amma digər fəqihlər oğlan və qızda 15 yaşı həddi-bülüğa çatma yaşı sayıblar. Amma imamiyyə üləması oğlanda 15 yaşı, qızda 9 yaşı həddi-bülüğa çatma yaşı sayıblar. Belə olarsa, qızın işi çox müşkül olar.*

(60) - (وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا) - (heyzdən və doğuşdan kəsilib) evlənməyə ümidi qalmayan qadınlara, (فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ) - *üst libaslarını çıxarıb (kişilərə görünməkdə) heç bir günah yoxdur.* (غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ) (olarkən) (وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ) - (məhrəm) *zinət yerlərini göstərməmək şərtilə* (olar), (لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) - *amma iffət və ismətlə hərəkət edib (naməhrəmlər arasında soyunmağı tərk etmələri) onlar üçün daha yaxşıdır. Allah-Təala (sizin hər bir sözünüzdə) eşidib, (əməllərinizdən) agahdır.* (Müsəlmanlar cihada gedərkən evlərində kor, çolaq və xəstə şəxsləri qoyub gedərdilər, amma onlar sahibləri, bəlkə, razı deyil deyə o şəxslərin evlərində olan yeməklərdən yeməzdilər, bu barədə növbəti ayə nazil oldu).

(61) - (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ) - *kor, çolaq və xəstələrə* (o evlərdə olan yeməklərdən yemələrində) *heç bir günah yoxdur.* (وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ) - *və siz möminlərə də heç bir günah yoxdur ki, icazəsiz olaraq öz evlərinizdən (oğullarınızın evlərindən) yeyəsiniz, (ata və oğul eyni sayıldığından, oğlun evi ataya isnad edilir).* (أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ) - *ya da atalarınızın (və babalarınızın) evlərindən yeyəsiniz, (أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ) - ya da analarınızın (nənələrinizin) evlərindən yeyəsiniz.* (أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ) - *ya da bacılarınızın evlərindən, (أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ) - ya da bacılarınızın evlərindən, (أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ) - ya da əmilərinizin evlərindən, (أَوْ بُيُوتِ أَخَوَالِكُمْ) - ya da dayılarınızın*

Kəşfül-Həqayiq II

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ بَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

zın evlərindən, (أَوْ بَيُوتٍ خَالَاتِكُمْ) - ya da xalalarınızın evlərindən, (أَوْ مَا مَلَكَتُمْ) - ya da açarları əlinizdə olan evlərdən (nəzarət etdiyiniz evlərdən), (مَفَاتِيحُ) - ya da dostlarınızın evlərindən, (صَدِيقِكُمْ)*

(***Qeyd:** İmam Cəfər ibn Məhəmməd Sadiq buyurubdur: “Dostluq o qədər qiymətli ki, Allah-Təala onları ayədə övlad, ata, ana, bacı və qardaşla bir yerdə zikr edibdir. Həsən Bəsri öz evinə daxil olanda gördü ki, dostlarından bəzisi oturub yemək yeyir. Şadlıqdan üzü güldü. Dedi: “Hz. peyğəmbərin səhabələri də belə idi. Onlar bir-birlərinin evinə gedir, dostları evdə olmayanda kənizdən soruşardılar: “Onun dirhəmi, dinarı haradadır?” Kəniz göstərirdi, ona da nə qədər lazım olsaydı, götürüb gedərdi. Bu ittifaq və ittihad sayəsində islam ümməti tərəqqi tapıb aləmə sahib oldu. İki dostun arasında “isar” olmasa da, gərək, mütləq “müvasat” (özündə varkən möhtaca vermək) olsun. “İsar”- odur ki, özü möhtac olsa da, dostunu özündən üstün tutub malını ona versin, “müvasat” isə odur ki, əlində olan malı möhtac olan dostuna bağışlasın. Bu məsələ ilk müsəlmanlar arasında vacib hökmlərdən sayılırdı. Nəinki bu şəkildə hərəkət edirdilər; hətta aralarında kin, ədavət, nifaq olmayıb hamısı ittifaq içində islamı yaydılar. Bizim bu dövrdə isə tərsinədir, simurq quşu kimi yoxa çıxıbdir. Nəinki özündə olduğu halda verir, hətta səninlə dost da olsa, borc verməsini xahiş etsən, səndən elə üz döndərər ki, guya səninlə heç dost deyilməmiş. Sənin ehtiyac içində olduğunu görən kimi dostluq əlaqəsini kəsib, yad adam kimi biganə olar. Arif bir şəxs başqa bir arifə şikayət edib dedi: “Mənim yanıma gəlib gedənlər çoxdur, mənə əziyyət verirlər. Mənə elə bir şey öyrət ki, onlardan xilas olum.” O şəxs dedi: “Sənin yanına gələnlərdən hansı varlıdır, ondan borc istə, hansı yoxsuldur, ona da borc ver, başın sakit olar.” O da onun sözüə əməl etdi, az bir zaman içində elə də oldu. Bu dövrün əhli isə necə də xəyanətkar, necə də hiyləbazdır. Eyni din və millətdən olan müsəlmanlar bir-birlərinə etibar etməyib, iki vəhşi heyvan kimi bir-birlərinə baxırlar. Bundan da pis şey varmı?)

(Bu zikr olunan evlərdə olan yeməklərdən icazəsiz yemək caizdir). (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا) – (qonaq çağırıldığınızda onlarla) **bir yerdə, ya da təklikdə yeməyinizdə sizə bir günah yoxdur**, (bəzi ərəb tayfalarının da belə bir adət var idi, axşama kimi əgər onlara bir qonaq gəlməsəydi, tək yemək yeməyi xoşlamazdılar, bu barədə bu ayə nazil oldu). (فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا). – (bu zikr olunan) **evlərə** (ya da başqa bir evə) daxil olduğunuzda **özünüz kimi olan şəxslərə Allah-Təala yanından bərəkətli və pak olan bir salam verin**, (belə deyin: əs-səlamu aleykum və rəhmətullahi və bərəkətuhi). (كَذَلِكَ بَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ). - **Allah-Təala öz ayə və ehkamlarını sizdən ötrü belə bəyan edir ki, bəlkə, ağılla düşü-nüb** (bu hökmlərin sirrini və həqiqətini anlayasınız. Boş bir evə, ya da məs-

وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَسْتَلْلُونَ مِنْكُمْ لَوْأَدَا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَا إِنَّ اللَّهَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا

cidə daxil olduqda da, gərək, belə salam verilsin – əs-səlamu aleyinə və alə ibadullahis-salihin, ondan sonra daxil olmaq olar).

62) (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ) - **həqiqətən, möminlər o şəxslərdir ki, Allah-Təalaya və onun peyğəmbəri (Məhəmmədə) iman gətirirlər.** (o möminlərin xüsusiyyəti budur:) **hər hansı bir işdən ötrü (peyğəmbərlə) bir yerdə olduqlarında, (peyğəmbərdən) izin almamış getməzlər.** (Yəni peyğəmbərdən izin almamış heç kim onun yanından getməsin). (إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ). - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, o şəxslər ki səndən izin alıb (elə gedir), Allah-Təalaya və onun peyğəmbərinə iman gətirənlər onlardır.** (فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ) - (ey Məhəmməd), **bəzi işlərindən ötrü səndən izin istədiklərində, onlardan istədiyinə (getməsi üçün izin ver, istəmədiyinə izin vermə).** (وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ). - (izin alıb gedənlərdən ötrü) **Allah-dan bağışlanma dilə.** (Amma onların sənin məclisindən ayrılmamaları izin alıb getmələrindən yaxşıdır), **həqiqətən, Allah-Təala (belələrini) bağışlayıb rəhm edəndir.**

63) - (Hz. Peyğəmbərin sizə ehtiyacı olub sizi çağırıqda, dəvətini qəbul edib, onun yanına gedin. Peyğəmbərin çağırmasını öz aranızda bir-birinizi çağırmaqla eyni tutub (müqayisə etməyin və ya onu özünüzü çağırduğunuz kimi çağırmayın, özgə şəxs sizi çağıranda getməsəniz də olar, amma peyğəmbər çağıranda, gərək, itaət edib hüzuruna gedəsiniz). (قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَسْتَلْلُونَ مِنْكُمْ لَوْأَدَا). - **həqiqətən, Allah-Təala sizlərdən (peyğəmbərin məclisindən) xəlvətcə çıxıb gedənlərdən agahdır, (bəzi münafıqlar peyğəmbərdən izin almamış gedərdilər).** (فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ). - **əlbəttə, (peyğəmbərin əmrinə) müxalif olanlar, gərək, (bundan) qorxsunlar, (bu dünyada) bəla və müsibətə düşər olmaqdan qorxsunlar.** (أَوْ يُصِيبُهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ). - **ya da (qiyamət günü) şiddətli əzaba düşər olmaqdan (qorxsunlar).**

64) - (أَلَا إِنَّ اللَّهَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd), **xəbərdar ol ki, həqiqətən, səmaların və yerdə olanların (hakimiyyəti və idarəsi) Allah-Təalaya məxsusdur.** (Heç bir şey ona məxfi qalmaz. Necə ola bilər ki, peyğəmbərin

məclisindən gizlin gedən münafiqlərdən agah olmasın?) (قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ) - **həqiqətən, Allah-Təala hansı halda** (mömin, yoxsa münafiq) **olduğunuzdan agahdır.** (وَيَوْمَ يُزْجَعُونَ إِلَيْهِ) - **və Allah-Təalanın tərəfinə qayıdacağınız gündən də agahdır.** (فَيُنْزِلُهُمْ بِمَا عَمِلُوا) – (Allah-Təala o gün münafiqlərə) **etdikləri əməllərin hamısını xəbər verəcəkdir.** (وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) - **Allah-Təala hər bir şeydən agahdır,** (elmindən heç bir şey kənar deyil).

Allah həmd olsun, Nur surəsinin təfsiri bitdi, Allah-Təalanın hökmlərini, qadağalarını, iffət və ismətə dair əmrlərini ehtiva edən bir surədir. Bu mübarək surənin uca məzmunundan agah olub onun ədəbi ilə ədəblənənlər nə xoşbəxtdir. Hz. peyğəmbər buyurubdur: *“Kim Nur surəsinə oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər.”* (Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/462)

əl-FURQAN SURƏSİ

25-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 77 ayə, 892 kəlmə, 3783 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ) – (xeyir və bərəkəti çox olan, sifət və feil-lərində) **hər şeydən uca olan Allah-Təala haqla batili ayıran Qurani öz qulu** (Məhəmmədə) **nazil etdi.** (لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا) – **belə ki,** (o Qurani qiyamətə kimi) **hər bir aləmdə olan** (məxluqu Allah-Təalanın əzabı ilə) **qorxudan** (və haqq tərəfinə* hidayət edən olsun).

(***Qeyd:** Qurani-Şərif qiyamətə kimi insanların arasında olub onları uca səslə Allah-Təalaya tərəf dəvət edəndir. Qurani-Şərif Allah-Təaladan gətirib insanlara çatdıran Hz. Peyğəmbər Məhəmməd ibn Abdullah (ə.s), özü dünya evi ilə vidalaşmış, Allah-Təalanın əmri ilə Haqqın hüsuruna, ruhlar diyarına köçdü. Amma Qurani-Şərif hər zaman diri olub qiyamətə kimi insanları dəvətə davam edib əbədi bir möcüzə və şəfa verən kafi bir kitabdır. Qurani-Şərifin incəliklərindən və öyüd-nəsihətlərindən agah olub, onlardan nəticə çıxarıb əməl etmək fəzilətli şəxslərdən ötrü böyük səadətdir. Qurani-Şərif şəriət və siyasət ehkamlarını ehtiva etdiyindən bütün səmavi kitablardan üstün olub hamısına rəhbər təyin edilibdir. Bütün ərəb ədibləri və fəsihləri Qurani-Şərifin ta qiyamətə kimi insanların din işlərinə kafi bir kitab olduğunu iqrar edib qəbul ediblər. Amma müsəlmanların əksəriyyəti Qurani-Şərifin ehkamından üz döndərərək öz başçıların xurafat və uydurmalarına tabe olub özlərindən ötrü Qurani-Şərifdən ayrı bir din seçiblər. İlahi, müsəlmanlara bəsirət, islama yardım bəxş et, amin!)

2) (الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) – (Allah-Təalanın sifətlərindən biri) **odur ki, səmaların və yerin hakimiyyəti ona məxsusdur.** (وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا) – **özünə övlad götürməyibdir.** (وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ) – **hakimiyyətində heç bir şəriki yoxdur.** (وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا) – **hər bir şeyi yaradıb, onu təqdir** (müəyyən) **edib,** (nöqsandan xali edibdir).

3) (وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً) – (amma insanlar Allah-Təalaya zülm edib) **başqa məbudlar qəbul edib** (Ona şərik qoşublar). (لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ) – **hal-buki Allah-Təalaya şərik qoşulan bu məbudların heç bir şeyi yaratma-**

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوَةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا افْتَرَاهُ وَاعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا ﴿٧﴾

ğa qüdrətləri olmayıb, özləri də Allah-Təala tərəfindən yaradılıblar. (وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا) – özlərinə bir zərər və mənfəət verməyə də malik deyillər. (Belə bir halda, başqalarına necə zərər və mənfəət verə bilirlər?) (وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوَةً وَلَا نُشُورًا) – öldürüb diriltməyə, (qiyamət günündə) cəm etməyə heç vaxt qadir ola bilməzlər. (Aqıl şəxs də belə şeylərə ibadət edərmimi?)

4) (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا افْتَرَاهُ) - **kafir olanlar** (Məkkədə Qüreyş camaatından Nəzir ibn Haris və ona tabe olanlar) **dedilər**: “**Bu (Quran) ancaq (Məhəmməd tərəfindən) uydurulan bir yalandır, (Allah-Təalaya isnad edibdir). (وَاعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ) - başqa bir qövmlər də (bu yalanda) ona kömək edibdir, (فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, bu şəxslər zülm və böhtana yuvarlanıb (Allah-Təalanın kəlamını yalan sayıb qəbul etmədilər).**

5) (وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا) – (yenə Məkkə müşriklərinin bəzisi) **dedi**: (bu Quran ayələri) **əvvəlki (ümmlətlərin) əfsanələridir, (Məhəmməd özü yazıb-oxuya bilmədiyindən) özündən ötrü yazdırıbdır, (فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا) - səhər-axşam bu (ayələr gizlincə) ona oxunur, (sonra da gəlib bizə deyir ki, bu ayələr Allah-Təaladandır. Məkkədə iki bizanslı var idi, deyirdilər: “Məhəmməd Quranı onlardan öyrənir”),**

6) (قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, (elə deyil, bu Quranı) səmalarda və yerdə hər bir gizlin şeydən agah olan Allah-Təala nazil edibdir. (إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا) – (tövbə edib Allah-Təalaya dönüb, Quranı qəbul edin), həqiqətən, Allah-Təala bəndələrinə rəhm edib onların günahlarını bağışlayandır.**

7) (وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ) - **Qüreyş müşrikləri dedilər**: **əgər bu (Məhəmməd) peyğəmbədirsə, niyə (bizim kimi hərəkət edib) yemək yeyir, bazarlarda alış-veriş edir? (Əgər peyğəmbər olsaydı, gərək, mələk olub insani xüsusiyyətdə olmayaydı). (لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ) – (özünü mələk olmasa da), özü ilə birlikdə qorxudan bir mələk nazil olub, (ona kömək etməli deyildimi, belə ki, Məhəmmədin peyğəmbər olduğu məlum olsun?)**

Furqan surəsi

أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾
أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ الَّذِي إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ
خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ
وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَزَفِيرًا
﴿١٢﴾ وَإِذَا أَلْقَا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقْرَّبَيْنِ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾

8) (أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ) – (bir halda ki, mələk deyil, bir mələk də ona kömək etmir, səmadan) **ona bir xəzinə endirilməli deyildimi**, (belə ki, onunla dolanıb işləməyə ehtiyacı olmasın?) **- ya da bir bağı olsun, o bağdan yeyib**” (dolansın? Bir halda ki, bunların heç biri onda yoxdur, demək o, peyğəmbər deyil. Fasiqlər nə qədər ağılsız və insafsız imişlər ki, Hz. Peyğəmbərin işləməyini ona irad tuturdular? Halbuki insanlığın ilk şərti işləyib başqasına möhtac olmamaqdır). **- (وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا) - zalım olan** (müşriklər möminlərə) **deyirlər: “Siz ancaq sehlənmiş (aqlını itirmiş) bir kişiyə tabe olursunuz.”**

9) (أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا) – (ey Məhəmməd), **bax gör** (bu müşriklər) **səndən ötrü necə məsəllər çəkib** (isnad edirlər. Gah deyirlər: “Peyğəmbər, gərək, mələk olsun”, gah deyirlər: “Peyğəmbərlik insanla mələk arasında müştərək olmalıdır”, gah da deyirlər: “Gərək, bir xəzinəsi, ya da bir bağı olsun”, gah da sənə sehrbaz, şair və ya dəli deyib) **zəlalətə düşdülər**. (فَلَا يَسْتَطِيعُونَ) **- bir yol da tapmırlar** (ki, bir söz deyib iddialarını isbat etsinlər).

10) (تَبَارَكَ الَّذِي إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) – **Allah-Təalanın xeyir və bərəkəti çoxdur, əgər istəsə, onların dediyindən də yaxşısını, (ağaclarının) altından çaylar axan cənnətləri sənə** (bu dünyada) **bəxş edir**. (وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا) **-və sənə qəsrlər verir**. (Lakin Allah-Təala öz hikməti sayəsində hər kəsin güzəranını öz qazancına həvalə edibdir. Peyğəmbər də olsa, gərək, hər şəxs özü özünü dolandırсын).

11) (بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ) – **bəlkə** (bu müşriklər) **qiyamət gününü də təkzib edib** (qiyamət olmayacaq deyirlər). (وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا) – **biz də qiyamət gününü təkzib edənlərdən ötrü şiddətli (cəhənnəm) odunu hazır etmişik**.

12) (إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ) – (qiyamət günündə cəhənnəm müşrikləri) **uzaqdan gördükdə**, (سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَزَفِيرًا) – (o müşriklər cəhənnəmin) **şiddətli səsinə və (qəzəbli şəxslər kimi) qəzəblə qaynamasını eşidərlər**.

13) (وَإِذَا أَلْقَا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقْرَّبَيْنِ) – **əlləri boyunlarına zəncirlə bağlı oldu-ğu halda** (cəhənnəmin) **dar bir yerinə atıldıqları zaman**, (دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا) – (müşriklər özlərinə) **ölüm diləyərlər**.

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ أَذَلِكْ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا ﴿١٦﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ ۖ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ ۖ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا

14) – (لا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا) (Allah-Təala tərəfindən onlara deyilər: Cəhənnəmdə müxtəlif əzablara düşər olacağınızdan sizdən ötrü birdəfəlik ölüm yoxdur, ölüb əzabdan qurtulmaq yoxdur”), **bu gün özünüə bir ölüm diləməyin, çox ölümlər diləyin.**

15) – (قُلْ أَذَلِكْ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ) (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, bu** (zikir olunan əzablar yaxşıdır), **yoxsa** (Allah-Təala tərəfindən) **müttəqilərə vəd edilən əbədi cənnət?** (كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا) – (o cənnət) **onların** (əməllərinin) **mükafatı və son qayıdış yerləridir.**

16) – (لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ) – (müttəqilərdən ötrü o cənnətdə) **əbədi qalmaq üzrə istədikləri hər şey mövcuddur,** (كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا) – (müttəqilərin cənnətdə istədiyi şeylər) **Allah-Təalanın üzərinə vacib olan və ondan istənilən bir vəddir,** (gərək, vədinə sadıq olsun).

17) – (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) (müşrikləri) **və** (onların) **Allah-Təaladan başqa ibadət etdikləri** (məbudlarını) **bir yerə cəm edir.** – (فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ) – (Allah-Təala xitab edib müşriklərin məbudlarına) **deyər: “Bəs siz mənim bu bəndələrimi zəlalətə salıb** (haqdan kənar etdiniz), **yoxsa onlar özləri** (haqq) **yolundan kənara düşdülər?”**

18) – (قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ) (məbudlar) **deyər: “(İlahi, hər bir eyibdən) pak və müqəddəssən, bizdən ötrü heç vaxt caiz deyil ki, səndən başqa özümüə dostlar tutaq.** (وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ) – **lakin sən onlara** (və ata-babalarına o qədər uzun ömür və) **nemət verdin ki, onlar da** (məğrur olub) **səni zikir etməyi,** (iman gətirməyi) **unudub,** (sənə şərik qoşdular). (وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا) – (sənə şərik qoşduqları üçün əzabın onları tutub) **həlak olan bir qövmlər oldular.”**

19) – (فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ) – (ondan sonra Allah-Təala müşriklərə xitab edib buyurur: “Ey müşriklər, deyirdiniz ki, bunlar sizin məbudlardır”), **lakin onlar sizin dediklərinizi təkzib edib** (məbudluqlarını inkar etdilər). (فَمَا تَسْتَطِيعُونَ) – **indi** (bugünkü gündə) **nə əzabı** (özünüzdən) **qaytara bilərsiniz** (صَرْفًا وَلَا نَصْرًا)

Furqan surəsi

وَمَنْ يَظْلِمِ مِنْكُمْ نُدْفَهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلِيكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَثُورًا ﴿٢٣﴾

nə də özünüə bir kömək tapmağa qadir olmazsınız. (وَمَنْ يَظْلِمِ مِنْكُمْ نُدْفَهُ عَذَابًا). – (bu zalım müşriklərə vəd edilən əzabları eşitdiniz) **və sizdən də kim zülm etsə, ona da (müşriklər kimi) böyük (cəhənnəm) əzabını dadızdıracaq.** (O əzabdan xilas olmayacaqdır).

20) – (ey Məhəmməd), **səndən qabaq elə bir peyğəmbər göndərmədik ki,** (onlar da sən kimi) **yemək yeyib bazarlarda gəzib dolaşmasınlar.** (Sən ilk peyğəmbər deyilsən ki, , insandan peyğəmbər gəlməsi camaata ağır gəlsin). (وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا) – **sizin bəzinizi digərlərindən ötrü bəla, möhnət etdik,** (Ey Məhəmməd, bu müşrikləri səndən və möminlərdən ötrü bəla və möhnət etdik ki,). – **görək siz bu müşriklərin bəla və möhnətlərinə səbir edib dözə bilirsinizmi?** (Ta ki Allah-Təala o səbirdən sonra sizə nicat versin. Əlbəttə, görək, səbir edəsiniz. Ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala** (səbir edənlərin və zalımların əhvalını) **görəndir,** (bu müşriklərə görə qəlbin sıxılmasın. Sənin bu səbir etməyində sən özün və ümmətinə ötrü səadət vardır).

21) – (axirət günündə) **bizimlə (savab və əzabımızla) qarşılaşmağı ümid etməyənlər dedilər:** “**Niyə bizə mələklər nazil olub** (Məhəmmədin doğruluğunu xəbər vermir?), **ya da görək, rəbbimiz Allah-Təalanı görək** (ki, onun əmri ilə Məhəmmədə inanaq). (وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ) – (ey Məhəmməd, həqiqətən, müşriklər bu sözləri deməklə) **özləri haqqında təkəbbürlənib,** (küfr və inadları qəlblərinə yayılıb). (وَعَتَوْا عُتُوًا كَبِيرًا). – **və zalımlıqda həddi aşıb** (Musanın qövmü kimi Allah-Təalanı görmək istəyirlər).

22) – (ey Məhəmməd, bu müşriklər qiyamət **günü (əzab) mələklərini gördükdə, o gün günahkarlardan ötrü** (Allah-Təaladan heç bir xeyir) **müjdə olmaz,** (ancaq əzab müjdəsi verilər). (وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا) – (o vaxt da müşriklər qorxularından) **deyərlər:** (ey rəbbimiz, bu əzabı bizdən) **çox uzaqlaşdır** (ta ki bir də geri qayıtməsın).

23) – (ey Məhəmməd, müşriklər **dünyadakı xeyir əməllərinə - qohum-əqrəbaya, məzluma kömək edib qonaq**

Kəşfül-Həqayiq II

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾ وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِلَ الْمَلَكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ الْمَلَكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ

saxlamaq kimi əməllərə ümidvar olublar). **Biz isə onların etdiyi o əməlləri** (toz və ya şüa) **zərrələri kimi dağınıq edərək**. (Allah-Təala qiyamət günündə müşriklərin xeyir əməllərini puç edəcəyini vəd edir, bir sultan ona asi olan camaata hücum edib onları zəlil etdiyi kimi, Allah da müşrikləri elə zəlil edəcək).

24) (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا) – (axirət) **günündə cənnət əhlinin qalacağı yer yaxşıdır, amma istirahət məskənləri daha gözəldir**.

25) (وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِلَ الْمَلَكَةُ تَنْزِيلًا) – (qiyamət günü) **elə bir gündür ki, buludların səbəbinə səma parçalanar və (buludların içində) mələklər bir-bir enər**.

26) (الْمَلَكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ) – (qiyamət) **günü həqiqi padşahlıq Allah-Təalaya məxsusdur**. (Allah-Təalanın hakimiyyətindən başqa bütün hakimiyyətlər məhv olar). (وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا) – (qiyamət) **günü kafirlərə çətin olar**.

27) (وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ) – (qiyamət) **günü zalım şəxs (peşmanlıqdan) əllərini dişləyər**. – (يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا) – (və belə) **deyər: kaş peyğəmbərlə birlikdə (haqq) yolda olub (ona tabe olub zəlalətdən uzaq olaydım)**.

28) (يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا) – **vay halıma, kaş filankəsi** (məni zəlalətə salanı) **özümə dost tutmaydım** (kinayə ilə filankəs deyər).

29) (لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي) – (Qurani-Şərif) **mənə gələndən sonra o, məni Qurandan kənara, zəlalətə saldı**. (وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا) – **şeytan** (pis dost bəla və müsibət vaxtında insanı tərk edib) **tək qoyar**.

30) (وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا) – **peyğəmbər** (Hz. Məhəmməd şikayət edib) **dedi: “Rəbbim, həqiqətən, qövümüm** (Qüreyş camaatı sənin) **bu Quranı tərk edib (ondan üz döndərdilər).”**

31) (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ) – (ey Məhəmməd, bu Qüreyş tayfası sənə düşmən olub Quranı inkar etdiyi kimi) **hələl hər peyğəmbərdən ötrü**

Furqan surəsi

وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ الَّذِينَ يُخَشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾

günahkar asilərdən bir düşmən etmişdik. (Onları da sənin kimi inkar edib itaət etmədilər. Təkcə sənin düşmənin yoxdur, bütün peyğəmbərlərin düşməni olub. Səbir et. Necə ki səndən əvvəlki peyğəmbərlər səbir etdilər). (وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ) – (هاديًا وَنَصِيرًا) – (müşrikləri zəlil etmənin üçün) **sənə hidayət və kömək etməkdə rəbbin Allah-Təala kifayət edir.** (Bu söz Allah-Təalanın peyğəmbərə vədidir ki, müşriklər sənin əlində zəlil olacaqlar).

32) – (Qüreyşdən) kafir olanlar dedilər: (əgər bu Məhəmməd haqq peyğəmbədirsə,) **niyə Quran ona birdə-fəlik nazil olmur** (hissə-hissə nazil olur? Dənizdə qər qalan şəxs, bəlkə, əlinə bir şey keçər deyər hər tərəfə əl atdığı kimi müşriklər də Qurani-Şərifin müqabilində aciz qalandan sonra boş-boş sözlər danışmağa başladılar. Quran birdəfəlik nazil oldu, ya hissə-hissə, onun möcüzə olmasına mane deyil, Quranın müqabilində məəttəl qalıb bir söz deyər bilmədiklərindən belə mənasız sözlərə yapışdılar). (كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ) - (Allah-Təala onların cavabında buyurur: “ey Məhəmməd, belədir, biz Qurani hikmət üzrə (23 ilin içində) nazil etdik ki, onun hissə-hissə olması səbəbinə) **sən qəlbini möhkəmlədir** (ayələri asanlıqla yadda saxlayan.” Musa və İsayə nazil olan kitablar onlar oxuya bildiklərindən birdəfəlik nazil olubdur. Amma bizim peyğəmbərimiz oxuma-yazma bilmədiklərindən Allah-Təala Qurani-Şərifini ona hissə-hissə nazil etdi. Belə ki, ayələri əzbərləyib xalqa çatdırmaqda çətinlik çəkməsin). (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) – (ey Məhəmməd, Qurani) **dənə-dənə etdik** (ki, oxuyub əzbərləmədə çətinlik çəkməyəsən).

33) – (ey Məhəmməd, müşriklər) sənə gəlib (batil) məsəllər çəkdiklərində, biz (onların cavabında) haqq olan və izahı daha gözəl olanı gətirib (onları rədd edərək. O müşriklər bizim qabağımızda dayanma bilməzlər).

34) – (müşriklər) o şəxslərdir ki, (qiyamət günündə) üzləri üstündə cəhənnəmə tərəf (gətirilib) toplanarlar. (أُولَٰئِكَ) – (qiyamət günündə) **ən pis məkanda olan və (haqq) yoldan ən çox zəlalətə düşənlər müşriklərdir.**

35) – (ey Məhəmməd, səndən əvvəlki peyğəmbərlərin və ümmətlərin əhvalına bax, peyğəmbərlərə itaət et-

فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمُ نُوحٍ لَمَّا كَذَبُوا الرُّسُلَ
اَعْرَفْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً ۖ وَاعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ
الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ اتَّوَا
عَلَى الْفَرْيَةِ الَّتِي أُمِطِرَتْ مَطَرُ السُّوءِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَتْرُجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

mədiklərləndən onlara əzab göndərdik). **Həqiqətən, Musaya kitab** (Tövrat) **verib qardaşı Harunu da ona vəzir etdik.**

36) - (Musa və Haruna əmr edib) **dedik: “Ayələrimizi təkzib edən bir camaatın yanına gedib,** (o qibtiləri bizim tərəfimizə dəvət edin).” **– (Fədməzənahəm tədmira) – (Misir əhli onları təkzib etdi). Biz də onları** (dənizə qər q etməklə) **çox pis həlak etdik.**

37) - **Bir də Nuh** (peyğəmbərin) **qövmünü peyğəmbərləri təkzib etdiklərində,** (onları tufana düçar edib) **suda qər q etdik və onları insanlar üçün** (Allah-Təalanın kamil qüdrətinə işarə edən) **dəlil və sübut etdik.** – (qiyamət günü peyğəmbərləri təkzib edən) **zalımlardan ötrü şiddətli əzab hazır etmişik.**

38) - **Ad, Səməd, Rəss* camaatı və onların arasında olan bir çox camaatı da** (peyğəmbərləri təkzib etdiklərindən həlak edib axirətdə onlardan ötrü şiddətli əzab hazır etmişik).

(***Qeyd:** Rəss məşhur Araz çayıdır, Qafqazda Kür çayına qarışıb Xəzər dənizinə tökülür. Allah-Təala onlara Hz. İsa ilə Hz. Məhəmməd arasında Hanzala ibn Safvan adlı bir peyğəmbər göndərdi, onlar şam ağacına sitayiş edirdilər, Hanzala onları Allah-Təalaya dəvət etdi. Onu təkzib etdilər, axırda o çayın içində dar və dərin bir quyu qazıb onu tutub oraya salıb, quyunun ağzını möhkəm bağlayıb, suyu üstündən axıtdılar. Allah-Təala onların bu əməlinə görə, səmənadan bir ildırım göndərərək onları həlak etdi).

39) – (bu həlak olan ümmətlərin) **hamısından ötrü** (onlardan əvvəl həlak olan ümmətlərin qəribə qissələrini) **məsəl çəkib** (bəyan etdik ki, bəlkə, ibrət alıb kafir olmasınlar). – (onlar o qissələrdən ibrət almayıb peyğəmbərləri təkzib etdiklərindən) **biz də onların hamısını dağıdıb həlak etdik.**

40) – (həqiqətən, bu Qüreyş camaatı Şama ticarətə gedəndə daş) **yağışı ilə** (həlak olan Lutun) **şəhərinə gəlib çatmışdılar, bəs onlara baxıb** (Allah-Təalanın əzabının izlərini) **görmədilər?** – (bəl kənu əl yəzəvənə) – **xeyr, görürlər, amma** (qiyamət günündə) **dirilməyə inanmadıqlarından** (gördüklərindən ibrət almırlar).

Furqan surəsi

وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخَضُونَكَ إِلَّا هَرَوًا أَهْدَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِنَّ كَادَ لِيُضِلَّنَا عَنْ الْهَيْتَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرُونَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَّهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾

41) (وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخَضُونَكَ إِلَّا هَرَوًا) - (ey Məhəmməd, bu Qüreyş camaatı səni gördükdə), **ancaq istehza edirlər.** - (istehza ilə belə deyirlər:) **Allah-Təalanın peyğəmbər göndərdiyi budur?** (Əbu Talibin bu yetiminin peyğəmbər olmağa nə ləyaqəti var? Əbu Cəhl peyğəmbəri hər dəfə gördükdə, istehza ilə belə deyirdi).

42) (إِنْ كَادَ لِيُضِلَّنَا عَنْ الْهَيْتَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا) - (Əbu Cəhl deyir:) **əgər biz səbir edib, (ilahlarımıza ibadətdə) möhkəm olmasaydıq, həqiqətən, az qalmışdı ki, (Məhəmməd) bizi zəlalətə salıb (ilahlarımıza ibadət və sitayiş etməkdən uzaqlaşdırsın. Müşriklərin bu sözləri Hz. Peyğəmbərin Qüreyş camaatını islama dəvət etmək üçün çox cəhd etdiyini göstərir. Amma müşriklər inadlarından Qurana tabe olmayıb küfr və zəlalət içində qaldılar. (سَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ) (müşriklər tezliklə qiyamət günündə) əzabı görəndə kimin (Hz. Məhəmmədin, yoxsa özlərinin haqq) yolundan kənar olub zəlalətdə olduğunu biləcəklər,**

43) (أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَّهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا) - (ey Məhəmməd), **nəfsini özünə tanrı edəni görürsən? Sən belə şəxsə zəmin olub (müsəlman olmağa vadar edə bilərsən? (Ərəblərdən bir kişi bir daşa sitayiş edirdi, elə ki ondan yaxşı bir daş gördü, o daşa sitayiş edib, əvvəlki daşı tərk edərdi. Daşa sitayiş edənlərdən biri Haris ibn Qeys Səhmi idi).**

44) (أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ) - (ey Məhəmməd), **yoxsa sən belə güman edirsən ki, (bu müşriklərin) əksəriyyətinin (haqq eşidən) qulaqları və (haqqı dərk edən) ağılları var, (ona görə onların islama daxil olmalarında ısrar edirsən?) - (إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا) - onlar (haqqa qarşı qafil olmaqda) ancaq heyvan kimidirlər, bəlkə, onlardan da artıq zəlalət (və qəflət) yolundadırlar.**

45) (أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ) - (ey Məhəmməd), **bəs rəbbin Allah-Təalanın (kamil qüdrətinə) baxmırsan ki, necə (gecə vaxtı yerin*) kölgəsini çəkib, yayıb, (günəşin qayıb olmasıyla yer üzünü qaranlıq edir?) - (وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا) - əgər Allah-Təala istəsəydi, (günəşi yaratmayıb, gecənin kölgəsini həmişəlik) hərəkətsiz edib (yer üzündə heç bir məxluq olmazdı). (ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا)**

Kəşfül-Həqayiq II

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

– (gecənin kölgəsini çəkib yayandan) **sonra günəşi onun** (kölgə olmasına) **dəlil etdik.** (Günəşin çıxıb yer üzünü nurlandırmasının dəlil, odur ki, gecənin qaranlığı yerin kölgəsidir).

(**Qeyd: Yer kürə şəklində olduğundan həmişə bir tərəfi (günəşə baxan tərəfi) işıqlıq, o biri tərəfi yerin öz kölgəsindən qaranlıqdır, günəşin, ya da yerin hərəkəti ilə getdikcə işıqlıq tərəfi qaranlıq (gecə), qaranlıq tərəfi işıqlıq (gündüz) olur, günəşin işıqlığı və hərəkəti bütün varlıqlardan ötrü əsas nemət olduğundan Allah-Təala bu ayədə onun böyük nemət olmasını şükür etməmişiz üçün bizə bəyan edir.*

46) (ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا) - **ondan sonra** (günəşin yüksəlməsi səbəbinə kölgəni) **yavaş-yavaş öz tərəfimizə çəkib** (birdəfəlik yox edib, yer üzünü nurani etdik).

47) (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا) – (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) **sizdən ötrü gecəni** (libas kimi) **örtü etdi.** (Belə ki, gecələr rahat olasınız). (وَالنَّوْمَ) - **yuxunu sizin üçün** (ölüm kimi) **istirahət və gündüzü** (qiyamətdəki kimi dirilmə) **həyat etdi,** (belə ki, ibrət alıb ölüb-dirilməyə etiqad edəsiniz).

48) (وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ) – (Allah-Təala kamil qüdrəti ilə) **küləkləri öz rəhməti** (olan yağışın) **qabağınca müjdə verən göndərdi,** (çox vaxt küləkdən sonra yağış yağar, xüsusilə, şimal küləyindən sonra), (وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا) – (küləyi göndərəndən sonra) **səmadan tərtemiz* su göndərib** (yer üzünə nazil etdik).

(**Qeyd: Suyun təmizliyində bu kifayət edər ki, özü pak olub, nəcisi pak edəndir. Nəcis suya qarışıb suyun bu 3 xüsusiyyətiindən biri - rəngi, dadı, ya da qoxusu dəyişsə, o su nəcis sayılır, amma bu 3 xüsusiyyət dəyişməsə, su əvvəlki kimi təmiz sayılır.*

49) (لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا) – (səmadan yağış göndərdik ki, o yağışın səbəbinə) **ölü məmləkəti dirildib,** (onda təzə, yaşıl ot-ələf göyərdək), (وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا), – (yenə o yağış səbəbinə) **yaratdığımız heyvanları** (dəvə, öküz, qoyun, keçini) **və insanların əksəriyyətini suvara q.** (Hərçənd insan və heyvanların hamısının yağışa ehtiyacı olub bütün suların əslə yağışdandır, amma ayədə bu heyvanları, bir də insanların əksəriyyətini yağış suyu ilə suvardığını ona görə bəyan edir ki, əksər insanlar heyvandar olduğundan özlərinin və heyvanlarının yağışa ehtiyacı çoxdur).

Furqan surəsi

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾

50) - həqiqətən, biz (bu yağışı camaatın) arasında bölüb paylaşırdıq. (Bir il bu vilayətə çox, o biri il o birisi vilayətə çox verdik ki, ibrət alıb, düşünüb Allah-Təalanın qüdrətinə agah olsunlar. Yağış və qar Allah-Təalanın qüdrətiylə hər il müəyyən qədər, bu il bura, başqa il o biri yerə daha çox yağar, necə ki həmişə müşahidə olunur. İbn Abbas deyir: “Heç bir ilin yağışı o biri ildən artıq olmaz. Lakin Allah-Təala öz açıq-aşkar qüdrəti ilə bir il bir yerə çox, o biri yerə az yağış göndərir ki, camaat ibrət alıb Allah-Təalaya şükür etsinlər.”) **- amma insanların əksəriyyəti (şükür etməyib) kafir oldular.**

51) - (ey Məhəmməd), əgər biz istəsək, hər bir məmləkətin (əhlinə onları) qorxudan bir peyğəmbər göndərərdik (ki, onları bizim tərəfimizə dəvət etsinlər, lakin ey Məhəmməd, sənin əzəmət və şövkətinə görə peyğəmbərliyi sənə məxsus edib sənin zamanında səndən başqa bir peyğəmbər göndərmədik. Sən də səbir edib möhkəm ol, sənə vəhy olunanı camaata təbliğ et).

52) - (ey Məhəmməd), kafirlərə təbə olma və (peyğəmbər olduğun üçün) onlarla böyük (hər cür) cihad edib (onları islama dəvət et).

53) - (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) iki dənizi bir-birinə (qonşu edib) qovuşdurdu. (həzə Efrat və Dəflər, (dənizlərə axan çayların suyu), **- biri şirin və dadlıdır, (dənizlərə axan çayların suyu), - biri də şor və acıdır** (dəniz suyudur. Şirin sular dənizlərə axar. Bir-birilərinə qovuşduqları yerdə bir tərəfi şirin, o biri tərəfi şor olar). **- (qarışmamaları üçün Allah-Təala o iki suyun) arasına əngəl və sədd qoyub,** (qarışmalarına mane olar).

54) - (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə sudan (spermadan iki cins - kişi və qadın) insan yaratdı, (kişini) soydan ötrü (nəslə bir soya isnad etmək üçün, qadını nəsil artırmaqdan ötrü) **evlilik yoluyla qohum olmaq üçün təyin etdi.** (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala bir şeyə qadirdir, (bir spermadan iki cins insan – kişi və qadın yaratdı).**

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۖ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رِبًّا سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ۚ الرَّحْمَنُ فَسَلِّ بِهِ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

55) - (ey Məhəmməd, müşriklər Allah-Təaladan başqa elə şeylərə ibadət edirlər ki, onlara nə mənfəət, nə də zərər verməzlər). - (وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا) - **kafirilər** (bütələrə sitayiş etməkdə şeytana tabe olub), **Allah-Təalaya arxa çevirib** (asi olmaqda bir-birlərinə kömək edirlər).

56) - (ey Məhəmməd), **səni ancaq** (rəhmətimizlə) **müjdələyən**, (əzabımızla) **qorxudan olaraq göndərdik**.

57) - (ey Məhəmməd, xalqa) **de ki, mən** (vəhyi təbliğ edib, Allah-Təalanın əhkamını sizə çatdırmaqdan ötrü) **sizdən heç bir mükafat istəmirəm**, (və sizə demirəm ki, malınızdan mənə də verin. Sizin malınız mənə lazım deyil. Malını Allah-Təala yolunda xərcləyib islamı yaymaqda) **öz rəbbi Allah-Təalaya tərəf** (haqq) **yolu tapan şəxs** (olun. Belə şəxsə mən demirəm ki, haqq yolunda xərcləmə, əksinə islamı yaymaq üçün mal-dövlətdən keçmək Allah-Təalanın dininə yardımdır).

58) - (ey Məhəmməd), **ölməyən**, **həmişə diri olan Allah-Təalaya təvəkkül edib**, **onu həmd-səna ilə zikr edib təqdis et**. - (وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا) - **Allah-Təala bəndələrinin günahlarından xəbərdar olduğu halda, özü kifayət edər**, (və o günahların cəzasını onlara verəcəkdir).

59) - (اللَّهِ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) - (Allah-Təalanın sifətlərindən biri) **odur ki, öz kamil qüdrəti ilə səmaları, yeri və onların arasında olan** (məxluqatı) **6 gündə yaratdı**. - (ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ) - (səmaları və yeri yaradandan) **sonra Rəhman olan olan Allah-Təala ərsə** (aləmə) **hakim oldu**. - (فَسَلِّ بِهِ خَبِيرًا) - (ey Məhəmməd, səmaların, yerin və bütün varlıqların necə yaradıldığını) **xəbərdar və alim olan Allah-Təaladan soruş** (ki, səna bəyan etsin).

60) - (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ) - **müşriklərə deyildiği zaman**, (yəni ey Məhəmməd, sən onlara dedikdə), **Rəhman olan Allah-Təalaya səcdə edin**. (cavabında) **dedilər: “Rəhman nədir? Bizə əmr etdiyin şeyə səcdə edəcəyik?”** - (وَزَادَهُمْ نُفُورًا) - (ey Məhəmməd, Allah-

Furqan surəsi

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾ وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

Təalaya səcdə etmə əmri) onların nifrətini daha da artırıb (Qurana iman gətirməkdən üz döndərdilər).

61) (تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا) - **ucadır o Allah-Təala ki, səmada (12) bürcü yaratdı.** (12 bürcün təfsilatı Hicr surəsinin 18-ci ayəsinin təfsirində keçdi). - (yənə səmada aləmi nurlandıran) **bir çıraq (günəş), bir də (gecəni) aydınladan ay yaratdı.**

62) - (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا) - **düşünüb (tövhidə gəlmək), ya da (Allaha) şükür etmək istəyən şəxsdən ötrü (Allah-Təala öz kamil qüdrəti ilə) gecə-gündüzü biri-birinin dalınca aparıb gətirir,** (belə şəxslər gecə-gündüzdən ya ibrət alıb kamilləşərək tövhidi dərk edərlər, ya da mömindirlərsə, Allah-Təalaya şükür edərlər).

63) - (وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا) - (bundan sonra gələn ayələrdə möminlərin xüsusiyyəti bəyan edilir:) **Rəhman olan Allah-Təalanın (mömin) bəndələri o şəxslərdir ki, (təkəbbürü tərk edib), yer üzündə təmkinlə (təvazö ilə) yol gedirlər.** - (وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا) - **cahil şəxslər onlara (qəbih) söz dedikdə, (möminlər onlara) - salam, (biz sizin kimi cahilləşib söz atmaq, sizi tərk edirik), deyərlər.**

64) - (وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) - (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, gecənin (hamısını, ya da bir qismini) **öz rəbləri Allah-Təaladan ötrü səcdədə və qiyamda keçirərlər.**

65) - (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ) - (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, dua edib belə) **deyərlər: “Ey bizim rəbbimiz, cəhənnəmin əzabını bizdən sovuşdur, (إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا) - həqiqətən, (cəhənnəm) əzabı həmişəlikdir”, (asilərə daim əzab verəndir).**

66) - (إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) - **həqiqətən, cəhənnəm nə pis məskən, nə pis yerdir.**

67) - (وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا) - (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, Allah-Təala yolunda) **sədəqə verdikdə, nə (başqa-**

Kəşfül-Həqayiq II

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَبْدُلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

larına möhtac olacaq qədər verib) **israf etməzlər, nə də** (Allah-Təala yolunda heç bir şey verməyib) **xəsislik etməzlər, bu ikisinin arasında olarlar.**

68) (وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ) – (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki,) **Allah-Təala ilə yanaşı başqa məbuda ibadət edib** (ona şəriq qoşmazlar). **Allah-Təalanın haram etdiyi canı haqq** (və ədalət) **istisna olmaqla öldürməzlər** (ancaq qisas, ya da cəza tətbiqi istisnadır), **və zina da etməzlər.** (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا) - **kim ki, bu** (zıkr olunan qəbih əməllərdən birini) **etsə,** (qiyamət günündə o əməlin) **cəzasını çəkib** (əzaba düçar olacaq).

69) - **qiyamət günü** (əməlinin cəzası ilə) **qarşılaşanda əzabı qat-qat** (əbədi) **olub, zəlil olduğu halda orda əbədi qalar.**

70) – (إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا) – (dünyada bu qəbih əməlləri edənlər axirətdə əbədi əzaba düçar olacaq), **ancaq tövbə edib,** (Allah-Təalaya) **iman gətirib, saleh əməl edənlər istisnadır.** **Allah-Təala belə şəxslərin günahlarını döndərüb savab edər.** (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) - **Allah-Təala** (tövbəkarları) **bağışlayıb rəhm edəndir.**

71) - **kim** (qəbih əməlindən) **tövbə edib saleh əməl etsə, həqiqətən, o, tövbəsi qəbul olduğu halda, Allah-Təalaya dönər,** (Allah-Təala da ondan razı olar).

72) – (وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ) – (bir də möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, nəinki özləri) **yalandan şəhadət etməz,** (hətta yalan danışılan məclislərdə də dayanmazlar ki, qulaqları yalan sözlər eşitməsin). (وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا) – **boş şey** (danışılan bir məclisə*) **gəldiklərində, üz döndərüb gedərlər.**

(**Qeyd:* Niyə islam ümməti bu ayəyə baxıb ibrət alıb, mənasız əməlləri tərk etmirlər? Müsəlmanların yalançı şahidliklərini islama isnad edib tənə edənlər bu ayəyə baxsınlar ki, Allah-Təala necə yalan və boş sözlər danışılan bir məclisdə olan şəxsləri möminlərin sırasından xaric edir. Necə demək olar ki, islamda yalandan şəhadət etmək caizdir. Bəlkə, islam ümmətinin zahirdə müsəlman olub, batində islamdan xəbərdar olmayan nümayəndələri az bir məbləğə dinlərini satıb, nəfsani arzulara tabe olurlar.

Furqan surəsi

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

Ya da özləri kimi xəbis şəxslərin arzusu ilə yalandan şəhadət edib haqqı tapdala-yırlar. İslamın adını özgə dinlərin arasında bədnam edib yalandan şəhadət etməklə bunu islama isnad edib, guya caiz olduğuna səbəb olurlar. Belə şəxslər hərçənd özlərini müsəlman saysalar da, amma əslindən müşrik olub, islamdan çıxmış olurlar. Heyf ki, Qurani-Şərifin belə gözəl əhkamları camaatın arasında hökmsüz qalıb, rəy sahiblərinin nəfsani hökmlərinə tabe olunmaqla, islamda bidətlər peyda olubdur).

73) – (وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا) (möminlərin xüsusiyyət-lərindən biri də budur ki,) **onlara öz rəbləri Allah-Təalanın ayələri (Quran) oxunduqda, ona qarşı kor və kar olmazlar,** (əksinə, canla-başla Qurani-Şərifin ayələrinə baxıb, qulaq asıb, əhkamını dərk edib özlərinə rəhbər edərlər).

74) – (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ) (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, dua edib belə) **deyərlər: “Ey bizim rəbbimiz, bizə elə arvadlar və övlad bağışlayıb qismət et ki,** (sənin əmrinə itaət edib sənə ibadət etmələri səbəbinə) **gözümüz işıqlansın.** (وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا) - **bizi müttəqilərə rəhbər et** (ki, bizim əməllərimizə baxıb, onlar da bizə tabe olub xeyir əməl etsinlər. Müttəqilərə rəhbər olmaqda məqsəd təqvanın ən yüksək dərəcəsinə sahib olmaqdır).

75) – (أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا) – (ey Məhəmməd, bu zikr olunan möminlər dünyada günahı tərک edib, itaət və ibadətə və kafirlərin əziyyətinə) **səbir etdik-lərindən cənnətdəki ən yüksək guşələrlə mükafatlandırılrlar.** (وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا) – **orada** (əbədi qalmaları üçün mələklər tərəfindən dua və) **salamlarla qarşılanarlar.**

76) – (خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) – (o guşələrdə) **əbədi qalacaqlar, məskən və mənzilləri necə də gözəldir.** (İlahi, bizə qulluq şüuru və yardım lütf edib itaətkar bəndələrindən et və insanlıq xüsusiyyəti bəxş et, amin!)

77) – (قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ) – (ey Məhəmməd, bu Məkkə müşriklərinə) **de ki, əgər itaət və ibadət etməsəniz, rəbbim Allah-Təala sizlərə dəyər verməz.** (Təbliğin məqsədi Allah-Təalaya itaət və ibadət etmənidir). (فَقَدْ كَذَّبْتُمْ) - **Allah-Təalanın** (hökmünə müxalif olub) **təkciz etdiniz,** (bu səbəbdən tezliklə qiyamət günündə cəhənnəm) **əzabına düçar olub** (oradan çıxma bilməyəcəksiniz).

Kəşfül-Həqayiq II

Allaha həmd olsun, Furqan surəsinin təfsiri bitdi. İlahi, Qurani-Şərifin təfsirini axıra kimi yazıb qurtarmaq üçün yardımını istəyirəm. Bu mübarək surə möminlərin xüsusiyyətlərini ehtiva edən bir surədir. Xoşbəxt o şəxsdir ki, bu sifətlərə sahib olub insanlığın ən yüksək dərəcəsinə çatsın. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kim Furqan surəsini oxusa, qiyamət gününə etiqad etdiyi halda Allah-Təalaya qovuşar.” Yəni bu mübarək surəni oxuyan şəxs onun uca məzmununa, eyni zamanda qiyamət gününə etiqad edər).

aş-ŞUARA SURƏSİ

26-cı surədir. Məkkədə nazil olub, 227 ayə, 1298 kəlmə, 5540 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. طَسَمَ ﴿١﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ إِنْ نَشَأْ نُنزِلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَتْبَوًا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٦﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (طَسَمَ) - bu surənin adıdır.

2) (تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ) - bu (surədə zikr olunan ayələr Allah-Təalanın tövhidinə işarə edən ecazkar və) **açıq-aydın Quran ayələridir.**

3) (لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) - (ey Məhəmməd, qövmün sənə itaət edib) **iman etmədi deyə özünü həlak edəcəksən?** (Onlar iman etsinlər deyə həsrət çəkib özünü yorma, onlar iman edən deyil).

4) (إِنْ نَشَأْ نُنزِلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً) - (ey Məhəmməd, bu müşriklərin iman etməsini çox istəyirsən), **amma əgər biz istəsək, səmadan onlara bir əlamət nazil edərik**, (o əlamətin səbəbinə zorla iman edərlər). (فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ) – (o əlamətlərdən müşriklər təvazö ilə) **boyun əyib** (Allah-Təalanın itaətindən çıxma bilməzlər. Amma biz insanları azad yaradıb əməllərinin ixtiyarını özlərinə həvalə etdiyimizdən, qiyamət günündə də hər kəsə öz seçdiyi əməlin cəzası veriləcəyindən iman etsinlər deyə onları zorlamayıb iman edib-etməməyi özlərinə həvalə etdik. Ey Məhəmməd, sən də onların imana daxil olmaları üçün həsrət çəkib özünü yorma).

5) (وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ) - (ey Məhəmməd), **Rəhman olan Allah-Təaladan nə ki hökm və nəsihət gəlir**, (bu müşriklər onu qəbul etməyib) **üz döndərirlər.** (Belə camaatın iman etməsinə ümid etmək lazım deyil).

6) (فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَتْبَوًا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ) - (ey Məhəmməd, Quranı) **təkbiz etdilər, əlbəttə** (qiyamət günü) **istehza etdikləri** (Quranın) **xəbərləri onlara məlum olar**, (doğru, yoxsa yalan olduğunu bilərlər, amma o vaxt da bunun onlara faydası olmaz).

Kəşfül-Həqayiq II

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾ وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ لَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

7) – (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ) – **bəs** (müşriklər) **yer üzünə baxmırlar ki, biz** (o yerdə insan və heyvana lazım olan) **hər cür gözəl** (ot-ələflərdən) **nə qədər yetişdirmişik?** (Belə ki, qüdrətimizdən agah olsunlar).

8) – (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ) – **həqiqətən, bu** (ot-ələflərin yetişməsində onları yetişdirən Xəliqin qüdrətinə) **dəlil və sübutlar var. Amma insanların əksəriyyəti** (dəlil və sübuta baxıb) **iman gətirən deyil.**

9) – (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) – (ey Məhəmməd), **həqiqətən sənin rəbbin Allah-Təala** (müşriklərə) **qalib** (olub onlardan intiqam alandır, tövbə edib saleh əməl edənləri də bağışlayıb) **rəhm edəndir.** (Bundan sonra zikr olunan 7 peyğəmbərin hər birinin qissələrinin sonunda bu iki ayənin təkrar-təkrar zikr olunması bu mübarək surəyə başqa bir hüsn və fəşahət, bəlağət bəxş edibdir ki, digər surələrdə o mövcud deyil).

10) – (وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) – (ey Məhəmməd, yadına sal ki,) **rəbbin Allah-Təala Musaya belə əmr etmişdi:** (ey Musa), **get bu zalım camaatı** (bizim tərəfimizə dəvət et).

11) – (قَوْمَ فِرْعَوْنَ لَا يَتَّقُونَ) – (o zalım camaat) **fironun qövmüdür.** (ey Musa, bu zalım camaat Allah-Təaladan) **qorxub,** (itaət edib, büt-pərəstlikdən vaz keçməyəcəklər? Yəni ey Musa, Allah-Təaladan qorxmayan bu zalım camaatı bizim tərəfimizə dəvət et.).

12) – (قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ) – (Musa) **dedi: “Ey mənim rəbbim, qorxuram ki,** (sözümü qəbul etməyib), **məni təkzib etsinlər.**

13) – (وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي) – (bir də qorxuram ki,) **qəlbim sıxılıb, dilim pəltəklik edib** (gözəl danışa bilməyim), – (مَلَأَكَ غَوْدًا) – (mələk göndərib) **Haruna da** (peyğəmbərlik bəxş et ki, peyğəmbərlikdə mənə köməkçi olsun).

14) – (وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ) – (fironun qövmü olan qibtilərə) **qarşı üstümdə bir günah var.** (Musa Misirdə olarkən qibtilərdən birini yumruqla vurub öldürmüşdü. Burada ona işarə edir. Bu hadisə bundan sonra gələn Qə-səs surəsində zikr olunacaq), **qorxuram ki,** (o günahın səbəbinə) **məni qətlə yetirsinlər.”**

Şuara surəsi

﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ ﴿١٧﴾ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتَهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾

15) (قَالَ كَلَّا فَادْهَبَا بِآيَاتِنَا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ) - (Allah-Təala Musanın istədiyi hər iki şeyi ona bu ayədə müxtəsər kəlamla vəd edir) **buyurur:** (ey Musa, qibtilərdən qorxma, o qorxunu səndən götürüb səni qibtələrə hakim etdim. Heç vaxt onlardan qorxma, qardaşın Haruna da peyğəmbərlik və sənə köməkçi olmasını istədin, bu istədiyini də sənə bəxş etdim. Sən və Harun) **hər ikiniz mənim möcüzələrimlə gedib** (fironu və qövmünü dəvət edin). **Həqiqətən, mən də sizinlə birlikdəyəm və** (kəlamlarınızı) **eşidənəm.**

16) (فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ) - **hər ikiniz fironun yanına gedin, ona deyin ki, biz aləmlərin tərbiyə verən rəbbi Allah-Təalanın peyğəmbəriyik.**

17) (أَنْ أَرْسِلَ مَعَنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ) - **bəni-İsraildən** (əl çəkib) **bizimlə göndər,** (onları qədim məskənləri olan Fələstinə aparaq. Firon və qibtilər bəni-İsrailə həddən artıq zülm etdiklərindən əvvəlcə Allah-Təala Musaya əmr edir ki, fironu bəni-İsrailin xilas olmasını xahiş edin. Musa və Harun hər ikisi Allah-Təalanın əmri ilə fironun qapısına gedib, onların bir müddət içəri daxil olmasına izin verilmədi. Axırda qapıçı firona bildirdi ki, qapıda iki nəfər dayanıb, deyirlər ki, biz Allah-Təalanın peyğəmbərləriyik. Firon əmr etdi ki, izin verin gəlsinlər, bəlkə, onların sözlərinə istehza edib gülək. Elə ki, izin verildi, Musa və Harun fironun hüzuruna daxil olub vəhyi təbliğ etdilər. Firon da Musanı tanıdı).

18) (قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا) - (firon) **dedi:** (sən o Musa deyilsən ki,) **biz sənə** (südəmər) **uşaqkən öz yanımızda tərbiyə verdik?** (Musanın fironun evində yetişdirilməsinin təfəsilatı Taha surəsində keçdi). (وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ) - **ömrünün bir neçə ilini də aramızda keçirdib qalmadınmı?**

19) (وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ) - (ondan sonra) **nankor olub etdiyini etdin,** (qibtini öldürüb qaçdın, indi də gəlib deyirsən ki, peyğəmbərəm, Allah tərəfindən gəlmişəm).

20) (قَالَ فَعَلْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ) - (Musa) **dedi:** “(doğrudur o vaxt o qibtini qətlə yetirdim), **amma bunu edərkən cahillərdən idim.** (Onun bir yumruqla öləcəyini bilsəydim, ona vurmazdım).

21) (فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ) - (qibtini öldürəndən sonra) **sizdən qorxduğum üçün qaçdım.** (فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ) - (sizdən qaçandan son-

Kəşfül-Həqayiq II

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدَتْ بَنِي إِسْرَءِيلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لئنِ اتَّخَذَتِ إِلَٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾

ra) rəbbim Allah-Təala mənə hikmət verib, (insanları dəvət etməm üçün) peyğəmbərlərdən etdi.

22) (وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدَتْ بَنِي إِسْرَءِيلَ) – (Musa dedi: ey firon), **mənə minnət qoyduğun o nemət** (mənə tərbiyə vermən həqiqətən nemət deyil), **bəni-İsraili özünə qul etməndir**, (bəni-İsrailin oğullarını öldürməsaydın, mənə qorxudan suya atıb, tərbiyə almam üçün sənin yanına verməzdilər. Sənin qazancın o oldu ki, bəni-İsraili özünə qul etdin, bu bir nemətdir ki, mənə minnət qoyursan?)

23) (قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ) – (firon Musanın bu sözünə cavab tapa bilməyib ondan üz döndərdi, Musanın ilk dediyi sözü soruşdu), **firon dedi: “Aləmlərin rəbbi nədir?”**

24) – (قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ) – (Musa) dedi: **“Səmələrin, yerin və onların arasında olan (məxluqatın yaradıcısı və) tərbiyə verən rəbbidir, əgər (dəlil və sübutla) yəqin inanansınızsa, (bu cavab sizə fayda verər).”**

25) (قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْمَعُونَ) – (firon) **ətrafındakı (vəzirlərinə) dedi: “Eşidirsiniz? (Deyir ki, sizi səmələri, yeri və onların arasında olan məxluqatı yaradan Allah-Təalaya dəvət edirəm, halbuki səmələr və yer qədimdir, onların xalığı yoxdur).”**

26) (قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ) – (Musa) dedi: **“(mənə başa düşmədiniz). O, sizin də, əvvəlki ata-babalarınızın da (xalığı və tərbiyə verən) rəbbidir.”**

27) (قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ) – (firon aciz qalıb istehza ilə vəzirlərinə) dedi: **“Sizə göndərilmiş peyğəmbəriniz həqiqətən, dəlidir.”**

28) (قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ) – (Musa fironun onu dəli adlandırdığını görüb, onu səfəh sayaraq Allah-Təalanın birliyini isbat üçün belə) dedi: **“Əgər (ağılla) düşünsəniz (bilərsiniz ki,) rəbbiniz şərqin, qərbin və onların arasında olan (məxluqatın xalığı və) tərbiyə verən rəbbidir.”**

29) (قَالَ لئنِ اتَّخَذَتِ إِلَٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ) – (firon Musanın ona ağılsızlıq isnad etdiyini görüb qəzəblə) dedi: **“(ey Musa), əgər məndən başqa bir məbud qəbul etsən, əlbəttə, səni (həbs edib) məhbus olanlardan edərdəm.”**

Şuara surəsi

قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ﴿٣١﴾ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنّٰظِرِيْنَ ﴿٣٣﴾ قَالَ لِلْمَلَأِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَبْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَابٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجَمَعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ﴿٣٨﴾

30) – (Musa) dedi: “Əgər sənə (haqq olduğuma dair) açıq-aşkar bir möcüzə gətirsəm, necə?”

31) – (firon) dedi: “Əgər doğru deyənlərdən-sənsə, (mücüzəni) gətir.”

32) – (Musa) əsasını (yerə) atan kimi qəfildən o, açıq-aşkar bir əjdəha oldu. (Musanın əsası əjdəha olub öncə başını yuxarı qaldırdı, sonra firona yönəldi. Firon Musaya yalvarıb, Musa da əjdəhanı tutub, yenə əvvəlki kimi əsa oldu).

33) – (firon ilk möcüzəni görəndən sonra Musaya - başqa möcüzə də varındır?, dedi. Musa əlini yuxarı qaldırıb dedi: bu nədir? Firon dedi: sənin əlindir. Ondan sonra o əlini qoltuğuna saldı, necə ki ayədə buyurur: sonra) əlini çıxardı, baxanlardan ötrü əli ağappaq (nurlu) oldu.

34) – (firon bu möcüzədən çaşıb, Musaya bir şey deyə bilmədi, hətta öz məbudlarına dua edib yardım istəməyi unudub) ətrafındakı (vəzirlərə) dedi: “Həqiqətən, bu, bilikli bir sehrbazdır, (sonra onlarla məşvərət etməyə başladı).

35) – (firon özünün məğlub, Musanın qalib gəldiyini dərk edib ətrafındakı şəxslərə dedi:) “bu istəyir ki, öz sehri ilə (sizə qalib olub Misir) torpağından sizi çıxartsın. (Nə deyirsiniz?)”

36) – (vəzirlər) dedilər: “(Musanı) və qardaşını bir qədər gözlət, şəhərlərə də (adam) yığanları göndər.

37) – qoy bütün bilikli sehrbazları sənin yanına gətirsinlər, (ondan sonra bu sehrbazlarla birlikdə Musa ilə mübahisə edərsən.” Firon vəzirlərin məsləhəti ilə ətraf şəhərlərdə nə qədər bilikli sehrbaz varsa, hamısını gətizdirdi).

38) – nəhayət (Musa ilə) sehrbazlar günün müəyyən vaxtında (bayram günü günorta) toplandılar.

Kəşfül-Həqayiq II

وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعَ السَّحْرَةَ إِنْ كَانُوا هُمْ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّا لَنَأَجُزُ إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسَى الْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَالْقُوا جِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَالْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾

39) – (firon tərəfindən Misir) **xalqına deyildi:** “Siz də yığılırsınız?” (Yəni təxirə salmayıb tez orda toplanın).

40) – (لَعَلَّنَا نَتَّبِعَ السَّحْرَةَ إِنْ كَانُوا هُمْ الْغَالِبِينَ) - **əgər sehrbazlar** (Musaya) **qalib gəlsələr, bəlkə, biz də sehrbazlara tabe olub** (daha Musaya tabe olmaıq).

41) – (فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةُ) - **elə ki sehrbazlar** (toplanıb fironun hüsuruna) **gəldilər,** (قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّا لَنَأَجُزُ إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ) - **firona dedilər:** “**Əgər** (Musaya) **qalib gəlsək, yaqın ki bizə bir mükafat olacaq?**”

42) – (فَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) – (firon) **dedi:** “**Bəli,** (əlbəttə sizdən ötrü bir mükafat var, **əgər Musaya qalib də gəlsəniz,**) **həm də mənə yaxın şəxslərdən olacaqsınız.** (Ondan sonra sehrbazlar qayıdıb Musayla üzbəüz durub dedilər: “Əvvəl sən atırsan əlindəki əsanı, ya biz ataq öz şeylərimizi?”)

43) – (قَالَ لَهُمْ مُوسَى الْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ) - **Musa onlara dedi:** “**Nə atacaqsınızsa, atın.**”

44) – (فَالْقُوا جِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ) – (sehrbazlar) **iplərini və əsalarını** (ortaya) **atdılar.** (وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ) – (sonra and içib) **dedilər:** “**Fironun izzətinə and olsun ki,* əlbəttə, biz qalib gələcəyik.**”

(**Qeyd:* Görüldüyü kimi, sehrbazlar cahiliyyə adəti ilə and içdilər, Allah-Təaladan başqa nəyə and içilsə, o and cahiliyyə andıdır. İslamda Allah-Təaladan başqasına and içmək caiz deyildir. O da ancaq haqq və gərəkli olan məqamda and içilər, yoxsa nəinki hər boş şeydən ötrü. Necə ki bizim bu zamanda həqir dünya malını alıb satmaqdan ötrü Allah-Təalaya and içmək dinin fərzi kimi olubdur. Özü də Allah-Təalaya and içildikdə qəbul edilmir, amma imama, övliyəyə, şəhidlərə, ya da o şəxsin atasının, anasının məzarı üstünə and içildikdə, düşünmədən o andı qəbul edib səni təsdiq edirlər. Halbuki islam şəriətində Allah-Təaladan başqasına and içmək küfr və batildir. (Tirmizi, Nüzur 9; Nəsai, Əyman 4) Uca Peyğəmbərimiz buyurubdur: “Atanıza və ananıza, başqa batil şeylərə and içməyin, ancaq Allah-Təalaya and için. Onu da ancaq sözünüzdə sadıq olduqda edin.” (Buxari, Əyman 4; Müslüm, Əyman 1; Əbu Davud, Əyman 5) Müsəlmanların içdiyi bəzi andlara cahiliyyə əməli demək daha doğrudur).

45) – (فَالْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ) - **Musa** (onların qarşısında) **əsasını atdı, o da dərhal** (əjdəha olub onların sehrbazlıqla) **uydurduqları şeyləri uddu.**

Kəşfül-Həqayiq II

﴿٥٦﴾ اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَاظُونَ ﴿٥٨﴾ وَاِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٩﴾ فَآخَرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٦٠﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٦١﴾ كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَءِيلَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٤﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٥﴾

﴿٥٦﴾ (اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ) – (göndərdiyi şəxslərə əmr etdi ki, camaata belə deyin:) **bu** (bəni- İsrail sayca) **az olan camaatdır.**

﴿٥٧﴾ (وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَاظُونَ) - **amma həqiqətən**, (onların əməlləri və buradan qaçmaları) **bizi qəzəbləndiribdir.**

﴿٥٨﴾ (وَاِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ) – **biz isə** (düşməyə qarşı ehtiyatlı), **ayıq-sayıq bir camaatıq**, (gərək, onların fəsadını yer üzündən tez silək. Fironun bəni-İsraili sayca az olaraq göstərməsi onları zəif göstərmiş, öz camaatını onlara qarşı savşa ürəkləndirmək üçündür. Ondan sonra qoşunu toplayıb Musanın dalınca getdilər. Allah-Təala onların Misirdən çıxmasını özünə isnad edir. Necə ki bundan sonra gələn ayədə zikr olunur).

﴿٥٩﴾ (فَآخَرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) – (firon və qövmü olan qibtiləri Misirin) **gözəl bağlarından və bulaqlarından çıxartdıq.**

﴿٦٠﴾ (وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ) – (yenə onları Misirin) **xəzinələrindən gözəl yerlərindən** (birdəfəlik çıxartdıq, bir də geri dönə bilməzlər).

﴿٦١﴾ (كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَءِيلَ) – **beləliklə** (qibtiləri Misirdən çıxarıb dənizdə qərş edəndən sonra) **bəni-İsraili onlara varis etdik.**

﴿٦٢﴾ (فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ) – **günəş doğduqda**, (firon qoşunuyla bəni-İsrailin) **arxasınca düşdülər.**

﴿٦٣﴾ (إِنَّا لَمُدْرِكُونَ) – **iki dəstə** (Musa və fironun dəstəsi) **bir-birilərini gördükdə**, **Musanın camaatı** (bəni-İsrail) **dedi: artıq** (firon tərəfindən) **yaxalandıq**, (onun qoşununun qarşısında durmağa gücümüz yoxdur).

﴿٦٤﴾ (قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ) – (Musa) **dedi: “Xeyr**, (bizi yaxalaya bilməzlər), **həqiqətən, rəbbim Allah-Təala mənimlədir**, (məne kömək edib) **nicat yolunu göstərər.”**

﴿٦٥﴾ (فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ) – (fironun qoşunu bəni-İsrailə yaxınlaşanda), **biz vəhy edib Musaya dedik: “(ey Musa), əsanla dənizə vur.”**
 (فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ) – (Musa Allah-Təalanın əmriylə əsanı dənizə

Şuara surəsi

وَأَزَلُّنَا ثُمَّ الْأَخْرَيْنَ ﴿٦٤﴾ وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْأَخْرَيْنَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾ وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظُلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾

vuran kimi dəniz) **aralandı**, (bəni-İsrailin 12 tayfasından ötrü 12 yol açıldı, sular bir-birinin üstünə cəm olub) **hər hissə uca dağ kimi oldu**.

64) (وَأَزَلُّنَا ثُمَّ الْأَخْرَيْنَ) – (bəni-İsrail dənizə daxil olandan sonra fironun camaatını da) **onlara yaxınlaşdırdıq**. (Firon qürurundan qayıda bilməyib dedi: dəniz mənim qüdrətimdən qorxub bir-birindən aralanıb, dənizə girib, qibtilər də ona tabe olub, dənizə daxil oldular).

65) (وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ) – **Musaya və onunla birlikdə olanların hamısını** (dənizdən) **xilas etdik**.

66) (ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْأَخْرَيْنَ) – (onlara nicat verəndən sonra fironun özünü və camaatını dənizdə) **qərq etdik**.

67) (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ) - **həqiqətən**, (dənizin aralanıb, Musa və bəni-İsrailin nicat tapıb, firon və onun qövminin həlak olmasında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə) **dəlil və sübutlar vardır, amma** (insanların) **çoxu** (dəlilə baxıb Allah-Təalaya) **iman gətirən deyil**.

68) (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) - **həqiqətən**, (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala qalib olub** (müşriklərdən intiqam alandır və tövbə edib saleh əməl edənləri) **rəhm edib** (bağışlayandır).

69-70) (وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **İbrahimin qissəsini zikr et, o zaman ki atasına, qövminə nəyə ibadət edirsiniz? – demişdi**.

71) (قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظُلُّ لَهَا عَاكِفِينَ) - (İbrahimin cavabında) **dedilər: “Bütlərə ibadət edib, (səhər-axşam) onların ibadətinə davam edirik.”**

72) (قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ) – (İbrahim) **dedi: “Siz o bütləri çağırdığınızda sizi eşidirlər.**

73) (أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ) - **ya da sizə bir mənfəət, ya da bir zərər verə bilirlər?”**

74) (قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ) – (müşriklər İbrahimin qarşısında aciz qalıb təqlidçilər kimi cavab verib) **dedilər: (bu bütlər bir söz eşidən, mənfəət**

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ
الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا
مَرَضْتُ فَهُوَ يَشفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي
يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

və zərər verən deyildir), **bəlkə ata-babalarımızı belə** (ibadət) **edən görüb**, (biz də onlar kimi bu bützlərə ibadət edirik. Bu ayə dini məsələlərdə təqlidçilik etməyin batil olduğuna işarədir və qınanmışdır. Bir dinə inanmaq, gərək, dəlil və sübut üzrə olsun).

75-76) – (İbrahim) **dedi: sizin və ulu babalarınızın nəyə ibadət etdiyini gördünüzmü?** (Təqlidlə bu bützlərə ibadət etməyiniz onların haqq olduğuna işarə edərmi? Əvvəlkilərin də bu bützlərə ibadət etməsi onların haqq olduğuna işarə etməz).

77) – (فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ) - **aləmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təala-dan başqa** (bützlərin hamısı) **mənim düşmənimdir.** (Mən onlara necə ibadət edərəm? (Allah-Təala bütün insanları yaradıb onların tərbiyə verən rəbbi olduğundan, mən o bützlərə düşmən olduğum kimi, gərək siz də onlara düşmən olub ibadət etməyəsınız).

78) – (الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ) – (Allah-Təalanın sifətlərindən biri də) **odur ki, məni** (ananın rəhmində) **yaradıb** (ruh verəndən sonra bu dünyaya gətirib kamil bir insan edib və mənə lazım olan hər bir şeyin yolunu mənə göstərib) **hidayət edibdir.**

79) – (وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ) – (Allah-Təalanın sifətlərindən biri də) **odur ki, lütf edib məni yedirdir və içirdir,** (aclıqdan və susuzluqdan məni mühafizə edir).

80) – (وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشفِينِ) – **xəstələndiyimdə, ancaq** (Allah-Təala) **mənə şəfa verir.** (Hz. İbrahim hər bir şeyi Allah-Təalaya isnad etdi, amma xəstəlik insanın öz yemək-içməyində ifrata varmasından hasil olduğundan xəstəliyi özünə isnad etdi).

81) – (وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ) – (Allah-Təalanın sifətlərindən biri də) **odur ki, məni öldürüb ondan sonra dirildib** (qiyamət günündə məhşərə götürəcək).

82) – (وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ) – (Allah-Təalanın sifətlərindən biri də) **odur ki, qiyamət günü xəta və günahlarımı bağışlayacağını ümid edirəm.** (Bu zikr olunan şeylərin hamısı Allah-Təalaya məxsusdur. Bəs sizin ibadət etdiyiniz bützlər bu şeyləri edə bilər və onların bunları edəcəyinə ümid

Şuara surəsi

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَاعْفُزْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُنْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾

etmək olarmı? Hz. İbrahim müşriklərə xitab edib qurtarandan sonra özündən ötrü dua edib Allah-Təaladan gözəl şeylər xahiş etməyə başladı).

83) (رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ) - (İbrahimin duası belədir: **ey mənim rəbbim, (öz lütf və rəhmətindən) mənə hikmət (hər bir şeyin həqiqətini dərk etmə gücü) bəxş et, mənə saleh şəxslərə qovuşdur.**

84) (وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ) - (ey mənim rəbbim, məndən) **sonra gələn ümmətlərin arasında mənə yaxşı ad (həmd-səna) qismət et** (ki, mənə sevib yaxşı sifətlərlə yad etsinlər. Allah-Təala Hz. İbrahimin bu duasını qəbul edib hər bir səmavi din mənsubu onu sevib, özünü onun dininə nisbət etməklə fəxr edir).

85) (وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ) - **mənə əbədi cənnətin varislərindən et.**

86) (وَاعْفُزْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الصَّالِحِينَ) - (ey mənim rəbbim), **atamı bağışla, həqiqətən, mənim atam** (asi olub haqq yolundan) **azanlardandır.** (Hz. İbrahim atasına vəd etdiyi üçün bu ayədə Allah-Təaladan onun bağışlanmasını dilədi. Necə ki bu mətləb Tövbə surəsində zikr olundu. Amma atası müşrik olduğundan Hz. İbrahimin bu duası qəbul olunmayıb rədd edildi. Hz. İbrahim də vədinə sadıq qalandan sonra atasının iman edəcəyindən ümitsizləşib ondan üz döndərdi).

87) (وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُنْعَثُونَ) - (ey mənim rəbbim, məhşər) **günü insanlar diril-dilib** (toplandığında atamı asilərin arasında qoymaqla) **mənə zəlil və rüsvay etmə.** (Allah-Təala Hz. İbrahim kimi şəxsin bu cür yalvarıb dua etməsinə eti-na etməyib atasını bağışlamadı. Bizim islam ümməti isə öz xəyallarıyla uy-durub özlərindən ötrü şəfaətçi saydıqları şeylərə aldanıb özlərini cənnət əhli hesab edib hər bir qəbih əmələ qurşanırlar).

88) (يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ) - (Hz. İbrahim yenə müşriklərə deyir: qiyamət günü) **elə bir gündür ki, nə mal, nə də oğullar** (hansı ki onlarla iftixar edirs-iniz, sizə) **mənfəət verməz.**

89) (إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ) - **ancaq** (qiyamət günü Allah-Təalanın hüsuruna küfr və şirkdən arınmış) **sağlam qəlblə gələn istisnadır,** (o qəlbin paklığı ona fayda verər).

90) (وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ) - (qiyamət günü) **cənnət müttəqilərə yaxınlaşdı-rılar.** (Cənnətdəki mənzil və məqamlarına baxıb şad olarlar).

Kəşfül-Həqayiq II

وَبَرَزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ آيِنَ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُيِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

91) (وَبَرَزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ) – asilərdən ötrü cəhənnəm aşkar olar. (Onu görməklə həsrət və peşmanlıqları artıb, hər cür qəm-qüssəyə düçar olarlar).

92-93) (وَقِيلَ لَهُمْ آيِنَ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ) – (qiyamət günü müşriklərə) deyilər: Allah-Təaladan başqa ibadət etdiyiniz bütələriniz hardadır? (هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ) – (o bütələrin) sizə kömək etməyə, ya da (öz intiqamlarını alıb) özlərinə mənfəət verməyə qüdrətləri varmı?

94) (فَكُيِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ) – (o batil bütələr və onlara tabe olan) asilərin hamısı (bir-birinin dalınca başları üstə cəhənnəmə) atılar.

95) (وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ) - şeytanın (xəbis nəfsi-əmmarənin) bütün qoşunu (və ona tabe olanlar da cəhənnəmə) atılar.

96) (قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ) – (cəhənnəmə daxil olan kafirlər və məbudları) bir-biriləriylə mübahisə edib, (kafirlər öz məbudlarına) deyər:

97) (تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) - and olsun Allah-Təalaya, (sizə ibadət etməklə) həqiqətən, açıq-aşkar zəlalətdə olmuşuq.

98) (إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ) - o zaman (sizə sitayiş etməklə) aləmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təalaya sizi bərabər tutmuşduq.

99) (وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ) – bizi ancaq (Allah-Təalaya asi olan) günahkar (böyüklerimiz) zəlalətə saldı.

100) (فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ) – (bugünkü gündə) bizdən ötrü heç bir şəfaət edən yoxdur, (necə ki peyğəmbərlər və mələklər Allah-Təalanın izniylə möminlərdən ötrü şəfaət etdi).

101) (وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ) - bir mehriban dostumuz da yoxdur (ki, bu gün bizə kömək edib əzabdan qurtarsın).

102) (فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) - kaş bir dəfə də (dünyaya) qayıdıb, (Allah-Təalaya və peyğəmbərlərə tabe olan) möminlərdən olaydıq. (Belə ki, belə bir günün əzabından qurtulub xilas olaydıq. Burada Hz. İbrahimin sözü bitdi. Hz. İbrahimin müşriklərə necə gözəl xitab etdiyi burada nümunə göstərilmişdir, bu, ağıllı şəxslərə məxfi deyildir).

Şuara surəsi

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيْزُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٤﴾ كَذَبَتْ قَوْمٌ نُّوحَ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿١٠٥﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اٰخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿١٠٦﴾ اِنِّيْ لَكُمْ رَسُوْلٌ اٰمِيْنَ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا ﴿١٠٨﴾ وَمَا اَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيْ اِلَّا عَلَى رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا ﴿١١٠﴾ قَالُوْا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاٰرْذَلُوْنَ ﴿١١١﴾

103) - həqiqətən, (Hz. İbrahimin əhvalatında Allah-Təalanın tövhidinə dair) **dəlil və sübutlar var, amma** (insanların) **əksəriyyəti** (bu dəlillərə baxıb Allah-Təalaya) **iman gətirən deyil.**

104) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin müşriklərə qalib olub** (intiqaq alandır və tövbəkar olub saleh əməl edən şəxsləri) **rəhm edib** (bağışlayandır).

105) - Nuh (peyğəmbərin) **qövmi** (Nuhun özünü və ondan əvvəl Allah-Təala tərəfindən göndərilən) **peyğəmbərləri təkzib etdilər.**

106) - o zaman ki qardaşları* Nuh onlara dedi: “Bəs Allah-Təaladan qorxub (şirk qoşmağı tərک etməyəcəksinizmi?)

*(*Qeyd: Nuh o camaatdan olduğundan Allah-Təala ona onların qardaşı deyir. Habelə bundan sonra zikr olunan peyğəmbərlərə də elə xitab edir, ancaq Şüeyb peyğəmbər iki camaata göndərilib, onlardan biri Eykə camaatıdır, Şüeyb o camaatdan olmadığından ona onların qardaşı demir. Digəri Mədyən camaatıdır, Şüeyb özü Mədyən camaatından olduğundan ona qardaş deyər xitab edilir).*

107) - həqiqətən, mən sizə (Allah-Təala tərəfindən göndərilən) **əmin bir peyğəmbərəm.** (Hz. Məhəmməd (ə.s), Qüreyş arasında əminliyi ilə məşhur olduğu kimi, Nuh (ə.s),-da öz qövminin arasında bu cür məşhur idi).

108) - (Allah-Təalanın əzabından) **qorxub mənə itaət edin.**

109) - (sizi Allah-Təalaya dəvət etməkdən ötrü etdiyim nəsihət üçün) **sizdən bir əcr və mükafat istəmirəm.** (اِنْ اَجْرِيْ اِلَّا عَلَى) - **mənim əcr və mükafatım ancaq ələmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təalaya aiddir.**

110) - Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin. (Şirki tərک etmələri üçün bu kəlamı təkrar etdi).

111) dedilər: (ey Nuh), **biz sənə inanıb** (təbə olaş?), **halbuki sənə** (bizim aramızda adsız, dünya malı olmayan) **alçaq şəxs-**

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَ وَمَا عَلَّمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنَّ حِسَابَهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنَّ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَانْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ أَعْرَفْنَا بِعَدُوِّ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾

lär tabe olublar, (onlar da ancaq zahirdə sənə iman gətiriblər, onları qovsan, bəlkə, sənə tabe olarıq. Nuha iman gətirənlər kasıb olduqlarından onları əskik və zəlil hesab edib onlarla bir yerdə olmağı özlərinə sığışdırmayıb təkəbbürləndilər).

112) (قَالَ وَمَا عَلَّمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) – (Nuh) **dedi**: (mənə iman gətirənlərin batinədə) **etdiklərinə dair bir məlumatım yoxdur**, (mən ancaq zahirə baxaram, zahirdə onlar mənə iman gətiriblər).

113) (إِنَّ حِسَابَهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ) – **əgər siz** (onların batinini) **bilsəniz də, onların haqq-hesabları ancaq Allah-Təalaya**dır. (Mən ancaq onların zahiri imanlarından məsulam).

114) (وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ) - **mənə iman gətirənləri** (öz yanımdan) **qovan** deyiləm.

115) (إِنَّ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ) - **mən ancaq** (Allah-Təala tərəfindən) **açıq-aşkar qorxudanam**.

116) (قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ) - **dedilər**: “(ey Nuh), **əgər** (bu dediklərindən) **vaz keçməsən, əlbəttə, daşqalaq edilənlərdən olacaqsan**” (yəni səni daşla vurub qətlə yetirəcəyik).

117) (قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ) – (Nuh Allah-Təalaya dua edib) **dedi**: “**Ey mənim rəbbim, həqiqətən, mənim qövümüm məni təkzib edib** (mənə itaət etmədi).

118) (فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا) - **Ey mənim rəbbim, mənimlə onların arasında bir hökm ver**, (وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) -**məni və mənimlə olan möminləri** (bu zalımlardan) **xilas et.**”

119) (فَانْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ) – (Nuhu) və onunla birlikdə dolu gəmidə olan (möminləri və heyvanatı) **qurtardıq**.

120) (ثُمَّ أَعْرَفْنَا بِعَدُوِّ الْبَاقِينَ) – (onlara nicat verəndən) **sonra yerdə qalan** (Nuh qövümünü) **qərq edib** (həlak etdik).

Şuara surəsi

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾ كَذَّبَتْ
عَادُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرًا مِّنْ أَمْرِ اللَّهِ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٦﴾
أَتَتَّبِعُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٧﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٨﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ
بَطْشَتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ

121) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, bu** (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən** (Nuhun əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar var, amma** (insanların) **əksəriyyəti** (bu dəlillərə baxıb Allah-Təalaya) **iman gətirən deyil.**

122) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən** (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sən** (müsrəklərə) **qalib olub** (intiqa alandır və tövbə edib saleh əməl edənləri) **rəhm edib** (bağışlayandır).

123) - **Ad camaatı** (Hud peyğəmbəri və ondan əvvəl Allah-Təala tərəfindən göndərilən) **peyğəmbərləri təkzib etdilər.**

124) - **o zaman ki qardaşları Hud onlara dedi:** (Allah-Təaladan) **qorxub** (şirki və küfrü tərkməzsinizmi?)

125) - **həqiqətən, mən sizə** (Allah-Təala tərəfindən göndərilən) **əmin bir peyğəmbərəm.**

126) - **Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin.**

127) - (mən sizə nəsihət edib Allah-Təalanın hökmlərini bildirdiyim üçün) **sizdən bir əcr və mükafat istəmirəm. Mənim əcrim ancaq Allah-Təalaya aiddir.**

128) - (bəs Allah-Təaladan qorxmursunuz ki,) **hər bir uca* yerə bir əlamət tikib,** (gəlib-gedənlərə istehza edib) **əylənirsiniz?**

(**Qeyd: Ad camaatı yol kənarında uca yerlərdə binalar tikib, Allah-Təalanın verdiyi nemətlərə aldandığı gəlib-gedənlərə əziyyət edib istehza edərdilər. Hud onlara bu əməli tərkməyi əmr edir.*)

129) - **özünüzdən ötrü** (möhkəm) **su anbarları** (və uca qəsrlər) **tikirsiniz ki, bəlkə** (onların səbəbinə dünyada) **əbədi qalasınız.**

130) - **qeyz** (bəpəşmə, bəpəşmə) - **qeyz** (məzlum bir şəxsə) **hücum etdikdə,** (bu insanlığa ziddir, qınanmışdır).

Kəşfül-Həqayıq II

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾ إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾

131) – فاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا (Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin).

132) – (واتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ) - qorxun o Allah-Təaladan ki, bildiyiniz şeylərlə sizə yardım edib (bol nemət verdi).

133) – (أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ) – (Allah-Təala) sizə heyvanlarla (dəvə, öküz, qoyun, keçi) və oğullarla (nemət verib) yardım etdi.

134) – (وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) – bir də bağlar və (dadlı) çeşmələr (verdi, amma siz bu nemətlərin hamısına nankor oldunuz).

135) – (إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ) - həqiqətən, mən sizin üçün böyük bir günün (qiyamət günü) əzabından qorxuram.

136) – (قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ) - (Hudun qövmü onun cavabında) dedilər: “(ey Hud), sən bizə nəsihət etsən də, nəsihət edən olmasan da, bizim üçün eynidir. (Biz sənə iman gətirmərik).

137) – (إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) - bu (din) əvvəlki (ümmətlərin) adətindən başqa bir şey deyil, (dünyaya gəlib yaşadılar, sonra da ölüb getdilər, nə qiyamət var, nə haqq-hesab, biz də onların adətinə tabe olub gedirik).

138) – (وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ) - biz əzab olunan deyilik.” (Yəni qiyamət, cəza günü yoxdur ki, bizə əzab olunsun).

139) – (فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ) – (Hudu) təkzib etdilər, biz də onları həlak etdik. (ey Məhəmməd), həqiqətən, bu (Hudun əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) dəlil və sübutlar var. Amma (insanların) əksəriyyəti (dəlil, sübuta baxıb Allah-Təalaya) iman gətirən deyil.

140) – (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, sənin rəbbin (müşriklərə) qalib (olub onlardan intiqam alandır və tövbə edib saleh əməl edənləri) rəhm edib (bağışlayandır).

141) – (كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ) - Səmut (camaatı Saleh peyğəmbəri və ondan əvvəl göndərilən) peyğəmbərləri təkzib etdi.

Şuara surəsi

اِذْ قَالَ لَهُمْ اٰخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿١٤٢﴾ اِنِّى لَكُمْ رَسُوْلٌ اٰمِيْنَ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا
﴿١٤٤﴾ وَمَا اَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِىْ اِلَّا عَلَى رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٤٥﴾ اَتُتْرَكُوْنَ فِىْ مَا هُمْ
اٰمِنُوْنَ ﴿١٤٦﴾ فِىْ جَنّٰتٍ وَعُيُوْنٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوْعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيْمٌ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُوْنَ مِنَ
الْجِبَالِ بُيُوْتًا فَاَرِهِيْنَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوْا اَمْرَ الْمُسْرِفِيْنَ ﴿١٥١﴾
الَّذِيْنَ يُّفْسِدُوْنَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يَصْلِحُوْنَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوْا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسْحَرِيْنَ ﴿١٥٣﴾

142) (اِذْ قَالَ لَهُمْ اٰخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُوْنَ) – o zaman qardaşları Saleh onlara dedi: “Bəs (Allah-Təaladan) qorxub (şirki və küfrü tərk etməzsinizmi?)”

143) (اِنِّى لَكُمْ رَسُوْلٌ اٰمِيْنَ) - həqiqətən, mən sizə (Allah-Təala tərəfindən gələn) əmin bir peyğəmbərəm.

144) (فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا) - Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin.

145) – (وَمَا اَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِىْ اِلَّا عَلَى رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ) (sizə nəsihət edib Allah-Təalanın hökmlərini bildirdiyim üçün) sizdən heç bir əcr və mükafat istəmirəm, mənim əcr, mükafatım ancaq Allah-Təalaya aiddir. (Öz lütf və kəramətindən mənə əcr və mükafat bəxş edəcəkdir).

146) (اَتُتْرَكُوْنَ فِىْ مَا هُمْ اٰمِنُوْنَ) – (bu nemətlər ki, bu məkanda var), siz (bu nemətlərin içində hər bir əzabdan) arxayın buraxılacaqsınız? (Elə deyil. Allah-Təalanın nemətlərinə şükür etməsəniz, Allah-Təala əzab göndərərək sizi həlak edəcəkdir).

147) – (فِىْ جَنّٰتٍ وَعُيُوْنٍ) (Saleh onlara verilən nemətləri bəyan edir: yaxşı) bağlar və (dadlı) çeşmələr içindəsiniz.

148) (وَزُرُوْعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيْمٌ) - əkinlər və lətif meyvəli xurma ağacları (içindəsiniz),

149) (وَتَنْحِتُوْنَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوْتًا فَاَرِهِيْنَ) - dağlardan (özünüzmə məharətlə) evlər yonub, şad olursunuz.

150) (فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا) – Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin.

151) – (وَلَا تُطِيعُوْا اَمْرَ الْمُسْرِفِيْنَ) (Allah-Təalanın itaətindən çıxıb, günahda) həddi aşanların əmrinə itaət etməyin.

152) – (الَّذِيْنَ يُّفْسِدُوْنَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يَصْلِحُوْنَ) – (həddi aşanlar) o şəxslərdir ki, yer üzündə həmişə fəsad törədib, heç bir xeyir iş də etməzlər.

153) – (قَالُوْا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسْحَرِيْنَ) (Salehin qövmü ona cavab verib) dedilər: “Həqiqətən, (ey Saleh), sən sehlənmişlərdənsən, (bu səbəbdən ağılını itirib-sən).

Kəşfül-Həqayiq II

مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَاصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾ كَذَبَتْ قَوْمٌ لُوطُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطُ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾

154) (مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا) - **sən ancaq bizim kimi bir insansan**, (necə olur ki, insandan peyğəmbər olsun?) - **əgər** (bu iddian-da) **doğru deyənlərdənsənsə**, (bizə) **bir möcüzə gətir** (ki, doğruluğun aşkar olsun).”

155) (قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ) – (Saleh) **dedi: “Bu** (Allah-Təalanın sizin üçün daşdan çıxartdığı möcüzə) **bir dəvədir**, (amma bu şərtlə ki,) **su içilməsi** (bir gün) **dəvənin, bir gün sizin haqqınızdır**. (Dəvə su içən günlərdə də su əvəzinə sizə süd verər).

156) (وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ) – (amma dəvə su içdiyi üçün qəzəblənib) **ona pislik edib vurmayın, yoxsa böyük bir günün əzabı sizi yaxalayar**, (həlak olarsınız. Dəvəni öldürəndən sonra o əzaba düşər oldular).

157) (فَعَقَرُوهَا فَاصْبَحُوا نَادِمِينَ) – (Salehin sözüne baxmayıb o dəvənin arxa ayağının damarını) **kəsib** (onu öldürdülər), **sonra da** (əzab qorxusu ilə) **peşman oldular**. (Amma tövbə edərək peşman olsaydılar, Allah-Təala onların tövbəsini qəbul edib bağışlayardı. Dəvəni qətlə yetirən Qudərə ibn Salif adlı bir şəxs idi. Camaata dedi: “Dəvəni hamınız razı oluncaya qədər qətlə yetirmərəm”, birbəbir hamısından razılıq aldı, hətta arvadlardan və uşaqlardan da, ondan sonra gedib dəvəni öldürdü).

158) (فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ) – (Allah-Təalanın) **əzabı** (səmadan od gəlib) **hamısını yaxalayıb** (həlak etdi). - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, bu** (Salehin əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar var. Amma** (insanların) **əksəriyyəti** (dəlilə baxıb Allah-Təalaya) **iman gətirən deyil**.

159) (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin** (müşriklərə) **qalib** (olub intiqam alandır və tövbə edib saleh əməl edən şəxsləri) **rəhm edib** (bağışlayandır).

160) (كَذَبَتْ قَوْمٌ لُوطُ الْمُرْسَلِينَ) - **Lut** (peyğəmbərin) **qövmü** (Lutu və ondan əvvəlki) **peyğəmbərləri təkzib etdilər**.

161) (إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطُ أَلَا تَتَّقُونَ) – **o zaman qardaşları Lut onlara demişdi: “(Allah-Təaladan) qorxub** (şirki və küfrü tərk etməzsini?)

Şuara surəsi

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرًا ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرِيَ إِلَّا عَلَى رِبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَرْنَا الْأَخْرِينَ ﴿١٧٢﴾

162) (إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ) - həqiqətən, mən sizə (Allah-Təala tərəfindən göndərilən) əmin bir peyğəmbərəm.

163) (فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا) - Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin.

164) – (وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرِيَ إِلَّا عَلَى رِبِّ الْعَالَمِينَ) (sizə nəsihət edib Allah-Təalanın hökmlərini çatdırdığım üçün) sizdən əcr və mükafat istəmirəm. Mənim əcr, mükafatım ancaq Allah-Təalaya aiddir.

165) (أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ) – insanların arasında (qadınları qoyub) kişilərlə yaxınlıq edirsiniz?

166) (وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ) - Allah-Təalanın sizin üçün yaratdığı arvadlarınızı tərk edib (gedib kişilərlə belə qəbih əməl edirsiniz?) – siz (Allah-Təalanın qoyduğu) həddi aşılıb (zalım olan bir camaatsınız)."

167) (قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ) - (Lutun qövmü cavab verib) dedilər: "Ey Lut, əgər (bu sözlərinə) son qoymasan, əlbəttə, (bizim aramızdan) çıxanlardan olacaqsan. (Səni zorla öz aramızdan qovarıq)."

168) (قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ) - (Lut) dedi: "Həqiqətən, mən sizin bu əməllərinizə nifrət edib xoşlamıram." (Ondan sonra dua etməyə başladı)

169) (رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ) - "Ey mənim rəbbim, mənim özümü və ailəmi (bu kafirlərin) etdiyi (əməlin əzabından) xilas et."

170) (فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ) - (ey Məhəmməd, Lutun özünü və ailəsinin hamısını əzabdan) xilas etdik.

171) (إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ) - ancaq (Lutun) arvadı istisnadır, geridə qalanlardan olub (onu da əzab yaxalayıb həlak oldu).

172) (ثُمَّ دَمَرْنَا الْأَخْرِينَ) – (onlara nicat verəndən) sonra qalanlarını həlak etdik.

Kəşfül-Həqayiq II

173) فُتِئَءَ مَطَرُ – (Lut qövmünə əzab) **yağışı göndərdik.** **وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا** – (Lut tərəfindən) **qorxudulanların yağışı nə pis yağışdır,** (yağış insan üçün rəhmətdir, amma Lut qövmündən ötrü əzab oldu).

174) (إِنَّ فِي مَآءِهِمْ لَحَقِيقَةً، həqiqətən, bu (Lutun əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **dəlil və sübutlar var. Amma** (insanların) **əksəriyyəti** (dəlilə baxıb Allah-Təalaya) **iman gətirən deyil.**

175) (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, sənin rəbbin
(müşriklərə) **qalib** (olub intiqam alandır və tövbə edib saleh əməl edənləri)
rəhm edib (bağışlayandır).

176) (كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ) - Eykə camaatı (Şüeyb peyğəmbəri və ondan əvvəlki) peyğəmbərləri təkzib etdilər.

177) (إِذْ قَالَ لَهُمُ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ) – o zaman Şüeyb onlara demişdi: (Allah-Təaladan) **qorxub** (şirki və küfrü tərک etməzsınız? Şüeyb Eykə camaatından olmadığından Allah-Təala ona qardaş demədi).

178) (إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ) - həqiqətən, mən sizə (Allah-Təala tərəfindən göndərilən) əmin bir peyğəmbərəm.

179) - Allah-Təaladan qorxub mənə itaət edin. (فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا)

180) (وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرْتُ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ) (sizə nəsihət edib Allah-Təalanın hökmlərini çatdırdığım üçün) sizdən bir əcr və mükafat istəmirəm. Mənim əcr və mükafatım Allah-Təalaya aiddir.

181) (أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ) - (Eykə camaatı alış-verişdə, ölçü və çəkiddə xəyanətkar olduqlarından Şüeyb bunu tərک etməyi onlara əmr edib deyir:) **ölçüdə düz olun, (camaatın haqqını) azaldanlardan olmayın.**

182) وَزَنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ - tərəzi ilə düz çəkin.

183) (وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ) – (artıq-əskik alıb-satmaqla) **insanların malını azaltmayın.** (وَلَا تَغْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) – **yer üzündə (yol kəsmək, qəsb etmək, qətl kimi) fitnə-fəsad törətməyin.**

Şuara surəsi

وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِيلَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَاسْقِطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّيَّ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

184) - qorxun (o Allah-Təaladan ki,) sizi və sizdən əvvəlkiləri yaradıbdır.

185) - dedilər: “(ey Şüeyb), həqiqətən, sən sehlənmiş şəxslərdənsən.

186) - sən ancaq bizim kimi bir insansan, (necə olur ki, insandan peyğəmbər olsun?) - həqiqətən, biz sənənin yalançılardan olduğunu güman edirik.

187) - əgər (peyğəmbərlik iddianda) doğru danışarlarsansa, səmadən üstümüzə bir parça sal. (O vaxt sənənin doğru olduğun məlum olar).

188) - (Şüeyb) dedi: “Mənim rəbbim Allah-Təala etdiyiniz əməllərə agahdır (və onların cəzasını verəcəkdir).”

189) - (Eykə camaatı Şüeybi) təkzib etdilər, kölgəli günün əzabı onları yaxaladı, - həqiqətən, o günün əzabı böyük əzabdı, (o əzabdan heç kim xilas olmayıb hamısı həlak oldu. Eykə camaatı 7 gün küləksiz qalıb, havanın hərərətindən nəfəsləri tutuldu, yerin altında olan mağaralara daxil oldular, oranın hərərəti daha çox idi. Məcbur çölə çıxdılar. Bir bulud gördülər, o buludun kölgəsinə yığıldılar, o buluddan yağış əvəzinə od yağıb onların hamısını yandırır həlak etdi).

190) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, bu (Şüeybin əhvalatında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) dəlil və sübutlar var. Amma (insanların) əksəriyyəti (dəlilə tabe olub Allah-Təalaya) iman gətirən deyil.

191) - (ey Məhəmməd), həqiqətən, sənənin rəbbin (müşriklərə) qalib (olub itiqam alandır və tövbə edib saleh əməl edən şəxsləri) rəhm edib (bağışlayandır. Bu mübarək surədə zikr olunan 8 peyğəmbərin qissəsi tamam oldu).

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبْرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ أَوْلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَأْتِيَ بِطَائِفَةٍ مِنْهُمْ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَعَلَّهُمْ يَأْتُونَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾

192) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən**, (bu Quran və onda zikr olunan əhkam, moizə və qissələrin hamısı) **aləmlərə təbiiyə verən** (yeganə) **Allah-Təala tərəfindən nazil olubdur**.

193-194) - (bu Quranı) **Ruhül-əmin** (Cəbrayıl) **sənin qəlbinə nazil etdi ki**, (bu Quran səbəbinə insanları Allah-Təalanın əzabı ilə) **qorxudan peyğəmbərlərdən olasan**.

195) - (bilsən Ərəbi mübin) - **aşkar olan fəsih ərəb dilində nazil etdi**. (Hər peyğəmbər gərək özünə və qövminə məxsus olan dillə göndərilib kitab gətirsin. Əgər öz dilindən başqa bir başqa dillə kitab gətirsə, o dili nə qədər yaxşı bilsə də, onun iddiası batil və o kitab etibarsız sayılır).

196) - (və o, ləfi zür əvəlin) - (bu Quran adətdən kənar bir kitab deyil ki, ondan üz döndərsinlər. Həqiqətən, onun uca məzmunu və dərin mənası) **əvvəlki** (peyğəmbərlərin) **kitablarında mövcuddur**. (Fərqi ancaq dilindədir. O peyğəmbərlərin kitabları ya süryani, ya da farsca olubdur, bu Quran isə ərəb dilindədir, amma hamısının sözləri Allah-Təalanın tövhidinə işarə edib, şirki qadağan edir. Məkkə əhli Mədinə yəhudilərinin üləmalarının yanına gedib Hz. Peyğəmbərin xüsusiyyətini onlardan soruşdular, onların üləmalarından Abdullah ibn Səlam, Bünyamin, Sələbə, Əsəd və Üseyd Hz. Peyğəmbərin haqq olduğuna şəhadət etdilər, Məkkə əhli onların şəhadətini qəbul etməyib rədd etdilər. Allah-Təala sıradakı ayədə müşriklərə bu mətləbi xəbər verir).

197) - (və o, ləfi zür əvəlin) - **məgər bəni-İsrail üləmasının** (hz Məhəmmədin haqlı olduğunu) **bilib** (şəhadət etmələri bu Qüreyş camaatından ötrü) **bir dəlil və sübut deyil?** (Əksinə, Hz. Məhəmmədin haqlılığı onlara məlumdur. Lakin küfr və inadlarından inkar edib Allah-Təalanın çıxarışını söndürmək istəyirlər. Amma Allah-Təala onların öz çıxarışını söndürüb, özlərini əzaba düçar edəcəkdir).

198-199) - **əgər** (bu Quranı ərəb dilində fəsih olmayan) **bir əcəmə nazil etsəydik**, (o şəxs bu Quranı Məkkə əhlinə və ya digər ərəblərə oxusaydı), **ona iman gətirməyib** (deyərdilər: “Bu ərəb lisanında fəsih deyil, biz bunun sözünü qəbul etmərik.

Şuara surəsi

كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾
فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ
﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَى

İndi ki bu Qurani Məhəmmədə fəsih ərəb dilində nazil etmişik, niyə qəbul etməyib iman gətirmirlər?)

200) – (Kəzib edib şirk içində qaldıqları üçün küfr və inadkarlığı) **müşriklərin qəlbinə daxil etdik**, (küfr və inad onların qəlbindən çıxmıyıb, o halda da ölüb əzaba düşər olacaqlar).

201) – (Allah-Təalaya asi olan müşriklər qiyamət günündə) **şiddətli əzabı görüncəyə qədər** (Qurana) **iman gətirməzlər**,

202) – (əzab) **qəfildən onları yaxalayar**, (vaxtından da) **agah olmazlar**.

203) – (qiyamət günü əzabı görəndə müşriklər) **deyərlər: “Görəsən, (dünyaya qayıdıb iman etməyimiz üçün) bizə möhlət veriləcəkmiz?”**

204) – (qiyamət günü onların cavabında deyilər: bu müşriklər həmin şəxslər deyil ki, dünyada) **bizim əzabımızın tez gəlməsini istəyib** (Hz. Məhəmmədə - əgər doğru deyirsənsə, vəd etdiyin o əzabı bizə tez gətir, deyirdilər. İndi ki o əzabı görürlər, niyə xilas olmaq üçün möhlət istəyirlər? Heç vaxt onlara möhlət verilməyib, həmişə əzab içində olacaqlar).

205) – (ey Məhəmməd), **görürsən? Əgər** (dünyada bu müşriklərə) **illərcə** (uzun ömür və) **nemət versək**,

206) – (onların) **sonra** (ölüb), **onlara vəd edilən** (əzab) **gəlsə**, (bu dünyada aldıkları ləzzət bu əzabı onlardan dəf edərmiz?)

207) – (yox), **onlara verilən nemətlər** (Allah-Təalanın əzabını) **onlardan dəf etməz**, (əlbəttə, onlara əzab olunacaqdır).

208) – (ey Məhəmməd), **biz heç bir məmləkətin** (əhlini) (onları bizim əzabımızdan qorxudan) **bir peyğəmbər göndərmədən həlak etmədik**, (ancaq iman gətirmədikdən sonra əzab göndərərək həlak etdik).

209) – **bu**, (ibrət almaları üçün) **öyüd-nəsihətdir**, (insanlara bəxş etdiyimiz ağıl onların bizim vəhdətimizi dərk etmələri üçün kafidir, amma

Kəşfül-Həqayiq II

﴿۲۰۹﴾ وَمَا تَنْزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿۲۱۰﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿۲۱۱﴾
أَنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَزُولُونَ ﴿۲۱۲﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ ﴿۲۱۳﴾ وَأَنذِرْ
عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿۲۱۴﴾

insanların əksəriyyəti nəfsani arzularına uyub, qəflətdə olduqlarından onlara peyğəmbərlər göndərdik. Belə ki, qəflət pərdəsini onlardan götürüb vəhdətimizi anlasınlar). (وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ) – **biz zalım deyilik, (əgər peyğəmbər xalqı imana dəvət edəndən sonra yenə inanmayıb, küfr və şirk içində qalsalar, yenə onlara zülm etməyib, əməllərinin cəzasını verərik. Əzab göndərüb həlak edərik).**

210) (وَمَا تَنْزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ) - (müşriklər deyirdilər: “Bu Quranı Məhəmmədin qəlbinə özləri kimi şeytanlar nazil edir.” Allah-Təala da onların cavabında buyurur: “Bu Quranı Məhəmmədin qəlbinə) **şeytanlar nazil etməyib.**

211) (وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ) – (şeytanların şanı bunu etməkdən əskikdir), **onlara layiq deyil, (وَمَا يَسْتَطِيعُونَ) – (istəsələr də) bacarmazlar,** (Quran fəsahtə və bəlağətdə ən yüksək dərəcədə olduğundan onu nazil etməyə gücləri çatmaz).

212) (أَنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَزُولُونَ) - **həqiqətən,** (şeytanlar - sizin kimi müşriklər Allah-Təalanın vəhyini və hikmətamiz kəlamlarını) **əşitməkdən uzaqdırlar.** (Belə bir kəlamı necə düzəldib, Hz. Məhəmmədə öyrətsinlər? Müşriklər cin və şeytanların bəzi insanlara söz öyrətdiyinə inandıqlarından Allah-Təala da onların etiqadına görə cavab verir, lakin burada şeytanlardan məqsəd şeytani insanlardır).

213) (فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ) - (ey Məhəmməd), **Allah-Təala* ilə yanaşı başqa bir məbuda ibadət etmə, (belə bir iş görsən, qiyamət günündə) əzab edilənlərdən olarsan.**

(**Qeyd:* Xitab peyğəmbərədir, lakin məqsəd onun ümmətinə şirki qadağan etməkdir. Bir insan din və dünya işlərində Allah-Təaladan başqa hər hansı bir kəsdən yardım istəsə, o şəxs müşriklərdən hesab olunub qiyamət günündə onlarla bir olar. Biz İslam ümməti Qurani-Şərifin açıq-aşkar nəsihətlərini qəbul etməyib faydalanmırıq, İslam ümmətinin hər bir fərdi özündən ötrü bir rəhbər seçib ehtiyacını ondan istəyir. Qurani-Şərifin bu ayələrinə baxıb, görəək, söz və əməllərimizə diqqət edək və özümüzü şirk və zəlalət vadisindən xilas edək. İlahi, bizə bir bəsirət ver).

214) (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) - (ey Məhəmməd), **ən yaxın qohum-əqrəbanı (əzabımızla) qorxut.** (Bəlkə, imana daxil olub küfr və şirkdən uzaq olsunlar). (Əlaəddin Əli ibn Məhəmməd Xazin öz təfsiri “Lübabüt-təvil”də həmin ayənin təfsirində Məhəmməd ibn İshaqdan, o da öz sənədi ilə Əli ibn Əbu Talibdən rəvayət edir. Hz. Əli (ə.s), deyir: “Bu ayə peyğəmbərə nazil olduqda,

Şuara surəsi

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَزِيكَ جِئِن تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقْلُبْكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾

məni çağırır buyurdu: “Ey Əli, Allah-Təala mənə əmr edib ki, öz qohumları-mı və əmilərimi Allah-Təala yoluna dəvət edim, bir süfrə aç, ondan sonra get Əbdülmüttəlib nəslini dəvət et.” Hz. (Əli əs.), deyir: “Mən süfrə açıb ondan sonra gedib əmilərimi və digər Əbdülmüttəlib övladlarını dəvət etdim. Onların arasında Əbu Talib, Həmzə, Abbas, Əbu Ləhəb də var idi. Yeməkdən sonra Hz. Peyğəmbər buyurdu: “Ey Əbdülmüttəlib övladları, mən sizə dünya və axirətin xeyrini gətirmişəm, Allah-Təala mənə əmr edib ki, sizi onun tərəfinə dəvət edim. Kim sizdən mənə kömək və qardaş olub, varisim və canişinim olacaq?” Əbdülmüttəlib övladlarından orada 40-a qədər adam var idi. Heç biri cavab vermədi. Onların içində ən kiçiyi mən idim. Dedim: “Ey peyğəmbər, mən sənə kömək və qardaş olaram.” Hz. peyğəmbər boynumdan yapışıb dedi: “Bu mənim qardaşım, varisim və canişinimdir. Gərək, buna itaət edəsiniz.” Camaat gülə-gülə durub gedəndə Əbu Talibə dedilər: “Qardaşın oğlu sənə əmr edir ki, gərək, oğlun Əliyə itaət edəsən.” (Bu rəvayət uzundur, müxtəsər nəql olundu).

215) (وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) – (ey Məhəmməd), **sənə tabe olan möminlərə qarşı təvazökar ol**, (təkəbbürlü olma. Allah-Təala bu ayədə müsəlmanlara onlara tabe olanlara və himayə etdiklərinə qarşı necə olmaları gərəkdiyini öyrədir).

216) (وَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ) – (ey Məhəmməd), **əgər sənə asi olub** (sözlərinə qulaq asıb itaət etməsələr), **sən də onlara de ki, həqiqətən, etdiklərinizdən uzağam.**

217) (وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ) – (düşməninə) **qalib** (olan, dostuna) **rəhm edən Allah-Təalaya təvəkkül edib** (hər işini Ona həvalə et).

218-219) (الَّذِي يَزِيكَ جِئِن تَقُومُ وَتَقْلُبْكَ فِي السَّاجِدِينَ) – (o Allah-Təalaya təvəkkül et ki, gecə) **namaz qılanda da, səcdə edənlərin arasında gəzib dolananda da səni görür** (və əhvalından agahdır. Gecə namazını qılandan sonra camaatın arasında gəz, dolan ki, kim gecə namaz qılır, kim qılmır, biləsən).

220) (إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) – **həqiqətən, Allah-Təala** (danışdıqlarınızı) **əşidib**, (etdiklərinizdən) **agahdır.**

221) (هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ) – (siz müşriklər bu Quranı şeytanların nazil edib, Məhəmmədə gətirdiyini deyirsiniz. Amma Hz. Məhəmmədə şeytan nazil olmaz). **Şeytanların kimə nazil olub** (təlim etdiyini) **sizə xəbər verimmi?**

Kəşfül-Həqayiq II

تَنْزُلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَيْمٌ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثُرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾

222) (تَنْزُلُ عَلَى كُلِّ أَفَّاكٍ أَيْمٌ) – (şeytanlar) **hər bir yalançıya, fasiqə nazil olar**, (nəinki bizim peyğəmbərimiz Hz. Məhəmmədə (ə.s), ərəblər cahiliyyə zamanında kahinlərin, falçıların əməllərini şeytanlara isnad edib deyirdilər: “Hər bir kahinin bir şeytanı var, ona təlim edir”, -o cümlədən kahinlərdən Satih, Şıqq, Müseylmə, Tüleymə kimi şəxslərin əməllərini şeytana isnad etdiklərindən Hz. Peyğəmbərin gətirdiyi Qurani-Şərifə də onlarla müqayisə edib, şeytana isnad etdilər. Allah-Təala onların öz etiqadlarına görə, ayədə onlara cavab verdi. Yoxsa, həqiqətən, şeytanın insanlara nəşə öyrətdiyinə etiqad etmək cahiliyyə zamanının xurafatlarındanıdır).

223) (يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثُرُهُمْ كَاذِبُونَ) – (yalançı kahinlər, falçılar* şeytanlara) **qulaq asarlar ki**, (guya qeybdən bizə vəhy gətirib təlim edirlər), **halbuki onların əksəriyyəti yalançıdır**.

(**Qeyd: Necə ki bu zamanda da belə iddialar edən şəxsləri görürsən, bəzi boş sözlər düzəldib, cin və şeytanlardan özünə hakim olanların vasitəsilə bu sözlərlə avam camaatı aldadıb, xeyli qazanc əldə edirlər. Biçarə avamlar da öldürücü xəstəliklərdə, məsələn, vərəm, ağciyər xəstəliyi, ürək xəstəlikləri, prostat, böyrək, sara, dəlilik kimi xəstəliklərdə həkimləri tərk edib, bu cür cindarların iddialarına əsasən onlara müraciət edirlər. Dua kitabları düzəldib, müxtəlif şəkillər, üçkünc, dördkünc, beşkünc, altıküncü şəkillər çəkib, adını tilsim qoyub, avam camaat da o şəkilləri görəndə ağılları başlarından gedib onlara etiqad edirlər. Bunlar hamısı cəhəldən qaynaqlanırlar. Elm nuru ilə aydınlanan millətlərdə belə xurafat sözlər meydana gəlməz. Xəbis cəhəlat ağacının kökü islam ümmətinin içindən qoparılmısa, bu ümmətin nicat tapıb xeyrə qovuşacağına heç bir ümid yoxdur).*

224) (وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ) – (həcv edən) **şairlər də** (falçılar kimi yalançıdırlar, onların sözlərinə ancaq səfeh və) **asi şəxslər təbə olar**.

225) (أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ) - (ey Məhəmməd), **bəs** (bu şairlərə) **baxıb görmürsən ki**, (kəlam) **vadilərində necə çaşqın və sərgərdan dolanırlar**, (xəsis şəxslərə Hatəm səxavətini və ya bir fasiqə İbrahim ibn Ədhəm təqvasını, ya da bir qorxağa Xalid ibn Vəlid şücaətini isnad edirlər. Qüreyşdən və Taif əhlindən Hz. Peyğəmbəri həcv edən bəzi şairlər var idi. Qüreyşdən Abdullah ibn Zibə'ra və Hübeyrə ibn Əbu Vəhb, Müsafi' ibn Əbdülməna'f və Əbu Amir əl-Cümahi, Taif əhlindən isə Ümeyyə ibn Əbus-Salt və onun kimi bəziləri Hz. Peyğəmbəri həcv edirdilər. Mədinədə Hz. Peyğəmbərin şairləri Həssan ibn Sabit və Abdullah ibn Rəvaha, Kə'b ibnül-Malik, Kə'b ibn Zühəyr kimi şəxslər Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra onlara cavab verdilər).

Şuara surəsi

وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا
وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

226) (وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ) – (həcv deyən şairlərin yalançı olduqlarına bu kifayət edər ki,) **həqiqətən, onlar etmədiklərini deyirlər.**

227) (إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا) – (şairlər öz sözlərinə əməl etməzlər), **ancaq** (Allah-Təalaya) **iman gətirib, saleh əməl edib, Allah-Təalanı çox zikr edənlər istisnadır**, (şəir demək onları Allah-Təaladan qafil etməz). (وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا) - **onlara zülm olunub** (həcv edildikdən) **sonra intiqam alıb** (həcv etmələrində onlara heç bir eyib və nöqsan yoxdur). (وَسَيَعْلَمُ) – (الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ) – **zülm edənlər** (tezliklə ölüb əzab yerinə) **hara qayıdacaqlarını biləcəklər.**

Allaha həmd olsun, Şüəra surəsinin təfsiri bitdi. Allah-Təala bu mübarək surəni bu ayə ilə bitirməklə zalımların bütün ümidlərini yox edib, xeyallarına belə gəlməyən əzabı onlara vəd edir. Bu surədə zikr olunan 8 peyğəmbərin qissələrinə diqqət edən maarifpərvər şəxslərə insan təbiətinin həmişə əyləncəyə meyilli olub, haqdan qaçmaları, haqq danışan şəxslərin məğlub, cahil və nadan şəxslərin onlara qalib gəldiyi məxfi deyil. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Şüəra surəsini kim oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər.” (Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/501)

ən-NƏML SURƏSİ

27-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 93 ayə, 1317 kəlmə, 4799 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. طَسَّ تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زِينَتًا لَّهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ يَغْمَهُونَ ﴿٤﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسَرُونَ ﴿٥﴾ وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (طَسَّ) - bu surənin adıdır. (تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ) - bu (surədə zikr olunan ayələr) **Qurani-Şərifin və** (elmi, halal və haramı bəyan edən) **açıq-aydın kitabın ayələridir.**

2) (هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ) – (bu surədə zikr olunan ayələr) **möminlərdən ötrü** (haqq yoluna) **hidayət və cənnətə müjdədir.**

3) (الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ) – (möminlərin xüsusiyyətlərindən biri) **odur ki, namaz qılıb zəkat verib, axirət gününə möhkəm inanarlar.**

4) (إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زِينَتًا لَّهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ يَغْمَهُونَ) - **həqiqətən, o şəxslər ki axirətə inanmır, (müşrik olub küfr içində qaldıqları üçün xəbis) əməllərini öz-lərinə gözəl göstərərlik. Belə ki, (küfr və zəlalətlərində) çaşqın və sərgərdan qalarlar.**

5) (أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ) – (axirətə iman gətirməyənlərdən ötrü şiddətli və) **pis bir əzab vardır.** (وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسَرُونَ) - **əlbəttə, axirətdə hər kəsdən çox (özünə) zərər verib düşər olanlar da onlardır.**

6) (وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, Quran sənə hikmət və elm sahibi Allah-Təala tərəfindən bəxş olunubdur.** (Bu kafir və müşriklər ona şəkk-şübhə etsələr də, onda heç bir şəkk-şübhə yoxdur. Bəlkə, küfr və inadlarından ona şəkk-şübhə edirlər. Bu ayə bundan sonra zikr olunacaq peyğəmbərlərin qissələrindən ötrü müqəddimədir, yəni bundan sonra gələn qissələr hikmətə şamil olub insanların ibrət almasından ötrü zikr olunubdur).

Nəml surəsi

اِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ بَشِيرٍ بِشَهَابٍ قَبَسَ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَالْقَىٰ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

7) – **bir zaman Musa** (Mədyəndən çıxıb Misirə gedəndə gecə vaxtı ona od lazım olub) **ailəsinə demişdi**: “**Həqiqətən, mən** (uzaqdan) **od görürəm**. (sətiyəkməndən) – (siz burada durun,) **mən də** (o odun səbəbinə yoldan) **sizə bir xəbər gətirim**. (Sonra da yolumuza davam edək. Onlar gecənin qaranlığında yolu azmışdılar). (aşağıkməndən) – **ya da** (əgər yolu tapa bilməsəm), **sizin üçün bir parça köz gətirim, bəlkə, qızınasınız**.”

8) – (ey Məhəmməd, Musa gedib oda) **çatdıqda**, (təzə bir ağacın alovlanıb yandığını gördü, amma od ağaca heç bir təsir etmirdi, Musa çaşqın qalıb ağaca baxırdı. Və bizim tərəfimizdən) **ona belə deyildi**: “**Ey Musa, odun yanında duran şəxs** (Musa) **və bu odun ətrafındakı** (yerlər) **xeyirli, bərəkətli olsun**. (aşağıkməndən) – **aləmlərə tərbiyə verən Allah-Təala hər bir eyibdən pak və müqəddəsdir**. (Yəni bu təzə ağacın alovlanıb yanması əbədsə olmayıb Allah-Təalanın hikməti üzrədir).

9) – **ey Musa, həqiqətən, (düşməne) qalib** (olub intiqam alan və hər şeyi) **hikmətlə edən Allah-Təala mənəm**.

10) – (ey Musa, əlindəki) **əsanı** (yerə) **at**, (Musa əsanı yerə atdı, Allah-Təalanın əmrilə əsa əjdəha oldu). (aşağıkməndən) – (Musa əsanın əjdəha boyda olub) **ilan kimi hərəkət etdiyini gördükdə dönüb qaçdı, arxaya da baxmadı**, (Musa dedik: **ey Musa, qorxub** (qaçma). (aşağıkməndən) – **həqiqətən, mən** (aman verəndən sonra) **peyğəmbərlər mənim yanımda** (heç bir şeydən) **qorxmazlar**. (Bu qorxu məqamı deyil, möcüzə məqamıdır).

11) – **lakin** (peyğəmbərlərdən) **kim** (özünə) **zülm edib**, (Adəm, Davud, Süleyman və Musanın özü kimi ona layiq olmayan əməl etsə), **sonra tövbə edib pisi yaxşıya çevirsə, həqiqətən, o vaxt mən** (onlara) **rəhm edib bağışlayanam**. (Necə ki zikr olunan peyğəmbərlərdən özlərinə layiq olmayan əməli edib sonra tövbə edənlərin tövbəsini Allah-Təala qəbul etdi).

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَدْخَلَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾

12) – (ey Musa), əlini qoynuna sal ki, əlini oradan çıxaranda (baras ağılığı kimi yox) qüsursuz (şimşək parıltısı kimi) ağappaq çıxsın. – (ey Musa, get,) (fi tısç ayat ilı fırcuon vquvıvı). **firon və onun qövümü** (qibtiləri bu iki möcüzədən başqa) **9 möcüzə ilə** (bizim tərəfimizə dəvət et. Allah-Təalanın Musaya ağ əl və əsanın əjdəha olmasından başqa bəxş etdiyi 9 möcüzə bunlardır: 1) qibtilərə çəyirtkələr hücum edib, bütün əkinlərini yeyib məhv etdi 2) gənələr hücum edib bədənələrini parçaladı 3) qurbağalar hücum edib bütün qabları, yeməkləri qurbağa ilə doldu 4) yeyib-içdiyi şeylərin hamısı qana döndü 5) heyvanları həlak oldu 6) çöllərində ot-ələf bitmədi 7) əkin məhsulları azaldı 8) dəniz bəni-İsraildən ötrü yarıldı 9) tufan olub firon və qibtilər qər q oldu. Allah-Təala bu 11 möcüzəni Musaya bəxş edib onu qibtiləri dəvət etməsi üçün göndərdi). **hə-qiqətən**, (firon və onun camaatı) **fasiq bir qövm idilər**. (Bu möcüzələrə itaət etməyib iman gətirmədilər).

13) **hə-qiqətən**, (firon və onun camaatı) **fasiq bir qövm idilər**. (Bu möcüzələrə itaət etməyib iman gətirmədilər).

14) **hə-qiqətən**, (firon və onun camaatı) **fasiq bir qövm idilər**. (Bu möcüzələrə itaət etməyib iman gətirmədilər).

15) **hə-qiqətən**, (firon və onun camaatı) **fasiq bir qövm idilər**. (Bu möcüzələrə itaət etməyib iman gətirmədilər).

(**Qeyd*: Bu ayə elmin şərəfinə, ən üstün nemət olmasına və elm əhlinin uralığına, bütün insanlar arasında hörmət sahibi olduğuna işarə edir. Allah-Təala kimə elm bəxş edibə, o şəxsə öz tay-tuşları arasında üstünlük verib uraldıdır. Hz. Peyğəmbərin öz möcüzəli kəlamları ilə üləmanı peyğəmbərlərə varis elan etməsinin səbəbi odur ki,

Nəml surəsi

وَوَرِّثْ سُلَيْمُنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنْ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ
الْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمُنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتَّى إِذَا
آتَوْا عَلَى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمُنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾

üləma elmin şərafi baxımından digər insanlardan daha çox peyğəmbərlərə yaxındırlar. Kimdə bu uca nemət varsa, şükür etməsi lazımdır, amma insanlara qarşı təvazökar olub, gərək, təkəbbürlənməsin. Necə ki Ömər ibn Xəttab: “Cəmi insanlar Ömərdən daha fəqih və alimdir”, demişdir və necə ki Əli ibn Əbu Talib demişdi ki, əgər öz fəzilətini bəyan etmək eyib sayılmasaydı, özünün çox fəzilətini zikr edərdi. Amma bizim bu dövrdə elmdən məhrum olduğu halda, özlərini üləma adlandıranlar bir az qrammatika bilgisi, morfologiya – “ta’zif” (cəm halı), “ləfifi-maqrun”, “ləfifi-məfruq” (əlif, vav, ya kimi ərəbcə illat hərflərinin işlənmə forması), bir az da sintaksis - mübtəda, xəbər, tamamlıq, təyin nədir bilirlərsə, özlərini bütün dünya elmlərinə sahib hesab edib camaatı özlərinə qul, özlərini də onlara ruhani və cismani rəhbər zənn edirlər).

16) (وَوَرِّثْ سُلَيْمُنُ دَاوُدَ) – (elm, hikmət və peyğəmbərlikdə digər oğulları yox, ancaq) Süleyman Davuda varis oldu, (Davudun 19 oğlu var idi. Allah-Təala onların arasından Süleymanı seçib peyğəmbər etdi). (وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا) – (Süleyman Allah-Təalanın nemətini görüb iqrar etmək üçün camaata xitab edib) **dedi: “Ey insanlar, (Allah-Təala tərəfindən bizə) quş dili öyrədildi.** (İnsanın və ya heyvanın ağzından çıxan səsə nitq deyilir və quşlar özlərinə məxsus olan səslərlə bir-birlərini anlayıb dərk edirlər. Allah-Təalanın bu quş dilini Süleymana öyrətməsi qəribə bir iş deyildir. Allah-Təala insanlara o qədər elm gücü bəxş edib ki, onun sayəsində dövrümüzdə bəzi heyvanların şəsini əzbərləyib, o şəkildə onlarla danışib anlaşılan zooqlar da var). (وَأَوْتَيْنَا مِنْ) – (Süleyman deyir: “Allah-Təala tərəfindən quşların dilindən başqa peyğəmbərlik, hakimiyyət və digər) **hər bir şeydən bizə bəxş edildi.** (إِنْ هَذَا لَهُوَ) – (الْفَضْلُ الْمُبِينُ) - **həqiqətən, bu,** (Allah-Təalanın bizə bəxş etdiyi nemətlər) **açıq-aşkar bir lütfdür.** (Gərək, bu nemətlərə layiq olub haqqı ilə işlədək).

17) – (وَحُشِرَ لِسُلَيْمُنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ), Süleymanın (əmrilə) cinlərdən, insanlardan və quşlardan ibarət qoşunu toplandı. Hamısı nizamlı (bir-birilərinə bitişik halda) hərəkət edirdi.

18) قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا – gedib qarışqa çölünə çatdıqda, (حَتَّى إِذَا آتَوَا عَلَى وَادِ النَّمْلِ) – (qarışqalar Süleymanın qoşununu* gördükdə) **bir qarışqa (digər qarışqalara) dedi: “Ey qarışqalar, yuvalarınıza girin** (لَا يَحْطِمَنَّكُمْ) – **ki, Süleyman və onun qoşunu (sizin burda olduğunuzu) bilmədikləri üçün sizi tapdalayıb əzməsinlər.**

(**Qeyd: Allah-Təala bu ayədə dərin bir mənanı və böyük bir faydanı ehtiva edib heyvanatın ən zəifi olan qarışqanı insanların ən qüdrətli olan Süleyman ibn Davuda*

فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَذْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾ وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

qarşı çıxarıb, zəif bir məxluqun güclü bir məxluqun zülmündən qaçıb gizlənməsini qarışqanın dili ilə ifadə edib möminlərə nəsihət edir. Güclü, vəzifəli şəxslər, gərək, elə olmasınlar ki, zəiflər onları görəndə qorxub gizlənsinlər. Hərçənd ayadən Süleyman ibn Davudun ədalətli olduğu məlum olur; çünki qarışqa deyir ki, Süleyman və onun qoşunu ola bilər ki, sizin bu məkanda olduğunuzu bilməyib, sizi ayaqlayıb həlak etsinlər. Yəni əgər Süleyman və onun qoşunu sizdən xəbərdar olsalar, qəsdən sizə zülm edib həlak etməzlər. Amma bu mətləbdə başqa bir incə məna da var; o da budur ki, rəhbər şəxslər, gərək, özlərinə tabe olanlardan xəbərsiz olmasınlar ki, bilərək və ya bilməyərək özü və ya başqaları tərəfindən də onlara zülm edilməsin. Bu ayə padşahlar və hakimlərə məxsus bir öyüd-nəsihətdir.

19) (فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا) – (Süleyman qarışqanın bu) **sözünə** (təəccüb edib) **gülümsədi**. – (وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ) – (Süleyman qarışqanın bu sözündən özünün ədalətini anlayıb dua edərək) **dedi**: “**Ey mənim rəbbim, məni müvəffəq et ki, özümə və ata-anama bəxş etdiyin nemətlərə şükür edim.** (وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ) - və sənin razı qalacağın saleh (qüsursuz və riyasız) **əməl edim,** (وَأَذْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ) - **öz lütf və rəhmətinlə məni saleh bəndələrinin (cənnətliklərin) sırasına daxil et.**

20) (وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ) – (Süleyman) **quşları yoxlayıb** (onların arasında hüdhüdü görmədi). (فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ) - **dedi**: “(Mənə nə olub?) **niyə hüdhüdü (şanapipiyi) görmürəm? Yoxsa qaibdir?**

21) (لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا) – (izinsiz getdiyindən) **ona şiddətli əzab edərəm,** (onu həmcinsi olmayan quşlarla bir yerdə saxlayıb həbs edərəm). (أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ) - **ya da tutub (başını) kəsərəm.** (أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ) - **ya da mənə (müqəssir olmadığına dair) açıq-aşkar bir dəlil gətirsin.**” (O vaxt ona bir zərər dəyməz).

22) (فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ) – **az sonra (hüdhüd) gəldi.** (Süleyman soruşdu ki, harada idin?) (فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ) – (hüdhüd) **dedi**: “**Sənin bilmədiyən bir şeyi öyrəndim.** (وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ) - **Səba (şəhərindən) sənə doğru bir xəbər gətirmişəm.**

23) (إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ) - **həqiqətən, (o Səba şəhərində) onlara padşah olan bir qadın gördüm.** (وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ) – (Allah-Təala tərəfindən şahlara lazım olan) **hər şey ona verilib və böyük bir taxtı var.**

Nəml surəsi

وَجَدْتَهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾ أَلَا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَاَلْقِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

24) - onun (adına Bəlqis deyilir) və qövmünün Allah-Təalayı qoyub günəşə sitayiş etdiyini gördüm. وَزَيْنَ (لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ) - şeytan (bu çirkin şirk) əməllərini onlara gözəl göstərrib (müşrik olublar). - (şeytan onları haqq) yolundan azdırıb, onlar da hidayət yolunu tapa bilmirlər.

25) - səmalarda (yağış) və yerdə (yağış səbəbinə) gizlin şeyləri (bitkiləri) ortaya çıxaran Allah-Təalaya səcdə etməsinlər deyə (şeytan onlara mane olubdur). وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ. (وَمَا تُعْلِنُونَ) - (halbuki) Allah-Təala gizlətdiyiniz və açıq-aşkar etdiyiniz hər bir şeydən agahdır.

26) - (Allah) (haqq) məbud Allah-Təaladır, Ondan başqa (haqq) məbud yoxdur, böyük ərşin tərbiyə verən rəbbidir. (Hüd-hüdun sözü bitdi)

27) - (Süleyman hüd-hüdə cavab verib) dedi: “Baxıb görək, doğru deyirsən, yoxsa yalançılarıdansa?”

28) - (get, mənim bu məktubumu aparıb onlara at. *sonra onlardan bir az geri çəkilib nə deyəcəklərinə bax.” (Hüd-hüd məktubu aparıb bir deşikdən içəri girib məktubu Səba məlikəsi Bəlqisin yatağına atdı. Bəlqis məktubu görüb, oxuyub məzmunundan agah oldu, əyanlarını toplayıb əhvalatı onlara bəyan etdi. Necə ki növbəti ayədə Allah-Təala xəbər verir).

(*Qeyd: Ola bilər ki, Süleyman, həqiqətən, hüd-hüdə məktub aparmağı öyrədib, onu bu işdə işlədib. Amma Allah-Təala özü bu qissəni hüd-hüdə isnad edib onu danışdırmaqla Süleymanın əzəmətini və quş dilini bildiyini göstərmək istəyir).

29) - (Bəlqis öz qövmünün əyanlarını toplayıb) dedi: “Ey əyanlar, həqiqətən, mənə çox hörmətli bir məktub göndərildi. (Yəni gətirəni məlum deyil).

30-31) - (o məktub) Süleymandandır. (İnə مِنْ سُلَيْمٍ) - (məktubun məzmunu belədir: Rəhman və Rəhim

Kəşfül-Həqayiq II

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَأَوْلُوا بِأَسْ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكَ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتِمِدُونَنِي بِمَالٍ فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَيْكُم بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

olan Allah-Təalanın adı ilə (başlayır), mənə qarşı təkəbbürlənməyin və gəlib mənə itaət edin.

32) (قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي) – (məktubu oxuyandan sonra) dedi: “Ey əyanlar, bu işdə mənə rəy bildirin. (مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ) – siz olmadan heç bir iş görən (hökm verən) deyiləm.”

33) (قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَأَوْلُوا بِأَسْ شَدِيدٍ) - dedilər: “Biz qüvvətli və (silah işlətməkdə) şücaət sahibiyik. (وَالْأَمْرُ إِلَيْكَ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ) - amma hər bir işdə ixtiyar sənindir, bax gör, nə əmr edirsən, (biz itaət edərik).

34) (قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا) - (Bəlqis gördü ki, əyanların fikri savaşımaqdır. Özü sülhə meyil edib belə) dedi: (padşahlar arasında savaş olanda), həqiqətən, (qalib olan) padşahlar bir məmləkətə girəndə, oranı xarabalıq edirlər. (وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً) - onun izzətli şəxslərini də zəlil edib (bir qismini öldürər, bir qismini əsir edirlər). (وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ) - (padşahların adətləri belədir), belə hərəkət edirlər.

35) (وَإِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ) - (Bəlqis deyir:) həqiqətən, mən (Süleymana və onun qövmünə) hədiyyə göndərəcəyəm. Baxaq görək (elçilər) nə (xəbərlə) geri gələcəklər, (o xəbərlərə görə iş görərik). (Bəlqisin bu sözünü əyanlar qəbul etdilər, ondan sonra elçilərə bir qədər ləl-cavahiratlı hədiyyələr verib, Süleymanın səltənətini, güc və qüdrətini öyrənmələrini tövsiyə edib yola saldılar. O şəxslər Süleymanın hüzuruna gedib, hədiyyələri Süleymana təqdim etdilər. Təfsirçilər Süleymanın Cəbrayıl vasitəsilə Bəlqisin göndərdiyi o hədiyyələrdən xəbərdar olub, onlardan ötrü fəvqəladə və imkansız olan tədarüklər görməsi haqqında müxtəlif və ağıla zidd sözlər yazıblar. Mən həqir onları yazmaqdan vaz keçdim).

36) (فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنُ قَالَ أَتِمِدُونَنِي بِمَالٍ) – (Bəlqis tərəfindən gələn şəxslər) Süleymanın hüzuruna gəldikdə, (Süleyman onların gətirdiyi hədiyyələrə baxıb) dedi: “Siz mənə dünya malı ilə yardım edirsiniz? (فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَيْكُم) - Allah-Təalanın mənə bəxş etdiyi (haqq din və dünya malı) sizə verdiyindən yaxşıdır. (بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ) - bəlkə, siz (zahiri dünya həyatından başqa, bir şey bilmədiyinizdən bir-birinizə verdiyiniz) hədiyyələrinizlə sevinirsiniz.

Nəml surəsi

ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٍّ أَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ

(Amma mən belə hədiyyələri qəbul etməyib ona şad olmaram. Ancaq Allah-Təalaya şərik qoşmağı tərk edib tövhidə inanmağınız istisnadır).

37) (ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا) (Süleyman Bəlqisin yanından gələn elçilərin başçısına dedi: Bəlqisin və onun qövminin yanına) **qayıt**, (əgər iman gətirib Allah-Təalaya itaət etməsələr), **əlbəttə, onların üstünə elə bir ordu göndərərəm ki, onun müqabilində dura bilməzlər.** وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا) – (أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ) – **onları zəlil və həqir** (əsir və qul) **olduqları halda** (yurdlarından) **çıxardırıq.**

38) – (قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ) (Süleyman Bəlqisin elçisini yola saldı, o da gedib əhvalatı Bəlqisə nəql etdi. Bəlqis özü Süleymanın yanına getmək üçün yola çıxdı. Süleyman öz yanındakı şəxslərə) **dedi: ey əyanlar, (Bəlqis və adamları) itaət edib yanıma gəlmədən əvvəl sizdən kim onun taxtını məndən ötrü gətirər?**

39) - (قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ) - **cinlərdən olan** (qüvvətli) **biri dedi: sən yerindən durmadan** (o taxtı) **səndən ötrü gətirərəm.** (Süleyman hər gün günortaya kimi o məclisdə əyləşib hökm edərdi). (وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٍّ) - **həqiqətən, mən** (o taxtı gətirmək üçün) **qüvvətli və əmin bir şəxsəm.**

40) - (قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ) - **Kitabdan** (Allah-Təalaya məxsus olan Lövhi-məhfuzdan) **bir qədər elmi olan şəxs dedi:** (أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ) - **gözünü açıb yummadan mən** (o taxtı) **sənə gətirərəm.** (Bu sözü deyən kimi taxt hazır oldu, Süleyman taxta baxıb onun hüdhüdün dediyi kimi olduğunu gördü. Taxtı gətirən şəxsin adı haqqında təfsirçilər ixtilaf ediblər, bəziləri deyib ki, o, Süleymanın katibi Asəf Bərxiyə oğludur, bəziləri deyib ki, onun adı Ostom idi. Bəziləri də deyib ki, o, Cəbrayıl idi, bəziləri də Süleymanın özü idi, deyiblər. Onun Xızır olduğunu deyənlər də var. Həm bu barədə, həm də taxtın necə gətirilməsi haqda müxtəlif sözlər yazıblar. Bəziləri deyib ki, taxt öz yerində yerə batıb Süleymanın yanında yerdən çıxdı, bəziləri də deyib ki, Allah-Təala orada taxtı yox edib, Süleymanın yanında ortaya çıxardı, bundan başqa da sözlər deyiblər ki, heç birisi qəbul olunan sözlər deyil, çünki bir cismin bir məkandan başqa bir məkana nəql olunması üçün zamana ehtiyac var, bir cismin uzaq bir məkandan bir anda başqa bir məkana nəql olunması imkansızdır. Allah-Təala imkansız olan bir iş görməz. Amma bu mətləb

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَمَّا رَأَهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

ayədə açıq-aşkar qeyd olunduğundan ya gərək bunu Allah-Təalanın qüdrətinə həvalə edib, o barədə heç bir söz danışmayaq və ya doğru bir şəkildə yozub, bunun mənasının Süleymanın Bəlqisin taxtına, Səba dövlətinə sahib olması şəklində anlayaq. Süleyman elə bir tədbir görülməsini istədi ki, Bəlqis onun yanına gələndən sonra o tədbirin səbəbinə Bəlqisin məmləkətinə asanlıqla mülk olub özünə tabe etsin və bu səbəbdən vəzirləri ilə məşvərət edib dedi: “Ey əyanlar, (Bəlqis və adamları) itaət edib yanıma gəlmədən əvvəl sizdən kim onun taxtını məndən ötrü gətirər?”. Yəni kim onun səltənətini bir tədbirlə mənə həvalə edə bilər? İfrit günortaya kimi vaxt istəsə də, Süleyman onun təklifini qəbul etməyib imtina etdi. Asəf Bərxiyə oğlu isə vəzir olub, siyasət elmindən də xəbərdar olduğundan Bəlqisin məmləkətinə hakim olma yolunu Süleymana göstərdi. Yəni Allah-Təalanın Süleymana bəxş etdiyi qüdrəti və Bəlqisdə o cür qüdrətin olmadığını Süleymana bildirdi. Süleyman Asəfin təklifi ilə Bəlqisin səltənətinə sahib ola biləcəyini gördü, bu səbəbdən Allaha şükür edib, ondan sonra əmr etdi ki, Bəlqisin dövlətində olan qanunları dəyişdirib, Bəlqisin ağılına gəlməyən yeni qanunlar tərtib etsinlər ki, Bəlqis gələndə o qanunları görüb öz idarəçilik metodundan vaz keçsin. Bəlqis Süleymanın hüsuruna gəlib, onun səltənət işlərini görəndə çaşqın qaldı. Ona dedilər ki, sənin səltənətin də belədir? Özünü zəlil etmək istəməyib, dedi: sanki mənim səltənətimdir. Ondən sonra Süleymanın dövlətinə fikir verib özünü onun müqabilində aciz hesab etdi. Məmləkətini ona təslim edib özü də Allah-Təalaya iman gətirib Süleymana tabe oldu. (فَلَمَّا رَأَهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ) – (Süleyman Bəlqisin taxtının – hakimiyyətinin) **öz yanında durduğunu gördükdə**, (قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي) – (Allah-Təalaya həmd-səna və şükür edib) **dedi: bu** (ucalıq mənə) **rəbbim Allah-Təalanın lütf və kəramətindəndir**, (yoxsa məndə o ləyaqət yoxdur ki, Allah-Təala mənə bu qədər qüdrət bəxş etsin). (لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ) – (Allah-Təalanın bu lütfünün səbəbi odur ki,) **məni imtahan etsin, görsün** (Allah-Təalanın nemətlərinə) **şükür edirəm, yoxsa nankorluq edib** (qiymətini bilmirəm?) (وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ) - **kim** (Allah-Təalaya) **şükür etsə, həqiqətən, o, özü** (öz xeyri) **üçün şükür edibdir**. (Vacib olan borcunu ödəyib, Allah-Təalanın yanında dərəcəsinə artırıcıdır). (وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ) - **və kim** (Allah-Təalanın nemətlərinə) **nankorluq etsə, həqiqətən, mənim rəbbim Allah-Təala** (onun şükür etməsinə) **möhtac deyil, lütf edib** (nankorlara da nemət verir).

41) (قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا) – (Süleyman) **əmr etdi ki**, (Bəlqisin) **taxtını** (hakimiyyət qanunlarını) **dəyişdirin**. (نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ) - **baxaq**

Nəml surəsi

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكَ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا
مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ
حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي
وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ

görək (şirki tərək edib, Allah-Təalaya iman gətirib) **hidayət tapacaq, yoxsa hidayət tapmayanlardan olacaq?**

42) (فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكَ) - (Bəlqis) **gəldikdə** (Süleymanın səltənətini görüb öz səltənəti gözündə düşdü), **ona dedilər: “Sənin taxtın (səltənətin) də belədir?”** (قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ) - **dedi: “Sanki, odur,** (mənim taxtım, səltənətim kimi-dir. Özünü zəlil etməməkdən ötrü belə dedi). (وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ) - (Bəlqis deyir: “Süleymanın bu hallarını görmədən) **əvvəl,** (onun məktubundan və elçilərimizin xəbərindən Süleymanın haqq olduğuna dair) **bizə elm verilib,** (Allah-Təalaya) **itaət edənlərdən olmuşduq.”**

43) (وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ) - (ey Məhəmməd), **bundan əvvəl** (Bəlqisin Allah-Təalaya iman gətirməsinə) **Allah-Təaladan başqasına** (günəşə) **sita-yiş etməsi mane oldu.** (إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ) - **həqiqətən,** (Bəlqis) **bundan əvvəl kafir olan camaatdan idi.** (Onların arasında böyüdüüyü üçün Allah-Təalaya kafir olub günəşə ibadət edirdi. Amma Süleymanın yanına gəlib, ilahi möcüzələri gördükdə, dərhal iman gətirdi. Süleyman hündür bir qəsər tikdirib, onun həyatının döşəməsini büllur şüşədən edib, şüşənin altından gölməçə düzəltmişdi. Süleyman Bəlqisə o qəsərə daxil olmağı təklif etdi. Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

44) (قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ) - (Süleymanın əmri ilə Bəlqisə) **deyildi: “Qəsərə daxil olun.** (فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا) - (Bəlqis ora daxil olmaq istədi, döşəməni) **gördükdə, onu dərin gölməçə sandı,** (zənn etdi ki, Süleyman onu o suda qərq etmək istəyir, qayıtmağa da utandı, gölməçəyə girmək üçün ətəyini qaldırıb) **balıqlarını açdı.** (قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ) - (Süleyman tərəfindən vəzifələndirilən şəxs onun qorxdığını görüb) **dedi: (qorxma, bu su deyil), həqiqətən, o, elə bir qəsrdir ki, (döşəməsi) büllurdan düzəldilib.** (Bədgüman olma, daxil ol). (قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي) - (Bəlqis) **dedi: “Ey mənim rəbbim,** (Süleymanın haqqında bədgüman olmaqla) **özümə zülm etdim.”** (وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) - **Süleymanla** (ona tabe olaraq) **aləmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təalaya itaət edib** (imana daxil oldum. Süleymanın və Bəlqisin qissəsi bitdi).

45) (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən,** **Səməd camaatına onların qardaşı Salehi** (peyğəmbər) **göndərdik.** (Saleh

Kəşfül-Həqayiq II

فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾

gedib onlara) dedi: “Allah-Təalaya ibadət edib (müvəhhid olun, şirki də tərk edin). (Salehin bu sözündən sonra) **onlar dərhal bir-biriləri ilə mübahisə edən iki dəstə oldular**, (bir dəstə Salehə iman gətirib, qalanları küfr içində qaldı. Saleh onlara dedi: “Gəlin tövbə edib, Allah-Təalaya dönün, yoxsa sizə əzab nazil olar.” Dedilər: “Əzabın gələcəyinə inanmırıq, əzab gəldiyində tövbə edərik. Əgər gəlməsə, öz dinimizdə də qalacağıq. Əgər doğru deyirsənsə, o əzabı tez gətir.” Saleh onların bu sözlərinə gələn ayədə deyildiyi kimi cavab verdi).

46) (Saleh) dedi: “Ey qövmüm, niyə yaxşılıqdan (tövbədən) qabaq pisliliyi (əzabı istəyib ona) tələsirsiniz? (Bu nə sözdür ki, deyirsiniz? Əzab gələndən sonra tövbə etmək mümkün olmaz). (Ləzə). (Saleh) dedi: “Sizə gələn (xeyir və) şəər Allah-Təaladandır. (Allah-Təala istəsə, sizə yağış göndərərək ruza verər, istəsə, yağışı kəsib ruza verməz. Məndən sizə bir zərər gəlməz). (Bə) - bəlkə, siz (şeytan – xəbis nəfsi-əmmarə tərəfindən) fitnə düşürülmüş bir camaatsınız, (bu səbəbdən Allah-Təalanın dinini uğursuz sayırsınız).”

47) (Saleh) dedi: “Sizə gələn (xeyir və) şəər Allah-Təaladandır. (Allah-Təala istəsə, sizə yağış göndərərək ruza verər, istəsə, yağışı kəsib ruza verməz. Məndən sizə bir zərər gəlməz). (Bə) - bəlkə, siz (şeytan – xəbis nəfsi-əmmarə tərəfindən) fitnə düşürülmüş bir camaatsınız, (bu səbəbdən Allah-Təalanın dinini uğursuz sayırsınız).”

(*Qeyd: Ərəblər bir səfərə gedəndə qarşılarına çıxan quşlarla fala baxardılar. Sağdan sola keçən quşa Sanih deyib, o fəali xeyirli sayardılar. Soldan sağa keçən quşa Barih deyib fəali bəd sayardılar. Ərəblər hər bir quşa “təyr” dediklərindən fal bəd gələndə “təyr, tair, tatəyyur” kəlmələrini, fal xeyir gələndə isə “fal və təfəül” kəlmələrini işlədirdilər. Necə ki Allah-Təala da Salehin hekayəsində onların istilahiyyəti “təyr” kəlməsini işlədir. Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “İslamda falçılıq, falın bəd gəlməsi deyərək bir şey yoxdur, fal bəd gəlsə də, işinizə davam edin”).

48) (Salehin Hicr adlı) şəhərində 9 nəfər (qəbilə başçısı) var idi, yer üzündə fəsad törədib, islah etməzdilər. (O 9 qəbilə başçısı Salehin dəvəsini öldürmək üçün birləşdilər, başçıları Qudar ibn Salif idi).

Nəml surəsi

قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهِ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾
وَمَكْرُؤًا مَّكْرًا وَمَكْرُؤًا مَّكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾

49) (o 9 qəbilə başçısı bir yerə toplanıb) Allah-Təalaya and içib dedilər: **** “Gecə vaxtı gedib Salehin özünü və ailəsini (tərəfdarlarını) qətlə yetirərik. (ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهِ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ) – (onları öldürəndən) sonra onun (qan intiqamını almaq istəyən) qəyyumuna deyərik: biz onun ailəsi öldürüldüyündə orada olmamışq və həqiqətən, doğru deyənlərdənlik.”**

(****Qeyd:** Salehə gecə vaxtı hücum etməyi düşündülər. Çünki gecə vaxtı düşməyə hücum edib, ona zərər yetirmək, bunu gündüz etməkdən asan olur. Bu, xəbis və alçaq şəxslərin əməlidir. Amma saleh şəxslər düşməninə xəbərdar edib ondan sonra ona hücum edərlər; necə ki İsgəndər Zülqərneyndən nəql olunur; bir düşmənin üstünə gedəndə məsləhətçilər şurası tövsiyə etdi ki, gecə ikən hücum edib onları dağıdaq. İsgəndər dedi: “Oğrular kimi gecə vaxtı gedib düşməyə qalib olmaq padşahlara layiq deyil.” İsgəndərin bu sözü qəlbin qanı ilə göz bəbəyinə yazılsa, buna layiqdir; belə şəxsə nə tərif deyəsən ki, ona layiq olsun? Belə gözəl xüsusiyyətə sahib olduğuna görə, Allah-Təala onu az vaxtda bütün şərqə, qərbə, dünyaya hakim edib, adını əbədləşdirməkdən ötrü Qurani-Şərifdə Zülqərneyn ləqəbiylə onu yad edib, əhvalatını da müxtəsər zikr edibdir. İkincisi, Salehin qövmü onu qətl etməyə qərar verdi. Lakin yalan danışmağın qəbahətini anlayıb, yalan danışmamaq üçün başqa bir hiylə edib bir-birlərinə dedilər: “Əgər bizdən soruşsalar ki, Saleh və onun ailəsini siz öldürüb-sünüz? O vaxt da inkar edib desək ki, xəbərimiz yoxdur, yalan demiş olarıq.: Biz həm Salehi, həm onun ailəsini öldürməyə getdiyimiz üçün gəlin belə and içib deyək ki, biz Salehin ailəsi öldürüldüyündə orada olmamışq. Yəni sadəcə onun ailəsini öldürməyə getməyib, Salehi də öldürdüyümüz üçün, həm məqsədimizə çatır, həm də yalan danışmaqdan çəkinmiş olarıq.” Gör bütpərəst müşriklər necə də adam öldürüb, amma yalan danışmağı öldürməkdən böyük günah sayıb ondan çəkinirlər. Amma islam ümməti həm adam öldürüb, həm yalan danışmağı özlərinə adət edib, adlarını müsəlman qoyub axirətdə nicat tapmağa ümid edirlər. Həqiqətən, diqqətlə baxanda yalan danışmaq adam öldürməkdən böyük günahdır. Çünki yalan danışmaq, yalandan şəhadət etmək olmasa, qətlin üstü açılır. Qətlə şahid olanlar həqiqəti etiraf etsələr, qatil öz cəzasına çatıb, digər pis insanlar da qatilliyin cəzasından qorxub belə bir pis işə bulaşmazlar. Salehin qövmü müşrik olsa da, onların insanlığı bizim özünü müsəlman sayan yalançı, pis insanların insanlığından daha yüksək imiş. Allah-Təala bu xüsusiyyətdə olmalarına baxmayaraq bu müşriklərə əzab göndərüb həlak etdi. Bəs adlarını müsəlman qoyduğu halda belə yalançı olanları Allah-Təala islam ümmətindən hesab edəcəkmiz? Xeyr; onlar bundan uzaqdırlar).

50) (وَمَكْرُؤًا مَّكْرًا) – (Salehin qövmü onu qətlə yetirmək üçün) **məkr, hiylə etdi, (وَمَكْرُؤًا مَّكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) - biz də xəbərləri olmadan (onların məkrlərinin müqabilində) məkr edib (onları həlak etdik).**

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَبَلَكَ بَيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ أَأَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾

51) - (ey Məhəmməd), **bax gör ki, onların məkr-lərinin aqibəti necə oldu?** - **həqiqətən, biz** (o 9 qəbilə başçısını) **və onların camaatının hamısını** (o 9 nəfərin əməlinə razı olduqları üçün) **həlak etdik.**

52) - **budur onların** (Şam yolundakı) **evləri, öz zümləri səbəbinə xarab olub** (boş qalıbdır. Görəsən, müsəlmanlar həccə gedib-gələndə, o evləri görüb ibrət almırlar?) - **həqiqətən, bu** (Salehin qövminin həlak olub, evlərinin xarab olub boş qalmasında bilən şəxslərdən ötrü bizim tövhid və qüdrətimizə dair) **dəlil və sübutlar vardır.**

53) - (o əzabdan Salehə) **inanan müttəqi şəxslərə nicat verdik.**

54) - **Lutu da** (Sodom camaatına göndərdik), **bir zaman öz qövminə demişdi:** (bəs Allah-Təaladan qorxmadan) **gözünüz görə-görə bir-birinizlə bu çirkin əməli** (homoseksuallıq) **edirsiniz?** (Nə həyasız bir camaatsınız).

55) - **bəs siz arvadları tərk edib** (halbuki qadınlar kişilərdən ötrü yaradılıbdır), **şəhvətlə kişilərə tərəf gedirsiniz?** - **şübhəsiz ki, siz cahil bir qövmsünüz.** (Belə xəbis və cahil əməllər edirsiniz).

56) - (Lut qövmü ona cavab verməyib, bir-birilərinə) **dedilər: “Lutun (özünü və) ailəsini** (ona tabe olanları) **öz yurdundan çıxarın.** - **onlar** (elə şəxslərdir ki,) **özlərini pak hesab edib** (deyirlər: insan belə əməl etməz. Bu sözü istehza ilə dedilər).

57) - (Lutun özünü) **və ailəsini,** (ona tabe olanları) **xilas etdik, sadəcə arvadının arxada** (o camaatın içində) **qalıb** (həlak olanlardan olmasını) **təqdir etdik.**

Nəml surəsi

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذِرِينَ ﴿٥٨﴾ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى
اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ
حَدَاقِقَ ذَاتٍ بِهَجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُثْبِتُوا شَجَرَهَا ؕ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ هُمْ قَوْمٌ يَعِدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ جَعَلَ
الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ؕ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ هُمْ
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

58) (وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذِرِينَ) – (əzabdan ötrü) onlara yağış yağdırdıq. (Allah-Təalanın əzabı ilə) **qorxudulub** (itaət etməyənlərin yağışı) **nə pis yağışdır,** (onlardan ötrü əzab oldu, halbuki yağış bir rəhmətdir. Bundan sonra gələn ayədə Allah-Təala öz peyğəmbəri Hz. Məhəmmədə (ə.s), özünün müqəddəs Zatına həmd-səna edib, öz seçilmiş bəndələrinə salam göndərməyi əmr edir, ondan sonra özünün qüdrət və tövhidinə işarə edən ayələri zikr etməyə başlayır).

59) - (قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰى) (ey Məhəmməd, **de ki, həmd-səna** (yeganə olan müqəddəs) **Allah-Təalaya aiddir**, (Onun pak zatına həmd-səna olsun) **və onun seçilmiş bəndələrinə** (peyğəmbərlərinə, övliyalılarına) **salam olsun.** (اَللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُوْنَ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə **de ki, qüdrət və əzəmət sahibi**) **Allah-Təala yaxşıdır, yoxsa** (siz müşriklərin Allah-Təalaya) **şərik qoşduğu** (şeylər?)

60) (أَمْنَ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) – (sizin bütələr yaxşıdır), yoxsa səmaları və yeri yaradan (Allah-Təala?) - O, sizdən ötrü səmadən su (yağış) göndərdi. (فَأَنزَلْنَا بِهِ حَلَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ) – (o suyun səbəbinə) gözəl bağlar yetişdiririk. (مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِثُوا شَجَرَهَا) – (hansı ki təkbaşına) siz (o bağların) ağaclarını yetişdirə bilməzdiniz, (ءَالِهَ مَعَ اللَّهِ) – (belə qüdrətli) Allah-Təala ilə yanaşı başqa tanrılar var (ki, ona inanıb şerik qoşursunuz?) (يَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعِدِلُونُ) – (ey Məhəmməd, bəlkə də müşriklər küfr və inadlarından Allah-Təalaya şerik qoşan, haqq yoldan) **azan bir qövmdürlər.**

61) (أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا) – (sizin bütələri yaxşıdır), yoxsa yeri (sizdən ötrü) məskən yaradan (Allah-Təala?) (وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا) – (sizdən ötrü yerin) içində çaylar yaratdı (ki, o çayların səbəbinə əkin-biçin edib dolanasınız). (وَجَعَلَ لَهَا) - və (o yerdə uca və) möhkəm dağlar yaratdı (ki, o dağlardan mənfəət əldə edəsiniz). (وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا) - iki dəniz (şirin və şor) arasında maneə qoydu (ki, bir-birlərinə qarışib məhv olmasınlar. Əgər şirin su şor suya qarışib məhv olsaydı, insanların yaşaması mümkün olmazdı). (إِنَّا اللَّهُ بَلْ أَكْثَرُهُمْ) - (ey Məhəmməd, belə qüdrət sahibi) Allah-Təala ilə yanaşı başqa tanrı var (ki, ona inanıb şəriklər qoşurlar?) Bəlkə də onların əksəriyyəti

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ إِنَّ اللَّهَ قَلِيلًا مَّا تَذْكُرُونَ ﴿٦٢﴾ أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُزِيلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ إِنَّ اللَّهَ قُلُّ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ

(Allah-Təalanın qüdrət və tövhidinə) **agah olmadıqlarından** (Allah-Təalaya şərik qoşurlar).

62) (أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ) - sizin bütlər yaxşıdır, yoxsa (müsiyəyə düşər olub) **naçar qalan biri** Ona dua etdiyi zaman, duasını qəbul edib (yardım edən Allah-Təala?) (وَيَكْشِفُ السُّوءَ) - **bəla və müsiyəti sovuşdurub götürən**, (xəstəliyi sağlamlıqla, yoxsulluğu zənginliklə əvəz edən Allah-Təala yaxşıdır, yoxsa bütlər?) (وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ) - **və sizi yer üzündə xəlifə (və hakim) edib**, (hər şeyi ixtiyarınıza verən Allah-Təala yaxşıdır, yoxsa bütlər?) (عَالَهُ مَعَ) – (ey Məhəmməd, belə qüdrət sahibi) **Allah-Təala ilə yanaşı ayrı tanrı var ki**, (ona inanıb şərik qoşursunuz?) **Sizdən çox az kimsələr düşünüb** (şərik qoşmur).

63) (أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) – (sizin bütlər yaxşıdır), **yoxsa çölün və dənizin qaranlıqlarında** (sizdən ötrü ulduzlar və s. yaradıb onlarla) **sizə doğru yolu göstərən** (Allah-Təala?) (وَمَنْ يُزِيلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ) - **və** (o Allah-Təala ki,) **öz rəhmətinin (yağışın) qabağınca müjdə verən küləklər göndərir** (ki, yağışın gəlməsini sizə xəbər versin). (عَالَهُ مَعَ) – (belə qüdrət sahibi) **Allah-Təala ilə yanaşı ayrı tanrı var** (ki, ona şərik qoşurlar?) **Allah-Təala ona şərik qoşulan şeylərdən ucadır**. (Hər şey onun məxluqudur. Məxluqun xaliqinə şərik olması imkansızdır).

64) (أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) – (sizin bütlər yaxşıdır), **yoxsa məxluqu öncə yaradıb** (öldükdən) **sonra** (qiyamət günündə haqq-hesabdan ötrü) **onu yenidən yaradan** (Allah-Təala?) (وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) - **və** (o Allah-Təala ki,) **sizə səmədan (yağış) və yerdən ruzi** (bitki və meyvələr) **verir**. (ki, onlarla dolanasınız. Sizin bütlər belə Allah-Təaladan yaxşıdır mı?) (عَالَهُ مَعَ) – (belə qüdrət sahibi) **Allah-Təala ilə yanaşı ayrı tanrı var** (ki, ona şərik qoşursunuz?) (قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, əgər** (Allah-Təalanın şəriki var – sözünüzdə) **doğrusunuzsa, dəlilinizi gətirib** (isbat edin. Çünki dəlili olmayan söz batildir).

65) (قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, Allah-Təaladan başqa, heç kim səmalarda və yerdəki qeybi bilməz,**

وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلْ أَدَارِكْ عَلِمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَتْنَا لَمَحْزُوجٍ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

(وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ) – (qiyamət günü də qeyb xəbərlərindəndir. Onu da ancaq Allah-Təala bilir,) onlar nə vaxt dirildiləcəklərini bilməzlər.

66) (بَلْ أَدَارِكْ عَلِمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ) - lakin (müşriklərin) axirət haqqındakı elmi artırılıbdır, (əgər düşünsələr, axirətə inanarlar). - amma onlar (axirət) haqqında şəkk-şübhə içindədirlər. (بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ) - bəlkə də (bə-sirət) gözləri kor olub (bu səbəbdən onun həqiqətini dərk edə bilməyəcəklər).

67) (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَتْنَا لَمَحْزُوجٍ) - kafir (və müşriklər) dedilər: “Biz özümüz və ata-babalarımız (qəbirdə çürüyüb) torpaq olandan sonra bir də (qiyamət günü haqq-hesabdan ötrü) dirilib oradan çıxarılaca-ğq?”

68) (لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ) - həqiqətən, bu (dirilmə) bizə və əvvəlki ata-babalarımıza da vəd edilibdir. (إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) – bu (söz) ancaq əvvəlkiələrin əsətiəri, (yalan sözlərindən) başqa bir şey deyil, (Məhəmməd də o yalan sözləri bizə deyir).

69) (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, yer üzündə (sizin kimi qiyaməti təkzib edən Ad, Səməd qövmələrinin yurdlarını) gəzib dolanın, (فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ) - baxın görün, o (asi, kafir, müşrik) günahkarların aqibəti necə oldu? (Hamısı əzabla həlak olub, heç biri də sağ qalmadı).

70) (وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ) - (ey Məhəmməd, Məkkəli Qüreyş camaatının sənə tabe olmayıb iman etməməsindən) məhzun və qəmgin olma, (onlar iman gətirən deyil) və (səni qətlə yetirmək üçün) etdikləri məkr və hiylələrindən də (qəlbən) sıxılma. (Biz özümüz səni onların məkr və hiyləsindən xilas və mühafizə edəcəyik).

71) (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) – (müşriklər Hz. Peyğəmbərə və möminlərə) deyirlər: “Əgər doğru deyirsinizsə, bu vəd (etdiyiniz əzab) nə vaxtdır?”

72) (قُلْ * عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) de ki, o tələsik istədiyiniz (əzabın) bir qismi tezliklə onlara çatacaq,

Kəşfül-Həqayiq II

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُغْلَنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَإِنَّهُ لَهْدَى وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

(Allah-Təalanın bu vədi doğru olub Bədir savaşında bu ayədə zikr olunan əza-ba düçar oldular. Bəzisi öldürülüb, bəzisi də əsir edildi).

(**Qeyd*: “عسي / ‘asə, لعل /lə’alla, سوف /savfə” - kəlmələri padşahlar tərəfindən işlədildikdə o sözün doğruluğuna və mütləq vəqə olacağına işarə edər. Padşahların bu kəlmələri işlətməkdə məqsədləri intiqam almaqda tələsməyib, təmkin və vüqarlarını izhar etmək üçündür. Həm də düşmənlərini unutmayıb, istədikləri zaman intiqam almağa qadir olduqlarına işarədir. Allah-Təala da padşahların adəti üzrə söz deyib, Qurani-Şərifində peyğəmbərinə bildirir).

73) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala insanlara (Qüreyşə) qarşı lütf və kəramət sahibidir**, (onların əzabını təxirə salar), **lakin** (insanların) **əksəriyyəti** (Allah-Təalaya) **şükür etməyib** (cəhalətlərindən tez-tələsik əzab istəyirlər).

74) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala** (müşriklərin sənə qarşı) **qəlblərində gizlətdikləri və aşkar etdikləri** (kindən) **agahdır**.

75) - (ey Məhəmməd), **səmada və yerdə elə bir** (gizlin və) **qəib şey yoxdur ki**, (Allah-Təalanın elmində) **açıq-aşkar kitabında qeyd olunmasın**.

76) – **həqiqətən, bu Quran bəni-İsrailin öz aralarında ixtilaf etdiyi** (dini məsələlərin) **çoxunu onlara bəyan edir**, (gərək, bəni-İsrail Quranın ehkamına itaət etsin ki, aralarındakı ixtilaf götürülsün).

77) - **həqiqətən, (Qurani-Şərif) ona iman gətirənlərdən ötrü** (haqq yolunu göstərən) **bir hidayət və rəhmətdir**.

78) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, sənin rəbbin Allah-Təala** (Qurana iman gətirib-gətirməyənlərin) **arasında hökm edər**. (Allah-Təala kafir və müşriklərə) **qalib** (olub onlardan intiqam alandır. Onların arasında necə hökm edəcəyini) **bilir**, (onun hökmündə heç kimə zülm olunmaz).

Nəml surəsi

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الضُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعَمَى عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تَسْمَعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ

79) (ey Məhəmməd,) Allah-Təalaya **təvəkkül edib** (təbliğ işində möhkəm ol). **Həqiqətən, sən açıq-aşkar olan haqq (yolu) üzərindəsən.** (Sənə tabe olmayanlar zəlalətdədirlər).

80) (ey Məhəmməd,) **həqiqətən, sən** (qəlbləri) **ölü olan** (müşriklərə haqq sözləri) **eşitdirə bilməzsən.** **وَلَا تَسْمَعُ الضُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا** (mədbrin) - **və** (səndən) **üz döndərib gedən,** (qulaqdan) **kar** (olan və uca səsle çağırıldıqda da eşitməyən müşriklərə haqq sözü) **eşitdirə bilməzsən,** (onları özlərinə həvalə edib məhzun olma).

81) (ey Məhəmməd, gözləri) **kor** (olub haqq yolundan azıb) **zəlalətdə olan** (müşriklərə də) **hidayət edib** (haqq yoluna götürə) **bilməzsən, ancaq Allah-Təala onları zorla imana daxil edə bilər).** (ey Məhəmməd), **bizə** (ixlasla) **itaət etdiyi halda ayə və möcüzələrimizə iman gətirəndən başqasına sən** (haqq sözü) **eşitdirə bilməzsən.**

82) (ey Məhəmməd, Allah-Təalanın qiyamət günü haqqında insanlara verdiyi) **söz** (doğru olub qiyamət) **vaqə olduqda,** (onların özünü yerdən çıxarıb həyat verdiyimiz kimi) **yardən hərəkət edən bir canlı çıxararıq.**

(**Qeyd:* Bu ayədə vaqə olan “dabbə” sözünün mənasında təfsirçilər müxtəlif, mənasız, əslə olmayan şeylər yazıblar. Onları zikr etmək insanı təəccübləndirməkdən başqa bir şeyə yaramaz. Bu səbəbdən onları bir kənara qoyub, zikr etməyə ləyiqlik görmədik. Öz aciz araşdırmamızı müxtəsər şəkildə zikr etməyi kafi hesab etdik. “Dabbə” - ərəb dilində yer üzündə hərəkət edən məxluqa, insan və ya qeyri-insana deyilir. Ayədən anlaşılan budur ki, Allah-Təala qiyamət günündə dünyada insanlara göndərdiyi dəlil və peyğəmbərlərdən başqa yerdən yaradılmış insan kimi bir canlı da yaradıb insanların arasına göndərər. Belə ki, Allah-Təala tərəfindən ayənin məzmununu onlara bildirsin və bu sayədə qiyamət gününü inkar edən şəxslər Allah-Təalanın rəhmətindən ümidlərini kəssinlər. Hərçənd bu ayədə yerdən çıxarılacaq bu dəlilin insan, ya da qeyri-insan olması məlum deyil. Amma qanuna görə, gərək, insan olsun, çünki yerdən çıxan məxluq mələk (ruhani güc) ola bilməz. Heyvanın da insana vaiz və dəlil olması məntiqsizdir, bu dünyada insanlara özlərindən olan bir dəlil gəldiyi kimi qiyamət günündə yerdən yaradılacaq o dəlil də, gərək insan olsun. Fərqi budur ki, bu dəlil sırf qiyamət gününə məxsus dəlil olacaq. O, zikr olunan kəlamı məhşər əhlinə çatdırıb, qiyamət gününü inkar edənləri fəvqəladə heyrat və peşmanlı-

Kəşfül-Həqayiq II

تَكْلِمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُ قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِطُوا بِهَا عَلِمَا أَمَّا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنَا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّا فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾ وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ

ğa salmaqdan başqa, bir şey deməyib susacaq. Kim “dabbə” sözü haqqında yazılan şeylərə agah olmaq istəsə, təfsir kitablarına baxsın. O kitablarda elə sözlər tapacaq ki, onlara baxmaqdan qəlbi sıxılacaq).

(تَكْلِمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ) – (o canlı bizim tərəfimizdən məhşər əhliylə) **danışib onlara** (Allah-Təalanın adından) **deyər: “Həqiqətən, insanlar** (peyğəmbərlərimizin vasitəsilə gələn) **ayə və möcüzələrə inanmayıb** (bugünkü günü inkar edirdilər. İndi necə oldu, onlara vəd edilən gün gəldi, yoxsa yox?)

83) – (qiyamət günü elə) **bir gündür ki, hər bir ümmətdən bizim ayələrimizi təkzib edən şəxsləri dəstə-dəstə yığib** (bir yerə cəm edib məhşərə) **sövk edərək.”**

84) – (qiyamət gününü təkzib edənlər cəm olub) **gəldikdə,** (حَتَّىٰ إِذَا جَاءُ) – (Allah-Təala onlara xitab edib) **deyər: “Siz** (dünyada) **mənim ayə və əhkamlarımı düşünüb anlamadan təkzib etdiniz?** (أَمَّا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) – (bir halda ki, bunu düşünmədiniz), **bəs nə edirdiniz?** (Axı, əbəs yerə yaradılmayıbsınız).

85) – (qiyaməti inkar edənlərin) **öz zülmələrinə görə,** (Allah-Təalanın vəd etdiyi o əzab) **söz vəqə olub** (onları yaxalayar, əzabın təsirindən) **danışib** (üzr istəməyə də təqətləri olmaz).

86) – (bəs (müşriklər) **görmürlər ki, həqiqətən, biz** (qüdrətimizə dəlil olsun deyər) **gecəni onların istirahəti üçün yaratmışıq,** (gecə bir saat yatmağın insana faydası gündüz yatmaqdan çoxdur, hətta gündüz yatmağın zərərləri də var), (وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا) - **və gündüzü işıqlı etdik** (ki, işləyib dolansınlar və nəyin pis-yaxşı olduğunu görüb dərk etsinlər). (إِنَّا فِي) - **həqiqətən, bu** (gecə-gündüzün var olmasında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **iman gətirən bir qövmdən ötrü dəlil və sübutlar var.**

87) – (وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) - **o gün ki,** (qiyamət günü) **surətlərə ruh üflənib** (həyat tapar), (فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ) - **Allah-Təalanın istədikləri istisna, səmalarda və yerdə olan** (məxluqat) **şiddətlə qorxuya**

Nəml surəsi

وَكُلُّ آتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا أَمِرتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَمِرتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾

düşər, (وَكُلُّ آتَوْهُ دَاخِرِينَ) - hamısı zəlil olduqları halda (məhşərdə Allah-Təalanın) hüzuruna gələrlər.

88) (وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً) - (ey Məhəmməd), bu dağlara baxanda sən onları* sabit (hərəkətsiz) zənn edirsən, (وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ) - halbuki (o dağlar sabit deyil), buludlar kimi onlar da hərəkət edir.

(**Qeyd: Keçmiş təfsirçilər yerin sabit və hərəkətsiz olub, səyyarələrin hərəkət etdiyinə inandıqlarından bu ayənin mənasını qiyamət gününə məxsus ediblər, amma müasir astronomlar yerin də hərəkət etdiyinə inanırlar. Ayə yerin hərəkətinə açıq-aşkar işarə edir. Xüsusən, ayənin axırına diqqət edilməsi tövsiyə olunur.*

(صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلُّ شَيْءٍ) - Allah-Təalanın (bu qəribə) sənətini (düşün ki,) hər bir şeyi necə sağlam yaradıbdır. (إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ) - həqiqətən, (Allah-Təala) etdiyiniz hər bir şeydən xəbərdardır.

89) (مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا) – hər kim (qiyamət günündə Allah-Təalanın hüzuruna) xeyir bir əməllə gəlsə, o şəxsdən ötrü (Allah-Təala yanında ondan da) yaxşı əcr və savab vardır. (وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ) – (bu xeyir əməl sahibləri qiyamət) günündə qorxudan əmin olarlar.

90) (وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي النَّارِ) - və hər kim (qiyamət günündə Allah-Təalanın hüzuruna) pis bir (günah) əməllə gəlsə, üzünü cəhənnəm oduna atılar. (هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) – (günahkarlar cəhənnəmə atılarda onlara deyilər:) sizə ancaq öz əməllərinizin cəzası verilir.

91) (إِنَّمَا أَمِرتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا) - (ey Məhəmməd, de ki,) həqiqətən, mən əmr olunmuşam ki, gərək (bu Məkkə) şəhərinin* rəbbi Allah-Təalaya ibadət edim, hansı ki O, (bu Məkkə şəhərinə şəraf verib, ona hörmətsizlik etməyi) haram edibdir. (وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ) - hər bir şeyin (yaradılması və hakimiyyəti də) Allah-Təalaya aiddir. (وَأَمِرتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ) - (Hz. Peyğəmbər deyir:) mən əmr olunmuşam (ağlım əmr edir) ki, gərək (Allah-Təalaya ixlasla) itaət edənlərdən olam.

(**Qeyd: Hər bir ölkə və şəhər Allah-Təalanındır, amma Allah-Təalanın özgə şəhərlərin arasından Məkkəni seçib özünə isnad etməsinin səbəbi Məkkənin şərafını bəyan etməkdən ötrüdür. Hz. Peyğəmbər Məkkədən Mədinəyə hicrət edəndə yolda üzünü Məkkəyə tutub dedi: “Mən bilirəm, ey Məkkə, sən Allah-Təalanın şəhərlərinin ara-*

Kəşfül-Həqayiq II

وَأَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سِيرَتُكُمْ أَيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

sında hamısından artıq Ona sevimlisən, əgər sənin əhlin məni qovmasaydı, heç vaxt səndən getməzdim.” “Vətən sevgisi imandandır” (Acluni, Kəşful-Xəfa, II/345), -hədisinin həqiqətini buradan anlaya bilərik. Vətəndən məqsəd axirətdir, yoxsa bu dünyadakı vətəndir? Əsl məqsəd bu dünyada vətəni sevib, öz millətinə, dininə, məzhəbinə yardım edib rəvac verməkdir. Axirəti sevməyin mənfəəti şəxsin özüne aiddir, Hz. Peyğəmbərin hədisini belə böyük bir mənadan məhrum edib, onun öz şəxsi axirət mənfəətinə isnad etmək ağıla zidd olan bir şeydir).

92) (وَأَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ) - (Hz. peyğəmbər deyir: “Və əmr olunmuşam ki,) **gərək Quran oxuyub** (ehkamına əməl edəm),” (فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ), – (Allah-Təala mənə əmr edib buyurur: “Ey Məhəmməd), **kim** (Qurana tabe olub) **hidayət yolunda olsa, onun hidayətinin faydası özünədir.** وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ) - **və kim** (Qurana tabe olmayıb) **haqq yolundan çıxsə,** (ey Məhəmməd, o şəxslərə) **de ki, həqiqətən,** (sizin zəlalətə düşmənidən mənə bir zərər gəlməz). **Mən ancaq** (Allah-Təala tərəfindən gələn əvvəlki peyğəmbərlər kimi sizi ilahi əzabla) **qorxudan peyğəmbərəm,** (hər bir işinizin ixtiyarı isə Allah-Təaladadır).”

93) (وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ) - (ey Məhəmməd), **de ki, həmd-səna ancaq Allah-Təalaya məxsusdur** (və bütün həmdlərin dönüşü Allah-Təalayadır). (سِيرَتُكُمْ أَيَاتِهِ) - **Allah-Təala** (tezliklə öz kamil qüdrətinə işarə edən) **sübutları sizə göstərəcəkdir.** (فَتَعْرِفُونَهَا) - **o vaxt da biləcəksiniz** (ki, Allah-Təala hər bir şeyə qadirdir. Hz. Peyğəmbər Məkkədən hicrət edəndən sonra Allah-Təala müsəlmanları Qüreyşə qalib edib, öz sübutlarını onlara göstərib, peyğəmbərinin haqq olduğunu aləmə bildirdi). (وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) - (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala etdiyiniz əməllərdən qafil deyil.** (Nə etsəniz, agah olub, cəzanızı verəcəkdir).

Allaha həmd olsun ki, Nəml surəsinin təfsiri bitdi. Bu surədə zikr olunan Süleymanın hakimiyyətinə dair hikmətlər Allah-Təalanın kamil qüdrətinə böyük dəlil və sübutdur. Qurani-Şərifdə zikr olunan qissələrin ehtiva etdiyi dərin mənalara dərk etmək böyük səadətdir. Hərçənd bu zamana kimi Qurani-Şərifin bütün mənalarını olduğu kimi dərk etməyə heç kim müvəffəq olmayıb, amma imkan nisbətində, gərək, səy edib, zamanın şərtlərinə görə, o mənalara anlamaq lazımdır. Hz. peyğəmbər buyurubdur: “Kim Nəml surəsini oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər və qiyamət günü – “la ilahə illəllah” deyərək qəbirdən qalxar.” (Qazi Beyzavi, Ənvarut-Tənzil, IV/546)

al-QƏSƏS SURƏSİ

28-ci surədir. Məkkədə nazil olub, 88 ayə, 1441 kəlmə, 5755 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ مِنْ نَبَاِ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يَذَّبِحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) (طَسَمَ) - bu mübarək surənin adıdır.

2) (تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ) - bu (surədə zikr olunan ayələr hikmət elmini, halal, haramı bəyan edən) **açıq-aşkar** (Quran) **ayələridir**.

3) (تَتْلُوا عَلَيْهِمْ مِنْ نَبَاِ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) - (ey Məhəmməd), **Musa və fironun xəbərlərindən** (bir qismini heç bir şübhə olmadan) **haqq və doğruluqla sənə oxuyuruq ki**, (sənə) **iman gətirənlər** (fayda əldə etsinlər, çünki inadkar olub iman etməyənlərə heç bir nəsihət fayda verməz).

4) (إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ) - **həqiqətən, firon (Misir) torpağında** (xalqa hakim olub) **zülm və tüğyan edirdi**. (وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا) – (Misirin) **əhlini də zümrələrə bölüb** (hər birinə bir iş tapşırırmışdı. O dövrdə Misirdə bənnalıq sənəti xeyli inkişaf etdiyindən onların əksəriyyətini bənnalıqda işlədib böyük binalar tikdirdi. İndi də Misirdə olan ehramların zamanının gərdisinə dözüb, min illərlə ayaqda qalması o dövrdə bənnalıq elminin son dərəcə inkişaf etdiyinə böyük dəlildir). (يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ) - **onlardan olan bir tayfanı** (bəni-İsraili) **zəif və gücsüz sanıb**, (يَذَّبِحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ) - **oğullarını kəsib** (öldürür), **qızlarını sağ qoyurdu, həqiqətən, firon fəsadçılardan idi**. (Misirdə kahinlərdən biri ona xəbər vermişdi ki, bəni-İsraildən bir oğlan uşağı doğulub, sən səltənətini yıxacaq. Kahinin bu sözünə görə, o, bəni-İsraildə yeni doğulan oğlan uşaqlarının öldürülməsini əmr etmişdi).

5) (وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً) – (ey Məhəmməd, firon bəni-İsraili zəif hesab edib onlara əzab edirdi. Amma) **biz istədik ki, zəif** (bəni-İsrail Misir) **torpağında lütf edib onları** (din və dünya işlərində) **rəhbər** (peyğəmbər) **edək**. (وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ) - **və onları** (fironun və qibtilərin mülkünə) **varis edək**.

وَنُمَكِّنْ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيْ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيْهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَلَبِيقِهِ فِي الْبَيْمِ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

6) (yənə biz istədik ki, bəni-İsraili Misir) **torpağında möhkəmləndirib** (hakim edək). (وَنُمَكِّنْ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ) – (yənə biz istədik ki,) **firon və Hamana, onların qoşunlarına qorxduqları şeyi göstərək.** (Onlar bəni-İsraildən bir nəfərin dünyaya gəlib onların səltənətini yıxacağından qorxurdular. Allah-Təala da bu qorxdığı şeyi onların başına gətirib, Musanı onlara göndərib özlərini həlak, səltənətlərini məhv etdi).

7) (ey Məhəmməd, Musa anadan olduqda), **vəhy edib Musanın anasına dedik ki,** (Musanı) **əmizdir.** (فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَلَبِيقِهِ) – (Musanın qətl edilməsindən) **qorxdığında, o vaxt onu** (Nil çayına) **at.** (إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ) – (Musa üçün) **qorxma və məhzun olma,** (وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي) – **həqiqətən, biz onu sənə qaytarıb,** (وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ) – **onu** (bizim tərəfimizdən göndərilən) **peyğəmbərlərdən edəcəyik.**

8) (Musanın anası qırılanmış bir sandığın içində Musanı Nil çayına atdı, sandıq da gedib fironun bağına düşdü). **Fironun adamları sandığı tapıb,** (Musanı) **onun içindən çıxartdılar ki, onlardan ötrü düşmən və qəm-qüssələrinə bais olsun.** (İnsan özünə əziz olan bir şeyi tapıb mühafizə edər ki, özünün sevinc və şadlığına bais olsun, nəinki ondan ötrü qəm-qüssə çəksin. Fironun ailəsi də Musanı tapıb özlərinə oğul etdilər ki, onlardan ötrü şadlıq səbəbi olsun, amma Allah-Təala Musanı fironun qövminə düşər edib həlak etdirəcəyindən, bu ayədə buyurur ki, Musanı tapdılar ki, qəm-qüssələrinə bais olsun). (إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا) – **həqiqətən, firon və (vəziri) Haman, onların qoşunları** (hər bir işdə) **xəta edənlərdən idilər.** (Musanı sandığın içində tapdıqlarında, dedilər ki, bu həmin uşaqdır ki, fironun səltənətini yıxacaq, istədilər, onu qətlə yetirsinlər, fironun arvadı Asiya onlara mane oldu, necə ki növbəti ayədə buyurur).

9) **fironun arvadı** (Asiya firona) **dedi:** (bu uşaq) **mənim və sənin üçün göz nurudur.** (وَلَدًا) – (onu) **qətlə yetirməyin,** (bu uşağın simasından nəciblik yağır), **ola bilər ki, bizə mənfəət versin, ya da onu özümüzdə övlad götürək.** (Çünki bu uşaq padşah övladı olmağa layiqdir). (وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) – (Musadan mənfəət, ya da

Qasəs surəsi

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا إِنْ كَادَتْ لِتُبْدِيَ بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

övladlıq gözləməklə xəta etdilər. Musanın Allah-Təala tərəfindən onlara bir fayda yox, bir bəla olacağına) **bilmədilər**.

10) (وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا) – (Musanı suya saldıqdan sonra), **Musanın anasının qəlbi** (onun ayrılığına dözməyib, bir şeyi dərk etməkdən xali) **bom-boş oldu**, (dəli kimi oldu), (إِنْ كَادَتْ لِتُبْدِيَ بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا) – (ey Məhəmməd), **əgər biz onun qəlbini möhkəm etməsəydik, az qala** (Musanın öz oğlu olduğunu və ona görə ah-nalə etdiyini) **aşkar edəcəkdik**. (لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) – (biz onun qəlbini möhkəm etdik ki, ona verdiyimiz vədə - Musanın ona qaytarılacağına) **inanən möminlərdən olsun**.

11) (وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ) – (Musanı suya atandan sonra anasının qəlbi narahat olub öz qızına – Musanın) **bacısına dedi: “Onun dalınca get** (bir xəbər gətir).” (فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) – (Musanın bacısı çayın kənarıyla gedib sandığın fironun başına daxil olduğunu gördü, fironun adamları ondan) **xəbərsiz bir halda uzaqdan Musanı gördü**, (Musanın sandığın içindən çıxarıldığını görüb, gedib anasına xəbər verdi, Musanın anası onun fironun əlinə düşməsindən xəbərdar olduqda, ağılı başından gedib dəli kimi oldu, necə ki əvvəlki ayədə zikr olundu, bacısı yenidən ora gəlib gördü ki, onu əmizdirmək üçün dayələr gətirirlər, amma Musa onların heç birinin südünü əmmir, necə ki növbəti ayədə xəbər verir).

12) (وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ) – (Musanı anasına qaytarmadan) **əvvəl bütün süd analarının** (südünü) **ona haram etdik**. (Yəni Musanın başqa qadınların südünü əmməsinə mane olduq. Heç birinin südünü əmmədi). (فَقَالَتْ هَلْ) – (Musanın bacısı Musanın heç bir qadının südünü əmmədiyini gördükdə gedib) **dedi: “Sizin üçün ona baxıb** (süd verəcək) **bir ailə göstərimmi?**” (وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ) – **həm də** (firona görə bu uşağa qarşı) **ehtiramlı olub** (səmimi-qəlbənə ona xidmət edib qoruyar. Musanın bacısından bu sözü eşidəndə dedilər: “Get o arvadı gətir.” O da dərhal gedib anasını gətirdi, Musa anasının ətrini duyan kimi, onun südünü əmməyə başladı. Musanın anasına dedilər: “Səbəb nədir ki, bu uşaq səndən başqa, heç bir qadının südünü əmmir?” Musanın anası dedi: “Mən pak və təmiz, gözəl ətirli qadınam. Hər bir uşaq mənim südümü əmər.” Uşağı öz anasına tapşırıb, müəyyən bir ücret qarşılığında onu əmizdirməsini buyurdular. Musanın anası uşağını götürüb öz evinə getdi, qəlbi də rahat oldu. Allah-Təala Musanın anasına verdiyi – uşağını sənə qaytaracağam vədinə əməl etdi. Necə ki, növbəti ayədə xəbər verir).

Kəşfül-Həqayiq II

فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾
وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ

13) كَيْ تَقَرَّ (فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ) – (vəd etdiyimiz kimi) **onu anasına qaytardıq**. كَيْ تَقَرَّ (عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ) – **ta ki**, (bu səbəbdən anasının) **gözü aydın olub məhzun və qəmgin olmasın**. وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ – **həm də bilsin ki, Allah-Təalanın vədi haqdır**, (verdiyi vədə əməl edəndir). لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ – **lakin** (insanların) **əksəriyyəti** (Allah-Təalanın verdiyi vədə sadıq olduğunu) **bilməyib**, (buna şübhə və ya inkar edirlər. Musanın 2 yaşı tamam olub süddən ayrıldıqda fironun evində ona tərbiyə verməyə başladılar, fironun oğullarından biri kimi sayıldı. 40 yaşına çatdıqda şəhərdən çıxıb Misirə gedərkən Turi-Sinada Allah-Təala ona hikmət elmi və peyğəmbərlik bəxş etdi. Bu əhvalatın təfəsilatı növbəti ayələrdə zikr olunacaqdır).

14) (وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ) – **Musa yetkinləşib** (kamillik yaşı olan 40 yaşına) **çatdıqda**, (آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا) – **o vaxt ona** (Turi-Sinada) **hikmət və elm** (Tövrəti) **bəxş etdik**. (وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ) – (Musa və anasına lütf və kəramət etdiyimiz kimi) **yaxşı əməl sahiblərinə də belə mükafat verərik**. (Bu ayədə Musanın əhvalatı müxtəşər şəkildə bəyan edilib, bundan sonra onun əhvalatı təfəsilatı ilə bəyan ediləcək).

15) (وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا) – (bir gün) **camaat** (öz evlərində istirahət edib hər bir şeydən) **xəbərsiz ikən** (Musa) **şəhərə daxil oldu**. (O dövrdə Misirin paytaxtı Qahirədən bir neçə mil kənarda Nil sahilində olan Menfis şəhəri idi. İndi də xarabalıqları mövcuddur). (فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ) – (şəhərdə səyahət edərkən) **iki nəfərin dalaşdığını gördü**. (هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ) – (gördü ki, dalaşanlardan) **biri öz tərəfdarlarından** (bəni-İsraildən), **digəri onun düşmənlərindən** (qibtilərdəndir. Qibtilər hakim millət olduqlarından bəni-İsrailə çox zülm edirdilər. Amma Musa firon xanədanından olduğundan bəni-İsraili qibtilərin zülmündən mühafizə edirdi. Bəni-İsrail də Musanın bəni-İsraildən olduğunu bilib, qibtilərin arasında Musaya görə iftixar edirdilər). (فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ) – (bəni-İsraildən, Musanın) **tərəfdarlarından olan şəxs** (Musanı tanıyıb) **ondan kömək istədi**. (Belə ki, düşməni dəf etməyə ona kömək etsin). (فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَىٰ عَلَيْهِ) – **Musa** (qibtinin israilliyə zülm etdiyini görüb, mane olmaq üçün) **ona** (bir sillə, ya da bir yumruq) **vurub öldürdü**. (قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) – (Musanın qəsdini onu öldürmək olmadığından qibtinin öldüyünü gördükdə), **dedi: “Bu, şeytan**

Qasəs surəsi

إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾ فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِحُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْطَشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾

əmələndəndir. (İnnə ʿədū mūzill mubīn) - həqiqətən, (şeytan insanı) zəlalətə salan açıq-aşkar düşməndir.”

16) (قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي) – (Musa) dedi: “Ey mənim rəbbim, (bu qibtini qətlə yetirməklə) özümə zülm etdim. Məni bağışlayıb günahımdan keç.” (فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ) - (qibti zalım olduğundan Allah-Təala Musanı bağışlayıb (təqsirindən keçdi). **Həqiqətən**, (Allah tövbə edənləri) **rəhm edib bağışlayandır**. (Qibti müşrik olub Allah-Təala yanında heç bir dəyəri olmadığından Allah-Təala Musanı bağışladı. Amma ayədən belə məlum olur ki, müşrik də olsa, səbəbsiz yerə zülm edib onu öldürmək günah sayılır, diqqət edilsin).

17) (قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ) – (Musa) dedi: “Ey mənim rəbbim, (məni bağışlayıb), verdiyin nemət haqqı bir də günahkar, (zalım, müşrik) şəxslərə kömək etmərəm.”

18) (فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ) – (Musa nə olacaq deyə) **qorxu içində gözləyə-gözləyə səhəri şəhərdə qarşıladı**, (lakin qibtilər qatilin kim olduğunu bilməyib hələ onu axtarırdılar). (فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِحُهُ) - (ertəsi gün Musa çıxıb şəhərdə dolanırdı). **Bir də nə gördü, dünən yardım etdiyi (israilli yenə bir başqa qibtiylə dava edib, onu) yardıma çağırır.** (قَالَ لَهُ مُوسَى) - (Musa (dünənki israillinin yenə dalaşdığını gördükdə) dedi: “**Həqiqətən, sən açıq-aşkar azğınsan.** (Hər gün biri ilə dava edirsən).”

19) (فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْطَشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا) – (Musa israilliyə qəzəblənsə də, onun məğlub olacağını görüb ona yardım etmək istədi). **Hər ikisinin (özünün və o israillinin) düşməni olan** (o qibtiyə hücum edib) **yaxalamaq istədikdə** (israilli Musanın ona dediği sözlərdən güman etdi ki, Musa ona hücum edəcək). **Dedi: “Ey Musa, dünən birini öldürdüyün kimi, məni də öldürmək istəyirsən,** (إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا), **sən ancaq** (Misir) **torpağında zalım olub** (aqibətini düşünmədən camaatı qırmaq istəyirsən), **- (ey Musa, sən insanları) islah edən xeyirxahlardan olmaq istəmirsən.”**

وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ

20) (وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَى) – (israilli Musaya bu sözü dedikdə dünənki qibtinin qatilinin Musa olduğu xəbəri firona çatdırıldı, vəzirlər məşvərət edib Musanın qətlinə hökm verdilər). **Şəhərin kənarında** (qalan Musanın dostlarından) **bir nəfər** (bu xəbəri eşidib) **sürətlə gedib** (Musaya xəbər verdi). (قَالَ يَا) – dedi: “**Ey Musa, əyanlar səni öldürmək üçün məşvərət edirlər, (فاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ) – dərhal** (bu şəhərdən) **çıx get. Həqiqətən, mən sənə (xeyirli) nəsihət edənlərdənəm.**”

21) (فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ) – (Musa) **qorxaraq şəhərdən çıxıb gözləyirdi** (ki, birdən onu tutarlar). (قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) – dedi: “**Ey mənim rəbbim, mənə zalım olan (bu qibtini) qövmindən xilas et.**”

22) (وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ) – (Misirdən çıxıb Şüeyb peyğəmbərin yaşadığı) **Mədyən** (şəhərinə) **tərəf yönəldikdə** (يَا مُوسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ) – (yola nabaləd olduğu üçün Allah-Təalaya dua edib) dedi: “**Ümidvaram ki, rəbbim mənə hidayət edib doğru yolu göstərsin.** (Allah-Təala onun ümidini qırma-yıb duasını qəbul etdi, o da birbaşa Mədyən yolu ilə şəhərin kənarındakı su hövzəsinə gəlib çatdı, necə ki sıradakı ayədə xəbər verir).

23) (وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ) – (Musa) **Mədyəndəki su hövzəsinə çatdıqda orada** (heyvanlarını suvaran) **bir camaat gördü.** (وَوَجَدَ) – **onlardan başqa** (heyvanlarının su içməyə getməsinə) **mane olan iki qadın da gördü.** (Musa qeyrətli bir şəxs olduğundan o qadınlara) dedi: “**Dərdiniz nədir?**” (Niyə heyvanların su içməsinə mane olursunuz?) – **dedilər:** “(qadın olduğumuza görə kişilərin arasına girə bilmirik). **Onlar suvarıb qurtarana qədər biz** (heyvanlarımızı) **suvarmırıq,** (ancaq onlardan sonra hövzədə qalan su ilə heyvanlarımızı suvarırıq). (وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ) – **atamız da ixtiyar bir qocadır.**” (Heyvanları suvarmağa gücü yoxdur, bu səbəbdən biz gəlib suvarırıq).

24) (فَسَقَى لَهُمَا) – (Hz. Musa özü uzun yol gəlib, ayaqları qabar, özü ac olsa da, Şüeybin qızları olan o iki qadına mərhəmət edib) **heyvanlarını su-vardı,** (yemək yeməyə son dərəcə ehtiyacı olduğu halda onlardan yemək də istəmədi). (ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ) – (onların heyvanlarını suvarandan) **sonra** (yoru-

Qasas surəsi

فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لَمَّا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّي أَرِيدُ أَنْ اتَّكِحَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّاجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ

lub) bir ağacın kölgəsinə gedib əyləşdi. (فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لَمَّا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ) - dedi: “Ey mənim rəbbim, mənə (az da olsa) nazil edəcəyin xeyrə (ruziyə) həqiqətən, möhtacam. (Şüeybin qızları həmişəki vaxtlarından tez heyvanlarını suvarıb, özləri də şad- xürrəm evlərinə getdilər, Şüeyb soruşdu ki, bu gün nə tez gəldiniz? Dedilər: “Saleh bir şəxsi orada gördük, bizə mərhəmət edib heyvanlarımızı suvardı. Bu səbəbdən tez gəldik. Necə ki sıradakı ayədə xəbər verir, Şüeyb qızlarından birinə əmr etdi ki, get, o kişini mənim yanıma gətir).

25) (فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ) - (Şüeybin qızlarından) biri utana-utana (atasının əmrilə heyvanıyla yola çıxan Musaya) tərəf gəldi, (قَالَتْ إِنَّ أَبِي) - (gəlib Musaya) dedi: “Atam səni çağırır ki, bizdən ötrü (heyvanları) suvardığın üçün sənə mükafat versin.” (Şüeybin qızı qabaqda, Musa da onun dalınca yola düşdülər. Musa gördü ki, külək Şüeybin qızının libasını bədəninə yapışdırıb bədənini göstərir. Musa bundan xoşlanmayıb Şüeybin qızına dedi: “Sən yolu mənə göstərib arxamca gəl.” Bu şəkildə gedib Şüeybin yanına çatdılar, Şüeybin əmri ilə yemək gətirdilər. Musa yeməkdən yeyib, Şüeybin soruşmasından sonra öz əhvalatını Şüeybə nəql elədi). (فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ) - (Musa Şüeybin) yanına getdikdə öz xəbərlərini ona nəql etdi, (قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) - (Şüeyb) dedi: “Heç də qorxma, zalım qövmdən nicat tapdın.”

26) (قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ) - (Şüeybin qızlarından) biri (atasına) dedi: “Ey atacan, bu kişini muzzla tut, (belə ki, bizim qoyunlarımızı otarib işlərimizi də görsün). (إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ) - həqiqətən o, muzzla tutduqlarının ən qüvvətli və əmin olanıdır. (O, həm qüvvətli, həm etibarlıdır. Şüeyb qızına dedi: “Onun güc və əminliyini hardan bilirsən?” Dedi: “Gücünü heyvanlarımızı suvarmasından, 10 nəfərin çəkə bildiyi su qabını o, özü tək çəkib heyvanlarımızı suvardı, əminliyini isə yolda gələrkən gördüm, mən qabaqda, o arxada gəlirdi, bir qədər gedəndən sonra mənə dedi: “Yolu mənə göstərib, sən mənim arxamca gəl”).

27) (قَالَ إِنِّي أَرِيدُ أَنْ اتَّكِحَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّاجٍ) - (Şüeyb Musaya) dedi: “İstəyirəm, qızlarımdan birini sənə ərə verim. Bu şərtlə ki, (onun mehriyyəsi bu olsun ki,) 8 il mənə xidmət edəsən. فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ - əgər onu 10 ilə tamamlayıb çatdırsan, o, sənə öz tərəfindən (bir

Kəşfül-Həqayiq II

وَمَا أَرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾ فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ

lütflər). (وَمَا أَرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ) – (on il şərti kəsməklə) **səni zəhmətə salıb** (artıq xidmət etdirmək) **istəmirəm**. (سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ) - **əgər Allah-Təala istəsə, saleh şəxslərdən olduğumu görərsən.**”

28) Musa dedi: “Bu (şərt səninlə mənim) **aramda** (sabit və möhkəm olsun, heç birimiz bu şərtədən kənara çıxmayaq), **ayma** (قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ) - **bu iki müddətin** (8, ya da 10 il) **hansını tamamlasam**, (ixtiyarı məndə olsun, 8 il də olsa, artığı istənilib), **mənə zülm olunmasın**. (وَاللَّهُ) **Allah-Təala bizim** (hər ikimizin) **dediyimizə vəkil** (şahiddir.” Bu şərtləri hər ikisi qəbul edib anlaşılandı sonra Şüeyb Səfurə adlı qızını Musaya ərə verdi. Musa Şüeybin heyvanlarını otarib mühafizə etməyə başladı. Şüeyb Musaya başı əyri bir ağac verdi. Həmin ağac Musadan ötrü peyğəmbərlik möcüzəsi oldu. Bir il sonra Musanın gözəl xidmətinə görə Şüeyb ona dedi: “Bu il mənim qoyunlarımdan hansı başı qara, bədəni ağ bala doğsa, dişi, ya da erkək olsa da, onu sənə bağışlayacağam.” O il Allah-Təalanın lütfü ilə Şüeybin qoyunlarının hamısı o şəkildə doğdu. Şüeyb də əhdinə sadıq qalıb hamısını Musaya bağışladı).

29) Musa (Şüeybə) xidmətini (10 ilə) **tamamlayıb ailəsi ilə birlikdə** (Misirə) **yola düşdü**. (Şüeyb Musaya yaxşılıq etdiyi kimi, Musa da ona 10 il xidmət etdi). (آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا) – (gecə yol əsnasında azıb, hava da soyuq olduğundan ona od lazım oldu, uzaqdan) **Tur dağı tərəfində bir od gördü**, (قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا) – **ailəsinə dedi:** “Siz (burada mən gələnə kimi) **durun**, (لَبِّي أَنَسْتُ نَارًا) – (uzaqdan) **bir od gördüm**, (o tərəfə gedəcəyəm). (لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ) - **bəlkə** (oradakı şəxslərdən yol haqqında) **sizə xəbər gətirim**. (Belə ki, yola bələd olub gedək). (أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ) – **ya da** (yolu tapmayıb burada qalmalı olsaq), **sizə bir parça od gətirim ki, qızınasınız**, (bu gecə vaxtı soyuq sizə təsir etməsin).”

30) Musa ge- **dib oda çatdıqda**, (gördü təzə bir ağac alovlanıb yanır, amma od ağaca heç təsir etmir, Musa çəşqin qalıb baxırdı, axırda çölün ot-ələfindən bir qədər toplayıb ağacın başındakı oda tərəf apardı ki, od götürüb ailəsinə aparsın. Bir də gördü ki, od yuxarıya qalxır, Musanın təəccübü daha da artdı, o əsnada) **vadinin sağ tərəfindəki o bərəkətli yerdəki ağacdən səs gəlib** (Musanı ça-

Qasəs surəsi

أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تُهْتَزُّ كَانَهَا جَانٌّ وَلَىٰ مُدَبِّرًا
وَلَمْ يَعْبَ بِمَا مُوسَىٰ أَقْبَلَ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴿٣١﴾ أَسْلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ
مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي هَارُونُ
هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنُنْشِدُ عُصْدَكَ
بِأَخِيكَ

girdılar). (أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ). (çağıran Allah-Təala olub buyurdu:)
“Ey Musa, həqiqətən, aləmlərə tərbiyə verən rəbb Allah-Təala mənim.

31) (وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ) – (ey Musa), əlindəki əsanı at”, (Musa əsanı yerə at-
dıqda, əsanın qorxunc bir böyük əjdəha olub sürətlə hərəkət etdiyini gördü),
(فَلَمَّا رَآهَا تُهْتَزُّ كَانَهَا جَانٌّ وَلَىٰ مُدَبِّرًا) – (Musa əjdəhanın) ilan kimi hərəkət
etdiyini gördükdə, (qorxusundan) döndü qaçdı, heç arxaya da baxmadı. (يَا
وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنْ) – (Allah-Təala Musaya dedi: “Ey Musa, bəri
gəl, qorxma, həqiqətən, sən (bizim yanımızda) əmin olanlardanсан. (Musa
qayıdıb Allah-Təalanın əmriylə əjdəhanı tutdu, o da əsa oldu).

32) (أَسْلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ) – (ey Musa), əlini qoynuna sal,
əlin (oradan baras ağılığı kimi yox, şimşək parlaqlığı kimi) qüsursuz ağap-
paq çıxsin. (Musa Allah-Təalanın əmriylə əlini qoynuna salıb çıxaranda əli
şimşək kimi gözləri nurlandıran şəkildə ağappaq oldu). (وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنْ) – (ey Musa, əsanın əjdəha olduğunu və qoynundan çıxartdığın əlinin
şimşək kimi parlaq olduğunu gördükdə), əlini öz (qəlbinə) tərəf qoy ki, qor-
xun çəkilsin. (فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ) – bu iki şey (əsanın əjdəha
olması və əlinin qoynundan ağappaq çıxması) rəbbin Allah-Təaladan (sənin
haqq olduğuna dair) firon və əyanları üçün dəlildir, (get onları dəvət et). (إِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ) – həqiqətən, onlar fasiq bir camaatdırlar.”

33) (قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ) – (Musa) dedi: “Ey mənim
rəbbim, həqiqətən, mən (fironun qövmündən) bir nəfəri qətlə yetirmişəm.
(Əgər indi gedib onları dəvət etsəm), qorxuram ki, məni qətlə yetirsinlər.

34) (وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا) – qardaşım Harun dil (danışiq) baxı-
mından məndən fəsihdir. (فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ) – (Haru-
nu) mənimlə göndər ki, məni təsdiq etsin, həqiqətən, qorxuram ki, məni
təkbiz etsinlər.

35) (قَالَ سَنُنْشِدُ عُصْدَكَ بِأَخِيكَ) – (Allah-Təala Musanın cavabında) buyurdu:
“Əlbəttə, sənin bazularını (arxanı sənə kömək edən) qardaşın (Harunla)

Kəşfül-Həqayiq II

وَنَجْعَلُ لَكُمْ سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمْ وَمَنِ اتَّبَعَكُمْ الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرٍ وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأُولَى ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي

möhkəmlədəcəyik. - və sizə (düşməyə qalib gəlmə) **gücü verəcəyik.** (firon və onun qövmü) **sizə heç bir pislik** (əziyyət) **edə bilməzlər.** (bəyən) - (sən və qardaşın Harun bizim sizə bəxş etdiyimiz) **möcüzələrimizlə** (gedib fironu və qövmünü dəvət edin). **atın və sizə tabe olanlar** (firona və onun qövmünə) **mütləq qalib gələcəksiniz.**”

36) - Musa açıq-aşkar möcüzələrimizlə (fironun və onun qövmünün) **yanına gəlib** (dəvət etdikdə), **dedilər:** “(ey Musa), **bu, sən** (Allah-Təalaya) **iftira atıb uydurduğun sehrdən başqa bir şey deyil,** (özün edib, yalandan - Allah-Təala bunu mənə möcüzə verib, deyirsən). **keçmiş ata-babalarımızdan belə bir şeyin** (olduğunu) **eşitməmişik.** (Qibtilərin bu sözləri onların Musanın qarşısında məğlub olduqlarına dəlildir, çünki Musanın möcüzələrini sehr saymaq onların aciz qaldığına dəlildir, necə ki Məkkə əhli Hz. Peyğəmbərin müqabilində aciz qalıb, dəlil tapmayıb onun gətirdiyi vəhyi sehr saydılar, əks-təqdirdə Musanın əsasının və ağappaq əlinin müqabilində daha böyük bir şey, Qurani-Şərifin müqabilində də daha gözəl kəlam gətirib onları batil etməliyidilər. Buna qadir olmadıqlarından sehr adlandırdılar, bu isə səfehlikdir).

37) - Musa dedi: “**Mənim rəbbim Allah-Təala öz dərgahından kimin hidayət gətirdiyini bilir,** (və gözəl əqibətin), **axirət yurduunun kimə qismət olacağını da** (bilir. Mənə deyirsiniz ki, Allah-Təalaya iftira edib yalan deyirəm. Allah-Təala özü mənim yalan, yoxsa doğru dediyimi bilir. Siz bu sözü deməklə zalımlardan oldunuz). **haqiqətən, zalım şəxslər nicat tapmazlar.**”

38) - (Musa fironu və onun qövmünü ciddi-cəhdlə Allah-Təalaya tərəf dəvət edib, Allah-Təala tərəfindən gətirdiyi möcüzələri onlara göstərdikdə firon aciz qalıb, vəzirlərinə xitab edib) **dedi: “Ey mənim əyanlarım, mən sizdən ötrü özümdən başqa bir məbud bilmirəm.**” (Musanın sözləri qəbul olan söz deyil. Deyir ki, mənim böyük bir məbudum var. Onun məbudunu tanımaq istəyirəm. O isə deyir: “Mənim məbudum görünməyəndir.” Yəqin onun məbudu səmadadır. Lakin Musa heç

Qəsəs surəsi

فَأَوْقَدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطْلُعَ إِلَى إِلِهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ
الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾

vaxt demədi ki, mənim məbudum səmadadır, firon öz xəyalıyla belə söz dedi. Ondan sonra bir qüllə düzəltməyi əmr etdi. Ta ki, bəlkə, o qüllədən Musanın məbudundan xəbərdar olsun). (فَأَوْقَدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطِّينِ) – (firon vəziri Hama-na əmr edib dedi:) **ey Haman, mənim üçün palçıqın üzərində od yandır** (ki, palçıq bişib kərpic olsun. Misirdə ilk bişmiş kərpici ixtira edən Musanın fironu olubdur. Necə ki bu ayədən belə məlum olur). (فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطْلُعُ) – (o kərpicdən) **mənim üçün (uca) bir qüllə tik ki,** (o qüllənin üstünə çıxıb) **Musanın* tanrısından xəbərdar olum.** (وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ) - **həqiqətən,** (Musanın - yerin və səmaların xalığı yeganə Allah-Təaladır, sözündə) **yalançılardan olduğunu güman edirəm.”**

(***Qeyd:** Firon və onun vəzirlərinin cəhalət və qəbahətinin çoxluğuna bundan artıq nə dəlil ola bilər ki, öz tikdikləri qüllə ilə aləmlərin xaliqindən xəbərdar olub, Onun necəliyini bilmək istəyirlər. Görəsən, firon öz vəzirlərinə və xalqına istehza edib, onların axmaqlığına gülüb, Musaya onların heyvanlığını göstərmək üçün belə bir əmri verdi? Yəni onlardan bir deyən yoxdur ki, bu qüllənin üstündə nə var ki, oradan Musanın Allahına aqah olasan? Ey Musa, belə camaatdan sən nə gözləyirsən? Buna oxşar müxtəsər bir hekayə nəql edək, ariflərdən bir nəfər Şama getdi, küçədə, bazarda gəzib, əlində yemək və meyvə yeyirdi, onu tanıyan şəxslər ona dedilər: “Bazar içində gəzib, yemək yemək insanlığa ziddir”, -o arif şəxs dedi: “Sən elə xəyal edirsən ki, bu məxluqlar insandır? Bunların hamısı öküzdür, indi sənə bunu sübut edərim.” Gedib bir meydanda dayanıb başladı hədis danışmağa. Elə ki camaat çoxaldı, o, dedi: “Camaat, filankəs filankəsdən, o da filankəsdən (hər bir ravini bir adla zikr etdi), o da Hz. Peyğəmbərdən rəvayət edib deyir: Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Kimin dilinin ucu burnunun ucuna dəysə, o şəxs cənnət əhlidir.” O şəxs bu sözü deyəndən sonra yanındakı şəxsə dedi: “Bax.” O da baxıb gördü ki, orada duran yüzlərlə məxluqun hamısı dillərini çıxardıb burunlarının ucuna toxundurmağa çalışırlar.” Bir-biriləri ilə də mübahisə edirlər. Biri deyir: “Mənim dilim dəydi”, o birisi deyir: “Səninki dəymədi, mənimki dəydi”, böyük bir qalmaqal başladı. O şəxs onları o halda qoyub yola düşdü. Ona irad edən şəxsə dedi: “Gördün, bunlar öküzdür, insan deyil. Camaatın arasında bir nəfər tapılmadı ki, mənə desin ki, ey Allah-Təalanın düşməni, yalan deyirsən, peyğəmbərə iftira atırsan.” Müəllif deyir: “Bizim bu zamanəmiz o zamandan bətdir. Bizim din və məzhəbimiz yalan sözlər üzərinə qurulub və Allah-Təalanın və onun peyğəmbərinin doğru sözləri unudulub, yalan sözlər rəvac tapıbdir. Haqqı deyən, doğru danışan şəxslər camaatın arasında nəhaq və yalançı sayılıblar. Bidətçilərin icad etdiyi sözlər, bidətlər xalqı asi edib elə zəlalətə salıb ki, o zəlalətdən qurtulmaq müşkül olubdur. Qurani-Şərifin əmr və qadağasını deyən şəxsi qəbul etməyib, o bidət sözlərə yapışırlar. Küçə və bazarlarda, məclislərdə ucuz qiymətə cənnət satan şəxslərə aldanıb Şam əhli kimi dillərini burunlarına dəydirməklə cənnəti

Kəşfül-Həqayiq II

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمُ الْبَاقُونَ ﴿٣٩﴾ فَآخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَاَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ لَا يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرُبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾

aldə etdiklərini hesab edirlər. İlahi, nə pis zamanəyə düşər olduq. Sən özün mədəd et! Keçək əsl mətləbimizə, görəsən, firon camaata istehza etməkdən ötrü belə hündür qüllə tikdi? Yoxsa, həqiqətən özü də onlar kimi cahil və axmaq idi? Ola bilər ki, belə də olsun. Çünki əgər firon ağıllı olsaydı, belə bir qəbih və ağla zidd əməl etməzdi. İnsanın cəhəlati artmasa, belə axmaq əməllər etməz)

39) (وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ) **haqları olmadığı halda,** (Misir) **torpağında təkəbbürlənib** (Allah-Təalaya itaət etmədilər). (وَظَنُّوا أَنَّهُمُ الْبَاقُونَ) – **onlar belə zənn etdilər ki, bizim tərəfimizə qayıtmayacaqlar,** (qiyamət günü olmayıb, haqq-hesaba çəkilməyəcəklər).

40) (فَآخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ) – **fironun özünü və qoşununu tutduq,** (bizdən qurtula bilmədilər). (فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ) – (onları tutandan sonra fironun özünü və qoşununu) **dənizə atıb** (qərq etdik). (وَإِنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ) – (ey Məhəmməd), **bax, gör ki, zalımların aqibəti necə oldu,** (hamısını dənizə qərq edib həlak etdik).

41) (وَإِنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ) – (firon və ona tabe olanları cəhənnəm) **oduna tərəf dəvət edən rəhbərlər etdik.** (وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ لَا يُنصَرُونَ) – (necə ki cənnətə dəvət edən rəhbərlərə kömək olunur, cəhənnəmə dəvət edən rəhbərlərə) **qiyamət günü kömək olunmaz.**

42) (وَإِنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ) – (ey Məhəmməd, firon və qövminü rəhmətimizdən uzaq tutub), **bu dünyada onlara lənət etdik.** (وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ) – **qiyamət günündə də** (üzləri qaralanlardan) **çirkinləşənlərdən olub,** (Allah-Təalanın rəhmətindən uzaq və əzab içində olarlar).

43) (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ) – **əvvəlki nəsilləri** (Nuh, Ad, Səməd camaatlarını) **həlak edəndən sonra Musaya Tövrəni verdik.** (وَهَدًى وَرَحْمَةً) – (belə ki,) **insanlar üçün bir nur olsun,** (بَصَائِرَ لِلنَّاسِ) – (Tövrəni iman gətirib əməl edənlərdən ötrü onu) **hidayət və rəhmət** (etdik). (لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) – **bəlkə** (onun öyüd-nəsihətlərini) **düşünüb, ibrət alıb,** (imana daxil olsunlar).

44) (وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرُبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ) – (ey Məhəmməd), **biz Musaya** (Tövrəni vəhyini) **əmr etdiyimiz zaman sən** (Turi-Sinanın) **qərbi tərəfində deyildin.** (وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ) – (ey Məhəmməd, Musa öz qövmindən 70

Qasəs surəsi

وَلَكِنَّا أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مِمَّا أَتَيْهِمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

nəfəri seçib özüylə Turi-Sinaya aparanda da) **sən onlara şahid olanlardan deyildin.** (Belə ki, Musaya Tövratin nazil olduğunu görüb ona gələn vəhydən xəbərdar olasan. Bəs bunları necə bilib camaata çatdırırsan? Bunları sənə bildirən ancaq Allah-Təaladır).

45) (وَلَكِنَّا أَنشَأْنَا قُرُونًا) – **lakin** (ey Məhəmməd, Musaya vəhy göndərəndən sənin dövrünə kimi) **çox nəsillər yaratdıq.** (فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ) – (ey Məhəmməd, o ümmətlərin) **üzərindən** (sənin ümmətinə qədər vəhyin gəlməsi üçün) **çox uzun ömürlər** (zaman) **keçdi.** (Ey Məhəmməd, elm unudulub cəhalət rəvac tapdığından səni göndərmək zəruri oldu. Səni göndərüb, hər bir elmi, hikməti, o cümlədən peyğəmbərlərin qissələrini sənə nəql etdik. Sən o qissələrə özündən agah deyilsən, bəs niyə Qüreyş camaatı sənə inanmır?) (وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ) – (ey Məhəmməd), **sən** (Şüeybin qövmü olan) **Mədyən camaatının da arasında deyildin.** (تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا) – (ki, onlardan Şüeyb və Musa barəsində, ya Şüeyblə öz qövmünün barəsində Qurani-Şərifdə nazil olan) **ayələri oxuyub** (öyrənəsən). (وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ) – **lakin səni göndərüb** (o qissələri sənə öyrədən) **bizik.**

46) (وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا) – (ey Məhəmməd), **biz** (Musanı) **çağırub** (ona peyğəmbərlik verib firona göndərdiyimiz zaman) **sən** (Tur dağının) **yanında deyildin,** (وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ) – **lakin rəbbin Allah-Təaladan bir rəhmət olaraq** (səni peyğəmbər göndərüb, bu xəbərləri öyrətdi). (لِنُذِيرَ قَوْمًا مِمَّا أَتَيْهِمْ مِنْ نَذِيرٍ) – **ki, səndən əvvəl özlərinə** (İsadan sonra) **bir peyğəmbər gəlməyən qövmü** (Qüreyşi) **qorxudasan.** (لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) – **bəlkə** (müşriklər bu qissələrdə olan) **öyüd-nəsihəti qəbul edib,** (şirki tərkd edib müvəhhid olsunlar).

47) (وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْتَ أَيْدِيَهُمْ فَيَقُولُوا) – (bu müşriklər) **öz əlləri ilə etdikləri** (əvvəlcədən göndərdikləri şirk) **əməlləri səbəbilə müsibətə düşər olub** (qiyamət günündə əzaba məruz qalanda) **bizə belə deməsinlər deyə,** (رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا) – **ey bizim rəbbimiz, niyə bizə bir peyğəmbər göndərmədin?** (فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) – **belə ki, biz də sənə ayə və möcüzələrinə tabe olub möminlərdən olaydıq.** (Ey Məhəmməd, əgər müşriklər qiyamət günündə bizə belə deməsəydilər, heç bir peyğəmbər göndərməzdik. Çünki peyğəmbər göndərməsəydik, qiyamət günündə bizə irad tutacaqdılar, o səbəbdən peyğəmbərlər göndərdik ki, bəhanələri qalmasın).

Kəşfül-Həqayiq II

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ

48) (فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا) – **lakin** (Məkkə müşriklərinə) **bizim tərəfimizdən haqq** (peyğəmbər Hz. Məhəmməd və Quran) **gəldikdə**, (bəhanələri kəsildi. Qurani-Şərifə batil etmək üçün bir dəlil tapmayıb məəttəl qaldılar, boş-boş sözlər danışmağa başladılar). – **dedilər:** (əgər bu Məhəmməd haqq peyğəmbərdirsə), **niyə Musaya verilən** (möcüzələrin) **misli ona da verilmir?** (Belə ki, haqq peyğəmbər sayılsın). (مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ - (Allah-Təala onların cavabında buyurur:) **bəs bundan əvvəl Musaya verilən** (möcüzələri) **inkar etmədilər?** (Ey Məhəmməd, sənə də möcüzə versəydik, onların inkar etməsi kimi bu müşriklər* də səni inkar edərdilər). – (قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا) – (necə ki Musa və Harunun etdiklərinin) **hər ikisi - bir-birinə kömək edən sehrdir, demişdilər**, (sehrin adını möcüzə qoyub bizə göstərilər). – (وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ) – **və dedilər: biz** (Musa və Harunun) **hər ikisini inkar etdik**.

(***Qeyd:** Bu ayə işarə edir ki, Allah-Təala Hz. Peyğəmbərdən istənilən möcüzələri ona bəxş etməyib və o cənab heç bir möcüzə göstərməyibdir. Amma İslam ümməti peyğəmbərlərinin təassübünü çəkib onun ən fəzilətli peyğəmbər olduğunu göstərməkdən ötrü kitablar yazıb, bütün keçmiş peyğəmbərlərin möcüzələrini o kitablarda qeyd edib, Allah-Təalanın kitabını təkzib edərək o möcüzələri Hz. Peyğəmbərə də isnad edirlər. Qurani-Şərifin təkzib etdiyi möcüzələri onlar təsdiq edib, nəinki Hz. Peyğəmbərə, hətta onun varislərinə, xəlifələrinə və sair övliyalara da bunları isnad edirlər. Allah-Təalanın kitabını bundan da artıq təhrif edib dəyişdirmək olarmı? Bu möcüzələrin Hz. Peyğəmbərə aid olmaması haqda Qurani-Şərifin açıq-aydın ayələrini dəlil göstərəndə, bəzi-bəzi mollaların və digərlərinin kitablarda yazılan uydurma rəvayətləri dəlil gətirib Qurani-Şərifin ayələrini tərk edirlər, bundan da böyük bəla olarmı?)

49) (قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, Allah-Təala tərəfindən elə bir kitab gətirin ki**, (هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ) – (Quran və Tövratdan da) **artıq hidayət edən olsun**, (o zaman təsdiq edib) **mən də ona tabe olaram**. – (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) – (bu kitablarda Allah-Təala tərəfindən gəlməməsi haqda) **əgər doğru deyirsinizsə**, (siz də bir kitab gətirin).

50) (فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ) – (ey Məhəmməd), **əgər sənə cavab verməyib** (sözünü qəbul etməyib, istədiyin kitabı gətirməsələr, hansı ki gətirə də bilməyəcəklər), – **o vaxt bil ki**, (onların küfr və zəlalətə tabe olmalarında heç bir dəlil və sübutları olmayıb), **öz nəflərinə tabe olurlar**.

Qasəs surəsi

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ الَّذِينَ اتَّبَعْنَاهُمْ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أَوَلَيْكَ يَؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرُؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

(وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ) - Allah-Təala tərəfindən bir hidayət olmayınca öz nəfsinə tabe olandan daha çox zəlalətə düşən kimdir? (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) - həqiqətən, Allah-Təala zalım qövmə hidayət etməz, (bir camaat ki, öz dini məsələlərində nəfsinə tabe olur, o camaata Allah-Təala hidayət edərmə?)

51) (وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ) - həqiqətən, (Quran ayələrində keçən peyğəmbərlər haqqındakı) sözləri bir-birinin ardınca (Qurani-Şərifdə nazil edib, müşriklərə) təfəsilatla bəyan etdik ki, bəlkə (öz ixtiyarlarıyla) öyüd-nəsihəti qəbul edib (müvəhhid olsunlar).

52) (الَّذِينَ اتَّبَعْنَاهُمْ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ) - (bu ayə Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra kitab əhlindən müsəlman olanların haqqında əvvəlcədən Məkkədə nazil olmuşdu): özlərinə (Qurandan) əvvəl kitab (Tövrat və İncil) göndərdiyimiz şəxslər bu Qurana iman edirlər. (Amma siz Məkkə müşrikləri bu Quran sizə nazil olduğu halda, ona iman gətirmirsiniz).

53) (وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا) - (bu Quran kitab əhlindən iman gətirən şəxslərə) oxunduqda, onlar deyirlər: “Biz (Qurana) iman gətirdik, həqiqətən də o, rəbbimizdən olan haqdır. (إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ) - həqiqətən, biz (bu Quran nazil olmadan) əvvəl (Allah-Təalaya) itaət edib (müvəhhid olanlardan idik. Bu Quran da tövhidi əmr etdiyindən ona da iman gətirib təsdiq edirik).”

54) (أَوَلَيْكَ يَؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا) - (ey Məhəmməd, bu kitab əhlindən iman gətirənlərə digrə kitab əhlinin və müşriklərin əziyyətlərinə) səbir etdiklərinə görə iki dəfə mükafat verilir. (وَيَدْرُؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ) - (kitab əhlindən iman gətirənlər onlara edilən) pisliliyi (əziyyəti) yaxşıqla (xoşluqla) özlərindən dəf edirlər. (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ) - və onlara verdiyimiz ruzilərdən (bizim yolumuzda sərf edib) ehsan edirlər.

55) (وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ) - (kitab əhlindən iman gətirənlər kafir və müşriklərdən) boş söz eşitdikdə, ondan üz döndərüb (yersiz cavab verməzlər). (وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ) - (onların cavabında belə) deyirlər: “Bizim əməllərimiz bizə, sizin əməlləriniz sizə aiddir. (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) - bizim tərəfimiz-

Kəşfül-Həqayiq II

لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهْدَىٰ مَعَكَ نُنْخَطِفُ مِنَ الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ نُمِكِّنُ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا
يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

dən salamat qalın. (Biz sizə cavab verən deyilik). **- biz** (siz kimi) **cahillərlə** (oturub-durmaq) **istəmirik.**” (Burada Mədinədə iman gətirən kitab əhlinin sözü bitdi. Bu xəbər Hz. Peyğəmbərin doğruluğuna bir möcüzədir. Bu ayələr Məkkədə göndərilib, Mədinəyə hicrət edəndən sonra bu xəbər doğru çıxdı. Kitab əhlindən bu ayələrdə göstərilən xüsusiyyətlərdə olanlar Hz. Peyğəmbərə iman gətirdilər).

56) (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ) - (ey Məhəmməd), **hər* sevdiniyə hidayət edib** (islama daxil edə bilməzsən, bunu edə biləcəyini zənn edirsən?)

(***Qeyd:** Təfsirçilərdən Zəccac deyir: “İslam alimlərinin ittifaqı (icması) ilə bu ayə Əbu Talib haqqında nazil olubdur.”).

(وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) - **lakin Allah-Təala kimi istəsə,** (öz əməli səbəbilə ona) **hidayət edir.** – (Allah-Təala) **hidayət üzrə olanlardan agahdır,** (sən isə agah ola bilməzsən, əbəs yerə özünə əziyyət verib layiq olmayan şəxslərin imana daxil olması üçün səy etmə).

57) (وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهْدَىٰ مَعَكَ نُنْخَطِفُ مِنَ الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ نُمِكِّنُ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا) - (bu ayə Haris ibn Osman ibn Novfel ibn Əbdümanaf və ona tabe olanlar haqqında nazil olubdur, necə ki ayədə xəbər verir, Hz. Peyğəmbərə) **dedilər:** (biz bilirik ki, sən haqq və hər bir sözün haqqıdır, amma) **əgər biz sən ilə birlikdə haqqa tabe olub** (sənin dininə girsək, sayımız az olduğundan müşriklərin əli ilə) **yurdumuzdan atlarıq,** (bundan qorxduğumuz üçün sənə iman gətirmirik). - (اُولَٰئِكَ نُمِكِّنُ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا) - (Allah-Təala onların cavabında buyurur: ey Məhəmməd, bu müşriklər islama girməmək üçün bəhanə gətirirlər), **məgər biz onları əmin olan bu hərəmdə** (Məkkə və ətrafı) **yerləşdirmədikmi?** (Hansı ki onun ətrafında ərəblər bir-birilərini öldürüb qarət edirlər, Məkkə əhli isə bunlardan arxayın olub, onlara heç bir zərər toxunmur). - (يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا) - (elə bir hörmətli yerdə məskun olublar ki,) **tərəfimizdən onlara ruzi olaraq hər cür meyvə cəm olub gəlir.** - (وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) - **lakin onların çoxu** (cəhalətdə olduqlarından o ruzilərin bizim tərəfimizdən olduğunu) **bilməyib,** (başqa səbəblərə isnad edirlər. Bilsələrdi, anlayardılar ki, qorxu içində və ya əmin-amanlıqda olmaq Allah-Təaladandır. O vaxt Hz. Məhəmmədə iman gətirdikləri üçün müşriklərin onları Məkkədən qovmasından qorxmazdılar. Allah-Təala ona şəriq qoşub bütperəst olan müşrikləri öz evinin yanında xatircəm edib, hər cür

Qasəs surəsi

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فَبَلَكَ مَسَاكِينُهُمْ لَمْ تَسْكُنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾

ruzi verirsə, necə ola bilər ki, Allah-Təalaya iman gətirib müvəhhid olanları zəlil edib müşriklərin əlində məğlub etsin? Xeyr, onlar islama girməmək üçün bəhanə gətirirlər).

58) (ey Məhəmməd), **öz xoş güzəranı səbəbilə tüğyan edən neçə məmləkətin (əhlini) biz həlak etdik.** (فَبَلَكَ مَسَاكِينُهُمْ) - (siz müşriklər hər dəfə səfərə gedib gələndə onları görürsünüz), **budur onların məskənləri** (boş qalıb), **onlardan sonra az bir qismi** (yolçular və s.) **istisna olmaqla orda** (heç kim) **məskun olmayıbdır.** (İbrət almaları üçün boş və xaraba qalıbdır. Niyə ibrət almırsınız?) (وَكُنَّا نَحْنُ) - (ey Məhəmməd, onları həlak edəndən sonra onların yurdlarına) **biz özümüz varis olduq.**

59) (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin Allah-Təala onların ən böyük mərkəzinə (anasına) peyğəmbər göndərməmiş o məmləkətlərin (əhlinə əzab göndərüb) həlak etmədi.** (يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا) - (o peyğəmbər) **onlara ayələrimizi oxuyub** (hökmlərimizi çatdırar). - **biz yalnız əhalisi zalım olan məmləkətləri həlak etdik,** (sadəcə peyğəmbərə itaətsizlik edənləri deyil. Ancaq zülm etmələri onların məhvinə səbəb olur, adlarını müsəlman qoyduğu halda, zülmü özlərinə adət edənlər bu ayəyə baxıb utansınlar, Allah-Təala hətta zalım olmayan müşriklərə də əzab göndərmir. Buna görə, kimə əzab göndərilirsə, öz zülmü səbəbilədir. Bugünkü gündə yer kürəsinin əksər bölgələrindəki müsəlmanların əzab içində olmalarının səbəbi ancaq öz zümləridir, islam ümməti bu mətləbə fikir verib diqqət etsinlər).

60) (Allah-Təala tərəfindən) **sizə nə bəxş edilibsə, onlar dünya həyatının malı və zinətidir,** (onlara aldanmayın, hamısı fani şeylərdir). (وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ) - **Allah yanında olan** (axirət neməti) **isə daha yaxşı və əbədidir,** (fani olanı deyil, əbədi olanı istəyin), **niyə düşünmürsünüz** (ki, dünya nemətlərini ancaq Allah-Təalanın əmr etdiyi yolda və ümmətin xeyir işlərində sərf etmək lazımdır, nəinki onu yığıb varislərdən ötrü anbarlarda saxlamaq, bu ağılsızların əməlidir).

﴿٦١﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُم فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعِمَّتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾

61) (أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ) – (dünyada xeyir əməli səbəbilə axirətdə) **gözəl (savab) vəd etdiyimiz və ona qovuşacağını (bilən) şəxs,** (كَمْ مَثْعَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ الْيَوْمَ الْقِيَمَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ) – **dünya həyatında ona (ləziz) nemət verib, (bununla da aldanıb asi olan, öləndən) sonra da qiyamət günündə (cəhənnəm oduna) gətirilən şəxs ilə eyni ola bilərmi? (Əlbəttə, bu iki şəxs bərabər olmaz).**

62) (وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ) – **o gün (qiyamət günü) Allah-Təala (müşrikləri) çağırır onlara deyər: (ey müşriklər, etiqad və) iddia etdiyiniz şəriklərim hanı? (Bugünkü gündə onları gətirin).**

63) (قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ) – (Allah-Təalanın) **haqlarında (əzab) sözü vacib olanlar, (yəni müşriklərin rəisləri) deyirlər: (رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا) - ey bizim rəbbimiz, bunlar bizim azdırıb (zəlalətə saldıgımız) şəxslərdir. (أَغْوَيْنَاهُمْ) - (كَمَا غَوَيْنَا) – özümüz necə azıb (zəlalətə düşmüşüksə), onları da (dəvət edib öz ixtiyarları ilə) elə azdırıb (zəlalətə düşür etdik). (تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ) – (ey bizim rəbbimiz), biz onlardan uzaqlaşmış sənə gəldik, (onları zorla haqdan uzaqlaşdırıb, şirkə vadar etmədik. Özləri küfr və şirki seçib zəlalətdə qaldılar). (مَا كَانُوا إِيَّانَا) - əslində, onlar bizə ibadət etmirdilər, (öz nəfslərinə ibadət edirdilər).**

64) (وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ) – (qiyamət günündə müşriklərə deyilər: “Allah-Təalaya orta qoşduğunuz) **şəriklərinizi çağırın, (qoy bugünkü gündə gəlib sizi əzabdan xilas etsinlər). (فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ) - onlar da (şərikləri) çağırarlar, lakin (şəriklər) onlara cavab verməzlər. (وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ) - əzabı görüb (bəlaya düşür olacaqlarını) anlarlar. O vaxt da arzu edərlər ki, kaş (bir çarə ilə) hidayət tapıb, (əzabı özlərindən dəf edəydilər).**

65) (وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ) – **o gün (qiyamət günü Allah-Təala kafir və müşrikləri) çağırır onlara deyər: (bizim tərəfimizdən gəlib sizi dəvət edən) peyğəmbərlərə nə cavab verdiniz?**

66) (فَعِمَّتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ) – (kor şəxsə görünən şeylər məxfi qalan kimi) **onlara da hər bir (üzr, bəhanə və dəlil kimi) xəbərlər (qiyamət) günü məxfi qalıb (heç bir cavab verə bilməzlər). (فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ) - öz aralarında da bir-**

Qasas surəsi

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَغَسَّيَ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَنْ إِلَهُ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ

birilərindən soruşa da bilməzlər. (Necə ki müşkül məsələlərdə camaat bir-biriylə məşvərət edib sual-cavab edirlər, axirətdə müşriklərdən ötrü bu da mümkün olmaz).

(فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا) - **amma** (müşriklərdən) **kim tövbə edib** (şirkdən dönüb), **iman gətirib yaxşı əməl etsə**, (فَغَسَّيَ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ) - **o**, **ümidvar olsun ki**, (axirət günündə əzabdan) **nicat tapanlardan olacaqdır**.

(وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ) - (ey Məhəmməd), **sənin rəbbin istədiyini yaradar və seçər**. (مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ) - (insanların Allah-Təaladan ötrü bir şey seçməyə) **ixtiyarları yoxdur**. (Məsələn, desinlər ki, Allah-Təala filan şeyi filan cür etsəydi, yaxşı olardı, necə ki Məkkə əhli belə deyirdilər: “Bir halda ki, Allah-Təala peyğəmbər göndərir, niyə Əbu Talibin yetimini göndərir? Gərək, Məkkədən Vəlid ibn Müğirəni, ya da Taifdən Urvə ibn Məsudu peyğəmbər göndərəydi.” Allah-Təala müşriklərin cavabında bu ayəni buyurdu: (سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ) - **Allah-Təala hər bir eyib və nöqsandan pak və müqəddəsdir, ona şərik qoşulanlardan ucadır**.

(وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ) - (Allah-Təala müşriklərin Hz. Peyğəmbərə ədavətdən ötrü) **sinələrində gizlətdiklərinə və aşkar edib** (o peyğəmbər olmağa layiq deyil, gərək, filan və filankəs olaydı - dediklərinə də) **agahdır**, (Allah-Təala onların açıq və ya gizlin dediklərinin cəzasını özlərinə verəcəkdir).

(وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) - **O**, (yeganə) **Allah-Təaladır, Ondan başqa heç bir** (haqq) **məbud** (və ilahiliyə layiq olan yoxdur), (لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ) - **həm dünyada, həm də axirətdə həmd-səna Ona məxsusdur**. (وَلَهُ الْحُكْمُ) - (bəndələrinin arasında) **hökm edib** (hər kəsə öz cəzasını vermək də) **Ona məxsusdur**. (Bu işlərdə heç bir şəriki yoxdur). (وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) - (siz insanlar) **hamınız öləndən sonra** (dirilib, haqq-hesabdan ötrü Allah-Təalanın) **tərəfinə qayıdacaqsınız**.

(قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, əgər Allah-Təala gecəni qiyamətə kimi sizə davamlı edib**, (heç gündüz olmasaydı), (مَنْ إِلَهَ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ) - **Allah-Təaladan baş-**

Kəşfül-Həqayiq II

أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَلِيلٌ تُسْكِنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

qa hansı tanrı sizdən ötrü işıq gətirib (gündüzü yarada bilərdi ki, işinizlə məşğul olarsınız? Allah-Təaladan başqa heç kim buna qadir deyil, gecəni və gündüzü yaradan Allah-Təaladır). – **bəs** (Allah-Təalanın sözlərini) **eşidib** (dərək edib qəbul etməzsiz?)

72) (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, əgər Allah-Təala gündüzü sizə daimi edib, qiyamətə kimi** (heç gecə olmasaydı ki, istirahətlə məşğul olarsınız), (مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَلِيلٌ تُسْكِنُونَ) - **Allah-Təaladan başqa hansı tanrı gecəni sizə gətirərdi ki, istirahət edəsiniz?** (Allah-Təaladan başqa gecə və gündüzü gətirməyə heç kim qadir deyil). – **bəs baxıb görmürsünüz** (ki, gecədə rahatlıq və mənfəət var? Allah-Təala gecəni də, gündüzü də öz lütf və rəhmətilə sizdən ötrü yaradıb, bəxş edibdir, gərək, Allah-Təalanın bu nemətinə şükür edəsiniz. Nəinki kafir olub inkar edəsiniz).

73) (وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) - (Allah-Təala) **öz lütf və rəhmətindən sizin üçün gecəni və gündüzü yaratdı**. – **belə ki,** (لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ) - **belə ki,** (gecə) **dincəlib, gündüz də** (Allah-Təalanın) **lütf və rəhmətindən** (ruzi) **istəyəsiz**. – **və** (وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) - (Allah-Təala istəyir ki, öz ixtiyarınızla onun verdiyi gecə və gündüz nemətlərinə) **şükür edəsiniz**.

74) (وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ) - (qiyamət) **günü** (Allah-Təala müşrikləri çağırır) **deyər: “İddia (və etiqad) etdiyiniz şəriklərim hanı?”**

75) (وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا) - (qiyamət günü) **hər ümmətin özündən** (onların öz əməllərinə öz peyğəmbərlərini) **şahid** (göstərib) **çıxararaq**. (فَقُلْنَا هَاتُوا) - (ondan sonra o peyğəmbərin ümmətinə) **deyərlik:** (peyğəmbərə müxalif olub Allah-Təalaya şərik qoşmaq haqqındakı) **dəlil və sübutlarınızı gətirin**. (O vaxt da dəlil gətirməkdən aciz qalıb, peyğəmbərlər də onların müşrik olduğuna şəhadət edərlər). (فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ) - **o vaxt da** (müşriklər) **bilərlər ki, haqq ancaq Allah-Təalaya məxsusdur**, (nəinki onların şeytanlarına). (وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) - **və** (müşriklərin Allah-Təalaya yalandan isnad edib) **uydurduqları** (sözlər qiyamət günü) **itib qeyb olar**.

Qasəs surəsi

أَنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغَ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَكَثُرَ جَمْعًا

76) - (إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى) **həqiqətən**, (fironun xidmətçilərindən olan) ***Qarun** (Musanın) **qövmündən** (bəni-İsraildən) **idi**. - (فَبَغَى عَلَيْهِمْ) - (firon onu bəni-İsrailə əmir təyin edib), **o da** (bəni-İsrailə) **hədsiz zülm etmişdi**. (وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ) - (Qaruna) **elə xəzinələr verdik ki, onun açarlarını** (içindəki qızıl və gümüşü) **bir dəstə** (10-15) **güclü adam zorla daşıyardı**. - (إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ) - **öz qövmü** (bəni-İsrail Qaruna) **dedi**: (dünya malına və vəzifəyə sevinmə), **həqiqətən, Allah-Təala belələrini sevməz**.

(***Qeyd**: Qarunun xəzinəsi barəsində həddən artıq mənasız sözlər yazıblar. Təfsirçilərin sözünə baxsaq, guya bütün dünya hökmdarlarının xəzinələri bir yerə toplansa, yenə Qarunun var-dövlətinə çatmaz. Mən həqiqətən belə mənasız şeyləri yazmaqdan vaz keçdim. Belə məlum olur ki, keçmiş üləmalar qızıl, gümüşün və ləl-cavahiratın nə olduğuna aqah olmayıblar. Guya, onların nəzərində torpaq kimi bir şey olub, götürüb anbara doldurursan. Əgər belə olsaydı, bu mətləb Qaruna məxsus olmayıb, hər bir yazıçı da özündən ötrü belə var-dövlət cəmi edə bilərdi. Nə isə Qarun öz zamanında varlı bir şəxs imiş, bir tərəfdən zənginliyi ilə, digər tərəfdən fironun əmiri kimi özü ilə fəxr edib bəni-İsrailə əziyyət edirdi).

77) - (وَابْتَغَ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ) - (ey Qarun), **Allah-Təalanın sənə bəxş etdiyi** (var-dövlətlə xeyir iş görüb) **axirət yurdunu istə**, (bu var-dövlətin hamısı fani olacaqdır). - (وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) - **dünyadan da nəсібini unutma**. (Zəruri miqdarda dünya malı, yemək, paltar və s. sənə, ailənə də lazımdır. Artıq lazım deyil, gərək Allah-Təala yolunda sərf edəsən). - (وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ) - **Allah-Təala sənə ehsan etdiyi kimi, sən də** (Allah-Təalanın bəndələrinə) **ehsan et**. - (وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ) - **yer üzündə fəsad törədib** (camaata zülm etmə). - (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ) - **həqiqətən, Allah-Təala fəsadçıları sevməz**.

78) - (قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي) - (Qarun) **dedi**: “(zənnimcə) **bu var-dövlət mənə yalnız məndə olan** (məharət və ticarət) **elmi sayəsində verilmişdir**.” - (أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَكَثُرَ جَمْعًا) - (Allah-Təala Qarunun cavabında belə deyir: “Qarun iddia edirdi ki, öz elminə görə bu var-dövləti əldə edib), **bəs bilmir ki, Allah-Təala özündən əvvəlki nəsillərdən ondan daha güclü və daha zəngin şəxsləri həlak edibdir**. (Bunu bildiyi hal-

وَلَا يُسْتَلْ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَآءُ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

da, var-dövlətə aldanıb, camaata zülm edib kafir olmaq əvəzinə, gərək, Allah-Təalaya şükür edəydi). – **günahkarların sorğu-sual edilmələrinə ehtiyac yoxdur**, (Allah-Təala Qarun kimilərin günahına agahdır və əzab etməyə də qadirdir).

79) – (Fَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ) (Qarun) öz zinəti içində (qızıl və ləl-cavahiratla bəzəndiyi halda) **qövminin** (bəni-İsrailin) **qarşısına çıxdı**, (bəni-İsrail onu o halətdə gördükdə, hamısı çaşqın qaldı). (قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) – (bəni-İsrail camaatından) **dünya həyatını istəyən şəxslər dedilər**: (يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ) – “**Kaş bizdən ötrü də Qaruna verilənin bənzəri olaydı**, (إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ) – **həqiqətən**, (Qarun) **dünyada böyük qismət** (və var-dövlət) **sahibidir**.”

80) – (وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) (Allah-Təalanın tövhidi haqqında özlərinə) **elm verilmiş şəxslər isə** (onların cavabında) **dedilər**: (وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا) – “**Vvay halınıza**, (belə sözlərdən uzaq olun. Qarunun var-dövləti sizi aldatmasın). **Allah-Təalanın** (axirətdə verəcəyi) **savab** (Allah-Təalaya) **iman gətirib** (müvəhhid olub) **saleh əməl edən şəxslərdən ötrü** (Qarunun var-dövlətindən) **daha yaxşıdır**. (وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ) – (Allah-Təalanın ibadətində davam edib, günahları tərk etmədə) **səbir edən şəxslərdən başqası** (saleh əməllərin savabına) **qovuşmaz**.”

81) – (فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ) (Qarunun zülmü həddini aşandan sonra) **onun özünü** (və xəzinəsini), **sarayını yerə batırdıq**. (Heç bir izi qalmadı. Necə ki şiddətli zəlzələdən yer yarılib kəndlər və şəhərlər batır, Qarunun da sonu elə oldu). (فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ) – **Allah-Təaladan başqa, ona kömək edib** (əzabdan qurtarıb nicat verəcək) **tərəfdarı da olmadı**. (وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ) – **özü də** (qüvvət və qüdrət sahibi olub əzabdan) **özünü xilas edənlərdən deyildi**.

82) – (وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَآءُ) (Qarunun) **məqamında olmağı arzu edənlər** (o həlak olandan sonra) **ertəsi səhər belə dedilər**. (وَيَكَآءُ) – **vay halımıza**, (biz bilməmişik), **demək Allah-Təala bəndələrindən istədiyinə ruzisini artırır, istədiyini azal-**

Qasas surəsi

لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بَنًا وَيَكَاثَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾

dar. - (لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بَنًا) - **əgər Allah-Təala bizə rəhm edib** (nemət verməsəydi), **bizi də** (Qarun kimi) **yerə batırdı.** (Bu ayə işarə edir ki, Qarun özü və imarəti zəlzələ nəticəsində yerə qərq olub digər bəni-İsrail camaatı nicat tapdılar). (وَيَكَاثَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ) – **vay halımıza,** (biz bilməmişik), **demək,** **kafirlər** (əzabdan) **nicat tapmayacaqlar.**

83) - (تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا) - (bu ayə - “kafirlər nicat tapmayacaqlar”, ayəsini təsdiq edir:) **biz bu axirət evini** (yəni cənnəti) **yer üzündə fitnə-fəsad törətməyənlərdən ötrü hazır edirik.** (وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ) – (qiyamət günündə gözəl) **aqibət müttəqilərdən ötrüdür.** (Hz. Əli (ə.s), buyurubdur: “Kim öz nələynin bağının yoldaşının nələynin bağından yaxşı olmasını istəsə, bu ayənin ehtivasına daxildir”, (yəni o şəxs təkəbbürlü və fitnə-fəsadçılardan olub cənnətə girməyə layiq deyil. İmamın bu kəlamına diqqət etmək lazımdır).

84) - (مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ) - **kim** (qiyamət günündə Allahın hüsuruna) **xeyir** (əməllə) **gəlsə,** (فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا) - **o şəxsdən ötrü** (Allah-Təala yanında öz əməlindən də) **yaxşı əcr və savab vardır.** (وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ) - **və kim** (qiyamət günü Allahın hüsuruna) **şər** (bir əməllə) **gəlsə,** (إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) - **şər** (və günah edənə) **etdiyindən artıq cəza verilməz.** (Allah-Təalanın lütf və kəramətindəndir ki, günah əmələ onun misli qədər cəza verir, amma savab əmələ 700 misli qədər mükafat verir).

85) - (إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادٍ) - (ey Məhəmməd), **həqiqətən, Qurani** (oxuyub əməl etməyi və xalqa təbliğ etməyi) **vacib edən** (Allah-Təala Qüreyş səni bu Məkkədən qovandan sonra) **qayıdacağın yerə** (Məkkəyə) **qaytaracaqdır.** (Bu, Allah-Təalanın peyğəmbərinə verdiyi vəddir, yəni Məkkə əhli sənə qalib olub səni Məkkədən çıxarandan sonra o Allah-Təala səni yenidən Məkkəyə qaytaracaqdır. Allah-Təalanın vədi doğru olub hicri 8-ci ildə Hz. Peyğəmbər gedib Məkkəni fəth edib öz vətəninə daxil oldu. Hz. Peyğəmbərin haqq və doğru olduğuna bu bir dəlildir). (قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى) - (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, mənim rəbbim Allah-Təala kimin hidayətlə gəldiyini bilir,** (وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) - **və kimin də açıq-aşkar zəlalətdə** (küfr və şirkdə) **qaldığını,** (yəni siz müşrikləri bilir).

وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتَ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

86) - (ey Məhəmməd), sən (Allah-Təala tərəfindən olan) kitabın (Quranın) sənə nazil olacağına ümid etmirdin, lakin Allah-Təala öz lütf və rəhmətindən (bu Quranı sənə nazil etdi). - əlbəttə sən kafir (və müşriklərə) arxa olma.

87) - (Qurani-Şərif) sənə nazil olandan sonra (bu müşriklər) səni Allah-Təalanın ayələrinə (Quranın ehkamına əməl etməkdən) çəkəndirməsinlər. - (ey Məhəmməd, müşrikləri) öz rəbbin Allah-Təala tərəfinə dəvət et. Sən özün də müşriklərdən olma.

88) - Allah-Təala ilə yanaşı başqa bir məbuda ibadət edib (Ona şərik qoşma). - (yeganə olan Allah-Təaladan) başqa, heç bir (haqq) məbud yoxdur, (kُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) - Onun (pak, müqəddəs) Zatından başqa, hər şey həlak olub (fani olacaq, ancaq bütün aləmlərin xalığı olan o müqəddəs, pak Zat fani olmayıb, əzəli və əbədidir). (هُ) - (qiyamət günü məxluqatın arasında haqq və ədalət üzrə) hökm etmək Ona məxsusdur. - (وَالْيَهُ تَرْجَعُونَ) - hamınız qiyamət günündə Onun tərəfinə qayıdacaqsınız (və əməllərinizin qarşılığını alacaqsınız. Bu ayələr hərçənd Hz. Peyğəmbərə xitabdır, amma məqsəd möminləri imanlarında möhkəm etməkdir, yoxsa xalqı şirk, zəlalətdən tövhid və hidayət tərəfinə dəvət edən şəxsin kafirlərə kömək etməsi və ya şirkə meyil etməsi təsəvvür edilə bilməz).

Allaha həmd olsun, Qəsəs surəsinin təfsiri bitdi, Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Qəsəs surəsinə kim oxusa, qiyamət günündə ondan ötrü şəhadət edilər ki, bu şəxs bu surənin axırında vəqə olan ayəni təsdiq etməkdə sadıqdır.” (Nə gözəl və uca məzmunlara, hikmətamiz kəlamlara şamil olan surədir, nə xoşdur o zəki şəxslər ki, bu mübarək surənin açıq-aydın ayələrini təfəkkür edib onun hikmət və moizələrindən faydalanırlar. Vay o şəxslərin halına ki, bu mübarək surənin, bəlkə, bütün Quranın ayələrini yemək yeyirmiş kimi iki çənəsinin arasına salıb kəlmə və hərflərini çeynəyir, amma onların ehtiva etdiyi dünya və axirət qanunlarının mənfəətlərindən agah olmayıb özlərini “kitab daşıyan eşşək” ayəsinin məzmununa daxil edirlər. Qurani-Şərifin eh-

Qasəs surəsi

kam və nəsihətlərinin müsəlmanlar tərəfindən tərk olunması islam ümmətini günbəgün fəlakət və zillət halına salır, gərək, islam ümməti yenidən şüurlanıb və bəsirət sahibi olub zəmanənin şərtlərinə fikir versinlər, Qurani-Şərifin möhkəm ehkamlarını tərk etməyin ziyanını anlayıb, ona əməl etməyin faydasını dərk etsinlər. Düşün! Təfəkkür et! Ey qardaş! Dediklərimdən qafil olma! Allah qafil olanları heç sevməz!...

ƏL-ƏNKƏBUT SURƏSİ

29-cu surədir. Məkkədə nazil olub, 69 ayə, 980 kəlmə, 4165 hərfdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. اَلَمْ ﴿١﴾ اَحْسِبِ النَّاسَ اَنْ يَتْرُكُوْا اَنْ يَقُوْلُوْا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُوْنَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَٰذِبِيْنَ ﴿٣﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّئَاتِ اَنْ يَسْبِقُوْنَا سَآءَ مَا يَحْكُمُوْنَ ﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللَّهِ لَا تٍ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿٥﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

1) اَلَمْ - bu mübarək surənin adıdır.

2) (اَحْسِبِ النَّاسَ اَنْ يَتْرُكُوْا اَنْ يَقُوْلُوْا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُوْنَ) – (islama daxil olan) **insanlar** – (Qurana) **iman gətirdik, deməklə onlardan əl çəkilib** (imanlarından) **imtahan olunmayacaqlarını** **zənn edirlər?** (Əksinə, Allah-Təala onları min cür bəlaya və müsibətlərə düçar etməklə imtahan edəcəkdir. Belə ki, sadıq yalançıdan, ixtlaslı riyakardan, imanı möhkəm olan zəif imanlıdan fərqlənib seçilsin. Bu ayə Məkkədə islama daxil olandan sonra müşriklərin əziyyət etdiyi bir neçə nəfər haqqında nazil olubdur, onlardan biri də Əmmar ibn Yasir idi).

3) (وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ) - **həqiqətən, onlardan əvvəlki** (peyğəmbərləri və qövmələrini də islama girənlər kimi) **imtahan etdik.** (فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا) - **belə ki, (o imtahan səbəbinə) Allah-Təala (imanlarında) doğru olanlara agah olsun.** (وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَٰذِبِيْنَ) - **və yenə (Allah-Təala imanlarında) yalançı olanları bilsin.**

4) (اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّئَاتِ اَنْ يَسْبِقُوْنَا) - **yoxsa pis** (günah) **əməllər edib** (bizə şərik qoşanlar) **bizdən əvvələ keçib** (əzabımızdan qurtulacaqlarını) **zənn edirlər?** (سَآءَ مَا يَحْكُمُوْنَ) – (günahkarlar öz zənləri ilə) **nə pis hökm edirlər, (Allah-Təalanı aciz zənn edirlər?)**

5) (مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ) - **kim** (qiyamət günündə) **Allah-Təalanın** (lütf və kəraməti ilə) **qarşılaşacağına ümid etsə,** (فَاِنَّ اَجَلَ اللَّهِ لَا تٍ) - **həqiqətən, (bilsin ki,) Allah-Təalanın təyin etdiyi əcəl (ölüm) gəlib onu tutacaqdır.** (Bu səbəbdən, gərək, tələsib saleh əməl etsin ki, ümid etdiyi savaba qovuşsun). (وَهُوَ) - **əşidib, (əməllərinə də) (Allah-Təala bəndələrinin hər bir sözünü) (السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ)**

Ənkəbut surəsi

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ

agah olandır, (heç bir şey də ona məxfi deyildir, belə Allah-Təaladan qorxub saleh əməl etmək lazım deyilmi?)

6) - **kim** (öz nəfsinin istəklərinə mane olub, ona qarşı) **cihad etsə, həqiqətən, o, öz** (mənfəəti) **üçün cihad edibdir**, (çünki nəfsani arzulara qarşı çıxıb, Allah-Təalanın əmrlərinə tabe olmaq insanın özünə faydalıdır). - **həqiqətən, Allah-Təala aləmlərə möhtac deyil**, (Allah-Təalanın əmr və qadağaları bəndələrinə olan mərhəməti və faydasından ötrüdür).

7) - **o şəxslər ki, iman edib saleh əməl edir**, (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) - **onların bu saleh əməllərinə görə, günahlarını örtüb**, (لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ) - **etdikləri əməllərə də ən gözəl şəkildə mükafat verərik**, (وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ).

8) - (ey Məhəmməd), **insana tövsiyə (əmr) etdik ki, ata-anasına yaxşılıq edib** (gözəl rəftar və itaət etsin, ancaq Allah-Təalaya şəriq qoşmaqda ata-anaya itaət etmək caiz deyil). (وَأَنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ) - **əgər** (atan, anan) **bilmədiyin bir şeyi mənə şəriq qoşmağa cəhd etsələr** (heç bir şey mənə şəriq olmağa layiq deyil). - (o zaman) **onlara itaət etmə**). (فَلَا تُطِعْهُمَا) - **hamınızın dönüşü mənadır**. (Məndən qorxub şirik qoşmayın). (إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ) - (o vaxt) **etdiyiniz əməlləri sizə xəbər verib** (əməllərinizin cəzasını da verərəm).

9) - **o şəxslər ki, iman gətirib saleh əməl edir**, (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) - **əlbəttə, onları saleh şəxslərin zümrəsinə daxil edərik**, (لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ).

10) - **insanlardan eləsi də var ki, biz Allah-Təalaya iman gətirdik** - **deyirlər**, (فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ) - **amma** (müşriklər tərəfindən) **əziyyət edildikdə, insanların fitnə-fəsadını Allah-Təalanın əzabı kimi qəbul edərlər**, (yəni necə ki mömin şəxs Allah-Təalanın əzabından qorxub, dinindən dönüb kafir olmaz, hətta daha çox iman edər, habelə bəzi zəif imanlılar da müşriklərin əziyyətinə düçar olduqda qorxudan imandan dönüb kafir olarlar). (وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ) - (ey

Kəşfül-Həqayiq II

أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾

Məhəmməd), **əgər sənin rəbbin Allah-Təaladan (müsəlmanlara) bir zəfər (və var-dövlət) gəlsə, o vaxt (münafıqlar) – biz sizinlə olub (dinimizdən qayıtmamışıq, bizə də qənimət verin), deyirlər.** (أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ) – **məgər Allah-Təala aləmlərdəki (məxluqatın) qəlbələrindəki (sirlərə) agah deyilmi?** (Əlbəttə, agahdır, münafıqlar yalandan iman etdik deyirlər. Belə ki, cihad vaxtı qənimətdən onlara da pay verəsiniz. Bu surə Məkkədə nazil olub, bu ayədə Allah-Təala Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra oradakı münafıqların əhvalını xəbər verir. Bu xəbərin doğruluğu Hz. Peyğəmbərin haqq və sadıq olduğuna dəlildir).

11) (وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا) - əlbəttə, Allah-Təala iman gətirənləri bilir, (وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ) - və əlbəttə, münafıq şəxsləri də tanıyır, (necə yalan dediklərini bilir).

12) (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا) - və kafir olanlar iman gətirənlərə dedilər: (islamdən dönüb), bizim yolumuza (və dinimizə) tabe olun. (وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ) – (Məhəmmədin dediği qiyamət və dirilmə, əzab və savab yoxdur, əgər olsa) günahlarınızı biz* yüklənərik. (Bu sözü Məkkədə Qüreyşin müşrik əyanları möminlərə deyirdilər, Allah-Təala onların cavabında buyurur: (وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ) – (əsla), onların günahlarından heç bir şeyi yüklənməzlər. (إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) - həqiqətən, onlar (bu sözlərində) əlbəttə yalançıdır.

(***Qeyd:** Necə ki müşriklərin əyanları möminlərə: “Gəlin bizim dinimizə qayıdın, əgər bir günah olsa, biz ona zəminik”, deyirdilər, habelə bizim dövrə də özlərini islam rəhbəri sayanlar: “Filan işi et, bir günahı olsa, mənim boynumadır, qiyamət günü əziyyətə düşər olmağına mane olaram”, -deyirlər. Avam müsəlmanları aldadanlar belə şəxslərdir. Bu səbəbdən də avam camaatın bir alimin və ya bir səyidin hüzuruna gedib, onunla bir-iki söz danışandan sonra deyir: “Qiyamət günü şəfaətinizə ümidvarıq.” Bu bığarələr də bununla qürurlanıb ləzzət alırlar. Amma avam camaat daha düşündür ki, onlar nə ixtiyarın sahibləridirlər ki, şəfaət edə bilsinlər. Həşəvi (zahiri) üləmasından biri Abbasi xəlifələrindən Mənsura ehtiyacını ərz edib istədiyini alandan sonra dedi: “Ey əmirəl-möminin, böyük bir ehtiyacımız da qaldı.” Mənsur dedi: “O nə ehtiyacdır?” Dedi: “Sənin qiyamət günü bizdən ötrü şəfaət etməyindir.” Zahid Əmr ibn Übeyd də o məclisdə idi. Üzünü Mənsura tutub dedi: “Bunlardan uzaq olub sözlərinə aldanma. Öğrular çöldə yol kəsərlər, amma bunlar əmin-amanlıq yerlərdə yol kəsirlər.” Aman bu yol kəsənlərdən, islam ümmətini bu hala salanlar bunlar deyilmi?)

Ənkəbut surəsi

وَلِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيَسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَانجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾ وَإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا

13) – (وَلِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ) – (bu sözləri möminlərə deyən müşriklər qiyamət günü) **ancaq öz günahlarını yüklənib** (çəkərlər), – (وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ) – **və öz günahları ilə birlikdə** (möminlərin günahlarına zamin olmaqdan başqa, bir də zəlalətə saldıqlarının) **günahlarını da yüklənərlər**, – (وَلَيَسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ) – **və əlbəttə**, (kafirələr Allah-Təalaya) **etdikləri iftiralara, görə qiyamət günündə sorğu-sual olunacaqlar.**

14) – (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ) – (bundan sonra Allah-Təala Hz. Məhəmmədə (ə.s), təsəlli verməkdən ötrü bəzi peyğəmbərlərin qissələrini zikr edir:) **həqiqətən, biz Nuhu öz qövmünə** (peyğəmbər) **göndərdik.** (Bu ayədən anlaşılır ki, Nuh Hz. İbrahim və Hz. Məhəmməd əs., kimi bütün dünyaya yox, ancaq öz qövmünə göndərilib. Qurani-Şərifin ayələri də bu mətləbə dəlildir. Bu səbəbdən Nuh tufanı onun yaşadığı yerdə meydana gəlib, Nuh qövmü də bundan həlak oldu. Təfsirçilərin və tarixçilərin: “Bütün dünyanı su basıb, bütün insanlıq suda qərq olub həlak oldu”, -sözü mənasız və Qurana zidd sözlərdir). – (فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا) – (Nuh öz qövmünün) **arasında min ildən 50 (il) əskik qalıb** (onları dəvət etdi, bu qədər çox müddətə ancaq çox az insan ona iman gətirdi. Gəmiyə minərkən Nuhun oğulları və ona iman gətirənlərin ümumi sayı cəmi 80 nəfər idi). – (فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ) – (Nuhun qövmü iman gətirməyib, müşrik və) **zalım olduqları halda, tufan onları yaxaladı** (və həlak oldular).

15) – (فَانجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ) – (Nuha) **və gəmidə olanlara** (tufandan) **nicat verdik.** – (وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ) – **və** (o gəmini və onda olan şəxslərin nicat tapmasını) **aləmlərdən ötrü** (tövhid və qüdrətimizə) **bir dəlil və sübut etdik.**

16) – (وَإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ) – (ey Məhəmməd, İbrahimi yadına sal), **bir zaman qövmünə demişdi: “Ancaq Allah-Təalaya ibadət (və itaət) edib, ondan qorxun,** (ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) – **əgər** (xeyir və şəri tanıyıb fərqləndirəcək) **bir elm varsa,** (sizin Allah-Təalaya ibadət etməyiniz və ondan qorxmağınız) **sizin üçün daha yaxşı** (və faydalıdır).

17) – (إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا) – **həqiqətən, siz Allah-Təalanı qoyub** (öz düzəltdiyiniz) **bütlərə ibadət edirsiniz,** (aqlı şəxs belə etməz), (وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا) –

Kəşfül-Həqayiq II

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَكْذِبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾

yalandan uydurub (tanrı deyirsiniz). (إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا). - həqiqətən, Allah-Təaladan başqa, ibadət etdikləriniz sizə ruzi verməyə qadir deyildir. (Ruzini verən ancaq Allah-Təladır). - **ruzini Allah-Təaladan istəyin**, (çünki ruzi verməyə qadir olan Odur). (وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا). - **Ona ibadət edib** (müvəhhid olun və ruzi verdiyi üçün) **Ona şükür edin**, (qiyamət günü) **hamınız Ona döndürüləcəksiniz.**”

18) (وَإِنْ تَكْذِبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ) - (bu ayə və bundan sonra gələn ayələrin hamısı Hz. İbrahimin kəlamıdır:) **ey camaat, əgər (məni) təkzib etsəniz**, (məna bir zərəri yoxdur), **həqiqətən, sizdən əvvəlki ümmətlər də** (Nuh, İdris, Şitin qövmələri də öz peyğəmbərlərini təkzib etmişdilər). (وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا) - **peyğəmbərin vəzifəsi ancaq** (Allah-Təalanın hökmlərini camaata) **açıq-aşkar təbliğ etməkdir**, (qalan hər şey Allah-Təalanın ixtiyarındadır).

19) - (أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) - (siz və sizdən əvvəlkilər) **bəs baxıb görmürlər ki, Allah-Təala** (öz qüdrəti ilə) **məxluqatı necə yaradıb**, (öləndən) **sonra necə təkrar dirildir?** - **həqiqətən, bu** (insanları dirildib məhşərə gətirmək) **Allah-Təala üçün çox asandır.**

20) - (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ) - (Allah-Təala buyurur: “Ey İbrahim, xalqa) **de ki**, (əgər öz yaradılışınızdan ibrət almırsınızsa), **yer üzündə səfər edib** (Allah-Təalanın) **məxluqatı necə yaratdığına** (və onların yurdlarına) **baxın.** - (insanlar fani olandan) **sonra Allah-Təala axirət həyatını yaradıb** (insanları dirildəcəkdir. Ondan sonra bir yerə cəm edib haqq-hesab edəcəkdir). - **həqiqətən, Allah-Təala hər bir şeyə qadirdir.**

21) - (يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ) - **Allah-Təala istədiyinə** (buna layiq olana) **əzab edər və istədiyinə** (buna layiq olana) **rəhm edər**, - **dönüşünüz Onadır.**

22) - (وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ) - **nə yerdə, nə də səmada** (olsanız da) **Allah-Təalanı aciz edib**, (onun əzabından qurtulan deyilsiniz). (وَمَا لَكُمْ مِنْ) - **Allah-Təaladan başqa nə bir haminiz, nə də bir köməkçiniz yoxdur**, (gərək, hər bir işinizdə Ondan yardım istəyəsiniz).

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَكْفُرُونَ بِمَا كَانُوا يَقُولُونَ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَمَنْ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾

23) - (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ) o şəxslər ki, Allah-Təalanın ayələrini və (qiyamət günündə onun əzab və rəhmətilə) qarşılaşmağı inkar edirlər, (وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) – (ey İbrahim,) o şəxslər mənim (Allahın) rəhmətindən ümitsiz olurlar. (Mənim rəhmətim onlara şamil olmaz). – (وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) – (qiyamət günü) onlardan ötrü şiddətli əzab vardır. (Hz. İbrahimin qövmünə olan nəsihəti bitdi, bundan sonra qövmü ona cavab verir)

24) – (فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ) (ey Məhəmməd), qövmünün (İbrahimə) cavabı ancaq bu oldu, (bir-biriləri ilə məşvərət edib) dedilər: “Ya gərək onu öldürək, ya da (oda salıb) yandıraq.” (Axırda İbrahimi yandırmğa qərar verib oda atdılar). (فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ) - Allah-Təala (İbrahimə) oddan nicat verdi. (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) - həqiqətən, bu (müşriklərin İbrahimi oda salıb, Allah-Təalanın onu oddan xilas etməsində Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) dəlil və sübutlar var.

25) – (وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا) (İbrahim oddan nicat tapandan sonra qövmünə) dedi: “Həqiqətən, siz Allah-Təalanı qoyub bütləri özünüə məbud etdiniz. (مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) – (belə ki, o bütlərə ibadət səbəbinə) bu dünya həyatında bir-birinizə məhəbbət bəsləyib (müttəfiq və dost olasınız). – (ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ) – (dünyadan köçəndən) sonra isə (o məhəbbət yox olub, qiyamət günü) bir-birinizi inkar edəcəksiniz. (وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا) – və bir-birinizə lənət edəcəksiniz. (وَمَاؤِيكُمُ النَّارُ) – (amma bunlar sizə fayda verməyib) hamınızın məskəni (cəhənnəm) odu olacaq. (وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ) – sizə bir kömək edən də olmayacaq (ki, Allahın əzabından sizi qorusun).”

26) – (فَمَنْ لَهُ لُوطٌ) (İbrahimin qohumlarından qardaşı Haranın oğlu) Lut ona iman gətirdi. (وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي) – (İbrahim öz qövmünün imanından ümidini kəsədikdə) dedi: “Həqiqətən, mən, gərək, rəbbim Allah-Təala tərəfinə* hicrət edib (onların arasından çıxıb gedəm), (إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) - həqiqətən, (Allah-Təala məxluqata) qalib (olub düşmənlərindən intiqam alıb) hikmət üzrə (ehkam verəndir).”

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَاتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ وَلَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَتُنْكُمُ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّبِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾

(*Qeyd: Hz. İbrahim Kufə ətrafındakı Kusa adlı bir yerdə - Nəmrudun paytaxtında yaşayırdı. Oradan hicrət edib Harrana getdi. Bir müddət orada qaldı, sonra oradan hicrət edib Fələstində məskun oldu).

27) (وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ) – (İbrahimə arvadı Saradan) **İshaqı və** (İshaqdan) **Yaqubu bəxş edib**, (وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ) – (Allah-Təala tərəfindən İbrahimin) **nəslinə peyğəmbərlik və kitab da verdik**. (وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا) – (İbrahimə) **dünyada mükafatını verdik**, (hər bir millət onu sevib təşəkkür edir), (وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا) – **həqiqətən**, (İbrahim) **axirətdə də saleh şəxslərdən olacaq**.

28) (وَلَوْطًا) – (ey Məhəmməd), **Lutu da** (yadına sal). (إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَأْتُونَ) – **bir zaman öz qövmünə** (Sodom camaatına) **demişdi**: “**Həqiqətən, siz qəbih əməl edirsiniz, (مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ) – sizdən əvvəl aləmlərdən heç kim bunu etməyib.**

29) (أَتُنْكُمُ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ) – (nə qəbih əməl edirsiniz?) **Kişilərə** (شَهْوَتْلَا) **yaxınlaşıb, yol kəsib** (müsafirləri soyursunuz?) (وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ) – **və məclislərinizdə qəbih iş görürsünüz?** (فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّبِنَا) – **və məcəlislərinizdə qəbih iş görürsünüz?** (وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا) – (Lut) **qövmünün cavabı ancaq bu oldu, dedilər**: “**Əgər** (ilahi əzabı vəd etmədə) **döğru deyənlərdənsənsə, Allah-Təalanın əzabını bizə gətir** (ki, bizi yaxalasın.” (Lutun yalançı olduğunu zənn edib bu sözü dedilər).

30) (قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ) – (Lut qövmünün fəsad və tüğyanlarını görüb onların iman etməsindən ümidini kəsdikdə dua edib) **dedi**: “**Rəbbim, mənə kömək ol. Bu fəsadçı qövmə** (əzab göndərməklə mənim sözümü təsdiq edib məni onlara qalib et).”

31) (وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى) – **elçilərimiz** (olan mələklər İshaqla) **müjdələmək üçün İbrahimə gəldikdə**, (وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا) – (İbrahimə müjdəni verəndən) **sonra dedilər**: “**Həqiqətən**, (Allahın əmri ilə Lut) **məmləkətinin əhlini həlak edəcəyik, həqiqətən, onlar zalımdırlar.**”

Ənkəbut surəsi

قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئَ بِهِمْ وَوَصَّاهُمْ يَهْتَدُوا قَالُوا لَا تَحْزَنْ وَلَا تَخَفْ إِنََّّا مُنْجُوكَ وَاهْلِكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ أَنَا مُنزِلُونَ عَلَى أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاخْتَذَتْهُمْ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جِثَامِينَ ﴿٣٧﴾

32) (İbrahim) dedi: “(siz deyirsiniz ki, onlar zalımdırlar, onların zülmünə görə, gərək, onları həlak edək, məsum olan) **Lut da oradadır**, (onu da həlak edəcəksiniz?)” (قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا) – (mələklər) dedilər: **“Orada olan kəslərdən biz agahıq.** – (Luta) və ailəsinə (لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ) – (Luta) və ailəsinə əzabdan nicat verəcəyik, **ancaq (Lutun) arvadından başqa,** (كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ) – o, (əzab içində) **qalıb** (həlak olanlardan olacaq. Mələklər Hz. İbrahimlə viddələşib Lutun yanına getdilər).

33) (وَلَمَّا أُنْجِئَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ) – **elçilərimiz (olan mələklər) Lutun yanına gəldikdə**, (insan surətində olduqları üçün Lut) **pərişan oldu**. (Qövmünün onlara sataşmasından qorxdı). (وَضَاقَ بِهِمْ ذُّعًا) – **sıxıntıya düşüb nə edəcəyini bilmədi**. (وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ) – (Lutun qövmü gələnlərdən xəbərdar olub Lutun evinə gəldikdə mələklər Lutun naümid olduğunu görüb ona) **dedilər: “Qorxub məhzun olma**, (biz Allah-Təalanın elçiləri və mələkləriyik), (ئَا مُسْجُوكَ وَأَهْلُكَ إِلَّا أَمْرًا نَّكَ) – **həqiqətən, biz sənə və ailənə (əzabdan nicat verib) xilas edəcəyik. Ancaq arvadından başqa**. (كَأَنْتَ مِنَ الْغَابِرِينَ) – **o, (əzab içində) qalıb (həlak olanlardan olacaq).**”

34) - *həqiqətən, fəsiq olduqları üçün biz bu məmləkətin (əhlinə) səmədan əzab (daş) endirəcəyik.*

35) - **həqiqətən, biz düşünən bir qövmlərdəniz** (o məmləkətdən tövhid və qüdrətimizə işarə edən) **dəlil və sübutlar qoymuşuq**, (belə ki, onların məskənlərindəki izlərə baxıb ibrət alsınlar).

36) Mədyən (qövmünə də) onların qardaşı Şüeybi (وَالْيَ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا) - (Şüeyb) dedi: (پَيغَمْبَر) göndərdik. (فَقَالَ يَا قَوْمِ اغْبَذُوا إِلَهًا وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ). “Ey qövm, axirətə ümidvar olub, (yaxşı əməl edib), Allah-Təalaya ibadət edin (ki, nicat tapasınız). (وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ) - yer üzündə fitnə-fəsad törədib, asilik edib (Allahın itaətindən çıxmayın).

37) (فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ) – (Şüeybi) **təkzib etdilər**, (bu səbəbdən) **zəlzələ** onları yaxalayıb (hamısı həlak oldu). (فَاضْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِعِينَ) – (zəlzələnin şiddətindən) **dizüstə çöküb evlərində** (həlak oldular).

وَعَادًا وَثُمُودًا وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَارُونُ وَفِرْعَوْنُ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

38) (وَعَادًا وَثُمُودًا) – (Lut və Şüeyb camaatı kimi onlardan əvvəl) **Ad və Səməd** (camaatını da həlak etdik). – (وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ). (Şama gedib-gələrkən gördüyünüz) **yurdlarından** (onları necə həlak etməyimiz) **sizə bəllidir.** (وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ) – **seytan** (Ad və Səməd camaatına) **əməllərini gözəl göstərdi.** (Onlar da Allah-Təalaya şərikin qoşdular). – (فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ). – **onları** (haqq) **yolundan çıxartdı.** (وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ) – **halbuki bəsisrət sahibi idilər,** (lakin nəfsani arzulara tabe olub zəlalət içində) **qaldılar.**

39) (وَقَارُونُ وَفِرْعَوْنُ وَهَامَانَ) – (bu 3 nəfəri: **Qarunu, fironu və Hamanı da biz həlak etdik,** (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ) – **həqiqətən, Musa onlara açıq-aşkar dəlil və sübutlarla** (peyğəmbər) **gəlmişdi.** (مِيسِر) – (Misir) **torpağında təkəbbürlənib** (Musaya tabe olmadılar). – (وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ) – **və** (Allahın əzabından da) **sovuşa bilmədilər.**

40) (فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ) – (ey Məhəmməd, hər bir asi ümməti) **biz öz günahı ilə yaxalayıb** (əzabla həlak etdik). – (فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا) – **onlardan bəzisinə** (Ad camaatına) **daş yağdıran şiddətli külək göndərib** (həlak etdik). (وَمِنْهُمْ) – **bəzisini** (Səməd camaatını) **şiddətli** (ıldırım) **səsi yaxalayıb** (həlak etdi). (وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ) – **onlardan bəzisini də** (Qarun və Mədyən camaatını) **yerə batırdıq.** (وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا) – **bəzilərini də** (Nuh və firon qöv-münü) **suya qərq etdik.** (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ) – **Allah-Təala onlara zülm edən deyildi.** (وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) – **lakin onlar** (Allah-Təalaya şərikin qoşub peyğəmbərlərə itaət etməməklə) **özlərinə zülm edib** (həlak oldular).

41) (مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ) – **özlərinə Allah-Təaladan başqa dostlar seçib,** (müşrik olanların) **məsəli,** (كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا) – (ağzındakı tüpürcəklə zəif) **yuva quran hörümçəyin məsəli kimidir.** (Müşriklər də Allah-Təaladan başqasını özlərinə dost seçib ona təvəkkül etməkdə hörümçək kimidirlər). (وَإِنَّ) – **həqiqətən, evlərin ən zəifi hörümçəyin yuvasıdır.** (أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنْكَبُوتِ) – **əgər bilsəydilər,** (hörümçək yuvası kimi zəif şeylərə təvəkkül etməzdilər. Necə ola bilər ki, agah olmasınlar, halbuki hər kəs bundan agahdır, lakin inadkarlıqlarından küfr içində qalırlar).

Ənkəbut surəsi

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ أَتُلُّ مَا أَوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

42) - **həqiqətən, Allah-Təala onların** (Allahı) **qoyub nəyə dua** (və ibadət) **etdiklərini bilir** (və onu da bilir ki, Allah-Təalanın müqabilində onlar heç nədir). (وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ). – (məxluqata) **qalib** (olan və hər şeyi) **hikmətlə edən** (ancaq Allah-Təaladır. Belə Allah-Təalanı qoyub cansız şeylərə sitayiş etmək cahillik və axmaqlıqdır).

43) - (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ) - (Qüreyş camaatı dedilər: “Məhəmmədin Allahı milçək və hörümçəklə məsəl çəkir.” Bu sözü deyib gülürdülər. Allah-Təala da onları rədd etmək üçün bu ayəni göndərdi: **biz bu məsəlləri insanlardan ötrü çəkirik**, (وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ) - **amma** (o məsəllərin həqiqətini və faydasını) **aqıl şəxslərdən başqası dərk etməz**, (məsəl və təşbeh kəlmənin həqiqi mənasına gedən gözəl bir yoldur. Belə ki, onun səbəbinə mənası kəşf edilsin. Məsəl çəkilən şey heyvan olsun, ya başqa bir şey, zəif olsun, ya güclü, məqsəd o deyil, məqsəd onun ehtiva etdiyi mənadır. Müşriklər cəhalətlərindən məsəlin həqiqi mənasından qafil olub onun zahirinə irad tutdular).

44) - **Allah-Təala səmaları və yeri haqq** (və hikmət) **üzrə yaratdı**. (Belə ki, insanlardan ötrü onun əzəmət və qüdrətinə dəlil və sübut olsunlar). (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ) - **həqiqətən, bu** (səmaların və yerin yaradılmasında Allah-Təalanın tövhid və qüdrətinə dair) **möminlərdən ötrü dəlil və sübutlar var**.

45) (أَتُلُّ مَا أَوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ) (ey Məhəmməd), (Qurani-Şərif) **kitabından sənə vəhy olunan ayələri** (ehkamları insanlara çatdırıb) **oxu**, (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ) - **namazı** (vaxtında) **qılıb** (tərk etmə). (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) - **həqiqətən, namaz** (elə bir ibadətdir ki, insanı) **pis və çirkin əməllərdən çəkindirib** (insaf və mürüvvətə, insanlığa* sövq edər).

(***Qeyd**: Bəs bu müsəlmanlar necə namaz qırırlar ki, daim camaatla qıldıqları halda baxıb görürsən ki, pis və qəbih əməllər edirlər. Çox vaxt hətta camaatla oturub dua etmək yerinə qeybət edib, bir-birlərinin eyiblərini zikr edib, o əsnada da gah sələvat, ya da bir tövbə deyib, arxasınca: “Allahım, mənə iri gözlü hurilərlə evləndir”, -deyə dua edirlər. Bu təfsiri oxuyanlar zənn etməsinlər ki, mən həqir bu sözlərlə iftira və böhtan atıram. Allah özü şahiddir, ariflər də bilir ki, əsl həqiqət mən deyən kimidir. Allah qorusun, ya Allahın bu ayədə dediyi yalandır, ya da bizim qıldığımız namazlar yalandır. Ayəyə dürüst nəzər edilsə, görülür ki, əlbəttə, namaz qılan şəxs qəbih əməllərdən uzaq olmalıdır. Halbuki biz görürük ki, hətta namaz qılmaqların etmədiyi əməlləri bəzi namaz qılanlar edirlər. Namaz qılmaqla Allah-Təalaya

Kəşfül-Həqayiq II

وَلَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَا تَجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمُ وَالْهُنَا وَوَحْدٌ لَّهُ
مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ
يُؤْمِنُ بِهِ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ

asi olub, cəzası Allah-Təalaya həvalədir. Amma namazı qılıb qəbih əməllər edənlərin namazı inanc üzrə olmayıb, ata-anasından gördüyü adət üzrədir. Namazın zahiri və mənəvi şərtlərinə tabe olmadan qılmaq ona istehza etməkdir, cahillərin namazı belə olduğu üçün hər cür qəbih əməllər də edirlər. Ayənin hökmünə görə də çox namaz qılanlar var ki, əslində, fasiqdirilər).

(وَلَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ) - **əlbəttə, Allah-Təalanı** (həmd-səna ilə) **zikir etmək** (digər əməllərdən daha fəzilətli və) **daha böyükdür**, (çünki Allah-Təalanın zikrini ehtiva edir). **Allah-Təala etdiyiniz** (hər bir ibadətdən) **agahdır**, (ona görə sizə qarşılıq verəcəkdir).

(وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) **46)** – (ey möminlər), **kitab əhli ilə ancaq gözəl şəkildə mübahisə edin**. (Qəzəblənmələrinin müqabilində mülayimliklə yaxşı söz deyir). **(إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ) - ancaq onlardan zalım olanlar istisnadır**, (qəzəblənmələrinin müqabilində şiddətlə cavab verin). **(وَقُولُوا آمَنَّا) -** (o cümlədən belə) **deyin: biz həm bizə nazil olana (Qurana) və həm də sizə nazil olana (İncil və Tövrata) iman gətirmişik. (وَالْهُنَا وَوَحْدٌ لَّهُ مُسْلِمُونَ) - bizim Allahımız və sizin Allahınız yeganə (olan Allah-Təaladır). (وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) - bizim hamımız (Allah-Təalaya iman gətirib) itaət edənlərik. (Bizimlə sizin aranızda bir ixtilaf yoxdur, necə ki biz sizin kitabınızı təsdiq edirik, siz də bizim kitabımızı - Qurani təsdiq edin. Belə ki, heç bir ixtilaf qalmasın).**

(وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ) **47)** – (ey Məhəmməd, səndən əvvəlki peyğəmbərlərə kitab göndərdiyimiz kimi) **sənə də beləcə (Quran) kitabını nazil etdik**, **(فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ) - kitab (Tövrət) verdiyimiz şəxslər** (yəni bəzisi siz Mədinəyə hicrət edəndən sonra Qurana) **iman gətirərlər**, (Allah-Təala bu ayədə Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndən sonra ona iman gətirəcək olan yəhudiləri əvvəlcədən Məkkədə ona xəbər verir). **(وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ) -** (bu Məkkə əhlindən də az bir qismi Hz. Peyğəmbərə iman gətirmişdilər, amma bu ayədən sonra necə ki Allah-Təala xəbər verir:) **onların (böyüklərindən də) iman gətirən var. (وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ) - bizim açıq-aşkar ayələrimizi (inadkar müşriklərdən və) kafirlərdən başqası inkar etməz.**

(وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ) **48)** – (ey Məhəmməd, bu müşriklər Qurani səndən qəbul etmirlər), **sən ki bu (Quran) kitabından qabaq heç (kitab) oxu-**

Ənkəbut surəsi

وَلَا تَخْطُهُ يَمِينُكَ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ
وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

yan deyildin*. (Qüreyş camaatı özləri bilirlər ki, sən heç nə oxumayıbsan). (وَلَا تَخْطُهُ يَمِينُكَ) - **və sağ əlinlə də yazmağı da bilmirsən**. (Belə ki, desinlər ki, Quranı özün yazıb düzəldibsən). (إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) - **əgər belə olub** (yazıb-oxuya bilsəydin), **batilə düşən** (müşriklər Quran haqqında) **şəkk-şübhə edib** (deyərdilər: bu Quranı sən özündən düzəldibsən. Amma bir halda ki, peyğəmbər yazıb-oxuya bilmir, ona “Quranı özün yazmısan”, -demək batil sözdür).

(***Qeyd**: Hz. Peyğəmbərin doğruluğuna və haqq olduğuna ilk dəlil onun “ümmi”, yəni yazıb-oxuma bilməyən biri olmasıdır. Məkkəli müşriklərin hamısı onun ümmi olduğunu bildiklərindən yazıb-oxumağı ona isnad etməmişdilər. Allah-Təalanın bu ayədə peyğəmbərin ümmi olmasını zikr etməsindən məqsəd o həsrətin uca məqamını bəyan etməkdir. Amma bizim bəzi müsəlmanlar Allah-Təalanın Hz. Peyğəmbərdən ötrü ucalıq mərtəbəsi kimi zikr etdiyi mətləbi naqislik hesab edib, Qurana zidd fitvalar verib, hər bir dildə yazıb-oxumağı peyğəmbərə isnad ediblər. Bununla da islama düşmən olanların sözlərini təsdiq etmiş olurlar. İslama müxalif olanların bəzisi Hz. Peyğəmbərin yazıb-oxuma bildiyini, lakin öz mənfəəti üçün bunu gizlətdiyini, ancaq ömrünün sonunda vəfat edərkən bu sirrini aşkar edib: “Mənə kağız, qələm gətirin ki, məndən sonra zəlalətə vaqe olmayasınız deyə sizin üçün yazım”, -deməklə onun yazıb-oxuya bildiyini qeyd ediblər. Onların bu sözləri bir neçə baxımdan qəbul edilə bilməz. Birincisi, əgər Hz. Peyğəmbər yazıb-oxuya bilsəydi, Qüreyş camaatının əlində böyük bir bəhanə olub, Quranın batil olduğunu sübut etmək üçün öncə bunu deyərdilər. Halbuki heç yerdə nəql olunmayıb ki, Qüreyş camaatı Hz. Peyğəmbərə yazıb-oxuya bilməsini irad tutmuş olsunlar. Əksinə, deyirdilər ki, bu Quranı filan şəxsdən, ya da cinlərdən, şeytanlardan öyrənmişən. Hz. Peyğəmbərin yazıb-oxuya bilmədiyindən agah olduqlarından belə deyirdilər. İkincisi, iqtidar sahibi birinin: “Gətirin sizdən ötrü yazım”, -deməsi onun yazıb-oxuya bildiyinə işarə edərmi? Xeyr, iqtidar sahiblərinin danışığı elə belə olur. Çox vaxt belə savadsız şəxslər deyir ki, mən oxudum, ya da filankəsə yazdım, halbuki yazıb-oxuyan onun katibidir, habelə bir çox savadlı iqtidar sahibləri də: “Gətirin yazım”, -deyir, halbuki özü yazmayıb, katibinə yazdırır. Hz. Peyğəmbərin də bu sözü yazıb-oxuya bildiyinə işarə etmir. Bizim alim cildindəki cahillərimizin də Hz. Peyğəmbərin bütün dünya dillərini yazıb-oxuya bildiyini demələri o islam düşmənlərinin sözlərinə dəlil olur. Qurani-Şərifin incəliklərini dərk edib anlamamıza Allah-Təala yardım etsin, amin!)

49) (بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ) - (ey Məhəmməd, bu Quranı sənə isnad etmək batildir), əksinə o, bizim tərəfimizdən (haqlılığı) aşkar olan ayələrdir. فِي صُدُورِ (الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) - (bu ayələr) elm (və hikmət) verilmiş kəslərin sinələrində (bərqərar olub onun ehkamına əməl edərlər). وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ) - bizim ayələrimizi zalımlardan başqası inkar etməz.

Kəşfül-Həqayiq II

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ أَنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيِّنًا وَبَيِّنَاتٍ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾

50) – (müşriklər) **dedilər:** (əgər bu Məhəmməd haqq peyğəmbərdirsə), **niyə ona öz rəbbi Allah-Təaladan möcüzələr nazil olmur?** (Necə ki özgə peyğəmbərlərə nazil olub). - (ey Məhəmməd, onlara) **de ki, möcüzələr Allah-Təalanın yanında** (və onun ixtiyarındadır. Mənim ixtiyarımda deyil ki, sizdən ötrü istədiyiniz möcüzəni gətirim). - (وَأِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ). - **həqiqətən, mən ancaq** (Allah-Təala tərəfindən onun əzabı ilə) **sizi açıq-aşkar qorxudan** (peyğəmbərəm, bundan başqa möcüzə gətirməyə qüdrətim yoxdur).

51) - (ey Məhəmməd, bəs müşriklərə möcüzə olaraq) **bu kifayət etmir ki, sənə kitab (Quran) nazil etmişik?** (Sən özün ümumi olduğun halda o kitabı) **onlara oxuyursan.** (Yenə də səndən möcüzə istəyirlər?) - (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ). - **həqiqətən, bu (Quranın sənə nazil olmasında) iman gətirən camaatdan ötrü rəhmət və (Allah-Təalanın əzəmət və qüdrətini xatırladan) bir nəsihət vardır.**

52) – (ey Məhəmməd, müşriklərə) **de ki, Allah-Təala mənimlə sizin aranızda şahid olduğu halda, kifayət edər.** (Nə istəyirsiniz, edin). - (يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ). - **səmalarda və yerdə olan hər bir şeyi Allah bilir, (وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ) – o şəxslər ki, batil (bütlərə) iman gətirib Allah-Təalanı inkar edir, (أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) – onlar, əlbəttə, özlərinə ziyanlı olanlardır.** (Çünki axirəti dünyaya satıb udublar).

53) – (ey Məhəmməd), **səndən əzabı tez (gətirməni) istəyirlər,** (deyirlər ki, haqlısan, bizə əzab nazil et). - (وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ). - **əgər onlara (Allah-Təala tərəfindən) müəyyən bir vaxt verilməsəydi** (və ilahi hikmətə görə o əzabın qiyamətə kimi təxirə düşməyi vacib olmasaydı), **əlbəttə, istədikləri əzab tezliklə gələrdi.** (Allah-Təala da hikmətinə xilaf çıxmayıb əzablarını təxirə saldı). - (وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ). - **əlbəttə, (o müəyyən vaxtda, qiyamət günündə əzab) qəfildən onlara gələr, (vaxtına da) aqah olmazlar.** (O əzaba düşər olub, xilas da ola bilməzlər).

54) - (ey Məhəmməd), **səndən əzabı tez (gətirməni) istəyirlər,** (bəs kafirlər görmürlər ki,) **cəhənnəmin əzabı**

Ənkəbut surəsi

يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾ يَا
عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةً فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا
تَرْجِعُونَ ﴿٥٧﴾

onları əhatə edib (hamısı əzab içindədir? Yəni axirət əzabından başqa dünya əzabı da onları əhatə edib, az sonra Allah-Təala səni onlara qalib edib, ya əsir, ya öldürülmüş olarlar. Həmişə əzab cəhənnəmə isnad edilir, dünya əzabı da şiddətli olduğundan cəhənnəmə isnad edildi).

55) (يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ) – (qiyamət) **günü əzab onları üstlərindən sarar**, (وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ) – (həm də) **ayaqlarının altından**. (كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) – (qiyamət günü müşriklərə və asilərə) **deyərlik: (dünyada) etdiklərinizin (cəzasını) dadın**. (O dünyada ləzzət aldığınız kimi burada da ləzzət ala bilərsinizmi?)

56) (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا) - **ey mənim iman gətirən bəndələrim**, (əgər düş-mənlərinizin qorxusundan sizə hər hansı bir məkanda mənə ibadət edib sitayiş etmək çətin olsa, o məkanda qalmayıb oradan* hicrət edib əmin-amanlıq bir yerə gedin). (إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةً فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ) - **mənim yerim genişdir**, (bu səbəbdən hicrət edib başqa yerdə) **ancaq Mənə ibadət edin**.

(***Qeyd:** Hz. Peyğəmbərin səhabələrinin həyatı Məkkədə dözülməz olduqda, Hz. Peyğəmbərin əmri ilə hicrət edib Həbəşistana getdilər. Ondan sonra Hz. Peyğəmbər Mədinəyə hicrət edəndə onlar da Hz. Peyğəmbərin yanına gəldilər. Mömin şəxs, gərək, dinini belə mühafizə etsin, nəinki kiminsə sözü ilə, ya da hər hansı bir kiçik səbəblə dinindən əl çəkib gündə bir dinə qulluq etsin. Necə ki bizim bu dövrdəki müsəlmanlarda bu müşahidə olunur. Gündə bir Mehdi, bir Hüseyn ibn Əli, bir təzə dəlil peyda olur. Hz. Əli (ə.s), buyuran kimi: “Hər anqırının dalınca gedirlər”. Hər çağıranın dalınca gedən avam camaat da onlara tabe olub, islamdan üz döndərüb, özlərinə başqa-başqa adlar qoyurlar. Bu zamanda bütün digər din mənsublarına islamın üstünlüyü günəş kimi sabit və aşkar olubdur. Onların üləmələrinin islam barəsində yazdıqları kitablara baxdıqda bu mətləb məlum olur. Amma cahil və na-dan müsəlmanlar bunun müqabilində islama tənə edib, onun bəzi əhkamlarına irad tuturlar. Bu da ancaq cəhalətdəndir. Belələri Avropa elmlərinə sahib olub, amma öz dininin əhkam və qanunundan bixəbər olduqlarından islama irad tuturlar. Belələrinə biz cahil deyirik, hər kəs əvvəlcə öz dinini öyrənməlidir, ondan sonra digər dilləri və ona məxsus elmləri öyrənməkdə bir maneə yoxdur).

57) (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ) – **hər kəs ölümün** (acılığını və məşəq-qətini) **dadacaqdır**. (Öldükdən sonra da cəza və ya mükafat üçün) **bizim tər-rəfimizə qaydacaqlar**. (Bu səbəbdən hər kəsə axirət günündən ötrü xeyir əməl etmək lazımdır ki, onun əvəzində Allah-Təala tərəfindən savab qazanıb nıcat tapsınlar).

Kəşfül-Həqayiq II

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنَ بَعْدِ مَوْتِهَا

58) - (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا) o şəxslər ki, iman gətirib saleh əməl edir, onları cənnətdəki uca guşələrdə sakit edib (lütf bəxş edirik). – (تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا) – (o cənnətin qəsrlərinin və ağaclarının) altından çaylar axar və orada əbədi qalır (heç vaxt çıxmazlar). نِعَمَ أَجْرُ (dünayada Allah-Təalanın hökmlərinə) əməl edənlərin (axirətdəki) savabı necə də yaxşıdır.

59) – (الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) (cənnətliklər) o şəxslərdir ki, (müşriklərin əziyyətlərinə) səbir edib, rəbləri Allah-Təalaya da təvəkkül edirlər.

60) – (وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا) (Hz. Peyğəmbər Məkkədə müsəlmanlara hicrət etməyi əmr etdi. Onlar aclıqdan qorxub dedilər: “Biz qərrib vilayətə gedib orada necə yaşayacağıq? Bu ayə nazil oldu. Ayənin mənası belədir: yer üzündə (hərəkət edən) o qədər canlı var ki, öz ruzilərini daşıya (əldə edə) bilmirlər, – (اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) – onlara da, sizə də ruzi verən Allah-Təaladır və (sizin - qərrib vilayətdə necə dolanacağıq? – sözünüzü və qəlbinizdəkiləri) Allah-Təala eşidib biləndir, (bunu nifaq səbəbilə, yoxsa təmiz qəlblə dediyinizə agahdır).

61) – (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ) (ey Məhəmməd, əgər bu Məkkə əhlindən) soruşsan ki, bəs səmaları və yeri yaradan kimdir? (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) – və (daim bir nizam içində hərəkət edən) günəşi və ayı kim ram etmişdir? (لَيَقُولُنَّ اللَّهُ) – əlbəttə, deyərlər ki, (onları yaradıb ram edən) Allah-Təaladır. – (فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ) – bəs niyə (bu Məkkə əhli Allahdan) dönüb (özgə məbudlara sitayiş edir?)

62) – (اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ) Allah-Təala öz bəndələrindən istədiyinin ruzini artırır və istədiyini azaldar, (heç kim də etiraz edə bilməz). – (إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) – həqiqətən, Allah-Təala hər bir şeyə agahdır. (Bəndələrinin öz halına görə, onlara ruzi verir).

63) – (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنَ بَعْدِ مَوْتِهَا) (ey Məhəmməd), əgər (bu müşriklərdən) soruşsan ki, səmadan su göndərüb (o su səbəbi ilə)

Ənkəbut surəsi

لَيَقُولَنَّ اللَّهُ قُلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكَ دَعَا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيَهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبَالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ

ölümünün arxasınca yeri dirildib (hər cür ot-ələfi və gülləri yetişdirən) **kimdir?** قُلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ - əlbəttə, deyəcəklər: “Allah-Təaladır.” (لَيَقُولَنَّ اللَّهُ) - (ey Məhəmməd, elə ki müşriklər hər bir nemətin Allah-Təaladan olduğunu iqrar etdilər, o vaxt) **de ki, Allah-Təalaya həmd-səna edirəm**, (bu müşriklər öz dediklərini) **anlamırlar**. (İqrar edəndən sonra da Allah-Təalaya şəriq qoşurlar, əgər anlasalar, şəriq qoşmazdılar).

64) (وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ) - **bu dünya həyatı** (sürətlə məhv olub gedən uşaq) **əyləncəsindən başqa bir şey deyil**. (Necə ki uşaqlar cəm olub, bir oyun oynayıb sonra dağılıb gedirlər, dünya həyatı da belədir, tez bir zamanda fani olar. Aqıl odur ki, dünyaya aldanmayıb, beş günlük ömrünü qəflətdə keçirməsin. Vətən övladlarına əlindən gəlidiyi qədər yaxşılıq edib, özündən ötrü tarixdə gözəl ad qoysun). **həqiqətən, axirət evi əbədidir**, (orda heç vaxt ölüm olmaz. Kaş kafir və müşriklər bu mətləbə agah olub dünyanı axirətə üstün tutmasınlar).

65) (فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكَ دَعَا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ) - (bu müşriklər şirk və inadlarında möhkəmdirilər. O cümlədən inadlarından biri də budur: dəniz səfərinə çıxmaq üçün) **gəmiyə mindiklərində**, (dənizdə qər q olma qorxusundan) **dini ancaq Allah-Təalaya məxsus edib** (möminlər kimi) **ixlasla dua edirlər**, (sanki, heç müşrik deyillər). (Allah-Təala) **onlara** (dəniz təhlükəsindən) **nicat verib** (sağ-salamat) **quruya çıxartdıqda isə**, (qəfildən görərsən ki,) **yenə** (şirkə dönüb Allah-Təalaya) **şəriq qoşurlar**.

66) (لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا) - (onlara nicat verməyin əvəzində, gərək, Allah-Təalaya şükür edib ixlasla ibadət edəydilər), **amma onlar nicat tapdılar ki, onlara bəxş etdiyimiz** (bu qurtuluş nemətinə) **nankorluq edib** (dünyadan) **ləzzət alsınlar?** (فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ) - **tezliklə** (öz axirətdəki aqibətlərinə) **agah olub** (peşman olacaqlar).

67) (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا) - **bəs** (Məkkə əhli Allah-Təalanın bu nemətinə şükür edib) **onlardan ötrü** (Məkkəni) **necə hörmətli və əmin bir yer etdiyimizi görmürlər?** (وَيَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ) - (onlar Kəbənin səbəbinə Məkkədə rahat və asudə oturublar). **Amma onların ətrafındakı insanlar** (Məkkədən kənarda) **qamarlanıb götürülür** (qətl və qarət edilir). **bəs** (أَفَبَالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ).

Kəşfül-Həqayiq II

وَبِئَعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

(Məkkə əhli bununla belə yenə) **batil bütlərə iman gətirir?** (وَبِئَعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ) – **və Allah-Təalanın nemətlərinə nankorluq edirlər?**

68) Allah-Təalaya yalandan iftira edib, (O, özünə şəriklər qoşub – deyəndən) **daha zalım olan kimdir?** (Necə ki Məkkə əhli deyirdilər ki, Allah bu bütləri özünə şəriklər qoşubdur). (أَوْ كَذَّبَ) – **yenə özünə haqq** (peyğəmbər və Quran) **gəldiyi halda, onu təkzib edib** (iman gətirməyəndən daha zalım olan kimdir?) (أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى) – **bəs** (Allah-Təalaya iftira edib haqqı təkzib edən) **kafirlərdən ötrü cəhənnəmdə bir məkan yoxdur?** (Əlbəttə, onların gələcək məkanları əbədi olaraq cəhənnəmdədir).

69) o şəxslər ki, bizim yolumuzda cihad edir, (yəni ibadət edib, nəfsə qarşı cihad etməklə Allaha yaxınlaşır və ya din düşmənləri ilə cihad edib islamı ucaldır, ya da malla cihad edib islamı yayır), **onları öz yolumuza hidayət edib,** (etdikləri əməllərdə yardım və bərqərar edirik). (وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) – **haqiqətən, Allah-Təala yaxşı əməl sahibləri ilə bir olub** (onları müvəffəq edəndir).

Allaha həmd olsun, Ənkəbut surəsinin təfsiri bitdi, Hz. Peyğəmbər buyurubdur: “Ənkəbut surəsinə kim oxusa, Allah-Təala ona 10 savab bəxş edər.” İnsana dərk edən qəlb, açıq göz, eşidən qulaq lazımdır ki, bu mübarək surədə zikr olunan hikmətləri, nəsihətləri yadda saxlayıb, özünə rəhbər etsin. Belə ki, onların nuru ilə cəhalət qaranlığından nicat tapıb elm nuru ilə aydınlansın. Qurani-Şərifin ayələrini başdan-sona kimi bəsirət gözüylə təfəkkür edənlər bu mətləbi dərk edə bilirlər ki, Qurani-Şərifin məqsədi insanları elmə dəvət edib zəlalət vadisindən qurtarıb, cəhalətdən nicat verməkdir. Çünki insanı hər bir xəbis əməllərdən mühafizə edib insaniyyət, insaf və müriyyəti sahibi edən şey ancaq elmdir. “Nəfsini bilən rəbbini bilər”, -hədisində deyildiyi kimi, Allah-Təalanı tanımağın yolu insanın öz nəfsini tanıması ilə mümkündür. Nəfsi tanımaq üçün də elm təhsil etmək lazımdır. Din elmi, maarifçilik, tibb elmi, riyaziyyat, coğrafiya, həndəsə və s. bu kimi elmləri öyrənən şəxs elmdə kamilləşəndən sonra yenə də diqqət edib, özünü çox şeylərdə naqis görüb özündən üstün başqa bir alimin var olduğunu düşünür. “Hər elm sahibindən daha üstün bir alim var”, -şərtinə görə, kim özünü naqis görüb, özündən də üstün bir alim olduğunu düşünsə, özü də kamilləşəcək, bütün alimlərin qüsursuz elm sahibi olan yeganə yaradıcının yanında naqis olub, məhz aləmlərin Xaliqinin müqəddəs varlığına şəhadət edib, Onun bütün aləmləri yoxdan yaratdığını iqrar edib deyəcək ki,

Ənkəbut surəsi

həqiqi alim olan ancaq O müqəddəs zəttir. Ona həmd-səna edib, son dərəcə zillətlə qulluğumu Ona ərz edirəm. Allaha həmd olsun, “Kəşfül-Həqaiq” adlı təfsirin ikinci cildi cümə axşamı, rəbiül-əvvəl ayının 10-cu günündə h. 1322-ci ildə bitdi. Bundan sonra Rum surəsi başda olmaqla 3-cü cild gələcək. Allahım, onu bitirməkdə bizi müvəffəq et!

MÜNDƏRİCAT

Müqəddimə	4
10. Yunis Surəsi	16
11. Hud Surəsi	52
12. Yusif Surəsi	90
13. ər-Rəd Surəsi	129
14. İbrahim Surəsi	146
15. əl-Hicr Surəsi	161
16. ən-Nəhl Surəsi	176
17. əl-İsra Surəsi	213
18. əl-Kəhf Surəsi	249
19. Məryəm Surəsi	278
20. Ta-ha Surəsi	296
21. əl-Ənbiya Surəsi	323
22. əl-Həcc Surəsi	347
23. əl-Muminun Surəsi	369
24. ən-Nur Surəsi	391
25. əl-Furqan Surəsi	421
26. əş-Şuara Surəsi	437
27. əl-Nəml Surəsi	464
28. əl-Qəsəs Surəsi	485
29. əl-Ənkəbut Surəsi	510

İpəkyolu Nəşriyyatı: 131

*Bu kitab Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
3 iyul 2013-cü il DK-285/R nömrəli razılıq məktubuna əsasən nəşr edilmişdir.*

Şərq-Qərb Mətbəsi

Bakı Şəhəri Aşıq Ələsgər küçəsi 17
Tel: (+994 12) 370 32 22
Faks: (+994 12) 370 18 49
Web sayt: www.eastwest.az/
Elektron poçt: ofis@eastwest.az